

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

PETER HOPKIRK

Çeviren: Renan Akman

Büyük Oyun

Orta Asya'da Gizli Savaş

PETER HOPKIRK

Büyük Oyun

Orta Asya'da Gizli Savaş

TÜRKİYE BANKASI

Kültür Yayınları

Genel Yayın: 5648

Çeviren: Renan Akman

2000’li yılların başından beri İngilizce ve Fransızcadan Türkçeye edebiyat ve siyaset-tarih kitapları çevirmektedir. Başlıca çevirileri: Honoré de Balzac, *Bilinmeyen Şaheser*; Elie Wiesel, *Sürgünler Çağı*; Gary L. Francione, *Hayvan Haklarına Giriş*; Moshe Lewin, *Sovyet Yüzyılı*; Janet Klein, *Hamidiye Alayları*; Marcel Léart (Krikor Zohrab), *Belgelerin Işığında Ermeni Meselesi*; Bedross Der Matossian, *Parçalanın Devrim Düşleri*; Janine ve Vahram Altounian, *Geri Dönüşü Yok*; A. C. S. Peacock, *Moğol Anadolu’sunda İslam, Edebiyat ve Toplum*. Yayınevimizden çıkmış çevirileri: Joseph S. Nye-David A. Welch, *Küresel Çatışmayı ve İşbirliğini Anlamak*; Leslie Peirce, *Hürrem Sultan*; James H. Meyer, *İmparatorluklar Arası Türkler*; Christine M. Philliou, *Bir İmparatorluk Biyografisi*.

TARİH
PETER HOPKIRK
BÜYÜK OYUN
ORTA ASYA'DA GİZLİ SAVAŞ

ÖZGÜN ADI
THE GREAT GAME
ON SECRET SERVICE IN HIGH ASIA

COPYRIGHT © 1990, 2006 PETER HOPKIRK
İLK BASKI JOHN MURRAY PUBLISHERS, BİRLEŞİK KRALLIK, 1990
TÜRKÇE ÇEVİRİ JOHN MURRAY PUBLISHERS, 2006 BASKISINDAN YAPILMIŞTIR.

İNGİLİZCE ÖZGÜN METİNDEN ÇEVİREN
RENAN AKMAN

© TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI, 2015
Sertifika No: 40077

EDİTÖR
ALİ BERKTAY

GÖRSEL YÖNETMEN
BİROL BAYRAM

REDAKSİYON-DÜZELTİ
DERYA ÖNDER

DİZİN
NECATİ BALBAY

GRAFİK TASARIM UYGULAMA
TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI

1. BASIM: AĞUSTOS 2022, İSTANBUL

ISBN 978-625-429-230-9

BASKI
AYHAN MATBAASI
MAHMUTBEY MAH. 2622. SOK. NO: 6 / 31
BAĞCILAR İSTANBUL
Tel. (0212) 445 32 38 Faks: (0212) 445 05 63
Sertifika No: 44871

Bu kitabın tüm yayın hakları saklıdır.
Tanıtım amacıyla, kaynak göstermek şartıyla yapılacak kısa alıntılar dışında gerek
metin, gerek görsel malzeme yayınevinden izin alınmadan hiçbir yolla çoğaltılamaz,
yayımlanamaz ve dağıtılamaz.

TÜRKİYE İŞ BANKASI KÜLTÜR YAYINLARI
İSTİKLAL CADDESİ, MEŞELİK SOKAK NO: 2/4 BEYOĞLU 34433 İSTANBUL
Tel. (0212) 252 39 91
Faks (0212) 252 39 95
e-posta: info@iskultur.com.tr
www.iskultur.com.tr

Peter Hopkirk

Büyük Oyun

orta asya'da gizli savaş

Çeviren: Renan Akman

TÜRKİYE BANKASI
Kültür Yayınları

İÇİNDEKİLER

Haritalar.....	IX
Fotoğraf ve Çizimler.....	IX
Önsöz: Yeni Büyük Oyun.....	XV
Teşekkür.....	XXI
Giriş.....	1

BAŞLANGIÇ

I	
Sarı Tehlike.....	13
II	
Napoléon Kâbusu.....	27
III	
Büyük Oyun'un Provası.....	43
IV	
Rus Umacısı.....	63
V	
Bütün Yollar Hindistan'a Çıkar.....	75
VI	
Rus Oyuncuların İlki.....	83
VII	
Tuhaf Bir Köpek Hikâyesi.....	95

VIII	
Ceyhun'da Ölüm	107

IX	
Fırtına Yaklaşıyor	117

ARA YILLAR

X	
“Büyük Oyun”	131

XI	
Burnes “Buhara”ya Giriyor	145

XII	
Dünyanın En Büyük Kalesi	165

XIII	
Esrarengiz Vitkeviç	179

XIV	
Herat Kahramanı	191

XV	
İktidar Değiştirenler	205

XVI	
Hive'ye Varma Yarışı	221

XVII	
Kölelerin Kurtarılması	233

XVIII	
Uzun Bıçaklar Gecesi	251

XIX	
Felaket.....	265

XX	
Geçitlerde Katliam.....	289

XXI	
Conolly ve Stoddart'ın Son Saatleri.....	303

XXII	
Devre Arası.....	315

ZİRVE YILLARI

XXIII	
Büyük Rus İlerlemesi Başlıyor.....	329

XXIV	
Taşkent Aslanı.....	341

XXV	
İpek Yolu'nda Casuslar.....	357

XXVI	
Gırtlığa Dayanmış Soğuk Çelik Hissi.....	375

XXVII	
“Kuzeyli Bir Hekim”.....	393

XXVIII	
Yüzbaşı Burnaby'nin Hive Yolculuğu.....	405

XXIX	
Bala Hisar'da Kan Banyosu.....	425

XXX	
Türkmenlerin Son Direnişi.....	445
XXXI	
Savaşın Eşiğinde.....	461
XXXII	
Doğu'ya Demiryolu Yarışı.....	475
XXXIII	
Üç İmparatorluğun Buluştuğu Yer.....	493
XXXIV	
Yüksek Pamirler'de Parlama Noktası.....	513
XXXV	
Çitral'e Varma Yarışı.....	533
XXXVI	
Sonun Başlangıcı.....	553
XXXVII	
Oyunun Sonu.....	565
Kaynakça.....	579
Dizin.....	589

Haritalar

Yeni Büyük Oyun Savaş Alanı.....	XVI
Kafkasya.....	XXIII
Orta Asya.....	XXIV
Uzakdoğu.....	XXVI
Afganistan ve Kuzeybatı Sınırı.....	210
Pamir Bölgesi.....	377

Fotoğraf ve Çizimler

Henry Pottinger.....	269
Arthur Conolly (Hindistan Bakanlığı Kütüphanesi).....	269
General Yermolov.....	269
General Paskeviç.....	269
Kabil yolunda ilerleyen Britanya askerleri Bolan Geçidi'ne girerken, 1839 (Ulusal Ordu Müzesi).....	270
Gazne'nin düşüşü, 1839 (Ulusal Ordu Müzesi).....	271
Gandamak'taki son direniş (Hindistan Bakanlığı Kütüphanesi).....	271
Yüzbaşı Conolly ve Albay Stoddart.....	272
Buharalı Emir Nasrullah.....	272
Sir Alexander Burnes.....	273
General Konstantin Kaufman.....	273
Geçitlerin gözlenmesi.....	274
Pamirler'de bir mitralyöz mevziinde görevli Kazaklar.....	275
<i>Punch</i> 'ta yayımlanmış bir karikatür (Ulusal Ordu Müzesi).....	275
Francis Younghusband.....	276

“Şimdi Büyük Oyun’u oynamaya en Kuzey’e gideceğim...”
Rudyard Kipling, *Kim*, 1901

Kath'e

Önsöz

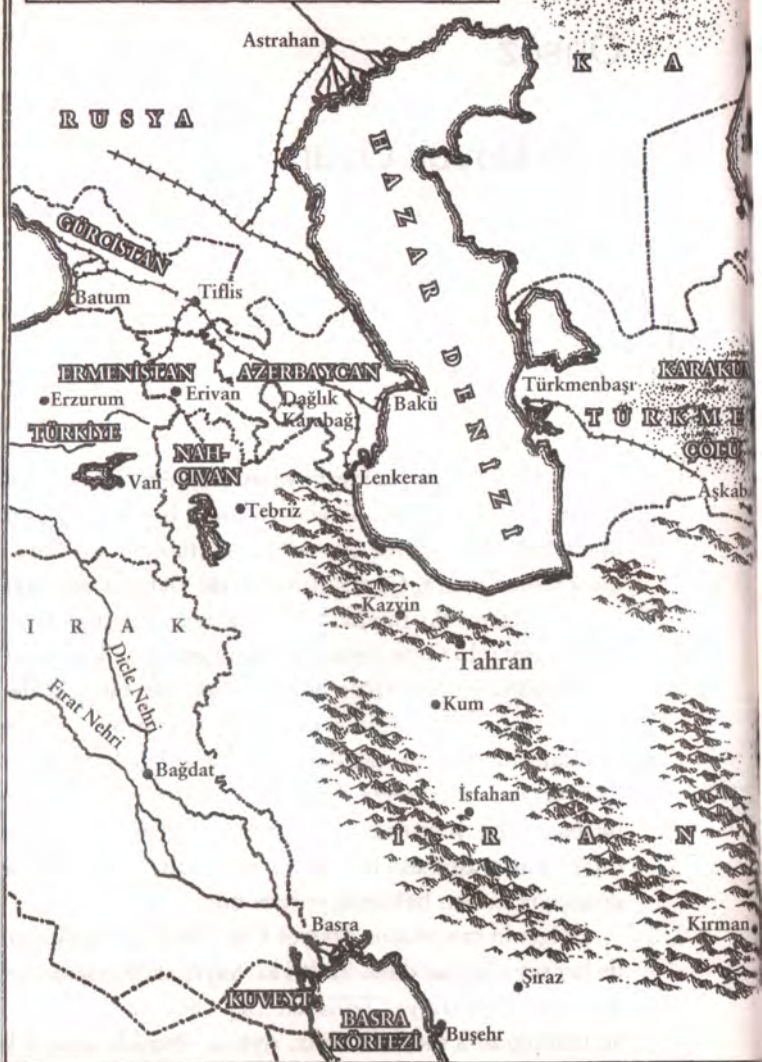
Yeni Büyük Oyun

On altı yıl önce bu kitabı yazışımдан beri Büyük Oyun ülkesini altüst eden çok büyük olaylar yaşandı, bu da anlattığım hikâyenin önemini epeyce artırdı. Neredeyse mutlak bir karanlık içinde geçen onca yıldan sonra, Çarlık Rusya'sı ile Victoria Britanya'sı arasında cereyan eden eski Büyük Oyun'un iyice kızıştığı 19. yüzyılda sık sık olduğu gibi Orta Asya gene manşetlere yükseliverdi.

Komünizmin 1991'de ani ve dramatik bir şekilde çökmesi ve Sovyet imparatorluğunun parçalanmasıyla birlikte, neredeyse akşamdan sabaha, beş –Kafkasya bölgesini de katarsanız sekiz– yeni ülke ortaya çıktı. Orta Asya'yla uzun bir tanışıklığı olanlar bile, ilk başta, bu yeni coğrafi ve siyasi bulmacayı anlamakta zorlandılar –Latin alfabesiyle yazılan *Kyrgyzstan* gibi isimlere dillerinin dönmemesinden bahsetmiyorum bile.

Bölgenin tamamının Sovyet Orta Asya'sı olarak anıldığı günlerde her şey o kadar daha basitti ki. Şayet alabilerseniz, tek bir vizayle Bakü'den Buhara'ya, Tiflis'ten Taşkent'e, üzerine bir de Moskova ve Leningrad'a gidebilirdiniz. Ayrıca –burada sadece kendi adıma konuşabilirim– Soğuk Savaş'ın doruk yıllarında buralara seyahat

YENİ BÜYÜK OYUN SAVAŞ ALANI

etmek, hele de gizli kapaklı bir araştırma yürütüyorsanız, her zaman bir macera, gizlice düşman hatlarının gerisine sokulmak gibi bir şeydi.

Moskova'nın sahadan ansızın çıkmasının ardından, çiçeği burnunda başkentlerde Batı elçilikleri açılmaya başladı, Sovyet döneminin yer adları haritalardan silindi ve tarih kitapları hızla yeni baştan yazıldı; bu arada yabancı şirketler de ticari ve ekonomik boşluğu doldurmak için iştahla öne atıldılar. Zira 20. yüzyılın son büyük ganimetlerinden bazılarının Orta Asya'da bulunduğu sır değildi. Bunların arasında zengin altın, gümüş, bakır, çinko, kurşun ve demir madenleri ile dillere destan petrol ve doğalgaz yatakları yer alıyordu; çok önemli boru hattı güzergâhları da cabası. Rakip yabancı güçler ve çokuluslu şirketler bölgede nüfuz sağlamak için savaşıırken öylesine kıran kırana bir rekabet içine girdiler ki Batı'daki siyasi analizciler ve önemli aktörler hemen bir "yeni Büyük Oyun"dan söz etmeye başladılar. Yabancı aktörlerden bazılarının stratejik ve siyasi gündemleri de vardı.

Ama komünizmden serbest rekabetçi kapitalist düzene ani geçişin ağır bir faturası da oldu. Rakip hiziplerin iktidar mücadelesi sürerken Gürcistan, Azerbaycan, Ermenistan, Tacikistan ve Özbekistan'ın yanı sıra, Çeçenistan ve Kuzey Osetya gibi bunlara komşu Güney Rusya topraklarında patlak veren küçük ama şiddetli çatışmalar, bu son derece istikrarsız bölgeyi çalkalamaya devam ediyor.

Ben bu satırları yazarken, oralarda durum şimdilik sakin görünüyor. Ama eski Büyük Oyun sahasındaki başka yerlerde öyle değil. Yüzyıllık İngiliz-Rus çatışmasının onca zaman merkez üssü olan Afganistan'da, şiddet neredeyse ülkenin doğal bir özelliği haline gelmiş gibi. Ruslar 1979'da kendi kukla yönetimlerine destek olmak için ülkeye 100.000 asker soktular. Ama on yıl süren barbarca bir savaştan sonra, alçaltıcı bir şekilde geri çekilmek zorunda kaldılar. Arkalarında da kuklaları olan eski cumhurbaşkanı General Muhammed Necibullah'ı bıraktılar. Necibullah bundan dört yıl sonra, Kabil Taliban'a teslim olduğunda, bunların eline düştü. Sığındığı BM binasından sürüklene sürüklene çıkarıldı, vahşice dövüldü, hadım edildi, sonra da herkesin önünde ipe çekilerek idam

edildi. Darağacında asılı halini gösteren tüyler ürpertici fotoğrafları, bütün dünyada gazetelerin birinci sayfalarında boy gösterdi. *Büyük Oyun*'u Peştucaya çevirdiği, dostlarına, geçmişin korkunç hatalarının bir daha asla tekrarlanmaması için kitabın her Afgan'a okutulması gerektiğini söylediği de haber yapıldı.

Afganistan'da Rusları 2001 yılında ABD, Britanya, Kanada, Hollanda ve diğer NATO ülkelerinin askerleri takip edecekti. Bunun kaynağında, ülkedeki gizli El Kaide üslerinden Batı'daki hedeflere 11 Eylül tipi yeni saldırıların planlanabileceğine ilişkin korkular yatıyordu. NATO önderliğindeki kuvvetler, bu üsleri imha etmenin yanı sıra her an bozulabilecek bir barışı sürdürmek, seçimler için uygun ortamı hazırlamak, uyuşturucu baronlarını tasfiye etmek ve ülkenin yeniden inşasına yardımcı olmakla görevlendirilmişti. Birleşik Krallık halihazırda, bugüne kadar 22 Britanyalı askerin hayatına mal olan –ortalama her sekiz günde bir kayıp– bu kâbus gibi –ama imkânsız olmayan– görevin yerine getirilmesine katkı için ülkeye yeni askerler göndermeyi planlıyor.

“Yeni Büyük Oyun”un en güçlü iki oyuncusu ABD ve Rusya, bölgenin zengin doğalgaz ve petrol kaynaklarına erişim imkânlarını korumak için Orta Asya'yı bir barış ve işbirliği sahası olarak tutma arzusu içindeler. Nitekim Rusya'nın dünya sahnesindeki yeni gücü büyük ölçüde boru hatlarının kontrolüne bağlı. Yeni Orta Asya devletlerinden herhangi birinin, petrol, radikal dincilik ve olası nükleer silahlardan oluşan vurucu ve endişe uyandıran güç alışımıyla İran örneğini izleyebileceği düşüncesi –bereket versin ki şimdilik uzak bir ihtimal gibi görünse de– Washington ve Moskova'da tüyler ürpertiyor.

Amerikalıların ve Rusların yanında, başta Çin, Hindistan ve Pakistan olmak üzere diğer bölgesel güçler de gelişmeleri yoğun bir ilgi ve çıkar kaygısıyla izliyor. Zira Orta Asya'da Rus hâkimiyetinin çöküşü, bölgeyi yeniden tarihin ergitme potasının içine attı. Şimdi orada her şey olabilir ve bölgenin geleceğine dair sadece cesur ya da ahmak olanlar kehanette bulunabilir. Ben de bu nedenle, bu kısa önsözü eklemekten öte, anlattığım hikâyeyi güncellemeye kalkışmadım. Lakin bütün belirsizlikler arasında

kesin gibi görünen bir şey var. Ama iyi ama kötü, Orta Asya bir kez daha haberlerin merkezinde ve uzun süre daha orada kalacak gibi görünüyor.

Peter Hopkirk

Teşekkür

Yıllar yıllar önce, henüz 19 yaşında bir teğmenken, Fitzroy Maclean'in Orta Asya'da yolculuk konusunda klasikleşmiş yapıtı *Eastern Approaches*'ı okumuştum. Stalin yönetiminin en karanlık yıllarında Kafkasya ve Türkistan'da geçen bu çarpıcı yüksek siyaset ve macera öyküsü, kuşkusuz, başka pek çok kişi gibi benim de üzerimde güçlü bir etki bıraktı. O tarihten başlayarak, Orta Asya konusunda elime ne geçerse yalayıp yuttum ve bölge yabancılara açılır açılmaz oraya seyahat etmeye başladım. Dolayısıyla, Orta Asya hakkında yazdığım bu sonuncusu da dahil altı kitabın müsebbibinin –bazıları kabahatlisi de diyebilir– dolaylı biçimde de olsa, kısmen Sir Fitzroy olduğunu söylemeliyim. Bu nedenle, adımlarımı Tiflis ve Taşkent, Kaşgar ve Hotan istikametine çevirmesinden ötürü ona büyük bir şükran borcum var. Orta Asya hakkında henüz *Eastern Approaches*'tan daha iyi bir kitap yazılmadı ve o kitabı bugün dahi heyecandan ürpermeden elime alamıyorum.

Ama bu hikâyenin parçalarını birleştirirken, asıl büyük şükran borcum, Büyük Oyun'a katılıp, geride çöller ve dağlar arasında yaşadıkları maceraların ve talihsizliklerin yazılı anlatılarını bırakan o dikkat çekici insanlara olmalı. Bu hikâyedeki dramın büyük bölümü o kitaplardan derlendi ve onlar olmasa bu dram asla bu şekilde anlatılamazdı. Münferit oyuncular hakkındaki mevcut bi-

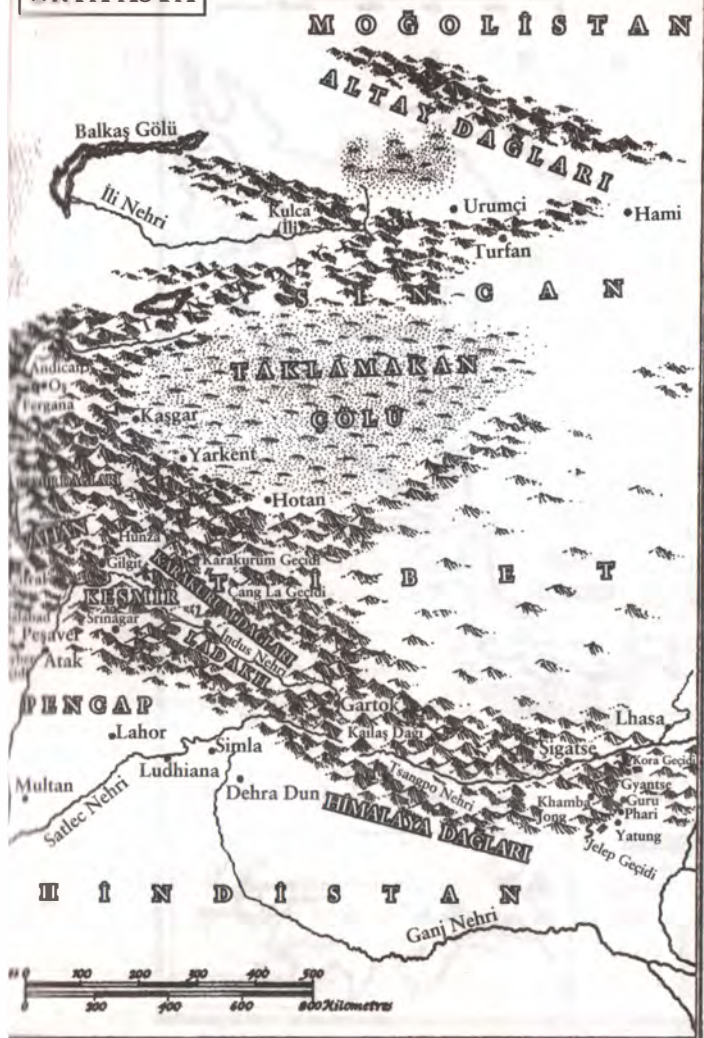
yografilerin de hikâyeme değerli bir katkısı oldu. Mücadelenin siyasi ve diplomatik arka planı için, gene büyük şükran borcum olan dönemin uzman tarihçilerinin en son çalışmalarından da sonuna kadar yararlandım. Britanya imparatorluk tarihinin uçsuz bucaksız belge havuzundan sayısız belgeyi ve diğer malzemeyi kullanıma sundukları için Hindistan Bakanlığı Kütüphanesi ve Arşivi çalışanlarına da teşekkür etmeliyim.

Belki de en çok borçlu olduğum kişi karım Kath. O, her konudaki titizliğiyle, hem bu kitabımın hem anlatıyı üzerlerine kurmaya çalıştığım daha önceki kitaplarımın yazım ve araştırma sürecine her aşamada o kadar çok katkıda bulundu ki. Kath altı haritanın taslaklarını çıkarmanın yanı sıra dizini de hazırladı. Son olarak, en büyük şansım yayıncımın Gail Pirkis olmasıydı. Onun keskin gözlü profesyonelliği, sakin ve keyifli mizacı, şaşmaz nezaketi bu kitabın aylar süren yayına hazırlık sürecinde bana muazzam bir destek sağladı. Gail'in Oxford University Press Hong Kong'da çalışırken, en azından ikisi Büyük Oyun'un kahramanlarına ait olan, Orta Asya konulu birçok önemli çalışmayı fiili bir unuttuştan kurtardığını ve cazip yeni baskılarla tekrardan yayımlattığını da eklemeliyim.

ORTA ASYA

Giriş

1842 yılı Haziran ayında bir sabah vakti Orta Asya şehri Buha-ra'da olsanız, üstü başı perişan iki kişinin emirin sarayının önün-deki büyük meydanın tozu toprağı içinde, dizlerinin üstüne çök-türülmüş vaziyette oturduklarını görebilirdiniz. Kolları arkaların-dan sıkıca bağlanmıştı ve içler acısı bir haldeydiler. Leş gibi pis ve açtılar, vücutları yara bere içindeydi, saçları, sakalları ve giysileri bit kaynıyordu. Biraz ötede, yeni açılmış iki mezar çukuru vardı. Sahneyi sessizce izleyenler, Buharalılardan oluşan küçük bir ka-labalıktı. Emirın kokuşmuş ve despotik yönetiminde idamlar çok sık tekrarlandığından, normalde, hâlâ Ortaçağ'da yaşayan bu ücra kervan şehrinde çok az dikkat çekerdı. Ama bu seferki farklıydı. Kavurucu öğle güneşinin altında, cellatlarının ayaklarının dibinde diz çökmüş oturan iki adam Britanyalı subaylardı.

Emir tarafından aylar boyunca, kerpiçten iç kalenin altında bu-lunan, tek yoldaşlarının sıçanlar ve diğer haşerat olduğu, leş ko-kulu karanlık bir kovukta tutulmuşlardı. İki adam –Albay Charles Stoddart ve Yüzbaşı Arthur Conolly– evlerinden 6.500 kilometre uzakta, günümüzde, vaktiyle orada neler olup bittiğinden haber-siz yabancı turistlerin Rus otobüslerinden indikleri yerde, ölümle yüz yüze gelmek üzereydiler. Stoddart ve Conolly çok tehlikeli bir oyuna –bunu oynamakla kelleyi koltuğa alanlar arasında Büyük

Oyun olarak anılacak o mücadeleye– katılmış olmanın bedelini ödüyorlardı. İşin ironik tarafı, yıllar sonra *Kim* başlıklı romanında Kipling tarafından ölümsüzleştirilecek de olsa, “Büyük Oyun” ta-birini bulan ve ilk kullanan kişinin Conolly’nin kendisi olmasıydı.

O Haziran sabahı, iki adamdan diğerinin gözü önünde ilk idam edilecek olan Stoddart’tı. Stoddart Buhara’ya Doğu Hindistan Kumpanyası tarafından, Orta Asya’daki ilerleyişleriyle niyetleri konusunda korku yaratan Ruslara karşı, Buhara emiriyle ittifak kurmaya çalışması için gönderilmişti. Ama işler çok kötü gitmişti. Subay arkadaşının salıverilmesini sağlamayı denemek için gönüllü olan Conolly de Buhara’ya vardığında, tıpkı Stoddart gibi emirin korkunç zindanını boylamıştı. Stoddart’ın boynunun vurulmasın-dan birkaç dakika sonra Conolly’nin de işi bitirilecekti. İki ada-mın kemikleri bugün, emirin pek çok başka kurbanıyla birlikte, meydanın altında bir yerde, çoktan unutulup gitmiş korkunç bir mezarlıkta yatmaktadır.

Stoddart ve Conolly, yüzyılın büyük bölümünde Büyük Oyun’da yer alan ve bu süreçte yaşadıkları macera ve talihsizliklerin bu ki-tapta hikâye edildiği pek çok Britanyalı ile Rus subay ve kâşiften sadece ikisiydi. Bu karanlık siyasi üstünlük mücadelesinin üzerinde cereyan ettiği uçsuz bucaksız satranç tahtası, batıda karlı dağlar-la kaplı Kafkasya’dan başlayıp Orta Asya’nın büyük çöllerini ve sıradağlarını geçerek doğuda Çin Türkistan’ına ve Tibet’e kadar uzanıyordu. Sonuçta elde edilecek mükâfat –ya da Londra ve Kal-küta’nın korkusu– Asya’da görev yapan ihtiraslı Rus subaylarının coşku içinde ele geçirmeyi bekledikleri Britanya Hindistan’ıydı.

Her şey 19. yüzyılın ilk yıllarında, Rus askerlerinin, o vakit-ler acımasız Müslüman ve Hıristiyan aşiretlerin yaşadığı Kafkasya üzerinden güneye, İran’ın kuzey kesimlerine doğru yürüyüşe geç-mesiyle başladı. Rusya’nın bundan iki yüzyıl önce Sibirya üzerin-den doğuya doğru başlattığı büyük yürüyüş gibi, ilk başta bu da Britanya’nın çıkarları için ciddi bir tehdit oluşturuyor gibi görün-medi. Evet, Büyük Katerina Hindistan üzerine yürüme düşüncesini zaman zaman aklından geçirmiş, oğlu Pavel de 1801’de bu istika-mette bir istila kuvveti gönderecek kadar ileri gitmişti; bu kuvvet

Pavel'in kısa bir süre sonra ölmesi üzerine alelacele geri çağrılacaktı. Ama bir şekilde, o günlerde kimse Rusları fazla ciddiye almadı ve en yakın Rus sınır karakolları, Doğu Hindistan Kumpanyası'nın mülkiyetindeki topraklara gerçek bir tehdit oluşturmamaya kadar uzaktaydı.

Sonra, 1807'de Londra'ya hem Britanya hükümetinde hem kumpanya yöneticilerinde epeyce bir telaşa neden olacak istihbarat bilgileri ulaştı. Avrupa'da peş peşe kazandığı parlak zaferlerden cesaret alan Napoléon Bonaparte, Pavel'in halefi Çar I. Aleksandr'a, beraberce Hindistan'ı istila edip ülkeyi Britanya hâkimiyetinden çıkarmayı önermişti. Çara, birleşik ordularıyla sonunda bütün dünyayı fethedip aralarında paylaşabileceklerini söylemişti. Napoléon'un gözünün uzun zamandır Hindistan'da olduğu Londra ve Kalküta'da sır değildi. Napoléon Fransızların Hindistan'ı ele geçirme mücadelesinde Britanyalılar karşısında daha önce uğradığı küçük düşürücü yenilgilerin öcünü almak için de yanıp tutuşuyordu.

Napoléon'un nefes kesici planı, 50.000 Fransız askerini İran ve Afganistan üzerinden yürütüp orada güçlerini Aleksandr'ın Kazaklarıyla birleştirmek, ondan sonra da İndus üzerinden Hindistan'a nihai saldırıyı gerçekleştirmekti. Ama oraları hazır ikmal kaynakları, yolları, köprüleri ve ılıman iklimiyle Avrupa değildi ve Napoléon bu güzergâhı tutacak bir ordunun üstesinden gelmesi gereken korkunç zorluk ve engeller hakkında çok az fikir sahibiydi. Susuz büyük çöller ve duvar gibi dağlarla kaplı aradaki arazi konusundaki bilgisizliği ancak Britanyalılarınkiyle kıyaslanabilirdi. Ülkeye ilk başta denizden gelen Britanyalılar, o zamana kadar daha çok deniz yollarını açık tutmakla ilgili olduklarından, Hindistan'a giden stratejik kara yollarıyla ilgilenmemişlerdi.

Bu rehavet akşamdan sabaha yok oldu. Ruslar kendi başlarına fazla bir tehdit oluşturmuyor olabilirlerdi ama Napoléon ile Aleksandr'ın birleşik orduları, hele başlarında Napoléon gibi dehası kuşku götürmeyen bir asker olduğunda çok başka bir şeydi. Kumpanyanın savunma kurmaylarının istilacı bir gücün en iyi nerede durdurulup yok edileceğine karar verebilmeleri için, acilen, böyle bir gücü Hindistan'a ulaştırabilecek güzergâhların baştan sona

keşfedilmesini ve haritalarının çıkarılmasını emreden talimatlar verildi. Aynı zamanda, saldırganın topraklarından geçmek zorunda kalacağı İran şahına ve Afganistan emirine, onları düşmanla ilişkiye geçmekten caydırma umuduyla diplomatik heyetler gönderildi.

Çok geçmeden Napoléon ile Aleksandr'ın arası açıldığından, bu tehdit hiçbir zaman gerçekleşmedi. Fransız askerleri Rusya'yı silip süpürür ve ateşe verilmiş Moskova'ya girerken, Hindistan bir süreliğine unutuldu. Ama Napoléon korkunç kayıplarla Avrupa'ya geri püskürtülür püskürtülmez, Hindistan'a yönelik yeni bir tehdit baş gösterdi. Bu defa tehdit, bir hırs ve özgüven patlaması yaşayan Ruslardan geliyordu ve kısa sürede ortadan kalkmayacaktı. Savaşın sertleştirdiği Rus askerleri Kafkasya üzerinden bir kez daha güneye doğru ilerlemeye başlayınca, Hindistan'ın güvenliğiyle ilgili korkular derinleşti.

Bir avuç İngiliz'in de katıldığı çok sert ve uzun bir direnişten sonra da olsa, en sonunda Kafkasya aşiretlerinin başını ezen Ruslar, bundan sonra haris bakışlarını doğuya çevirdiler. Orada, Hindistan'ın kuzeyine düşen, çöller ve dağlarla kaplı uçsuz bucaksız bir coğrafyada kadim Müslüman hanlıkları Hive, Buhara ve Hokand yer alıyordu. Rusların buralara doğru ilerleyişi hız kazanırken, Londra'yı ve Kalküta'yı giderek büyüyen bir telaş sardı. Siyasi olarak sahipsiz bu geniş topraklar, her iki taraftan ihtiraslı genç subay ve kâşiflerin savaşın bölgeye sarkması halinde orduların aşmak zorunda kalacağı çöl ve geçitlerin haritalarını çıkarmaya koyulmalarıyla, çok geçmeden uçsuz bucaksız bir macera sahası durumuna gelecekti.

19. yüzyılın ortalarına gelindiğinde, eski İpek Yolu'ndaki tarihi kervan şehirlerinin ve hanlıkların birer birer Rusların eline geçmesinden dolayı Orta Asya nadiren manşetlerden iniyordu. Sanki her hafta, Rusların ilerleyişinde hep başı çeken yaman biniciler olan Kazakların Hindistan'ın kötü korunan sınırlarına biraz daha yaklaştığını bildiren haberleri de beraberinde getiriyordu. 1865'te surarla çevrili büyük bir şehir olan Taşkent çara boyun eğdi. Bundan üç yıl sonra, sıra Semerkant ve Buhara'ya geldi, beş yıl sonra da Ruslar ikinci girişimlerinde Hive'yi aldılar. Rus ateşli silahlarının o

yiğit ama direnmekte yeterince mahir olmayan insanlara uyguladığı katliam dehşet vericiydi. Bir Rus generali, “Ama Asya’da insanları ne kadar sıkı pataklarsanız o kadar çok sessiz kalırlar” demişti.

St. Petersburg Hindistan’a yönelik düşmanca bir niyet beslemeye ve her ilerleme hamlesinin sonuncusu olduğuna dair teminatlarını tekrarlasa da bütün bunlar, pek çoklarına Orta Asya’nın tamamını çarlık hâkimiyetine sokmaya yönelik büyük bir planın parçası gibi geliyordu. Ve bu bir kez gerçekleştiğinde –emperyal mükâfatların en büyüğü olan– Hindistan üzerine nihai yürüyüşün başlayacağından korkuluyordu. Zira çarın üstün yetenekli birtakım generallerinin böyle bir istila için planlar hazırladığı ve Rus Ordusu’nun, son neferine varıncaya kadar yola çıkmak için sabırsızlandığı sır değildi.

İki cephe hattı arasındaki mesafe yavaş yavaş kapandıkça Büyük Oyun kızıştı. En başta düşman aşiretlerin ve hükümdarların oluşturduğu tehlikelere rağmen, haritalardaki boşlukları doldurmak, Rusların hareketlerini rapor etmek ve şüpheli hanların sadakatini kazanmak için sınırın ötesinde hayatını tehlikeye atmaya hevesli gözü pek genç subaylardan yana sıkıntı yoktu. İleride görüleceği gibi, Stoddart ve Conolly, kalles kuzeyden geri dönemeyen yegâne isimler değildi. Bu karanlık mücadeledeki oyuncuların çoğu profesyoneller, Hindistan Ordusu subayları ya da Kalküta’daki üstleri tarafından her türlü istihbarat bilgisini toplamaya gönderilmiş siyasi ajanlardı. En az onlar kadar kabiliyetli olan diğerleri, çarın bakanlarından birinin “gölgeler turnuvası” dediği bu oyuna katılmayı seçmiş, çoğunluğunu bağımsız mali kaynaklara sahip seyyahların oluşturduğu amatörlerdi. Bazıları tebdil-i kıyafet etmişti, bazılarının üzerinde üniformaları vardı.

Bazı yörelerin, Avrupalıların kılık değiştirerek bile gitmeyi göze alamayacakları kadar tehlikeli ya da siyasi bakımdan hassas yerler olduğu düşünülüyordu. Ama Hindistan savunulacaksa, gene de buraların keşfedilmesi ve haritalarının çıkarılması gerekiyordu. Çok geçmeden bu soruna dahiyane bir çözüm bulundu. Gizli haritacılık teknikleri konusunda özel olarak eğitilen olağanüstü zeki ve donanımlı Hintli dağlılar, Müslüman derviş ya da Budist hac yol-

cusu kılığına sokularak sınırın öte tarafına gönderildi. Bu şekilde, hayatlarını büyük bir tehlikeye atarak, gizli yöntemlerle ve dikkate şayan bir kusursuzlukla, o güne kadar keşfedilmemiş binlerce kilometrekare arazinin haritasını çıkardılar. Ruslar da Avrupalılar için çok tehlikeli görülen bölgelere sızmak için Moğol Budistleri kullandılar.

Tarihçiler bugün geçmişe bakarak istediklerini söyleyebilirler ama Hindistan'a yönelik Rus tehdidi o vakitler gerçek bir tehlike gibi geliyordu. Sonuçta, haritaya bakmayı seçen herkes için bunun kanıtı ortadaydı. Rus İmparatorluğu dört yüzyıldan beri, günde yaklaşık 144 kilometrekarelik ya da yılda 52.000 kilometrekarelik bir hızla durmadan genişlemişti. 19. yüzyılın başında Asya'da Britanya ve Rus imparatorluklarının sınırları arasındaki mesafe 3.200 kilometreden fazlaydı. Yüzyılın sonuna gelindiğinde bu mesafe birkaç yüz kilometreye düşmüş, Pamir bölgesinde ise yer yer 30 kilometrenin altına inmişti. Pek çoklarının, Kazakların atlarını ancak Hindistan da onların eline geçtiğinde dizginleyeceklerinden korkuyor olmasında şaşılacak bir şey yoktu.

Büyük Oyun'a profesyonel olarak katılanların yanında, Britanya'daki bir sürü amatör stratejist de olup bitenleri bir kenardan izleyerek yağdırdıkları kitaplar, makaleler, coşkulu broşürler ve gazetelere yazdıkları mektuplarla hariçten tavsiyelerde bulundular. Bu yorumcuların ve eleştirmenlerin çoğu çok şahin görüşlü Rusofoblardı. Rus ilerlemesini durdurmanın tek yolunun "atılımcı" politikalar olduğunu savunuyorlardı. Bu, ya istila yoluyla ya muhtemel istila güzergâhlarının iki yanında uysal "tampon" devletler veya uydu ülkeler yaratmak suretiyle, oraya ilk varan olmak anlamına geliyordu. Yüksek Asya'nın geçitlerinde ve çöllerinde bu heyecan verici yeni sporu yapmakta olan Hindistan Ordusu'nun ihtiraslı genç subayları ve kumpanyanın Siyasi Şube elemanları da aynı ekoldendi. Bu oyun macera ve terfi, belki de imparatorluk tarihinde bir yer edinme şansı sunuyordu. Alternatifi, insanı sıcaaktan bunaltan Hindistan ovalarında geçen sıkıcı asker hayatıydı.

Ama herkes Rusların niyetinin Hindistan'ı Britanya'nın elinden zorla çekip almaya çalışmak olduğuna ya da bunu yapmalarına

yetebilecek bir askeri kapasiteye sahip olduklarına ikna olmuş değildi. Atılımcı politikalara muhalif olan bu kesimler, sınırlarındaki çok yüksek dağ sistemleri, muazzam nehirler, susuz çöller ve savaşı kabilelerle, Hindistan'ın en iyi koruyucusunun benzersiz coğrafi konumu olduğunu savunuyorlardı. Bütün bu engellerin üstesinden gelerek Hindistan'a ulaşan bir Rus kuvvetinin, beklemede olan bir Britanya Ordusu'nun karşısına çıkamayacak kadar zayıf düşmüş olacağı tezinde ısrar ediyorlardı. Bu durumda, istilacı bir gücü ulaştırma hatlarını uzatmaya zorlamak, Britanyalıların kendi hatlarını uzatmasından daha akla yatkın bir seçenektir. Bu politikanın –“geride durma” ya da “ustalıkla eylemsizlik” ekolü– rakip atılım ekolüne göre daha masrafsız olmak gibi ilave bir avantajı da vardı. Ne var ki her iki ekol de zaman içinde etkisini yitirecekti.

Ben hikâyeyi mümkün oldukça, tarihsel güçler ya da jeopolitik üzerinden değil, bu büyük emperyal mücadeleye katılan her iki taraftan bireyler üzerinden anlatmaya çalıştım. Bu çalışma, dönemin İngiliz-Rus ilişkilerini ele alan bir tarih kitabı olma iddiasında değil. Söz konusu ilişkiler Anderson, Gleason, Ingram, Marriott ve Yapp gibi, çalışmamın kaynakça bölümünde kitaplarının listesini verdiğim akademisyen tarihçiler tarafından enine boyuna incelendi. Burada, Londra ve Kalküta arasındaki karmaşık ve sürekli evrim geçiren ilişkiye girmeye de yer yok. Bu, başlı başına bir konu ve Hindistan'daki Britanyalıların hikâyelerini anlatan sayısız tarih kitabında ayrıntılarıyla ele alındı. Sir Penderel Moon'un Raj'ı [Hindistan'da Britanya egemenliği dönemini] incelediği, 1.235 sayfalık anıtsal eseri *The British Conquest and Domination in India* bu konudaki en son çalışmayı oluşturuyor.

Öncelikle insanları ele alan bu öykünün geniş bir oyuncu kadrosu var. Yüzden fazla insanı içeriyor ve en az üç kuşağı kapsıyor. 1810 yılında, Henry Pottinger ve Charles Christie'yle başlıyor ve neredeyse bir yüzyıl sonra, Francis Younghusband'la sona eriyor. En az Britanyalı akranları kadar ehil Rus oyuncular da burada: Liste, gözü kara Muravyev ve karanlık bir tip olan Vitkeviç'le başlayıp korkutucu Gromçevskiy ve düzenbaz Badmayev'le bitiyor. Modern Sovyet akademisyenleri, bu olaylar hakkında çok farklı

bir görüş benimsedikleri halde, kendi oyuncularının üstün başarılarına daha fazla ilgi göstermeye (ve bunlardan epeyce bir gurur duymaya) başladılar. Bu mücadeleyi anlatmak için kendilerine ait bir terimleri olmadığından, içlerinde *Bolşaya İgra* (“Büyük Oyun”) tabirini kullananlar bile var. Ben, gerek Britanyalıların gerek Rusların yaptıklarını betimlerken olabildiğince tarafsız kalmaya çalışarak, bırakalım kişilerin ayinesi işleri olsun ve hükmü okurlar versin dedim.

Bu anlatı bizlere başka hiçbir şey anlatmasa bile, son yüz yıl içinde hiçbir şeyin değişmediğini gösteriyor. Büyükelçiliklerin taşkın kalabalıklar tarafından basılması, diplomatların katledilmesi ve Basra Körfezi’ne savaş gemilerinin gönderilmesi... Bütün bunlar Victoria döneminde yaşayan atalarımızın, benzerlerine yakından tanık oldukları olaylar. Nitekim günümüzün gazete manşetlerini, bir yüzyıl öncenin ya da daha da öncesinin manşetlerinden ayırt etmek çoğu zaman mümkün olmuyor. Ne var ki geçmişin acı derslerinden çok az şey öğrenildiği görülüyor. Ruslar Aralık 1979’da, Britanya’nın 1842’de, hiç de farklı olmayan koşullarda Afganistan’da yaşadığı talihsiz tecrübeleri anımsamış olsalardı, aynı korkunç tuzağa düşmeyebilir, böylece yaklaşık 15.000 Rus gencinin, yanı sıra sayısı bile bilinmeyen onca masum Afgan’ın canını esirgemiş olurlardı. Moskova Afganların yenilmesi imkânsız bir hasım olduklarını çok geç anladı. Afganlar, özellikle kendi seçtikleri sahalarda, müthiş savaşıma becerilerinden hiçbir şey kaybetmedikleri gibi, son savaş tekniklerini de hızla benimsemişlerdi. *Redcoat* [kırmızı urbalı] denen İngiliz askerlerini kırıp geçiren o uzun namlulu ölüm silahları *jezailerin* [ağızdan dolmalı, kavisli kabızalı eski bir tüfek modeli. İngiliz-Afgan savaşlarında çokça kullanılmıştır] modern muadilleri, Rus savaş helikopterlerine karşı son derece tahripkâr olduğu kanıtlanan ısı güdümlü Stinger füzeleri olmuştu.

Bazıları Büyük Oyun’un hiçbir zaman gerçekten sona ermediğini, aynı korkuların, kuşkların ve yanlış anlamaların körüklediği zamanımızın Soğuk Savaş’ının habercisinden başka bir şey olmadığını savunacaktır. Gerçekte, Conolly ve Stoddart, Pottinger ve Youngusband gibileri, 20. yüzyıldaki bu mücadelenin –oynanan

bahis karşılaştırılamayacak kadar yüksek olsa da— esas itibariyle kendi verdikleri mücadelenin aynısı olduğunu görmekte güçlük çekmezlerdi. Her ne kadar hiçbir zaman çok uzun sürmeseler de tıpkı Soğuk Savaş gibi Büyük Oyun’da da detant dönemleri olmuştu; bu da günümüzde iyileşmiş ilişkilerin ne kadar kalıcı olduğunu merak etmemize yol açıyor. Bu yüzden, 1907’de İngiliz-Rus Anlaşması’nın imzalanmasıyla resmen sona erişinin üzerinden 80 küsur yıl geçmiş olan Büyük Oyun, hâlâ kaygı verici bir gündem maddesi olmaya devam ediyor.

Ama karla kaplı geçitler ve kalles çöller üzerinden, bu hikâyenin geçtiği yer olan Orta Asya’ya doğru yola çıkmadan önce, Rus tarihinde yedi yüzyıl geriye gitmemiz gerekiyor. Zira Rusların karakteri üzerinde silinmez bir iz bırakacak facia o tarihte yaşandı. Bu olay Rusların içine, tehdit ister yağmacı göçebe topluluklardan gelsin ister nükleer füze üslerinden, değişmez ve kalıcı bir kuşatılma korkusu salmakla kalmadı, onları doğuda ve güneyde Asya’nın içlerine doğru durmak bilmez bir yürüyüş başlatmaya ve sonunda Hindistan’da Britanyalılarla çarpışmaya kadar götürdü.

BAŞLANGIÇ

“Rus’u kazıyın, altından Tatar çıkar.”

Rus atasözü

Sarı Tehlike

Rivayete göre, daha toprağı döven toynaklarının uğultusunu bile duymadan geldiklerinin kokusunu alabilirdiniz. Ama o zaman çoktan iş işten geçmiş olurdu. Saniyeler içinde, ölüm saçan ilk ok sağanağı başlar, güneşi bir perde gibi örterek gündüzü geceye çevirirdi. Sonra üstünüze çullanır, doğrar, tecavüz eder, yağmalar ve yakarlardı. Yollarının üzerindeki her şeyi ergimiş lav gibi yutarlardı. Arkalarında, Orta Asya'daki yurtlarına dönüş yolları boyunca uzanan, dumanı tüten şehirlerden ve eti dökülmüş kemiklerden oluşan bir patika bırakırlardı. Bir 13. yüzyıl âlimi Moğol Ordaları için, "Deccal'in neferleri, tüyler ürpertici son hasatlarını kaldırma-ya geldiler" diye yazmıştı.

At sırtındaki okçuların görülmemiş hızı ve kimselerin aşına olmadığı taktiklerinin mükemmelliğı, orduları birbirinin peşi sıra gafil avlıyordu. Aşiret savaşlarında eskiden beri kullanılan savaş hileleri, kendilerinden çok daha kalabalık güçleri çok az kayıp vererek tarumar etmelerini sağlıyordu. Defaten, savaş meydanından kaçır gibi yaparak tecrübeli komutanları ölüm tuzağına düşürdüler. Ele geçirilmesi imkânsız gibi görülen müstahkem mevkiller,

kadın, erkek ve çocuk tutsakların saldırı birliklerinin önüne yığılıp bedenleriyle hendek duvarları arasında canlı bir köprü oluşturmalarını sağlayan barbarca bir yöntem sayesinde hızla alınıyordu. Hayatta kalanlar, Moğolların uzun tırmanma merdivenlerini kale duvarlarına kadar taşımaya zorlanıyor, başkalarına da ağır ateş altında mancınıklar kurduruluyordu. Savunmada olanlar, tutsaklar arasında sık sık kendi ailelerini ve yakınlarını seçip tanıyor ve üzerlerine ateş etmeyi reddediyorlardı.

Kara propagandada usta olan Moğollar, hanlıkları birbiri ardına viraneye çevirip Asya üzerinden korkudan titreyen Avrupa'ya doğru ilerlerken, daha gidecekleri yere varmadan, yaptıkları barbarlıkların tüyler ürpertici hikâyelerinin yayılmasını sağlıyorlardı. Kötü alışkanlıkları arasında insan eti yemenin de olduğu söyleniyor ve ele geçirilen bakirelerin memelerinin kıdemli Moğol komutanlarına saklandığı rivayet ediliyordu. Merhamet görmek için ufacık da olsa umut bağlanan tek seçenek, anında teslim olmaktı. Dövüş bittikten sonra, yenik düşman liderleri, muzaffer Moğolların kendilerine ziyafet çekip kutlama yaptıkları kalasların altında yavaş yavaş ezilerek öldürülüyordu. Çoğu zaman, artık daha fazla tutsak alınması gerekmediğinde, ele geçirilen şehirlerin tüm sakinleri, yeniden tehdit oluşturmalarının önüne geçmek için kılıçtan geçiriliyordu. Diğer zamanlarda, topluca köle olarak satılıyorlardı.

Dünyayı saracak korkunç Moğol kasırgasını 1206 yılında, Temuçin adında, okuması yazması olmayan askeri bir dâhi başlatmıştı. Bundan önce adı sanı duyulmamış küçük bir kabilenin reisi olan Temuçin'in şöhreti kısa zamanda Büyük İskender'inkini bile gölgede bırakacaktı. İleride tanınacağı ismiyle Cengiz Han'ın hayali dünyayı fethetmekti; bunun, Tanrı tarafından yerine getirmek üzere seçildiği bir görev olduğuna inanıyordu. Takip eden 30 yıl içinde, o ve halefleri bunu neredeyse başardılar. Güçlerinin zirvesindeyken, imparatorlukları Büyük Okyanus kıyılarından Polonya sınırına kadar uzanıyordu. Sınırları bugünkü Orta Asya, Çin, İran ve Afganistan'ın tamamını ve Kuzey Hindistan ile Kafkasya'nın bir kısmını içine alıyordu. Ama bizim hikâyemiz açısından daha da önemlisi, Rusya ve Sibirya'daki uçsuz bucaksız toprak parçalarını da kapsıyordu.

Rusya o tarihlerde, sık sık birbiriyle savaşa giren on-on beş prenslikten oluşuyordu. Ortak düşmana direnmek üzere birleşemeyen bu prenslikler, 1219-1240 arasında teker teker o zalim Moğol savaş makinesine yenik düştüler. Birleşememiş olmanın pişmanlığını çok uzun süre yaşayacaklardı. Moğollar bir bölgeyi fethettiklerinde, hâkimiyetlerini haraçgüzar prenslerden oluşan bir sistemle dayatma politikası izliyorlardı. Yeterli miktarda haraç geliyorsa, ayrıntılara nadiren karışıyorlardı. Ama haraç miktarı taleplerini karşılamazsa acımasız oluyorlardı. Bunun kaçınılmaz sonucu, haraca bağlanan prenslerin zalimane bir yönetim kurmaları oluyor –bu durumun ağır gölgesi, bugün bile Rusya’nın üzerinden kalkmamıştır– bu da beraberinde, üstesinden gelmek için hâlâ mücadele edilen daimi bir yoksullaşma ve geri kalmışlığı getiriyordu.

Ruslar iki yüzyılı aşkın bir süre boyunca, Moğol –ya da bu ölüm tacirlerinin, imparatorluklarının batı kanadının idari merkezi olan altın direkli büyük çadırdan hareketle kendilerine verdikleri isimle Altın Orda– boyunduruğu altında, hiçbir gelişme göstermeden azap çekeceklerdi. İstilacıların neden oldukları dudak uçuklatıcı maddi yıkıma ilaveten, talancılıkları Rus ekonomisini mahvedecek, ticaret ve sanayiye durma noktasına getirecek, Rus halkını toprak kölelerine çevirecekti. Rusların tarihlerinin bu kara dönemi için kullandıkları tabirle Tatar tahakkümü yıllarında, mevcut Bizans sisteminin üzerine bindirilen Asya tipi idare usullerinin ve başka Doğu âdetlerinin ülkeye girişine de tanık olundu. Dahası, Batı Avrupa’nın serbestleştirici rüzgârlarıyla teması kesilen halkın dünya görüşü ve kültürü giderek daha fazla Doğululaştı. “Rus’u kazıyın, altından Tatar çıkar” deniyordu.

Bu arada, Rusya’nın düşkün halinden ve askeri zayıflığından yararlanan Avrupalı komşuları, ellerini kollarını sallaya sallaya ülke topraklarından lokmalar koparmaya başladılar. Alman prenslikleri, Litvanya, Polonya, İsveç, hepsi kervana katıldı. Moğollar haraçlar ellerine geçmeye devam ettiği müddetçe istiflerini bozmadılar zira Asya’daki toprakları onları çok daha fazla endişelendiriyordu. Ahşap yapılardan oluşan Rus şehirlerinden çok daha parlak, kıyas kabul etmeyecek kadar zengin ve görkemli merkezler

olan Semerkant ve Buhara, Herat ve Bağdat o topraklardaydı. Batıda Avrupalı hasımları ile doğuda Moğollar arasında sıkışıp ezilen Ruslar, böylece, o gün bugündür dış ilişkilerinde sorun yaratan paranoyak bir istila ve kuşatılma korkusu geliştireceklerdi.

Geçmiş bir tecrübenin bir milletin ruhunda Rusların üzerinde olduğu kadar derin ve kalıcı yara izleri bıraktığı nadirdir. Bu, Rusların tarihsel yabancı düşmanlıklarını (özellikle Doğu halklarına karşı), sık sık saldırganlaşan dış politikalarını ve ülke içinde tiranlığı tevek-külle kabullenmelerini açıklamaya yardımcı olur. Napoléon ve Hitler'in istilaları, sonuçta başarısız olmalarına rağmen, bu korkuları güçlendirmeye yaradı. Rus halkı ancak şimdilerde bu uğursuz mirastan silkinip kurtulma emareleri gösteriyor. Cengiz Han'ın dünyanın üzerine saldırdığı o kısa boylu vahşi atlıların, güçlerinin nihayet kırılmasından ve geldikleri karanlığın içine geri gömülmelerinden yaklaşık beş yüzyıl sonra, hâlâ sorumlu tutulacakları çok şey var.

Rusları Moğol zulmünden kurtarıp özgürleştiren adam, Büyük İvan olarak da bilinen Moskova büyük prensi III. İvan'dı. Moğol fethi sırasında Moskova, güçlü komşularının gölgesinde kalmış ve onlara ram olmuş küçük ve önemsiz bir taşra şehriydi. Ama haraç-güzar prensler arasında, yabancı hükümdarlara haraç ödemedi ve saygı göstermedi Moskova prenslerinden daha titiz olanı yoktu. Bir şeyden kuşkulananmayan Moğollar, sadakatleri karşılığında onlara yavaş yavaş daha fazla yetki ve özgürlük bahsettiler. Moskova –artık Moskova Prensligi haline gelmişti– yıllar içinde bu şekilde büyüyüp gücünü artırdı, sonunda da tüm komşularına tahakküm eder hale geldi. Kendi iç çekişmelerine dalmış olan Moğollar, Moskova'nın nasıl büyük bir tehdit haline geldiğini iş iştenden geçene kadar göremediler.

Restler 1480'de çekildi. Rivayete göre, İvan bir öfke nöbeti sırasında Altın Orda'nın başındaki Ahmed Han'ın bir suretini ayakları altına alıp çiğnedi, ardından da hanın birçok elçisini idama yolladı. Ne var ki bunlardan biri kaçarak efendisini bu akla hayale gelmez meydan okumadan haberdar etti. Emri altındaki bu asiye asla unutmayacağı bir ders vermeye karar veren Ahmed, ordusunu Moskova Prensligi'nin üzerine sürdü. Moskova'ya 250 kilometre kadar yak-

laştığında, Ugra Nehri'nin karşı yakasında büyük ve iyi donanımlı bir ordunun kendisini beklemekte olduğunu hayretle gördü. İki ordu haftalarca nehrin iki yakasından birbirini öfkeyle süzdü; taraflardan hiçbirini nehri geçmek için ilk adımı atmaya eğilimli görünmüyordu. Ama çok geçmeden kışın bastırmasıyla sular donmaya başladı. Artık kıyıcı bir muharebe kaçınılmaz görünüyordu.

Tam o sırada görülmemiş bir şey oldu. Ansızın, her iki taraf da sanki aynı anda paniğe kapılmışçasına, arkasını dönüp kaçmaya başladı. Ruslar kendi yüz kızartıcı davranışlarına rağmen, yüzyıllardır çektikleri çilenin sonunun yaklaştığını anladılar. Kendilerine zulmedenlerin savaşıma iştahını kaybettikleri açıktı. Vaktiyle o kadar korkulan Moğol savaş makinesi artık yenilmez değildi. Batı'daki merkezi otoriteleri nihayet çökmüş, Cengiz Han ve haleflerinin o kudretli imparatorluğundan geriye sadece, birbirine çok uzak üç hanlık –Kazan, Astrahan ve Kırım– kalmıştı. Moğol tahakkümü bütününde kırılmış olmakla birlikte, geriye kalan bu üç kale hâlâ bir tehdit oluşturmuyordu ve herkes kendini emniyette hissedecekse, önünde sonunda bunların da yıkılması gerekecekti.

Bu hanlıkların ilk ikisini ele geçirip hızla büyümekte olan Moskova imparatorluğu topraklarına katmak, İvan'ın haleflerinden Korkunç İvan'a düştü. İntikama susamış askerleri 1553 yılında Volga'nın yukarı çıkırındaki Kazan Kalesi'ne şiddetli bir saldırı düzenleyerek, tıpkı Moğolların Rusya'nın büyük şehirlerini yerle bir ettiklerinde yaptıkları gibi, müdafileri kılıçtan geçirdiler. Bundan iki yıl sonra, Volga'nın Hazar Denizi'ne döküldüğü yerde, Astrahan Hanlığı benzer bir akıbete uğradı. Sadece, geriye kalan son Tatar kalesi Kırım hâlâ dayanıyordu; daha sonra da burayı Ruslar karşısında kıymetli bir kalkan olarak gören Osmanlı sultanlarının korumasından yararlandığı için varlığını sürdürebildi. Böylece, Kırım Tatarlarının ara sıra düzenledikleri akınlar hariç, Moğol tehdidi ebediyen ortadan kaldırılmış oldu. Bu şekilde, tarihteki en büyük kolonyal girişim olan, Rusya'nın doğuda Asya'ya doğru genişlemesinin yolu açılacaktı.

Bu girişimin ilk evresini, Moskovalı kâşif, asker ve tacirlerin, muazzam nehirler, kimselerin yaşamadığı donmuş araziler ve balta

girmez ormanlarla kaplı uçsuz bucaksız Sibirya üzerinden, yaklaşık 6.500 kilometre öteye taşınması oluşturdu. Pek çok bakımdan, Amerika'ya ilk yerleşenlerin Vahşi Batı'yı fethedişiyile kıyaslanabilecek bu süreç, yüzyıldan uzun bir süre devam edecek ve ancak Rusların Büyük Okyanus kıyılarına ulaşış buralara temelli yerleşmesiyle son bulacaktı. Ama insanlık tarihinin en büyük destanlarından biri olan Sibirya'nın fethedilme hikâyesi bu kitapta anlatılan hikâyenin kapsamı dışında kalıyor. Devasa büyüklükteki bu konuk sevmez bölge, herhangi bir büyük güçte –hele de Hindistan'daki Britanyalılarda– tehdit hissi yaratamayacak kadar uzak bir yerdi. Lakin bölgenin kolonizasyonu, Rusya yeryüzünün en geniş ülkesi olana ve en azından Britanyalıların gözünde Hindistan için sürekli büyüyen bir tehdit durumuna gelene kadar bitmeyecek bir genişleme sürecinin sadece ilk aşamasını oluşturdu.

Gözlerini Hindistan'a doğru çeviren ilk çar Büyük Petro oldu. Ülkesinin ne kadar geri ve saldırıya açık olduğunun –bu büyük ölçüde, Moğol sultanı altında geçen “kayıp” yüzyılların sonucuydu– acı biçimde farkında olan Petro, ekonomik ve toplumsal bakımdan Avrupa'yı yakalamaya ve silahlı kuvvetlerini diğer devletlerin seviyesine getirmeye kararlıydı. Ama aynı anda hem İsveç'le hem Osmanlı İmparatorluğu'yla savaşa girerek hazineyi boşaltmış olduğundan, bunları yapabilmek için muazzam miktarlarda paraya ihtiyacı vardı. Mutlu bir tesadüf sonucu, aşağı yukarı bu tarihlerde, Orta Asya'dan kendisine iyi haberler gelmeye başladı: O güne kadar çok az Rus'un ya da başka Avrupalı'nın ayak bastığı uzak ve vahşi bir bölge olan Ceyhun Nehri kıyılarında zengin altın yatakları bulunmuştu. Petro, Rus seyyahların anlatılarından, Orta Asya çöllerinin ve dağlarının ötesinde, dillere destan zenginlikleriyle ünlü Hindistan topraklarının uzandığını da biliyordu. Bu zenginliklerin şimdiden ve büyük bir ölçekte, Avrupalı rakipleri, özel olarak da Britanyalılar tarafından deniz yoluyla oradan götürüldüğünü biliyordu. Yaratıcı aklını kullanarak hem Orta Asya'nın altınına hem Hindistan'ın zenginliklerinden payına düşene el koymak için bir plan geliştirdi.

Ceyhun Nehri'nin iki yakasında uzanan çöllük bölgeye hükmeden Hive hanı, bundan birkaç yıl önce, itaatsiz bölge aşiretlerinin başını ezmesine yardım etmesi için Petro'ya başvurmuştu. Sağlanacak koruma karşılığında, çara haraçgüzarı olmayı teklif etmişti. O tarihte Orta Asya'yla hiç denebilecek kadar az ilgilenen ve hem içeride hem Avrupa'da işi başından aşkın olan Petro bu teklifi tamamen unutmuştu. Ama şimdi, kendi sınırları ile Hindistan sınırları arasında yarı yolda bulunan Hive'ye sahip olmanın kendisine bölgede ihtiyaç duyduğu ikmal üssünü sağlayacağını görüyordu. Jeologları buradan altın aramaya gidebilir, Hive, pek yakında, hem iç piyasaya hem Avrupa pazarlarına sürülecek egzotik ve lüks mallarla yüklü olarak Hindistan'dan geri döndüklerini görmeyi umut ettiği Rus kervanları için bir yarı yol menzili işlevi görebilirdi. Doğrudan kara yolunu kullanmakla, Hindistan'a gidip gelmek için bir yıl kadar süren bir yolculuk yapmayı gerektiren mevcut deniz ticaretine ciddi bir zarar verebilirdi. Dahası, dost bir han, kervanlar için silahlı korumalar sağlayarak, onu bu iş için Rus askerlerini kullanması halinde gireceği muazzam masraflardan kurtarabilirdi.

Petro biraz gecikerek de olsa, hanın teklifini kabul etmek üzere Hive'ye ağır silahlarla donatılmış bir seferi kuvvet göndermeye karar verdi. Yardımı karşılığında hana şahsi koruması olarak daimi bir Rus muhafız gücü sağlanacak, ailesine de tahtın babadan oğula geçeceğine dair güvence verilecekti. Hanın fikir değiştirdiğinin ya da sefer gücüne direnecek kadar basiretsiz olduğunun görülmesi halinde, götürülen toplar, Hive'nin kerpiç Ortaçağ mimarisini bir toz bulutuna çevirerek hanın aklını başına getirebilecekti. Hive, tercihan dostane yollardan ele geçirilir geçilmez, Ceyhun altınını arama ve Hindistan'a giden bir kervan yolu bulma çalışmaları başlayacaktı. Bu sefer gücünün başına, din değiştirip Hristiyan olan ve artık seçkin Özel Muhafız Alayı'nda muvazzaf subay olarak görev yapan, Müslüman asıllı Kafkasyalı asilzade Prens Aleksandr Bekoviç getirilmişti. Petro, özgeçmişi nedeniyle Bekoviç'in bir Doğulu'yla iş görmek için ideal kişi olduğuna hükmetmişti. Emrindeki seferi kuvvet 4.000 adet piyade, süvari ve topçu askeri ile birtakım Rus tüccarlardan oluşuyor, bunlara 500 adet at ve deve eşlik ediyordu.

Bu kuş uçmaz kervan geçmez bölgede gezinen düşman Türkmen aşiretleri bir kenara bırakılacak olursa, Bekoviç'in karşısındaki en büyük engel, Hazar kıyıları ile Hive arasında uzanan, 800 kilometre genişliğindeki tehlikeli çöllük bölgeydi. Burayı sadece seferi kuvvet değil, günün birinde, ağır yükleriyle Hindistan'dan dönen Rus kervanları da aşmak zorunda kalacaktı. Ama bu noktada, dost bir Türkmen reisi Rusların yardımına yetişti. Petro'ya Ceyhun Nehri'nin yıllar önce Aral Gölü'ne doğru akmayıp sularını Hazar Denizi'ne boşalttığını ve şimdiki yatağına yerel aşiretler tarafından bentlerle yönlendirildiğini anlattı. Petro, bu doğruysa, emrindeki mühendislerin bentleri yıkıp nehri eski yatağına döndürmelerinin zor olmayacağını düşündü. Böylece, Hindistan ile Rusya arasında gidip gelen mallar, yolun büyük bölümünde teknelerle nakledilebilecek, yani tehlikeli çöl geçişini yapmaktan kurtulacaklardı. Bir Rus keşif heyetinin, çölde, Hazar kıyısına uzak olmayan bir noktada, Ceyhun'un eski yatağı olduğu anlaşılan izler bulduğunu rapor etmesiyle proje umut vaat etmeye başladı.

Bekoviç Nisan 1717'de, Paskalya yortusunu kutladıktan sonra, kafilesiyle birlikte Hazar Denizi'nin kuzey ucundaki Astrahan'dan denize açıldı. Bu büyük iç denizde yaklaşık 100 adet küçük gemiden oluşan bir filotillaıyla yol alan seferi kuvvet, beraberinde bir yıl yetecek kadar erzak da taşıyordu. Ama yolculuk beklenenden çok daha uzun sürdü ve çöle ancak Haziran ayı ortalarında ayak basıp doğuya, Hive'ye doğru yola çıkabildiler. Daha şimdiden aşırı sıcaktan bunalmaya ve susuzluk çekmeye başlamışlardı. Çok geçmeden, kalp krizinden ve başka rahatsızlıklardan ölenler de olmaya başladı. Aynı zamanda, ilerlemelerini engellemeye kararlı yağmacı aşiretlerin saldırılarını da püskürtmek durumundaydılar. Ama artık çarın gazabına uğrama tehlikesini göze alıp geri dönmek diye bir şey söz konusu olamazdı ve seferi kuvvet metanetle mücadele ederek uzaktaki Hive'ye doğru ilerlemeye devam etti. Nihayet, ağustos ayı ortalarında, yani çölde geçirdikleri iki aydan uzun bir sürenin sonunda, kendilerini başkente birkaç günlük yürüme mesafesinde buldular.

Şehirde nasıl karşılanacaklarını hiç bilemeyen Bekoviç, önden bir grup haberci gönderdi; haberciler hana, kesinlikle dost bir heyet

olduklarına dair teminatlarla birlikte değerli hediyeler de götürdüler. Han çarın elçisini karşılamaya şahsen gelince, başarı umutları canlandı. Karşılıklı iltifatlar edildikten ve seferi kuvvetin bandosu hep beraber dinlendikten sonra, Bekoviç ile han atlarına binip şehre doğru yola çıktılar; Bekoviç'in sayıca biraz küçülmüş birliği onları belli bir mesafeden takip ediyordu. Şehrin kapılarına yaklaştıklarında, han Bekoviç'e, bu kadar çok adamı Hive'de barındırıp doyurmanın mümkün olmayacağını söyledi. Bunun yerine, Rusların doğru dürüst barınıp ağırlanabilmeleri için birkaç gruba bölünüp başkentten hemen dışındaki köylere yerleştirilmelerini önerdi.

Hanı gücendirmekten çekinen Bekoviç, teklifi kabul etti ve kumandan yardımcısı Binbaşı Frankenburg'a, adamları beş gruba ayırıp ev sahipleri tarafından kendilerine gösterilen yerlere göndermesini söyledi. Frankenburg buna itiraz ederek, seferi kuvvetin bu şekilde bölünüp dağıtılmasından duyduğu endişeleri dile getirdi. Ama emrine itaat edilmesi için ısrar eden Bekoviç'in fikrini değiştiremedi. Frankenburg tartışmaya devam edince, Bekoviç söyleneni yapmazsa dönüşte onu divan-ı harbe vereceğini söyleyerek uyardı. Bu arada ev sahipleri askerleri alıp küçük gruplar halinde uzaklaşmışlardı. Hiveliler tam da bunu bekliyorlardı.

Her yerde, hiçbir şeyden şüphelenmeyen Rusların üzerine çulandılar. İlk ölenler arasında Bekoviç'in kendisi de vardı. Yakalanmış, üniforması üzerinden çıkarılmış ve hanın gözleri önünde vahşice doğranarak öldürülmüştü. Son olarak başı kesilmiş, içi samanla doldurulmuş ve Frankenburg'un ve diğer kıdemli subayların kesik başlarıyla birlikte, coşkuyla tezahürat yapan kalabalığa teşhir edilmişti. Bunlar olurken, subaylarından ayrılmış Rus askerleri de sistemli bir şekilde katlediliyordu. İçlerinden 40 kadarı katliamdan kurtuldu ama her şey bittikten sonra, han bunların şehrin ana meydanında sıraya dizilip bütün şehrin gözü önünde idam edilmelerini buyurdu. Ama bir kişinin müdahalesiyle hayatları kurtuldu. Bu kişi, hana, zaferini kalleslik ederek kazandığını hatırlatan ve tutsakları kasap gibi doğramanın sadece Allah'ın gözündeki suçunu daha da ağırlaştıracağı uyarısında bulunan Hive'nin *akhundu*, yani ruhani lideriydi.

Bu müdahale çok cesur bir adamdan gelmişti ve han etkilendi. Rusların canları bağışlandı. Bazıları kendilerini tutsak alanlar tarafından köle olarak satıldı, kalanların da bin bir zahmetle çölü geçip Hazar Denizi'ne doğru gitmek üzere yola koyulmalarına izin verildi. Bu yolculukta sağ kalanlar, Hive'ye gitmek üzere yola çıkmadan önce inşa ettikleri iki küçük ahşap kaleyi bekleyenlere korkunç haberleri verdiler. Haberler buradan, inşası biten yeni başkenti St. Petersburg'a taşınmış olan Büyük Petro'ya ulaştırıldı. Bu arada, Hive'de han, Ruslar karşısında kazandığı zaferle böbürlenmek için, ruhunu kâfir çara satmış Müslüman prens Bekoviç'in kellesini Orta Asya'daki komşusu Buhara emirine göndermiş, cesedin kalan kısmını ise Hive'de teşhir için alıkoymuştu. Bu tüyler ürpertici zafer hatırası, kesinlikle böyle bir kalleşliğe ortak olmak istemediğini açıklayan sinir içindeki emir tarafından derhal geri gönderildi. Ama emirin büyük ihtimalle Rusların gazabını kendi üstüne çekmekten korktuğu da düşünülebilir.

Kuzey komşusunun büyüklüğü ve askeri kudreti konusunda çok az fikir sahibi olan Hive hanı, düşündüğünden daha şanslıydı. Zira olanların arkasından bir misilleme gelmeyecekti. Hive çok uzaktı ve Petro başta Kafkasya olmak üzere başka yerlerde sınırlarını genişletmekle o kadar meşguldü ki Bekoviç ve adamlarının intikamını almak için bir cezalandırma seferi düzenlemeye ayıracak enerjisi de zamanı da yoktu. Bu işin, elinin daha serbest kalacağı bir zamanı beklemesi gerekiyordu. Gerçekten de Ruslar Hive'yi topraklarına katmak üzere bir defa daha hamlede bulunana kadar yıllar geçecekti. Ama hanın kalleşliği cezalandırılmasa bile kesinlikle unutulmamış, sadece, Rusların Doğululara olan güvensizliğini doğrulamıştı. Bu da Orta Asya ve Kafkasya'nın Müslüman aşiretlerine, çağımızda da Afgan *mücahit*lere boyun eğdirmeye (gerçi bu sonuncusunun o kadar başarılı olmadığı görülecekti) giriştiklerinde, onlara kesinlikle göz açtırmayacaklarını garantiliyordu.

Gerçekte, Petro akla hayale gelmeyecek zenginliklerin akacağı, Hindistan'a uzanan bir altın yol açma düşünün peşine bir daha asla düşemeyecekti. Şimdiden, bir insanın hayatına sığdırmayı umabileceğinden çok daha fazla iş üstlenmiş ve bunların çoğunu

başarmıştı. Ama 1725 yılında ölümünden uzun bir süre sonra, Avrupa'da, Petro'nun son arzusu ve vasiyeti hakkında tuhaf ve ısrarlı bir hikâye dolaşmaya başladı. Rivayete göre, Petro ölüm döşegindeyken vârislerine ve haleflerine gizlice, Rusya'nın tarihsel yazgısı olduğuna inandığı şeyin, yani dünyaya hâkim olma ülküsünün peşini bırakmamalarını buyurmuştu. Bunun anahtarı da Hindistan ve İstanbul'a sahip olmaktı ve onlardan, Ruslar bu ikisini sağlam bir şekilde avuçlarının içine alana kadar durup dinlenmemelerini istemişti. Şimdiye kadar bu belgeyi gören çıkmadı ve çoğu tarihçi böyle bir belgenin hiç olmadığı inancındadır. Gelgelelim, Büyük Petro'nun uyandırdığı hayranlık ve korku o kadar büyüktü ki zaman zaman bu belgenin gerçek olduğuna dair bir inanç yayıldı ve bu sözde belge metninin çeşitli versiyonları yayımlandı. Neticede, bu tam da o dur durak bilmez ve ihtiraslı dâhinin ahfadına vermiş olabileceği türden bir buyruktu. Rusya'nın gerek Hindistan'a gerek İstanbul'a yönelik daha sonraki hamleleri, pek çoklarına bunu teyit eder gibi göründü ve daha düne kadar, Rusya'nın uzun vadede dünyaya hâkim olmayı amaçladığına dair güçlü bir inanç vardı.

Rusya, Doğu Hindistan Kumpanyası'nın, özellikle Fransızlar aleyhine sürekli ilerleme kaydettiği Hindistan'la, ancak 40 yıl sonra, Büyük Katerina'nın saltanatı sırasında yeniden ilgilenmeye başladı. Katerina'nın seleflerinden zevk ve sefahat düşkünü Anna, Petro'nun Kafkasya'da zorlukla ele geçirdiği toprakların tamamını, hazineyi kuruttukları gerekçesiyle İran şahına iade etmiş ve bu şekilde Petro'nun sözde vasiyetine uymamıştı. Ama Katerina da Petro gibi genişlemeci bir hükümdardı. Türkleri İstanbul'dan atmayı ve şehirde, kendi sıkı denetimi altında, Bizans hâkimiyetini yeniden kurmayı düşlediği sır değildi. Bu, donanmasına, hâlâ büyük ölçüde bir Türk gölü olan Karadeniz'den, o dönemde adeta bir Britanya gölü haline gelmiş olan Akdeniz'e erişim imkânı sağlayacaktı.

Katerina'nın 1791 yılında, yani saltanatının sonlarına doğru, Hindistan'ı giderek güçlenen Britanya denetiminden çıkarmaya yönelik bir planı dikkatle değerlendirdiği bilinmektedir. Belki de

hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde, bu fikir Monsieur de St. Genie adında, biraz esrarengiz bir Fransız'ın icadıydı. St. Genie Katerina'ya birliklerini karadan, Buhara ve Kabil üzerinden yürütmesini, askerlerin ilerlerken Babürlü hâkimiyetindeki Müslüman yönetimini yeniden eski şanlı günlerine kavuşturmaya geldiklerini duyurmalarını önermişti. Ona göre, bu, istila yolu üzerindeki Müslüman hanlıkların ordularını Katerina'nın sancağı altına çekecek ve geldiklerine dair haberler yayıldıkça, Hindistan'daki Britanyalılara karşı kitlesel ayaklanmaların başlamasını sağlayacaktı. Bu plan fikir aşamasından ileriye gitmediyse de (başbakanı ve eski âşığı olan tek gözlü Kont Potemkin çariçeyi bundan caydırmıştı), Rus hükümdarlarının sonraki bir yüzyıl boyunca üzerinde çalışacakları, Hindistan'ı istila amaçlı böyle pek çok planın ilkinin oluştuurdu.

Katerina ne Hindistan'ı ne İstanbul'u topraklarına katabildi ama bu yönde birtakım adımlar attı. Anna'nın İranlılara geri verdiği Kafkasya topraklarını geri almakla kalmadı, Moğol imparatorluğunun hâlâ ayakta olan son kalesi Kırım'ı da ele geçirdi. Kırım üç yüzyıl boyunca, giderek saldırganlaşan kuzeydeki deve karşı burayı çok önemli bir kalkan olarak gören Türklerin korumasından yararlanmıştı. Ama 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde, savaşçı Kırım Tatarları dikkate alınacak bir güç olmaktan çıkmıştı. Katerina, Karadeniz'in kuzey kıyılarında Türklerin aleyhine elde ettiği toprak kazanımlarından ve Tatarlar arasındaki iç çatışmalardan yararlanarak, Kırım Hanlığı'nı tek bir kurşun bile atmadan imparatorluğuna katabildi. Bunu, kendi sözleriyle, sadece "önemli yerlere, Kırımlılara onları tebaamız olarak kabul ettiğimizi duyuran ilanlar asarak" başardı. Çektikleri sıkıntıların suçunu Türklerin üzerine yıkan Cengiz Han'ın torunları yazgılarına boyun eğdiler.

Karadeniz, sadece Ruslar Sivastopol'da devasa bir donanma üssü ve tersane kuracakları için değil, savaş gemileri İstanbul'a iki günlük seyir mesafesinde olduğu için de artık bir Türk gölü olmaktan çıkmıştı. Ne var ki Türklerin şansına, çok geçmeden Rusya'nın Karadeniz donanmasının tamamını ani bir fırtına sonucunda denizin dibini boyladı ve tehdit bir süre için ortadan kalktı. Katerina öldüğünde, Müslümanların elinden kurtarmayı düşlediği, Boğaz'ın iki

yakasına hâkim o büyük şehir hâlâ Türklerin elindeydi ama oraya giden yol artık önemli ölçüde kısalmıştı. Rusya'nın Yakındoğu'da ve Kafkasya'da güçlenen varlığı, Doğu Hindistan Kumpanyası'nın kıdemli memurları arasında ilk defa endişe uyandırmaya başlamıştı. Bunu ilk hissedenlerden biri, kumpanyanın yeni Denetim Kurulu'nun başkanı Henry Dundas'tı; Dundas Rusların bu bölgelerde Türklerin ve İranlıların yerini almasına izin vermenin tehlikesine ve Londra ile St. Petersburg arasındaki mevcut dostane ilişkilerin bozulması ya da tamamen kopması halinde, bunun Britanyalıların Hindistan'daki menfaatleri için oluşturabileceği uzun vadeli tehdide dikkat çekiyordu.

Ne var ki bundan sonra olacaklar, bu korkuları bir süreliğine unutturdu. Ansızın, Britanya'nın Hindistan'daki konumuna çok daha büyük ve doğrudan bir tehdit oluşturan yeni bir heyula boy göstermişti. Henüz sadece yirmili yaşlarında olan ve Fransızların Hindistan'da Britanyalılar karşısında uğradığı yenilgilerin öcünü almak için yanıp tutuşan Napoléon Bonaparte, yırtıcı bakışlarını doğuya çevirmişti. Avrupa'da daha yeni elde ettiği zaferlerin verdiği özgüvenle, şimdi de güç ve zenginliklerinin kaynağı olan Hindistan'la bağlarını koparıp bu en büyük emperyal ganimeti ellerinden alarak, küstah Britanyalıların kibrini kırmaya ant içmişti. Bunun ilk adımının Yakındoğu'da stratejik bir köprübaşı tutmak olduğuna inanıyordu. "Hindistan'ı ele geçirmek için, ilk önce kendimizi Mısır'ın efendileri yapmak zorundayız" diye açıkladı.

Hiç zaman kaybetmeden işe koyulan Napoléon, bölge hakkında bulabildiği her kitabı edinip ilgisini çeken pasajların altını çizip okudu. Yıllar sonra, "Düşlerle doluydum" diye açıklayacaktı. "Kendimi yeni bir din kurmuş, başımda bir sarık, elimde ihtiyaçlarıma uydurmak için yazdığım yeni bir Kuran, fil sırtında Asya'nın içlerine doğru ilerlerken görüyordum." 1798 baharına geldiğinde her şey hazırды ve Fransız askerlerini taşıyan bir armada 19 Mayıs'ta Toulon ve Marsilya limanlarından gizlice denize açıldı.

Napoléon Kâbusu

Yeni Hindistan genel valisi Lord Wellesley, Napoléon'un 40.000 askerle Mısır'a çıktığı haberini ilk defa Bengalli bir yerlinin ağzından duydu. Bu sansasyonel ve nahoş haberi veren adam, Kalküta'ya Kızıldeniz kıyısındaki Cidde'den, süratli bir Arap teknesiyle daha yeni gelmişti. Haberin bir Britanya savaş gemisinin Bombay'a ulaştırdığı istihbaratla resmen teyit edilmesine kadar tam bir hafta geçecekti. Gecikmenin bir nedeni de Fransız istila gücünün Britanya'nın Akdeniz filosunu atlatmayı başarmış olmasıydı ve armanın Mısır'a mı yoksa Ümit Burnu üzerinden Hindistan'a mı gittiği birkaç hafta boyunca anlaşılamamıştı.

Napoléon'un bu kadar büyük bir kuvvetle harekete geçmesi, Londra'da, özellikle de Dundas ile kumpanya Denetim Kurulu'ndaki mesai arkadaşları arasında ciddi bir telaşa neden oldu. Zira Hindistan ticareti üzerinde oluşturduğu fiili tekelle artık ülkedeki en büyük Avrupalı güç olsa da Doğu Hindistan Kumpanyası'nın Hindistan'daki pozisyonu hâlâ hiç de güvenli değildi. Fransızlarla ve diğerleriyle mücadele şirketi iflasın eşiğine getirmişti ve şirketin Napoléon'la boy ölçüşecek gücü yoktu. Dolayısıyla, bu da yeterin-

ce büyük bir tehdit olsa bile, Napoléon'un Mısır'dan ileriye geçmediğinin öğrenilmesi belli bir rahatlama yarattı. Şimdi, Napoléon'un bir sonraki adımının ne olacağı konusunda yaygın tahminler yürütülüyordu. İki düşünce ekolü vardı. Bunlardan biri, onun Suriye ya da Türkiye üzerinden kara yoluyla ilerleyip Afganistan ya da Belucistan üzerinden Hindistan'a saldıracığını savunuyordu; diğer ekol ise Mısır'ın Kızıldeniz kıyısındaki bir noktadan denize açılarak, Hindistan'a denizden geleceği kanaatindeydi.

Dundas, Napoléon'un kara yolunu tercih edeceğinden emindi ve hükümetten, generalin önünü kesmek için Rus askerler kiralamasını bile istedi. Kumpanyanın kendi askeri uzmanları ise Kızıldeniz ters rüzgârlar nedeniyle yılın büyük bölümünde kapalı olsa da istilanın, eğer olursa, deniz yolundan deneneceği inancındaydı. Bu tehlikeye karşı önlem olarak, Ümit Burnu'nu dolaşan bir Britanya kuvveti derhal Kızıldeniz'den çıkışları durdurmaya gönderildi ve Bombay'dan ayrı bir kuvvet sevkıyatı yapıldı. Kızıldeniz rotasının stratejik önemi Kalküta'nın gözünden kaçmamıştı. Bundan birkaç yıl önce, Britanya ile Fransa arasında savaş çıktığı haberleri Hindistan'a bu yoldan rekor bir sürede ulaşmış, bu da kumpanya askerlerinin erken davranıp hiçbir şeyden kuşkulanmayan oradaki Fransızlar karşısında avantaj elde etmelerini sağlamıştı. Henüz Kızıldeniz ve Mısır üzerinden düzenli bir taşımacılık hizmeti olmamasına rağmen, acil mesajlar ve acelesi olan yolcular zaman zaman, rüzgâra ve hava durumuna bağlı olarak dokuz ay ya da daha uzun sürebilen alışılmış rotayı izleyip Ümit Burnu'nu dolaşmak yerine bu yolu kullanıyorlardı.

Napoléon'un Mısır'daki varlığı, Londra'daki kıdemli hükümet ve kumpanya görevlilerinin aksine, Genel Vali Wellesley'in uykularını fazla kaçırmadı. O, ister karadan olsun ister denizden, Mısır'dan başarılı bir istila harekâtı başlatmanın mümkün olabileceğine sahiden inanmıyordu. Ama bu, Londra'dakilerin korkularını kendi lehine çevirmesine engel olmadı. Wellesley atılımcı politikaların doğruluğuna ve yararına kesinlikle inanıyordu; kumpanya yöneticileri kumpanyanın Hindistan'daki sınırlarını olduğu gibi korumaya ne kadar istekliyse, o da genişletmeye o kadar istekli-

di. Onlar maliyetli toprak kazanımları değil, sadece, sabırsız hisse senedi sahiplerine dağıtmak üzere kâr elde etmek istiyorlardı. Gerçekte, kumpanya istemeye istemeye ve masraflı bir şekilde, Hindistan'da Babürlü hâkimiyetinin çözülüşünün yarattığı boşluğun içine çekilmiş, böylece kendisini hükümete ve idari işlere giderek daha fazla karışır durumda bulmuştu. Sonuçta, kumpanya yöneticileri bırakın hisse senedi sahiplerine garantilenmiş yıllık kâr paylarını dağıtabilmeyi, sürekli ağırlaşan borçlar ve iflas tehdidiyle karşı karşıyaydılar. Fransa'yla bir ölüm kalım savaşı içinde olan Londra hükümetinden çok sınırlı bir destek beklenebileceğinden, muhtemel bir istilayı püskürtmenin, bunda başarı sağlansa bile, mutlak bir yıkım getireceğini biliyorlardı.

Bununla birlikte, kriz Wellesley'e aradığı fırsatı sağladı. Fransızların Hindistan'da hâlâ faal olan ajanlarına yakınlıklarını belli eden yerli hükümdarları ezmenin ve mülklerinden etmenin bahanesi oldu. Ama Wellesley burada durmayacaktı. Britanya'nın çok değerli çıkarlarını koruması için Londra'nın kendisine tanımak zorunda kaldığı mutlak serbestiden sonuna kadar yararlanmasıyla, ülkenin yeni ve geniş bölgeleri Britanya'nın denetimi altına girdi. Raporlarının Londra'ya ulaşması çok uzun zaman aldığından ve bunlar bilinçli olarak hep müphem bir şekilde yazıldığından, Wellesley yedi yıl süren genel valiliği boyunca bu müsadere-leri rahatlıkla sürdürebildi. Böylece, merkeze geri çağırıldığı 1805 yılına gelindiğinde, kumpanyaya ait toprakların ve kısmen denetimi altında tuttuğu tabi devletlerin ve bölgelerin sınırları, başlangıçtaki üç kıyı eyaleti Kalküta, Madras ve Bombay'dan çok ötelere uzanmış, bugünkü Hindistan'ın büyük bölümünü kapsar hale gelmişti. Sadece Sind, Pencap ve Keşmir hâlâ bağımsızlığını koruyordu.

Bu muhteşem imparatorluk inşa oyunu için ilk dürtüyü ya da bahaneyi sağlayan, Napoléon'un ani hamlesi olmuştu. Gene de Londra'da o kadar büyük bir telaş yaratan bu tehdidin çok kısa ömürlü olduğu görüldü. Fransız armadasını daha Mısır'a varmadan bulup yolunu kesememiş olmanın kusurunu telafi etmeye çalışan Amiral Horatio Nelson, sonunda İskenderiye'nin

doğusundaki Abukir Körfezi'nde demirlemiş armadaya rasgeldi. 1 Ağustos 1798'de de düşman donanmasını tuzağa düşürüp imha etti; baskından sadece iki gemi kurtulup kaçabildi. Nelson böylece, Napoléon'un Fransa'yla bağlantısını kopararak ikmal hatlarını kesti ve onu askerlerini ülkeye nasıl geri götürebileceği sorusuyla baş başa bıraktı. Bu yenilgi Londra'daki kumpanya yöneticilerine gene rahat bir nefes aldırды ama genç Napoléon, Britanyalıları Hindistan'dan sürme ve Doğu'da büyük bir Fransız imparatorluğu kurma düşündenden hiçbir şekilde vazgeçmemiştir. Nitekim Mısır'daki bu başarısızlıktan en ufak bir rahatsızlık duymayan general, Fransa'ya dönüşünde Avrupa'da elde edeceği bir dizi parlak zaferle gücüne güç katacaktı.

Ne var ki Avrupa'da hareket geçmeden önce, St. Petersburg'dan şaşırtıcı bir teklif alacaktı. Büyük Katerina'nın halefi Çar I. Pavel'den 1801 yılı başında gelen teklif, ona, Britanyalılardan öcünü alma ve Doğu'daki emellerini daha kolay gerçekleştirme fırsatını sunuyordu. Tıpkı Napoléon gibi Britanyalılardan hazzetmeyen Pavel, Katerina'nın bir yüzyıl önce geri çevirdiği Hindistan'ı işgal planını yeniden canlandırmaya karar vermişti. Onun planı da Rus askerlerinin uzun bir yürüyüşle Orta Asya üzerinden güneye doğru yürütülmesini öngörüyordu. Ama Pavel'in daha iyi bir fikri vardı. Rusya ve Fransa birleşik bir saldırı düzenleyecek, bu da kumpanyanın orduları karşısında kesin zaferi neredeyse garantiyecekti. Pavel bu son derece iddialı planını, taparcasına hayran olduğu Napoléon'a gizlice ilette ve cevabını beklemeye başladı.

Pavel'in düşüncesi, 35.000 Kazak'tan oluşan bir kuvveti Türkistan üzerine yürütmek ve oradaki savaşçı Türkmen aşiretlerini, Britanyalıları Hindistan'dan atmaya yardımcı olurlarsa akla hayale sığmaz zenginlikleri talan edecekleri vaadiyle orduya kata kata yola devam etmektir. Bununla eşzamanlı olarak, benzer büyüklükte bir Fransız ordusu Tuna'dan denize inecek, Rus gemileriyle Karadeniz'i geçecek ve aynı yöntemlerle Don, Volga ve Hazar Denizi üzerinden, Hazar'ın güneydoğu kıyısındaki Astrabad'a [bugün Gorgan] ulaşacaktı. Ordu burada Kazaklarla buluştuktan sonra, İran ve Afganistan üzerinden doğuya, İndus Nehri'ne kadar iler-

leyecekti. Oradan da Britanyalıları karşı büyük saldırılarını başlatacaklardı. Pavel, kuvvetlerin ilerleyişini neredeyse saati saatine planlamıştı. Yaptığı hesaba göre, Fransızlar Karadeniz'e 20 günde ulaşacaklardı. Bundan 55 gün sonra Rus müttefikleriyle birlikte İran'a girecek, ondan 45 gün sonra da İndus'a varmış olacaklardı; yani kalkış noktasından varış noktasına ulaşmak tam dört ay alacaktı. Topraklarından geçecekleri İranlıların ve Afganların sempatisini ve desteğini kazanmaya çalışmak için, ulaklar önden gidip geliş nedenlerini izah edeceklerdi. Onlara, "Hindistan nüfusunu inim inim inleyen acıların Fransa ve Rusya'da merhamet uyandırdığı" ve bu iki devletin güçlerini sadece, Hindistan'da yaşayan milyonları "İngilizlerin gaddar ve barbar boyunduruğundan" kurtarmak amacıyla birleştirdikleri anlatılacaktı.

Napoléon Pavel'in planından etkilenmemişti. Çara, "Farz edelim ki iki ordu Astrabad'da birleşti. Çorak ve nerdeyse vahşi bir ülkeyi aşyp Hindistan'a varmasını, yaklaşık 1.600 kilometrelik bir yürüyüşü nasıl teklif ediyorsunuz?" diye sordu. Pavel ona cevaben, söz ettiği bölgenin ne çorak ne vahşi olduğunu yazdı. "Oradan eskiden beri ulaşımına açık, geniş yollar geçer" diye ısrar etti. "Topraklarını neredeyse adım başı bir akarsu sular. Hayvan yemi için ot sıkıntısı yoktur. Bol bol pirinç yetişir..." Pavel, hedeflerine ulaşmadan önce aşmaları gereken o haşın çöllük ve dağlık arazinin bu son derece renkli tasvirini kimden almıştı bilinmez ama düpedüz kendi kendisini aşka getirmiş de olabilirdi. Pavel mektubuna, kahramanına şu uyarıyı yaparak son veriyordu: "Fransız ve Rus orduları zafer için çok istekli. Onlar yiğit, sabırlı ve yorulmak bilmezdir. Cesaretleri, sebatları ve komutanlarının dirayeti bütün engellerin üstesinden gelmelerini sağlayacaktır." Napoléon hâlâ ikna olmuş değildi ve Pavel'in bu tehlikeli girişimde güçlerini birleştirme teklifini geri çevirdi. Ne var ki vakti geldiğinde görüleceği üzere, Napoléon'un zihninde daha şimdiden bundan çok da farklı olmayan bir plan şekillenmeye başlamıştı. Hayal kırıklığına uğrayan ama fikrinden caymayan Pavel ise yoluna tek başına devam etmeye karar verdi.

Pavel 24 Ocak 1801 günü Don Kazaklarının reisine, sınır kenti Orenburg'da savaşçılardan oluşan büyük bir kuvvet toplaması ve Hindistan'ın üzerine yürümek üzere hazırlanması için emir gönderdi. Sonuçta, toplanan savaşçı sayısı 22.000'de kaldı; bu, Pavel'in danışmanlarının başlangıçta böyle bir harekât için gerekli gördüklerinin çok altında kalan bir sayıydı. Kazakların beraberlerinde ağır silahlarla, Hive ve Buhara üzerinden İndus'a kadar ilerlemeleri gerekiyordu; bu yolculuk Pavel'in hesaplarına göre üç ay sürecekti. Hive'ye vardıklarında orada köle olarak tutulan Rus tebaasını özgürlüğe kavuşturacak, sonra aynı şeyi Buhara'da yapacaklardı. Ama başlıca görevleri Britanyalıları Hindistan'dan sürmek ve ülkeyi ve Hindistan ticaretini St. Petersburg'un kontrolü altına almaktı. Pavel Kazak liderine, "Britanyalıları karşı olan herkese barış teklif edecek ve Rusya'nın onların dostu olduğuna dair güvence vereceksin" diye buyurmuştu. Emrini şu sözcüklerle bitiriyordu: "Güneydoğu Asya'nın bütün serveti mükâfatın olacak. Bu girişim seni ölümsüz bir şan ve şeref halesiyle kuşatacak, sana karşı iyi niyetimi teminat altına alacak, seni zenginliklere boğacak, ticaretimize bir kapı açacak ve düşmana öldürücü bir darbe indirecek."

Pavel'in ve danışmanlarının Hindistan'a yaklaşma rotalarına ya da ülkeye ve Britanyalıların oradaki tasarruflarına dair neredeyse hiçbir şey bilmedikleri oldukça açıktır. Pavel, seferin liderine verdiği yazılı talimatlarda bunu samimiyetle ikrar etmişti. Ona, "Benim haritalarım ancak Hive'ye ve Ceyhun Nehri'ne kadar uzanıyor. Bu noktaların ötesinde, İngilizlerin mülkleri ve yönetimlerine tabi yerli nüfusun durumu hakkında bilgi edinmek senin işin" demişti. Rota keşfi yapmak ve "yolları onarmak" için önden keşif erleri göndermesini salık vermişti; bu arada, bu ıssız ve büyük bölümü insansız bölgede yollar olduğunu nereden çıkardığını söylemeden geçmişti. Nihayet, Kazak reise son dakikada, toparlanır toparlanmaz kendisine bir piyade desteğinin gönderileceği vaadiyle birlikte, eline henüz geçen "yeni ve ayrıntılı bir Hindistan haritası" da yollayacaktı.

Bütün bunlar, bu akıl almaz macera üzerinde ne ciddi ciddi düşünüldüğünü ne de doğru dürüst bir çalışma yapıldığını gösterir. Napoléon'un büyük ihtimalle fark etmiş olduğu gibi, hayatı bo-

yunca manik depresif olan Pavel'in akıl sağlığını hızla kaybettiği de aynı derecede açıktır. Ama Rusya'nın Sibirya'yı fethine öncülük eden, yakın gelecekte de aynı işi Orta Asya'da yapacak olan görevine sadık Kazaklar, çarın akıl sağlığı şöyle dursun, dirayetini dahi sorgulamayı düşünmediler. Sonuçta, böylesine muazzam bir girişim için gerekli donanım ve iaşe tedariki olmadan, karakışın ortasında, at sırtında Orenburg'dan yola çıkıp yaklaşık 1.600 kilometre güneydeki Hive'ye doğru ilerlemeye başladılar. Şartların, zorluklara dayanıklı Kazaklar için bile acımasız olduğu kanıtlandı. Ağır silahları, 44.000 atı (herkesin yedek bir atı vardı) ve birkaç haftalık erzak stokunu suları donmuş Volga'dan büyük bir güçle geçirdiler ve karlar altındaki Kırgız Bozkırı'na girdiler. Britanyalılar bunu ancak sonradan öğrendikleri için, yolculukları hakkında çok az şey bilinmektedir ama bir ay içinde yaklaşık 650 kilometre yol yaparak Aral Gölü'nün hemen kuzeyindeki bir noktaya ulaştılar.

İşte orada, nöbetçi gözcülerden biri, bir sabah vakti, karların içinde ufak bir karaltı seçti. Birkaç dakika içinde de dörtlü gelen bir atlı onlara yetişti. Yorgunluktan tükenmiş adam, onlara haberi getirmek için gece gündüz at sürmüştü. Kazaklara, nefes nefese, Çar Pavel'in öldüğünü –öldürüldüğünü– söyledi. Pavel'in ağırlaşan megalomanisinden telaşa kapılan bir grup saray görevlisi (çar kısa bir süre önce çarı ile oğlu ve vârisi Aleksandr'ın tutuklanmalarını emretmişti), 23 Mart günü gece yarısı, tahttan feragat ettiğini ilan eden belgeyi zorla imzalatma niyetiyle çarın yatak odasına girmişlerdi. Pavel yatağından fırlayıp bacadan tırmanarak kaçmayı denemiş ama ayağından tutularak aşağı çekilmişti. Belgeyi imzalamayı reddedince de zora başvurulmuş ve boğularak öldürülmüştü. Komplodan gizlice haberdar edildiğinden kuvvetle şüphelenilen Aleksandr, ertesi gün çar ilan edilmişti. Babasının kurduğu ahmakça bir plan nedeniyle Britanya'yla gereksiz bir savaşa girmek istemeyen yeni çar, derhal Kazakların geri çağrılmasını emretmişti.

Aleksandr, onları her ne pahasına olursa olsun durdurmak için bir ulak yollamakla, hiç kuşkusuz korkunç bir felaketin önüne geçmişti zira 22.000 Kazak neredeyse kesinlikle ölüme doğru at sürüyordu. Ne kadar yiğit ve disiplinli olsalar da büyük ihtimal-

le, daha İndus yolunun yarısına bile varmadan felakete uğramış olacaktı. Daha şimdiden kendilerinin ve atlarının ihtiyaçlarını karşılamakta güçlük çekiyorlardı ve yakında, donmalar ve hastalıklar durumlarını daha da kötüleştirmeye başlayacaktı. Bu tehlikeleri atlattıp hayatta kalmayı başaranlar da Hive ve Buhara ordularından başka, topraklarına giren herkesin üzerine atılmak için hazır bekleyen düşman Türkmen aşiret üyelerince sıra dayacağından geçirilecekti. İçlerinden biri, mucize eseri bütün bunlardan sağ kurtulup geçitleri aşı aşı Britanyalıların ilk ileri karakollarına varabilirse, orada en korkunç düşmanla, yani kumpanya ordusunun Avrupalılardan ve yerlilerden oluşan iyi eğitilmiş ve topçu destekli alaylarıyla karşı karşıya kalacaktı. Ama Aleksandr'ın elini çabuk tutması sayesinde şimdi, tam zamanında, başka bir gün savaşmak üzere sağ salim geri dönebilmişlerdi.

Bütün bunlardan ya da St. Petersburg'un kendilerine karşı kötü bir niyet beslediğinden tamamen habersiz olan Hindistan'daki Britanyalılar, gene de dışarıdan gelebilecek saldırılara ne kadar açık olduklarını giderek daha fazla idrak ediyorlardı. Sınırlarını genişlettikçe, bunlar ister istemez daha korunaksız hale geliyordu. Mısır'da yaşanan tersliğin ardından Napoléon'dan gelen doğrudan tehdit gerilemiş olsa da generalin gözlerini er ya da geç yeniden Doğu'ya dikeceğinden çok az kişi kuşku duyuyordu. Nitekim ajanlarının şimdiden İran'da faaliyette olduğu yolunda söylentiler dolaşıyordu. İran nüfuzu altına girecek olursa, Napoléon Hindistan için, Mısır'da kısa bir süre kalışının yarattığından çok daha ciddi bir tehdit oluşturacaktı. Bir diğer olası saldırgan da geçmişte Hindistan'a birçok yıkıcı akın düzenlediği dışında hakkında çok az şey bilinen, savaşçı bir hanlık olan komşu Afganistan'dı. Wellesley bu iki tehdidi tek bir hamleyle etkisizleştirmeye karar verdi.

1800 yazında şahın Tahran'daki sarayına, başında Wellesley'in en yetenekli genç subaylarından Yüzbaşı John Malcolm'un bulunduğu bir Britanya diplomatik heyeti geldi. Göreve daha 13 yaşındayken atanmış parlak bir süvari olan ve Farsçayı akıcı bir şekilde konuşan Malcolm, genel valinin dikkatini çekip gözüne girdikten

sonra, kumpanyanın Siyasi Şubesi'ne nakledilmişti. İran başkentine, beraberinde zengin hediyeler ve aralarında 100 Hintli süvari ve piyade askeri ile 300 memur ve hizmetlinin bulunduğu 500 kişilik etkileyici bir maiyetle, Basra Körfezi üzerinden gelmişti. Kendisine verilen talimat, her ne pahasına olursa olsun (gerekirse satın alarak) şahın dostluğunu kazanması ve bunu bir savunma antlaşması şeklinde yazılı olarak kayıt altına almasıydı. Antlaşmanın iki hedefi olacaktı. Her şeyden önce, şahın topraklarına hiçbir Fransız'ın ayak basmayacağına dair bir taahhüt içerecekti. İkincisi, Hindistan'a karşı düşmanca bir harekette bulunması halinde, şahın, eskiden beri hasmı olan Afganistan'a savaş ilan edeceği vaadini kapsayacaktı. Bunun karşılığında, Fransızlar ya da Afganlar İran'a saldıracak olurlarsa, Britanya şaha onları püskürtmesi için gerekli "savaş gereçleri"ni sağlayacaktı. Dahası, bir Fransız istilası olduğu takdirde, Britanyalılar şaha gemi ve asker göndermeye de başlayacaklardı. Başka bir deyişle, İran üzerinden Hindistan'a ulaşmaya kalkışan bir Fransız istila gücüne, hem şahın topraklarında hem karasuları içinde saldırmaları mümkün olacaktı.

Şah Doğu usulü yağcılıkta fevkalade usta olan, ikna kabiliyeti yüksek Malcolm'dan pek memnun kalmış, İranlıların açgözlülüğüne hitap edecek şekilde her biri özenle seçilmiş pahalı ve gösterişli hediyeler hoşnutluğunu daha da artırmıştı. Hediyeler arasında, kabzası sedef kakmalı tüfek ve tabancalar, mücevherlerle bezeli saatler ve başka aletler, güçlü teleskoplar ve şahın sarayı için altın yaldızlı aynalar yer alıyordu. İşleri kolaylaştırmak için, şahın kıdemli memurlarına da pahalı hediyeler getirilmişti. Malcolm Ocak 1801'de, büyük bir debdebe ve tantanayla ve ölümsüz dostluk nidaları arasında, tekrar kıyıya inmek üzere Tahran'dan ayrılırken, almak için geldiği bütün vaatleri yazılı olarak elde etmiş durumdaydı. Şahın başveziiriyle, hükümetleri adına biri siyasi diğeri ticari iki antlaşma imzalamıştı. Ancak bu antlaşmalar hiçbir zaman resmen onaylanmadığından, ne kadar bağlayıcı oldukları konusunda Londra'da belli bir kuşku vardı. Britanyalıların dikkat ettiği bu ince ayrıntı, İranlılar tarafından önemsenmemişti. Öte yandan, şah, daha sonra fark edeceği üzere, altına girdiği ciddi

taahhütler karşılığında, gösterişli hediyeler dışında hiçbir şey ya da çok az şey almıştı.

Britanya heyetinin İran'dan ayrılmasından kısa bir süre sonra, kuzey sınırında böylesine güçlü bir müttefik ve koruyucu edindiği için kendisini kutlayan şahı haklı çıkaran –ya da öyle olduğuna inandığı– bir şey oldu. Şah kendisini tehdit edenin, Napoléon ya da Afganlar değil, Rusların iki ülke sınırlarının birleştiği vahşi ve dağlık bir bölge olan Kafkasya'daki saldırgan hamleleri olduğunu hissetmeye başladı. Çar Aleksandr Eylül 1801'de, İran'ın kendi nüfuz alanı içinde gördüğü eski ve bağımsız Gürcistan Krallığı'nı ilhak etti; böylece, Rus askerleri Tahran'a şahın rahatını kaçıracak kadar yaklaşmış oldular. Ama İranlılar infiale kapılırsalar da Rusların daha da güneye sarkarak, şahın egemenliği altındaki Hristiyan Ermenistan'ın başkenti Erivan'ı kuşattıkları Haziran 1804'e kadar iki devlet arasında savaş başlamadı.

Şah Britanyalılara acil rica mesajları göndererek, onlara, saldırıya uğraması halinde kendisine yardım etmeyi kabul ettikleri antlaşmayı hatırlattı. Ama o zamandan beri işler değişmişti. Britanya ve Rusya, Avrupa'da giderek büyüyen Napoléon tehdidine karşı artık müttefiktiler. Napoléon 1802'de, devrimden beri Fransa'yı yöneten beş kişilik Direktuar yönetimini devirdikten sonra, kendisini Birinci Konsül atamış, iki yıl sonra da başına imparator tacını takmıştı. Şimdi gücünün zirvesindeydi ve Avrupa'nın tamamı ayaklarının altına serilene kadar tatmin olmayacağı açıktı. Bu nedenle, Britanyalılar şahın Ruslara karşı yardım talebini göz ardı etmeyi tercih ettiler. Malcolm'un yaptığı antlaşmada Rusya'nın adı bile geçmediği, sadece Fransa ve Afganistan söz konusu olduğu için, aslında kendi açılarından gayet haklıydılar. Bunu, müttefikleri olduğuna inandıkları bir milletin bu zor zamanlarında kendilerine ihaneti olarak gören İranlılar ise ağır bir hakarete maruz kalmışlardı. Doğru ve yanlış yönleri ne olursa olsun, şahı göz göre göre yüzüstü bırakmaları Britanyalılara çok kısa bir süre sonra pahalıya patlayacaktı.

Ajanlarından olup bitenleri öğrenen Napoléon, 1804 yılının başlarında şahla temasa geçerek Fransızların Hindistan'ı istila etmesi için İran'ı bir kara köprüsü olarak kullandırması karşılığında

Rusları geri püskürtmekte ona yardımcı olmayı teklif etti. Şah ilk başta bir tereddüt yaşadı zira topraklarının daha yakınında olan Britanyalıların yardımına gelmesinden tümüyle umut kesmemişti. Böylece, zaman kazanmak için Napoléon'un elçilerini oyaladı. Ama Kalküta ya da Londra'dan hiçbir yardım gelmeyeceği belli olunca, 4 Mayıs 1807'de Napoléon'la, Britanya'yla tüm siyasi ve ticari ilişkileri koparmayı, bu ülkeye savaş ilan etmeyi ve Fransız askerlerine Hindistan'a geçiş hakkı tanımayı kabul ettiği bir antlaşma imzaladı. Aynı zamanda, ordusunu Avrupalı bir tarzda yeni baştan örgütleyip eğitecek bir generalin komuta edeceği kalabalık bir askeri ve diplomatik heyeti ülkesine kabul etmeye razı oldu. Bu, resmi olarak, şaha Ruslara kaybetmiş olduğu toprakları geri kazanma imkânı sağlamayı amaçlıyordu ama Hindistan'ın savunmasından sorumlu olanlar, Napoléon'un, zindeleşecek İran askerlerini, kendilerine yönelik planlarına dahil etme niyetinde olduğundan neredeyse emindiler.

Napoléon parlak bir darbe indirmişti ama arkadan daha da kötüsü gelecekti. Avusturya ve Prusya'ya boyun eğdiren Napoléon, 1807 yazında da Rusları Friedland'da yenilgiye uğratarak, onları barış istemeye ve amacı Britanya'ya diz çöktürmek olan Kıta Ablukası denen ambargo sistemine katılmaya mecbur etti. Barış görüşmeleri Tilsit'te [bugün Sovetsk], Niemen Nehri'nin ortasına demirlemiş, bayraklarla süslü devasa bir salda, büyük bir gizlilik içinde yürütüldü. Bu tuhaf mekânın seçilmesinin nedeni, iki imparatorun konuştuklarının başkaları tarafından, özellikle de her yerde casusları olduğu bilinen Britanyalılarca duyulmamasını sağlamaktı. Ne var ki bu tedbire rağmen, esas olarak rüşvet vermekte kullanılan, 170.000 sterlin tutarında bir yıllık ödeneği olan Britanya gizli servisinin, bir adamını gizlice sala çıkardığı anlaşılmaktadır; hükümetle arası bozuk bir Rus asilzadesi olan adam, gizlice sala çıkıp arka kısmına oturmuş, bacaklarını suya sarkıtarak, konuşmaları son kelimesine kadar dinlemişti.

Bu doğru olsun ya da olmasın, Londra, aralarındaki anlaşmazlıkları gidermiş iki imparatorun şimdi güçlerini birleştirip dünyayı aralarında paylaşma niyetinde olduklarını çabucak fark etti.

Fransa Batı'yı, Rusya da Hindistan da dahil olmak üzere Doğu'yu alacaktı. Ama Aleksandr Doğu ile Batı'nın buluşma noktası olan İstanbul'u kendisine isteyince, Napoléon başını iki yana sallamıştı. "Asla!" demişti, "çünkü bu sizi dünyanın imparatoru yapar." Bundan kısa bir süre sonra Londra'ya, nasıl Aleksandr'ın babası Hindistan'ın istilası için Napoléon'a bir plan sunduysa, Napoléon'un da yeni Rus müttefikine benzer ama büyük ölçüde iyileştirilmiş bir plan sunduğu istihbaratı ulaştı. İlk adım, aralarında paylaşacakları İstanbul'un ele geçirilmesi olacaktı. Ardından, mağlup Türkiye ve dost İran topraklarını boydan boya geçerek beraberce Hindistan'a saldıracaklardı.

Bu haberden ve Tahran'a güçlü bir Fransız heyetinin geliştinden büyük bir telaşa kapılan Britanyalılar, hızla –aslında fazla hızlı bir şekilde– harekete geçtiler. Londra ve Kalküta, birbirlerine danışmadan, şahı Fransızları ülkeden çıkarmaya razı etmeye çalışmaları için, İran'a sorun çözücüler gönderdiler; Wellesley'in yerine genel valilik görevini üstlenmiş Lord Minto bunlar için, "bir Fransız ordusunun öncü birliği" demişti. İlk gelen, şahla ilişkilerinde daha fazla ağırlığı olsun diye alelacele tuğgeneralliğe yükseltilen John Malcolm oldu. Malcolm, Mayıs 1808'de, yani bir önceki ziyaretinden sekiz yıl sonra Basra Körfezi'ndeki Buşehr'e ayak bastı. Orada, büyük bir öfke içinde, daha ileri gitmesine izin vermeyen İranlılar tarafından alıkondur (kendisi bunun Fransızların baskısıyla yapıldığına inanıyordu). Alıkonmasının gerçek nedeni, şahın tam o sırada Napoléon'un Aleksandr'la yaptığı gizli anlaşmayı öğrenmiş olması ve onlardan önceki Britanyalılar gibi Fransızların da Ruslara karşı kendisine yardım edecek durumda olmadığını idrak etmeye başlamasıydı. Tahran'da günlerinin sayılı olduğunu anlayan Napoléon'un adamları, tereddüt içindeki şahı, artık Ruslarla savaşta olmayıp müttefik olmaları nedeniyle, Aleksandr'ı gemlemek için şimdi daha da güçlü bir pozisyonda olduklarına ikna etmeye çalışıyorlardı.

Güven telkin ettikleri şahı kendilerini dinletme avantajından yararlanan Fransız rakipleri başkentte kalmaya devam ederken, kendisinin kıyıda alıkonuyor olmasına giderek daha fazla öfke-

lenen Malcolm, şaha, Fransız heyeti derhal sınır dışı edilmezse doğabilecek vahim sonuçlar konusunda uyaran sert bir nota gönderdi. Neticede, kendisinin bizzat müzakere etmiş olduğu antlaşmayla, İranlılar Fransızlarla hiçbir şekilde ilişki kurmayacaklarını taahhüt etmemişler miydi? Ama Malcolm'un üstenci ultimatomu, Britanyalılarla imzaladığı antlaşmayı çoktan yırtıp atmış şahı öfkelenlendirmekten başka bir işe yaramadı. Böyle olunca da Malcolm başkenti ziyaret ederek Britanyalıların görüşünü şaha şahsen iletme imkânından mahrum kaldı. Bunun üzerine, bir an önce Hindistan'a dönüp genel valiye şahın uzlaşmaz tutumu hakkında eksiksiz bir rapor sunmaya karar verdi; raporunda, sadece bir güç gösterisinin şahın aklını başına getirebileceğini ve Fransızlara kapıyı göstereceğini belirterek, şiddetle bunun yapılmasını tavsiye edecekti.

Malcolm'un yola çıkışından kısa bir süre sonra, Londra'nın özel temsilcisi Sir Harford Jones İran'a vardı. Şansına, İran'a tam da şahın, Kafkasya'daki topraklarından Rusların çekilmesini sağlamak için Fransızların dostane girişimlerinden daha fazlasının gerekli olduğu gerçeğiyle uzlaştığı bir sırada gelmişti. İranlılar yeni bir U dönüşü yapmak için harekete geçtiler. Fransız generallerin ve emrindeki personelin pasaportları ellerine tutuşturulunca, Jones ve beraberindeki personel bayram etti. Şah çaresizce kendisine dostlar arıyordu ve geçmişi unutmaktan ziyadesiyle mutluydu –özellikle de Jones beraberinde III. George'un hediyesi olarak hayatında benzerini görmediği, dünyanın en büyük elmaslarından birini getirdiği için. Bu kadar sık aralıklarla, biri ateş soluyan diğeri hediyelere boğan iki Britanya heyetinin gelişi kafasını karıştırmış olsa da bu konuda hiçbir şey söylemeyecek kadar ince düşünceliydi.

Britanya ile İran arasındaki ilişkiler şimdi gene dostane bir nitelik kazanmıştı ama Londra ile Kalküta'nın ilişkileri iyi değildi. Kendi girişiminin başarısız olduğu yerde Londra'nın adamının elde ettiği kolay başarıya öfkelenen Lord Minto, Britanya'nın İran'la ilişkilerinden asıl kendisinin sorumlu olduğunu yeniden göstermeye kararlıydı. Bunu izleyen şahsiyetsizce denebilecek çe-

kişme, sonraki bir buçuk yüzyıl boyunca Britanya Hindistan'ı ile Britanya hükümeti arasındaki ilişkileri gerecek bir rekabetin başlangıcını oluşturdu. Genel vali Hindistan'ın çıkarlarını her şeyin üstünde tutmak için, şaha teklif edilecek yeni antlaşmayı kendi adamı Malcolm'un müzakere etmesini isterken Londra buna karşı çıktı. Sonunda, son derece tecrübeli bir diplomat olan Sir Harford Jones'un yerinde kalıp müzakereleri tamamlaması, bu vesileyle tümgeneralliğe yükseltilen Malcolm'un ise bu defa antlaşma şartlarına kesinlikle uyulmasını sağlamak üzere Tahran'a gönderilmesiyle vaziyeti kurtaran bir uzlaşıya varıldı.

Yeni anlaşmayla, şah, başka hiçbir büyük devletin kuvvetlerinin Hindistan'a saldırı amacıyla topraklarından geçmesine izin vermeyeceğini ya da kendisinin Britanya'nın veya Hindistan'ın çıkarlarına zarar verecek ilişkilere girmeyeceğini taahhüt etti. Buna karşılık, İran bir saldırgan tarafından tehdit edilecek olursa, Britanya yardım için asker gönderecekti. Bunun imkânsız olduğunun görülmesi halinde ise şayet kendisi de o ülkeyle barış içindeyse ki bununla Rusya'nın kastedildiği açıktı, Britanya istilacının püskürtülmesi için asker yerine yeterli miktarda silah ve danışman yollayacaktı. Şah bir daha aynı hatayı yapmayacaktı. Ayrıca, yılda 120.000 sterlinlik bir para yardımı alacak ve ordusunu modernleştirmek ve eğitmek için Fransızlar yerine Britanyalı subayların hizmetlerinden yararlanacaktı. Malcolm orduya nezaret etmekten sorumlu olacaktı. Lakin Lord Minto'nun Malcolm'u Tahran'a geri göndermeye bu kadar istekli olmasının ardında yatan bir başka mücbir sebep vardı.

Hindistan'a bir Fransız-Rus saldırısı olmasından duyulan korkular, Hindistan'ın savunmasından sorumlu olanları, istilacı bir ordunun geçmek durumunda kalacağı toprakları ne kadar az tanıdıkları gerçeğiyle yüz yüze getirmişti. Bu soruna bir çare bulmak için bir şeyler yapılması gerekiyordu zira dünyanın bütün antlaşmaları bir araya gelse, Napoléon gibi kararlı bir saldırganı durduramazdı. Minto'ya göre, bu işi örgütlemek için, İran hakkında daha şimdiden diğer bütün İngilizlerden fazla bilgi sahibi olan Malcolm'dan daha donanımlı biri yoktu. Malcolm Şubat

1810'da bir defa daha Buşehr'e geldi ve bu defa engellenmeksin İran başkentine doğru yola çıktı. Kendisine, görünüşte şahın ordusunu Avrupai savaş sanatları konusunda eğitmek ama aynı zamanda, tıpkı onlardan önce Napoléon'un adamlarının yaptığı gibi, İran'ın askeri coğrafyası hakkında keşfedebilecek ne varsa keşfetmek için orada bulunan, dikkatle seçilmiş küçük bir subay grubu refakat ediyordu.

Ama her şey bundan ibaret değildi. Daha doğuda, bir istilacının İran'dan sonra geçmek zorunda olacağı Belucistan ve Afganistan'ın yaban topraklarında, Britanyalı başka subaylar şimdiden işe koyulmuş, Malcolm için gizlice istihbarat topluyorlardı. Bu, sağlam sınırlar ve güçlü bir serüven duygusu gerektiren tehlikeli bir oyundu.

III

Büyük Oyun'un Provası

1810 baharında Kuzey Belucistan'da seyahat ediyor olsanız, develere binmiş k  k bir grup silahlı adamın ücra vaha şehri Noşki'den ayrılıp Afgan sınırına doğru ilerlediğini gözlemleyebirdiniz. Uzaklarda, peş peşe çakan parlak şimşekler kararmış gökyüzünü aydınlatıyor, ara sıra gök gürültülerinin çevredeki dağlarda yankılanan g mb rt leri duyulabiliyordu. Yakında şiddetli bir fırtına kopacak gibiydi ve develeri sürenler çöle doğru yol alırken gayriihtiyari gocuklarına sarındılar.

Adamlardan biri ötekilerden uzaklaştı; teninin rengi yol arkadaşlarınıninkinden dikkat çekecek kadar açıktı. Yanındakiler onun Tatar bir at cambazı olduğunu sanıyorlardı zira onlara öyle söylemişti ve daha önce hiç Tatar at cambazı görmediklerinden, bundan s phelenmeleri için bir neden yoktu. Adam onları, Noşki ile Afganistan-İran sınırının 650 kilometre kuzeybatısına düşen, surlarla çevrili kadim Herat şehri arasındaki, eşkıya kaynayan, tehlikeli bölgeyi geçerken kendisine refakat etmeleri için kiralamıştı. Açık tenli adam, oraya, uzaklardaki Hindistan'da yaşayan zengin Hindu efendisi için at aramaya gittiğini anlatmıştı. Çünkü Herat Orta Asya'nın bilhassa atlarıyla ünlü, büyük kervan şehirlerinden bi-

riydi. Tesadüf bu ya, burası Hindistan'ın savunmasından sorumlu olanların da çok ilgi gösterdikleri bir yerdi.

Yabancı Noşki'ye birkaç gün önce, aynı Hindu tüccara çalışan erkek kardeşi olarak tanıttığı, benzer ten renginde bir başka adamla gelmişti. Onları Bombay'dan getiren küçük bir yerli teknesiyle karaya çıktıktan sonra, Belucistan'ın kerpiç başkenti Kelat'a, oradan da Noşki'ye ulaşmışlardı. Kıyıdan buraya varmaları neredeyse iki aylarını almıştı zira acele etmemiş, fazla meraklı görünmemeye çalışarak yolda karşılarına çıkanlara sorular sora sora ilerlemişlerdi. İkisi Noşki'de birbirinden ayrılmış, yaşça büyük olanı korumalarıyla birlikte Herat'ın yolunu tutmuş, diğeri ise gene işvereni için at satın almayı umduğunu söylediği Güney İran'daki Kirman'a gitmek üzere batıya yönelmişti.

Herkes kendi yoluna gitmeden önce, Noşki'de kısa bir süre kalmak için kiraladıkları yerli evinin mahremiyetinde birbirleriyle vedalaşmışlardı. Gözetlenip dinlenmediklerinden emin olmaya çok dikkat etmişlerdi. Gerçekte, meraklı biri bir aralıktan içeriyi dikizleyecek olsa, gördüklerinden ve duyduklarından şaşkına dönebilirdi. Çünkü bunun iki kardeşin vedalaşmasından çok daha öte bir şey olduğu apaçıktı. İki adam gözleri kapıda, alçak sesle ve Asyalıların yabancısı olduğu bir kesinlikle, tutacakları rotaların ayrıntılarını ve bir şeyler ters gidecek olursa yapılacak son dakika düzenlemelerini tartışıyorlardı. Bir kulak misafirinin takip etmekte zorlanacağı başka konuları da tartıştılar. Zira gerçek şuydu ki (bu, ikisi için de anında ölüm demek olurdu), Tatar olmak şöyle dursun at cambazı da değillerdi. Hatta kardeş bile değillerdi. Onlar, daha önce hiç keşfedilmemiş yaban ve kanun tanımaz bölgeleri General Malcolm adına gizlice keşfe çıkmış Britanyalı genç subaylardı.

İkisi de Bombay 5. Yerli Piyade Alayı'ndan olan Yüzbaşı Charles Christie ve Üsteğmen Henry Pottinger şimdi, üstlendikleri görevin en tehlikeli ve –onları buraya göndermiş olanlar için– en önemli kısmına başlamak üzereydiler. O güne kadar, yani kıyıdan buraya kadarki görünüşte telaşsız yolculukları sırasında aşiretler, liderleri ve denetimleri altındaki savaşçı sayıları hakkında epeyce istihbarat toplamayı başarmışlardı. Geçtikleri arazinin savunma

açısından sunduğu imkânları da dikkatle not etmişlerdi. Yabancı olmalarından ötürü, İslam dininden Tatarlar bile olsalar, kendilerine derin bir şüpheyile bakılmıştı. Birkaç defa, başlarını beladan kurtarmak için yalan söylemek zorunda kalmış, göstermelik hikâyelerini şartlara uyacak şekilde ayrıntılandırıp geliştirmişlerdi. Bağımsızlıklarına son derece düşkün olan Beluçlar ne iş çevirdiklerini anlasalar, anında, Britanyalıların topraklarını ele geçirmek amacıyla keşif yaptıklarını düşünürlerdi. Ama Christie ve Pottinger'in şansına, bu ücra bölgede yaşayıp da daha önce Avrupalı görmüş kimse yoktu. O ana kadar, kılık değiştirmiş olduklarını da anlayan çıkmamıştı – ya da öyle görünüyordu.

Gene de birbirlerine iyi şanslar dileyerek ayrılırken, bunun son buluşmaları olabileceğinin farkındaydılar. Ama her şeyin yolunda gideceği varsayılırsa, planları, keşif çalışmalarını tamamladıktan sonra şahın topraklarının nispeten güvenli ortamında, üzerinde anlaştıkları bir yerde ve günde yeniden buluşmaktı. Birinden biri belirlenen tarihte hâlâ gelememiş olursa, diğeri ya yolculuktan vazgeçmek zorunda kaldığını ya da öldürüldüğünü farz edecek ve tek başına Tahran'a giderek durumu Tümgeneral Malcolm'a rapor edecekti. İkisinden biri zora düştüğü takdirde, bir yardım çalışmasının örgütlenebilmesi için diğeri ya da Tahran'daki Britanya heyetine bir mesaj ulaştırmaya çalışacaktı.

Christie'nin 22 Mart günü adamlarıyla birlikte yola çıkmasından sonra, Pottinger kendi küçük kafilesini sefere hazırlamak için Noşki'de kaldı. Malcolm ona, batıda uzandığı düşünülen ve ilerleyen bir ordu için büyük bir engel oluşturacağı umulan geniş çölleri keşfetme görevini vermişti. Ama 23 Mart'ta telaşlandırıcı bir haber aldı. Christie'yle birlikte Beluçların başkenti Kelat'ta edindikleri dostlarından gelen bir mesaj, komşu Sind'den ikisini de tutuklama emriyle adamlar geldiğini bildirerek onu uyarıyordu. Adamlar Kelat hanına, Christie ile Pottinger'in at cambazı falan olmadıklarını, ülkeyi askeri amaçlarla keşfetmek için bu kılığa girdiklerini, yaptıkları işin halkları için tehdit oluşturduğunu anlatmışlardı.

İki İngiliz tutuklanarak Sind'in başkenti Haydarabad'a geri götürülecek ve orada haklarından gelinecekti. Mesajda, silahlı Sindli-

lerin, Noşki yolunda, çöl üzerinden sadece 80 kilometre mesafede oldukları da belirtiliyordu. Sindliler onları falakaya yatıracaklarını saklamadıklarından, henüz vakit varken, yol arkadaşıyla birlikte şehirden ayrılmaları salık veriliyordu. Falakaya çekilmenin Haydara-bad'da başlarına gelebileceklerin en hafifi olduğunu bilen Pottinger, oradan derhal ayrılmak için planlar yaptı. Ertesi sabah, onun ve Christie'nin hayatını kurtarmak için kendi hayatlarını tehlikeye atan Kelat'taki dostlarına derin minnet duyguları içinde, beş Beluç'tan oluşan bir silahlı kuvvetle, apar topar batıya doğru yola çıktı.

Bu arada, bütün bunlardan habersiz Christie, küçük kafilesiyle Afgan sınırına yaklaşıırken bir başka tehlikeyle karşılaşmıştı. Noşki'den ayrıldıktan kısa bir süre sonra, iyi niyetli bir çoban, silahlı 30 Afgan'ın onu soymaya hazırlandıklarını ve biraz ilerideki küçük bir vadide pusuda beklediklerini söyleyip onu uyarmıştı. Bu da yetmezmiş gibi, Noşki'den ayrıldıkları sırada yaklaşmakta olan fırtına bütün şiddetiyle patlamış, onları ve eşyalarını sıırıslamak ederek bu çıplak arazide ne olursa olsun küçük bir sığınak aramak zorunda bırakmıştı. Bu, hayal edilemeyecek kadar büyük bir yalnızlık içinde yürütülen bir görev için hiç de cesaretlendirici bir başlangıç değildi. Ama ertesi sabah fırtına dinmiş, anlaşıldığı kadarıyla düşmanları da çekip gitmişti. Gene de bu kanun tanımaz âlemde yağmacıların saldırısına uğrama korkusu, Büyük Oyun'un sonraki oyuncularının tümü gibi Christie ve Pottinger'a da sürekli işkence edecekti.

Christie, bunun eşkıya karşısında kendisine belli bir koruma sağlayabileceği umuduyla, at cambazı kılığında çıkıp Mekke'den dönmekte olan Müslüman bir hacı kılığına bürünmeye karar verdi. Yolculuğunu anlattığı kitabında ayrıntılara girmez ama anlaşıldığı kadarıyla, bu değişiklik, gizli bir mektup götürdüğü Hintli bir tüccarın yardımıyla ve bir korumanın işine son verilip bir başkasının edinilmesi arasında gerçekleşmişti. Ne var ki bu yeni kılığın da yarattığı sorunlar ve tehlikeler vardı; ve çok geçmeden, bir mollanın onu ilahiyatla ilgili bir tartışmaya çekmesiyle, kendisini boyunu aşan can sıkıcı bir işin içinde buldu. Ama muhatabı gibi Şii değil, Sünni bir Müslüman olduğunu söyleyerek kimliğinin

açığa çıkmasını engellemeyi başardı. Christie olağanüstü uyanık ve becerikli bir insan olmalıydı zira bir noktada, söylendiğine göre zalim bir adam olan yörenin hanından, onun gerçek mührünü taşıyan sahte bir *laissez-passer* (geçiş izni) almayı becerdi. Bu belgenin yardımıyla, komşu bölgenin hanından sıcak bir karşılama görmeyi garantiledi; hatta han onu kendi sarayında ağırladı.

Christie, artık, varmayı hedeflediği gizemli Herat şehrine dört günlük mesafedeydi; ondan önce Herat'ı ziyaret etmeye sadece bir Avrupalı cesaret etmişti. Afganistan'ın İran sınırında bulunan şehir, Asya'yı boydan boya geçen büyük kervan yolları ağının üzerinde yer alıyordu. Çarşılarında Hokand ve Kaşgar, Buhara ve Semerkant, Hive ve Merv'den getirilmiş mallar satılıyor, batıya da İran'ın kadim kervan şehirleri Meşhed, Tahran, Kirman ve İsfahan'a uzanan başka yollar gidiyordu. Ama batı tarafından istilaya uğramaktan korkan Hindistan'daki Britanyalılar için Herat'ın daha kaygılandırıcı bir özelliği vardı. Şehir, Hindistan'a giden geleneksel fetih yollarından birinin üzerinde yer alıyordu; hasım bir güç bu yol üzerindeki iki büyük geçitten –Hayber ve Bolan geçitleri– birine erişebilirdi. Daha da kötüsü, şehir uçsuz bucaksız çöller ve aşılması imkânsız dağ sıralarıyla kaplı bir bölgede, koca bir ordunun yiyecek ve su ihtiyacını karşılama kapasitesine sahip– ya da Hindistan'da böyle olduğuna inanılan– zengin ve bereketli bir vadide yer alıyordu. Christie'nin görevi bunun ne dereceye kadar doğru olduğunu saptamaktı.

Christie 18 Nisan'da, yani Pottinger'la birlikte Bombay'dan denize açılmalarından dört ay sonra, surlarla çevrili büyük Herat şehrinin ana kapısından içeri girdi. Dindar Müslüman kılığında çıkıp tekrar at cambazı kılığına girmişti zira üzerinde şehirde yaşayan Hindu bir tüccara yazılmış tavsiye mektupları vardı. Orada bir ay kalacak, keskin asker gözüne ya da kulağına takılan her şey hakkında dikkatle notlar alacaktı. “Herat şehri bir vadide yer alıyor ve ulu dağlarla çevrili” diye gözlemlemişti. Doğu-batı doğrultusunda uzanan vadinin uzunluğu 48, genişliği 24 kilometreydi. Topraklarını, çevredeki dağlardan doğan ve vadiyi boydan boya geçen bir nehir suluyordu; yoğun bir şekilde ekilen vadide göz alabildiğine uzanan bahçeler ve köyler vardı. Şehrin kendisi 10 kilometrekarelik

bir alanı kaplıyordu; kalın duvarlar ve hendeklerle çevriliydi. Kuzey ucunda bir tepenin üstünde, her köşesinde bir kule olan, harman tuğlasından inşa edilmiş bir iç kale yükseliyordu. Burayı, açılır kapanır bir köprüyle geçilen ikinci bir hendek ve bunun ötesinde, bir başka yüksek duvar ile içinde su olmayan üçüncü bir hendek çevreliyordu. Şehre yaklaşan herkese muhteşem görünen bütün bu unsurlar Christie'yi etkilememişti. "Bütününe bakıldığında, tahkimat açısından çok küçümsenesi" olduklarını yazmıştı.

Christie, Herat'ın Napoléon ya da Çar Aleksandr'ınki gibi, modern topraklarla donatılmış bir ordunun saldırısına karşı kendini savunma kapasitesinden çarpılmamıştı ama şehrin gözle görünen zenginliği ve bereketi, dolayısıyla da eline düşebileceği bir orduyu ikmal ve destekleme kapasitesinden çok etkilenmişti. Çevredeki kırsal bölgede mükemmel otlaklar, sayısız at ve deve ile bol miktarda buğday, arpa ve her çeşit taze meyve bulunuyordu. Christie, Herat ve civarının nüfusunu 100.000 olarak vermişti; bunların arasında çoğunlukla varlıklı tüccarlar olan 600 Hindu da yer alıyordu.

Artık keşfedecek daha fazla bir şey olmadığına kanaat getiren Christie, 18 Mayıs'ta, patronu için almaya geldiği atlarla Hindistan'a dönmeden önce, 320 kilometre kuzeybatıda yer alan, İran'ın kutsal Meşhed şehrine kısa bir dini ziyaret yapacağını duyurdu. Böylece, göstermelik hikâyesi gereği almak zorunda olduğu atları satın almadan Herat'tan ayrılabilirdi. Ertesi gün, içi epey rahatlamış olarak Doğu İran'a geçti. Aylarca yalan söyleyip dalavere çevirdikten sonra, kendisini nihayet mantiken güvende hissediyordu. Kılık değiştirmiş bir Doğu Hindistan Kumpanyası subayı olduğu ortaya çıksa bile, Britanya'nın artık İran'la iyi ilişkiler içinde olması, başına ciddi bir şey gelmemesini sağlardı. Dokuz gün sonra, Meşhed'e giden eski hac yolundan güneybatı istikametine saparak çöl üzerinden, Christie, Üsteğmen Pottinger'in artık varmış olması gerektiğini hesapladığı İsfahan'ın yolunu tuttu.

Noşki'de birbirlerinden ayrılışlarının üzerinden geçen iki ayda üsteğmen arkadaşının başına çok şey gelmişti. Elinde ona rehberlik edecek bir harita olmayan (o sırada böyle bir harita mevcut

değildi) 20 yaşındaki genç üsteğmen, Belucistan ve İran üzerinden yaklaşık 1.500 kilometrelik bir yolculuğa çıkmıştı. Daha önce istilacılar tarafından kullanılmış olsa da sonraki bir yüzyıl boyunca başka hiçbir Avrupalının tutmaya kalkışmayacağı bir rota seçmişti. Yolculuk üç ay sürecek ve sadece, su kuyuları ile katil eşkıya çetelerinin arasından ona yol gösteren yerel rehberlerin yardımıyla, çok tehlikeli iki çölü aşacaktı.

Pottinger hastalıklara ve diğer zorluklara rağmen, istilacı bir ordu için değerli olabileceğini düşündüğü, görüp duyduğu her şeyi gizlice kaydettiği ayrıntılı bir günlük tuttu. Su kuyularını ve akarsuları, tarım ürünlerini ve diğer bitkileri, yağış durumunu ve iklim koşullarını not etti. En iyi savunma mevzilerinin yerlerini belirledi, yol boyundaki köylerin tahkimatlarını, yerel hanların kişilik özelliklerini ve ittifaklarını ayrıntılarıyla betimledi. Eski eser uzmanı olmadığı için yöre insanların bunların tarihleri ve yaşlarıyla ilgili kuşkulu hikâyelerine dayanmak zorunda kalsa da önünden geçtiği harabelerin ve anıtsal yapıların bile kaydını tuttu. Ayrıca, rotasını gizlice bir krokiye aktardı; bu kroki ileride, batıdan Hindistan'a yaklaşma yollarını gösteren ilk askeri haritaya dönüştürülecekti. Belki de sırrını ileride kullanmak üzere kendine saklamak istediğinden, diğer her konuda ayrıntılı bilgilere yer verdiği seyahat güncesinde, bu işi fark edilmeden nasıl yapmayı başardığını açıklamamıştı.

Pottinger ve beş kişilik ekibi, 31 Mart'ta muazzam Helمند Çölü'nün güneydoğu köşesinin etrafından dolandıktan sonra (böylece, bu çölün mevcudiyeti ve yaklaşık konumu doğrulanmış oldu) artık geçmek zorunda oldukları iki çölden birincisine girdiler. Pottinger, istilacı bir ordunun yolu üzerinde böyle uçsuz bucaksız doğal engellerin bulunmasının, Hindistan'ın savunmasından sorumlu olanlar için son derece iyi bir haber olacağını biliyordu. Çok geçmeden, bu çöllerin Beluçlar arasında neden o kadar kötü bir şöhrete sahip olduğunu da anladı: Birkaç kilometre içinde, arka arkaya, bazılarının yüksekliği altı metreyi bulan, neredeyse dikey kırmızı kum tepeleriyle karşılaşmışlardı. Pottinger, "Bunların çoğu hâkim rüzgârın tam aksi istikametinde diklemesine yükseliyor [...] ve belli bir mesafeden, rahatlıkla yeni örülmüş tuğla bir duvara benzedikle-

ri düşünülebilir” diye anlatır. Ama tepelerin rüzgâr tarafı yumuşak bir eğimle bir sonraki tepenin tabanına doğru iniyor, bu da aralarında geçecek bir yol bırakıyordu. Genç üsteğmen, “Tutmak zorunda olduğum istikamet buna elverdiği müddetçe bu yollardan çıkmadım” diye eklemişti, “ama gene de gerektiğinde develeri dalgaların üzerinden geçirmekte, özellikle de bunların rüzgâra bakan yüzüne tırmanmamız gerektiğinde aşırı zorlandım ve yorulдум; tırmanma girişimlerimizde pek çok kez yenik düştük.” Ertesi gün şartlar daha da kötüleşti. Pottinger, kumullara karşı verdikleri sonu gelmez mücadelenin, “sadece benim ve adamlarımın değil, develerin bile, sürekli yer değiştiren kum tanecikleri yüzünden çektiğimiz sıkıntının yanında hiç kaldığını” belirtmişti. Zira çölün üzerinde, gözlerine, kulaklarına ve ağızlarına dolan ve çok büyük bir rahatsızlık veren kırmızı renkte, aşındırıcı bir toz tabakası asılı duruyordu; kavurucu sıcaklığın ağırlaştırdığı susuzluk hissi de bunun cabasıydı.

Çok geçmeden, yanında kuraklık nedeniyle kısa bir süre önce terk edilmiş bir köyün bulunduğu, 500 metre genişliğinde kuru bir akarsu yatağına ulaştılar. Burada mola verdiler ve bir sürü yer kazdıktan sonra iki tane cılız su kaynağı bulmayı başardılar. Çöl artık kumdan değil, sert ve siyah çakıl taşlarından oluşuyordu. Çok geçmeden, hava nemlenmeye başladı ve ansızın oluşan tozdan iblislerin, yani hortumların hemen ardından şiddetli bir fırtına patladı. Pottinger, “Yağmur hayatımda hiç görmediğim kadar iri damlalarla yağıyordu” diye anlatır. “Hava öylesine kararmıştı ki beş metre önümü bile hiçbir şekilde seçemiyordum.” Rehberi ona, çölün geçilemez kabul edildiği yaz ortasında zaman zaman patlak verenlere kıyasla, bunun gene de yumuşak bir fırtına olduğunu söylemişti. Bu fırtınalar sırasında esen fırın sıcaklığındaki rüzgâra, Beluçlar “alev” ya da “kıran” diyorlardı. Rüzgârın şiddeti develeri öldürebildiği gibi, korunmasız insanların derisini diri diri yüzebiliyordu. Fırtınanın etkilerine tanık olduklarını iddia eden Pottinger’ın adamlarına göre, “talihsiz kazazedenin kasları katılaşıyor, derisi kuruyor, eti cayır cayır yanıyormuş gibi müthiş bir acı bütün bedenine yayılıyordu...” Ona, kurbanın derisinde “kanamaya yol açan derin yarıklar açıldığını ve kan kaybının bu çileye çabucak

son verdiğini” belirtmişlerdi; ama kurbanın son nefesini vermeden önce, günlerce olmasa bile saatlerce çan çektiği de olabiliyordu. (Bunun kesinlikle büyük bir abartı olduğu bugün aşikâr görünse de Pottinger’ın zamanında çölde seyahat konusunda çok az şey biliniyordu ve bunun gibi daha önce keşfedilmemiş bölgelerde, her şey mümkün görünüyor olmalıydı.)

Çölde kerteriz alınabilecek hiçbir belirgin yüzey şekli olmadığından, rehber izleyecekleri rotayı uzaklardaki bir dağ sırasına bakarak belirlemişti. Ama bir keresinde, Pottinger korkunç gündüz sıcağını yememek için gece yarısı yola çıkmaya karar verdiğinde, hangi yöne gideceklerini bilemeyip kısa sürede yollarını kaybettiler. Pottinger üzerinde gizlediği bir pusula taşıyordu. Pusulayı adamlarına fark ettirmeden çıkardı ve üzerindeki camı söktükten sonra başparmağıyla ibreyi yoklayarak, tutmaları gereken yönü saptadı. Gün ışıdığına doğru yönde oldukları anlaşılınca, adamları hayrete düştüler ve günler boyu, Pottinger’ın “aklının muhteşem kanıtı” diye bundan söz ettiler. Normalde, Pottinger pusulasını sadece krokisi için kerteriz almada ve gizlice kullanıyordu ama bir ya da iki kez görülmesini engelleyemedi. Bunun üzerine, aletin ona Kible’nin, yani Muhammed’in kabrinin bulunduğu yönü gösteren bir *Kıblenüma* olduğunu, namaz kılarken o yöne doğru secde edebilmesini sağladığını anlatacaktı.

O gün 19 saat boyunca ilerleyerek 78 kilometre yol yaptılar; bu yolculuk, adamları da develeri de yorgunluktan tüketti. Yiyecekleri ve suları da tehlikeli bir şekilde azaldığından, Pottinger hiç değilse içecek su bulabilecekleri dağlara ulaşana kadar yola devam etmek istedi. Ne var ki adamları devam edemeyecek kadar yorgundu, bu nedenle kalan suyu aralarında bölüşüp hiçbir şey yemeden gece orada konakladılar. Ertesi gün öğleden sonra, kanun tanımazlığıyla ünlü Mekran denen bölgedeki Kullugan köyüne yaklaştılar. Köyün serdarının (muhtar) kızıyla evli olduğu ortaya çıkan Pottinger’ın rehberi, bu tehlikeli bölgede yabancılarla birlikteyken âdet olduğu üzere, köye önce kendisinin girmesi için ısrar etti. Kısa bir süre sonra da dönüp Pottinger’ın gelmesinde sorun olmadığını belirtti ama serdar, Pottinger’ın kendi güvenliği için hacı kılığına

girmesini buyurmuş, aksi takdirde kendi evinde bile onun güvenliğinden sorumlu olamayacağını söylemişti.

Ona, “Artık Kelat hanının topraklarında değilsin” diye anlatmışlardı. Bundan böyle, oradaki gibi bir asayiş ve emniyet beklememesi gerekiyordu. “Artık herkesin mensup oldukları kast gereği soyguncu olduğu, kardeşlerini ve komşularını bile gözünü kırpmadan soyduğu Mekran’dayız.” Pottinger, Hindistan’daki zengin bir tüccar hesabına çalışan bir at cambazı olarak saldırıya özellikle açık olacaktı zira kendisine ait olmasa bile üzerinde para taşıdığı düşünülecekti. Noşki serdarı onu Mekran’ın kötü şöhreti konusunda uyarmış olduğundan, Pottinger derhal yeni kimliğine uygun “dindar kişi havasına ve çehresine” büründü.

Köye girerken, serdar ve diğer ileri gelenlerin onu resmen karşılamak için beklediği caminin yanında durup devesinden indi. Camideki karşılamadan sonra, iki odalı bir mezbelelik olan kalacağı yere götürüldü. Burada ona ve adamlarına yiyecek getirildi. Otuz saattir hiçbir şey yememiş olduklarından, yemeklere iştah ve şükranla saldırdılar. Ama seyahatin kalan kısmı için yolluk satın almaları daha zor oldu. Ona, kuraklık nedeniyle yiyecek kıtlığı yaşandığı ve bunun sonucunda fiyatların fahiş biçimde yükseldiği anlatıldı. Bu nedenle, bütün alabildikleri, serdarın kendi erzak stokundan verdiği az miktarda hurma ve arpa unu oldu.

Pottinger’a, 1.100 kilometrelik Kirman yolundaki bir sonraki köyün, sakinleri daha üç hafta önce Kullugan’ı basıp yağmaladıkları için kendileriyle savaş halinde olduğu uyarısı yapılmıştı. Oraya gitmeye kalkması onun için intihar demek olurdu; ama yanına başka silahlı adamlar da almadan batıya doğru ilerlemeye devam etmesi de sakıncalıydı. Nitekim rehberi ona böyle bir koruma olmadan yola devam etmeye hazır olmadığını söyledi ve bunun yerine, Noşki’ye geri dönmesi için ona refakat etmeyi önerdi. Pottinger yolculuğun bir sonraki ayağı için, istemeye istemeye, fitilli tüfekleri olan altı adam daha kiralamayı kabul etti ve komşu düşman köyden geçmeyen yeni bir rota çıkarıldı.

O gece, içlerinde serdarın da bulunduğu köy ihtiyar heyeti, Pottinger’la çeşitli konuları tartışmak üzere kaldığı yeri ziyaret etti.

Din konusunu da tartışmak istemeleri Pottinger'ı telaşlandırmıştı. Zira mübarek bir adam olarak, görüşleri derinlemesine tartışılacak ve saygıyla dinlenecekti. İslam ilahiyatı konusundaki neredeyse mutlak cehaletine rağmen, Pottinger kurusıkı atarak, hiçbir şüphe uyandırmadan bu işin içinden sıyrılmayı başardı. Basit hatalara düşmemeyi becerdiği gibi, üzerinde konuşulan birtakım konulara açıklık da getirdi. Tartışmalardan biri de güneşin ve ayın doğası üzerindeydi. Köylülerden biri, ikisinin aynı şey olduğunu savundu. Bir başkası, eğer öylelerse bazen neden aynı anda görülebildiklerini sorguladı. Birincisi, birinin diğerinin yansıması olduğu cevabını verdi. Bu noktada, Pottinger'ın görüşüne başvuruldu. Pottinger bu davetsiz misafirlerden rahatsız olmaya başlamıştı, dahası, artık ya-tıp uymak istiyordu; bu nedenle, ikinci adamın görüşü lehinde görüş bildirerek, köylülerin yapacak başka hiçbir şeyleri olmadığı için saatlerce sürmesinden korktuğu bir tartışmaya son noktayı koydu.

Ertesi gün serdar Pottinger'a, köyden ayrılmadan önce camide namaza katılması gerektiğini ima etti. Pottinger sonradan bunun "o güne dek kaçınmış olduğu bir ikiyüzlülük" olduğunu yazacaktı. Ama serdar onu almaya odasına geldiğinden, önünde başka bir seçenek kalmadı. Günlüğünde, "Başka çare olmadığını kavradığımdan, gözümü serdarın üzerinden ayırmadan ve kendi kendime mırıldanarak secdeye kapanıp kalkma hareketlerini tekrarlamakla yetindim" diye anlatır. Şaşırtıcı bir şekilde, kimse ondan şüphelenmemişti. Pottinger'a yeni kılığını önermiş olan dost serdar, onun derviş falan olmadığını çok iyi biliyordu ama dindar bir Müslüman olduğunu varsaydığı konuğunun Hıristiyan ve Britanyalı bir subay olduğundan da bihaberdi. Bu, Pottinger'ın derviş kılığında dolaşmaktan ötürü yoğun bir endişe yaşayacağı son olay da olmayacaktı. Bütün gece yol yaptıktan sonra Gull köyüne vardılar. Pottinger burada molla tarafından sıcak bir şekilde karşılandı ve kahvaltıya davet edildi. "Karşıma, gölge veren bir ağacın altına serilmiş halıların üzerinde oturan, önlerindeki tahta tabaklarda ek-mek ve tereyağı olan, iyi giyimli ve saygıdeğer dört-beş adam çıktı" diye anlatır. Adamlar onu selamlamak için ayağa kalktılar ve Pottinger molların sağ tarafına oturtuldu. Karınlarını doyurduktan

sonra, adamlardan biri ona seslenerek bir şükran duası okumasını söyledi. Pottinger, “Bu tatsız olduğu kadar beklenmedik bir şeydi ve bir an büyük bir kafa karışıklığı yaşadım” diye anlatır. Ama bereket versin ki Bombay’dan ayrılmadan önce, bunun ileride kendisini nahoş bir akıbetten kurtaracağını bir an olsun düşünmeksizin, zahmete girip bir hizmetkârından bir-iki Müslüman duası öğrenmişti. O ve Christie görevlerini derviş değil at cambazı kılığında yürütme niyetiyle yola çıkmışlardı, yoksa zahmet eder, bu duaları daha doğru dürüst bir şekilde öğrenebilirdi. Pottinger can havliyle dualardan birini hatırlamaya çalışırken, bütün gözlerin üzerine dikilmiş olduğunu bilmenin rahatsızlığıyla ayağa kalktı. “Son derece ciddi bir hava takındım, akla hayale gelebilecek bütün anlamlarda sakalımı sıvazladım” diye yazar. Allah, resul ve şükür gibi kelimeleri –“daha iyi seçilecek şekilde”– telaffuz etmeye dikkat etmişti. Bunların, bu türden bir duada tekrarlanma ihtimali en yüksek sözcükler olabileceğini hissetmişti. Başvurduğu riskli hile bu defa da işe yaradı zira hiçbir şeyden kuşkulananmayan molla ve tayfası dindar ziyaretçilerine hayırhah bir şekilde gülümsediler.

Pottinger canını kıl payı kurtardığı bir sonraki olayı, ertesi gün, bir başka köyde yaşadı. Çarşıdan kendisine bir çift çorap satın alıyordu ki (çünkü çakallar gece çorabının tekini alıp götürülmüştü) etrafında toplanmış kalabalıktan sakallı bir adam, parmağıyla ayaklarına işaret etti. Pottinger’ın belli ki zahmetli ya da fakir bir yaşama alışkın olmayan biri olduğunu söyledi. Pottinger, “Hemen gidip ayakkabılarımı giydim zira ayaklarımı güneşte bırakmaya hep dikkat etmiş olsam da o korkunç hava şartlarına maruz kalan yüzümün ve ellerimin rengine asla büründüremiyordum” diye anlatır. Daha fazla sorguya çekilmekten kurtulmak için, peşinde onu yakından takip eden adam, devesinin yanına döndü ve hızla köyden uzaklaştı.

Pottinger ve tayfası bundan iki gün sonra, gecelemeyi planladıkları, kerpiç duvarlarla çevrili küçük Mughsee köyüne girdiler. Ama orada olup bitenleri görünce oyalanmadan köyden ayrılmaya karar verdiler. Onlara, daha birkaç gün önce silahlı bir eşkiya çetesinin serdarı ve ailesini öldürüp köye el koyduğu anlatılmıştı.

Serdarın oğullarından biri kaçmayı başarmıştı ve şakiler tam da o anda, Pottinger ile adamlarına parmaklarıyla gösterdikleri, sığındığı evi kuşatmaktaydı. Şakilerin köyün yakınlarında toprak ekip biçmesine izin vermedikleri serdarın talihsiz oğluna, ya dışarı çıkıp ailenin kalan kısmı gibi öldürüleceği ya orada aç bırakılıp teslim olmak mecburiyetinde bırakılacağı söylenmişti. Hiçbir köylü onu savunmaya kalkışmadı; Pottinger ve küçük ekibi de araya giremeyecek kadar güçsüzdü. Adamı kaderiyle baş başa bırakarak yollarına devam etmekten başka seçenekleri yoktu.

Üç gün sonra, Pottinger kendisini, acaba sonum geldi mi diye sorarken bulacaktı. Bir önceki köyün serdarından aldığı bir referans mektubuyla Puhra köyüne gelmişti. Mektubu Puhra hanına takdim etti, o da mirzasından mektubu yüksek sesle okumasını istedi. Mektubun yazarının, topraklarından geçen bu mübarek adamın, aslında mütevazı bir derviş olmak için ayrıcalıklı bir hayata tövbe etmiş soylu biri, hatta muhtemelen bir bey olmasından şüphelendiğini ifade etmiş olması, Pottinger'ı fena halde köşeye sıkıştırdı. Bunun, Puhra'da iyi bir şekilde karşılanmasını sağlamak için büyük bir iyi niyetle yazıldığından kuşkusu yoktu. Ama bu, doğrudan ve dramatik bir şekilde, sadece sahte bir hac yolcusu –dahası kâfir bir Hristiyan– değil, İngiliz de olduğunun ortaya çıkmasına yol açacaktı. Ve kimliği hiç beklenmedik bir şekilde açığa çıkarıldı.

Serdarın mektubunun okunmasından sonra, etrafını saran köylü kalabalığı ona yeni bir merakla bakmaya başlamıştı. Tam o sırada 10-12 yaşlarında bir erkek çocuğu birden sesini yükselterek, “Eğer bu mübarek bir adam olduğunu söylemediyse, yemin ederim ki geçen yıl Bempur’a gelen Avrupalı Grant’ın kardeşidir...” dedi. Bengal Yerli Piyade Alayı’ndan Yüzbaşı W. P. Grant, önceki yıl, düşman bir ordunun bu yoldan Hindistan’a doğru ilerleyip ilerleyemeyeceğini görmek üzere Mekran kıyılarını keşfe gönderilmişti (ve bunun olabileceğini rapor etmişti). Keşif gezisi sırasında da şimdi Pottinger’ın yaklaşmakta olduğu, İran’ın doğusundaki Bempur kasabasına kadar ilerlemişti. Pottinger’ın şanssızlığına, bu çocuk –belki de orada bulunanlar arasında, ömründe ilk defa bir

Avrupalı görmüş tek kişi oydu- yüzbaşıya rastlamış ve iki adam arasındaki benzerliği fark etmiş olmalıydı.

Fena halde sarsılan Pottinger, korkusunu belli etmemeye çalıştı. Notlarında, “Oğlanın söylediklerinin fark edilmemesini sağlamaya çalıştım ama bakışlarımdaki endişe beni ele verdi” diye yazmıştı. Bunu gören han, ona gerçekten Avrupalı olup olmadığını sordu. Ama devamında, eğer öyleyse korkmasına gerek olmadığını zira ona hiçbir zarar verilmeyeceğini söylemesi Pottinger’ın içini rahatlattı. Pottinger daha fazla rol yapmanın anlamı olmadığını görerek, aslında Avrupalı olduğunu itiraf etti ama Hindu bir tüccarın hizmetinde çalıştığını söyledi. Yolculuğunun başlarında böyle bir itiraf, derhal bir İngiliz casusu olarak kabul edilmesine neden olacağından, büyük ihtimalle canına mal olurdu ama şimdi İran sınırına oldukça yaklaşmıştı, dolayısıyla, kendisini tamamen olmasa bile nispeten güvende hissediyordu. Dahası, gerçek kimliği ancak kısmen açığa çıkmıştı. Mesleği ve orada bulunuşunun gerçek amacı anlaşılmamıştı.

Bereket versin ki bir kâfirin dindar bir Müslüman kılığına girmiş olmasına takılmayan han, bu hileye gülüp geçti. Ama Pottin- ger’in açıkça aptal yerine konmuş rehberi çok öfkelenmişti. İlk önce Pottinger’ın itirafını kabul etmeye yanaşmadı ve bu mübarek adamla girdiği ilahiyat tartışmalarını anlatıp hanı ve kalabalığı eğlendirdi. Hatta Pottinger’ın onu, şimdi inanmadığı belli olan bir din hakkında, bazı noktalarda nasıl da payladığını söylediğinde han içtenlikle güldü. Pottinger’ın bir başka adamının, rehberin onun Avrupalı olduğundan kuşkulanmamış olsa bile mübarek bir adam olmadığını baştan beri bildiğini iddia etmesi, adamın öfkelerini ve mahcubiyetini iyice artırdı.

Rehberin, diğer adamı Pottinger’ın aldatmacasına ortak olmakla itham etmesi üzerine öfkeli bir tartışma başladı. Sonunda, kendisi de dahil herkesin aldandığını belirten hanın keyifli mizacı günü kurtardı ve 48 saat sonra köyden ayrılma vakti geldiğinde, Pottinger rehberi tarafından affedilmiş olduğunu gördü. Bu arada, şöhreti alıp yürümüş ve konakladığı odanın etrafı “abes sorular ve sözlerle beni taciz eden aylak ve yaygaracı Beluç güruhu” diye

tarif ettiği bir kalabalık tarafından sarılmıştı. Ama o öğleden sonra sahici bir mübarek adamın –bu defa bir Hindu fakiri– köye gelişi, Pottinger’ı “bütün köyü eğlendirme mecburiyeti”nden kurtardı.

Pottinger beş gün sonra özelliiksiz bir köy olan Basman’a girdi; burası, şahın topraklarında emniyete kavuşmadan önce aşması gereken o büyük çölün doğusunda kalan, Belucistan’a ait son meskûn mahaldi. Köyde geceledikten sonra, 21 Nisan’da adamlarıyla birlikte çöle doğru yola çıktı. Ertesi gün sabahın ilk saatlerinde girdikleri çölde, ne bir damla su ne tek bir bitki vardı; sıcak ise Pottinger’ın anlatımıyla, “Hindistan’dan ayrılışından beri gördüğünden daha şiddetli ve bunaltıcıydı.” Seraplar ya da –Beluçların adlandırmasıyla– *suhrab* da (“çöl suları”) onlarla alay ediyordu.

Pottinger, günün modasına uygun biçimde, yolculuğunda karşılaştığı tehlikeleri ve sıkıntıları hafife alır ama çölden geçişini anlatırken, bir defalığına, okurun susuzluk azabını kendisiyle paylaşmasına izin verir. “Kişi yorgunluğa ya da açlığa, sıcağa ya da soğuğa, hatta doğal şartlarda dinlenmekten mutlak olarak mahrum kalmaya sabır ve umutla, oldukça uzun bir süre dayanabilir” diye yazar. Ancak, insanın boğazını “güçlkle nefes alıp verecek kadar kavrulmuş ve kuru hissetmesi, boğulma korkusundan dilini ağzının içinde kıpırdatmaktan çekinmesi ve bu korkunç hisleri hafifletecek araçlara sahip olmaması... yolcunun başına gelecek felaketlerin en büyüğüdür.”

Sıcaktan kurtulmak için genellikle gece yaptıkları iki günlük çetin bir yolculuktan sonra, çölün öte ucundaki, İran’a ait küçük sınır köyü Regan’a ulaşılar. Köy her bir kenarı yaklaşık 250 metre uzunluğunda, zemin kısmı bir buçuk-iki metre genişliğinde, son derece bakımlı, yüksek bir surla çevriliydi. Pottinger köylülerin, “yılda bir ya da iki kez hasmane bir ziyarette bulunan ve onlara nadiren para ödeyen” Beluç aşireti üyeleri “ya da İran topraklarının başka bir yerinden gelenler” yüzünden sürekli korku içinde yaşadıklarını öğrendi. Surların tek kapısını bekleyen muhafızlara ilaveten fitilli tüfekleriyle bütün gece nöbet tutan, duvarların önüne aralıklarla yerleştirilmiş nöbetçiler de vardı; bunlar “birbirlerini yüreklendirmek ve dışarıda pusuya yatmış olabilecek düşman-

lara tetikte olduklarını duyurmak için, sık sık birbirlerine seslenip bağırıyorlardı.”

Pottinger’in çölden böyle ansızın çıkıp gelişi, köyde epeyce şaşkınlık yarattı. “Zira nasıl olup da ülkeye fark edilmeden girdiğimizi kimse tahmin edemiyordu” diye yazmıştı. Onu sıcak bir şekilde karşılayan han, Beluçların onu ülkelerinden taciz etmeden geçirmiş olmalarına hayret ettiğini belirtti. Gene de geceyi kalenin dışında geçirmesi gerekti zira yabancı birinin surların içinde uyumasını yasaklayan kesin bir kural vardı.

Pottinger bundan sonra, eyalet başkenti Kirman’a doğru yoluna devam etti. Kirman, İranlı bir han tarafından yönetilen ve güzel şalları ve fitilli tüfekleriyle bütün Orta Asya’da tanınan büyük ve müstahkem bir şehirdi. O ve Christie, gizli görevlerini tamamladıktan sonra Kirman’da buluşmak üzere sözleşmişlerdi. Pottin-ger, çölü geride bıraktıktan sonra, bakımlı köylerden ve karlı dağ manzaralarının arasından ilerleyerek, sekiz günlük bir yolculuğun sonunda şehre vardı ve çarşının yakınındaki bir kervansarayda kendisine bir oda kiraladı. Şehre geliş haberi hızla yayıldı ve çok geçmeden, bu defa yüzlerce insandan oluşan, her zamanki meraklı kalabalık, odasının kapısında toplanıp onu sorularla bunaltmaya başladı. Artık kimliğini gizlemesine gerek olmadığı halde, Pottin-ger hâlâ, rengi atmış mavi bir sarık, kaba saba bir Beluç mintanı ve bir zamanlar rengi beyaz olan, pislik içindeki yırtık pırtık şalvarıyla yerli kılığındaydı. Ama o akşam, sorgucularını başından savıp haftalardır yediği en iyi yemeği yedikten sonra, “Yatağa uzandım ve geçen üç ay boyunca hiç olmadığı kadar büyük bir huzur içinde uyudum” diye yazar.

Şehre vardığında, huzuruna çıkabilmek için hana bir mesaj göndermişti. Aynı zamanda, o sırada Şiraz’da olduğunu düşündüğü amiri Tümgeneral Malcolm’a bir haberci yollamış, ona sağ salim Kirman’a vardığını ve seferinin başarıyla tamamlandığını bildirmişti. Han, Pottinger’a cevaben, sefalar getirdiğini ve onu ertesi gün sarayında beklediğini bildiren bir mesaj yolladı. Bu, Pottinger için küçük bir sorun yarattı zira hanı görmeye üzerindeki kıyafetlerle gidemezdi. Ama bereket versin ki kervansarayın yakınında yaşayan

Hindu bir tüccardan ödünç olarak bir kat giysi alabildi ve ertesi gün saat onda sarayın kapısına gidip kendisini tanıttı.

Birtakım iç avlulardan geçtikten sonra, kendisini karşılayan arz beyi denen teşrifatçı tarafından hanın huzuruna götürüldü. Başına kuzu derisinden siyah bir takke olan, sakallı ve yakışıklı han, yaklaşık üç metre yukarılarındaki bir pencerede oturmuş, aşağıya, ortasında bir havuzun bulunduğu küçük avluya bakıyordu. Pottinger, “Onu öne eğilerek selamladık” diye yazar. “Sonra, birkaç metre ilerledik ve onu ikinci, sonra aynı şekilde üçüncü kez selamladık; han bu selamların hepsini başını hafifçe öne eğerek kabul etti.” Pottinger kendisinden geçip oturmasının isteneceğini beklemişti. Sonradan, “Ama zannederim ki kıyafetim birinci sınıf olmadığından, bu şerefe nail olamadım ve tüm hükümet görevlilerinin kollarını kavuşturmuş halde ayakta beklediği avluda hanın karşısına geçirildim” diye yazacaktı. Han bundan sonra, “çok yüksek bir sesle, daha önce nerede olduğumu ve beni bu yolculuğa çıkmaya neyin sevk etmiş olabileceğini ya da mutlaka yaşanmış olması gereken tehlikelerden nasıl kurtulduğumu” sordu.

Pottinger artık bir Avrupalı, gerçekte bir İngiliz subayı olduğunu güvenle itiraf edebilirdi ama bu yolculuğun gerçek amacı İranlılara bile açıklanamazdı. Bu nedenle, hana kendisinin ve bir başka subayın Hindistan Ordusu’na at satın almak için Kelat’a gönderildiğini söyledi. Arkadaşı başka bir yoldan geri dönmüş, o ise Belucistan üzerinden, Malcolm’u bulmayı umduğu İran’a gelmişti. Han Pottinger’ın hikâyesini kabul etmiş gibi göründü ve bir saat sonra huzurundan ayrılmasına müsaade etti. Henüz Christie’den ses seda olmadığından, Pottinger Malcolm’a rapor vermek için harekete geçmeden önce Kirman’da bir süre daha kalmaya karar verdi. Han buna razı oldu ve Pottinger bu süreyi İranlıların karakteri ve âdetleri, özellikle de şehrin savunması hakkında olabildiğince çok bilgi toplayarak verimli bir şekilde geçirdi.

Kirman’a varışının üzerinden birkaç gün geçmişti ki İran adaletinin nasıl uygulandığını gözlemleme fırsatını buldu. Pottinger’a hitap ettiği aynı pencerenin önünde oturan han, hizmetkârlarından birini öldürmekle suçlanan birtakım adamları hem yargıla-

dı hem cezaya çarptırdı. O gün şehirde büyük bir heyecan vardı. Kapılar kapanmış ve bütün resmi işler tatil edilmişti. Cezalar aynı yerde, Pottinger'ın bekletildiği avluda infaz edildi; han dehşet verici sahneyi memnuniyetle izliyordu. Pottinger, "Bazılarının iki gözü birden çıkarıldı, kulakları, burunları ve dudakları kesildi, dilleri ikiye ayrıldı ve bir ya da iki elleri kesildi. Diğerlerinin erkeklik uzuvları kesildi, el ve ayak parmakları doğrandı ve şehir sakinlerinin onlara yardım etmemeleri ya da onlarla hiçbir şekilde ilişki kurmamaları konusunda uyarılmasından sonra, hepsi sokaklara çıkarıldı" diye yazar. Pottinger'a, hanın adalet dağıtırken üzerine, "gazab poşak" ("intikam kıyafeti") denen, sarı renkte özel bir cüppe giydiği söylenmişti.

Pottinger, bunun üzerinden çok geçmeden, kendisiyle özel olarak görüşmek isteyen orta yaşlı bir saray görevlisinin yaptığı kaçamak bir ziyarette, hanın düzenbazlığını doğrudan deneyimledi. Pottinger kapıyı kapatır kapatmaz, Hristiyanlığın erdemlerini yücelten uzun bir nutuk çekmeye başlayan ziyaretçisi, sonunda, Hristiyan olmak istediğini beyan etti. Onun han tarafından yollanmış bir ajan provokatör olmasından kuşkulanan Pottinger, adama, ne yazık ki onu bu ya da başka bir din konusunda aydınlatacak bilgiye de yetkiye de sahip olmadığını söyledi. Bunun üzerine, ziyaretçisi yeni bir yol denedi. Pottinger'a, halihazırda Kirman'da İngilizlerin gelip onları hanın zalim idaresinden kurtarması için dua eden 6.000 kişi olduğuna dair güvence verdi. İngiliz Ordusu acaba ne zaman gelebilirdi? Böyle tehlikeli bir konuşmaya çekilmek istemeyen Pottinger, soruyu anlamamış gibi yaptı. Tam o sırada başka bir ziyaretçi geldi ve adam aceleyle çıkıp gitti.

Pottinger şimdi üç haftadır Kirman'daydı ve subay arkadaşından hâlâ ses seda yoktu. Bir kervanın İsfahan'a doğru yola çıkmak üzere olduğunu duyunca, onlarla gitmeye karar verdi. On bir gün sonra Şiraz'a ulaştı, ondan on altı gün sonra da İsfahan'a girdi. Orada Malcolm'un Kuzeybatı İran'daki Meraga'da [Marağa] olduğunu öğrendi. İsfahan'da, önemli ziyaretçilere ayrılmış bir sarayın sunduğu konforun tadını çıkararak dinlenirken, bir akşam, ona kendisiyle konuşmak isteyen biri olduğu söylendi. Sonradan,

“Aşağı indim ve o sırada hava iyice kararmış olduğundan yüzünü çıkaramadım” diye yazacaktı. Yabancıyla birkaç dakika konuştuktan sonra, birden, yol yapmaktan kir pas içinde kalmış, pejmürde kılıklı şahsın Christie olduğunu fark ediverdi. Christie İsfahan’a ulaştığında şehirde bir başka *Firingi* [Frenk] yani Avrupalı daha olduğunu öğrenmiş ve kendisini onun yanına götürmelerini istemişti. Pottinger gibi o da ilkin, üzerinde İranlılara özgü bir kıyafet olan, teni iyice esmerleşmiş arkadaşını tanıyamamıştı. Ama iki adam saniyeler sonra, diğerinin sağ kalmış olmasının verdiği rahatlama ve sevinçle kucaklaşıyorlardı. Pottinger, “Hayatımın en mutlu anlarından biriydi” diye yazmıştı.

Takvimler 30 Haziran 1810’u gösteriyordu, yani Noşki’de birbirlerinden ayrılımlarının üzerinden üç ayı aşkın bir süre geçmişti. Christie, Belucistan’a ayak bastığı günden beri, dünyanın en tehlikeli bölgelerinden birinde 3.600 kilometre yol kat etmiş, Pottinger da ondan 260 kilometre daha fazla yol yapmıştı. Bunlar, keşif kısmı bir yana, dayanıklılık ve cesaret bakımından da dudak uçuklatıcı başarılarıydı. Tarih, Kraliyet Coğrafya Derneği’nin kurulduğu 20 yıl sonrası olsaydı, iki adam muhakkak ki derneğin gıptayla bakılan ve ileride Büyük Oyun’daki akranlarından pek çoğunun aynı derecede tehlikeli yolculuklar için alacakları altın keşif maddesini kazanırlardı.

Sonuçta, girişimleri ve cesaretleri, dönüşte beraberlerinde getirdikleri değerli istihbarat bilgilerinden çok memnun kalan üstlerince göz ardı edilmedi. Artık ikisi de üstün bir girişimci ruha ve beceriye sahip genç subaylar olarak sivrilmişlerdi. Daha 21 yaşında bile olmayan Üsteğmen Pottinger’ın önünde, onu hızla terfi etmeye, yakında başlayacak Büyük Oyun’da seçkin ve uzun bir rol oynamaya, nihayetinde de sir unvanıyla ödüllendirilmeye götüren bir yol açılmıştı. İkisinin, yolculuklarının askeri ve siyasi yönleri hakkında hazırladıkları gizli raporlara ilaveten, Pottinger serüvenlerini anlatan bir kitap yazacaktı; nadir bulunan önemli keşif eserlerini toplayan koleksiyoncuların bugün dahi peşinde oldukları kitabı, Britanyalı okurlar arasında büyük heyecan yaratacaktı. Onlar yasak bölgelere sızmak için hac yolcusu kılığına, Sir Richard

Burton'ın aynısını yaparak kendisini ölümsüzleştirmesinden yaklaşık yarım asır önce girmişlerdi.

Ne acıdır ki günleri şimdiden sayılı olan Christie, Pottinger kadar şanslı değildi. Pottinger görev için Hindistan'a geri çağrıldığında, Christie Tümgeneral Malcolm tarafından İran'da kalmaya davet edildi; ondan, yeni antlaşmanın koşulları uyarınca, şahın askerlerinin Rus ya da Fransız saldırısına karşı koymak üzere eğitilmelerine yardımcı olması isteniyordu. Bundan iki yıl sonra, Güney Kafkasya'da Kazaklara karşı savaşmak için eğittiği İran piyadesine önderlik ederken, son derece dramatik şartlarda ölecekti. Ama bundan önce yaşanacak çok şey olduğundan, burada hikâyenin bir adım önüne geçmiş bulunuyoruz. 1812 yılı başında, Napoléon ile Aleksandr arasındaki telaşlandırıcı ortaklığın sona ermesi, Londra ve Kalküta'da muazzam bir rahatlama yarattı. Napoléon aynı yılın Haziran ayında, Hindistan'a değil Rusya'ya saldırdı ve bütün dünyayı hayrete düşüren, tarihin en feci yenilgisine uğradı. Hindistan üzerindeki tehdit ortadan kalktı. Ya da sevinçten düğün bayram eden Britanya'ya öyle geldi.

IV

Rus Umacısı

Napoléon'un askerlerinin 1812 yazında, onları bekleyen korkunç sona doğru yola çıktıkları Baltık şehri Vilnius'ta, üzerinde iki levha olan basit bir anıt bulunur. Bu iki levha bütün hikâyeyi anlatır. Anıtın Moskova'ya bakan tarafında, "Napoléon Bonaparte 1812'de buradan 400.000 kişiyle geçti" diye yazar. Öteki tarafta ise "Napoléon Bonaparte 1812'de buradan 9.000 kişiyle geçti" cümlesi yer alır.

Grande Armée'nin [Fr. Büyük Ordu] karlar altındaki Rusya'dan tam bir bozgun halinde geri dönmekte olduğu haberi Britanya'da önce büyük bir şaşkınlıkla karşılandı. Napoléon'un Rusların üzerine sürdüğü ezici kuvvet nedeniyle, Fransızların zafer elde edeceğine kesin gözüyle bakılıyordu. Moskova'nın Napoléon askerlerinin eline geçtiği ve alev alev yandığı söylentisi, bu kanaati sadece doğrular gibi olmuştur. Ama çelişkili söylentilerle geçen haftalardan sonra, hakikat ortaya çıkmaya başladı. Moskova'yı Fransızlar değil, Napoléon'u orada bulmayı umduğu yiyecek ve diğer ikmal malzemelerinden mahrum etmek için bizzat Ruslar yakmıştı. Bundan sonra olanların hikâyesi, burada bir defa daha anlatmayı gerektirmeye-

cek kadar iyi bilinir. Kış yaklaşıyordu ve daha şimdiden büyük bir yiyecek sıkıntısı çeken Fransızlar önce Smolensk'e ricat etmek, sonunda da Rusya'dan tamamen çekilmek zorunda kaldılar.

Kazak ve gerilla çeteleri tarafından sürekli taciz edilen Napoléon'un askerleri, kısa bir süre sonra, açlıktan ölmek için kendi atlarını yeme mecburiyetiyle karşı karşıya kaldılar. Ordunun geri çekilmesi düzensiz bir ricata dönüştü ve on binlerce Fransız askeri, düşman operasyonları kadar donma, hastalık ve açlık nedeniyle de ölmeye başladı. Mareşal Ney'in artçı kuvvetlerinin buz tutmuş Dinyeper'i geçişi sırasında, buzların kırılması askerlerden üçte ikisinin sulara gömülerek ölmesine neden oldu. Sonuçta, Napoléon'un Hindistan dahil Doğu'yu fethetmeye adanan o büyük ordusunun, sadece tükenmiş ve moralsiz bir bakiyesi Rusya'dan kaçıp kurtulmayı başardı. Ama artık Tanrı tarafından dünyayı Napoléon'dan kurtarmakla görevlendirildiğine inanan Aleksandr, onları sadece kendi sınırlarının ötesine sürmekle yetinmedi. Fransızları Avrupa'nın ortasına kadar kovalayarak, 30 Mart 1814'te, zafer nidaları eşliğinde Paris'e girdi.

Napoléon'un düşüş haberi başka yerlerde olduğu gibi Britanya'da da büyük bir coşkuyla karşılandı. Rahatlama hissi diğer kaygılara ağır bastığından, Aleksandr'ın daha önce onunla Britanya'ya karşı kuvvetlerini birleştirip ikiyüzlülük ettiği rahatlıkla unutulurdu. Gazeteler Ruslara övgü yağdırmakta ve hayal mahsulü ya da değil, Rusların sahip olduğu erdemleri göklere çıkarmada birbirleriyle yarışa girdiler. Rus askerinin, özellikle de muhteşem Kazakların kahramanlığı ve özverisi Britanya halkının müthiş ilgisini çekti. Yavuz Kazakların en iyi otellerde rahat yataklarda yatmak yerine, nasıl da atlarının yanında ot şilteler üzerinde uyumayı tercih ettiklerini, yanında konakladıkları ev kadınlarının ev işlerini görmelerine nasıl da yardım ettiklerini anlatan dokunaklı hikâyeler Avrupa'dan Londra'ya ulaşmakta gecikmedi. O yılın ilkbaharında Londra'ya gelen bir Kazak erine coşku dolu bir karşılama düzenlendi –tıpkı bundan 14 yıl önce, Çar Pavel'in emriyle adamlarını o kısa ömürlü Hindistan seferine çıkaran Kazak reisine yapıldığı gibi. O olayı hatırlayan varsa bile, kimse ağzını açıp tek laf etmedi. Kazak eri

onurlara boğuldu –bunlara Oxford’dan aldığı bir onur derecesi de dahildi– ve ülkesine eli kolu hediyelerle doldurularak gönderildi.

Ne var ki Rusya’yla bu aşk hikâyesi uzun ömürlü olmayacaktı. Bazılarına şimdiden, Napoléon’un yerine yeni bir canavar yaratıldığı gibi rahatsız edici bir duygu hâkim olmaya başlamıştı. Bunların arasında Britanya Dışişleri Bakanı Lord Castlereagh de yer alıyordu. Aleksandr 1814’te toplanan Viyana Kongresi’nde, Avrupa haritasının yeniden çizilmesini yani Polonya’nın tamamının kendi kontrolü altına girmesini isteyince, Rusya’nın Avrupa’da zaten yeterince güçlü olduğuna inanan Castlereagh buna şiddetle karşı çıktı. Ama çar ısrarcıydı ve iki devlet savaşın eşiğine geldi; savaşın önu ancak Aleksandr Polonya’yı Avusturya ve Prusya’yla paylaşmaya razı olunca kesildi. Ama aslan payı Rusya’ya gitti. Gene de Napoléon St. Helena’ya güvenle hapsedildiğinde, Rusya’nın Avrupa’da sahip olduğu yeni sınırlar, sonraki bir yüzyıl boyunca batıdaki ilerlemesinin limitini oluşturacaktı. Buna karşılık, St. Petersburg’un emellerini gemlemek için Viyana Kongresi gibi bir engelin olmadığı Asya’da, hikâye kısa sürede bambaşka bir şekil alacaktı.

Rus umacısının yaratılmasından sorumlu olduğu söylenebilecek tek bir kişi varsa, o da Sir Robert Wilson adında, bol madalyalı Britanyalı bir generaldi. Wilson pek çok seferde görev almış, muharebe sahasında da dışında da asabiliğiyle nam salmıştı ve uzun zamandır Rusya işleriyle yakından ilgileniyordu. Aleksandr’ın 1807’de Tilsit’te sala çıkarken ettiği, şimdi meşhur olan o sözleri ilk rapor eden oydu. Temasta olduğu kişilerden biri, çarın, “İngilizlerden ben de sizin kadar nefret ediyorum ve onlara karşı her türlü girişiminizde size destek olmaya hazırım” dediğine kulak misafiri olmuştu. Wilson işe Ruslara büyük bir hayranlık duyarak başlamış, bu olaydan sonra bile onlarla iyi ilişkilerini korumuştur. Napoléon Rusya’ya saldırdığında, resmi Britanya gözlemcisi olarak Aleksandr’ın ordularını teftişe gönderilmişti. Muharip statüsünde olmamasına rağmen, istilacıyla yapılan muharebelere olabildiğince sık katılmıştı. Bu yiğitliği çarın hayranlığını ve dostluğunu kazanmasını sağlamış, çar, Wilson’ın sahibi olduğu Avusturya, Prusya,

Saksonya ve Osmanlı madalyalarının yanına bir de Rus şövalye nişanı eklemişti. General, Moskova'nın yanışına da tanık olacaktı ve duyduklarına inanamayan Britanya'ya Napoléon'un yenilgi haberini gönderen ilk kişi oydu.

Wilson Londra'ya dönüşünde, Britanya'nın müttefiki ve çoğu insanın gözünde Avrupa'nın kurtarıcısı olan Ruslara karşı tek kişilik bir kampanya başlatarak, resmi çevrelerin gazabını üzerine çekti. İşe Rus askerinin, özellikle de basın ve halkın sevgilisi olan Kazakların mertliğine dair romantik görüşleri çürüterek başladı. Kazakların Fransız tutsaklara yaptıkları eziyet ve zalimliklerin Avrupa ordularının kabul edilmiş standartlarına göre dehşet verici olduğunu ileri sürdü. Çok sayıda savunmasız tutsak diri diri yakılmış, başkaları köylüler tarafından sıraya dizilip sopalar ve zincirli gürzlerle öldüresiye dövülmüştü. Başlarına gelecekleri beklerken, her zaman üzerlerindeki giysiler çıkarılmış ve karda çıırılçılak bekletilmişlerdi. Wilson Rus kadınlarının, ellerine düşme talihsizliğine uğrayan Fransızlara özellikle barbarca davrandıklarını iddia ediyordu.

Britanya'da çok az kişi, yamyamlık da dahil bu olaylara birinci elden tanıklık etmiş, son derece seçkin ve tecrübeli bir asker olan Wilson'a karşı çıkacak durumdaydı. Wilson, o sırada hâlâ zaferin keyfini çıkarmakta olan çarın generallerini eleştirmekten de geri durmadı. Onları, geri çekilen Fransızlara saldırmayı başaramadıkları, dolayısıyla da bizzat Napoléon'un bütün bir kolorduyla birlikte kaçmasına izin verdikleri için mesleki açıdan yetersizlikle suçladı. Rus kışının istilacıyı yok etmesini beklemekle yetindiklerini belirtti. O tarihte günlüğüne, "Komutam altında 10.000 ya da diyelim ki 5.000 kişi olsaydı, Buonaparte Fransa tahtına bir daha asla çıkamazdı" diye yazmıştı. Çarın ona içini döküp başkomutanı Mareşal Kutuzov'un becerilerine kendisinin de güvenmediğini ama arkasında güçlü dostları olduğu için onu görevden azledemediğini söylelediğini bile iddia etti.

Ama Wilson'ın en şiddetli saldırısını başlatmasına daha vakit vardı. 1817'de, yani Rusya'dan dönüşünden dört yıl sonra, Parlamento'ya girmeyi başardı ve bunun hemen ardından, Britanya'nın

müttefikine karşı sert bir yergi kitabı yayımladı. *A Sketch of the Military and Political Power of Russia* başlığını taşıyan ve imzasız çıkan kitap (oysa yazarın kim olduğundan kimsenin şüphesi yoktu) hızla çok satanlar arasına girdi ve kısa aralıklarla beş baskı yaptı. Wilson kitapta, aniden muktedir olmalarından cesaret alan Rusların, Büyük Petro'nun ölüm döşeginde verdiği söylenen, dünyayı fethetme buyruğunu yerine getirmeyi planladıklarını iddia etti. İlk hedefleri İstanbul olacak, bunu, sultanın muazzam büyüklükte ama can çekişen imparatorluğundan geriye kalanların yutulması izleyecekti. Ondan sonra da sıra Hindistan'a gelecekti. Wilson bu sansasyonel iddiasını desteklemek için, Rus silahlı kuvvetlerinin çok büyük ölçekte ve aralıksız güçlendiğine ve çarın topraklarının dur durak bilmeden genişlediğine dikkat çekti. "Aleksandr şimdiden, savunma hattının gerektirdiğinden ya da mali kaynaklarının besleyebileceğinden çok daha büyük bir orduya sahip ama gene de gücünü artırmaya devam ediyor" diye uyarıda bulundu.

Wilson'ın hesabına göre, Aleksandr Rus tahtında oturduğu 16 yıl boyunca imparatorluğuna 520.000 kilometrekare toprakla birlikte 13 milyon yeni tebaa kazandırmıştı. Bunun altını çizmek için, kitabına, Rusya'nın en son sınırlarının kırmızı, önceki sınırlarının ise yeşil renkle gösterildiği katlanır bir harita eklenmişti. Harita, Aleksandr'ın ordularının şimdi Batı Avrupa başkentlerine ve İstanbul'a ne kadar yakın olduğunu gösteriyordu. Parçalanmakta olan Osmanlı İmparatorluğu'nun, sonunda da Hindistan'a giden en kestirme yolun anahtarı olan Osmanlı başkenti, Rusya'dan gelebilecek bir saldırıya karşı üç yönden savunmasızdı. Bu saldırı hatlarından biri, bugün Romanya'yı oluşturan topraklardan geçerek, Karadeniz'in batı kıyısından aşağı uzanıyordu. Diğeri, gene Karadeniz üzerinden Kırım'dan aşağıya iniyordu. Üçüncüsü ise Kafkasya'dan başlıyor ve Anadolu üzerinden batıya yöneliyordu. Aleksandr sultanın Yakındoğu topraklarına sahip olunca, ya İran üzerinden -Napoléon'dan ele geçirilen belgeler onun böyle bir rotayı uygun bulduğunu göstermişti- ya da Basra Körfezi'nden deniz yoluyla taşınacak bir kuvvetle -bu yolculuk bir aydan kısa sürüyordu- Hindistan'ın üzerine yürüyecek duruma gelecekti.

Wilson, çarın on yıl önce sadece 80.000 kişilik bir ordusu olduğunu yazmıştı. Şimdi bu rakam 640.000'e yükselmışti ve buna cephe hattının gerisindeki askerler, milisler, Tatar süvariler ve diğerleri dahil değildi. Üstelik dünyada sıradan Rus askerinden “daha cesuru” yoktu. Rus askeri zalim de olabilirdi ama başka hiçbir asker onun kadar “yürüyemez, aç kalamaz ya da maddi yoksunluğu kaldıramaz”dı. Wilson, Rusya’nın muhteşem bir şekilde iktidara yükselişinden, müttefiklerinin, en başta da Britanya’nın basiretsizliğini sorumlu tutuyordu. “Rusya Avrupa’yı olumsuz etkileyen olaylardan istifade ederek, cihan hâkimiyeti esasını eline aldı” diye yazmıştı. Bunun sonucunda da çar –Wilson onun için “iktidar sarhoşu” diyordu– artık Britanya’nın menfaatleri için Napoléon’dan da büyük bir potansiyel tehdit haline gelmişti. Geriye sadece, o devasa ordusunu, uçsuz bucaksız Rus İmparatorluğu’nu daha da genişletmek için nasıl kullanmayı planladığını görmek kalmıştı. Wilson’a göre, “Onun her zaman Büyük Petro’nun buyruklarını yerine getirmeyi önerdiğini gösteren ikna edici kanıtlar bulunuyor”du.

Wilson’ın Rus hükümdarıyla olan eski yakınlığı (ne de olsa çar onu şövalye nişanıyla onurlandırmıştı) ve muharebe sahasında ordusunu yakından tanımış olması, kitabına göz ardı edilemeyecek bir ağırlık kazandırdı. Generalin telaşlandırıcı ve sansasyonel mesajı, Britanya ile Rusya’nın yakınlaştığını görmek isteyenleri öfkeliendirse de basında ve Parlamento’daki mesai arkadaşları arasında büyük dikkat çekmesini garantiledi. Bazı gazete başyazılarında ve kitap tanıtım yazılarında uyarısı zamanında bulunup olumlu karşılanırken, başkaları Wilson’ı bir dost devlete iftira atmakla ve gereksiz bir telaş yaymakla suçladı. O vakitler Rus yanlısı olan *Quarterly Review*, 40 sayfayı bulan bir değerlendirme yazısında şöyle diyordu: “Sırf bir gün çok tehlikeli olabileceği ihtimaline dayanarak, bugün büyüklüğünden giderek artan menfaatler devşirdiğimiz ve devşirme olasılığımız olan eski bir müttefikle ortaklığımızı bozmayalım.” Dergi, bunu yapmak yerine, bugün İngiliz-Rus ilişkileri üzerine önemli bir makaleden alınmış olabilecek sözcüklerle, rekabetin “kimin daha iyi hükümet edeceği”yle sınırlı tutulmasını öneriyordu.

Aleksandr’ın otoriter yönetiminden tiksinen entelektüel ve liberaller ile benzer görüşteki gazete ve dergilerden gördüğü deste-

ğe rağmen, Wilson'ın sesi büyük ölçüde bastırıldı. Gene de büyük bölümü yanlış varsayımlara dayanan kitabı, Rusya'nın attığı her adım konusunda, basında ve Parlamento'da, kürsülerde ve risalelerde en az bir yüzyıl boyunca devam edecek bir tartışmanın doğmasına neden oldu. Rusofobinin ilk tohumları atılmıştı. Geniş kaynaklara ve sınırsız bir insan gücüne sahip olan ve hakkında çok az şey bilinen bu yeni büyük güçten duyulan korku ve kuşku, Britanyalıların zihinlerine kesin ve kalıcı bir biçimde yerleşmişti. Rus umacısı hep orada duracaktı.

Rusların İstanbul'a, hatta Tahran'a ilerlemek için Kafkasya'daki topraklarını bir sıçrama tahtası olarak kullanabileceklerinden korkan tek kişi Wilson değildi. Türkler ve İranlılar da uzun zamandır benzer endişeler taşıyorlardı ve 1811 yazında, yani Napoléon'un Rusya'yı istila etmesinden kısa bir süre önce, aralarındaki eski çekişmeleri bir yana itip bu kâfir tacizciye karşı birlikte savaşma konusunda anlaştılar. Aleksandr Kafkasya'daki askerlerini Rusya'da hizmet için geri çekmeye başlayıp bölgede kalan askerler ağır zayıatlar vermeye başladığında, umutlar canlanır gibi oldu. Bir çatışmada, İranlılar koca bir alayı sancağıyla beraber teslim olmak zorunda bıraktılar—Ruslar açısından bu, daha önce görülmemiş bir aşağılanmaydı. Bir yorumcu, “İran sarayındaki sevinç gösterilerini hayal edebilirsiniz” diye yazmıştı. “Ruslar artık yenilmez değildi.” Durum, en azından, kaybettiği toprakların tamamını geri almasını sağlayacak yeni zafer hayalleri kuran şaha böyle görünmüştü.

Ne var ki bu yöndeki umutlar çabucak yok oldu. Artık Napoléon'la bir ölüm kalım mücadelesine kilitlenmiş olan çaresizlik içindeki Aleksandr, şahın sözde müttefiki Türk sultanıyla ayrı bir barış antlaşması müzakere etmeyi başarmıştı. Ruslar bütün çatışmalara son verilmesi karşılığında, önceki birkaç yılda kazandıkları toprakların neredeyse tamamını Türklere geri vermeyi kabul ettiler. Bu, Aleksandr için acı bir karardı ama Kafkasya'daki fena halde tükenmiş kuvvetlerine çok ihtiyaçları olan soluklanma fırsatını vererek, tüm çabalarını İranlıların üzerinde yoğunlaştırma imkânını sağlayacaktı. Tümgeneral Malcolm'un Britanyalı subay takımının

varlığından açık bir fayda sağlayan şah askerlerinin elinde kepaze olmanın acısını hâlâ çeken Ruslar, intikam almak için yanıp tutuşuyorlardı. Bunun için aranan fırsat kendini göstermekte gecikmedi.

1812 yılının mehtapsız bir gecesi, başında Kotliarevskiy adında henüz 29 yaşındaki bir generalin bulunduğu küçük bir Rus kuvveti, bugün İran ile Sovyetler Birliği sınırını çizen Aras Nehri'ni –Büyük İskender zamanının Arakses'i– gizlice geçti. Nehrin bu yakasında, epey ötelerde, şahın dik başlı oğlu ve vârisi Abbas Mirza'nın komuta ettiği, çok daha büyük ama olacaklardan habersiz bir İran kuvvetinin ordugâhı bulunuyordu. Abbas Mirza, zayıflamış Rus kuvvetleri karşısında kazandığı başarılarından ve büyük ihtimalle Rusların kendilerinin yaydığı, ondan büyük bir korku duydukları yolundaki haberlerden rehavete kapılmış durumdaydı. Kendisine o kadar güveniyordu ki Britanyalı iki danışmanının nehri gözetlemek için nöbetçiler dikme uyarısına kulak asmamış, hatta oraya yerleştirdikleri nöbetçileri geri çekmişti. Mirza'nın danışmanları, piyade uzmanı olarak İranlılara destek vermekle görevlendirilen, Üsteğmen Pottinger'ın eski yol arkadaşı Yüzbaşı Christie ve askerlerinin kendi efsane kahramanları büyük Rüstem'e benzettikleri, neredeyse iki metre boyunda azman bir topçu subayı olan Üsteğmen Henry Lindsay'di.

Britanya ve Rusya şimdi Napoléon'a karşı müttefik olduklarından, Malcolm'un heyetindeki subaylara, çarpışmaların başlaması halinde, siyasi bir sıkıntı çıkmaması için bağlı oldukları birliklerden ayrılma emri verilmişti. Ama Ruslar öyle çabuk saldırıya geçtiler ki İranlıların kaçtıklarını düşünmesini istemeyen Christie ve Lindsay, bu emri göz ardı edip güçlü bir şekilde bağlandıkları askerleriyle birlikte savaşmaya karar verdiler. Çaresizlik içinde adamlarını toparlamaya çalıştılar ve gün bitene kadar, şiddetli Rus saldırılarını durdurmayı, hatta püskürtmeyi başardılar. Ama Kotliarevskiy'in askerlerinin o gece karanlıkta tekrar saldırmaları, İranlıların şaşkınlıktan kendi saflarına ateş açmalarına neden oldu. Artık her şeyin kaybedildiğine kanaat getiren Abbas Mirza, askerlerine geri çekilme emri verdi. Christie bu emre kulak asmayınca da dörtlüğe öne atılıp sancağı kaptı ve bir defa daha, adamlarından mevzii terk etmelerini istedi. Çıkan kargaşada, bir Rus kurşunuyla ensesinden vurulan Christie ağır yaralandı.

Adamları Christie'ye o kadar bağlanmışlardı ki gene Malcolm'un heyetinden Üsteğmen William Monteith'in aktardığına göre, "kurduğu ve bizzat eğittiği taburun askerleri, onu muharebe meydanından çekip kurtarmaya çalışırken, yarısından fazlası canından oldu ya da yaralandı." Ama askerlerin çabaları nafileydi. Ertesi sabah, bir Rus devriyesi ağır yaralı Britanyalı subayı buldu. Monteith, "Asla canlı yakalanmamakta kararlıydı" diye yazmıştı. Emre itaatsizlikten divan-ı harbe çıkarıldığı takdirde, "Orada kaçmak için değil, savaşmak için bulunuyordum" diyecekti. Muazzam güçlü bir adam olan Christie, kendisini ayağa kaldırmaya çalışan talihsiz Rus subayını anında öldürdü.

Muharebe sahasında, teslim olmayı kabul etmeyen ağır yaralı bir Britanya subayının olduğu haberi hızla Kotliarevskiy'e ulaştırıldı. Buna karşılık gelen emirle, onu yakalayacaklar için risk ne olursa olsun, İngiliz'in silahsızlandırılıp emniyete alınması istendi. Monteith bize, "Christie müthiş bir direniş gösterdi ve söylenene göre, bir Kazak tarafından vurulup ölene kadar, altı askerinin işini bitirdi" diye anlatır. Üsteğmenin cesedi sonradan, Malcolm'un heyetinin Britanyalı doktoru tarafından bulundu ve bulunduğu yere gömüldü. Monteith hikâyesini, "Dünyanın gördüğü en cesur subay ve en cana yakın insan böyle öldü" diyerek bitirir. Hoş Ruslar, kısa karşılaşmaları sırasında ondan çok az cana yakınlık görmüşlerdi, o başka. Abbas Mirza'nın, askerlerinin gafil avlanmasına neden olan rehaveti, bir anlatıya göre 10.000 İranlının hayatına mal olurken, Ruslar sadece 124 er ve üç subay kaybettiler. Kotliarevskiy İran Ordusu'nu yok etmenin yanı sıra, Üsteğmen Lindsay'in, üzerlerinde süslü harflerle "Kralların Kralından Şahların Şahına" yazan (ya da Rusların öyle olduğunu iddia ettikleri) 14 değerli topundan bir düzinesini de ele geçirdi. Rusların bir önceki yenilgisinin öcü misliyle alınmıştı.

Muzaffer Kotliarevskiy bundan sonra, karlar arasından doğuya, Hazar Denizi'ne doğru ilerledi. İranlıların Tahran'a sadece 500 kilometre mesafedeki büyük müstahkem mevki Lenkeran orada bulunuyordu ve kale kısa süre önce Britanyalılar tarafından modern usullere göre yeniden inşa edilmişti. İranlı savunmacılar, kalenin artık kuşatılamaz olduğu inancıyla, Kotliarevskiy'in teslim olma

çağrısına kulak asmadılar ve generalin ilk saldırısını epeyce bir can kaybıyla püskürttüler. Ama başını Kotliarevskiy'in askerlerinin çektiği, beş gün süren kanlı bir savaşın sonunda Ruslar savunmayı yarıp geçmeyi başardılar. Rusların onurlu bir teslim teklifini geri çeviren İranlıların tamamı katledildi. Mamafih, Kotliarevskiy de askerlerinin yaklaşık üçte ikisini kaybetti ve kendisini istihkâmcılarının duvarda açtıkları yarığın ötesinde, Ruslara ve İranlılara ait ceset yığınlarının arasında, başından aldığı ağır yaralarla yarı bilinçsiz yatar halde buldu. Sonradan, hastane yatağından Aleksandr'a şunları bildirecekti: "Savunmanın inadı karşısında askerlerin kapıldığı aşırı öfke, 4.000 İranlının her birini tek tek süngülemesine neden oldu ve ellerinden tek bir subay ya da er bile kurtulamadı."

General Kotliarevskiy'in yaraları o kadar ağırdı ki bir daha asla savaşamadı. Çarın kendisine yaptığı Kafkasya'daki bütün Rus askerlerine komuta etme teklifini –bu bir askerin sahip olmak isteyeceği en büyük ödüllerden biriydi– esefle geri çevirmek zorunda kaldı. Ama elde ettiği yüksek maliyetli zafer için, çarın verebileceği en yüksek mükâfat olan, Victoria Haçı'na denk sayılabilecek Aziz Georgiya Nişanı'na layık görüldü. Kotliarevskiy bu madalyayı ikinci kez alıyordu ve bu, daha önce kimsenin o kadar genç bir yaşta elde edemediği bir başarıydı. Yıllar sonra, artık öleceğini bildiği bir sırada, ailesini toplayarak anahtarını hep üzerinde taşıdığı küçük bir kutuyu açtı. Onlara heyecanla, "Çarıma mezara girene kadar hizmet edemememin, o ve ülkem için savaşamamamın sebebi budur" dedi. Kutuyu açıp Rus Ordusu cerrahlarının yıllar önce, parçalanan kafatasından çıkardıkları en az 40 kemik parçasını teker teker aldı."

Kotliarevskiy'in eliyle uğradıkları iki yıkıcı yenilginin ardından, İranlılar artık tüm savaşma iştahlarını kaybetmişlerdi. Rus ilerlemesini mümkünse diplomatik yollardan durdurmayı arzulayan Britanyalılar ateşkes için aracılık teklif edince, şah bunu memnuniyetle kabul etti. Ruslar da bir mola aldıkları ve güçlerini toparlama şansı buldukları için buna müteşekkirdiler. Ve zaferi kazanan taraf olarak, koşulları dikte ettirip İranlılardan kazandıkları toprakların çoğunu ellerinde tutabildiler. Böylece, 1813'te imzalanan Gülistan

Antlaşması'yla, şah Gürcistan ve Bakü üzerindeki hak iddiaları da dahil, Aras Nehri'nin kuzeyindeki topraklarının neredeyse tamamından vazgeçmenin yanı sıra, Hazar Denizi'ndeki bütün denizcilik haklarından da feragat etmek zorunda kaldı. Bu ikincisi, Hazar'ı fiilen bir Rus gölü haline getirerek, çarın silaha dayalı kudretini Hindistan'ın kuzey sınırlarına bir 400 kilometre daha yaklaştırdı. Bunun alternatifi, askerlerinin İran'ın içlerinde amansızca ilerlemeye devam etmelerine izin vermesi olurdu. Şahın ise savaşın son bulması haricinde bütün elde edebildiği, çarın kendisine verdiği, oğlu ve veliahdı Abbas Mirza'nın İran tahtı üzerindeki hak iddiasının ihtilafa konu olması halinde onu destekleme taahhüdü oldu.

Ne var ki şahın, saldırgan komşuları tarafından kendisine dayatılan bu antlaşmaya uymaya niyeti yoktu; antlaşmaya sadece, onların ilerlemesini durdurmak için kısa vadeli bir çare gözüyle bakıyordu. Britanya'nın sağlamaya devam edeceği yardımla, o an için yenilmiş olan ordusunu en modern usullere göre yeniden kurmayı ve uygun bir zamanda, kaybettiği bütün toprakları geri almayı umuyordu. Her şey bir yana, İranlılar bir zamanlar büyük bir fetihçi güçtüler ve son savaşın başında Ruslar karşısında elde ettikleri zaferler buna hâlâ muktedir olduklarını göstermişti. Ama şah, Avrupa'dan çok uzaklarda ortak bir düşmanla karşı karşıya olan Britanya ile Rusya'nın artık resmen müttefik olduklarını ve Rus ilerlemesini barışçıl yollardan durdurmayı başaran Londra'nın, başkasının sıkıntıları uğruna St. Petersburg'la bozuşmak istemediğini anlamamışa benziyordu. Rusya'nın Kafkasya'ya yaptığı askeri yığınak, Britanya'da henüz geniş kesimler tarafından –en azından hükümet çevrelerinde– Hindistan'a yönelik ciddi bir tehdit olarak görülüyor, Robert Wilson ve benzerlerine felaket tellalları gözüyle bakılıyordu.

Napoléon'un Hindistan'a yönelik tehdidinin ortadan kalkmasıyla, İran'daki Britanya askeri heyeti önemli ölçüde küçültüldü; şahta büyük düş kırıklığı yaratan bu kararın yanı sıra, Britanyalı subayların İranlı askerleri bir daha asla Ruslarla savaşa sokmama- ları için kesin emirler verildi. Christie olayı Avrupa'yı karıştıran olayların gölgesinde kalmış ve St. Petersburg'dan hiçbir protesto gelmemişti ama Londra'da ya da Kalküta'da hiç kimse böyle bir şe-

yin tekrarlanmasını göze almak istemiyordu. O sırada hâlâ dünya-
nın lider gücü olan Britanya'yla yapılacak bir savunma antlaşması
hiç yoktan iyi olduğundan, şah hiçbir şeye itiraz edecek durumda
değildi. İranlı subayların eğitim amacıyla Hindistan'a gönderilmesi
talebi bile, –genel valinin gizli bir notuna göre– bunların “küstah-
lık, hovardalık ve ahlaksızlıkları”yla kumpanyanın yerli askerle-
rinin disiplini ve ahlakını bozabileceği korkusuyla geri çevrildi.
Ne var ki Wilson ve onun gibi Rusofoblar, Napoléon'un yerinde
beliren bu yeni devden duydukları korkulara resmi çevrelerde pek
destek bulamamış olsalar da bu durum Rusya'nın Doğu'da büyü-
yen gücü Tahran'daki Britanya heyetinin mensuplarını bir süredir
derinden kaygılandırıyordu.

Heyetteki subaylardan bazıları, kuzeydeki canavarın sıcak ne-
fesini enselerinde hissetmişlerdi. Rus cephesindeki İran kuvvetle-
rine danışman olarak hizmet verenler arasında, Hindistan Ordu-
su'ndan genç bir yüzbaşı olan John Macdonald Kinneir de vardı.
Sonradan, Kinneir'i bırakıp Macdonald soyadını benimseyecekti
ama ben karışıklık olmasın diye burada ilkinin korudum. Madras
Yerli Piyade Ordusu'ndan kumpanyanın Siyasi Şubesi'ne tayin edi-
len yüzbaşı, birkaç yıl İran'da görev yapmıştı; orada, Tümgeneral
Malcolm'un ona verdiği ilk görevlerden biri Christie, Pottinger ve
ekipteki diğer subayların topladığı bütün coğrafi istihbaratı tek bir
kitapta toplamak olmuştu. 1813 yılında *A Geographical Memoir of
the Persian Empire* başlığıyla yayımlanan çalışma, yıllar boyunca bu
alandaki başlıca istihbarat kaynağı olarak kalacaktı. Kinneir ayrıca,
bu bölgelerde bol bol seyahat etmişti ve Britanya'nın Doğu'daki
çıkarlarına yönelik olası bir Rus tehdidi konusundaki görüşlerini
yaymak için son derece donanımlıydı. Bunu kısa zaman içinde, bu
defa Doğu'daki kendi yolculuklarını anlattığı ve Wilson'ın çalış-
masından bir yıl kadar sonra yayımlanan ikinci bir kitabın uzun
ek bölümünde yapacaktı.

Christie ve Pottinger Büyük Oyun'un ilk oyuncularını –gerçi bu
Napoléon çağındaydı–, Wilson da ilk polemikçisi idiyseler, Kinneir
de ilk ciddi analizcisi olduğunu iddia edebilirdi. O şimdi, Hindis-
tan'ın tam da şu anda saldırıya ne kadar açık olduğunu soruyordu.

V

Bütün Yollar Hindistan'a Çıkar

Hindistan'ın göz kamaştırıcı zenginlikleri aç gözleri hep üzerine çekmiş ve ülke hükümdarları sürekli istila tehdidiyle yaşamayı, Britanyalıların buraya ilk kez ayak basmasından çok önce öğrenmişlerdi. Bu tehdidin geçmişi çok eski zamanlara, Doğu Hindistan Kumpanyası'nın Avrupalı rakiplerini ülkeden kovmasından yaklaşık 3.000 yıl önce, birbirini takip eden Aryan istilacı dalgalarının kuzeydoğudaki geçitleri aşıp yerlileri güneye doğru inmeye zorladığı tarihlere kadar uzanıyordu. Bunu, Pers kralı Darius'un yak. MÖ 500'deki ve Büyük İskender'in ondan iki yüzyıl sonraki uzun sürmeyen istilaları da dahil irili ufaklı pek çok istila hareketi izledi. 997-1026 yılları arasında, büyük Müslüman fatih Gazneli Mahmud (Gazne bugün Afganistan sınırları içindedir) Kuzey Hindistan'a en az 15 akın düzenleyerek, büyük miktarlarda ganimeti başkentini güzelleştirmek üzere ülkesine götürdü. Gazne'yi ele geçiren Gurlu Muhammed de (Gur bugün Pakistan'ın kuzeyinde yer almaktadır) 1175-1206 arasında Hindistan'a yönelik altı istila girişimine önderlik etti ve komutanlarından biri Delhi hükümdarı oldu. Timurlenk'in askerlerinin 1398'de Delhi'yi yağmalamasın-

dan sonra, gene Orta Asyalı bir savaşçı olan Türk Babür, Kabil'den hareketle Hindistan'ı istila etti ve 1526 yılında başkenti Delhi olan büyük Babürlü İmparatorluğu'nu kurdu. Ama o bile Asyalı istilacıların sonuncusu olmadı. İran hükümdarı muhteris Nadir Şah 1739'da, başını 16.000 Peştun atının çektiği bir orduyla, hâlâ Babürlü İmparatorluğu'nun başkenti olan Delhi'yi kısa bir süre için ele geçirdi ve dünyaca ünlü Taht-ı Tavus ile Kuh-i Nur ("Işık Dağı") elmasını alıp ülkesine götürdü. Son olarak, Afgan hükümdarı Ahmed Şah Dürrani 1756'da Kuzey Hindistan'ı istila ederek, Delhi'yi yağmaladı ve geçitlerden aşırıp geri götürebileceği kadar ganimeti ülkesine taşıdı.

Bu istilacıların hepsi Hindistan'a karadan ulaşmıştı ve Portekizli denizcilerin 15. yüzyılın sonunda Avrupa'dan Hindistan'a giden deniz yolunu açmalarına kadar, denizden bir istilacının gelme olasılığı Babürlü hükümdarları için endişe konusu olmadı. Britanyalıların kendileri bu yoldan geldikleri için, Kinneir'in, bugün "risk değerlendirmesi" denen bir hesapla, ilk önce denizden gelebilecek bir istilanın başarı olasılığına bakması belki de doğaldı. Neticede, Hindistan'ın yaklaşık 5.000 kilometrelik kıyı şeridi, sürpriz bir saldırı karşısında savunmasız ve neredeyse korumasız görünüyordu. Sadece Britanyalılar değil, Portekizliler, Hollandalılar ve Fransızlar da bu yolla gelmişlerdi; 711 yılı gibi erken bir tarihte de 6.000 kişilik bir Arap ordusu Basra Körfezi'nden dışarı açılarak Sind'i fethetmişti. Wilson, Rusların da aynısını yapabilecekleri uyarısını da bulunmuştu.

Ama kendi seyahatlerinden körfez bölgesini iyi bilen (orada Arap korsanlarla bir sürtüşme bile yaşamıştı) ve en son istihbarat bilgilerine erişimi olan Kinneir, denizden gelen bir saldırganın karşısına çıkacak engellerin, böyle bir operasyonu akim bırakmaya yeterli olduğunu ileri sürdü. "O cenahtan bizi korkutacak çok az şey var" diye yazmıştı. En başta, düşman bir gücün, bir şekilde, Hindistan'a makul bir seyir mesafesindeki uygun limanları ele geçirmesi gerekecekti. Kinneir, bir istila filosunun hazırlanması ve suya indirilmesi için gerekli korunaklı demirleme yerlerinin sadece Kızıldeniz'de ya da Basra Körfezi'nde bulunduğu kanısındaydı.

Önce, bir filonun inşa edilmesi gerekecekti ve bunun Kraliyet Donanması'nın dikkatinden kaçması çok zordu. Ya malzemeler nereden gelecekti? “Ne Kızıldeniz ne Basra Körfezi kıyıları, kereste ya da denizcilik malzemeleri sağlayacak kaynaklara sahip” diye yazmıştı. “Ne de bizim açık iznimiz olmadan, malzemeleri uzaktan deniz yoluyla getirmeye ya da bir filo toplamaya imkân var.” Bu suyollarının ikisinin de girişleri o kadar dardı ki gerektiğinde kolaylıkla kapatılabilirdi.

O ve çalışma arkadaşlarının İran'da bilgi toplamak için yaptıkları yolculuklar sırasında boşa zaman harcamadıkları, Kinneir'in verebildiği ayrıntıların türünden belliydi. İran'ın güneybatısında zengin meşe ormanlarının olduğu doğru olmakla birlikte, ağaçların (bunları kendi gözleriyle görmüştü) gemi inşa etmek için çok küçük olduklarını yazmıştı. Üstelik bunlar karanın oldukça iç kısmında bulunuyordu ve “muazzam kayalar ve ürkütücü uçurumlar üzerinden” körfez kıyılarına taşınmaları çok pahalıya mal olurdu. Kızıldeniz'in Etiyopya kıyısında iyi kötü kereste bulmak mümkündü ama bunların kalitesi İran'daki kerestelerden bile düşüktü. Bu nedenle, Arap ve İran yelkenlilerinin tamamının ya Hindistan'da ya oradan getirilen keresteyle inşa edilmesinde şaşılacak bir şey yoktu.

Nihayet, Hindistan'ın böyle bir istiladan korunması, Kraliyet Donanması'nın denizlere hâkimiyetine bağlıydı. Kinneir, “Düşmanın Suriye içlerinden ya da Akdeniz kıyılarından büyük bir zahmet ve masrafla nakledilen malzemelerle bir filo inşa etmesi mümkün olsa bile [...] böyle bir filoyu kruvazörlerimizin saldırısından koruyabilecek liman yok” diye yazmıştı. Böyle bir liman olduğu farz edilse bile, istila filosunun denize indirilir indirilmez kesin bir yıkımla karşı karşıya kalacağını da eklemişti.

Kinneir bundan sonra, olası bir istilacının kullanabileceği kara yollarına odaklanmıştı. Esas olarak iki kara yolu vardı –bunlardan biri Ortadoğu'dan dosdoğru doğuya, diğeri Orta Asya üzerinden güneydoğuya uzanıyordu. Bunlardan birincisi, Avrupa'dan gelen bir istilacının (Kinneir buna “bir Napoléon'un” diyordu) kullanma olasılığının en yüksek olduğu yoldu; ikincisi ise Rusya'nın en aşikâr tercihi olacaktı. Doğrudan doğuya ilerleyen bir istilacı, bir-

kaç seçenekle karşı karşıya kalacaktı. Sözelimi İstanbul'dan yola çıkmışsa, Hindistan'ın sınır bölgelerine, önce Türkiye'yi ve İran'ı boydan boya geçerek yaklaşabilir veya istila kuvvetini Karadeniz üzerinden Türkiye'nin kuzeybatısına ya da Akdeniz üzerinden Suriye kıyısına nakledip oradan İran'a girerek, Türkiye'ye uğramadan yol alabilirdi. Kinneir, bu ikinci seçeneğin, istilacıyı Britanya'nın Akdeniz filosunun bütün hiddetine maruz bırakacağına işaret ediyordu. Buna karşılık, birincisi, istilacının asker nakliye gemilerini Akdeniz filosunun menziline dışında bırakan emniyetli bir tercih olurdu.

İdeal olan, istilacının yolun her karışında savaşıma mecburiyetinde kalmak yerine, Britanyalıların bunun gerçekleşmesi karşısında tepkisiz kalma ihtimali düşük de olsa, topraklarından geçmek zorunda olduğu unsurlarla bir çeşit uzlaşmaya varmaya çalışması olurdu. Ama bu amacına ulaşmayı başarsa bile –Kinneir burada doğrudan saha tecrübesine dayanarak konuşuyordu– Hindistan yolu boyunca, son derece çetin bir dizi engelle karşılaşacaktı. Bu engeller arasında yüksek sıradağlar, toprakların geçemeyeceği kadar dik ya da dar geçitler, susuz çöller, bırakın oradan geçen bir orduyu, mevcut nüfusu bile zorlukla doyurabilen çok fakir yöreler ve tarihin de gösterdiği gibi, neredeyse bir gecede koca bir orduyu yok edebilen acımasız kışlar ve düşman aşiretler vardı. Askeri bir deha olan Büyük İskender bile, kışın geçilemez oldukları düşüncesiyle korunmasız bırakıldıkları halde, Hindukuş'un buz tutmuş geçitlerinde mahvolmanın eşiğine gelmişti. Binlerce askeri diri diri buz tutmuş –sıfırın altındaki sıcaklıklarda, pek çoğu kelimenin gerçek anlamıyla kayalara yapışıp kalmıştı– ya da donarak ölmüştü. İskender'in bu geçiş sırasında, Orta Asya seferlerinin toplamında kaybettiğinden daha fazla asker kaybettiği söylenir.

İstilacıyı bekleyen son büyük engel, muazzam İndus Nehri ile kollarının oluşturduğu akarsu ağıydı. İstilacının Hindistan'ı fethetmeyi umut etmeye başlamadan önce, 2.250 kilometre uzunluğundaki nehri geçmesi gerekiyordu. Önceki sayısız istilacı bunun imkânsız olmadığını kanıtlamıştı. Ama bunlardan hiçbiri, günün en ileri savunma teknikleri konusunda eğitilmiş Avrupalı subay-

larca yetiştirilmiş, yüksek disiplinli bir kuvvetle karşı karşıya gelmek durumunda kalmamıştı. İstilacılar aylar boyu yürümekten ve çektikleri zahmetlerden tükenmiş, yiyecek ve mühimmat sıkıntısı çekmekte ve sayıca iyice azalmış olacak ama karşılarında zinde, iyi beslenmiş ve ihtiyaçları düzenli karşılanan savunmacıları bulacaklardı. Kinneir, şayet oraya kadar varmışsa, istilacının İndus'u geçmeye çalışabileceği iki bariz nokta olduğunu not etmişti. Daha önceki bazı istilacıların yaptığı gibi, Hindistan'a Kabil ve Hayber Geçidi üzerinden ulaşmaya çalışacak olursa, büyük ihtimalle Attock'u seçecekti. İndus burada, "çok geniş, suları koyu renkli ve hızlı ve hepsi kolaylıkla savunulabilen pek çok adayla dolu" ydu. Ancak yakınlarda bir dizi geçit vermez nokta vardı.

İstilacı, Afganistan üzerinden gelir ve Kandahar'dan geçip Hindistan'ın diğer büyük kapısı Bolan Geçidi'ni aşan daha güneydeki yolu tutacak olursa, İndus'u muhtemelen Atak'ın 500 kilometre aşağısındaki Multan yakınlarından geçmeyi deneyecekti. Moğol ordusu vaktiyle İndus'u bu noktada, yüzerek geçmişti ve Kinneir burayı "belki de en savunmasız sınırimız" diye betimlemişti. Belucistan'dan geçen daha da güneydeki bir yolu ise tamamen göz ardı ettiğinden olsa gerek, bu rotadan hiç bahsetmemişti; bunun nedeni belki de Pottinger ve Christie'nin bu güzergâhın büyük ya da küçük hiçbir kuvvet tarafından geçilemeyeceğini rapor etmiş olmalarıydı. Bu arada, vaktiyle Büyük İskender'in kullandığı kıyı yolu, denizden gelen istilacılar tarafından üzerinde durulmayacak kadar saldırıya açık görülüyordu.

Neticede, istilacıların Hindistan'a gelmek için tutacağı bütün yollar Afganistan'dan geçiyordu. Ruslar bile –Kinneir şimdi konuyu onlar açısından ele alıyordu– yola ister Kafkasya'daki yeni müstahkem mevkielelerinden ister Kazak Bozkırının kenarındaki Orenburg'da bulunan ileri karakollarından çıksınlar, Hindistan'a Afganistan üzerinden yaklaşmak zorundaydılar. Kinneir, Rusların ilk yolu tutmaları halinde askerleri doğuya nakletmek için şimdi kontrolleri altında olan Hazar'ı kullanıp İran'ı boydan boya geçme zorunluluğundan kurtulabilecekleri uyarısında bulunuyordu. Hazar'ın doğu kıyısına geçtiklerinde, Ceyhun'a kadar yürüyebilir,

oradan da Kuzey Afganistan'daki Belh'e kadar nehirde taşınabilirlerdi. Afganistan'ı aştıktan sonra da Hayber Geçidi üzerinden Hindistan'a yaklaşabilirlerdi. Hatırlanacak olursa bu, Büyük Petro'nun Hindistan'ın Babürlü hükümdarlarıyla temas kurmak için kullanmayı tasarladığı yoldu –bu düş, Hive seferinde yaşanan katliamla son bulmuştu. Seferin, çıkardığı büyük güçlüklerle ayrıntılı bir raporu Rusçadan İngilizceye ancak 1873'te, yani o öldükten yıllar sonra çevrildiğinden, Kinneir'in bu yolun dehşetengiz zorluklarından habersiz olduğu açıktı. Aslında, İran ve Türk imparatorluklarının sınırlarının ötesinde, diğer herkes gibi altından kalkamayacağı bir problemle karşı karşıya kalan Kinneir, Hazar'ın doğu kıyıları ile Ceyhun arasındaki arazi hakkında “güvenilir bilgi edinmekte her defasında başarısız kaldığı”nı itiraf etmek zorunda kalmıştı.

Bununla birlikte, Kinneir, Orta Asya'yı aşmaya kalkışan bir istila kuvvetini doyurmanın devasa bir sorun oluşturacağını farkındaydı. “Eskiden, güneydeki daha medeni krallıkları istila etmek için Tataristan düzlüklerinden yola çıkan kalabalık ordalar, genellikle sürüleri ile yiyeceklerini de beraberlerinde götürürlerdi” diye yazmıştı. Onlar yanlarında, modern savaşlar için gerekli ağır donanımları da taşımıyorlardı. Bu şekilde, “Avrupalı askerlerin kesinlikle altından kalkamayacağı” yürüyüşleri gerçekleştirmeyi başarıyorlardı.

Ruslar için son seçenek, 1737'de, güneyde ve doğudaki geniş bozkır bölgesinde dolaşan savaşçı Kazakları kontrol altına almak için inşa ettikleri Orenburg Kalesi'nden yola çıkmaktı. Bu, güneye, –Kinneir'e göre “kırk günde gidildiği söylenen” ama gerçekte bunun birkaç katı mesafede olan– Buhara'ya kadar 1.600 kilometre yürümeyi, ardından çöl ve Ceyhun üzerinden Belh'e kadar uzun bir yürüyüş daha yapmayı gerektiriyordu. Kinneir (oldukça doğru bir şekilde) bu yolun, ölüm saçan ve hepsi de Ruslara düşman olan aşiretlerle sarılı olduğunu belirtiyordu. “Bu nedenle, Rusların bizi bu cenahtan istila edebilmelerinden önce, Tatarların gücünün kırılması gerekir” diye yazmıştı. Bu başarılanı kadar, Hindistan'ın kuzeyden gelecek bir istila tehlikesine karşı güvende olduğu kanatındeydi. İşin tuhafı, Kinneir, Afganistan geçişini belki de bütün

engellerin en korkutucusu olarak görmemişe benzer. Bu engelin korkutuculuğu, istilacının bitkin düşmüş askerleriyle birlikte toplarını, mühimmatını ve diğer ağır donanımını, sadece Hindikuş'tan değil, fanatiklik ölçüsünde yabancı düşmanı ve savaşçı Afganların arasından da geçirmek zorunda kalacak olmasından kaynaklanıyordu. Ne var ki o vakitler Kinneir gibi bilgili insanlar bile, Kuzey Hindistan'ı kuşatan devasa dağ sistemleri ve halklar hakkında neredeyse mutlak bir bilgisizlik içindeydiler. Büyük Himalaya kâşiflerinin çağının başlamasına daha çok vardı.

Kinneir, Wilson'ın aksine, Çar Aleksandr'ın Hindistan'ı ele geçirmeye çalıştığına tamamen ikna olmuş değildi: "Rusların imparatorluklarını bu cenahta genişletmeyi kesinlikle arzuladıklarından şüpheliyim; imparatorlukları zaten çok hantal ve muhtemelen yakında, biriktirdiği ağırlığın altında kalıp darmadağın olacak." O, Aleksandr'ın emelleri açısından, İstanbul'un çok daha olası bir hedef olduğu düşüncesindeydi. Öte yandan, şayet çar Hindistan'da Britanyalıları kendisi için asgari bir riski ve maliyeti olan, felç edici bir darbe indirmek istiyorsa, Kinneir'in öngördüğü başka bir seçenek vardı. Yaşlanan İran şahı öldüğünde, bu Ruslara, "tamamen kendi otoriteleri altına almasalar bile" taht üzerinde kontrolü ele geçirme fırsatını verecekti.

Kinneir, şahın 14 oğlundan taht üzerinde gözü olmayan bir tanesinin bile olmadığını yazmıştı. Bunların yarıya yakını, eyalet ve şehir yöneticileri olarak kendi askerlerine ve cephaneliklerine sahipti. Kinneir, St. Petersburg'un (veliaht Abbas Mirza'nın arkasında durma taahhüdüne rağmen) taht üzerinde hak iddia eden bu rakiplerden birini desteklemesi halinde, çıkacak kaçınılmaz karışıklıkta, "Rus askerlerinin üstün beceri ve disiplininin [...] kendi kuklalarını tahta çıkarmalarını sağlayacağı"na inanıyordu. Bir kez şahı avuçlarının içine aldıktan sonra da yağmaya düşkünlükleriyle bilinen İranlıları Hindistan üzerine yürümeye kışkırtmaları zor olmazdı. Neticede, tahttaki şahın atası Nadir Şah, Taht-ı Tavus ile Kuh-i Nur elmasını bu yolla elde etmemiş miydi? Çarın kendisini temize çıkarması için harekâta hiçbir Rus askeri katılmasa bile, istilanın Rus subayları tarafından planlanması dahi mümkündü.

Kinneir'in istila yolları hakkındaki dikkatli ve ayrıntılı çalışması, ilerleyen yıllarda gün ışığına çıkacak böyle pek çok resmi ve gayri-resmi değerlendirmenin ilki olacaktı. Civar bölgelerin haritalarındaki boşluklar yavaş yavaş dolsa da onun değerlendirdiği yolların çoğu sonraki çalışmaların hepsinde ufak değişikliklerle boy gösterecekti. Ne var ki Napoléon'un hatırası silikleşip Rus tehlikesinden duyulan korkular büyüdüğü, vurgu yavaş yavaş kuzeye, İran'dan Orta Asya'ya doğru kayacak, her istilacının içinden geçmek zorunda olduğu bir huni olan Afganistan'ın oluşturduğu tehlike, Britanya Hindistan'ının savunmasından sorumlu olanları giderek daha fazla kaygılandıracaktı. Ama bütün bunlar gelecekte yaşanacaktı. Wilson'ın telaşlandırıcı incelemesinin başlattığı harareti tartışmaya rağmen, çoğu kişi, resmen Britanya'nın müttefiki olan Rusya'nın Hindistan konusunda herhangi bir kötü niyet taşıdığına ya da Hindistan'la ilgili planları olduğuna ikna olmuş değildi.

Her halükârda, Rusların İran'da güneye doğru başlattıkları yürüyüşün önü Britanya tarafından bir süreliğine de olsa kesilmiş, bu da Londra'da epey bir hoşnutluk yaratmıştı. Ne var ki daha Kinneir yazarken, Rusların Kafkasya askeri valisi General Aleksey Yermolov aç gözlerle doğuya, Hazar Denizi'nin karşı yakasındaki Türkistan'a bakmaya başlamıştı bile. Orası, Rusların bundan tam bir yüzyıl önce Hiveliler tarafından haince oyuna getirildikleri yerdii. Bundan sonra olanlar, sonraki 50 yıl boyunca Orta Asya'nın büyük hanlıklarını ve kervan şehirlerini çarın eline teslim edecek bir sürecin yoklama mahiyetindeki ilk adımıydı.

VI

Rus Oyuncuların İlki

1819 yazında, o tarihte Rusya'nın Kafkasya'daki askeri karar-gâhı olan Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te olsanız, üniformalı genç bir subayın yeni Ortodoks katedralinin bir köşesinde dua ettiğini görebilirdiniz. Genç subay o gün orada olmakta haklıydı zira Yaradan'ına soracağı çok şey vardı. Yirmi dört yaşındaki Yüzbaşı Nikolay Muravyev, çoğu askerin intihar olarak göreceği bir görev için yola çıkmak üzereydi. General Yermolov'un emriyle, Türkmen bir aşiret üyesi kılığına girecek, sonu kötü biten 1717 seferiyle aynı tehlikeli yolu izleyerek, 1.280 kilometre doğudaki Hive'ye ulaşmaya çalışacaktı.

Kanun tanımayan düşman Türkmenler tarafından öldürülmeden ya da köle olarak satılmadan iç karartıcı Karakum Çölü'nü geçmeyi başarır, Hive hanına, zengin hediyelerle birlikte Yermolov'un dostluk mesajını şahsen iletecekti. Ruslar bu şekilde, bir yüzyıl boyunca hiç temas kurmadıkları hanlıkla ittifak yolunu açmayı umuyorlardı. Yermolov'un oltasındaki yem ticareti –han için Avrupa'dan lüks mallar edinme ve en son Rus teknolojisini elde etme fırsatı. Bu, Rusların tekrar tekrar başvuracağı klasik bir Büyük Oyun stratejisiydi: Yermolov'un uzun vadeli amacı zamanı geldiğinde hanlığın ilhakını sağlamaktı.

Yani hanın dostluğunu kazanmak Yüzbaşı Muravyev'in görevinin yalnızca bir bölümünü oluşturunuyordu. Hive hanı sadece kendi tebaasına değil, civar Türkmen aşiretlerine de dehşet saçan bir zorba olarak nam saldığundan, bu yeterince tehlikeli bir işti. Ama Muravyev'e daha da tehlikeli bir görev daha verilmişti. Hive'nin savunma altyapısını –yol boyundaki kuyuların yerlerinden ve derinliklerinden, hanın silahlı kuvvetlerinin sayısal gücüne ve askeri kapasitesine kadar– dikkatle gözlemleyecek ve edindiği bilgileri gizlice kaydedecekti. Hanlığın efsanevi zenginliğinin doğru dürüst değerlendirilebilmesi için, elinden geldiğince çok ekonomik istihbarat da toplayacaktı.

Rusların, bu uzak Ortaçağ hanlığına ilgisinin bir nedeni daha vardı. Yıllar içinde, çok sayıda Rus tebaası –erkek, kadın ve çocuk– Hive'de ve Buhara'da büyüyen esir pazarlarında satılıp hayat boyu köleliğe mahkûm edilmişti. İlk başta, bunların arasında 1717 seferinden hayatta kalanlar yer alıyordu ama şimdi çoğunluğunu Orenburg civarındaki Kırgız aşiretleri tarafından kaçırılan ya da yakalanan askerler ve yerleşimciler ya da Türkmenlerin Hazar kıyılarında ele geçirdikleri balıkçılar ile aileleri oluşturunuyordu. Kaçış neredeyse imkânsız olduğundan, bunların durumu hakkında çok az şey biliniyordu. Muravyev'in son görevi, bu köleler hakkında elinden gelen her şeyi öğrenmeye çalışmaktı.

Yermolov adamını dikkatle seçmişti. Bir generalin oğlu ve hepsi subay olarak görev yapan beş erkek kardeşten biri olan Muravyev, fevkalade yetenekli ve becerikli olduğunu çoktan kanıtlamıştı. Daha 17 yaşında bir asteğmenken, Napoléon'a karşı savaşta, yazışmalarda beş kez adı geçmişti. Ama onu bu görev için biçilmiş kaftan haline getiren başka nitelikleri de vardı. Askeri bir harita mühendisi olmasının yanı sıra, bir dizi gizli yolculuk da gerçekleştirmiş, bunlardan birinde, sahte kimlikle ve Müslüman bir hacı kıyafetiyle İran hatlarının ötesini geçmişti. Dolayısıyla, araziden anlayan bir asker gözüne sahipti ve içine atıldığı tehlikelerin sonuna kadar farkındaydı.

Gene de Yermolov ona, başarısızlığa uğrayıp Hiveliler tarafından hapse atılması, köle yapılması ya da idam edilmesi durumun-

da Rus hükümetinin ona sahip çıkmayacağını hatırlatmıştı. Onu kurtarmanın hiçbir yolu olmayacaktı ve çar küçük bir Orta Asya hükümdarı karşısında itibar kaybına uğramaya tahammül edemezdi. Muravyev'in, Yermolov'un han üzerinde utanıp sıkılmadan kullanmasını öğütlediği bir özelliği daha vardı: Bu da olağanüstü yakışıklı olmasıydı. Buna ilaveten, yerel dilleri akıcı bir şekilde konuşabiliyordu. General ona, "Kendini beğendirme kapasiten, Tarcaya aşinalığınla birlikte büyük bir avantaja dönüştürülebilir. Yağ çekme sanatına Avrupalı gözüyle bakma. Bu sanat Asyalılar tarafından sürekli kullanılır ve bu konuda ifrata kaçtığından asla korkman gerekmiyor" demişti.

Yola çıkışının arifesinde katedralde dua ederken, yaşayacağı hikâyeyi anlatmak üzere sağ salım geri dönme ihtimali Muravyev'e pek zayıf geliyor olmalıydı. Zira han, birkaç yıl önce alınan son iletisinde Hive'ye yaklaşan herhangi bir Rus ulağını nahoş bir akıbetin beklediğini belirterek uyarısını yapmıştı. Yermolov gene de bu işi kıvrılabilecek biri varsa, bunun parlak ve genç Muravyev olduğundan emindi.

Muravyev Tiflis'ten ayrıldıktan bir ay sonra, bir Rus savaş gemisiyle Bakü'den denize açıldı; sahil kalesi Lenkeran'a uğradıktan sonra, Hazar Denizi'nin ıssız ve yabanıl doğu kıyısına geçti. Burada birkaç hafta kalacak, arkasında hâlâ Rus denizcilerinin ve silahlarının koruması, dağınık Türkmen yerleşmeleriyle temas geçecekti. Türkmenler ilk başta korkulu ve kuşkuluydular ama reislerine verilen hediyelerin yardımıyla Muravyev yavaş yavaş güvenlerini kazandı. Sonunda, 40 altın duka karşılığında, kısa süre sonra korkutucu Karakum Çölü üzerinden Hive'ye doğru yola çıkacak bir kervana katılması kabul edildi. Bu paranın yarısını yola çıkarken, kalanını da Rus savaş gemisine sağ salım döndüğünde ödeyecekti. Kervancılar, onun gerçekte Hive hanına hediyeler ve önemli mesajlar götüren bir Rus olduğunu biliyorlardı ama yüzbaşının Cafir Bey aşiretinden Murad Beg adında bir Türkmen kılığına girmesinin kendisi için akıllıca olacağına karar verilmişti. Kılık değişikliğinin amacı götürdüğü hediyeleri, daha da önemlisi canını, çölde pusuda bekleyen akıncılardan ve kölecilerden korumaktı.

Muravyev gene de yanına cüppesinin altına gizlediği bir çift dolu tabanca ile bir hançer almıştı.

21 Eylül'de Karakurum'a doğru yola çıkan ve dördü Muravyev'e ait 17 deveden oluşan kervana yolda başka tüccarlar da katıldı. Sonunda sayıları 40 kişiyi, develerin sayısı da 200'ü buldu. Muravyev, "Sıcak çok fazlaydı ama dayanılmaz değildi" diye yazacaktı. "Çöl gerçek bir ölüm manzarası [...] sergiliyordu. Orada burada yaşam mücadelesi veren kavruk çalı öbekleri dışında [...] hayat belirtisi gösteren hiçbir şey yoktu." Kölecilere yakalanma korkusu hiç peşini bırakmasa da Hive'ye tam beş günlük yolun kaldığı yere varmalarına kadar yolculuk büyük ölçüde olaysız geçti. Bin adet deveden ve 200 kişiden oluşan büyük bir kervana yol vermek için durmuşlardı ki Muravyev dehşetle birinin kendisini işaret ettiğini gördü. Şimdi etrafına toplanmış, kendi kervanındakilere kim olduğunu soruyorlardı. Kılık değişikliğinin anlaşıldığını kavrayan kervancılar, büyük bir soğukkanlılıkla, Muravyev'in yakaladıkları bir Rus subayı olduğunu ve onu satmak üzere Hive'ye götürdüklerini anlattılar. Berikiler onları tebrik edip kendilerinin de kısa süre önce Hive'de, iyi bir paraya üç Rus sattıklarını söylediler.

Muravyev, hanlık merkezine tam 50 kilometre kala, önden iki adam gönderdi. Bunlardan birini, şehre yaklaştığını hana bildirmesi için Hive'ye yolladı; diğeri ise en yakın kumandana benzer bir mesaj götürdü zira yüzbaşı şehre varışından önce çılgınca ya da telaşlandırıcı söylentilerin çıkmasını engelleme kaygısındaydı –böyle söylentilerin en hafifi, 1717'deki kalleş katliamın öcünü almaya gelen bir kuvvetin öncüsü olduğunun ima edilmesi olurdu. Çölden çıkıp hanlık merkezini çevreleyen vahaya girdiklerinde, Muravyev köylerin ne kadar müreffeh olduğunu fark etti. "En değerlisinden mahsullerle kaplı tarlalar, dünün çorak kum çöllerinden çok farklı bir görüntü sunuyordu" diye yazmıştı. Avrupa'da bile böyle iyi işlenmiş bir arazi görmediğini de eklemişti. "Tuttuğumuz yol, kuşların tatlı tatlı şakıdığı meyve ağaçlarıyla kaplı ıssız meralar arasında uzanıyor." Bütün bunları defterine gizlice not etmişti.

Muravyev Hive'ye ertesi sabah girmeyi planlamıştı ama birkaç kilometre ilerlemişti ki nefes nefese bir atlı yolunu kesip ona, han

adına, daha fazla ilerlememesini ve birazdan orada olacak iki kademli saray görevlisini beklemesini emretti. Bundan kısa bir süre sonra da görevliler silahlı bir maiyet eşliğinde görüldü. Muravyev yaşça büyük olanın “maymun suratlı” olduğunu ve “her kelimesinde vahşi bir karakteri ele vererek [...] muazzam bir hızla konuştuğunu” kaydetmişti. Resmi görevi hanın emirlerini duyurmak için ülkenin dört bir yanını dolaşmak olduğundan “At Çapar” –“at ulak”– lakabıyla anılıyordu. Kısa sakallı, asil görünüşlü, uzun boylu refakatçisinin ise Hive ordusunda kıdemsiz bir subay olduğu anlaşıldı. Çapar Muravyev’e, hanın onu ertesi sabah huzuruna kabul edeceğini ama o zamana kadar birkaç kilometre ötedeki küçük bir kalede beklemesi gerekeceğini söyledi.

Kalenin duvarları taştan örülüp kille sıvanmıştı ve yaklaşık 6 metre yüksekliğinde, 45 metre genişliğindeydi. Kare şeklinde inşa edilmiş yapının her bir köşesinde bir gözetleme kulesi bulunuyordu. Muravyev, “Sadece bir giriş vardı” diye gözlemlemişti, “o da güçlü bir asma kilitle emniyete alınmış büyük bir kapıydı.” Ona tahsis edilen oda karanlık ve pislik içinde olsa da onu aşırı sıcaktan kurtaran bir sığınak olmuştu. Yüzbaşıya yemek ve çay getirildi, yanında hep bir muhafız olması şartıyla kalenin içinde dolaşmasına da izin verildi. Ama Muravyev’in aslında tutuklu olduğunu kavraması çok uzun sürmedi. Bilmediği biri, gizli gizli notlar aldığı görmüş ve bu haber derhal hana yetiştirilmişti. Ülkeye Rus bir ulağın gelmiş olması zaten yeterince rahatsız ediciydi ama Muravyev’in casus da olduğu açıktı. Serbest bırakılıp gitmesine izin verilirse, bir dahaki sefere ülkeye bir ordunun başında dönerdi. Gelişi sarayda şaşkınlığa ve hanın danışmanları arasında ona ne yapılması gerektiği konusunda anlaşmazlığa sebep olmuştu.

Han, onu daha çölde uzaklardayken soyup öldürmedikleri, böylelikle kendisini bu işe bulaşmaktan ya da suçlanmaktan kurtarmadıkları için, Muravyev’in Türkmen yol arkadaşlarına öfkeyle lanetler okumuştur. Manevi danışmanı kadı, Rus’un çöle götürülüp diri diri gömülmesini tavsiye etmiş ama han bu haber Ruslara ulaştığı takdirde, hızla cezalandırma seferi şeklinde bir misilleme geleceğine dikkat çekmişti. Muravyev’in şimdiden çok şey bildiği

ve bir şekilde ortadan kaldırılması gerektiği konusunda genel bir görüş birliği vardı. Ama nasıl? Ruslar kimi suçlayacaklarını bilemeden ondan kurtulmanın bir yolu olsa, han bir saniye bile tereddüt etmezdi. Normalde böyle konularda pek mahir olan Hiveliler bu sefer ne yapacaklarını şaşırmışlardı.

Muravyev'in kalede çürüyüp gittiği sinir törpüleyici yedi haftadan sonra, nihayet, hanın Rus'u görmesine ve oynadığı oyunun tam olarak ne olduğunu öğrenmeye çalışmasına karar verildi. Muravyev, sağ olarak dışarı çıkmaktan tam umudunu kesmek üzereyken ve at sırtında çölü geçip İran sınırına ulaşmak için ayrıntılı ve gözü pek kaçış planları yaparken, hanın sarayında onu göreceğini bildiren bir mesaj aldı. Ertesi gün, muhafızlar eşliğinde Hive'ye götürüldü. Sonradan, "Şehrin çok güzel bir görüntüsü vardı" diye anlatacaktı. Surların dışında, zenginlerin sarayları ve bunların bakımlı bahçeleri uzanıyordu. İleride, şehrin 12 metre yüksekliğindeki surlarının üzerinden ulu camiyi seçebilmişti; caminin mavi çinilerle kaplı kubbesinin tepesinde güneş ışığında parıldayan koskoca bir küre vardı.

Muravyev'in şehre girişi, Rus üniforması içindeki bu tuhaf hayaleti bir anlığına bile olsa görmek amacıyla sokaklara dökülen halk arasında büyük heyecan yarattı. Kendisi için zarif bir şekilde döşenmiş odalara götürülene kadar, dar sokaklarda büyük bir kalabalık eşliğinde ilerledi, hatta bazıları arkasından içeri girmek için kapıyı zorladı ve hanın muhafızları tarafından şiddetle geri itildi. Muravyev o an ilk kez, kalabalığın içinde inanmaz gözlerle kendisine bakan Ruslar olduğunu fark etti –bunlar kölecilerin zavallı kurbanlarıydı. Adamlar saygıyla şapkalarını çıkarıp onu selamladılar; sonradan "ve azat edilmelerini sağlamaya çalışmam için bana fısıltıyla yalvardılar" diye yazacaktı. Bu yitik ruhların hatırası hayatı boyunca aklından çıkmayacaktı ama onlar için yapabileceği hiçbir şey yoktu, kendi durumu zaten yeterince riskliydi. Aslında, çok yakında kendisinin de onların yanını boylaması kuvvetle muhtemel görünüyordu. Durumu iyileşmişti iyileşmesine ama şimdi bile her hareketi sıkı gözetim altında tutuluyor, casuslar sürekli kapısını dinliyordu.

Muravyev, General Yermolov'un mektubunu ve hediyelerini hanlık sarayına gönderdikten iki gün sonra, o akşam hanın huzuruna çağrıldığını bildiren bir davet emri aldı. Askeri tören üniformasını giydi (kılıcını takmasının teşrifat kurallarını ihlal edeceği söylenmişti) ve ellerindeki ağır sopalarla kalabalıkta vahşice yol açan adamların peşine takılıp saraya gitmek üzere yola çıktı. Damlara bile izleyiciler dizilmişti ve Muravyev bir kez daha kalabalık içindeki memleketlilerinin “yakaran sesleri”ni duyabildi. Hive'nin çinili büyük camilerinin ve medreselerinin, kapalı çarşılarının ve hamamlarının önünden geçip nihayet sarayın ana kapısına ulaştı. Kapıdan girdikten sonra üç avludan geçti; bunların ilkinde civar bölgelerden hana saygılarını sunmaya gelmiş 60 elçi bekliyordu. Sonunda, birkaç basamak aşağı indirildi ve kendisini dördüncü avluda buldu. Avlunun ortasında, biraz münasebetsiz bir şekilde, hanın yurdu –daire şeklindeki Orta Asya çadırı– duruyordu. Girişte, çok güzel bir Acem halısının üzerinde bağdaş kurmuş oturan zat hanın ta kendisiydi.

Sonra, tam hana nasıl yaklaşması gerektiği konusunda tereddüt yaşarken, üzerinde koyun postundan pis bir gocuk olan biri tarafından arkadan kısıkvrak yakalanıverdi. Bir an oyuna getirildiğinden korktu. Sonradan, “Aklımdan ihanete uğradığım düşüncesi geçti” diye yazacaktı. “Buraya müzakere için değil öldürülmek üzere, silahsız getirilmiştim.” Silkinip kendini adamın elinden kurtardı ve canını kurtarmak için dövüşmeye hazırlandı. Ama ona hemen, bunun eski bir Hive geleneği olduğu ve tüm ulakların, gönüllü bir teslimiyet işareti olarak, hanın önünde sürüklenerek götürüldüğü izah edildi. Muravyev bunun üzerine, avluyu geçerek yurda doğru ilerledi ve girişte durup hanı yerel usulde selamladı. Sonra, ayakta durarak kendisine hitap edilmesini bekledi. İleride, “Hanın çok çarpıcı bir görüntüsü var” diye yazacaktı. “Bir seksen boyunda olmalı [...] sakalı kısa ve kıvılcık, hoş bir sese sahip ve tane tane, akıcı bir şekilde ve vakarla konuşuyor.” Hanın başında bir sarık, sırtında kırmızı bir kaftan vardı. Kaftanın, hana getirdiği hediyeler arasında yer alan malzemeden yeni dikilmiş olduğunu görmek Muravyev'i memnun etmişti.

Han birkaç dakika boyunca sakalını sıvazlayıp Rus'u dikkatle inceledikten sonra, nihayet konuştu. "Elçi" diye sordu. "Nerden gelirsin ve benden ne istersin?" Bu, Muravyev'in Tiflis'ten ayrılışından beri beklediği andı. "Karadeniz ve Hazar Denizi arasında uzanan Rus mülklerinin valisi, Tiflis, Gence, Gruzuya [Gürcistan], Karabağ, Şuşa, Nakha, Şekin, Şirvan, Bakü, Kubin, Dağıstan, Astrahan, Lenkeran ve Salcan'ın ve de İranlılardan cebren ele geçirilen tüm kalelerin ve vilayetlerin hâkimi, beni size en derin saygılarını ifade etmem ve şahsınıza bir mektup teslim etmem için yolladı."

Han: "O mektubu dikkatle okudum."

Muravyev: "Size bazı sözlü beyanlarda bulunma talimatı da aldım ve size mesajı şimdi ya da uygun herhangi bir zamanda iletmek için emrinizi bekliyorum."

Han: "Şimdi konuş."

Muravyev, tüm Rusların çarının karşılıklı menfaat ve refahları için, iki hükümdarlık arasında kazançlı bir ticaretin geliştiğini görme arzusunda olduğunu açıkladı. Halen çok az ticaret olmasının nedeni, tüm kervanların 30 gün boyunca, haydut kaynayan ve susuz bir çölde ilerlemek zorunda olmasıydı. Ama kullanılabilecek daha kısa bir yol vardı. Bu yol Hive ile Rusların Hazar'ın doğu kıyısındaki Krasnovodsk'ta [bugün Türkmenbaşı, Türkmenistan] inşa etmeyi planladıkları yeni liman arasında uzanıyordu. Muravyev hana, tüccarlarının orada her zaman, onun ve tebaasının en çok arzuladıkları lüks Rus mallarıyla yüklü, hazır bekleyen tekneler bulacağını anlattı. Dahası, Hive ile Krasnovodsk arasındaki yol sadece 17 günde alınabilecek, yani şu anki yolculuğun yarısından biraz uzun sürecekti. Ama han başını iki yana salladı. Bunun çok daha kısa bir yol olduğu doğru olmakla birlikte, o bölgede yaşayan Türkmen aşiretleri İran hükümdarına tabiydi. Hanın, "O zaman kervanlarım yağmalanma tehlikesi altına girer" diye eklemesiyle, teklif fiilen reddedilmiş oldu.

Bu Rusların olmasını bekledikleri bir açılıştı. "Efendim" diye açıkladı Muravyev, "Bizimle ittifak ederseniz sizin düşmanlarımız bizim de düşmanımız olur." Öyleye, karşılıklı menfaatlerin söz konusu olduğu böyle önemli konuların hanın dostluğunu kazanmak

için sabırsızlanan General Yermolov’la tartışılabilmesi için, Hiveli resmi bir görevli çarın misafiri olarak Tiflis’i ziyaret etse nasıl olurdu? Bu teklifin hanın aklına yattığı görüldü zira Muravyev’e Tiflis’e dönerken onunla birlikte güvenilir görevliler göndereceğini söyleyip ekledi: “Ben şahsen memleketlerimiz arasında sağlam ve samimi bir dostluğun büyümesini isterim.” Bunu söyledikten sonra da görüşmenin sona erdiğini gösteren bir işaret yaptı. Her şeyin bu kadar iyi gitmesi ve hayatının artık tehlikede olmaması Muravyev’in içini rahatlatmıştı. Eğilerek selam verip hanın huzurundan çekildi.

Şimdi kış bastırmadan Hive’den ayrılma telaşına düşmüştü zira dönüşünü beklemesi için emir verilen savaş gemisinin gelecek bahara kadar buzlar arasında sıkışıp mahsur kalma tehlikesi vardı. Hanın görevlileri onunla beraber yapacakları Tiflis yolculuğuna hazırlanırken, Rus köleler Muravyev’e içinde bulundukları feci durumla ilgili kısa ve dokunaklı bir mesaj ulaştırmayı başardılar. Tamire yollanan bir silahın namlusuna gizlenmiş mesajda şunlar yazılıydı: “Zat-ı âlinizi, bu ülkede açlık, soğuk ve aşırı çalışmadan ve de hakaretin her çeşidine maruz kalmaktan duyulmadık eziyetler çeken 3.000’in üzerinde Rus köle olduğu konusunda bilgilendirme tehlikesini göze aldık. Sefil halimize acıyın ve durumu Majesteleri İmparator’a açın. Şükran borcu olarak, biz zavallı tutsaklar iyiliğiniz için Tanrı’ya dua ederiz.”

Kölelerin durumu hakkında kendisi de ihtiyatla soruşturmalar yürüten Muravyev, mesajdan çok etkilenmişti: Sonradan, “Bu, şahsımı tehlikeden kurtardığı için Takdir-i İlahi’ye olan şükran borcum konusunda beni çok bilinçlendirdi” diye yazacaktı. Ama St. Petersburg’a bilgi verebilmek için haklarında öğrenebileceği her şeyi öğrenmenin ötesinde, memleketlileri adına hemen oracıkta yapabileceği çok az şey vardı. “Döner dönmez onları kurtarmak için elimden gelen her şeyi yapmaya ahdettim” diye de eklemişti.

Konuşmayı başardığı yaşını başını almış bir Rus, 30 yıldır köleydi. Düğününden tam bir hafta sonra Kırgızlar tarafından yakalanmış ve Hive köle pazarında satılmıştı. Özgürlüğünü satın almak için yeterli parayı bir araya getirmek uğruna, yıllarca, korkunç şartlar altında saatlerce çalışmıştı. Ama efendisi onu dolandırıp bütün

tasarruflarını iç etmiş, sonra da onu başka birine satmıştı. Muravyev'e, "Biz sizi kurtarıcımız olarak görüyoruz" demişti. "Ve sizin için Tanrı'ya duacıyız. Dönüşünüzü umutla bekleyerek iki yıl daha çilemizi çekeceğiz. Geri gelmezseniz, birkaçımız Kırgız Bozkırı üzerinden kaçmaya çalışacak. Eğer Tanrı ölmemizi isterse ölürüz, öyle olsun. Ama işkencecilerimizin eline canlı geçmeyeceğiz." Muravyev Hive köle pazarında en yüksek fiyata genç Rus erkeklerin satıldığını öğrenmişti. İranlı erkekler çok daha az para ediyor, Kürtler ise en düşük fiyata gidiyordu. "Öte yandan" diye belirtmişti, "İranlı bir kadın köle Rus bir köleden çok daha iyi para ediyor." Kaçmaya çalışırken yakalanan köleler, idam edilmeyecek kadar kıymetli olduklarından kulaklarından kapılara çivileniyorlardı.

Hanın adamları artık gitmeye hazırды ve Muravyev, oraya gelişinden iki aydan uzun bir süre sonra kendini bir defa daha çöle vurdu. Gidişini görmek için sokaklara dökülen muazzam kalabalıkların içinde, üzgün yüzlerle ona el sallayan küçük Rus köle gruplarını fark etti. İyi bir aileden geldiği belli olan bir adam, ondan "biz zavallı insanlar"ı unutmamasını istirham ederek, bir süre arkasından koştu. Çölde yakıcı bir soğukta yaptıkları zorlu bir yolculuktan sonra, 13 Aralık 1819'da nihayet Hazar kıyısına ulaştılar. Onu buraya getiren Rus korvetinin hâlâ kıyının açığında demirli olduğunu görmek Muravyev'i büyük ölçüde rahatlattı. Dikkat çekmek için şapkasını bir sıırğın ucuna taktı ve onu almak için sahile bir filika gönderildi. Sağ salım geri dönmesi büyük sevinç yaratmıştı ama Muravyev, Bakü'den ayrılışlarından beri geçen beş ay içinde mürettebatın büyük zorluklar yaşadığını öğrendi. Baştaki 120 kişiden sadece 20'si hâlâ görevlerini yerine getirecek kadar zindeydi. Beşi ölmüş, 30'u iskorbüte yakalanmıştı, kalanlar da o kadar zayıflamışlardı ki güvertelerde kendilerini oradan oraya güçlkle sürükleyebiliyorlardı.

Bakü'ye Noel Arifesinde girdiler. Muravyev orada, General Yermolov'un kıyının daha yukarısındaki Derbent'te olduğunu öğrendi ve ona sağ salım geri döndüğünü bildirmek üzere derhal yola çıktı. General, Hiveli elçilerin, onları yanına kabul edeceği Tiflis'e götürülmeleri için talimat gönderdi. Bu arada, Muravyev

de gerçekleştirdiği sefer ve çarın tebaasını esaretten kurtarmak için yapılması gerekenler hakkında eksiksiz bir rapor hazırlamaya koyuldu. Rapor, hanın silahlı kuvvetlerinin gücünden, savunmasının zayıflığından, cephaneliklerinin büyüklüğünden ve ilerleyen bir ordu için en iyi yaklaşma rotasından ekonomiye, hükümet sisteminde, suç ve cezaya, işkenceye ve idam yöntemlerine kadar (kazığa oturtma gözde bir yöntemdi) her şeyi kapsıyordu. Muravyev, hanın “canavarca zalimliği”ni ve yeni işkence ve ceza yöntemleri icat etmeye düşkünlüğünü de anlatmıştı. İçki ya da sigara içerken yakalananların –kendisi bırakmaya karar verdikten sonra bunları kullanmak yasaklanmıştı– ağızları kulaklarına kadar yırtılıyordu. Amaçlanan, bunun sonucunda oluşan daimi sırtışın diğerleri için ölümü hatırlatan bir uyarı olmasıydı.

Muravyev Hive’nin bir an önce ele geçirilmesini tutkuyla savundu. Bu, Rus köleleri zincirlerinden kurtarmakla kalmayacak, hanın çoğu tebaasının tabi olduğu zorbalık rejimine de bir son verecekti. Dahası, Hive’ye sahip olmak Rusya’ya paha biçilmez Hindistan üzerinde Britanya’nın kurduğu tekeli kırma imkânını verecekti. Hive Rusya’nın eline geçtiğinde, “Hindistan ticareti de dahil bütün Asya ticareti” oradan Hazar’a, sonra da Volga üzerinden Rusya’ya ve Avrupa pazarlarına yönlendirilebilecekti –bu yol her bakımdan Ümit Burnu’nu dolaşmaktan daha kısa ve ucuzdu. Hive’nin alınması Hindistan’da Britanya yönetiminin altını ciddi bir şekilde oyaacak ve sonunda yıkılmasıyla neticelenecek, Rus mallarına da orada ve Orta Asya’da çok ihtiyaç duyulan yeni pazarlar sağlayacaktı.

Muravyev Hive’nin fethinin zor ya da masraflı olmayacağını da savundu. O bu işin kararlı bir komutan tarafından “3.000 cesur asker”le –ki bu çok düşük bir sayıydı– başarılabileceğine inanıyordu. İstilacı bir güç, yolunu gözleyen değerli müttelikleri olduğunu çabucak fark edecekti. En başta, istilacının Hive’ye ulaşmak için geçmek zorunda olduğu çöllerde yaşayan savaşçı Türkmen aşiretleri vardı. Muravyev onlarla yaşadığı tecrübeden, handan en az kendi tebaası kadar korktuklarına ve onu devirmek için gelen herkesi canla başla destekleyeceklerine dair teminat verebilirdi. İstilacı, hanlığın merkezinde de büyük ve çaresiz bir beşinci kolun

desteğinden yararlanacaktı. Çoğu eskiden asker olan 3.000 Rus köleye ilaveten, Hivelilerin esir tuttuğu 30.000 Acem ve Kürt de vardı. Bunların hepsi kaybedecek hiçbir şeyi olmayan ama kazanacakları bir dünya olan insanlardı.

Üstleri için istihbarat toplamak uğruna karşılaştığı tüm tehlikelere rağmen, genç Muravyev'in Hive'nin ilhakına ve Rus ve diğer kölelerin salıverilmesine ilişkin görkemli planı dikkate alınmayacaktı. Bir zamanların büyük Yermolov'u yavaş yavaş gözden düşmeye başladığından artık bunun için geç kalınmıştı; nitekim sonunda Kafkasya askeri valiliğine generalin yerine bir başkası atanacaktı. Dahası, ülke içindeki hoşnutsuzluk nedeniyle konumu tehdit altında olan Çar Aleksandr'ın uğraşması gereken daha acil meseleler vardı. Muravyev gene de en azından Hive'de geride bıraktığı talihsiz Ruslara verdiği sözü tutabildi. Cesurluğu nedeniyle takdir edilmek üzere St. Petersburg'a çağrılan yüzbaşı, çara Hive'deki tebaasının içler acısı durumu hakkında bizzat rapor verdi. Özgürleşmelerini hızlandırmak için bir şey yapamasa da anlattıkları, Müslüman Orta Asya'da genişlemeleri için Ruslara mükemmel bir gerekçe sağlayacaktı. Böylece, yaptığı yolculuk ister istemez bağımsız Orta Asya hanlıklarının sonunun başlangıcını getirecekti.

Bunu çok açık bir biçimde öngören biri vardı, o da Doğu Hindistan Kumpanyası'nda memur olarak çalışan William Moorcroft adlı bir adamdı. Moorcroft Hindistan'ın en kuzeyinde, Türkistan'ın eteklerinde yıllarca seyahat etmişti. Daha önce hiçbir Avrupalının ayak basmadığı, Yukarı İndus'un kuş uçmaz kervan geçmez noktalarından, Kalküta'daki üstlerini ısrarla, Orta Asya'da atılım politikası izlemeye ve bu şekilde Rusların oradaki hamlelerinin önünü almaya teşvik etti. Onları, Rusların çok büyük bakir pazarlarıyla Türkistan ve Afganistan'ın tamamını ele geçirmekle kalmayıp büyük ihtimalle Britanya Hindistan'ını da ele geçirecekleri konusunda tekrar tekrar uyardı. Ama Büyük Oyun'un ilk Rus oyuncusu olan Muravyev ülkesi tarafından mükâfatlandırılır ve Kafkasya'daki başkomutanlık kariyeri son bulurken, Moorcroft üstleri tarafından reddedilecek ve sonu Ceyhun kıyısındaki yalnız ve taşsız bir mezara gömülmek olacaktı.

VII

Tuhaf Bir Köpek Hikâyesi

Himalaya geçitlerinin kuzeyinde, fırtınaların kasıp kavurduğu Tibet Platosu'nda, kutsal Kailaş Dağı yer alır. Budistler de Hindu-lar da gizem, batıl inanç ve hiç kalkmayan bir kar örtüsüyle kaplı, 6.638 metre yüksekliğindeki bu zirvenin yaşamın tam merkezinde yer aldığına inanırlar. Her iki dinin zahitleri, etrafını bir kez do-laşmanın ömür boyu işlenen günahları silmeye yettiği söylenen bu dağa ulaşmak için çok eski zamanlardan beri hayatlarını tehlikeye atmışlardır. Müminlere göre, Kailaş'ın etrafındaki çorak arazi dini çağrışımları olan yer şekilleriyle doludur; bazıları bunların arasın-da Buda'nın ayak izlerinin de olduğunu söyler. Çevrede yıkanıla-cak kutsal göller, ziyaret edilecek aziz mezarları, meditasyon ve dua etmek için kutsal mağaralar ve bitkin gezginlerin dinlenebile-ceği manastırlar bulunur.

Hac ziyaretçileri Tibet'in yanı sıra Moğolistan ve Nepal, Hin-distan ve Seylan, Çin ve Japonya kadar uzak memleketlerden ge-lirler. Yıllar içinde buzlu geçitlerde, donarak ya da açlıktan, çığ altında kalarak ya da haydutların elinde çok insan telef olmuştur. Lakin ölüm korkusu, insanları dağlar arasından Kailaş'a ulaşmak

için bu tehlike dolu yolculuğu yapmaktan vazgeçirmemiştir. Bugün dahi dua çarkları ve muskalarıyla gelirler; bazıları günahlarının kefareti misliyle ödemek için, dağın çevresinde attıkları o zahmetli turlarda ağır taşlar taşırlar. Ama günümüzde pejmürde hacılar bu kutsal araziye, burayı gezilecek egzotik yerler listelerine ekleyen cipler dolusu Batılı turistle paylaşmak zorundalar.

Kailaş bölgesi oldukça yakın zamanlara kadar yeryüzünün en zor erişilir yerlerinden biriydi. Buraya sadece bir avuç Avrupalı ayak basmıştı. Bunların ilki, 1715'te bölgeden geçen iki Cizvit papazıydı. Papazlar “korkunç, çıplak, dik ve feci soğuk” diye betimledikleri bölgeden hızla ayrılıp Lhasa'ya geçmişlerdi. Bir sonraki Avrupalı'nın dağı kendi gözleriyle görmesine kadar, bir yüzyıl daha geçmesi gerekti. Bu defa gelen, Doğu Hindistan Kumpanyası süvarisine at bulmak, biraz da gayriresmi keşifler yapmak amacıyla Hindistan'ın kuzey sınırlarına ve ötesine seyahat eden Britanyalı bir veteriner hekimdi. Bu ziyaretçinin adı William Moorcroft'tı ve Hindistan'a 1808'de, kumpanyanın davetiyle imrahor olarak görev yapmak üzere gelmişti. Çok geçmeden, kuzeyde bir yerlerde, Orta Asya ya da Tibet'in ıssız topraklarında, kumpanya atlarının cinsini ıslah etmekte kullanılabilecek çok hızlı ve dayanıklı bir at cinsinin bulunabileceğine kanaat getirdi. O atları bulmak için yaptığı üç uzun yolculuktan ikincisinde –bu defa Tibet'in Kailaş bölgesine– hayatının kalan kısmında yakasını bırakmayacak bir saplantı geliştirmesine neden olan bir olay yaşadı.

Olay Tibetli bir memurun evinde cereyan etti. Orada İngiliz'i iki tuhaf köpek karşıladı; çok şaşırان Moorcroft köpeklerin Avrupa kökenli olduklarını anladı. Biri teriye, diğeri pug cinsiydi ve bunlar Orta Asya'da varlığı duyulmamış köpek cinsleriydi. Peki, buraya nereden gelmişlerdi? Moorcroft çok kısa bir sürede cevabı tahmin etti. Onun Avrupalı olduğunu anladıkları belli olan iki köpek, üzerine atlayıp yalamaya ve heyecanla havlamaya başladılar. Yalvarma faslından sonra da fena sayılmayacak bir askeri tatbikat gösterisi sergilemeye koyuldular. Moorcroft için bunun tek anlamı vardı. İki köpek bir zamanlar askerlere aitti. Köylüler ona hayvanları Rus tüccarlardan edindiklerini söylediler ama o öyle olmadığı-

na kanaat getirmişti. Öyle ya da böyle, olay Rusların buraya çoktan geldiklerini gösteriyordu. Moorcroft, o tarihten 1825'te ölene kadar, Kalküta'daki üstlerine tutkuyla, Rusların Orta Asya'daki emelleri konusunda uyarılar yağdıracaktı.

Moorcroft, St. Petersburg'un büyük ve bakir Orta Asya pazarlarını ele geçirmek için fırsat kolladığından emindi. Doğu Hindistan Kumpanyası'nın, Türkistan ve Tibet yerlilerinin "Rusya dokumaları mı yoksa İngiltere dokumaları mı giyeceğine" ve "demir ve çelik aletlerini St. Petersburg'dan mı yoksa Birmingham'dan mı" satın almaları gerektiğine karar vermesi gerekiyordu. Dahası, o, Rusların fetih yapma niyetinde olduklarına inanıyordu. Önce Orta Asya hanlıkları, ardından da Hindistan fethedilecekti. Üstlerine yazdığı bir mektupta, yerlilerden oluşturulan düzensiz birliklere komuta edecek bir avuç Britanyalı subayın, geçitlerden güneye doğru ilerleyen bütün bir Rus Ordusu'nun, yukarıdaki tepelerden üzerlerine çok iri kayalar yuvarlanması suretiyle nasıl durdurabileceğini anlatmıştı.

Ama bunlar daha ilk günlerdi. Britanya'da da Hindistan'da da Rusofoblar henüz çok küçük bir azınlık oluşturuyor, ne hükümetten ne kumpanyadan destek görüyorlardı. Gerçekte, benzer görüşler taşıyalar da Rusofobinin babası Sir Robert Wilson ile Moorcroft'ın, mektuplaşmaları bir yana birbirlerinin adını duymuş olmaları bile düşük ihtimaldir. Bu arada, kumpanya yöneticileri, hâlâ resmen Britanya'nın müttefiki olan St. Petersburg'un Hindistan'la ilgili herhangi bir kötü niyet taşıdığına inanmaktan uzaktılar. Onların ilk önceliği, Moorcroft'ın ısrarla önerdiği gibi Himalayalar'da ve ötesinde yeni topraklar kazanmak yerine, zaten yeterince maliyetli bir iş olan, ellerindeki toprakları korumak ve sağlama almaktır. Sonuçta, Moorcroft'ın uyarıları, bunların mantıklı bir değerlendirmeden ziyade aşırı gayretkeşlikten kaynaklandığını düşünen amirleri tarafından dikkate alınmadı. Yazdıkları göz ardı edilip okunmadan dosyalanarak kumpanya arşivine kaldırıldı ve ancak ölümünden sonra tekrar gün ışığına çıktı.

Orta Asya hanlıklarının en zengininin merkezi olan büyük kervan şehri Buhara'yı ziyaret etmek, at arayışındaki Moorcroft'ın

eskiden beri düşlediği bir şeydi. Zira oradaki pazarlarda kumpanyanın harası için ihtiyaç duyduğu ve şimdiye kadar rastlayamadığı o atları bulacağından emindi. Bunlar, Kuzey Hindistan pazarlarında hızları, dayanıklılıkları ve yönlendirilmeye yatkınlıkları konusunda çok şey işittiği, dillere destan Türkmen binek atlarıydı. 1819 yazında sebatının karşılığını aldı ve üçüncü ve son seyahati olacak 3.200 kilometrelik bir sefer için ödenek ve onay çıktı. Ama Rus seyyah Muravyev'in Hive'ye yaptığı seferde olduğu gibi, Moorcroft'a da resmi bir statü verilmedi. Bu şekilde, başı zora girdiği ya da Hindistan sınırlarının çok ötesindeki bir şehre yapacağı ziyaret St. Petersburg'un protestolarına neden olduğu takdirde kumpanya ona sahip çıkmayacaktı.

At satın almak Moorcroft'ın amaçlarından sadece biriydi. Uzak kuzeyin pazarlarını Britanya mallarına açmayı, böylece benzer amaçları olduğuna inandığı Rusların önüne geçmeyi de planlıyordu. Neticede, o ve ekibi 16 Mart 1820'de, peşlerinde büyük ve ağır hareket eden bir kervanla kumpanya topraklarının dışına çıktılar. Kervan, çok daha kalitesiz Rus mallarını gölgede bırakmaları için bilinçli seçilmiş porselenlerden tabancalara, çatal bıçak takımlarından pamuklulara, Britanya'nın en güzel ihraç mallarıyla yüklüydü. Moorcroft'ın Ceyhun'un öte yakasına yapacağı bu uzun mesafe yolculuğundaki yol arkadaşları arasında pek çok seyyis ve uşaktan başka, George Trebeck adında genç bir İngiliz ile İngiliz-Hint mezezi doktor George Guthrie de yer alıyordu. İki adam da sadece kabiliyetli ve güvenilir insanlar değil, işler zorlaştığında sadık birer dost da olduklarını kanıtlayacaklardı. Hiçbiri bunu öngörememiş olsa da uzun ve sık ertelemeler nedeniyle, bilinmeze yaptıkları bu yolculuğu tamamlamaları en az altı yıllarını alacak ve bir trajediyle sonuçlanacaktı.

Moorcroft kuzeye yaptığı önceki yolculuklardan Buhara'ya giden en kestirme yolun Afganistan'dan geçtiğini biliyordu. Ama ne yazık ki şimdi orada sert bir iç savaş sürüyordu ve oradan geçmek, Gurkalardan oluşan küçük muhafız grubuna rağmen –özellikle de develerin Türkistan pazarlarına götürülen kıymetli mallarla yük-

lû olduğu söylentisi etrafa yayıldığında– sefer heyetini çok büyük bir tehlikeye maruz bırakacaktı. Moorcroft bu nedenle, Afganistan’a uğramadan geçip Buhara’ya doğudan, Çin Türkistan’ındaki Kaşgar üzerinden yaklaştırmaya karar verdi. Oraya ulaşmanın en kolay yolu, Ladakh’ın başkenti Leh’e doğru ilerlemek ve oradan Karakurum geçitlerini aşmaktır. Moorcroft Buhara’ya bu yoldan yaklaşıp, Çin Türkistan’ının pazarlarını Britanya mallarına açmayı da umut ediyordu. Pencap’ta yolculuk sayısız kez ertelendi ve Moorcroft’la ekibi Eylül 1820’de, bir yıldan uzun süren bir yolculuğun sonunda nihayet Leh’e vardı; onlar buraya ayak basan ilk İngilizlerdi. Hemen harekete geçerek, topraklarına girme izni almak için Karakurum Dağları’nın öte yanında kalan Yarkent’teki Çinli yetkililerle temas kurmaya çalıştılar. Ama Moorcroft’ın çok geçmeden göreceği gibi, bu o kadar kolay olmayacaktı.

Birincisi, Yarkent 450 kilometre kadar kuzeyde yer alıyordu ve oraya ulaşmak için, bilhassa kışın dünyada geçilmesi en zor yerler olan bazı geçitleri aşmak gerekiyordu. Ayrıca, en iyi durumda bile acele etmek için kendilerini zora koşmayan görevlilerden bir cevap gelmesi aylar alabilirdi. Öte yandan, Moorcroft’ın bundan bir süre önce fark ettiği gibi, Çin Türkistan’ına, yani bugünkü adıyla Sincan’a girme çabalarına ket vuracak başka faktörler de vardı. Güçlü yerel tüccarlar, nesillerdir, Leh ile Yarkent arasındaki kervan ticaretini tekellerinde tutuyorlardı ve işlerini Britanyalılara kaptırmaya niyetleri yoktu. Moorcroft bunların en önde gelenini Doğu Hindistan Kumpanyası’nın temsilcisi olarak atamayı teklif ettiğinde bile, çabalarını sabote etmeyi sürdürdüler. Moorcroft, bunların, Britanyalıların geçitleri aşmalarına izin verildiği anda beraberlerinde bir ordu getirmeyi planladıklarını söyleyerek Çinlileri uyardıklarını da ancak daha sonra öğrendi.

Moorcroft Leh’e geldikten bir süre sonra, en korktuğu şeyin başına geldiğini, yani bir Rus rakibi olduğunu fark etti. Adam görünüşte, Leh ile Çin Türkistan’ının kervan şehirleri arasında iş yapan yerli bir tüccardı. Ama çok geçmeden, onun gerçekte çar için çalışan, St. Petersburg’daki üstleri için nazik siyasi ve ticari seferler gerçekleştirmiş, pek muteber bir ajan olduğunu öğrendi. Acem-Ya-

hudi kökenli olan adamın adı Ağa Mehdi'ydi ve benzersiz kariyerine küçük bir seyyar satıcı olarak başlamıştı. Kısa sürede, vücudu çok sıcak tutmaları ve güzellikleri nedeniyle Asya'nın her yerinde rağbet gören Keşmir şalları ticaretine atılmıştı. Sonra, dikkat çekici bir girişimcilikle, Orta Asya'yı baştan sona geçip St. Petersburg'a ulaşmış, şalları orada Çar Aleksandr'ın dikkatini çekmiş ve hükümdar bu girişimci tüccarla bizzat görüşmek istediğini belirtmişti.

Aleksandr ondan çok etkilenmiş, Ladakh ve Keşmir'le ticari temaslar kurmaya çalışması için talimatlar vererek Orta Asya'ya geri göndermişti. Ağa Mehdi bunu yapmayı başarmış ve bazı Rus malları artık oradaki pazarlarda boy göstermeye başlamıştı. St. Petersburg'a dönüşünde, bu durumdan pek hoşnut olan çar ona altın bir madalya ve köstek hediye edip Mehkti Rafaylov diye bir Rus ismi vermişti. Ardından da onun için, bu defa siyasi ve salt ticari hedefleri olan daha iddialı bir sefer planlanmıştı. Rafaylov'a verilen emir, daha önce hiç gitmediği kadar güneye, Pencap'taki bağımsız Sih imparatorluğuna kadar inmesiydi. Orada Britanyalılarla arasının çok iyi olduğu bilinen, ilerleyen yaşına rağmen son derece akıllı bir adam olan Sih hükümdarı Ranjit Singh'le dostça ilişkiler kurmaya çalışacaktı. Üzerinde çarın verdiği, Dışişleri Bakanı Kont Nesselrode tarafından imzalanmış bir referans mektubu olacaktı. Görünüşte gayet masum olan mektupta, Rusya'nın Ranjit Singh'in tüccarlarıyla ticaret yapmayı arzuladığı, karşılığında tüccarların da Rusya'yı ziyaret etmelerinden memnuniyet duyulacağı belirtiliyordu.

Moorcroft bütün bunları öğrenmekte gecikmedi ve kendi ajanları aracılığıyla, çarın mektubunun bir kopyasını elde etmeyi bile başardı. Mektubun, Rusların niyetlerine dair kuşkularını fazlasıyla doğruladığı görüldü. Bu iş bitirici rakibin, kısa bir süre sonra, Ranjit Singh'in başkenti Lahor'a giderken Leh'e uğramasının beklediğini de öğrendi. Moorcroft günlüğüne, "Onun ve himayesi ve otoritesi altında çalıştığı ihtiraslı gücün gerçek planlarını daha iyi anlayabilmek için, onu görmeyi çok istiyordum" diye yazmıştı. Moorcroft, yeni adıyla Rafaylov'un üzerinde epeyce bir miktar paradan başka, bazıları çok büyük ve kıymetli olan zümrüt ve ya-

kutlar taşıdığını da öğrenmişti. Ona göre, yerel olarak satılmayacak ya da takas edilmeyecek kadar değerli olan bu mücevherlerin, çardan Ranjit Singh ve diğerlerine gönderilen hediyeler olduğu hemen hemen kesindi.

Moorcroft kuzeydeki geçitleri aşarak dönenlerden, Rafaylov'un, Çin İmparatorluğu'nun bu koyu Müslüman köşesinde endişelendirici faaliyetleri olduğunu da duydu. Ona anlatıldığına göre, Kaşgar'da yerel liderlere gizlice, çarın, Mançu boyunduruğundan kurtulmalarına destek olacağına dair söz vermişti. Rafaylov'un onlara, Kaşgar tahtının meşru vârisini St. Petersburg'a gönderdikleri takdirde, bu kişinin ata topraklarını geri alabilmesi için, Rusların eğittiği bir ordunun başında ülkesine geri gönderileceğini anlattığı da söyleniyordu. Bundaki hakikat payı ne olursa olsun, Moorcroft, yerel halkın çarın kendilerinin dostu olduğuna inanmaktan çok memnun görüldüğünü gözlemlemişti. Rafaylov'un zorlu bir hasım olduğu açıktı. Zekâsı ve girişimciliği bir yana, bölge halkları ve dilleri konusundaki bilgisi, Moorcroft'ın ona verildiğine inandığı görev –Rusya'nın nüfuzunu Britanya Hindistan'ının hudutlarına kadar genişletmek” ve aradaki topraklardan siyasi ve jeopolitik istihbarat toplamak için– ona muhteşem bir donanım sağlıyordu.

Moorcroft bütün bunları, 1.750 kilometre uzakta, Kalküta'da bulunan üstlerine gönderdiği raporlarda ilettili. Yolculuğunun en tehlikeli kısmı olan kanun tanımaz Kazak Bozkırlı'nı geçerken, Rafaylov'a bir Kazak süvari birliğinin refakat ettiğini öğrendiğini de bildirdi. Moorcroft artık, St. Petersburg'un Hindistan'ın uzak kuzeyindeki pazarları ele geçirme çabasının ardında, “canavarca bir büyüme planı” dediği şeyin yattığından adı gibi emindi. Rus malların taşıyan kervanların gidebildiği yerlere, peşinden Kazakların gidecekleri kesindi. Rafaylov sadece, izlenecek yolu yoklayan ve yapılacaklara zemin hazırlayan bir keşif eriydi. Kuzey Hindistan'ın kaderinin ellerinde olduğuna ve kendilerine sadece iki haftalık mesafede olan bu nevezuhur kurnaz adamın oyununu bir şekilde bozmak gerektiğine inanan Moorcroft ve yol arkadaşları, biraz da heyecanla gelişini beklemeye başladılar.

Ama bu hiçbir zaman gerçekleşmeyecekti. Çarın adamının tam olarak nasıl öldüğü açık değildir. Ama Karakurum geçitlerinde, yükseklerde bir yerde öldü ve cesedi, bir seyyahın sonradan “Via Dolorosa” adını verdiği yola saçılmış binlerce insan ve hayvan iskeletinin arasına karıştı. Moorcroft bize, rakibinin “ani ve ağır bir rahatsızlık” nedeniyle hayatını kaybettiği dışında pek bir şey anlatmaz. Sadece, ani bir kalp krizi ya da dağ tutması sonucunda öldüğü tahmininde bulunabiliriz zira bu güzergâh yolcuları yer yer deniz seviyesinden 5.700 metre yükseğe çıkarıyordu. Deneyimli bir tıp insanı ve veteriner olan Moorcroft bile muhtemelen Rafaylov’un ölüm nedenini bilmiyordu ya da sorunun cevabı, raporlarından ve yazışmalarından oluşan 10.000 sayfa belgenin arasında bir yerde gömülüdür. Moorcroft’ın kendisinin bu olayla bir ilgisi olduğuna dair herhangi bir imayı da önemsememek gerektiği kesindir. O sadece saygıdeğer bir insan değil, fazlasıyla cömert biriydi. Belki de Moorcroft’ın belgelerini baştan sona inceleyen tek kişi olan, biyografisinin yazarı Dr. Garry Alder’a göre, hasmının küçük yaşta yetim kalan oğlunun geçiminin sağlandığından ve eğitim gördüğünden emin olmak istedi. Ama bütün bunlar bize anlatılanlardır. Dönemin Rus gizli arşivleri Batılı araştırmacılara açılana kadar, Rafaylov hakkındaki kesin gerçek bilinemeyecektir. Ama Moorcroft onun Rus emperyalizminin çok güvenilen bir ajanı olduğuna sahiden inanıyordu –tıpkı Sovyet araştırmacıların Moorcroft’ı Orta Asya’nın ilhakının yolunu açmak için gönderilmiş usta bir casus olarak yaftalamaları gibi. Moorcroft Londra’daki bir arkadaşına yazdığı bir mektupta, Rafaylov için, birkaç yıl daha yaşasaydı “Asya’da, bazı Avrupa hükümetlerini hayrete düşürecek olaylar çıkarabilirdi” demişti.

Rafaylov’un beklenmedik bir şekilde sahneden çekilmesi, Moorcroft’ın Rusya’nın Kuzey Hindistan devletleri üzerindeki emelleri konusundaki paranoyaya yakın korkusunu azaltmaya yetmedi. İlk önce Kalküta’daki üstlerine danışmaksızın ve bunu yapmaya yetkisi olmadan, Ladakh hükümdarıyla “Britanyalı tüccar-

“Elem ya da azap yolu.” İsa’nın Kudüs’te çarmıha gerilmeye giderken geçtiğine inanılan yol. -ç.n.

lar” adına bir ticaret antlaşması müzakere etti. Bunun, Orta Asya pazarlarını zaman içinde, hâlâ Napoléon savaşlarının yarattığı ekonomik yıkımın etkisinde olan Britanya’daki imalatçılara açacak büyük bir darbe olduğu kanaatindeydi. Ama amirleri onun coşkusunu paylaşmadılar. İzinsiz antlaşmanın haberini aldıklarında, bunu hiçbir şekilde sahiplenmediler. Onlar, Rusya’nın Hindistan bir yana, Orta Asya üzerinde bile emelleri olduğuna inanmadıkları gibi, çok değerli bir dost ve komşu olarak gördükleri Pencap hükümdarı Ranjit Singh’i rencide etmesi muhtemel herhangi bir şey yapmaktan kesinlikle kaçınmak istiyorlardı. Onu ve Sihlerden oluşan çok güçlü, iyi eğitilmiş ordusunu kendilerine düşman etmek, isteyecekleri en son şeydi. Ve Keşmir’i ilhak etmiş olan Ranjit Singh’in, Ladakh’ı kıskançlıkla kendi nüfuz alanı içinde gördüğü de Kalküta’da sır değildi.

Ne var ki maharacanın antlaşmadan haberdar olmasının önüne geçmek için artık çok geçti. Moorcroft Ranjit Singh’e çoktan yazmış, onu Ladakh’ın, işlerine burnunu sokmaması gereken bağımsız bir devlet olduğu konusunda uyarmış ve Britanya protektorası olmanın Ladakh hükümdarının arzusu olduğunu belirtmişti. Ranjit’e alelacele, antlaşmanın tamamen geri çekildiğini bildiren bir iletiyle birlikte Moorcroft’ın yaptığı ihlal için sefil bir özür mesajı gönderildi ama anlaşıldığı kadarıyla, Moorcroft’ı Rajit’in hışmından kurtarmak için geç kalınmıştı (daha onunla görece hesapları olan kendi amirlerinin hışmı bir yana). Öyle ki çok geçmeden Moorcroft ve yol arkadaşlarının hayatına kasteden bir dizi esrarengiz olay meydana gelmeye başladı.

Bunlardan ilki, gece pencereden üzerlerine ateş eden, kimliği belirsiz bir silahlı saldırganın işiydi. Cinayete teşebbüs edenin sıkıttığı kurşunlardan biri, oturmuş yazı yazmakta olan George Trebeck’i sıyrıp geçmiş, adam onu belki de raporlarını hazırlamak ve günlüğünü yazmak için portatif yazı masasının başında saatler geçiren Moorcroft’la karıştırmıştı. Sonradan, gece gelen mütecavizler tarafından Moorcroft’ın hayatına kast eden iki girişim daha yaşandı; Moorcroft bu saldırganlardan birini vurarak öldürdü. Amaçlarına ulaşamayan caniler bunun üzerine yeni bir yol denediler. Çok geç-

meden Moorcroft ve yol arkadaşları bir tür ateşli hastalığa yordukları, nedeni açıklanamayan ağrılar çekmeye başladılar. Ama Ranjit Singh'le (ve de tekellerini tehdit ettikleri yerel tüccarlarla) başları belaya girmiş olsa da neler olup bittiğini gayet iyi bilen bazı Ladakhlılar arasında hâlâ dostları vardı. Moorcroft bir gece, hastalıklarının nedeni üzerine kafa yorarken, kimliklerini gizlemek için yüzlerini örtmüş iki yabancı tarafından ziyaret edildi. Adamlar el kol hareketleriyle o ve arkadaşlarının zehirlenmekte olduklarını hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde anlattılar. Şüpheli bir çayı içmeyi bırakmalarından sonra, ağrı ve sancıları bıçak gibi kesili-verdi. Tuhaf bir biçimde, cinayet girişimlerinin de arkası kesildi.

Ama Moorcroft düşmanlarının öç girişimlerinden sağ kurtulmuş olsa bile, şimdi kendi işverenlerinin memnuniyetsizliğiyle yüzleşmek zorundaydı. Kumpanya yöneticileri şimdiye kadar, im-rahorlarına ve onun yeni safkan atlar edinmek için yaptığı sonu gelmez ve maliyetli taleplerine şaşırtıcı bir müsamaha göstermişlerdi. İki beyhude seferden sonra, bir üçüncüsüne çıkmasına, Buha-ra'ya yaptığı bu son yolculuğa dahi izin vermişlerdi. O atlara fena halde ihtiyaçları olduğu kesindi ve Moorcroft seyahatleri süresince merkeze epeyce değerli siyasi ve topografik istihbarat bilgisi yollamıştı. Büyüyen Rusofobisi bile onları fazla rahatsız etmemişti. Buna kulaklarını tıkayıp geçmişlerdi. Lakin Doğu Hindistan Kumpanyası'nın komşu hükümdarlarla son derece hassas ilişkilerine müdahale etmek bambaşka bir konuydu.

İlk adım, Moorcroft'a geçici olarak görevden el çektirip maaşını kesmek ve ona bunu bildiren bir mektup göndermek oldu. Bunu çok geçmeden, göreve geri çağrıldığını bildiren bir başka mektup izledi. Anlaşıldığı kadarıyla, Moorcroft görevden uzaklaştırıldığı haberini almış ama Kalküta'ya geri çağrıldığını bildiren mektup eline geçmemişti. Gene de çok incinmişti. “Ben memleketime, Britanya sınırında yer almasından ötürü, ticaretimizi Türkistan ve Çin'e doğru genişletmemiz için merkezi bir pazar sunan bir devlet üzerinde nüfuz ve kuzeyden gelen bir düşman karşısında sağlam bir siper sağladım” diye protesto edecekti. Kendi insanları tarafından sahiplenilmemenin verdiği aşağılanma duygusu ona çok ağır

gelmiş olmalıydı. Bu da yetmezmiş gibi, kumpanya yöneticilerinde Orta Asya'nın büyük bakir pazarlarına ilgi uyandırmayı ve Kalküta'da ya da Londra'da, Rusya'nın Asya'da Britanya çıkarları için oluşturduğu tehdit konusunda kimseyi ikna etmeyi başaramadığı apaçık ortadaydı.

Moorcroft kadar kararlı olmayan biri, hayal kırıklığı içinde pes derdi. Neticede Londra'ya geri dönebilir ve başarılı bir veteriner olarak kariyerine bıraktığı yerden devam edebilirdi. Ama aramak için bu kadar uzaklara geldiği atları unutmamıştı. Çin Türkistan'ı üzerinden Buhara'ya yaklaşmaları engellenmiş olsa bile, niha-yetinde, Afganistan'dan geçen daha tehlikeli yolu kullanırlardı. Moorcroft'ın kavramadığı, dağların ötesindeki Çinlilerle müzakeresine oturmaya çalışarak Ladakh'ta aylarca zaman geçirmelerinin, daha başından beri boşuna olduğuydu. Zira Moorcroft'ın o kadar takdir ettiği kurnaz Rafaylov, geçitler üzerinden kendi kader yolculuğuna çıkmadan önce, onlara karşı kıdemli Çinli görevlilerin beyinlerini zehirlemeyi başarmıştı.

Yitirdikleri zamanı telafi etmeye çalışan Moorcroft ve arkadaşları, onları geri çağıran mektup ellerine geçmeden Leh'ten ayrıldılar. Keşmir ve Pencap'ı aştıktan sonra (Ranjit Singh'in başkenti Lahor'un epeyce kuzeyinden geçmeye dikkat etmişlerdi), 1824 baharının sonlarında İndus'u aşır Hayber Geçidi'ne girdiler. Geçidin ötesinde Afganistan, onun da ötesinde Buhara vardı.

VIII

Ceyhun'da Ölüm

Değerli mallarla yüklü ve altın taşıdığı rivayet edilen, silah bakımından zayıf bir kervanı Afganistan'ın göbeğinden geçirmek, en uygun şartlarda bile çok tehlikeli bir işti. Hele bu işe ülkenin anarşinin pençesinde ve iç savaşın eşiğinde olduğu bir sırada kalkışmak, büyük bir yüreklilik, belki de deli cesareti gerektiriyordu. Gene de Moorcroft ve arkadaşları bunu başarmak için cesurca yola koyuldular. Bu işten sağ çıkabilme, kendilerini ve mallarını Ceyhun kıyılarına en ufak bir zarar görmeden atabilme ihtimalleri zayıf görünüyordu. Dahası, gidecekleri yere onlardan önce varan çılgınca hikâyelerden bazıları, hiç de şanslarını artıracak şekilde kurgulanmamıştı.

Bu hikâyelerden birine göre, gerçekten de bir Britanya istila gücünün gizli öncü koluydular ve ilhak öncesinde bölge hakkında bilgi toplamak için gelmişlerdi. Afganlar belki de Moorcroft'ın düşüncelerini okuyabiliyorlardı zira çok geçmeden Kalküta'ya, tam da bunu önerdiği bir mektup yazacaktı. Ona göre, Afganistan'a ilk önce Britanyalılar el atmazsa, bunu Rusların yapacağı neredeyse kesindi. Ve bunun için, iki rakip hizbin Afganistan tahtını ele geçirmek için çekiştiği bugünden daha uygun bir zaman olabilir miydi?

Moorcroft, duruma uygun itaatkâr bir adayı tahta çıkarmak için tek bir Britanya alayının yeterli olacağını savunuyordu. Ama her zamanki gibi önerisine kulak asan olmadı. Ne var ki çok geçmeden, tam da bunun için yaygara koparan ve kendi fikirleriymiş gibi ortaya atan, çok daha etkili başka sesler çıkmaya başladı. Zira Afganistan'ın Britanya emperyal tarihinde büyük bir yer işgal etmesi mu-kadderdi ve Moorcroft'ın tek farkı zamanının ilerisinde olmasıydı.

Moorcroft ve ekibinde büyük rahatsızlık yaratan bir başka söylenti de topraklarından geçtikleri aşiretlere güvenli geçiş için cömertçe ödemeler yapmaya hazır olduklarıydı. Sürekli saldırıya ya da ihanete uğrama korkusuyla ilerlediler ama neredeyse tek geçim kaynağının evcil hayvan besiciliği olduğu bir bölgede veterinerlik becerileri mumla aranan Moorcroft sayesinde, dostlar da edindiler. Afgan yazının şiddeti hepsi için ağır bir sınav oldu; sıcaktan köpekler bile etkilendi ve ikisi güneş çarpmasından öldü. Moorcroft, sıcak için “bir demircinin ocağından kusuluyor gibiydi” diye yazmıştı. Yolculuk ederlerken hep yaptığı gibi, insanlar ve topografya, yabanıl yaşam ve besi hayvanları, tarım ve antik kalıntılar hakkında bol bol not tuttu. Budistlerin en kutsal yerlerinden Bamyân'da –burayı gören ilk Avrupalılar onlardı– kaya yüzeyine oyulmuş devasa iki Buda heykeline huşu içinde bakakaldılar; heykellerden daha uzun olanının 45 metre yüksekliğinde olduğunu hesapladılar ki bu gerçek yüksekliğin 9 metre altında bir tahmindir. Bir mağaranın içine odunkömürüyle isimlerini de yazdılar. Moorcroft'ın ismi bir buçuk yüzyıl sonra hâlâ orada yazılı duruyordu.

Sonunda, takat kesici engellerin üstesinden gele gele, Hayber Geçidi'ne girişlerinden yaklaşık sekiz ay sonra Ceyhun kıyılarına ulaşarak, buraya ayak basan ilk İngilizler oldular. Karşılaştıkları güçlükler ve tehlikeler düşünüldüğünde, bu büyük başarı hayret uyandırıcı bir cesaret ve kararlılığın ürünüydü. Bugün bile, Ceyhun'un o ücra çığırını görmüş Avrupalı sayısı çok azdır ve bunların çoğu da Sovyet Orta Asya'sındaki Taşkent ile Kabil arasında uçakla seyahat ederken havadan görmüştür. Moorcroft bu kudretli ırmağın stratejik önemini anlamamış değildi ve atlarıyla yüzerek suyu geçen Kazakları gözünde canlandırabildiğine kuşku yoktu.

“Akıntı benim görmeyi beklediğimden daha yavaştı, hızı saatte üç buçuk kilometreyi aşmıyordu” diye not etmişti. “Nehrin kıyıları Ganj kıyıları gibi alçak, toprak gevşekti ve benzer biçimde, kum suyun rengini değiştirmişti.”

Nehrin, başlıca geçiş noktası olan Hoca Salah'ta, Thames'in Charing Cross'ta ulaştığı genişliği aşmadığı görüldü ama başka her yerde buradakinden çok daha genişti. Onlara, Ceyhun'un doğduğu Pamir Dağları'nda karların erimeye başladığı bahar aylarında, nehrin genişliğinin yer yer 1.500 metreyi aştığı söylendi. Her biri 20 deve ya da at taşıma kapasitesine sahip, düz tabanlı üç ahşap tekne, Hoca Salah'tan feribot servisi yapıyordu.

Artık kış gelmişti ve çölü sıklıkla diz boyu bataklık haline getirerek kervanın ilerlemesini büyük ölçüde yavaşlatan kar, sıkıntılarını daha da artırıyordu. Ceyhun'u geçtikten beş gün sonra, Buhara Hanlığı'ndaki en büyük ikinci şehir olan Kaşi'ye [Kaşgar] vardılar. Şehrin 16 yaşındaki valisi Tora Bahadır emirin ikinci oğluydu. Ona saygılarını sunmak için sarayına gidinceye kadar, içine düşenin anında gözden kaybolabileceği, üstten bakınca fark edilmeyen mağaramsı çukurlarla dolu çamur deryalarıyla boğuşmak zorunda kaldılar. Moorcroft, huzuruna çıktıkları genç valiyle kısa görüşmelerinin dostane bir havada geçtiğini ve bunun “Buhara'da karşılaşımız açısından hayra alamet olduğunu” kaydedecekti. Bilmediği, genç valinin sevimli tavrının ve “sürekli gülümseme”sinin ardında zalimce bir ihtirasın ve kötü bir tabiatın yattığıydı. Babasının ölümünde, ağabeyini katledip tahtı ele geçirmekle kalmayacak, ileride, iki İngiliz subayını farelerin cirit attığı bir kuyuya attıracak, sonra da sarayının baktığı meydanda kellelerini uçurtacaktı.

Moorcroft ve arkadaşları 25 Şubat 1825'te, Müslüman Orta Asya'nın kutsal şehri Buhara'ya ait olduğunu bildikleri minare ve kubbelerin, şüpheye yer bırakmayan silüetini uzaktan seçebildiler. Söylendiğine göre, şehir o kadar kutsaldı ki dünyanın başka her yerinde gün ışığı gökten aşağı vururken, Buhara'da aşağıdan yukarı vurup semayı aydınlatırdı. Bu, Moorcroft ve bitkin ekibi için, Kal-küta'dan ayrıldıkları günden beri çektikleri her şeye değdiğini söyleten ve zafer hissi veren bir görüntü olmalıydı. O gece günlüğüne,

“Kendimizi, erişebilmek için beş yıldır oradan oraya dolanıp durduğumuz, bu yüzden mahrumiyetlere ve büyük tehlikelere maruz kaldığımız o şehrin kapılarında bulduk” diye yazmıştı. Ne acıdır ki sevinç ve mutlulukları kursaklarında kalaçaktı. Ertesi sabah şehre girdiklerinde, heyecanla “Urus ... Urus” –“Ruslar... Ruslar”– diye bağrıışan çocuklar tarafından karşılandılar. Moorcroft o an, bunların daha önce mutlaka Avrupalı birilerini gördüğünü ve kuzeyden gelen hasımlarının hedefine ondan önce ulaştıklarını anladı.

Çok geçmeden, bunun dört yıldan uzun bir süre önce olduğunu öğrendi. Ama bu uçsuz bucaksız iç Asya topraklarında haberler o kadar yavaş yayılıyordu ki bunu ne Hindistan’ın uzak kuzeyindeyken kendisi ne Kalküta’daki üstleri öğrenebilmişti. Ruslar ise Müslüman Orta Asya’yı kesinlikle kendi nüfuz alanları içinde gördüklerinden, bunun bilinmeden kalmasından hoşnuttular. Resmi olarak diplomatik ve ticari amaçlarla düzenlenen sefer, Ekim 1820’de Orenburg’dan başlamıştı. Sefer heyeti çardan emire dalkavukça bir mektup götürmüş, emir de bunu, yerli araçların elinden almayı kabul etmişti. Ruslar işleri kolaylaştırmak için yanlarında silahlar, kürkler, saatler ve Avrupa porselenleri gibi pahalı hediyeler de getirmişlerdi. Bunların zengin Buharalılar arasında böyle daha fazla mal edinme iştahını kabartacağı umulmuştu. Zira Rus fabrikalarının –şimdi 200.000 işçi istihdam eden böyle 5.000 kadar fabrika vardı– yeni pazarlar bulma zorunluluğu giderek büyüyordu.

Rusya’da iç pazar hızla büyüyen mamul mal hacmini tüketmek için çok küçük ve yoksullaşmış durumdaydı; daha gelişkin makineler kullanan Britanyalı rakipler ise gerek Avrupa’da gerek Amerika’da Rus malları karşısında fiyat kırma imkânına sahipti. Oysa Rusların kapısının dibindeki Orta Asya’da, en azından şimdiye kadar rekabetle karşılaşmadıkları, uçsuz bucaksız bir potansiyel pazar vardı. Britanyalıların, bedeli ne olursa olsun, Orta Asya’dan uzak tutulması gerekiyordu. Eski İpek Yolu çarşıları sadece Rus mallarıyla dolmalıydı. Rus mallarını taşıyan kervanların peşinden, ister istemez, Rus bayrağı –iki başlı imparatorluk kartalı– geliyor olsa da özellikle bu ilk yıllarda, Büyük Oyun St. Petersburg’da, siyasi ve askeri genişleme kadar pazarlara nüfuzla da ilgiliydi. Bu, Britanya ta-

rafında henüz sadece Moorcroft'ın öngördüğü amansız bir süreçti. Ve Moorcroft burada, çarşıları çoktan Rus mallarıyla dolmuş olan uzak Buhara'da, bu gerçekle ilk defa ve bizzat yüz yüze gelmişti.

Moorcroft'ın da tahmin etmiş olacağı gibi, Rusların 1820 seferinde salt ticari bir keşiften daha fazlası söz konusuydu. İleride açığa çıkacağı üzere, heyete, dönerken Buhara'nın savunma sisteminin ayrıntılı planlarıyla birlikte mümkün olduğunca çok askeri, siyasi ve sair istihbarat bilgisi getirme talimatı verilmişti. Seferde görevli olan Eversmann adındaki Alman asıllı hekim, heyetin ve muhafızlarının şehir surlarının dışında tutulacağı varsayımıyla, kılık değiştirerek başkente girmek ve emirin tebaasının arasına karışıp toplayabildiği kadar bilgi toplamak gibi neredeyse intihar sayılabilecek bir işe girişmişti. Emir, Rusları huzuruna kabul etmeye razı olmuştu ama onlar Hive sefer heyetinin katledilmesine yol açan kalışlığı unutmamış olduklarından işi şansa bırakmamışlardı. Bu nedenle, yanlarına atlı ve piyade muhafızlara ilaveten, gerektiğinde Buhara'nın kerpiç surlarını ve camilerini yerle bir edilecek iki güçlü top da almışlardı.

Bozkırların ve çölün aşıldığı 1.600 kilometrelik yolculuk, hem insanlar hem hayvanlar için çok zor ve yorucu geçmiş ve emirin topraklarına varmalarından çok önce atlarından pek çoğunu kaybetmişlerdi. Topraklarından geçmek zorunda oldukları ilk halk olan Kazaklar başlarına pek bir dert açmamıştı ama çölün bir noktasında yüzden fazla cesetle karşılaşmışlardı; bunlar, akıncıların saldırısına uğramış Buharalı bir kervandan geriye kalanlardı. Cesetler onlara, yağmacı Kazaklar ilk elden dize getirilmedikleri takdirde, kendi ticaret kervanlarının karşı karşıya kalacağı problemleri acı bir şekilde hatırlatmıştı. Yola koyulmalarının üzerinden iki aydan uzun bir süre geçtikten sonra, Buhara Hanlığı'nın ilk ileri karakoluna ulaşmış, ertesi gün de taze meyve, ekmek ve atlar için saman taşıyan bir kervanla karşılaşmışlardı; kervan, düşüncelilik eden emir tarafından bizzat gönderilmişti –ama bu, kuzeyden gelen istilacı bir gücün bekleyebileceği bir şey değildi. Dört gün sonra da başkent kapılarının dışında kamplarını kurup emir tarafından çağrılmayı beklemeye başlamışlardı.

Dr. Eversmann'ın şansı da o sırada yüzüne gülmüştü. “Urus” ların gelmesinin yol açtığı heyecanı fırsat bilerek ve kendine tüccar süsü vererek fark edilmeden şehre girmeyi ve bir kervansarayda yatacak yer bulmayı başarmıştı. Heyet üyeleri ve muhafızları surların dışındaki bir köyde ağırlandıysa, hakkında çok az şey bilinen bu biraz karanlık şahıs, askeri konulardan Buharalıların cinsel temayüllerine varıncaya kadar pek çok konuda istihbarat toplamaya koyulmuştu. Cinsellik konusunda, “Utancım buna engel olmasa, inanılmaz şeyler anlatabilirdim” diye yazacaktı. Anlaşıldığı kadarıyla, Buhara’da “İstanbul’da bile” tabu sayılan şeyler oluyordu. Eversmann bize, insanlarda “rafine duygular” diye bir mefhum olmadığını, bu adı konmamış “büyük günahlar”dan zevk alırken yakalananlara verilen şiddetli cezalara rağmen, cinsel tatminden başka bir şey düşünmediklerini anlatır. Emir’in kendisi de bunun istisnası değildi. “Sodom ve Gomora’nın tüm dehşet ve tiksincilikleri”nin yaşandığı bu şehirde, haremine ilaveten, “kırk ya da elli düşkün mahlûk”un hizmetlerinden yararlanıyordu.

Eversmann’ın kimliğini gizlemek için büründüğü, kesin detaylarını bilmediğimiz kılığı son derece inandırıcı olmalıydı zira emir’in her yerde muhbirleri olan gizli polisi, Buhara’da kaldığı üç ay boyunca hiçbir şeyden şüphelenmemişe benzer. Ama o ne kadar tehlikeli bir oyun oynadığının tamamen farkındaydı. Yazdığına göre, bir soru sormak ya da dolaşmak için sokağa çıkması bile şüphe uyandırması, dolayısıyla da nahoş dikkatleri üzerine çekmesi için yeterliydi. Gündüz azar azar topladığı tüm istihbarat bilgilerinin “gece gizlice” not edilmesi gerekiyordu. Ama sonunda doktorun şansının arkası kesilecekti. Kötü bir tesadüf sonucu, onu Orenburg’dan hatırlayan bir Buharalı tarafından tanınacak ve gizli polise ihbar edilecekti. Eversmann tuttuğu tüm notları heyetten birine teslim etmeyi, sonra da Çin Türkistan’ındaki Kaşgar’a gidecek bir kervana katılmayı planlamıştı –anlaşıldığı kadarıyla, orada da efendileri için benzer istihbarat bilgileri toplamayı teklif etmişti. Ama şehirden ayrıldığı ve Rus korumasından uzak kaldığı an öldürüleceği uyarısını almıştı.

Emir, Rusların yaptığı bu ikiyüzlülüğü anlamış olmasının, güçlü komşularıyla daha yeni kurduğu dostça ilişkileri gölgelemesine izin vermedi. Eversmann'ın, o ve yol arkadaşları kendi yollarına giderken, sessizce ortadan kaldırılacak olmasının sebebi de büyük ihtimalle buydu. Doktor bunun üzerine aceleyle planlarını değiştirmiş, artık görevlerini tamamlamış olan (bunların arasında gizlice şehir surlarının planını çizmek de vardı) ve şehir dışında Orta Asya kışının en sert günlerinin geçmesini bekleyen kendi heyetiyle birlikte Orenburg'a dönmeye karar vermişti.

Ruslar 10 Mart 1821'de, ölümsüz dostluk tezahüratları arasında, neredeyse Britanya adaları büyüklüğünde bir hanlığı yöneten emirin başkentinden ayrıldılar. On beş gün sonra da emirin son topraklarından çıktılar. Hayıflandıkları tek şey, Hive'deki Muravyev gibi, Buhara'daki köleler arasında buldukları çok sayıda memleketlilerini geride bırakmak zorunda kalmış olmalarıydı. Bunlardan bazıları o kadar uzun zamandır esirdi ki nerdeyse anadillerini unutmuşlardı. Heyet üyelerinden biri, "Bizi görünce gözyaşlarını tutamadılar" diye yazmıştı. Ama heyettekilerin duyguları ne olursa olsun, Muravyev'in de yaptığı gibi, bu zavallı enkaz-ı beşerlerin feci durumunu ilgililere duyurmak ve Orta Asya'da Rus hâkimiyetinin kurulup böyle zalim ve barbarca uygulamaların ebediyen yasaklanacağı günün gelmesi için duacı olmak dışında, onlar için yapabilecekleri çok az şey vardı.

St. Petersburg Buhara'yı zor yoluyla ele geçirmeyi düşünmüş olsa bile, fiiliyatta bu düşüncelerden hiçbir şey çıkmadı. Nitekim hanlığın sonunda çarlık yönetimi altına girmesine kadar bir dört yüzyıl daha geçecekti. Ama Rusların fetihçi bir orduyla geri dönmesi, Moorcroft'a endişelenmeye yetecek kadar gerçek bir tehlike olarak görünüyordu. Emir tarafından iyi karşılandığı Buhara'da kalırken, iki nahoş keşif daha yapmıştı. Bunlardan biri, çarşılarındaki Rus mallarının, daha düşük kalitede olmalarına rağmen, o ve arkadaşlarının Buhara'ya getirmek için onca badire atlattığı mallara tercih edilmesi idi. O kadar uzun zamandır hayalini kurduğu o hızlı ve dayanıklı atların –ama az ama çok– emirin hanlığında artık bulamadığını keşfetmesi de bir o kadar düş kırıcı olmuştu.

Bu son başarısızlığından acı bir hayal kırıklığına uğrayan Moorcroft, kış bastırıp da Kuzey Hindistan'a uzanan geçitler karla kapanmadan eve dönmek üzere yola koyulmaya karar verdi. Edinmeyi başardığı birkaç atı da yanına alıp geldikleri yoldan geri dönme niyetiyle arkadaşlarıyla birlikte şehirden ayrıldı. Ama Ceyhun'u geçtiğinde, aradığı atları bulabileceğini duyduğu, güneybatıdaki ücra bir çöl köyünden at satın almak için son bir girişimde bulunmaya karar verdi. Trebeck ve Guthrie'yi Belh'te bırakıp bir avuç adamla yola çıktı. Bu, onu son görüşleri olacaktı.

Moorcroft'ın ve ona eşlik edenlerin başına gelenler hâlâ esrarını korumaktadır. Resmi kayıtlara göre, 27 Ağustos 1825'te ya da bundan hemen önce yüksek ateşten ölmüştü. Altmışına yaklaşmıştı ki bu Hindistan standartlarına göre yaşlı bir adam olduğu anlamına geliyordu ve birkaç aydır sağlığının bozuk olduğundan yakınıyordu. Ölüm nedeninin anlaşılmasına imkân vermeyecek kadar bozulmuş olan cesedi, son nefesini vermesinden bir süre sonra, adamları tarafından Belh'ten getirildi ve yol arkadaşlarınca toprağa verildi. Kısa bir süre içinde Guthrie de öldü ve onu, gene çok geçmeden Trebeck'in ölümü izledi; görüldüğü kadarıyla, bunların ikisi de doğal ölümlerdi. Bu arada, uzun zamandır Moorcroft'ın hizmetinde olan sefer heyetinin tercümanı da ölmüştü. Bu kadar tesadüf olamayacak kadar fazla görüldüğünden, çok geçmeden Hindistan'da, Rus ajanları tarafından, muhtemelen de zehirlenerek öldürüldükleri yolunda söylentiler dolaşmaya başladı. O kadar sansasyonel olmayan bir başka söylentiye göre de sahip oldukları eşyalar için öldürülmüşlerdi. Moorcroft'ın biyografisini yazan Dr. Alder'a göre, son umutlarını bağladığı köyde de aradığı cins atların olmadığını görünce muhtemelen yaşama isteği kaybolan Moorcroft'ın bir tür ateşli hastalıktan öldüğü hemen hemen kesindi.

Ama hikâyede son bir sürpriz vardır. Moorcroft'ın öldüğü kabul edilen tarihten 20 yıl sonra, 2.400 kilometre doğudaki Lhasa'ya ulaşan iki Fransız misyoner kâşife, Tibetliler tarafından ülkeden kovulmalarından önce tuhaf bir hikâye anlatıldı. Onlara, Keşmirli olduğunu iddia eden Moorcroft adında bir İngiliz'in 12

yıl orada yaşadığı söylendi. Hakikat ancak Ladakh'a giderken yolda ölmesinden sona gün ışığına çıkmıştı: Bu esrarengiz yabancının evinde, besbelli hazırlamakta olduğu, yasak kente ait haritalar ve planlar bulunmuştu. Fransız kâşifler Moorcroft'ı görmemişlerdi ama onun uşağı olduğunu iddia eden bir Keşmirlinin Tibetlilerin hikâyesini doğruladığını açıklayacaklardı. Bu olağanüstü ifşaat, ilk kez 1852'de, seyahatlerini anlatan İngilizce bir kitapta yayımlandığında Britanya'da küçük bir sansasyona neden oldu. Zira Moorcroft'ın arkadaşlarının Belh'te toprağa verdikleri cesedin gerçekten ona mı yoksa başka birine mi ait olduğu sorusu doğmuştu.

Moorcroft'ın biyografi yazarı, onun ülkeye dönüp kendisini eleştirenlerle ve resmi suçlamalarla yüzleşmektense ölmüş gibi yapma olasılığını tamamen göz ardı etmez ama "eldeki bulguların ağırlıklı bölümü ve olasılık hesabı" buna karşı olduğundan, böyle bir ihtimalin çok düşük olduğuna inanır. Dr. Alder, "Moorcroft'ın kişiliği, sicili ve temsil ettiği her şeyle bu kadar tutarsız hareketlerin, belki de yüksek ateşin etkisiyle açıklanabileceği" sonucuna varır. Fransızların hikâyesine getirilen açıklamalardan biri de Moorcroft ve arkadaşlarının ölümünden sonra kervan dağıldığında, Keşmirli uşaklarından birinin ona ait harita ve belgelerin yardımıyla yolu bulup Lhasa'ya ulaşmış olabileceğidir. Uşak da Keşmir'e memleketine dönerken yolda ölünce, bu evrak –üzerlerinde Moorcroft'ın adı yazılıydı– pekâlâ onun evinde bulunmuş olabilir. Yabancıların niyetlerinden hep kuşkulanan basit insanlar olan Tibetliler, bunların kendi ülkelerinin haritaları, ölen uşağın da besbelli onca yıl onları gizlice gözetlemiş, haritalarda adı yazılı İngiliz olduğunu varsaymış olabilirlerdi.

Ne var ki Moorcroft sağken üstleri tarafından üzeri çizilmiş ve ancak ölüm sayesinde resmen kınanmaktan kurtulmuş biri olsa da sonradan ziyadesiyle ödüllendirilecekti. Bugün, sonu gelmez at arama girişimleri sırasında bölgenin keşfine yaptığı muazzam katkı nedeniyle coğrafyacılar büyük saygı görmektedir ve pek çokları tarafından Himalaya kâşiflerinin atası olarak kabul edilmektedir. Kendisi için çok şey ifade ediyor olsa bile, o özel atları bulmayı ya da Buhara pazarını İngiliz mallarına açmayı başaramamasını

kimse önemsememektedir. Bizi ilgilendirdiği kadarıyla onu asıl haklı çıkaran jeopolitik öngörüleridir. Zira ölümünün üzerinden çok geçmeden, Rusların Orta Asya'daki emelleri konusunda durmadan tekrarladığı ama kulak asılmayan uyarıları doğru çıkmaya başladı. Bu öngörüler, Büyük Oyun ülkesinde yaptığı önemli seyahatlerle birlikte, onu çok geçmeden, kaderlerinde onun izinden gitmek olan Britanyalı genç subayların idolü haline getirdi.

Belki de Moorcroft'ı haklı çıkaran son ayrıntı, o yalnız mezarının yerinde saklıdır. 1832'de mezarı gören son kişi, gene kuzeye Buhara'ya doğru gitmekte olan, memleketlisi ve Büyük Oyun oyuncusu Alexander Burnes oldu. Burnes taşsız ve yarısı kerpiç bir duvarla kaplı mezarı, Belh kentinin dışında, ay ışığında güçlkle buldu. Bitkin durumdaki yol arkadaşlarının, kâfir olmaları nedeniyle, onu şehir içine defnetmelerine izin verilmemişti. Moorcroft, o tarihten bir buçuk yüzyıl sonra Sovyet askerlerinin ve zırhlılarının Ceyhun'u aşarak, güneye Afganistan'a doğru indikleri noktaya çok da uzak olmayan bir yerde yatmaktadır. O kendisi için bundan daha güzel bir mezar kitabesi isteyemezdi.

IX

Fırtına Yaklaşıyor

Rusya ile İran'ın Kafkasya'da yaptıkları, Kazakların ilerlemesini durduran ve St. Petersburg'un ihtiraslı bakışlarını Orta Asya'ya döndüren ateşkes uzun sürmeyecekti. 1813'te Britanyalıların arabuluculuğuyla imzalanan Gülistan Antlaşması'na, çar da şah da bir sonraki raunttan önce güçlerini tahkim etmelerine imkân verecek geçici bir çözüm gözüyle bakmışlardı. Şahın amacı, zafer kazanan Ruslara antlaşmayla bıraktığı toprakları geri kazanmaktı. St. Petersburg ise zamanı geldiğinde, İran'la güney sınırını genişletip sağlama alma niyetindeydi. Ama Moorcroft'ın ölümünün üzerinden bir yıl geçmeden, İran'ın Ruslar tarafından istila edilmesini asla temenni etmeyen Britanyalıların korktuğu oldu ve iki komşu arasında savaş yeniden başladı.

Bu defa savaşın doğrudan nedeni, Erivan ile Sevan Gölü arasında kalan bir bölgenin kime ait olduğunu net bir şekilde belirtmeyen antlaşmanın lafzı konusunda çıkan ihtilaftı. Anlaşmazlığı çözmek için, Rusya'nın Kafkasya genel valisi General Yermolov ile İran'ın veliaht prensi Abbas Mirza arasında görüşmeler yapıldı. Ama müzakere masası devrildi ve Yermolov'un birlikleri Kasım

1825'te ihtilafı bölgeyi işgal etti. İranlılar askerlerin geri çekilmesini istediler ama Yermolov bunu kabul etmedi. Şah gibi tebaası da öfkelenmişti ve kâfir Ruslara karşı cihat için orduya yazılanlar, ülkenin dört bir yanından akın akın gelip Abbas Mirza'nın sancağı altında toplandılar.

İranlılar, Rusların henüz savaşa hazır olmadığına farkındaydılar. Türklere karşı verdikleri bağımsızlık mücadelesinde Yunanlıların yanında yer alan St. Petersburg, Çar Aleksandr'ın Aralık 1825'te aniden ölmesinin ardından içte, özellikle de orduda çıkan ciddi karışıklıklarla da karşı karşıyaydı. Türkler karşısında yakın zamanda elde ettiği başarıdan cesaret alan Abbas Mirza, Rusları hazırlıksız yakalayıp darbesini indirmeye karar verdi. Otuz bin kişilik bir İran kuvveti, aniden ve uyarıda bulunmaksızın Rus sınırını geçti ve karşısına çıkan her şeyi önüne katarak ilerlemeye başladı. Bir Rus alayının tamamı ve bir zamanlar şaha ait olan bazı şehirler ele geçirilirken, İranlı çeteler de düzenledikleri akınlarla Yermolov'un Kafkasya'daki karargâhı Tiflis'in kapılarına dayandılar. Galip gelen İranlılar, Hazar kıyısındaki büyük Lenkeran Kalesi'ni de geri almayı başardılar.

"Kafkasya Aslanı" lakabıyla anılan Yermolov, uzun ve parlak kariyerinde ilk kez gafil avlanmıştı. Küçük düşen St. Petersburg, Londra'ya, İranlıları saldırmaları için kışkırtmakla itham etti zira Abbas Mirza'nın ordusunda danışman olarak görev yapan, hatta bazıları topçu kuvvetlerine komuta eden Britanyalı subaylar olduğu sır değildi. Yeni çar I. Nikolay, derhal, Yermolov'u komutanlık görevinden alıp yerine Rusya'nın en parlak genç generallerinden Kont Paskeviç'i geçirmeye karar verdi. Ama yaşlanmakta olan "Aslan" üstlerinin güvenini kaybetmiş olsa da bozgun nedeniyle St. Petersburg'u suçlayan askerlerinin güvenini ve saygısını hâlâ koruyordu. Ücretini kendi cebinden ödemek zorunda kaldığı bir atlı arabayla Tiflis'ten ayrılırken askerlerinden pek çoğu gözyaşlarını gizlemeden ağladı.

Paskeviç, takviye kuvvetlerin yardımıyla savaşın seyrini istilacıların aleyhine çevirdi. Abbas Mirza, çok geçmeden, bugün Ermenistan'ın başkenti olan Erivan'ın ele geçirilmesiyle şahikasına çı-

kan bir dizi yenilgiye uğradı. Nikolay, Paskeviç'i zaferinin anısına "Erivan Kontu" ilan etti –bu, İranlıları öfkeliendirmeyi amaçlayan hesaplı bir hareketti. Paskeviç de Nikolay'a, Timurlenk'e ait olduğu söylenen, İranlı bir generalden alınmış bir kılıç hediye etti. Şaha gelince, müttefiki Britanya'yı, yakınlarda imzaladıkları savunma paktı çerçevesinde acilen yardıma çağırdı. Bu durum Londra'da epey bir rahatsızlık yarattı. Askeri açıdan konuşulacak olursa, Britanya yardım yapacak durumda değildi çünkü Kafkasya'ya ulaşabilecek mesafede askeri yoktu. Ayrıca, hâlâ resmen müttefiki olan Rusya'yla takışmaya son derece isteksizdi.

Britanyalılar açısından, Londra ile Tahran arasındaki paktın başlangıçtaki amacı, Hindistan'ı İran üzerinden gelecek bir istilacının saldırısından korumaktı. Wilson ve başkalarının yaptıkları uyarılara rağmen, böyle bir şeyin hemen gerçekleşme olasılığı düşük görünüyordu. Britanyalıların şansına, paktta bir cayma maddesi vardı. Buna göre, Britanya şahın yardımına, saldırgan taraf o olduğunda değil, saldırıya uğradığı takdirde gitmek mecburiyetindeydi. Ve hukuki açıdan bakıldığında, büyük provokasyona ve aşağılanmaya rağmen saldırgan taraf oydu, çünkü altına imza attığı Gülistan Antlaşması'yla belirlenen Rus sınır hattını onun askerleri geçmişti. Böylece, Britanya 22 yıl içinde ikinci kez bir şeyler yapma sorumluluğundan kaçabildi. Ama bu sadece İranlılar arasında değil, Doğu'nun her yerinde şöhretine ciddi bir zarar verecekti. Zira anında, Britanyalıların Ruslardan dostlarının yardımına koşamayacak kadar korktuklarına hükmedilmişti. Daha da kaygılandırıcı olan, Rusların da buna inanmaya başlıyor olmasıydı.

Britanyalı müttefiklerinden bekledikleri yardımı alamayan İranlıların bir defa daha barış talep etmekten başka seçeneği kalmadı. Ama şanslarına, Ruslar o sırada Türklerle savaşıyordu, yoksa 1828'de Türkmençay'da üzerinde anlaşılan teslim koşulları daha ağır olabilirdi. Bu antlaşmayla, Çar Nikolay, zengin Erivan ve Nahçıvan vilayetlerini kalıcı olarak imparatorluk topraklarına kattı. İranlılara gelince, Britanyalıların düzenbazlığı bir yana, büyük güç politikası konusunda acı bir ders almışlardı. Talihsiz şahın mali açıdan çok zorda olduğunun farkında olan Londra onu, yüklü bir

para karşılığında, saldırıya uğramış olsaydı yardımına koşacak Britanya'nın artık bu konuda herhangi bir yükümlülüğü kalmadığını kabul etmeye ikna etti. Bununla, o zamana kadar en üst seviyede olan İran'daki Britanya nüfuzu, yerini Rus nüfuzuna bırakmak üzere buharlaştı. İranlılar fiilen, ülkede dilediği yere konsoloslarını yerleştirme hakkına sahip ve tüccarlarına özel ayrıcalıklar tanınan dev kuzey komşularının protektorası haline geldiler.

1828 kışında Tahran'a gelen Rusya'nın şah nezdindeki yeni sefiri Aleksandr Griboyedov, şahsına ve hükümetine duyulan husumete rağmen, büyük bir nezaketle ve resmi törenle karşılandı. Güçlü liberal eğilimleri ve edebiyat dünyasında seçkin bir yeri olan sefir, vaktiyle Yermolov'un siyasi sekreterliğini yapmıştı ve İranlıları küçük düşüren teslim koşullarını müzakere eden kişiydi. Şimdi görevi, İran'ın belini büken savaş tazminatının ödenmesi de dahil, bu koşulların harfiyen yerine getirilmesini sağlamaktı. Griboyedov'un İran'daki varlığı, daha bağnaz dini unsurlar üzerinde kırmızı görmüş boğa etkisi yarattı. Tahran'a Ocak 1829'da, duyguların tavan yaptığı ve müminlerin kendilerini kılıçlarla yaralayıp başlarından aşağı kor ateşler döktükleri mübarek Muharrem ayında gelmiş olması da ilave bir talihsizlikti. Kâfir Ruslara duyulan nefret patlama noktasındaydı. Kivılcımı çakan Griboyedov'un kendisi oldu.

Barış antlaşmasının şartları uyarınca, İran'da yaşayan Ermeniler eğer isterlerse, artık Rus İmparatorluğu'nun parçası haline gelen, dolayısıyla Hıristiyan yönetimi altındaki memleketlerine dönebileceklerdi. Bu haktan yararlanmaya çalışanlar arasında, şahın sarayında görevli bir hadım ile damadının hareminden iki genç kız da vardı. Bunlar Rus sefarethanesine kaçtılar ve Griboyedov onlara sığınma hakkı tanıdı, bu arada da memlekete dönüş yolculukları için hazırlıklara başlandı. Şah bunu öğrenir öğrenmez, Griboyedov'dan üçünün de iadesini istedi. Ruslar, antlaşma şartlarına sadece çarın Dışişleri bakanı Kont Nesselrode'un istisna getirebileceğini ve şahın ricasının konta iletilmesi gerektiğini ileri sürerek, bunu yapmayı reddettiler. Bu cesur bir karardı zira daha iyi ilişkilerin tesisi uğruna Ermenilerin iade edilmesinden daha kolay bir

şey olmazdı ama Griboyedov onları teslim ettiği takdirde başlarına neler geleceğini çok iyi biliyordu.

Nefret edilen kâfirin şaha hakaret ettiği söylentisi, şehir halkı arasında hızla yayıldı. Mollaların talimatıyla çarşılar kapatıldı ve halk camilerde toplandı. Camilerde insanlara Rus sefarethanesisine yürüyüp oraya sığınmış üç kişiyi yakalamaları söylendi. Anında toplanan birkaç bin kişilik bir güruh binanın çevresini sardı ve “Rus kanı isteriz” diye bağırmaya başladı. Kalabalık anbean büyüyordu ve Griboyedov, sefarethanenin küçük Kazak muhafız birliğinin bunları asla binanın uzağında tutamayacağını fark etti. Hepsisi ölüm tehlikesi altındaydı ve istemeye istemeye Ermenileri iade etmeyi önermeye karar verdi. Ama artık iş işten geçmişti. Mollaların kışkırttığı güruh, birkaç saniye sonra binaya saldırdı.

Kazaklar bir saatten uzun süre, sayıca kendilerinden çok üstün olan istilacıları zapt etmeye çalıştılar ama adım adım, önce avludan, sonra tek tek odalardan geri çekildiler. Kalabalığın ilk kurbanları arasında, bir köşeye kısıtılıp paramparça edilen hadım da vardı. İki kızın akıbeti meçhuldür. Ruslar son direnişlerini Griboyedov’un çalışma odasında verdiler; o ve birkaç Kazak burada bir süre direndiler. Ama çatıya çıkıp kiremitleri söken kalabalık, tavandan içeri atlayarak aşağıdaki Ruslara saldırdı. Son ana kadar kılıcını elinden bırakmayan Griboyedov, sonunda alt edildi ve pencereden sokağa atılarak vahşice öldürüldü. Orada, bir kebab satıcısı sefirin başını kesip aldı ve gözünde gözlükleriyle falan tezgâhında teşhir ederek, kalabalığı zevkten mest etti. Sonunda bir çöp yığını boylayan cesedinin kalan kısmına daha da anlatılmaz şeyler yapıldı. Ceset sonradan, Griboyedov’un gençliğinde yaptığı bir düelloda sakatlanan serçeparmaklarından birindeki şekil bozukluğundan teşhis edildi. Bütün bunlar olurken, kalabalığı dağıtmak ya da Griboyedov ile yanındakileri kurtarmak için asker gönderildiğine dair en ufak bir işaret gözlenmemişti.

Griboyedov’un dostu olan şair Aleksandr Puşkin, ertesi Haziran’da Güney Kafkasya’da seyahat ederken birtakım adamlara rastladı. Dürdükleri kağınyla Tiflis’e doğru gidiyorlardı. Onlara “Nerelisiniz?” diye sordu. “Tahran” diye cevap verdiler. Puşkin,

kağnıya işaret edip “Orada ne var?” diye sorunca da “Griboyedov” karşılığını verdiler. Griboyedov’un naaşı bugün, Tiflis’in yu-karısındaki bir yamaçta bulunan Aziz David Manastırı’nda gömü-lüdür. Bu arada, şah Ruslardan korkunç bir misilleme gelmesinden korkarak olup bitenden duyduğu dehşeti ifade etmesi ve en derin özürlerini sunması için, torununu Tahran’dan St. Petersburg’a yol-lamıştı. Genç prensin, Nikolay’ın huzuruna kabul edildiğinde, çıp-lak kılıcının ucunu bedenine dayayıp Griboyedov’un hayatı karşı-lığında kendisinininkini teklif ettiği söylenir. Ama kendisine kılıcını kınına sokması emredilmiş ve cinayetlerden sorumlu olanların sert bir şekilde cezalandırılmasının yeterli olacağı ifade edilmişti.

Aslında, hâlâ Türklerle savaşta olan Nikolay, öngörülmez ve fevri insanlar olan İranlıları acele hareket etmeye kışkırtacak her-hangi bir şey yapılmasının önüne geçmek istiyordu; bunların en hafifi de onları kendisine karşı güçlerini Türklerle birleştirmeye kışkırtmak olurdu. Zaten St. Petersburg’da, sefarethaneye düzenle-nen saldırının arkasında zor durumdaki sultanın ajanlarının oldu-ğundan şüphelenenler vardı; bu ajanlar Rusya ile İran arasındaki savaşı tekrar başlatıp kendi askerleri üzerindeki baskıyı hafifletme-yi amaçlamış olabilirlerdi. Nitekim ateşkesten beri, General Paske-viç’in kuvvetleri Türkleri Güney Kafkasya’da kalan mevzilerinden sürmeyi başarmış ve Osmanlı sınırlarına doğru ilerlemeye başla-mıştı. St. Petersburg’da bazıları da Griboyedov’un öldürüldüğünü duyar duymaz, bu işin arkasında kâğıt üzerinde hâlâ müttefikleri olan Britanyalıların olduğundan şüphelenmişlerdi. Bu, Sovyet ta-rihçileri arasında hâlâ devam eden bir kuşkudur.

Tıpkı Rusya’nın Kafkasya’daki maceralarının Londra’da endişe yaratması gibi, Paskeviç’in batıya, Türkiye’ye doğru ilerlemesi de Nikolay’ın nihai hedefinin İstanbul ve Boğazlar olabileceği kor-kusuyla alarm zillerini çaldırdı. 1829 yazına gelindiğinde, büyük garnizon şehri Erzurum Paskeviç’in eline geçmiş, böylece, doğudan gelen yol neredeyse tümüyle savunmasız kalmıştı. Bu sırada, Rus askerleri sultanın Avrupa topraklarında da savaşa savaşa, bugün-kü Romanya ve Bulgaristan üzerinden güneye, İstanbul’a doğru ilerliyordu. Erzurum’un teslim olmasından iki ay sonra, Avrupa

topraklarındaki Edirne şehri bu birliklerin eline geçti. Bundan sadece birkaç gün sonra da Rus süvari birlikleri Osmanlı başkentinin 65 kilometre yakınına ulaştılar. Generallerin işi bitirmek üzere başkente girmelerine izin verilmesi için St. Petersburg'a baskı yapılmalarıyla, yaşlı Osmanlı İmparatorluğu'nun sonu nihayet ufukta belirmiş gibi oldu. Bu, Sir Robert Wilson'ın 12 yıl kadar önce dikkat çekip uyardığı duruma çok benziyordu.

Şimdi İstanbul'u neredeyse avcuna düşürmüş olan Nikolay, ilerlemenin devam etmesine izin vermeyi fena halde istemiş olmalıdır. Ama gerek St. Petersburg'daki gerek diğer büyük Avrupa devletleri arasındaki daha makul danışmanlar, temkinli olunmasını tavsiye ettiler. Yabancı sefirler, Rusların başkente saldırması halinde, bunu Hristiyan azınlıklara –tam da Nikolay'ın çıkarlarını temsil etme iddiasında olduğu insanlara– yönelik kitlesel bir katliamın izleyebileceği uyarısında bulundular. Bunun doğuracağı jeopolitik sonuçlar da endişe vericiydi. Rusların İstanbul'u işgal edip Boğazlar'a hâkim olmasıyla Osmanlı İmparatorluğu parçalanacak olursa, bunu Britanya, Fransa ve Avusturya gibi büyük Avrupa devletleri arasında, imparatorluktan geriye kalanları paylaşmaya yönelik bir kapışma izleyecekti. Bunun sonucunda genel bir Avrupa savaşı çıkabileceği gibi, Doğu Akdeniz'deki Britanya ve Fransız üsleriyle, Rusya'nın güney kanadı kalıcı bir tehdit altına girecekti. Sultana ileride bu imtiyazın bedeli ödetecek olsa bile, köhne imparatorluğuna el sürmemek her bakımdan daha güvenliydi.

Böylece, kararın Paskeviç'te ve diğer Rus komutanlarında yarattığı hayal kırıklığına rağmen, savaş hızla sona erdirildi. Bu şekilde, büyük güçler arasında büyük bir çatışmanın önüne geçilmiş oldu zira Britanyalılar ve Fransızlar, Boğazlar'ın Rusların eline geçmesini önlemek için, donanmalarını bu hayati su yoluna gönderme hazırlıklarına başlamışlardı bile. Birkaç gün içinde Türklerin teslim koşullarının ana hatları belirlendi ve 14 Eylül 1829'da, Edirne'de bir barış antlaşması imzalandı. Antlaşmayla, Ruslara kendi ticaret gemileri için Boğazlar'dan serbest geçiş hakkı tanındı –bu, Akdeniz'in sıcak sularında bir limana sahip olmaktan sonra olabilecek en iyi şeydi– ama savaş gemileri hakkında hiçbir şey söylen-

medi. Rus tüccarlar Osmanlı İmparatorluğu'nun her yerinde ticaret yapma serbestisine de sahip olacaklardı. Sultan, bundan başka, Karadeniz'deki iki önemli liman da dahil Güney Kafkasya'daki eski toprakları ile Gürcistan üzerindeki bütün hak iddialarından vazgeçmeye mecbur edildi. Ruslar da buna karşılık, Avrupa Türkiye'sinde ele geçirdikleri toprakların büyük kısmını, ayrıca garnizon kentleri Erzurum'u ve Kars'ı Türklere geri verdiler.

Kriz aşılmıştı ama Wellington Dükü liderliğindeki Britanya hükümetini korkutan bir şey vardı. Ruslar Asyalı iki büyük gücü, İran ve Osmanlı'yı kısa bir süre içinde peş peşe yenerek, Kafkasya'da ellerini büyük ölçüde güçlendirmekle kalmamışlardı; Ortadoğu'ya hâkimiyetin ve Hindistan'a giden en kestirme yolların kilidini açan İstanbul'u işgal etmelerine de ramak kalmıştı. Rus generaller bu nedenle bir özgüven patlaması yaşıyorlardı ve parlak bir asker olan Paskeviç'in muğlak bir dille ama açık açık, yakında Britanya'yla çıkacak savaştan bahsettiği söyleniyordu. İngiliz-Rus ilişkilerinde tansiyon yükselmeye başlamıştı. İnsanlar şimdi, Büyük Petro'nun ölüm döşegindeyken vârislerine dünyayı fethetmelerini tembihleme hikâyesi aslında doğru olabilir mi diye soruyorlardı.

Bu hikâyenin doğruluğuna uzun zamandır inananlardan biri de seçkin bir asker olan Albay George de Lacy Evans'tı. Sir Robert Wilson gibi, o da sonradan polemikçiliğe ve risale yazarlığına başlamıştı. Şimdiden, St. Petersburg'un çok da uzak olmayan bir gelecekte, Hindistan'a ve başka yerlerdeki Britanya topraklarına saldırmayı planladığını iddia ettiği, *On the Designs of Russia* başlıklı tartışma yaratan bir kitap yayımlamıştı. Ne var ki kitabı böyle kuşkulara kapılmak için bu kadar çok nedenin olmadığı 1828'de çıkmıştı. Ama Evans, Rusların Türkler karşısında elde ettiği zaferden hemen sonra, bu defa *On the Practicability of an Invasion of British India* başlıklı yeni bir kitapla iddialarının arkasını getirdi. İlk kitabı pek çok hasmane değerlendirme yazısına konu olmuşken, bu ikincisi zamanlaması nedeniyle, özellikle devletin yüksek katlarında, anlattıklarına daha olumlu bakan bir okur kitlesi buldu.

Evans, aralarında Pottinger, Kinneir, Muravyev ve Moorcroft'ın da bulunduğu Britanyalı ve Rus seyyahların gösterdikleri kanıtlara ve görüşlerine (sıklıkla son derece seçici bir şekilde) atıflar yaparak, Hindistan'a yönelik bir Rus saldırısının mümkün olduğunu ispatlamaya çalışıyordu. Kendisi, St. Petersburg'un öncelikli hedefinin, öyle pek de Hindistan'daki Britanya yönetimini istikrar-sızlaştırmaya yönelik bir fetih ve işgal olmayacağı inancındaydı. Doğu Hindistan Kumpanyası yöneticilerini iflastan daha fazla korkutan bir şey varsa, o da sayıca kendilerinden çok daha fazla olan aralarındaki yerlilerle başlarının derde girmesiydi. Evans, bundan sonra, Hindistan'a olası yaklaşma güzergâhlarını incelemeye geçiyordu. İran artık çarın avcunun içinde olduğundan, bir Rus ordusunun bu yoldan gelmeyi seçmesinin ihtimal dışı olduğu düşünce-sindeydi. Öyle yapılırsa, ordunun kanatları ve muhabere hatları, Basra Körfezi'nin başladığı yerde karaya çıkarılabilecek Britanya kuvvetlerinin saldırısına açık olurdu. O, ordunun, Kinneir'in 11 yıl önce öngördüğü yolu izleyeceği inancındaydı. Çeşitli Rus kaynaklarına dayanarak, St. Petersburg'un, Hazar'ın doğu kıyısından Hive'ye, oradan da Ceyhun üzerinden Belh'e kadar inecek 30.000 kişilik bir kuvvet nakledebileceğini ileri sürüyordu. Belh'e varan bu kuvvet, daha sonra Kabil üzerinden Hayber Geçidi'ne yürüyecekti.

Evans bu bilgilere çok sayıda ikna edici ayrıntı ekleyerek, bütün bunların –özellikle, kendisi gibi bölgedeki arazi koşulları hakkında bilgisiz olanlara– çok kolay şeyler gibi görünmesini sağladı. Gerçekten de Rusya dışında, bölge hakkında birinci elden tecrübe sahibi olan kimse yoktu. Evans gene de Britanya ve Fransız ordularının Mısır ve Suriye'de böyle susuz toprakları başarıyla aştıklarına işaret ederek, Karakum Çölü'nden Hive'ye geçişin üstesinden gelinmesi imkânsız bir sorun yaratmayacağını savunuyordu. İstila kuvvetinin Ceyhun'dan yukarı nakledilmesine gelince, Aral Gölü'nde “yerlilerin kullandığı sayısız büyük balıkçı teknesi”ne bu amaçla el konabilirdi. Evans, kuzeyden gelecek bir istilacı ile Hayber arasında kalan, hayati önemdeki Hindukuş geçitlerinin baştan sona keşfedilmesini de salık veriyordu; ayrıca, olası bir Rus ilerlemesi hakkında erken uyarıda bulunması için, Buhara'da “bir

tür ajan” bulundurmak gerekiyordu. Evans, Kabil ve Peşaver’e de Tahran’da olduğundan çok daha fazla işe yarayacaklarını ileri sürdüğü siyasi ajanların daimi olarak yerleştirilmesini öneriyordu.

Evans’ın kitabı, o tarihte şimdiki kadar görünür olmayan yeterliliklerine rağmen, Londra’da ve Kalküta’daki politika yapıcılar üzerinde derin bir etki bırakacak ve eksiklikleri kendini göstermeye başlayana kadar, fiilen bütün bir Büyük Oyun kuşağının İncil’i haline gelecekti. Wilson, Kinneir ya da Moorcroft tarafından daha önce söylenmemiş ve çok yeni hiçbir şey içermediği halde, Rusya’nın son saldırgan hamleleri, kitaba ikna gücü kazandırmış ve onların uyarılarında bulunmayan bir aciliyet duygusu yaratmıştı. St. Petersburg’un yaptığı (tesadüfen kitabın 1829 sonbaharında piyasaya çıkmasıyla aynı zamana denk gelen) rahatsız edici bir duyuru, bu duyguları daha da güçlendirdi: Britanyalıların dost gördükleri Pencap maharacısı Ranjit Singh’in elçisi gibi, bir Afgan reisi de Çar Nikolay’a saygılarını sunmaya gelmişti.

Evans’ın tezlerinden çok etkilenen etkili isimlerden biri de yakınlarda Hindistan Denetim Kurulu’nun başkanlığına getirilen, Wellington Dükü’nün kabine üyelerinden Lord Ellenborough’ydu. Rusya’nın Yakındoğu’daki emelleri konusunda zaten endişeli olan Ellenborough, kitabı hem can sıkıcı hem ikna edici buldu ve kumpanyanın Tahran’daki elçisi (o gün bilindiği soyadıyla) Sir John Kinneir ile artık Bombay valisi olan, Kinneir’in eski şefi Sir John Malcolm’e hemen birer kopyasını gönderdi. Aynı zamanda, günlüğüne şu cümleyi not etti: “İndus kıyılarında Ruslarla savaşmak zorunda kalacağımıza ikna oldum.” Sekiz hafta sonra, bunu şöyle düzeltecekti: “Bütün korkum, yabancısı olduğumuz Hive’nin işgal edilmesi [...] öyle ki düşman Hive’den ayrıldıktan üç-dört ay sonra Kabil’de olabilir. Bu girişimi boşa çıkarabileceğimizden eminim. Düşmanı İndus’a varmadan yenmemiz lazım. Şayet 20.000 Rus İndus’a erişirse, bu şiddetli bir savaş olacaktır.” Napoléon karşısında Britanya’nın, müttefiki olan Ruslara artık güvenilmemesi gerekiyordu ve bu defa, bu resmi görüştü.

Şahin tabiatlı bir insan olan Lord Ellenborough, St. Petersburg’a, İran’da daha fazla ilerlemenin hasmane bir hareket olarak

görülebileceği uyarısını yapan bir ültimatom verilmesinde ısrarcıydı. Bu görüşü, savaŖa giremedikçe böyle bir ültimatomu uygulatma imkânları olmadığını ileri süren diğer kabine üyelerince reddedildi. Yaşlı Hindistan kurdu Wellington Dükü, ister İran'dan ister Hive'den yola çıksın, Afganistan üzerinden Hindistan'a yaklaŖacak bir Rus ordusunun İndus'a varmadan çok önce imha edilebileceğinden emindi. Ama onu endişelendiren, "kurtarıcı" bir gücün yerli nüfus üzerinde sıkıntı verici bir etki yaratması olasılığıydı. Bu nedenle, istilacının işinin hızlı bir şekilde ve Hindistan sınırlarından olabildiğince uzakta görülmesi hayati önem taşıyordu. Ne var ki bu, yaklaŖma güzergâhlarının ayrıntılı haritalarının çıkarılmasını gerektirecekti. Ellenborough'nun yürüttüğü soruşturmalar, çok geçmeden, böyle haritaların mevcut halleriyle müthiş hatalı olduğunu ve büyük ölçüde kulaktan dolma bilgilere dayandığını ortaya çıkardı. Christie ve Pottinger'ın 20 yıl önceki çalışmalarından beri, eldeki haritaların Hindistan sınırlarının ötesindeki boşluklarını doldurmak için hiçbir resmi girişimde bulunulmamıştı.

Ellenborough bunun üzerine, kaybedilen zamanı telafi etmek için işe koyuldu. Erişilebilecek bütün kaynaklardan, Hindistan'ı çevreleyen ülkelerle ilgili askeri, siyasi, topografik ve ticari istihbarat bilgilerini derledi. Hazar Denizi'ndeki Rus donanmasının büyüklüğünden Rusların Orta Asya'nın Müslüman hanlıklarıyla yaptıkları ticaretin hacmine kadar her konuda bilgi bulmaya çalıştı. Rus kervanlarının güzergâhlarının yanı sıra, büyüklüklerini ve sefer sıklıklarını da öğrenmek istedi. Hive, Buhara, Hokand ve Kaşgar hakkında bilinen her şeyi ve bunların bir Rus saldırısına mukavemet kapasitesini tetkik etti. Moorcroft hâlâ hayatta olsaydı, aranan cevapların pek çoğunu şahsen verebilirdi. Ama halihazırda, bölge hakkındaki neredeyse tüm istihbaratın St. Petersburg'dan elde edilmesi gerekiyordu. Britanya sefiri Lord Heytesbury orada, ona çok gizli belgelerin kopyalarını sağlayan bir casus ayarlamıştı. Heytesbury Londra'ya, bu belgelerin Rusya'nın ne askeri ne ekonomik bakımdan Hindistan'a yönelik bir maceraya atılabilecek durumda olduğunu gösterdiğini bildirdi. Ama Heytesbury'nin Ruslara olan bilinen sempatisinden ötürü, Ellenborough

bir Rusofil [Russever, Rus muhibbi] olarak onun üzerini çizmişti, dolayısıyla da sefirin gönderileri kuşkuyla karşılandı.

Ellenborough, istihbarat bilgilerini mümkün olduğunca birinci elden, kendi adamları aracılığıyla elde etmeye kararlıydı. O tarihe kadar, Ruslar bütün işi Hive'ye ve Buhara'ya gönderdikleri heyetler aracılığıyla görmüşlerdi. Moorcroft'ın bizzat gördüğü gibi, bireysel girişimler caydırılıyordu. Ama şimdi, Ellenborough'nun liderliği altında bütün bunlar değişecekti. Birbirini izleyen genç Hindistan Ordusu subayları, siyasi ajanlar, kâşifler ve harita mühendisleri, Orta Asya'nın muazzam genişlikteki bölgelerini baştan sona tarayarak, geçitlerin ve çöllerin haritasını çıkaracak, nehirleri kaynaklarına kadar takip edecek, stratejik açıdan önemli yer şekillerini not edecek, hangi yolların topçu kuvvetlerince aşılabılır olduğunu gözlemleyecek, aşiretlerin dillerini ve geleneklerini inceleyecek ve aşiret reislerinin güvenini ve dostluğunu kazanmaya çalışacaklardı. Bu insanlar kulaklarını siyasi istihbarat bilgilerine ve aşiret dedikodularına da açık tuttular –hangi reis hangisiyle savaşa girmeyi planlıyor ve kim kimi devirmek için kumpas çeviriyordu? Ama hepsinden önemlisi, bu inanlar iki rakip imparatorluk arasında uzanan bu uçsuz bucaksız sahipsiz topraklarda, Rusların en ufak bir tecavüzünün bile işaretini yakalamaya çalıştılar. Öğrendikleri, şu ya da bu şekilde, sonunda üstlerine ulaştı, onlar da bu bilgileri kendi üstlerine geçtiler.

Büyük Oyun gerçekten başlamıştı.

ARA YILLAR

Bir Sınır İstasyonu'nda kopan kavga -
Karanlık bir geçitte dörtnala -
İki bin sterlinlik eğitim
On rupilik bir Afgan tüfeğine gidiyor -
Askeri Okullara Hazırlık Kursu'nun iftihar, Süvari Taburu'nun gururu,
Orman yollarındaki tavşanlar gibi vuruluyor!

Rudyard Kipling

X

“Büyük Oyun”

14 Ocak 1831 günü, üzerinde yerli giysileri olan, sa ı sakalı birbirine karışmış bir adam, çölden çıkıp Hindistan’ın kuzeybatı sınırındaki kuş uçmaz kervan geçmez Tibbee köyüne vardı. Köy haritadan çoktan silinmiştir ama o vakitler Britanya Hindistan’ı ile topluca Sind olarak anılan batıdaki küçük bağımsız devletler topluluğu arasında sınır karakolu hizmeti görüyordu. Nihayet ulaştığı kumpanya topraklarının emniyeti ve sınırda görev yapan Hindistan Ordusu’na bağlı sepoyların teskin edici görüntüsü, yabancının içini rahatlatmıştı. Sık sık büyük tehlikelere maruz kalarak, zaman zaman da sa  salim geri d nebilece inden kuşku duyarak bir yıldan uzun süredir yolculuk ediyordu. Hayatta kalabilece ine dair kuşkusunun nedeni, aylarca güneş altında kalmaktan neredeyse siyahlaşmış yanık teninin altında, apaçık Avrupalı yüz hatları taşıyor olmasıydı.

Yabancı aslında, kılık değiştirmiş Britanyalı bir subaydı –6. Bengal Yerli Hafif Süvari Alayı’ndan  ste men Arthur Conolly– ve Lord Ellenborough’nun, Kafkasya ile Hayber arasındaki askeri ve siyasi bakımdan sahipsiz topraklarda keşif çalışmaları yürüt-

mek üzere sahaya göndereceği zinde güçlerin ilkiydi. Gözü kara, iş bitirici ve hırslı bir genç olan Conolly, Büyük Oyun oyuncularının arketipiydi ve olup biteni gayet iyi anlatan bu unutulmaz terimi icat edip bir arkadaşına yazdığı mektupta ilk kullanan o olacaktı. Orta Asya'nın yabanıl ve kanun tanımaz bölgelerinde onu takip edecek olanlar için anlatacağı hayret verici bir hikâye ve vereceği bir sürü tavsiye vardı. Daha 24 yaşını doldurmamış Üsteğmen Conolly, şimdi, üstlerine bütün bu konularda rapor veriyordu. Rütbesinin düşüklüğüne ve genç yaşına rağmen görüşlerinin büyük ağırlığı olacak ve Asya'daki İngiliz-Rus rekabetinin bu ilk yıllarında üstlerini önemli ölçüde etkileyecekti.

Anne ve babasının birkaç gün arayla ölmesiyle 12 yaşında yetim kalan Conolly, altı erkek kardeşten biriydi –kendisinden başka üç kardeşi daha Doğu Hindistan Kumpanyası'nın hizmetindeyken korkunç biçimde hayatını kaybedecekti. Conolly, Rugby şehrinde öğrenim gördükten sonra, Hindistan'a doğru yelken açtı ve 1823'te yani 16 yaşındayken, sancaktar olarak alayına katıldı. Sıklıkla utangaç ve hassas biri olarak betimlense de sonraki kariyeri, cesurluğu bir yana, fevkalade sert ve kararlı bir subay olduğunu gösterir. Portre resminde ise güçlü yapılı ve çok yakışıklı bir adam olarak tasvir edilmiştir. Ama Conolly'nin kariyerinde etkisi olacak bir özelliği daha vardı. Devrin pek çok subayı gibi o da çok dindar bir insandı. Hindistan'a yaptığı uzun deniz yolculuğu sırasında, Kalküta piskoposluğuna yeni atanmış, meşhur bir ilahi yazarı olan karizmatik Reginald Heber'le kurduğu ilişki dini duygularını daha da güçlendirmişti.

Conolly kendi kuşağından çoğu kişi gibi, Hıristiyanlığın medenileştirici misyonuna ve bu dinin mensuplarının Hıristiyanlığın mesajını daha talihsiz başka insanlara iletmenin görevleri olduğuna inanıyordu. Hıristiyanlık ilkelerine dayanan Britanya yönetimi, barbar halklara sunulabilecek en büyük faydaydı. Hindistan sınırlarından iyice uzak tutulması kaydıyla, Rus yönetimi bile Müslüman zorbalarına tercih edilirdi zira Ruslar hiç değilse bir şekilde Hıristiyan'dı. Conolly, St. Petersburg'un kendi Hıristiyan tebaasını ve diğer dinlerden insanları Orta Asya hanlıklarında kölelikten kurtarma isteğine de sıcak bakıyordu. Onu, kıtanın iç ke-

simlerindeki (ona göre) dinsiz aşiretler arasında hayatını tehlikeye atmaya iten, serüven tutkusuyla birlikte bu inançlarıydı.

Conolly iznini tamamladıktan sonra, 1829 sonbaharında, kara yolundan Hindistan'a dönmek üzere Moskova'dan ayrılıp Kafkasya'nın yolunu tuttu. Britanya ile Rusya resmi olarak hâlâ müttefikti ve ilişkilerin giderek gerginleşmesine rağmen genç subay Tiflis'te Rus subaylar tarafından sıcak bir şekilde karşılanmış, seyahatinin Kafkasya'dan İran sınırına kadarki en tehlikeli kısmında kendisine refakat etmesi için bir Kazak muhafız taburu bile sağlanmıştı. Conolly seyahatnamesinde, "Ruslar henüz Kafkasya'dan serbest geçiş üzerinde denetime sahip değiller zira onlara karşı hâlâ feci bir nefret besleyen sislerin çocuğu Çerkeslerden gelecek sürprizlere karşı son derece uyanık olmak mecburiyetindeler" diye yazmıştı. Ama Rus askerlerinin tam da Türk müttefikleri Kafkasya'dan sürülmüşken, "bu azılı dağlılara" boyun eğdirmekte çok az güçlük çekeceğini tahmin ederken Çerkesleri fena halde hafife almıştı. Yakında çarın dominyonlarının bu dağlık köşesini şiddetle sarsacak kutsal savaşı, ne o ne Rus ev sahipleri öngörebildiler.

Conolly güneye doğru yol alırken, Rus Ordusu'nu elinden geldiğince gözlemleyerek, subayları ve erleri, bunların donanımlarını, eğitimlerini ve morallerini keskin bir profesyonel gözüyle değerlendirdi. Ne de olsa bunlar, eğer bir gün mümkün olabilirse, Hindistan üzerine yürüyecek askerlerdi. Conolly Kuzey İran'a geçtiğinde gördüklerinden çok etkilenmişti. Kış ortasında, karda çadırsız uyuyan ve hiçbir engel ve zorluğa bana mısın demeyen askerlerin dayanıklılığına ve metanetine şaşakalmıştı. Bir düşman kalesini, daha savunmacılar kapıları kapatamaya fırsat bulamadan dörtnele içeri dalarak ele geçirmiş bir atlı muhafız alayını ziyaret ettiğinde bir süvari subayı olarak bu başarıdan heyecana kapılmıştı.

O ana kadar, yani Rusların koruması altındayken, Conolly'nin kimliğini gizleme ya da kılık değiştirme konusunu dert etmesi gerekmemişti. Ama bundan sonra yapmayı önerdiği şey bambaşka ve Britanyalı bir subay için düşünülməsi imkânsız bir şeydi. Niyeti, büyük Karakum Çölü'nü geçerek Hive'ye ulaşmaya çalışmak ve başka şeylerin yanında, Rusların orada neler yaptığını keşfetmekti.

Bundan sonra Kazak muhafızlar ona eşlik etmeyeceğinden ve dünyanın en tehlikeli bölgelerinden birine girmek üzere olduğundan kılık değiştirmesi zorunlu hale gelmişti. Bu, Conolly'nin üzerinde epey kafa yoracağı bir konuydu. Sonradan, yerlilerin dilini ne kadar iyi konuşuyor olursa olsun, bir Avrupalının Asyalılar arasında seyahat ederken teşhis edilmekten kaçmasının son derece zor olduğunu yazacaktı. "Konuşma tarzı, oturma, yürüme ya da ata binme şekli [...] Asyalılardan farklı"ydı. Onları taklit etmeye çalışırken kendine ilişkin farkındalığı arttıkça, istenmeyen dikkatleri üzerine çekme olasılığı da yükseliyordu. Kimliğinin açığa çıkmasının ölüm anlamına geleceği neredeyse kesindi zira bu bölgelerde kılık değiştirerek seyahat ederken yakalanan bir İngiliz'in (ya da bu durumdaki bir Rus'un) otomatikman, istilacı bir ordunun yolunu hazırlayan bir casus olarak kabul edileceği aşikârdı.

Conolly bir İngiliz için en mükemmel kılığın kesinlikle yerli kılığı değil, tercihen Fransız ya da İtalyan bir doktor kılığı olduğu görüşündeydi. "Bazen bu gezgin beyefendilerle görüşülür ve onlara güvensiz bir nazarla bakılmaz" diye yazmıştı. Zira bir doktor, kâfir olsa bile, devamlı hastalık tehdidi altında yaşayan halk arasında her zaman hüsnükabul görüyordu. Conolly, "Sizi çok az insan sorguya çekecektir" diye eklemişti. Bu bile, doktor kılığına bürünmek için tek başına yeterli nedendi zira kişiyi bu hassas kesimlerde seyahat etme sebebi konusunda sürekli sorguya çekilme çilesinden ve sıkıntısından kurtarıyordu. Conolly ayrıca, bu insanlar arasında büyük bir *hekim* şöhreti edinmek için, sadece temel bir tıp bilgisine ihtiyaç olduğuna dikkat çekmişti. O, kendi elleriyle birçok hasta tedavi etmişti. "En basit ilaçlar rahatsızlıklarının çoğuna iyi gelecektir ve sizi aşan vakalarda, onlara iyileşmenin *nasip* olmadığını söyleyebilirsiniz" diye de eklemişti.

Conolly, yerli kılığında seyahat etmeye karar verenlere ise yok-sul biri kılığına girmelerini tavsiye ediyordu. Kendi acı tecrübesinden öğreneceği gibi, bu kanun tanımaz bölgelerde soygun ve gasp sürekli bir tehditti. Conolly, kendisine Avrupalı bir doktor süsü vermek için gerekli ilaç ya da aletlere sahip olmadığından, Hive'ye ulaşmaya çalışmak için, oradaki çarşılarda satmak üzere ipekli

eşarplar, şallar, kürkler, karabiber ve başka baharatlar satın alan bir tüccar kılığına girmeye karar verdi. Bir rehber, hizmetkârlar ve develer kiraladıktan sonra, Hazar Denizi'nin güney ucundaki As-tarabad [bugün Gürgen] şehrinden, çöl üzerinden 800 kilometre kuzeydoğudaki Hive'ye gitmek üzere yola çıktı. Çölden geçerken Hive'ye giden bir kervanla buluşma işini ayarladıktan sonra, şehirden ayrılacağı sırada İranlı bir dostu onu, "Etrafındaki itler hoşuma gitmiyor" diyerek uyardı. Ama Conolly, belki de yerlilerden gelebilecek her tür ihanetle baş edebileceğini varsaydığından bu uyarıyı ciddiye almadı.

Karakum'u geçerken kendilerine koruma sağlayacak ana kervana yetişmek için acele ettikleri ilk günlerde, her şey yolunda gitti. Kervanların ve hacıların takip ettiği güzergâhların düzenli olarak Türkmen aşiretlerinin baskınına uğradığını biliyorlardı. Conolly, "Türkmenler hacıların yolunu genellikle sabah karanlığında bekliyorlar" diye yazmıştı. Bu, seyyahların uzun bir gece yürüyüşünden sonra yarı uykulu bir halde namaza durdukları vakitti. Yaşlılar ve direnenler anında öldürülüyor, güçlüler ve güzeller ise hanlıkların köle pazarlarında satılmak üzere alınıp götürülüyordu. Conolly aldığı muazzam riskin bütünüyle farkındaydı ama Hive'nin cazibesi ağır bastı.

O ve tayfası günlerdir büyük bir gayretle yol alıyor ve Hive'ye giden kervana çok yaklaştıklarına inanıyorlardı. Bir sabah erken saatte, çadırlarını sökmeye başlayacakken meymenetsiz dört atlı dörtlüyle üzerlerine gelince, Conolly sakladığı silahlarına davranmak zorunda kaldı. Ama adamların lideri onu görmezden gelip yerli rehberine hitap etmeye başladı. Conolly, adamın "büyük bir içtenlikle ve alçak bir sesle" konuştuğunu, arada bir de kendisine dostça olmadığı apaçık bakışlar attığını not etmişti. Sonunda, adam Conolly'ye Farsça hitap ederek, onu öldürmek için yolda olan başka birilerinden korumak amacıyla gönderildiklerini söyledi. Adamların niyetleri açık olmasa da Conolly için bunun yalan olduğu aşikârdı. Ama bu silahlı dört adam karşısında çok az şansı olduğunu biliyordu ve onların tutsağı olduğu gün gibi ortadaydı. Ana kervana katılma olasılığı artık çok uzak görünüyordu.

Conolly çok geçmeden, dört adamın yakınlardaki bir reis tarafından onu tutuklamak üzere gönderildiğini anladı. Reis buna onunla ilgili karışık bir hikâyenin yayılmaya başlamasından sonra karar vermişti; bu söylentiye göre, kendisi, İran şahının ilhak öncesinde Türkmen topraklarını gözetlemekle görevlendirdiği bir Rus ajanıydı. Reise, bu ajanın muhalif aşiret liderlerinin ve başkalarının sadakatini satın almak için yanında büyük miktarlarda altın taşıdığı da söylenmişti. Conolly kendisini yakalayanlara, bunun saçma sapan bir hikâye olduğunu izah etti; ısrarla, mallarını satmak üzere Hive'ye gitmekte olan Hindistanlı bir tüccar olduğunu söyledi ve yanında altın taşımadığını görüp tatmin olmaları için yüklerini aramalarını önerdi. Adamlar eşyalarını didik didik edip pirinç bir usturlaptan başka hiçbir şey bulamayınca (aletin som altından olabileceğini düşünüyor gibiydiler), görüldüğü kadarıyla, bundan sonra ne yapacaklarını bilemez oldular ve onu amaçsızca oradan oraya dolandırmaya başladılar.

Conolly ilk başta, adamların belki de yeni bir emir almayı beklediklerini düşündü. İşin aslını neden sonra anladı. Adamlar onu ne yapacakları konusunda kendi aralarında anlaşıyorlardı. Seçenekler, onu soyup öldürmek ya da köle olarak satmaktı. Ama tutsaklarının sınırın ötesinde, İran'da varlıklı ve nüfuzlu dostları olduğunu bildiklerinden, hemen oracıkta işini bitirmeye çekiniyorlardı. Bunun yerine, tepkiyi ölçmek için etrafa öldürüldüğü haberini yaydılar. Bunun arkasından herhangi bir ceza gelmezse, planlarına güvenli bir şekilde devam edebileceklerini anlamış olacaktı. Conolly'nin şansına, yakalandığı haberi çoktan dostlarına ulaşmış ve onu aramak için çöle bir arama ekibi yollanmıştı. Sonunda, mallarının pek çoğunu ve parasının büyük kısmını kaybetmiş olarak ve Hive'ye ulaşamadığı için düş kırıklığı içinde ama hayatta olduğuna şükürler ederek sağ salım Astrabad'a döndü.

Conolly Hive'ye ulaşmayı beceremese de Londra ya da Kalküta'da hakkında hemen hemen hiçbir şey bilinmeyen ve bir istilacının tutması muhtemel ana yollardan birinin geçtiği Karakurum-Hazar bölgesi hakkında çok değerli bilgiler elde etmeyi başarmıştı. Aksi yöndeki kuşkulara rağmen, Rusların henüz, Hive bir yana,

Hazar'ın doğu yakasının bile sahibi olmadıklarını da öğrenmişti. Yaşadığı çetin tecrübenin etkisini tamamen üzerinden attıktan sonra, bu defa 500 kilometre kadar doğuda, İran'ın Afganistan sınırının yakınında bulunan Meşhed'e doğru yola devam etmeye karar verdi. Oradan Afganistan'a girebilmeyi ve stratejik açıdan önem taşıyan Herat şehrine ulaşabilmeyi umuyordu. Herat'ı, Christie'nin 20 yıl önceki gizli ziyaretinden beri hiçbir Britanyalı subay görmemişti ve şehir, gıda ve diğer temel ihtiyaç maddelerini tedarik kapasitesi nedeniyle pek çok kişi tarafından istilacı bir ordu için ideal bir toplanma noktası olarak görülüyordu.

Conolly Herat'a Eylül 1830'da ulaştı ve şehrin kapılarından hem endişe hem heyecan içinde geçti. Zira Herat o tarihte, Orta Asya'nın en merhametsiz ve gaddar hükümdarlarından biri olan, herkesin çok korktuğu Kamran Şah tarafından yönetiliyordu. Genç üstegmen orada, bu defa kendisine hekim süsü vererek üç hafta geçirecek, bu süre içinde de önemli gördüğü her şeyi gizlice gözlemleyip not edecekti. Onu en çok, şehrin savunma sistemi ve içinde bulunduğu büyük ve bereketli vadinin ürünleriyle bir orduyu besleme kapasitesi ilgilendiriyordu. Conolly, bunu nasıl olup da Kamran'ın hafiyelerinin dikkatini çekmeden yaptığını açıklamaz. Keşif seyahatinin bir sonraki etabı olan Kandahar'a kadarki 500 kilometrelik yol, haydut kaynayan bir bölgeden geçmesini gerektiriyordu. Oralarda, köle akıncılarının yakaladıkları insanları eve dönmekten utanır hale getirip kaçma ihtimallerini düşürmek için, bunların kulaklarını kestikleri konusunda uyarılmıştı. Ama o, bir grup Müslüman dervişin arasına karışabildiği için şanslıydı. İlgilendiği konularda çok şey öğrendiği bu saygıdeğer yol arkadaşları, ona hiç değilse soyulma, köle edilme ya da öldürülme ihtimaline karşı belli bir koruma sağlıyorlardı.

Conolly yaşadığı birkaç sıkıntılı ana rağmen Kandahar'a salımen ulaştı ama şehre varışından kısa bir süre sonra hastalanarak yatağa düştü. O kadar dermansızlaştı ki bir ara öleceğinden korktu ama müşfik dervişlerden biri sağlığına yeniden kavuşana kadar ona baktı. Ne var ki tam iyileşirken, gerçekte kılık değiştirmiş bir İngiliz olduğu ve o sırada Kandahar'la savaşta olan Kamran

için casusluk yaptığı yolunda tehlikeli bir söylenti çıktı. Bu durum Conolly'yi hasta yatağından güçlükle kalkarak, gelişinden sadece dokuz gün sonra şehirden apar topar ayrılmak zorunda bıraktı. 2 Kasım'da, bu defa birkaç at cambazının eşliğinde, olası bir istilacının Hindistan'a giriş noktalarından biri olan ve Hayber'in güney ikizi denen büyük Bolan Geçidi'nin başındaki Ketta'ya vardı. Yüz otuz kilometre uzunluğundaki geçitten aşağı inerek, iki hafta sonra İndus kıyılarına ulaştı. Ertesi sabah, salcılar tarafından karşı kıyıya çıkarıldı. Bu yolculuğun tam sekiz dakika sürdüğünü not etmişti. Onu Moskova'dan 6.500 kilometre uzaktaki Hindistan'a getiren destansı yolculuğu artık neredeyse tamamlanmıştı.

Bu işten sağ çıkmak bile kendi başına büyük bir başarıydı. Başkalarının talihi onun kadar yaver gitmeyecekti. Ama Conolly bundan çok daha fazlasını başarmıştı. Tam da hasım bir Rus Ordusu'nun ilerleme olasılığı olan yollarda seyahat ederek, Lord Ellenborough'un ve Hindistan'ın savunmasından sorumlu olanların cevap aradıkları sorulardan birçoğuna cevap verebilecek duruma gelmişti. Daha hassas askeri ve siyasi gözlemlerini, elbette üstlerine sakladı. Ama maceralarının ve başına gelen talihsizliklerin tamamını anlattığı bir kitap da yazdı. *Journey to the North of India, Overland from England, Through Russia, Persia and Afghanistan* başlıklı kitabı üç yıl sonra, 1834'te yayımlandı. Kitapta, Hindistan'ı işgal için plan yapan bir Rus generalin önündeki olasılıkları ve başarı ihtimalini ayrıntılarıyla incelediği uzun bir ek bölüm de yer alıyordu.

Conolly, başarı şansı olabilecek kadar büyük bir Rus ordusunun tutabileceği iki olası güzergâh olduğunu savunuyordu. Basit bir biçimde anlatılacak olursa, bunlardan birincisi, Büyük İskender'in de yaptığı gibi önce Hive'yi, ardından Belh'i ele geçirip Hindukuş üzerinden Kabil'e inmekten oluşuyordu. Ordu oradan, Celalabad ve Hayber Geçidi üzerinden Peşaver'e yürüyecek ve nihayet Attock'ta İndus'u geçecekti. Conolly, Hive'yi Hazar'ın doğu kıyısından değil de Orenburg'dan hareketle ele geçirmenin tutulabilecek en iyi yol olacağı düşüncesindeydi. Bu yol daha uzun olmakla birlikte, su kaynakları bakımından Karakum'dan daha zengindi ve ordunun ilerleme hattındaki aşiretlere, tekinsiz Türkmenlerden daha kolay-

ca boyun eğdirmek mümkündü. Dahası, Rus askerleri Aral Gölü'nün kuzey kıyısına ulaştıklarında, tekneler ya da sallarla Ceyhun'un ağzına nakledilebilir, oradan da Hive'ye doğru yollarına devam edebilirlerdi. Hive'yi ele geçirmek, ardından da Hindistan üzerine yürümek son derece iddialı bir girişimdi ve peş peşe birkaç sefer yapılmasını gerektirebilir, bu da iki-üç yılı alabilirdi.

Rus generallerinin önündeki ikinci yol, Herat'ın ele geçirilmesinden ve burasının askerlerin yığılacağı bir toplanma noktası olarak kullanılmasından oluşuyordu. Askerler oradan, Conolly'nin kendisinin de yaptığı gibi, Hindistan'a girmek için Kandahar ve Ketta üzerinden Bolan Geçidi'ne yürüyeceklerdi. Herat'a, İran itaatkâr davranırsa karadan yoksa Astrabad'dan Hazar'ın karşı kıyısına geçerek ulaşmak mümkündü. Herat bir kez Rusların eline geçtikten ya da Rusya'yla hâlâ dost olan İran tarafından ilhak edildikten sonra, ordu "orada, her türlü ihtiyacını erişilebilir bir mesafeden karşılayarak, yıllarca karargâh kurabilirdi." Ordunun sırf oradaki varlığı bile, Hindistan'ın yerli nüfusunu karıştırmaya yetebilir, bu da Britanyalıların içeriden saldırıya uğradıkları bir anda istilayı kolaylaştırabilirdi.

Conolly, kararlı bir istilacının bu yolların ikisini birden kullanabileceğine işaret ediyordu. Ama bunlardan hangisi seçilirse seçilsin, bütün başarı umutlarını yok edebilecek büyük bir engel vardı. Conolly, istilacı Afganistan'ı hangi yoldan aşmak zorunda kalırsa kalsın, "Afganların Rusların ülkelerine girmelerine izin vermekten kazanacakları çok az, korkacakları çok fazla şey" olduğunu yazmıştı. Dahası, Afganlar Rusların bu işte büyük ölçüde bağımlı olacakları İranlılara bağınazca bir husumet besliyorlardı. Ona göre "Afganlar bir millet olarak istilacılara direnmekte kararlılık gösterirlerse, yürüyüşte karşılaşılabilecek güçlükler hemen hemen aşılmaz olacak"tı. Afganlar dağlardaki müstahkem mevkillerinden Rus yürüyüş kollarını sürekli taciz ederek yiyecek kaynaklarını imha ederek ve istilacının muhabere ve geri çekilme hatlarını keserek kanlarının son damlasına kadar savaşacaklardı.

Ama Afganlar o sırada olduğu gibi bölünmüş halde kalırlarsa Ruslar, vaatler ve başka teşviklerle bir gruba ötekine karşı kullana-

bilirlerdi. Conolly, “Küçük bir devletin başı, tek başına, Avrupalı bir istilacıya etkili bir direniş gösteremez ve onu, içte rakiplerine karşı emellerini teşvik ederek kazanmak ya da Hindistan’a yönelik bundan ikili bir kazanç sağlamak kolay olacaktır” diyordu. Dolayısıyla, Afganistan’ın Kabil’deki tek ve kuvvetli bir hükümdarın yönetimi altında birleşmesi Britanya’nın fazlasıyla çıkarınaydı. Conolly’ye göre, “Saltanat süren bir prensi bizimle sağlam ve kazançlı bir ittifak kurmaya özendirmek ve başarısız olduğu takdirde mahvına yola açacak, en iyimser ihtimalle sonucu kuşkulu bir girişimde bulunmasını sağlamak için büyük teşvikler gerekecek”ti. Rusların “bir prensi ayartmaya yetecek kadar baş döndürücü” beklentiler uyandırmaları halinde, el yükseltilebilir ya da prensin devrilmesi sağlanabilirdi.

Conolly üstlerine, taht üzerinde hak iddiasında bulunanlar arasında desteklenmesi gereken prensin Heratlı Kamran Şah olduğunu söylüyordu. Adamın berbat kişiliği esef verici olsa da Britanya’yla ortak bir çıkarı vardı –“Orta Asya’nın Tahıl Ambarı” olan Herat ne Rusların ne çoktandır burası üzerinde hak iddia eden İranlıların eline geçmeliydi. Dahası, Kamran’ın Britanyalılarla ittifak kurmayı çok istediği Herat’ta sır değildi. Conolly, Kamran’ın İranlılar karşısında kendi başının çaresine bakmak durumunda bırakılması halinde, Herat’ın üstün İran kuvvetlerinin eline geçmesinin ve “Hindistan yolunun Ruslara açılmasının” sadece bir zaman meselesi olacağı uyarısında bulunuyordu.

Conolly’nin uzaklarda olduğu o bir yıl içinde, Londra ve Kalküta’da, özellikle de bir önceki Tory yönetiminin pasif politikalarını eleştiren Wellington kabinesindeki şahinler arasında Rusların niyetlerine olan güvensizlik büyümeye devam etti. St. Petersburg tarafından ezilmiş ve antlaşmayla eli kolu bağlanmış olan Osmanlı ve İran’ın Rus protektorası haline gelmesinden özellikle korkuyorlardı. Dostu Wellington’un Hindistan konusunda neredeyse tam yetki verdiği Lord Ellenborough, Rusya’nın yayılmacı emelleri olduğuna giderek daha fazla kanaat getiriyordu. O, çarın, ordularını Hindistan’a iyice yaklaştırmak için gizliliğe başvuracağına inanı-

yordu. İran yavaş yavaş zayıfladıkça, Ruslar ülkenin her yerinde nüfuzlarını ve askeri mevcudiyetlerini güçlendirecek, başka yerlerde de koruma sağlama bahanesiyle Rus tüccarlarını adım adım Rus askerleri takip edecekti. O halde, sırf Rus ticaret merkezlerinin ilerleyişini gösteren haritalar çıkararak, ordunun Hindistan'a doğru ilerleme hattını gözlemlemek mümkün olabilirdi. Ama Ellenborough bu oyunun iki taraflı oynanabileceği inancındaydı; ona göre, Britanya mallarının üstünlüğü Rus tüccarların ilerlemesini durdurmak için kullanılabilirdi. Bu Moorcroft'ın üstlerini beyhude yere ikna etmeye çalıştığı stratejinin ta kendisiydi. Aradan geçen beş yıldan sonra, Moorcroft'ın tavsiyeleri artık Britanya'nın resmi politikası olmuştu.

Moorcroft'ın düşlerinden biri de Britanya mallarını kuzeye, Orta Asya sınırlarına nakletmek için İndus Nehri'nin kullanıldığı günleri görmektir; mallar oradan, dağları aşacak kervanlarla eski İpek Yolu pazarlarına taşınabilirdi. Ne var ki onun ateşli tezlerine her zaman olduğu gibi kulak tıkanmıştı. Ama şimdi Ellenborough'nun da peşine düşmesiyle, kumpanya yöneticileri bu fikre coşkuyla sarıldılar. Bu büyük su yolu hakkında çok az şey bilindiğinden, ilk iş olarak ulaşım elverişli olduğundan emin olmak için ölçümlerin yapılması gerekiyordu. Ama İndus, kumpanyaya ait olmayan uçsuz bucaksız topraklardan geçtiğinden, bu söylemesi kolay, yapması zor bir işti. Bu toprakların başında, güneydeki Sind ile kuzeydeki Pencap geliyordu ve iki ülkenin de hükümdarlarının bu işe karşı çıkacakları neredeyse kesindi. Bunun üzerine, Lord Ellenborough'nun aklına biraz sinsice de olsa parlak bir çözüm geldi.

Pencap maharacısı Ranjit Singh, kısa bir süre önce, İngiltere kralına muhteşem Keşmir şalları hediye etmişti ve şimdi Britanya hükümdarı IV. William'ın bunun karşılığında ona ne yollayabileceği düşünülüyordu. Yaşlanmakta olan maharacanın gözde boş zaman eğlencesi olan kadınlar açıktır ki söz konusu olamazdı. Singh'in hobi listesinde ikinci sırada atlar geliyordu ve bu Ellenborough'nun aklına bir fikir getirdi. Ranjit Singh'e beş tane at hediye edilecekti. Ama bunlar sıradan binek hayvanları değil, Asya'da görülmemiş büyüklükte atlar olacaktı –azman İngiliz yük

beygirleri olan dört kısrak ile bir aygır. Bunların, yakın zaman önce St. Petersburg'a bir elçi göndermiş olan Asyalı muktedir için yeterince etkileyici ve göz alıcı hediyeler olacağına karar verildi. Aynı zamanda, Bombay valisi Sir John Malcolm da altın yaldızlı bir makam faytonu üretilmesi için talimat verdi; Ranjit Singh, o devasa atların çektiği bu arabayla, krallara layık bir şaşaa ve konfor içinde ülkesinde dolaşabilirdi.

Ne var ki bu iş o kadar basit değildi. Büyüklükleri nedeniyle ve iklime de araziye de uygun olmadıkları için atların, eğer sağ kalacaklarsa, Ranjit'in başkenti Lahor'a kadarki 1.200 kilometrelik yolu karadan yapmalarının mümkün olmadığı düşünülüydü. Bunun yerine İndus'tan yukarı tekneyle götürülmeleri gerekecekti. Bu, nehirde gizlice ölçümler yapılmasını ve Lahor'a kadar ulaşım elverişli olup olmadığının saptanmasını sağlayacaktı. Bu tuhaf casusluk görevine önderlik etmesi için seçilen kişi, Alexander Burnes adında genç bir teğmendi. Burnes fevkalade yeteneklerinden dolayı kısa bir süre önce, görevli olduğu Bombay 1. Hafif Süvari Alayı'ndan kumpanyanın elit Siyasi Şubesi'ne tayin edilmişti. Henüz 25 yaşındaydı ve şimdiden kumpanyanın geleceği en parlak genç subaylarından biri olduğunu göstermişti. Zeki, iş bitirici ve korkusuz bir genç olan Burnes, aynı zamanda mükemmel bir dilbilimciydi ve Farsça, Arapça ve Hindustani'nin yanı sıra, daha az bilinen bazı Hindistan dillerini de akıcı bir şekilde konuşabiliyordu. Çelimsiz olmasına ve yumuşak görünümüne rağmen, olağanüstü kararlı ve kendine güvenen bir insandı. Hem Asyalılar hem Avrupalılar üzerinde son derece etkili bir şekilde kullandığı büyük bir karizması da vardı.

Ne var ki Ellenborough'nun İndus'ta gizlice ölçümler yapma planı Hindistan'da herkesten onay görmedi. Planı en sert biçimde eleştirenlerden biri de kadir-i mutlak Yüksek Konsey'in üyesi ve Gizli ve Siyasi İşler Şubesi'nin eski sekreteri Sir Charles Metcalfe'ti. "Raca Runjeet [Ranjit] Singh'e hediye gönderme kisvesi altında İndus'ta ölçümler yapma planı [...] hükümetimize yakışmayan bir desisedir" diye yakındı. Bunun, tam da Britanyalıların sık sık haksız yere suçlandığı sinsiliğin bir örneği olduğunu ve muhtemelen fark edileceği için de yerli hükümdarların kuşkularını doğru-

layacağını ekledi. İkisi de Hindistan'da güçlü isimler olan o ve Sir Malcolm, o sırada hâkim olan stratejik düşüncenin iki karşıt ucunu temsil ediyorlardı. İleride Kanada genel valisi olacak Metcalfe, kumpanyanın mevcut topraklarının ve sınırlarının sağlama alınması gerektiğine inanırken, Metcalfe, tıpkı Londra'daki Ellenborough gibi atılımcı bir politika izlenmesi gerektiği kanaatindeydi.

Tam o sırada, Wellington hükümetinin düşmesiyle Ellenborough da koltuğundan oldu ve Whigler iktidara geldi. İndus projesinin artık suya düşeceğinden korkan Malcolm –oysa bunun gereksiz bir korku olduğu anlaşılacaktı– Üsteğmen Burnes'ten mümkün olduğunca çabuk yola çıkmasını istedi. Macera tutkunu Burnes'e ikinci bir emir vermeye ihtiyaç yoktu. Hiç vakit kaybetmeden, 21 Ocak 1831'de Kaççe'den denize açıldı; yanında bir harita mühendisi, küçük bir muhafız ekibi ve Ranjit Singh'e giden beş at ile fayton vardı.

XI

Burnes “Buhara”ya Giriyor

Üsteğmen Alexander Burnes ve ekibinin İndus’tan yukarı doğru yelken açışını seyreden bir dervişin, “Eyvah, işte şimdi Sind’in işi bitti” dediği duyulmuştu. “İngilizler nehri gördü, bu yolun sonu topraklarımızın fethi” diye de eklemişti. Burnes’e, “Kötülük yapıldı. Ülkemizi gördünüz” diyen bir asker de aynı korkuyu dile getiriyordu. Sir Charles Matcalfe’in uyardığı gibi, kimse seferin gerçek amacını anlamayacak kadar aptal değildi ve kuşkuya kapılan emirler, ilk başta, kumpanya teknesinin o tuhaf yükleriyle topraklarından geçmesine şiddetle karşı çıktılar. Ama sonunda Ranjit Singh’in hediyelerini alıkoyarlarsa bunun vahim sonuçları olacağıyla tehdit edilip hediyelerle yumuşatıldılar ve Burnes’le arkadaşlarının yola devam etmesine izin vermeyi istemeye istemeye de olsa kabul ettiler. Emirler Burnes ve ekibine ısrarla, kuzeye doğru ağır ağır yol alırken güvenliklerinden sorumlu olamayacaklarını belirtmişlerdi ama onlar nehir kıyısından ara sıra üzerlerine yapılan kurusıkı atışlar dışında bir problemle karşılaşmadılar.

Yerli halkta düşmanlık uyandırmamak için mümkün olan her yerde geceleri çalışarak İndus’un ağzına girmelerinden beş ay sonra, Ranjit Singh’in başkenti Lahor’a ulaştılar. Nehrin çamurlu dip

sularını gizlice iskandil etmek de dahil çeşitli ölçümler yapmanın yanı sıra, Lahor'a varmakla, sadece kendilerinin gibi altı düz teknelerle de olsa, İndus'un denize 2.000 kilometre mesafedeki bu noktaya kadar ulaşım elverişli olduğunu kanıtlamışlardı. Ranjit Singh razı gelirse, Britanya malları burada teknelerden indirilebilir ve kara yoluyla Afganistan'a ve Ceyhun'un ötesindeki Türkistan pazarlarına taşınabilirdi.

Uzun yolculuğun sıcağına ve diğer sıkıntılara mucizevi bir şekilde dayanan beş at, onları karşılayıp Pencap'a götürmek üzere sınıra gönderilen saray görevlileri arasında heyecan yarattı. Burnes, "İlk defa olarak, bir yük beygirinden dörtlü ve eşkin gitmesi ve en kıvrak hayvanların yaptığı manevraların hepsini yapması bekleniyordu" diye not etmişti. Atların aşırı büyük ayakları incelendiğinde bir şaşkınlık daha yaşanacaktı. Hayvanların ayaklarının yöreye özgü atlarından dört kat ağır olduğu anlaşılınca, Burnes'e bunlardan birinin Lahor'a önden gönderilip gönderilemeyeceği soruldu. Burnes, "Ranjit Singh'i özel olarak bilgilendirmek için, her hayvanın alabildiğine titiz ölçümleriyle birlikte, ucube derhal başkente sevk edildi" diye yazmıştı. Fayton da mavi kadifeden iç kaplamasıyla, maharacanın adamlarında benzer bir hayranlık uyandırdı; yerel halkın "küçük filler" adını taktığı dört katana arabaya koşuldu ve o da başkente gitmek üzere yola koyuldu.

Burnes'ü Lahor'da göz kamaştırıcı bir karşılama bekliyordu zira Britanyalılar güçlü Sih komşularının ne kadar suyuna gitmek istiyorlarsa, Ranjit de onlarla dostane ilişkiler sürdürmeyi o kadar çok istiyordu. İki tarafta da bunu test etmek için hiçbir istek olmasa da Kalküta'da, Ranjit'in çok iyi eğitilmiş ve donanımlı ordusunun kumpanyanın kendi kuvvetlerine hemen hemen denk olduğu düşünülüyordu. Londra'da ve Kalküta'daki tek endişe nedeni, Ranjit'in sağlığında ve ölümünün ardından başlayacak kaçınılmaz iktidar mücadelesiydi. Burnes'ün görevlerinden biri de maharacanın daha ne kadar yaşamasının beklendiğini ve krallıktaki siyasi havayı rapor etmektir.

Burnes sonradan, "Şehir surlarının yakınından geçtik ve saray kapısından Lahor'a girdik" diye yazacaktı. "Yol kenarlarına süva-

riler, topçular ve piyadeler dizilmişti ve önlerinden geçerken hepsi bizi selamladı. Kalabalık muazzamdı; insanlar esas olarak evlerin balkonlarında oturmuşlardı ve çok büyük bir saygıyla sessizliklerini korudular.” Burnes ve yol arkadaşları, geçit yürüyüşünün ardından, kraliyet sarayının dış avlusundan geçirilip taht odasının ana girişine götürüldüler. Genç subay, “Ayakkabılarımı çıkarmak için durduğumda, kendimi birden ihtiyar görümlü, ufak tefek bir adamın bana sıkıca sarılan kollarında buldum” diye yazmıştı. Büyük bir şaşkınlıkla, bu kişinin, misafirini selamlamak için kapıya kadar çıkmakla onu görülmemiş biçimde onurlandıran kudretli Ranjit Singh’den başkası olmadığını anlamıştı. Maharaca onu elinden tutup sarayın içine soktu ve orada tahtın önünde duran gümüş bir sandalyeye oturttu.

Burnes, Ranjit Singh’e Lord Ellenborough’nun gönderdiği bir mektup sundu. Sırmadan dokunmuş mühürlü bir zarfın içinde duran ve Britanya kraliyet armasını taşıyan mektup, Sih hükümdara IV. William’ın şahsi bir mesajını iletliyordu. Ranjit mesajın yüksek sesle okunmasını emretti. Lord Ellenborough, “Kral beni, Britanya Hükümeti ile siz Ekselansları arasında onca yıldır süren ve Tanrı’nın inayetiyle hep sürecek olan dostluğa şahit olmanın Majestelerinde uyandırdığı samimi memnuniyeti, siz Ekselanslarına ifade etmekle özel olarak görevlendirmiştir” diye yazmıştı. Ranjit Singh’in bundan pek hoşnut kaldığı açıktı ve daha mektup bitmeden, memnuniyetini Lahor halkına duyurmak için kulakları sağır edici bir topçu selamının –her biri 21 pare mermi atan 60 adet top– başlamasını emretti.

Ardından, Burnes de yanında olmak üzere, yeni makam faytonuyla birlikte o sıcakta dışarıda sabırla bekleyen beş yük beygiri ni teftiş etmeye götürüldü. İngiliz hükümdarından gelen bu göz kamaştırıcı hediyeden memnun kaldığı açık olan maharaca, atlar teker teker önünden geçirilirken saray görevlilerine heyecanla selendi. Ertesi sabah, Burnes ve ekibi beş piyade alayının geçit yaptığı askeri bir törene katıldılar. Ranjit Burnes’ü, üzerlerinde siyah çapraz kayışlı beyaz giysiler olan ve yerli malı misket tüfekleri taşıyan askerlerini teftişe davet etti. Alaylar, Ranjit’in misafirleri için,

Burnes'ün "bizim Hintli askerlerimizinkiyle kesinlikle eşit kusursuzlukta" dediği bir manevra yaptılar. Ranjit ona askeri konularda pek çok soru sordu, özel olarak da Britanyalı askerlerin topçu kuvvetleri karşısında ilerleyip ilerleyemediklerini öğrenmek istedi.

Burnes ve yol arkadaşları toplamda iki aya yakın bir süre Ranjit'in misafiri olarak kaldılar. Sonu gelmez askeri geçit törenleri, ziyafetler ve Ranjit'le birlikte, yerel olarak üretilmiş berbat bir içkiyi içmekle geçirilen uzun toplantılar gibi başka eğlenceler de düzenlendi. Erkek kıyafetleri giydirilmiş Keşmirli kızlardan oluşan 40 kişilik bir dansçı grubu da vardı; tek gözlü maharacanın (diğerini suçiçeğinden kaybetmişti) bunların da müptelası olduğu anlaşıyordu. Burnes'e dönüp gözü ışıldayarak, "Bu gördüğün benim alaylarımdan biridir ama disipline sokmadığım tek alayın bu olduğunu söylerler" diye itirafta bulundu. Hepsi baş döndürecek kadar güzel olan kızlar dans etmeyi bitirince, fillerin üzerinde gözden kayboluvermişlerdi -bu durum, tıpkı maharaca gibi güzel yerli kızlara zaafı olan genç Burnes'te büyük bir hayal kırıklığı yaratacaktı.

Ziyaretin asıl amacı olan, siyasi ve ticari konuları ciddi biçimde tartışmak için de bol bol zaman vardı. Burnes, boyunun kısıklığına ve itici görünümüne rağmen, her bireyi ona tepeden bakacak boydaki savaşçı halkının saygısını ve sadakatini bu kadar uzun süredir koruyan bu pörsümüş yaşlı Sih'ten derinden etkilenmişti. Üsteğmen, "Aslında, doğa bu kişiden armağanlarını esirgemiş. Bir gözünü kaybetmiş, suçiçeği yerinde bir çukur açılmış ve boyu bir metre altmış santimden fazla değil" diye yazmıştı. Adam gene de etrafındaki herkesin dikkatini anında üzerinde topluyordu. Burnes, "İçerideki izdiham o devrin ilk yerli prensinin sarayından çok bir çarşığı andırıyor olsa da tek bir kişi bile işaretsiz konuşmuyordu" diye not etmişti.

Ama uzun saltanatı boyunca kimseyi idamla cezalandırmadığını iddia etse de her yerli hükümdar gibi Ranjit de acımasız olabiliyordu. Burnes, "Kurnazlık ve uzlaşma, diplomasisinin iki büyük silahı olmuş" diye yazmıştı. Ama daha ne kadar iktidarda kalacaktı? Burnes, "Bu reisin kariyerinin neredeyse sonuna gelmiş olması muhtemel. Göğsü daralmış, sırtı kamburlaşmış, kolları ve bacak-

ları pörsümüş" diyordu. Geceleri yaptığı içki âlemlerini kimsenin bünyesinin kaldıramayacağı düşüncesindeydi. Ne var ki görüldüğü kadarıyla, –en sert brendiden bile keskin olan– gözde içkisi ona hiç dokunmuyordu. Ranjit Singh bir sekiz yıl daha yaşayacaktı –bu, onu Hindistan'ın savunması için hayati bir bağlantı ve Rus istilacıya karşı zorlu bir müttefik olarak gören kumpanya generallerinin içini büyük ölçüde rahatlatan bir durumdu.

Sonunda, Burnes ve yol arkadaşları Ağustos 1831'de hediyelere ve iltifatlara boğulmuş halde Lahor'dan ayrıldılar ve yeniden Britanya topraklarına geçerek, kumpanyanın Kuzeybatı Hindistan'daki en ileri garnizon şehri Ludhiana'nın yolunu tuttular. Burnes orada, ileride kader ortağı olacak bir adamla kısa bir görüşme yaptı. Bu kişi, gözü pek bir adam olan Dost Muhammed'i devirip tahtını ondan geri almayı düşleyen Şah Şüca'ydı. Burnes, şimdiden şişmanlamaya başlamış bu melankolik görünümlü adamdan etkilenmemişti. "Öğrendiklerimden, şahın kendisini Kabil tahtına oturtmaya yetecek kadar enerjiye sahip olduğuna inanmıyorum" diye not edecekti. Burnes, şahın Afganlar gibi itaatsiz bir milleti yeniden birleştirebilecek kişisel özelliklere ya da siyasi ferasete sahip biri gibi görünmediğini de hissetmişti.

Burnes bir hafta sonra, Hindistan hükümetinin yazlık başkenti Şimla'ya ulaştı ve Genel Vali Lord William Bentinck'e seferinin sonuçları hakkında rapor verdi. İndus'un, ister savaş gemisi olsun ister yük gemisi, altı düz teknelerle Lahor'a kadar ulaşma elverişli olduğunu saptamıştı. Bu keşfin sonucunda, Britanya mallarının Türkistan'da ve Orta Asya'nın başka yerlerinde Rus mallarıyla rekabet edebilecek duruma gelmesi için, bu büyük su yolunu taşımacılığa açmak üzere harekete geçilmesine karar verildi. Bentinck bu karar doğrultusunda, şimdi kumpanyanın Siyasi Şubesi'nde albay olan Henry Pottinger'ı, topraklarından malların geçişi konusunda Sind emirleriyle müzakerelere başlamaya gönderdi. Burnes'ün raporuna göre, Ranjit Singh bu konuda sorun çıkarmayacaktı. Britanyalılara dostça yaklaşıyor olması bir yana, bu transit ticaretten sağlayacağı kazançlar da vardı. Burnes'ün üstleri bu ilk seferin sonuçlarından çok memnun kalmışlardı ve bunların en başında da, Sir John Malcolm'un tavsiyesiyle

bu görev için onu seçmiş olan genel vali geliyordu. Üsteğmen, nazik görevini yerine getirirken gösterdiği “gayret, özen ve zekâ” nedeniyle Bentinck’in övgülerine mazhar olmuştu. Burnes daha 26 yaşında kendisini zirveye götüreceği yola girmişti.

Artık genel valinin dikkatini çekmiş ve güvenini kazanmış olan Burnes, kendi geliştirdiği daha iddialı ikinci bir sefer fikrini ortaya attı. Bu defa, Hindistan’a giden ve Arthur Conolly’nin önceki yıl keşfettiği yolların kuzeyinde kalan, şimdiye kadar haritası çıkarılmamış yolları keşfe çıkacaktı. İlk önce, Ranjit Singh’in büyük rakibi Dost Muhammed’le dostça ilişkiler kurmaya gayret edeceği, aynı zamanda da hanın silahlı kuvvetlerinin gücünü ve etkinliğini ve de başkentinin tehlikeye ne kadar açık olduğunu belirlemeye çalışacağı Kabil’e gidecekti. Kabil’den, Hindukuş geçitlerini ve Ceyhun’u aşarak Buhara’ya geçmek niyetindeydi. Orada da Kabil’dekine çok benzer şeyler yapmayı ve üstlerine sunacağı bir yığın askeri ve siyasi istihbarat bilgisiyle, Hazar Denizi ve İran üzerinden Hindistan’a dönmeyi umut ediyordu. Çoğu kişi ya Kabil ya da Buhara’yla yetineceği, ikisine birden gitmeye kalkışmayacağı için bu son derece iddialı bir plandı.

Burnes, özellikle düşük rütbesi ve bölgenin aşırı hassasiyeti yüzünden önerisine güçlü bir itiraz gelmesini bekliyordu. Bu nedenle, Aralık 1831’de genel valinin, işe koyulması için onay verildiğini bildirmesi onun için hoş bir sürpriz oldu. Burnes, çok geçmeden bunun nedenini anlayacaktı. Önerisinin zamanlaması ancak bu kadar iyi olabilirdi. Londra’da yeni kurulan Grey başkanlığındaki Whig kabinesi, Rusların hem Avrupa’da hem Yüksek Asya’da büyüyen güç ve nüfuzundan Tory’ler kadar tedirgin olmaya başlamıştı. Burnes kız kardeşine, “Britanya hükümeti Rusya’nın niyetlerinden korktu ve bilgi edinmek için Ceyhun ile Hazar’a kıyısı olan ülkelere akıllı bir subayın gönderilmesini istedi [...] ve bütün bunlardan haberi olmayan ben, tam da yapmayı istedikleri şey için öne çıkıp gönüllü oldum” diye yazmıştı.

Burnes derhal kolları sıvayıp seyahat için planlar yapmaya başladı ve kendisine uygun yol arkadaşları –bir İngiliz ile iki Hintli-

seçti. Bunlardan İngiliz olanı, Bengal Ordusu'nda tabiplik yapan James Gerard'dı. Gerard Himalayalar'a seyahat tecrübesine de sahip maceraperest bir subaydı. Hintlilerden biri Mohan Lai adında, parlak ve iyi eğitilmiş bir Keşmirli'ydı. Birçok dili akıcı bir şekilde konuşabiliyordu ki bu Doğu'ya özgü incelikleri yerine getirmek gerektiğinde işe yarayacak bir özellikti. Sefer heyetinin derlediği istihbaratın büyük bölümünü kayda geçirmek de onun görevi olacaktı. Diğer Hintli, İndus'u keşif yolculuğunda Burnes'e refakat etmiş ve çapını kanıtlamış, Muhammed Ali adında, kumpanya çalışanı tecrübeli bir haritacıydı. Burnes bu üçüne ilaveten, 11 yıl önce Hindistan'a gelişinden beri neredeyse yanından hiç ayrılmayan şahsi hizmetkârını da beraberinde götürdü.

Kafile, 17 Mart 1832'de Attock'tan İndus'u geçti. Böylece, Ranjit Singh'den konukseverlik ve koruma gördükleri Pencap'ı arkalarında bıraktılar ve Afganistan'a girmek için hazırlıklara başladılar. Burnes, "Artık kendimizi, bize ait her şeyden neredeyse tamamen mahrum etmemiz ve vazgeçemediğimiz pek çok alışkanlığı ve itiyadı bırakmamız zorunlu hale geldi" diye yazacaktı. Avrupalı kıyafetlerini çıkarıp Afgan giysilerine büründüler ve saçlarını kazıyıp başlarına sarıklar doladılar. Dökümlü uzun entarilerinin üzerine, içinden kılıçlarını sarkıttıkları kuşaklar sarmışlardı. Ama Avrupalı oldukları gerçeğini gizlemek için hiçbir şey yapmadılar -kara yolundan İngiltere'ye, memleketlerine dönmekte olduklarını iddia edeceklerdi. Amaçları, benzerlerinin arasında görünmez olmaya çalışarak nahoş dikkatleri üzerlerine çekmemektir. Burnes, "Yerli kılığına tahammül etme kararını, mutlak bir çaresizlik içinde, böyle ülkelerde şimdiye kadar hiçbir Avrupalı seyyahın şüphe uyandırmadan, nadiren de kimliği anlaşılmadan yolculuk edemediğini gözlemlediğim için aldım" diye açıklamıştı.

Burnes, kendileri için en büyük tehlikenin soyulmak olduğuna inanıyordu ve kafilenin küçük hazinesini üzerlerinde saklamak için aralarında bölüşmüşlerdi. Üsteğmen, "Beş bin rupilik bir akreditif mektubu, tıpkı Asyalıların kollarına taktıkları muskalar gibi sol koluma bağlanmıştı" diye yazmıştı. Pasaportu ve tavsiye mektupları diğer koluna bağlıydı, entarisinin altındaki bir kuşaktan da

içinde altın paraların durduğu bir kese sarkıyordu. Zengin oldukları izlenimini verebileceği korkusundan, Gerard'ın bedava ilaç dağıtmamasını da kararlaştırmışlardı. Her erkeğin silah taşıdığı ve yabancıların mallarına göz diktiği Afganistan'da, bir saniye için bile olsa dikkati elden bırakmayı kimse göze alamazdı.

Hayber Geçidi'nden geçmeye kalkıştırlarsa, oradan asla sağ çıkmayacakları konusunda uyarılmış olduklarından, dağları daha uzun ve dolambaçlı bir yoldan aştılar. Celalabad'dan salimen geçtikten sonra, batıya, Kabil'e doğru giden ana kervan yolunu tuttular. Dört bir yanlarında karlı dağlar vardı ve uzaklarda Hinduş'un heybetli zirveleri seçilebiliyordu. Korktuklarından daha az sorunla karşılaştılar ve feci soğuk bir gecede, köylüler kâfir olduklarını bildikleri halde, bir camide uyumalarına izin verildi. Burnes, "Hristiyan birine karşı en ufak bir önyargıları yok gibi görünüyor" diye yazmıştı; o ve Dr. Gerard hiçbir yerde dinlerini saklamaya kalkışmadılar. Gene de insanları incitmemek için son derece dikkatli ve temkinli davranıyorlardı. Burnes, "Bana domuz eti yiyip yemediğimi sorduklarında, tabii ki tüylerim ürperdi ve böyle rezillikleri sadece dinsiz imansızların yaptığını söyledim" diye yazacaktı. "Tanrı beni bağışlasın! Çünkü domuz pastırmasına bayılırım ve bu kelimeyi yazarken bile ağzım sulanıyor."

30 Nisan gece yarısı, Kabil'e inen geçide ulaştılar ve ertesi gün öğleden sonra şehre girip önce gümrüğe gittiler. Orada yüklerinin aranmasından büyük bir telaşa kapıldılar. Şanslarına çok sıkı bir arama yapılmadı ama bu hiç beklemedikleri bir şeydi. Burnes, "Benim sekstantım ve kitaplarım, doktorun birkaç şişesi ve alet edevatıyla birlikte, halkın incelemesi için ortaya serildi" diye yazmıştı. "Hiçbirine zarar vermediler ama böyle anlaşılmasız aletlerden oluşan bir sergiden sonra, hiç kuşkusuz sihirbaz olduğumuza hükmettiler."

İndus Nehri'ni geçtikten altı hafta sonra, ilk hedeflerine ulaşmışlardı. Görevleri asıl şimdi, Dost Muhammed'in müstahkem mevkiinde başlayacaktı. Dokuz ay sonra tamamlandığında da Burnes'ü, Arabistan'daki üstün başarılarının 75 yıl sonra Lawrence'a kazandıracağı türden övgülere mazhar edecekti.

Alexander Burnes'ün adı hep Buhara'yla özdeşleştirilecek olsa da asıl ait olduğu yer Kabil'dir. Zira kaderi, Afgan başkenti ve hükümdarıyla ölümüne iç içe geçecekti. 1832 baharındaki ilk ziyaretinde cennete benzettiği şehre âşık olacaktı. Kabil'in meyve ağaçları ve ötücü kuşlarla dolu pek çok bahçesi ona İngiltere'yi hatırlatmıştı. "Hepsi tek bir bahçede yetişen şeftaliler, erikler, kayısılar, armutlar, elmalar, ayvalar, kirazlar, cevizler, dutlar, narlar ve asmalar" vardı diye yazmıştı. "Neredeyse her ağacın üstünde şakıyan saksagağanlar [...] bülbüller, karataavuklar, ardıçkuşları ve kumrular da vardı." Burnes bülbüllerin ötüşüne o kadar vurulmuştu ki Afgan bir dostu sonradan ona teslim edilmesi için Hindistan'a bir bülbül göndertecekti. "Bin Bir Gece Bülbülü" adı takılan kuş, bütün gece o kadar yüksek sesle ötmüştü ki Burnes uyuyabilsin diye sesini duyamayacağı bir yere götürülmesi gerekmişti.

Burnes ve Dost Muhammed'in daha baştan kanları birbirine kaynamıştı. Kabil ve Buhara üzerinden memleketine dönüş yolculuğunda olduğu hikâyesini burada da tekrarlayan İngiliz, Afgan muktedire beraberinde değerli tavsiye mektupları getirmişti ve çok kısa bir süre içinde kendini hanın başkente tepeden bakan, surlarla çevrili büyük Bala Hisar'daki sarayında buldu. Dost Muhammed, komşusu ve düşmanı Ranjit Singh'in aksine, şaşırtıcı ölçüde mütevazı zevkleri olan bir adamdı ve o ve Burnes, başka hiçbir eşyanın bulunmadığı bir odada, halının üzerine bağdaş kurup oturdular.

Tüm Afgan prensleri gibi Dost Muhammed de neredeyse doğumundan itibaren entrika ve ihanet sanatlarında eğitilmişti. Bundan başka, İranlı annesinden tevarüs ettiği daha ince başka özellikleri de vardı. Bütün bunlar, şimdi Ludhiana'da sürgünde olan Şah Şüca'nın devrilmesini izleyen Kabil tahtını ele geçirme mücadelesinde ağabeylerini alt etmesini ve 1826 yılında tahta oturmasını sağlamıştı. Okuması yazması olmayan han, tahta çıkar çıkmaz bu eksikliğini gidermek, aynı zamanda da yeni topraklarına düzen ve refahı geri getirmek için çalışmaya koyulmuştu. Burnes ve yol arkadaşları, onun altı yıl içinde bu çalkantılı ülkede gerçekleştirmeyi başardığı işlerden çok etkilendiklerini fark ettiler.

Burnes, “Yolcu, Dost Muhammed’in şöhretini ülkeye girmeden çok önce öğreniyor ve elde ettiği büyük saygınlığı kimse ondan daha fazla hak etmiyor” diye yazmıştı. “Bu reisin adaleti, her sınıftan insan için değişmez bir övgü konusu. Köylü zorbalığının olmasından, vatandaş evinin emniyetinden ve sıkı belediye nizamnamelerinden, tüccar hanın kararlarının hakkaniyetinden ve malının mülkünün korunmasından sevinç duyuyor.” Burnes, bir hükümdarın bundan daha yüksek bir övgü göremeyeceği sonucuna varıyordu. Ama Afgan hükümdarın iyilikseverliğine o kadar ikna olmamış olan kafiledeki genç Keşmirli Mohan Lai, ileride, Dost Muhammed’in “hükümette ihtiyatlı ve arif biri, sahada usta bir komutan” olmakla birlikte, “hiyanet, acımasızlık, cinayet ve yalancılık” sanatlarında da bir o kadar mahir olduğunu belirtecekti.

İlk buluşmalarında Burnes’ü sarayında ağırlayan Dost Muhammed, kendisinin tanışıklığı olmamakla birlikte, başkalarının İngilizler ve ülkeleri hakkında iyi konuştuklarını duyduğunu söyledi. Dış dünyayı ve orada işlerin nasıl yürütüldüğünü çok merak ettiğinden, Burnes’ü soru yağmuruna tuttu. Avrupa hakkında her şeyi öğrenmek, kaç kralları olduğunu ve komşu kralların kendilerini devirmeye çalışmasını nasıl önlediklerini bilmek istedi. Sorular o kadar çok ve çeşitliydi ki Burnes kısa bir süre sonra cevap yetiştiremez oldu ama içlerinde hukuk, gelirlerin tahsili, Avrupa ülkelelerinde orduları toplama şekli (Rusların zorunlu askerlik yönetimini kullandıklarını duymuştu), hatta yetimhaneler hakkında sorular vardı. Britanyalıların Afganistan üzerinde planları olup olmadığını da öğrenmek istedi; bunu Burnes’ün gözlerinin içine baka baka sormuştu. Ranjit Singh’in ordusunu eğitmek ve modernleştirmek için Avrupalı subaylar kullandığından haberi olan han, kumpanya subayı olduğunu bildiği Burnes’e kendi ordusunun komutanlığını bile teklif etti. “On iki bin at ve yirmi top emrinde olacak” diye teminat verdi ve Burnes bu şerefi nazıkçe reddedince, yerine silah arkadaşı olan başka bir subayı tavsiye etmesini istedi.

Dost Muhammed, kudretli ve küstah Sih komşusundan hiç hoşlanmadığını gizlemeye çalışmadı ve Burnes’e, onu devirmek için yardımını isteyip istemeyeceklerini sordu. Bu huzursuz edici bir

teklifi zira dost Ranjit'in tahttan uzaklaştırılması, Kalküta'da ya da Londra'da herhangi birinin isteyebileceği en son şeydi. Onlara göre, endişelenilecek olanlar Sihler değil, idaresi zor Afganlardı. Bundan sadece 75 yıl önce, Hayber Geçidi'nden güneye akıp Delhi'yi yağmalamış, yanlarında götürebildikleri bütün zenginliklerle, muzaffer bir şekilde memleketlerine dönmüşlerdi. Burnes, teklifi için Dost Muhammed'e teşekkür ederken, hükümetinin Ranjit'le uzun zamandır devam eden bir antlaşması olduğuna ve böyle zorlu bir komşuyla arasını bozmayı göze alamayacağına işaret etti. Burnes, kumpanyanın Siyasi Şubesi'nden bir subay olarak, Kalküta'nın, bu en tehlikeye açık sınırında ihtiyaç duyduğu şeyin savaşan iki rakip değil, ikisi de Britanya'ya dost olan, herhangi bir istilaya karşı kalkan işlevi görecektir, güçlü ve istikrarlı iki müttefik olduğunu biliyordu. Ama o buralara, iki hükümdarın arasını bulmaya çalışmak için değil, onların duygu ve düşünceleri hakkında rapor hazırlamak için gönderilmişti. Hayati bir konu olan, Britanya'nın birliğini sağlamış bir Afganistan'da taht için yarışan rakiplerden hangisini desteklemesi gerekeceği sorusu gibi, bunun sırası da daha sonra gelecekti. Conolly, Kamran Şah'ı, sırf Herat'ı İranlıların (dolayısıyla da sonuçta Rusların) etkisinden uzak tutmak hayati bir önem taşıdığı için savunmuştu. Burnes'ün ise kendi adayı hakkında hiçbir şüphesi yoktu. Dost Muhammed'in, bu savaşçı milleti birleştirmeye muktedir tek adam olarak, Britanya tarafından pohpohlanması ve tahtında sağlam bir şekilde oturmaya devam etmesinin sağlanması gerektiğine inanıyordu.

Burnes ve ekibine kalsa, bu enfes şehirde çok daha uzun bir süre, çaylarını yudumlayarak ve Afgan dostlarıyla dedikodu ederek memnuniyetle kalırlardı ama önlerinde daha Buhara'ya yapacakları uzun bir yol vardı. Dost Muhammed'le gece yarısından sonra da uzun süre devam eden son bir görüşmeden sonra, kuzeye, Hindukuş geçitlerine doğru yola çıktılar. Geçitlerin ardında Belh, Ceyhun, ondan sonra da Buhara yer alıyordu. Dost Muhammed'in topraklarından uzaklaşmalarıyla, yolculuklarının en tehlikeli kısmı başlayacaktı ve bundan sadece yedi yıl önce Moorcroft ve iki yol arkadaşının başına gelenler artık akıllarından hiç çıkmıyordu.

Bir zamanlar büyük bir şehir olan ama artık harabeye dönmüş Belh'e ulaştıklarında, saygıda bulunmak için onların yalnız mezarların arayıp bulmaya kararlıydılar.

Birkaç kilometre uzaktaki bir köyde yerini saptamayı başardıkları ilk mezar, Moorcroft'ın ekibinden hayatını kaybeden son kişi olan George Trebeck'inki oldu. Bir dut ağacının altında, başında taş olmadan yatıyordu. Burnes, "Avrupalı iki yol arkadaşını gömdükten sonra, dört ay çektiği ıstırapın sonunda, çok uzak bir ülkede, genç yaşında, arkadaşsız, yardımsız ve tesellisiz göçüp gitti" diye yazmıştı. Sonunda, Belh dışında kerpiç bir duvarın altında, yan yana gömülmüş olan Moorcroft'ın ve Guthrie'nin mezarlarına rast geldiler. Hristiyan oldukları için, yerel halk başlarına her ne türden olursa olsun taş dikilmeden gömülmeleri için diretmişti. Ay ışığının aydınlattığı bir geceydi ve Büyük Oyun'un bütün oyuncularını gibi Moorcroft da çok saygı duyduğu bir insan olduğundan, Burnes çok hislenmişti. "Gecenin köründe böyle bir sahneye melankolik düşüncelere kapılmadan bakmak imkânsızdı" diye yazacaktı. "Birbirlerine yirmi kilometreden kısa bir mesafede gömülü olan bütün bir kabile, onlarla aynı yolu takip eden ve hemen hemen benzer saiklerle hareket eden bizlere bir nebze olsun cesaret verdi."

Ama böyle marazi düşüncelerle geçirecek fazla zamanları yoktu. Sağ salım Ceyhun'a ulaşmışlardı ve uzun zamandır bir Rus istila kuvvetinin bir gün Aral Gölü'nden Belh'e inmesini sağlayabileceğinden korkulan o büyük nehir hakkında, gizlice yürütecekleri önemli araştırmalar vardı. Burnes yayımlanan anlatısında, bölgede geçirdikleri beş gün içinde bu işi nasıl kotardıklarına dair çok az bilgi verir; bunun yerine, kadim Belh şehrinin harabelerinde nasıl antik eser ve sikke aradıklarını anlatır. Nehrin ulaşımına elverişliliği, bölgede gıda ve diğer ikmal malzemelerini tedarik edilebilme durumu ve başka stratejik konuları araştırmakla ne kadar meşgul olduklarını, ancak Burnes'ün üstlerine yazdığı raporların Londra'daki Hindistan Dairesi'nin arşivlerinde saklanan sararmış suretlerini okuduğunuzda anlarsınız. Bu işi tamamladıktan sonra, yolculuklarının son merhalesi olan, Buhara'ya kadarki on günlük zorlu çöl geçişi için yola koyuldular. Bunun için de iyi silahlı büyük bir

kervana katıldılar. Şimdi zahiren Buhara emirinin topraklarında olsalar da Türkmen köleciler tarafından yakalanmak ve prangaya vurulup şehrin pazar yerini boylamak gibi gerçek bir risk altında olduklarını biliyorlardı. Ama yolculuk, onlara rahatsız edici bir şekilde selefleri olan üç İngiliz'in yazgısını anımsatan, esrarengiz bir ateşlenme hadisesi dışında bir aksilik çıkmadan bitti.

Buhara'ya yaklaşırlarken, Burnes Doğu dalkavukluğu kokan bir mektup yazıp önden kuşbeyi denen başvezire gönderdi. Mektupta, bu kutsal şehrin efsanevi medar-ı iftiharlarını görmeyi arzuladıklarını ifade etmişti. Onu betimlerken kullandığı "İslamın Kalesi" ve "İmanın Mücevheri" gibi cömertçe ifadeler vezirin hoşuna gitmiş olmalı ki çok geçmeden bir haberci gelip Buhara'ya hoş geldiklerini söyledi. Hastalıktan dolayı henüz güçlerini tam toparlayamamış olan Burnes ve Gerard, 27 Haziran 1832 sabahı, yani Delhi'den ayrılmalarından tam altı ay sonra, yerli yol arkadaşlarıyla birlikte şehrin ana kapısından içeri girdiler. Burnes aynı gün, emirin Buhara'nın Ark denen ünlü kalesinde bulunan, kendi kaldıkları yere üç buçuk kilometre mesafedeki sarayında başvezirin huzuruna çağrıldı. Üzerine yerel kıyafetler giydikten sonra saraya doğru yürümeye başladı zira kutsal şehrin içinde Müslüman olmayanların ata binmesi kesinlikle yasaktı. Gerard hâlâ ona eşlik edemeyecek kadar hasta olduğundan saraya yalnız gitti.

Kurnaz bakışlı ve uzun gri sakallı, pörsümüş bir ihtiyar olan kuşbeyi, onu iki saat sürecek bir sorguya çekti. Vezir önce, Burnes ve ekibini kendilerinininkine bu kadar uzak bir krallığa getiren şeyin ne olduğunu öğrenmek istedi. Burnes hep söylediği gibi, kara yoldan İngiltere'ye dönmekte olduklarını ve bütün Doğu'da dillere destan olan Buhara'nın ihtişamı hakkında memleketlerine bilgi götürmek istediklerini açıkladı. Vezir bunun ardından, "Ne iş yaparsın?" diye sordu. Burnes bir an tereddüt ettikten sonra, Hindistan Ordusu'nda subay olduğunu itiraf etti. Ama endişelenmesine gerek yoktu çünkü bu söylediği kuşbeyini zerre kadar rahatsız etmiş benzemiyordu. Buharalı, Burnes'ün dini inançlarıyla bundan daha çok ilgileniyor gibiydi. Ona önce Allah'a inanıp inanmadığını, sonra da putlara tapıp tapmadığını sordu. Burnes ikincisini kesin

bir dille reddetti; bunun üzerine, vezir ondan haç takmadığını göstermesi için göğsünü açması istendi. Takmadığı anlaşılnca, vezir onaylayıcı bir tonla “Sen Ehl-i Kitapsın. Ruslardan daha iyisin” dedi. Ardından, Hristiyanların domuz eti yiyip yemediklerini sordu. Bu, Burnes’ün temkinli bir şekilde cevap vermesi gerektiğini bildiği bir soruydu. “Bazıları yer ama çoğu fakirdir” diye karşılık verdi. Sorgucusu bunun üzerine, “Tadı neye benziyor?” diye sordu. Ama Burnes’ün buna cevabı hazırdu. “Sığır eti gibi olduğunu *duydum*” diye karşılık verdi.

Ama Burnes çok geçmeden, Asyalılarla hep olduğu gibi, onu karmaşık ve gelişkin dış dünya hakkında iştah kabartıcı bir bilgi kaynağı olarak gördüğü aşikâr olan vezirle çok iyi geçinir oldu. Bu dostluk ona bir adet pusulaya –sadece iki pusulası vardı– mal olacaktı ama hediye ona ve yol arkadaşlarına şehirde diledikleri gibi gezme ve günlük yaşamı gözleme özgürlüğünü kazandıracaktı. Suçluların şerefesinden aşağı atılarak öldürüldükleri minareyi gördüler ve koca bir palayla kellelerin uçurulduğu, Ark’ın önündeki meydanı gezdiler. Esir pazarını açıkken görmeye giden Burnes, daha sonra, “Burada zavalıcıklar satılmak üzere teşhir ediliyor ve sığırlar gibi muayene edildikleri otuz-kırk tezgâhi dolduruyorlar” diye yazacaktı. O sabah sadece altı esir satışa sunulmuştu ve hiçbir Rus değildi. Burnes, Buharalıların, kölelere iyi muamele edildiği ve kendi memleketlerindeki çok daha iyi durumda oldukları gerekçesiyle savundukları “bu son derece tiksindirici ticaret karşısında, Avrupalı bir insan isyan ediyor” diye eklemişti.

Bu arada, Burnes gizlice haber salıp Buhara’da sayıları 130 civarında olan Rus kölelerden biriyle görüşmek istediğini duyurmuştu. Çok geçmeden, Avrupa kökenli olduğu aşikâr bir adam, bir gece vakti kimselere görünmemeye çalışarak evlerine girip heyecanla Burnes’ün ayaklarına kapandı. Onlara, on yaşında bir çocukken, bir Rus ileri karakolunda uyuduğu sırada Türkmen köleciler tarafından yakalandığını anlattı. Yirmi beş yıldır köleydi ve efendisi için marangozluk yapıyordu. İyi muamele gördüğünü ve dilediği her yere gitmesine izin verildiğini söyledi. Ama her ihtimale karşı, İslamiyeti benimsemiş gibi yapıyordu, halbuki hâlâ gizli bir Hiris-

tiyan'dı (Burnes "ve bu noktada, zavallı adam haç çıkardı" diye not etmişti). Adam durumunu, "Zira ben burada, herkesin bütün kalbiyle o dinden nefret ettiği bir halk arasında yaşıyorum" diyerek izah etti. İngilizlerle yemeklerini paylaştıktan sonra, gitmeden önce, "Mutlu görünüyor olabilirim ama memleket hasretinden içim kan ağlıyor. Orayı bir defa daha görebilmek için canımı verirdim" dedi.

Artık bir aydır Buhara'daydılar ve araştırma ve incelemeleri tamamlanmıştı. Burnes bir an evvel Hive'ye doğru yola çıkmayı, oradan da İran üzerinden eve dönmeyi umuyordu. Ama kuşbeyi onu Hive'ye yolculuk konusunda sıkı sıkı uyarak, civar bölgede yerleşme bulunmadığını ve bölgenin son derece tehlikeli olduğunu söyledi. Burnes sonunda, Hive'yi unutup Merv ve Astrabad üzerinden dosdoğru İran'a gitmeye karar verdi. Vezirden, emirin mühürünü taşıyan ve Buhara'nın tüm devlet görevlilerine kafiye her türlü desteği sağlamalarını buyuran bir ferman almayı da başardı. Ama vezir Burnes'e, emirin topraklarından çıktıklarında ta İran sınırına kadar kalles bir dünyada olacaklarını söyleyip kimseye güvenmemelerini tembihledi. Vezir, açıklamadığı nedenlerle, emirle şahsen görüşmelerine izin vermemişti ama bunu pekâlâ da onların iyiliği için yapmış olabildi. Buhara tahtına yeni çıkan emir, onlardan sonra şehre gelen iki Britanyalı subayı vahşice idam ettirecekti. Son olarak, Burnes'e hep çok nazik davranan kuşbeyi, onları uğurlarken, salimen memleketlerine döndüklerinde onun için dua etmelerini isteyip. "Zira ben ihtiyar bir adamım" dedi. A evet! Bir şey daha. Burnes bir gün Buhara'ya dönecek olursa, acaba ona iyi bir İngiliz gözlüğü getirme nezaketini gösterir miydi?

Burada ayrıntısına giremeyeceğimiz kadar çok macera ve talih-sizlikten sonra, Burnes ve ekibi 18 Ocak 1833'te, Basra Körfezi üzerinden Bombay'a ulaştılar. Orada, uzakta geçirdikleri 13 ay içinde, İngiliz-Rus ilişkilerinin daha da bozulmasına yol açan pek çok gelişme yaşandığını öğreneceklerdi. Tam da Burnes'ün Orta Asya'daki keşif çalışmasının sonuçlarını genel valiye rapor etmek üzere Kalküta'ya ulaştığı 20 Şubat günü, Rus savaş gemilerinden oluşan büyük bir donanma İstanbul açıklarına demirleyerek, Londra'da

ve Hindistan'da derin bir endişeye neden oldu. Bu, o tarihte kâğıt üzerinde Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olan Mısır'da sultana karşı başlayan isyanın ardından, 1831 yılında başlayan bir dizi olayın son perdesiydi. İlk başta isyan tamamen yerel bir mesele gibi görünmüş ama çok geçmeden ciddi bir tehdit oluşturmaya başlamıştı. Olayın arkasındaki kişi, sultanın haraçgüzarlarından Arnavutluk doğumlu Mısır valisi Mehmed Ali Paşa'ydı. Güçlü ordusuyla önce Şam ve Halep'i ele geçiren Mehmed Ali Paşa, şimdi Anadolu'nun içlerine kadar ilerlemişti ve İstanbul üzerine yürüyüp tahtı sultanın elinden almayı aklına koymuş gibi görünüyordu. Sultan çaresizlik içinde Britanya'dan yardım istedi ama Dışişleri Bakanı Lord Palmerston tek başına harekete geçmekten çekindi.

Britanya, sultanın taleplerine karşılık vermekte yavaş davranırken, Çar Nikolay hiç duraksamadı zira o İstanbul'daki munis hükümdarın yerini yeni ve saldırgan bir hanedanının aldığını görmek istemiyordu. Nikolay, Mehmed Ali Paşa'nın ilerlemekte olan ordusu karşısında sultana koruma teklif etmek üzere Muravyev'i (Hive seferiyle ünlenmiş, şimdi de general olmuştu) derhal İstanbul'a gönderdi. Sultan ilk başta tereddüt etti çünkü hâlâ Britanya'dan destek alma umudunu koruyordu ve bunu daha fazla tercih ederdi. Bu arada, Londra ataletini sürdürdü zira Palmerston, resmen Britanya'nın müttefiki olan St. Petersburg'un asla tek taraflı hareket etmeyeceğine inanıyordu. Ama çıkan krizi, Britanya'nın, Hindistan şöyle dursun, Yakındoğu'daki çıkarlarına yönelik bir tehdit olarak gören olay yerindeki adamlarının telkin ve tavsiyeleriyle, sonunda harekete geçmeye ikna oldu; gene de bu durumda bile arabuluculuğu müdahaleye tercih etti. Söylemeye gerek yok, kararının çok geciktiği görüldü. Mehmed Ali Paşa'nın askerleri savaşa savaşa Anadolu'dan başkente doğru ilerlediğinden, sultana Nikolay'ın derhal yardım teklifini şükranla kabul etmekten başka seçenek kalmamıştı.

Rus filosu İstanbul açıklarına tam zamanında yetişti zira istilacılar artık şehre 300 kilometre mesafedeydi [Kütahya'da]. Ama sultanın tahtı kurtulmuştu. Aynı anda hem Rusları hem Türkleri yenemeyeceğinin farkında olan Mehmed Ali Paşa'nın komutanla-

rı, ilerlemeyi durdurdular ve duruma uygun bir anlaşma ayarlandı. Britanya'nın kararsızlığı, St. Petersburg'un yüz yıldır kurduğu İstanbul'a asker çıkarma hayallerini gerçekleştirmesini sağlamıştı. Rusların yaptığı bu son hamlenin haberi Kalküta'ya ulaştığında, bu derhal, nihai hedefi Hindistan olan daha büyük bir planın parçası olarak görüldü. Taşlar endişelendirici biçimde yerine oturuyordu. Wilson, Moorcroft, Kinneir ve de Lacy Evans gibi isimler artık felaket tellalları olarak görülmüyordu. İşte, Burnes Kalküta'ya geldiğinde genel ruh hali buydu. Yeniden öne çıkmak için bundan daha iyi bir zaman seçemezdi. Büyük Oyun kızışmaya başlıyordu.

Burnes, Genel Vali Lord William Bentinck'e raporunu verdikten sonra, kabineyi, Denetim Kurulu'nu ve diğer kıdemli görevlileri Orta Asya'daki durum ve Hindistan'a yönelik bir Rus tehdidinin gerçekleşme olasılığı hakkında bilgilendirmek üzere derhal Londra'ya gitme talimatı aldı. Londra'da gördüğü karşılama, düşük rütbeli genç bir subay için baş döndürücüydü; herkes gibi Burnes'un hikâyesini kendi ağzından dinlemek isteyen kralla yaptığı özel görüşme, bunun zirvesini oluşturdu. Burnes bir gecede kahraman mertebesine yükseldi. Mesleki açıdan da başarısının karşılığını aldı. Yüzbaşı rütbesine yükseltilmenin yanı sıra, gerçekleştirdiği olağanüstü yolculuk nedeniyle Kraliyet Coğrafya Derneği'nin herkesin imrendiği altın madalyasıyla ödüllendirildi. Aynı zamanda, İngiltere'nin edebiyat ve bilim elitlerinin en saygın kulübü Athenaeum'a, adaylık başvurusu yapması gerekmeden katılmaya davet edilirken, sosyetik salon kadınları ve kayınvalide adayları bu cazip genç subayın peşine düştü.

Devrin önde gelen yayıncısı John Murray, elini çabuk tutup Burnes'un seyahatnamesinin yayın haklarını hemen satın aldı. *Travels into Bokhara* başlığını taşıyan kitap, Arthur Conolly'nin birkaç ay sonra yayımlanacak kitabından önce çıkması için süratle basıldı. Moorcroft'ın basımı çok ertelenen çalışması ise bir yedi yıl daha yayımlanmayacaktı. Böylece, Burnes'un üç ciltlik destansı anlatısı, Orta Asya'nın romans, gizem ve heyecanını okurlara ileten ilk eser oldu. Kitap ilk gün, o devir için muazzam bir rakam olan 900 kop-

ya satarak anında çok satanlar listesine girdi. Dr. Gerard çok uzaklarda Hindistan'da olduğu için, ne yazık ki bu övgülerden payına düşeni alamadı. Buhara yolunun son etabında yakalandıkları hastalık sağlığını bozmuştu ve iki yıl içinde hayata veda edecekti.

Ama Burnes bütün bu övgüler arasında, yaptığı yolculuğun gerçek amacını aklından çıkarmamıştı. Büyük bölümünü deniz yoluyla ülkeye dönerken yazdığı kitabına ilaveten, üstleri için –biri askeri diğeri siyasi– iki gizli rapor ile bölgenin topografyası ve ticari potansiyeli üzerine o kadar hassas olmayan iki rapor daha hazırladı. Askeri raporunda, Kabil'in Rusların eline geçmesinin Herat'ın düşmesi kadar tehlikeli olacağını savundu. Düşman bir ordu oradan, bir ay içinde Belh'e geçebilirdi. İskender'in onca askerinin donarak öldüğü Hindukuş geçitleri iyi donanımlı, modern bir ordu için engel teşkil etmezdi. Afganlar aşiret savaşlarında ne kadar kıyıcı ve cesur olsalar da kararlı bir Rus ordusu karşısında Kabil'i uzun süre savunmayı umamazlardı. İstilacı bir ordu bir kez Kabil'e girdikten sonra, önünde açılacak birkaç olası yoldan Hindistan üzerine yürümekte pek bir zorlukla karşılaşmazdı.

Belh'e ulaşmaya gelince, bu, askerlerin –“kanallarda olduğu gibi”– kıyıda atlar tarafından çekilen sallarla Ceyhun'dan yukarı nakledilmeleriyle sağlanabilirdi. O ve yol arkadaşları nehrin Belh'e kadar ulaşımına tamamen elverişli olduğunu saptamışlardı. Kıyılar alçak, toprak sıkıydı ve bölgede bol miktarda at bulunuyordu. Toplar nehirden sallarla taşınabilir ya da kıyı boyunca çekilerek götürülebilirdi. İstila gücü Hazar'ın doğu kıyısından değil de Orenburg'dan yola çıkacak olursa, ilk önce Hive'yi işgal etmek bile gerekemeyebilirdi. Buhara'dan da geçilmeyebilirdi. Gerçi önden bölge hükümdarlarının işbirliği sağlanabildiği takdirde, iki vaha da değerli birer gıda ve diğer malzeme kaynağı olabilirdi. Burnes, Kabil'in bu şekilde Rusların eline düşme tehlikesi nedeniyle, Britanya'nın birleşik bir Afganistan tahtı için Kamran Şah'a değil de Dost Muhammed'e arka çıkması gerektiğini savunuyordu. Kabil'e yönelik bir Rus hamlesinin çok kolay olacağı izlenimini yaratmıştı ve Wilson, Kinneir ya da de Lacy Evans'ın aksine kendisi orada bizzat bulunmuştu.

Kendisine bu kadar ani bir şöhret kazandıran bölgeye dönmek için sabırsızlanan Burnes, Kabil'de daimi bir temsilcilik kurmasına izin verilmesi için güçlü bir kulis yaptı. Temsilcilik, Dost Muhammed'le yakın ve dostça ilişkileri sürdürmek ve Ceyhun'un güne-yinden gelecek bir Rus hamlesini kollamak dışında, Afganistan ve Türkistan pazarlarına Rus mallarının değil Britanya mallarının hâkim olmasını sağlamaya çalışacaktı. Ulaşım elverişli olduğunu gösterdiği İndus Nehri kumpanya tarafından tam kapasiteyle kullanılırsa, daha ucuz ve kaliteli olan Britanya malları sonunda Rus mallarını piyasadan kovacaktı. Burnes'ün Kabil'de bir ticari temsilcilik kurma önerisi (gerçi bunun güçlü siyasi imaları da vardı) önce üstleri tarafından geri çevrildi, çünkü bunun, "dejenere olup siyasi bir temsilciliğe dönüşmesi"nden korkuluyordu. Ama yeni genel vali Lord Auckland farklı düşünüyordu ve Burnes 28 Kasım 1836'da bir defa daha Kabil'e gönderildi.

St. Petersburg, Burnes'ün Dost Muhammed'e yaptığı önceki ziyareti ve Buhara'da bir ay geçirdiğini fark etmemişti ama bu defa öyle olmadı. Ruslar bir süredir, Britanyalı seyyahların Orta Asya'daki hareketlerini artan bir kaygıyla ve yakından izliyorlardı. Son zamanlarda, Rus malları güçlenen Britanya rekabetinden zarar görmeye başlamıştı, ayrıca siyasi rekabetin de kızıştığı görülüyordu. Büyük Oyun'un sahası artık Orta Asya hanlıklarıyla sınırlı değildi. Oyun, Rusların artık kendilerine ait gördükleri Kafkasya'ya da yayılmıştı. Karadeniz'in kuzeydoğu kıyısındaki Çerkesya'dan St. Petersburg'a, Britanyalı ajanların oradaki aşiretler arasında çalışmalar yürüttüklerini, bunları silahlandırıp topraklarını ele geçirmeye gelen kâfirlere karşı direnmeye kışkırttıklarını bildiren raporlar ulaşmaya başlıyordu.

XII

Dünyanın En Büyük Kalesi

Gürcistan ve Ermenistan da dahil Kafkasya'nın büyük bölümü artık Çar Nikolay'ın elinde ve resmen Rus İmparatorluğu topraklarına katılmış durumdaydı ama kuzeydeki dağlarda Müslüman aşiretler arasında şiddetli bir direniş devam ediyordu. Daha fethedilecek iki önemli bölge vardı: batıdaki Çerkesya ve doğudaki Dağıstan. Artık Türklerle ya da İranlılarla savaşta olmayan Rus generaller, bundan sonra bütün enerjilerini bu iki kalenin savaşçı halklarını ezmek için kullanacaklardı. Yerel komutanlar dağ ve orman savaşlarında parlak bir yetenek sergilediklerinden, bu iş beklediklerinden çok daha uzun bir zaman alacaktı. Üstüne üstlük, bu Müslüman savaşçılar kendilerine beklemedik bir müttefik de bulmuşlardı.

O tarihte 28 yaşında olan David Urquhart, gönüllü olarak katıldığı Yunan Bağımsızlık Savaşı'nda yaşadığı tecrübeler sonucunda Türklere tutkuyla bağlanmıştı. 1827'de, yaklaşık 80 Briton'la birlikte Yunanistan'a, Türklerin oradan sürülmesine yardıma gitmiş ama kısa sürede Yunanlılar onu tam bir düş kırıklığına uğratmıştı. Cesaretlerine ve başka özelliklerine büyük hayranlık duyduğu

Türklere olan bu yeni sempatisi, onda Türklerin eski düşmanları Ruslara karşı da aynı derecede yoğun bir antipati geliştirecekti. Bir Fransız askeri akademisinde ve Oxford'da eğitim gören Urquhart, güçlü propaganda becerilerine de sahipti ve bu yeteneklerini St. Petersburg'a karşı kullanmaya başladı. Çok geçmeden, Britanya'nın en önde gelen Rusofobu olacaktı. Urquhart, bizzat kral da dahil kamu yaşamının en yüksek çevrelerinde dostlara sahip olmanın avantajından da yararlanıyordu. Bunun sonucunda, hükümet tarafından Yakındoğu'da bir dizi gizli diplomatik misyonla görevlendirildi ve bunlardan birinde, İstanbul'dayken, kendisini Çerkes davasına kaptırdı.

Bundan bir süre önce, Mehmed Ali Paşa'nın sultanın tahtına yönelik tehdidinin son bulmasıyla, Ruslar görev güçlerini İstanbul'dan çekmeye istemeye istemeye razı olmuşlardı ama bunu yapmadan önce, müdahalelerinin bedelini Türklere ağır bir şekilde ödetmişlerdi. 1833 yazında imzalanan bir antlaşmayla, Osmanlı adeta çarın protektorası durumuna gelmişti –en azından Urquhart'ın ve fikirdaşı Rusofobların gözünde böyleydi. Çok geçmeden, antlaşmanın gizli bir maddesi uyarınca, Türklerin, St. Petersburg talep ettiği takdirde, Boğazlar'ı Rus savaş gemileri hariç tüm yabancı savaş gemilerine kapatma taahhüdünde bulunduklarının öğrenilmesi Londra'da telaş yaratmıştı. Buna göre, savaş durumunda Ruslar güçlü Karadeniz donanmaları için Türk Boğazları'ndan münhasır geçiş hakkına sahip olacaktı.

Buna çok öfkelenen Britanya Dışişleri Bakanı Lord Palmerston, St. Petersburg'u şiddetle protesto etti. Palmerston, Britanya'ya dostça açılımlarda bulunan yaman bir adam olan Mehmed Ali Paşa'nın, Türk tahtı için inisiyatiften yoksun sultandan daha bir aday olup olmayacağını sorgulamaya başlamıştı. Rusların protestoya verdikleri karşılıkta, kendilerinin sadece Britanyalıların yapmak isteyeceği şeyi yaptıklarını, tek farkın erken davranmaları olduğunu iddia etmeleri de keyfini düzeltmedi. Rahatsız edici de olsa gerçeğe yakın olduğunu bildiği halde, bu mesajı “gayriciddi ve densizce” diyerek reddetti. Ama bu, iki büyük güç arasında hızla bozulan ilişkileri iyileştirmeye yaramadı. St. Petersburg'un donanmasını

önemli ölçüde büyüttüğü haberleri, Rusya'nın uzun vadeli emellerine dair kaygıları yoğunlaştırdı ve Kraliyet Donanması da aynı şekilde büyütüldü. Rusya'nın 1828'de ve 1829'da İran ve Osmanlı karşısında elde ettiği zaferlerin ve Boğazlar'la ilgili gizli anlaşmanın üzerine tüy diken bu gelişmeler, gerçekten de hayra yorulacak gibi değildi. Böyle bir atmosferde, ne kadar önemsiz olursa olsun, hemen her şey Rusofobların davasına hizmet etmeye başladı.

David Urquhart Çerkeslerden yana mücadele bayrağını çektiğinde, genel ruh hali buydu. Urquhart Çerkeslerin liderleriyle ilk kez 1834'te, İstanbul'da ikamet ederken temas kurmuş ve dağlardaki üslerine gizli bir ziyarette bulunarak kendi memleketlileri arasında bunu yapan ilk kişi olmuştu. Korkusuz ama kaba saba insanlar olan Çerkes reisleri, Büyük Britanya kadar güçlü bir ülkeyi temsil eden ve onun adına konuşan –ya da onlar böyle olduğunu varsaymışlardı– dış dünyadan gelen bu ziyaretçiden çok etkilenmişlerdi. Urquhart onlara bol bol cesaret ve akıl vermiş, reisler ise yanlarında kalıp Ruslara karşı mücadelelerine önderlik etmesi için ona yakarmışlardı. Ama Urquhart ısrarla Londra'da onlar için çok daha faydalı olabileceğini belirterek bunu reddetmişti. Memleketine, kimse için tehdit oluşturmayan ve ona kendi memleketi İskoçya'yı hatırlatan bu küçük dağlık ülkenin Ruslar tarafından istila edilmesini engellemenin, Britanya'nın ahlaki görevi olduğu inancıyla dönmüştü. Çerkes aşiretlerinin, Osmanlı, İran ve sonunda Hindistan'ı istila için kullanılabilecek bu köprübaşından Rusları uzaklaştırmalarına yardımcı olmak da Britanya'nın ziyadesiyle menfaatineydi. Rus bir general Kafkasya için boşuna “dünyanın en büyük kalesi” dememişti.

Urquhart dostlarına verdiği sözü tuttu ve kaleminden, Çerkes davasının propagandasını yapan ve Rus olan her şeye nefret kusan bir makale, risale ve haber yazısı sağanağı yağmaya başladı. Ertesi yıl da kamuoyunu Rusya'nın Yakındoğu ve Orta Asya'daki yayılmacı emelleri konusunda uyaran *England and Russia* başlıklı bir kitap yayımladı. Urquhart ilk yutulanın Osmanlı olacağını tahmin ediyordu. “Bütün Osmanlı İmparatorluğu bizden artık açık düşmanımız olan Ruslara geçer” diye yazmıştı. “Şimdi Rusya'ya karşı

pozisyon alan Osmanlı'nın bütün kuvveti, silahları, sınırları, kaleleri, hazineleri ve gemileri –Rusya tarafından disiplin altına alınarak, birleştirilerek ve yönetilerek– bize karşı pozisyon alacak.” Osmanlı'yı yutan Rusya, bunun ardından İran'ı boyunduruk altına alacaktı. İranlılar “Rusların zahmetsiz ve masrafsız bir şekilde disipline sokup harekete geçirecekleri kalabalık, sabırlı ve savaşçı bir halk”tı. Yağmaya düşkün olduklarından, Hindistan'ın dillere destan zenginliklerinin mükâfat olarak sunulması halinde bunun için onlara çok az baskı yapmak gerekecekti.

Urquhart'ın vardığı sonuç şuydu: Rusya “kendisi için uygun zamanı seçer [...] böyle bir anda yanlış hesap yapamaz. Bütün aklı, enerjisi ve kaynakları buna yoğunlaşmış durumda. Hamle etmeden önce, başarılı olacağından kesinlikle emin olacaktır.” Bunların hiçbirisi tamamen orijinal tespitler değildi. Rus orduları tarafından alt edilmiş bir Osmanlı İmparatorluğu endişesini ilk gündeme getiren, Sir Robert Wilson olmuştu. St. Petersburg'un İranlıları kullanarak Hindistan'ı istila edebileceği düşüncesi de yedi yıl önce Kinneir tarafından ortaya atılmıştı. Ama o zamandan beri çok şey değişmişti. Urquhart uyarısını, Rusların yeniden harekete geçmiş gibi gördükleri bir sırada yapmıştı. Ruslar donanmalarını büyütmenin yanı sıra, Osmanlı'da ya da İran'da yeni ilerlemeler için köprübaşı olarak kullanılacağı neredeyse kesin olan Kafkasya'da da ellerini büyük ölçüde güçlendirmişlerdi. Rusofobinin zirveyi gördüğü bir sırada, Urquhart kendisini dinlemeye istekli insan bulmakta sıkıntı çekmedi.

IV. William, Osmanlı sultanı ve o sırada Britanya'nın İstanbul sefiri olan Lord Ponsonby gibi güçlü dostlara sahip olan Urquhart'ın, 1836 başında Britanya sefaretini birinci sekreteri olarak Osmanlı başkentine tayini sürpriz olmadı. Ama o, yeni diplomatik statüsünün ne Rusofob faaliyetlerine ne Çerkeslere verdiği desteğe ket vurmasına izin verecek biri değildi ve bugün unutulmuş olsa bile, o günlerin ünlü *Vixen* hadisesi, onun İstanbul'da görev yaptığı sırada meydana geldi. O tarihte Çerkesya'ya hiçbir şekilde boyun eğdirilememişti ama Ruslar burasının Türklerden antlaşma yoluyla elde ettikleri kendi egemen toprakları olduğunu iddia ediyorlardı. Patlak veren bir salgın hastalık nedeniyle tecrit uygulama

bahanesiyle, bölgenin Karadeniz kıyısını denizden sıkı bir abluka altına almışlardı.

Britanya bu iddiayı kabul etmiyordu ama hükümet bu konuda Rusya'ya meydan okuyacak kadar kesin bir görüş sahibi değildi. Urquhart ise Palmerston'ın St. Petersburg'un kahraman Çerkesleri ezme çabalarına göz yumduğu görüşündeydi ve bakanın bu tavrına ve amacı Britanya mallarını, muhtemelen de silahlarını Kafkasya'ya sokmamak olan abluka karşısında iradesiz davranmasına öfkeliydi. Bu nedenle, meseleyi zorlamak için Britanyalı bir deniz nakliye şirketini, uskunalarından birini İstanbul'dan Çerkesya sahilinin kuzey ucundaki Sucuk Kale Limanı'na göndermeye ikna etti; *Vixen* adını taşıyan bu tekne, oraya tuz götürecekti. Bu, Rusların Çerkesya üzerinde hak iddialarını nereye kadar sürdürmeye hazır olduklarını görmeyi amaçlayan bilinçli bir provokasyon girişimiydi. Teknenin yolunun kesilmesi halinde, Urquhart bunun Britanya kamuoyunda infial yaratacağını, böylece hükümeti ticari filosunu korumak için Ruslara karşı doğrudan eyleme geçmek mecburiyetinde bırakacağını umuyordu. Britanya savaş gemilerinin Karadeniz'e gönderilmesini gerektirecek böyle bir hamle, Ruslarla Türkler arasındaki Boğazlar'la ilgili yeni gizli anlaşmaya meydan okunmasını da sağlayacaktı. Öte yandan, Ruslar *Vixen*'a el koymayı başaramazlarsa, bu, birileri onlara kafa tuttuğunda alttan almaya mecbur edilebileceklerini gösterecekti. Ayrıca, kuşatma altındaki Çerkeslere silah ikmalinin arkasının getirilebileceğini de göstermiş olacaktı.

Vixen Kasım 1838'de İstanbul'dan ayrıldı ve Karadeniz'den doğuya doğru yelken açtı. Urquhart'ın temasta olduğu gazeteciler olayın yaygın bir şekilde haberleşmesini sağladıklarından, teknenin yola çıkışı St. Petersburg'un dikkatinden kaçmış olamazdı. Urquhart ve hepsi şahin olan komplo ortakları, açıktır ki teknenin yolunun kesilmesini umut ediyorlardı. Zira Rusya'nın genişlemesini, artık sadece St. Petersburg ve Londra arasındaki bir restleşmenin durdurabileceğine inanıyorlardı. Bir Rus brikinin* Sucuk Kale

İki direkli, seren yelkenli, hızlı yol alan, birkaç topu bulunan bir savaş gemisi türü – ed.n.

Limanı'nda iki gündür iş yapan tekneyi tevkif etmesi, umut veren bir başlangıç oluşturdu. *Vixen*'a el konduğu haberi, çoğu Urquhart'ın ahababı olan İstanbul merkezli gazete muhabirlerince acilen Londra'ya geçildi. Tam da beklendiği gibi, haber basında ve halkta büyük öfke uyandırdı; halbuki çok az İngiliz'in Çerkesya'nın nerede olduğuna dair net bir fikri vardı. Geçici olarak cephanesiz kalan Rusofob gazeteler, öngörülebileceği üzere Urquhart'ın doluduruşuna geldiler. *The Times* Rusların "İngiltere'nin korkaklığıyla alay etmelerine" izin verdiği için hükümeti paylarken, *Edinburgh Review* krizin doğuracağı daha geniş sonuçları ele aldı. Dergi, "Hele Çerkesler bir defa boyunduruk altına alınsın, Kafkasya yolu açılmış ve İran St. Petersburg'un insafına kalmış demektir [...] Böylece, Rusya sınırının tek bir adımda Hindistan sınırımıza 2.000 kilometre yaklaştığını göreceğiz."

Britanya teknesine yasadışı biçimde el konması, Palmerston'ı da en az onlar kadar öfkeliendirmişti ve St. Petersburg'la hararetili bir yazışma trafiği başladı. Urquhart ve Rusofob dostları, bütün bunların arkasında onların olduğunu bilen Dışişleri bakanının canını sıkıyordu. Bakan, Urquhart'ın İstanbul'a tayininin önüne geçmeye çalışmıştı ama arkasında kralın şahsi desteğinin olduğu sır değildi ve Palmerston'ın talebi kabine arkadaşları tarafından reddedilmişti. Ama şimdi, kendisini tamamen haklı çıkmış hissediyordu ve failin İngiliz-Rus ilişkilerine daha fazla zarar vermeden Londra'ya geri çağırılmasını sağlamak için hemen harekete geçti. Bu arada, Urquhart ve dostları Türk başkentinde sabırsızlıkla, *Vixen*'in tevkif ve müsadere edilmesine Britanya hükümetinin vereceği cevabı bekliyorlardı.

Ruslar Çerkesler arasında çalışan, onlara silah tedarik eden, direnme tavsiyesinde bulunan ve onları buna teşvik eden Britanyalı ajanlar olduğunu iddia etmeye aşağı yukarı bu sıralarda başladılar. İddialarına göre *Vixen*'in tuzdan başka, asi aşiret üyelerine ulaştırılacak silahlar da taşıdığı saptanmıştı. Bunun savaşın seyri üzerindeki olası etkilerinden o kadar endişeliydiler ki Rus komutan, dağlardaki sığınaklarında yabancıları barındırdıklarından kuşku lanılan Çerkeslere seslenen bir uyarı yayınladı. Metinde, "Ara-

nızdaki İngilizler ahlaksız maceracılarından başka bir şey değildir” deniyordu. Bunlar Çerkes davasına destek olmaya gelmemişlerdi, Britanya adına Çerkesya’yı ele geçirmeye çalışıyorlardı. Derhal yakalanmaları ve öldürülmeleri gerekecekti. Çerkeslerin de silahlarını bırakmaları akıllıca olurdu zira Rusya’yla savaşa girip de kazanmış ülke yoktu. Komutan Çerkeslere, “Her ne pahasına olursa olsun, Rusların da süngüleriyle onları destekleyebileceğinin farkında değil misiniz?” diye soruyordu. Kafkasya aşiretleri için, çar tarafından yönetilmek İngiltere kralının yönetimi altında olmaktan katbekat iyiydi. Ama Britanyalıları dinleyip direnmeyi seçerler de vadileri ve evleri ateş ve kılıçla imha edilir, dağları “ayaklar altında toz edilir”se, bu, Rusların hatası olmayacaktı.

Rusların sonraki çeyrek yüzyılda ya da biraz daha uzun bir süre içinde fark edecekleri gibi, diğer Kafkas halklarının boyun eğmesinden çok sonra da direnmeye devam eden Çerkesleri sindirmek için afra tafradan daha fazlası gerekecekti. Ama Rus general bir noktada haklıydı. Gerçekten de o sırada Çerkeslerin arasında yaşayan İngilizler vardı. Bunlardan biri de Çerkes davasına yakınlık duyan, *The Times* gazetesinin özel muhabiri James Longworth’tu. Longworth bölgeye Çerkeslerin Ruslarla yürüttükleri Davut ve Golyat mücadelesinde ne durumda olduklarını görmeye gelmişti. Yol arkadaşı James Bell de Çerkeslere sempati duyuyordu. Aslında davalarına destek olmak için, belki de akılsızlık ederek *Vixen*’ı ödünç veren de oydu. Urquhart’ın teşvikiyle, savaşa tanıklık etmek ve bunu Britanya’da gazete manşetlerinde tutmak için, Longworth gibi o da Rus meselesiyle ilgili eleştirilere göğüs germek zorunda kalmıştı. Ayrıca, teknesine ve taşıdığı yüke ne olduğunu öğrenmek ve bunları geri almaya çalışmak için sabırsızlanıyordu.

Rusların burnunun dibinde yaşayan *mücahit*lerle geçirdikleri aylarda, ikisi de Çerkeslerin “Daud Bey” dedikleri David Urquhart’a besledikleri olağanüstü saygıya tanık oldular. Urquhart bundan iki yıldan uzun bir süre önce Çerkesya kıyılarına ilk kez ayak bastığında, Çerkeslerin ne kadar bölünmüş ve örgütsüz olduklarını görmüştü. Direnişlerini örgütleyecek ve koordine edecek merkezi bir otorite oluşturmak için derhal işe koyulmuştu. Onlar için şek-

li bir bağımsızlık bildirgesi de kaleme almış ve bunun Avrupa’da yaygın bir şekilde duyurulmasını sağlamıştı. Longworth ve Bell de ev sahipleriyle birlikte Britanya hükümetinin *Vixen*’ın müsaderesine ve St. Petersburg’un Çerkesya üzerindeki hak iddiasına vereceği cevabı beklerken Çerkesleri cesaretlendirip tavsiyelerde bulunabildiler. Bu arada, savaşı da biraz gözlemleyebildiler ve Longworth çatışmanın gidişatını gazetesine rapor ederek Çerkes davasının kamuoyunun gündeminde kalmasına yardımcı oldu.

Çatışmaların sınır bölgesiyle sınırlı kaldığı ilk başlarda, Ruslar direnişi ezmek için Kazak süvarilerini kullanmışlardı. Ama Çerkesler sahip oldukları yüzlerce yıllık dağ ve orman savaşı tecrübesi ve derin arazi bilgileriyle Ruslara onlardan üstün olduklarını göstermişlerdi. Ayrıca at ve silah bakımından Kazaklardan daha iyi durumda, savaşta da onlar kadar usta ve kıyıcıydılar. Sonuçta, Rus komutanların her şeyi yeni baştan düşünmeleri gerekti. Bir sonraki hamlelerinde, kanatlarını koruyan Kazak süvarisiyle, topçu destekli süvarileri kullandılar. Bu yolla, düşman arazide, köyleri ve ekinleri imha ederek temkinli bir şekilde ilerleme imkânını elde ettiler.

Rus piyade birliklerini dağıtmaya yönelik felaketle sonuçlanan girişimlerinden sonra –Longworth bu sırada “en iyi ve en cesur savaşçılar kendi gözü karalıklarının kurbanı oldu” diye yazmıştı– Çerkesler de aynı şekilde taktik değiştirdiler. Ruslarla doğrudan çarpışmaya girmek yerine, onları ustaca kurulmuş pusulara ve tuzaklara yönlendirmeyi, atlarıyla aniden üzerlerine çullanıp aynı hızla ortadan kaybolmayı öğrendiler. Ruslar bundan sonra, şarapnelin ilk biçimlerinden biri olan misket mermilerini kullanmaya başladılar. Bir Çerkes Longworth’a, silahları “ıslık çalarak başımızın üstüne gelen tek bir mermi atmak yerine [...] şimdi en aşağı on bin tanesini üzerimize kusup her şeyimizi paramparça ediyor” diye yakınmıştı. Britanyalılar keşke onlara da bu silahlardan tedarik etselerdi, o zaman Rus askerleri de “bizim gibi saflarını tutamaz hale gelirler ve bir defa dağıtıldıktan sonra, süvarimiz önceden olduğu gibi onları mahveder” di.

İngilizler Kafkasya’daki direnişin Çerkesya’yla sınırlı olmadığını öğrendiler. Doğudaki dağların ötesinde, Kafkasya’nın doğu

tarafında kalan Dağıstan'da da Ruslara karşı benzer bir mücadele sürüyordu. Bu mücadeleye olağanüstü karizmatik bir lider ve gerilla taktiklerinde deha olan, Şamil adında Müslüman bir şeyh önderlik ediyordu. Ancak Dağıstan'ın uzaklığından ve ne bu mücadeleyi tanıtacak bir Urquhart ne haberlerini geçecek bir Longworth olduğundan, bu savaş Avrupa'da neredeyse tamamen gözlerden kaçtı. Ama Britanyalılar henüz Şeyh Şamil'i duymamış olsalar da çarın generalleri şüphesiz duymuşlardı zira ona karşı bildik taktiklerin hiçbirinin işlemediği görülüyordu. Şamil'in yenilgiye uğratılmasına, aralıksız savaşla geçecek en az bir 20 yıl daha, Çerkes aşiretlerinin başının ezilmesine ise 25 yıl vardı. Savaş Ruslara, hem para hem can kaybı bakımından son derece pahalıya patlayacak ama aralarında Tolstoy, Puşkin ve Lermontov'un da bulunduğu en büyük Rus yazar ve şairlerinden bazılarının esin kaynağı olacaktı. Ne var ki Longworth ve Bell'in *Vixen* hadisesinin sonucu hakkında Londra'dan haber bekledikleri sırada, bütün bunların gerçekleşmesine daha çok vardı.

Sonunda, *The Times* gazetesinden kesilmiş bir kupür şeklinde ellerine geçen haber son derece düş kırıcıydı. Britanya hükümetinin, teknenin müsadere edilmesi nedeniyle Rusya'yla savaşa girme riskini almak şöyle dursun, bunu büyük bir mesele haline getirmeye hiç de istekli olmadığı belli olmuştu. Palmerston'ın, Çerkesya'nın Rusya'ya ait olmadığına ama teknenin tevkif edildiği yer olan Sucuk Kale Limanı'nın Rusya'ya ait olduğuna karar vermesi, Rusofobları öfkeye boğdu. Urquhart bundan önce Londra'ya çağırılmış ve resmen müttefik olan iki devlet arasında çıkan sürtüşmedeki rolü nedeniyle görevinden alınmıştı. Urquhart'ın dostlarından hiçbiri artık onun adına araya girecek kadar güçlü değildi zira IV. William onun dönüşünden bir ay önce hastalanıp ölmüştü. Urquhart bu durum karşısında, Palmerston'a karşı hakaretimiz bir kampanya başlatarak, onun Rus altınlarıyla satın alındığını öne sürdü. Dışişleri bakanını ihanet nedeniyle görevinden azlettirmeye bile çalıştı ama bundan bir sonuç çıkmadı.

Britanya'nın geri adım attığı haberi, Longworth ve Bell'i büyük bir mahcubiyet içine soktu çünkü ev sahiplerine, yakında

dünyanın en güçlü ülkesinden destek göreceklrine dair güvence vermişlerdi ve buna kendilerinin de kesin olarak inandıkları görülyordu. Palmerston'ın kararı, bu işten zaferle çıkan Ruslardan gemisini geri alma umutlarına elveda demek durumunda kalan Bell için daha da kötü bir darbe oldu. İki adam bölgede daha fazla kalmakla elde edilebilecek fazla bir şey olmadığına karar verdiler ama giderken Çerkes dostlarına, mücadeleyi İngiltere'den sürdüreceklrine söz verdiler. Gerçekten de ikisi de *mücahitler*le serüvenlerini ve tecrübelerini ayrıntılarıyla anlattıkları kitaplar yayımlayacaklardı. Bu arada, Rusya ile Britanya'yı çatışmaya sürükleme girişimi Palmerston tarafından engellenmiş olsa da Urquhart taze bir enerjiyle Rusofobi davasına geri dönmüştü ve Çerkeslere kaçak yollardan silah sağlamak gibi işler örgütlüyordu. John Baddeley 1908'de yayımlanan klasikleşmiş kitabı *The Russian Conquest of the Caucasus*'ta, Çerkeslerin başarılarını büyük ölçüde "bu çabalara" bağlar. Ama Urquhart'ı ve işbirlikçilerini, bu şekilde, Çerkeslerin asla kazanamayacakları bir savaşı uzatmakla ve onları Britanya'dan destek görme konusunda boş yere umutlandırmakla suçlar.

Urquhart sonunda Parlamento'ya girdi ve hem Palmerston'a karşı kampanyasını ve ihanet nedeniyle görevden azlini sağlama çabalarını hem Rus aleyhtarı faaliyetlerini oradan sürdürmeye devam etti. Ama yavaş yavaş kendisini başka davalara kaptırdı ve sonunda bozulan sağlığı onu İsviçre Alpler'ine çekilmek zorunda bıraktı. Ama gününün baş Rusofobu olarak, Britanya kamuoyunu St. Petersburg'un aleyhine çevirmek ve iki devlet arasında büyüyen uçurumu derinleştirmek için çok şey yapmıştı. Nitekim modern Sovyet tarihçileri Kafkasya'da bugün yaşanan bazı sorunları kısmen Britanya'nın bölgeye yaptığı müdahaleye bağlar, hatta Şeyh Şamil'in bir İngiliz ajanı olduğunu ileri sürerler. Rusların bölgede karşılaştıkları direniş, şüphesiz onları askeri açıdan yıpratacak ve Asya'nın başka yerlerindeki emellerini gerçekleştirmelerine birkaç yıl için gem vuracaktı. Urquhart ve dostları sayesinde, Kafkasya Büyük Oyun'un muharebe sahasının parçası haline gelmişti.

Urquhart'ın aksi yöndeki iddialarına rağmen, Palmerston hiç de St. Petersburg'un oyuncağı falan değildi. Urquhart'ın Rusya'nın niyetlerine dair kuşkularını o da paylaşıyordu ama gene de Rusların Britanya'nın çıkarları için bir tehdit oluşturduğuna ikna olmuş değildi. Bu konuda içini rahatlatan başlıca kaynağı, o sırada Britanya'nın St. Petersburg sefiri olan Lord Durham'dı. Durham Rusya'nın görünürdeki askeri kudretinin sadece savunma açısından bir değer taşıdığına ve Çar Nikolay'ın kuruyor olabileceği genişlemeci düşlerin peşine takılacak bir pozisyonda olmadığına inanıyordu. Yurtdışı maceralar muazzam kaynaklar gerektiriyordu ve Durham'ın St. Petersburg'da temasta olduğu kişilerden bildiği kadarıyla Rusya bu kaynaklara sahip değildi. Sefir Mart 1836'da yazdığı ve Palmerston'ın, Dışişleri Bakanlığı'nın o güne kadar aldığı en parlak ileti olarak nitelediği mesajında, "Rusya'nın gücü büyük ölçüde abartıldı" diyor ve "Tek bir güç unsuru yok ki [...] buna tekabül eden bir zafiyet, buna karşı doğrudan ağırlık oluşturmamasın" diye ekliyordu. "Aslında bu sadece bir savunma gücü. Sırtını doğanın ona bahsettiği ele geçirilmez bir kaleye -iklimine ve çöllerine- dayanmış ve onun örtüsü altına girmiş Rusya, Napoléon'un da bedelini ödeyerek öğrendiği gibi, yenilmesi imkânsız bir ülke."

Ama Dışişleri Bakanlığı'ndaki herkes, Rusya'nın saldırganca hareket edemeyecek kadar güçsüz olduğundan Durham kadar emin değildi. Urquhart'ın yöntemlerini tasvip etmeseler de onun korkularını paylaşanlar arasında, Britanya'nın İstanbul sefiri Ponsonby ile yeni atanan Tahran ortaelçisi Sir John McNeill de vardı; yeni görev yerlerine giderlerken, McNeill İstanbul'a kadar Urquhart'la birlikte seyahat etmişti. İran konusunda tecrübeli bir eski kurt olan ortaelçi, Tahran'da birkaç yıl Sir John Kinneir'in altında çalışmış ve bu sırada Rusya'nın Britanya aleyhine nüfuzunu nasıl artırdığını izlemişti. Sefarethane sekiz yıl önce bir grup tarafından basıldığında hayatını kaybeden talihsiz Griboyedov'un ölümünde Rusların parmağı olduğundan kuvvetle şüphe ediyordu ama bu kuşkusunu destekleyecek en ufak bir kanıt yoktu. Oldukça yetenekli ve hırslı bir adam olan McNeill, Tahran'a başlangıçta

sefarethane hekimi olarak gelmiş ama çok kısa bir süre içinde büyük bir siyasi ferasete de sahip olduğunu göstermişti.

McNeill ortaelçilik görevine başlamayı beklerken, Rusya'nın Büyük Petro zamanından beri Avrupa ve Asya'daki toprak kazanımlarını ayrıntılarıyla ortaya koyduğu bir kitap yazmıştı. Palmerston'ın bu konuda ısrarcı olması nedeniyle yazarın adı verilmeden basılan kitap, 1836'da *The Progress and Present Position of Russia in the East* başlığıyla yayımlandı ve Büyük Oyun literatürünün o güne kadar üzerinde en çok kafa yorulmuş çalışmasını oluşturdu. Kitapta Rusya'nın geçen bir buçuk yüzyıldaki ürkütücü genişlemesinin boyutlarını gösteren, büyük bir katlanır harita da yer alıyordu. Haritaya Rusya'nın bu ilhaklar ve diğer edinimler sonucunda kazandığı nüfus büyüklüklerini ortaya koyan bir tablo iliştirilmişti. Petro'nun tahta çıktığı tarihten beri, çarın tebaasının nüfusu 15 milyondan 58 milyona yükselerek yaklaşık dört kat artmıştı. Aynı zamanda, Rusya'nın sınırları İstanbul'a doğru 800 kilometre, Tahran'a doğru 1.600 kilometre ilerlemişti. Avrupa'da Rusya'nın İsveç'ten edindiği topraklar, bir zamanların bu güçlü krallığından şimdi geriye kalan topraklardan büyük, Polonya'dan aldıkları ise neredeyse Avusturya İmparatorluğu'nun yüzölçümüne eşitti. Bütün bunlar, St. Petersburg'daki Lord Durham tarafından çizilen salt savunmacı bir Rusya tablosuyla tam bir tezat oluşturuyordu.

McNeill, "Bu büyük kazanımların her bir parçası İngiltere'nin görüşleri, arzuları ve çıkarları hilafına elde edilmiştir. İsveç'in parçalanması, Polonya'nın taksimi, Türk vilayetleri ile İran'dan koparılan vilayetlerin fethi, bunların hepsi Britanya'nın çıkarlarına zarar vermiştir" diye yazıyordu. Rusların bütün bunları dikkat çekmeden başardığını, hedeflerine "hiçbiri Avrupa'nın büyük güçleriyle dostça ilişkileri kesintiye uğratacak kadar önem taşımayan, arka arkaya gerçekleştirilen toprak tecavüzleri" yoluyla eriştiğini de ekliyordu. Bu, St. Petersburg'un ileriki yıllarda Orta Asya'da defalarca tekrarlayacağı bir yöntemin yerinde bir betimlemesiydi.

McNeill, Rusya'nın bundan sonraki iki hedefinin, hasta ikizler Osmanlı ve İran imparatorlukları olacağını tahmin ediyordu.

Bunların ikisi de çar ordularının kararlı bir saldırısına herhangi bir şekilde karşı koyacak durumda değildi. Osmanlı St. Petersburg'un eline düşecek olursa, bu Britanya'nın Avrupa ve Akdeniz'deki çıkarlarını ciddi biçimde tehdit edecek, Rusya'nın İran'ı işgal etmesi ise büyük olasılıkla Hindistan'ın kaderini belirleyecekti. McNeill'in tahminleri iç karartıcıydı ama önde gelen pek çok strateji uzmanı ile Rusofob yorumcuların ve gazetelerin tamamının mutabık kaldığı öngörülerdi. Bunlar, Rusların bir sonraki hamleyi yapmasının sadece bir zaman meselesi olduğuna ve söz konusu hamlenin Osmanlı'ya mı yoksa İran'a mı yönelik olacağını bilmek için yazı tura atmak gerektiğine inanıyorlardı.

McNeill yeni görev yerine geldiğinde, Rusya'nın şahın sarayındaki etkisinin, Londra'ya gitmek üzere oradan ayrıldığı tarihten bile güçlü olduğunu gördü. Rus Ordusu'nda general olan ve şimdi St. Petersburg'un Tahran'daki adamı rolünü oynayan Kont Simoniç'i tanıdığına, dişli ve hiç de vicdanlı olmayan bir hasımla karşı karşıya olduğunu fark etti. Ama iş siyasi entrikaya geldiğinde kendisi de hiç acemi olmayan McNeill, Çar Nikolay'ın oyununu bozmak için gücünün yettiği her şeyi yapmaya kararlıydı. Nitekim İran'a gelişinden çok kısa bir süre sonra, Ruslar Britanya Hindistan'ına açılan iki ana kapıya, Herat ve Kabil'e doğru şüpheli hamleler yapmaya başladılar. Büyük Oyun yeni ve daha tehlikeli bir safhaya girmek üzereydi.

XIII

Esrarengiz Vitkeviç

Britanyalı genç bir teğmen, 1837 sonbaharında, Doğu İran'ın ıssız sınır boylarında yolculuk ederken, çok ötelerde, ovanın karşı ucunda, üniformalı bir grup Kazak'ın at sırtında Afgan sınırına doğru ilerlemekte olduklarını görüp irkildi. Ülkeye fark edilmeden girmeyi umdukları belli oluyordu. Teğmen, bir akarsuyun kenarında oturmuş yemeklerini yerken yanlarına yaklaştığında, bu vahşi bölgede bulunmalarının nedenini açıklamakta isteksiz davrandılar ve kaçamak cevaplar verdiler. Tahran'da Sir John McNeill'in yanında siyasi memur olarak görev yapan Üsteğmen Henry Rawlinson için, ne olduğundan tam emin olamasa da hayırlı bir işin peşinde olmadıkları açıktı.

Raporunda, "Başlarındaki subay, ince yapılı, çok açık tenli, parlak gözlü ve çok hareketli birine benzeyen genç bir adamdı" diye yazmıştı. Rawlinson at sırtında yanlarına gelip kibarca selam verince Rus ayağa kalkıp onu başıyla selamlamıştı. Ama belli ki önce ziyaretçinin konuşmasını beklediğinden hiçbir şey dememişti. Rawlinson ona önce Fransızca –Doğu'da Avrupalılar arasında en yaygın dil buydu– hitap etmiş ama Rus sadece olumsuz anlamda

başını sallamıştı. Teğmen Rusça bilmediğinden, önce İngilizceyi, sonra Farsçayı denemiş ama o da olmamıştı. Sonunda Rus, Rawlinson'ın çat pat bildiği Türkmenlerin dilinde konuşmuştu. Rawlinson sonradan, bu dili “sadece basit bir sohbet yürütmeye yetecek kadar biliyordum ama soru sorup merakımı giderecek kadar değil” diye yazacaktı.

Rus, Rawlinson'a, yeni tahta çıkan İran şahına Çar Nikolay'dan hediyeler götürdüğünü anlatmıştı; şah aile içi bir iktidar mücadelesinin ardından ölen babasının yerine daha yeni başa geçmişti. Bu epey akla yatkın bir açıklamaydı zira şah o sırada, Herat'ı kuşatmaya giden ordusunun başında bir günden kısa bir yürüme mesafesinde bulunuyordu. Aslında Rawlinson'ın kendisi de şahın ordugâhına McNeill'in mesajlarını götürmek için yoldaydı. Ne var ki müfrezesiyle birlikte büyük ihtimalle Kabil'e gitmekte olduğundan kuşkulandığı Rus subayın hikâyesine hiç inanmamıştı. Eğer kuşkusu doğruysa, bunun, Afganistan'ın kesinlikle Britanya'nın nüfuz alanı içinde görüldüğü Londra ve Kalküta'da epeyce bir telaşa neden olacağını biliyordu. Zaten Kont Simoniç de şahı maşa olarak kullanarak Afganistan'ın içişlerine karışmaya başlamıştı. McNeill'e şahı dizginlemek için elinden geldiğini yaptığına dair güvence verirken, onu İran'ın eskiden beri hak iddia ettiği Herat üzerine yürümeye ve Kamran'ın elinden almaya zorlayanın kont olduğu Tahran'da sır değildi.

Rawlinson, Kazaklar ve subaylarıyla bir-iki pipo tüttürdükten sonra onlarla vedalaşıp hızla yola çıktı. Gerçekte ne iş çevirdiklerini öğrenmeye kararlıydı. O akşam ordugâhına ulaştığında şahla hemen görüşmek istedi. Şahın otağına alındıktan sonra ona güya çardan hediye getiren Ruslarla karşılaşmasını anlattı. Şah hayretle, “Bana hediye getirmek mi!?” diye bağırdı. Rawlinson'a bunun kendisiyle alakası olmadığına, hediyelerin Kabil'deki Dost Muhammed'e gittiğine dair teminat verdi. Nitekim kendisi Kont Simoniç'le anlaşıp, Kazakların İran topraklarından güvenli bir şekilde geçmelerine izin vermişti. Böylece Rus subayın yalanı ortaya çıkmış oldu. Rawlinson, şimdi son derece önemli haberlere sahip olduğunu biliyordu ve hızla Tahran'a dönüp bunları üstlerine aktarmak için hazırlıklara başladı.

Tam o sırada, Rus grup İran ordugâhına girdi. Bunlar Rawlinson'ın haklarında gerçeği öğrendiğinden habersizdiler. Rawlinson'a kusursuz bir Fransızcayla hitap eden subayları, kendisini Orenburg garnizonundan Yüzbaşı Yan Vitkeviç olarak tanıttı. Geçen karşılaşmalarındaki soğuk davranışları ve kaçamak cevapları için özür dileyerek, o gün çölde yabancılarla fazla dost ya da samimi olmanın tedbirsizlik olacağını düşündüğünü söyledi. Şimdi, İngilizlere özel bir dostluk göstererek bu kusurunu telafi etmeye çalışıyordu. Büyük Oyun ülkesinin kalbindeki bu tesadüfi karşılaşma, iki tarafın oyuncularını arasında gerçekleşecek böyle karşılaşmaların ilkiydi. Bunlar çoğunlukla, rakiplerin nadiren bir araya geldiği ya da hiç karşılaşmadıkları karanlık çatışmalar oluyordu. Ama bu özel buluşmanın öngörülme ve geniş kapsamlı sonuçları olacaktı zira Britanya Ordusu'nun başına gelen en büyük felaketlerden birinin hızlanmasına yardım edecekti.

Üsteğmen Rawlinson, Tahran'dan şahın ordugâhına kadar ki 1.200 kilometrelik yolu 150 saat gibi rekor bir sürede kat etmişti. Giderken olduğu gibi dönerken de gece gündüz at sürerek 1 Kasım'da, getirdiği haberlerle Britanya sefarethanesine ulaştı. McNeill'in Rusların çevirdikleri işlerle ilgili uyarısı Londra ve Kalküta'ya ulaştığında, muazzam bir şaşkınlığa neden oldu. Rus karşıtı duygular zaten yükseklerde seyrediyordu; bu haber de şahın Herat'a yürüyüşünün arkasında Simoniç'in olduğunun anlaşılmasının tam üstüne gelmişti. Herat İranlıların eline düşecek olursa, bu Ruslara Batı Afganistan'da hayati ve tehlikeli bir sıçrama taşı sağlayacaktı. Ama Rawlinson'ın şans eseri yaptığı keşif, St. Petersburg'un Afganistan'daki çıkarlarının, kendi başına ne kadar tehditkâr olsa da Herat'la sınırlı olmadığını göstermişti. Ansızın Kabil de risk altına girmişti. Vitkeviç Dost Muhammed'i kazanmayı başarırca, Ruslar göz kamaştırıcı tek bir hamleyle, kendileri ile Britanya Hindistan'ı arasında uzanan, çölün, dağın ve düşman aşiretlerin oluşturduğu zorlu bariyerleri aşmayı başarmış olacaktı.

Bununla birlikte, Londra'da ve Kalküta'daki otoriteler, daha çoğuyla değilse bile, en azından bir düşünceyle içlerini rahatlatılabildiler. Tam o sırada, herhangi bir öngörüyle değil tamamen şans

eseri, olay mahallinde olağanüstü becerikli bir adamları bulunuyordu. Yüzbaşı Vitkeviç'in dengi olduğunu gösterecek ve onun oyununu (bu oyun tam olarak her neyse) bozacağına güvenilebilecek biri varsa, o da hiç kuşkusuz, Kabil'de Dost Muhammed'in sarayında güvende olan Yüzbaşı Alexander Burnes'tü.

Afganistan, 18. yüzyılın ortalarında Ahmed Şah tarafından kurulan büyük Dürrani İmparatorluğu'nun yıkılmasından beri yoğun ve sonu gelmez bir iktidar mücadelesinin merkezinde yer alıyordu. Şimdilerde, Kamran Kabil'de Dost Muhammed'i devirerek ailesini eski parlak günlerine kavuşturmaya ahdetmişken, yukarıda gördüğümüz gibi, İranlılar da vaktiyle doğu eyaletleri olan ülkeyi geri almak amacıyla yola koyulmuşlardı. Nitekim şah Herat karşılığında, Kamran'ın Dost Muhammed'i devirmesine ve Afgan tahtını ele geçirmesine yardımcı olmayı bile teklif etmiş ama önerisi geri çevrilmişti. Dost Muhammed ayrıca, sadece Afganistan'ı eski görkemine kavuşturmaya değil ondan da önce, sırtının dönük olduğu bir sırada zengin ve bereketli Peşaver'i işgal eden Ranjit Singh'in elinden geri almaya da ahdetmişti. Burnes onu daha önce Britanyalıların Ranjit'e antlaşmayla bağlı oldukları konusunda uyardığı halde, maharacaya karşı hâlâ onlardan yardım bekliyordu.

Dost Muhammed muhtemelen bu düşünceyle, Ekim 1835'te, Britanyalıların haberi olmadan Ruslarla gizlice ilişkiye geçmişti. Britanyalıların Orta Asya bir yana, Afganistan'da çevirdikleri işlerden giderek daha fazla kaygılanan Çar Nikolay da Dost Muhammed'in ne teklif ettiğini öğrenmesi ve onunla dostça ilişkiler geliştirmesi için Vitkeviç'i acilen Kabil'e göndermişti. Bu arada, Hindistan'a Lord Auckland diye yeni bir genel vali atandığını öğrenen Dost Muhammed, ona Peşaver'i geri alabilmesi için yeni bir destek çağrısında bulunmuştu. Ama o tarihte Afganistan'da iktidarı ele geçirmek için mücadele edenler Dost Muhammed ve Kamran'dan ibaret değildi. O sırada Britanya Hindistan'ındaki Ludhiana'da sürgünde olan ve oradan, tahtını gasp eden Dost Muhammed'e karşı kumpaslar çevirip duran Şah Şüca da vardı. Ama Şüca'nın tahtını geri alma ihtimali son derece düşük görünüyordu. Bundan

bir süre önce Dost Muhammed karşısında küçük düşürücü bir yenilgiye uğramış, şahsen komuta ederek Afganistan üzerine sürdüğü 22.000 kişilik bir istila gücü Kandahar'da bozguna uğratılmıştı. Şah Şüca'nın muharebe meydanından kaçanların en ön saflarında olduğu söyleniyordu.

Özetle, Burnes 20 Eylül 1837'de zaferle Kabil'e döndüğünde durum buydu. Dost Muhammed eski dostunun geri gelmesine çok memnun oldu ve Burnes hanın sarayının yakınında bulunan Bala Hisar'daki karargâhına fil sırtında götürüldü. Ama Afgan hükümdar, diplomatik usul erkân buna izin verir vermez ciddi konulara girmek için sabırsızlanıyordu. Dahası, tam da Doğu Hindistan Kumpanyası yöneticilerinin korktuğu gibi, kafasındaki en önemli konunun siyaset değil ticaret olduğu anlaşıldı. Zira Dost Muhammed'in haberdar olduğu ama Burnes'ün henüz bilmediği bir gelişme vardı, o da Vitkeviç ile Kazaklarının yolda olduklarıydı. Han, pratikte pek bir fayda sağlayamayacak kadar uzakta olan Rusların yerine, yakın komşusu Britanyalılarla ittifak yapmayı hakikaten istiyordu. Öte yandan, Britanyalıların ona ihtiyacı olan yardımı sağlamakta tereddüde düşmesi halinde, Rusların gelişi akıllarını başlarına toplamalarına yardım edebilirdi. Ne var ki sonunda, başka herkesinki gibi onun stratejisi de feci bir şekilde geri tepecekti.

Bu arada, Burnes'ün Kabil'e geri dönmesiyle birlikte, hikâyeye başka bir karakter girmişti. Bu kişi, Orta Asya tarihine merak sarmış ve yıllardır sikke ve diğer antik eserlerin peşinde İran ve Afganistan'da dolanıp duran Charles Masson adında tuhaf bir adamdı. Genellikle yaya olarak, zaman zaman da beş parasız ve kilimlere sarınmış halde seyahat eden bu seyyar antikacı, bölge hakkında Avrupalılar arasında eşi benzeri olmayan bir bilgi birikimi edinmişti. Kendisi Kentucky doğumlu bir Amerikalı olduğunu iddia ediyordu ama Ludhiana'da görevli Britanyalı siyasi ajan Yüzbaşı Claude Wade, onun kesinlikle Amerikalı olmadığını saptamış ve kumpanya ordusundan firar etmiş James Lewis adında bir asker olduğunu ortaya çıkarmıştı. Masson 1833 yazında Afgan başkentine yerleşmişti ve Bala Hisar yakınındaki Ermeni mahallesinde yaşıyordu.

Doğu Hindistan Kumpanyası o vakitler, Avrupalı hiçbir temsilcinin bulunmadığı en ücra bölgelerin bazılarında siyasi ve ekonomik gelişmeler konusunda istihbarat sağlamaları için, “haber yazarı” olarak bilinen ve çoğunlukla yerel Hindu tüccarlardan oluşan bir ajan şebekesi istihdam ediyordu. Büyük kısmı güvenilirmez çarşı dedikodularından oluştuğundan, verilen bilgiler nadiren çok değerli oluyordu. Ama Wade, Charles Masson’ın Kabil’e yerleştiğini öğrenince, onun bu hayati bölgeden değerli bir istihbarat kaynağı olabileceğini fark etti. Zira onun gerçeği söylentiden ayıracabilecek, muhakeme gücü kusursuz bir adam olduğunu biliyordu. Tek sorun, kumpanya ordusundan firarın cezasının ölüm olmasıydı. Sonunda, Masson’ın resmen affedilmesi ve arkeoloji ve tarih araştırmalarını sürdürürken, bir yandan da Kabil’den düzenli olarak haber geçmesi durumunda kendisine küçük bir maaş ödemesi konusunda mutabakat sağlandı.

İki adam arasında bir kıskançlık mı gelişti yoksa başka bir şey mi oldu, bunu hiçbir zaman bilemeyeceğiz ama görüldüğü kadarıyla Masson Burnes’ten hiç hazzetmemişti. Burnes’ün ölümünden sonra yazdığı bir kitapta, yanlış giden her şeyden onu mesul tutacaktı. Belki de bu antipati karşılıklıydı çünkü Burnes onun kumpanya ordusundan firar ettiğini biliyor olmalıydı. Son derece hassas bir adam olan Masson, Burnes’ün bunu tasvip etmediğini pekâlâ hissetmiş olabilirdi. İkisi, o kritik haftalarda birlikte çok zaman geçirmiş olmalıydı ama Burnes yerine getirdiği görevle ilgili kendi anlatısında, Masson’ın adını nadiren anar. Halbuki, son sözü söylemesi gereken kişi Masson’dı.

Masson’ın Burnes’e yönelik eleştirisinde doğruluk payı ne olursa olsun, üstlendikleri görev daha baştan başarısızlığa mahkûmdu. Lord Auckland Dost Muhammed’le, Ranjit Singh’in keyfini kaçırma riski olan herhangi bir anlaşma yapılmasına kesinlikle karşıydı. İki adam arasında bir seçim yapılması gerekecekse, bu ikincisi olmalıydı. Ranjit Singh’in Sind’in bazı kesimlerini ele geçirmesi engellenmişti ve şimdi onu Peşaver’i baş düşmanı Dost Muhammed’e geri vermesi için ikna etmeye çalışmak, hem yararsız hem tehlikeli olurdu. Burnes bir uzlaşi önerdi –Dost Muhammed’e giz-

lice, Ranjit Singh öldükten sonra ki bu çok da uzak olmayabilirdi, Peşaver'i ona verme vaadinde bulunulabilirdi. Ama bu öneri, böyle bir pazarlığı ilkesel olarak onaylamayan genel vali tarafından geri çevrildi. Dost Muhammed'in yaptığı, Peşaver'in geri verilmesi karşılığında, Doğu'da oldukça yaygın olan bir yöntemle, oğullarından birini bir tür diplomatik rehine olarak Ranjit Singh'in sarayına gönderme teklifi de reddedildi.

Genel vali uzun süren müzakerelerin ardından, 20 Ocak 1838'de Dost Muhammed'e, Ranjit Singh'in elini zorlamak için Britanyalıları kullanma konusunda kalan herhangi bir umudu varsa onu da yok eden ve ona Peşaver'i geri alma fikrinden vazgeçmesini tavsiye eden şahsi bir mektup yazdı. Auckland hana, bunu yapmak yerine Sih hükümdarlar arasındaki kavgayı bitirmeye çalışmasını salık veriyordu. Genel vali mektubunda şöyle yazmıştı: "Maharaca Ranjit Singh, cömert tabiatından ve Britanya hükümetiyle eski ittifakına saygısından, ona karşı daha hatasız bir şekilde davranmanız halinde, çatışmayı kesme ve sükûneti teşvik etme dileğimi yerine getirmeyi kabul etti." Dost Muhammed'in gururunu kırmak için bundan daha hakaretamiz ya da daha hesaplı bir mektup yazılmazdı. Ama ardından daha da kötüsü gelecekti.

Lord Auckland artık Yüzbaşı Vitkeviç'in Kabil yolunda olduğunu (aslında Vitkeviç tam o sırada şehre varmıştı) öğrenmişti ve Afgan hükümdarını, şayet o Rus'la kendisinin şahsi onayı olmaksızın ilişkiye girecek olursa, Britanya'nın kendisini Ranjit Singh'in ordularını engellemek gibi bir mecburiyet altında hissetmeyeceğini belirterek uyardıyı sürdürdü. Mesajın hâlâ anlaşılmasında durumunda, talihsiz Burnes'e bunu Dost Muhammed'e açık seçik bir şekilde anlatma talimatı verilmişti. Han, Ruslarla ya da başka bir güçle, Britanya'nın çıkarları açısından zararlı görülen herhangi bir ittifaka girecek olursa, zor kullanarak tahtından indirilecekti. İçeriği öğrenildiğinde mektup Kabil'de infial uyandıracaktı. Burnes'ün kendisi de fiilen tekerine çomak sokan mektubun uzlaşmaz dilinden fena halde rahatsızdı. Dost Muhammed'e yaramaz bir çocukmuş gibi hitap eden ve ona kiminle ilişki kurup kuramayacağı konusunda talimat veren Auckland, bunun karşılığında hana

Britanya'nın müphem iyi niyetinden başka hiçbir şey sunmuyordu. Ama Dost Muhammed, belli ki hâlâ Britanyalıları ikna edip kendi tarafına çekebileceği umuduyla, öfkesine rağmen soğukkanlılığını korumayı başardı. Ne de olsa, kullanabileceği son bir kozu vardı -Rusya kartı.

Yüzbaşı Yan Vitkeviç, çok farklı bir geçmişi olmasına rağmen, Burnes, Rawlinson ve Conolly gibi kişilerin paylaştığı kişisel özelliklerin pek çoğuna sahipti. Litvanyalı aristokrat bir ailenin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, öğrencilik yıllarında Polonya'daki Rus karşıtı direniş hareketine katılmıştı. İdam edilmekten yaşı nedeniyle kurtulmuş, bunun yerine, 17 yaşındayken Rus Ordusu'nda er olarak Sibirya'ya sürülmüştü. Can sıkıntısıyla geçen o uzun aylarda, zaman geçirmek için Orta Asya dillerini öğrenmeye başlamış ve çok geçmeden, dil yetenekleri ve başka kabiliyetleri Orenburg'daki kıdemli subayların dikkatini çekmişti. Vakti geldiğinde üstegmenliğe terfi ettirilmiş ve sınır bölgelerinin Müslüman aşiretleri arasında istihbarat toplamak için bol bol kullanılmıştı. Sonunda, Orenburg'daki Rus başkomutan General Perovski, bir zamanların muhalifi Vitkeviç'in bölge hakkında gelmiş geçmiş bütün subaylardan daha çok şey bildiğini gururla ilan ederek, onu kendi kurmay kadrosuna almıştı.

Çarın Dost Muhammed'in mektubuna verdiği cevabı ve hediyelerini Kabil'e götürme işi için bir ulak seçmek gündeme geldiğinde bu nazik görev için ondan başka bir seçenek düşünülemedi. Vitkeviç, St. Petersburg'da Dışişleri Bakanı Kont Nesselrode'dan şahsen talimatlarını aldıktan sonra, Tahran'a gitti ve orada Simoniç kendisine bir son dakika raporu verdi. İran'ın başkentinde olduğu o kadar gizli tutulmuştu ki Rusların şehirdeki bütün faaliyetlerini yakından takip eden Sir John McNeill'in bile bundan haberi olmadı. O ve Kazak muhafızları, Rawlinson tarafından tam bir şanssızlık sonucu fark edildiler ve alarm çanları çaldı. Bir Rus tarihçisi, bunun sonucunda, kafilenin yerel aşiret üyelerinin saldırılarına uğradığını ileri sürer; ona göre, aşiret üyeleri Britanyalılar tarafından tahrik edilmişlerdir ancak yazar bu iddiasını destekleyecek bir kanıt göstermez.

Hakikat ne olursa olsun, Vitkeviç 1837 Noel Arifesi'nde Kabil'e girdiğinde, Britanyalı rakibi Alexander Burnes tarafından son derece nazik bir şekilde ve tam da Büyük Oyun'un usulüne uygun biçimde karşılandı. Onu tartmak için sabırsızlanıyor olması gereken Burnes tarafından hemen Noel yemeğini birlikte yemeye davet edildi.

Burnes, üzerinde olumlu bir izlenim bırakan Vitkeviç'i, "nazik ve hoş [...] zeki ve kültürlü" bulmuştu. Yüzbaşı, Orta Asya dillerinden başka Türkçe, Farsça ve Fransızca'yı da akıcı bir şekilde konuşabiliyordu. Burnes, kendisi sadece bir kez gitmişken, Vitkeviç'in Buhara'ya üç kez gittiğini öğrenince biraz şaşırды. Ama bu onlara nazik bir konu olan, ikisinin de neden Kabil'de bulunduğu sorusuna girmeden, başka pek çok şeyden söz etme imkânı verdi. Bu onların ilk ve son buluşması olacaktı ama Burnes herhalde, daha olumlu şartlarda bu olağandışı şahsı daha fazla tanımak isterdi. Ne var ki Burnes'ün açıkladığı gibi, "Asya'nın bu kısmında milletlerimizimizin görelî konumunun yanlış anlaşılması korkusundan" bu mümkün değildi. Dolayısıyla, Dost Muhammed'i yanlarına çekmeye çalışan iki rakip bundan sonraki kritik aylarda dostluklarını derinleştirmek yerine birbirlerini sıkı gözetim altında tuttular.

Vitkeviç Kabil'e vardığında, Lord Auckland'in ultimatomu henüz Dost Muhammed'in eline geçmemişti ve Bala Hisar'da Burnes'ün yıldızı hâlâ yükselişteydi. Rus subay, şehirde soğuk ve kaba bir şekilde karşılanmıştı ki Simoniç onu böyle olacağı konusunda baştan uyarmıştı. Nitekim ilk başta fiilen ev hapsinde tutulmuş hatta Dost Muhammed, sunduğu itimatnamelerin sahiciliği konusunda Burnes'ün görüşüne başvurmuştu. Han ona, Vitkeviç'in gerçekten çar tarafından mı gönderildiğini ve Rus imparatorundan gelen mektubun gerçek mi olduğunu sormuştu. Hiç kuşkusuz, bir saat içinde bir kopyasının Lord Auckland'e iletmek üzere Kalküta'ya doğru yola çıkmış olacağını bilerek, mektubu bizzat incelemesi için Burnes'ün ikametgâhına göndermişti. Masson sonradan, Burnes'ün bu noktada, menfaatin dürüstlüğe galebe çalmasına izin vererek çok büyük bir hata işlediğini ileri sürecekti.

Basit bir iyi niyet mesajı olduğu ortaya çıkan mektubun, gerçekten de Çar Nikolay'dan geldiğine kanaat getiren Burnes, Dost

Muhammed'e bunu söyledi. Masson ise mektubun sahte olduğu ve Britanyalılarla güç sınamasında Rus heyetine ağırlık kazandırmak için Simoniç hatta bir ihtimal Vitkeviç tarafından yazıldığı kanaatindeydi. Burnes mektuptaki etkileyici Rus İmparatorluğu mührüne işaret edince, Masson bir paket Rus şekerı alması için çarşıya bir adam gönderdi –sonradan, “Paketin altında tam da aynı tür bir damga olduğunu gördük” diye yazacaktı. Ama artık çok geç olduğunu da ilave edecekti. Burnes, Afganların –Masson’ın alaycı bir şekilde belirttiği gibi– “kuşkularında haklı çık-malarına” izin vermemekle, rakibinin çanına ot tıkmak için eline geçen tek fırsatı da heba etmişti.

Auckland’in ultimatomunun gelmesinin ardından her şey değiş-meye başladı. Dost Muhammed resmi planda Rus heyetine soğuk davranmaya devam etse de Burnes kendi pozisyonunun her geçen gün biraz daha zayıfladığını, Vikeviç’inkinin ise gelecek vaat ettiğini biliyordu. Kabil’de, Vitkeviç’in Dost Muhammed adına Ranjit Singh’le temasa geçmeyi teklif ettiği dedikodusu bile çıkmıştı ve Burnes, Lord Auckland’in ısrarı üzerine, eski dostunun Sih hükümdara Peşaver üzerindeki hak iddiasından resmen vazgeçtiğini yazmasını istemek gibi nahoş bir görevle karşı karşıyaydı. Şayet Masson güvenilir bir tanıkta, Burnes, Hindistan’ın Dost Muhammed’in dostluğunun uzun vadeli değerini kavrayamaması olarak gördüğü bu durum karşısında artık tam bir umutsuzluk içindeydi. Ama onun da Masson’ın da bilmediği bir şey vardı: Genel vali ve danışmanlarının aklında artık Afganistan için başka planlar vardı ve Dost Muhammed bu planların hiçbirinde yer almıyordu.

21 Nisan 1838’e gelindiğinde zarlar çoktan atılmıştı. Dost Muhammed, Auckland’in ısrarlarına uyup Vitkeviç’i başından def edecek yerde, onu Bala Hisar surlarının içindeki sarayında her türlü saygı ve dostluk nişanesiyle karşıladı. Britanyalıları Kabil’den uzaklaştırmak için Afganlara dünyaları teklif etmeye hazır olan Vitkeviç, rakibini sadece bunun için uygun zamanı bekleyerek hezimete uğratmıştı. Artık Burnes’ün Kabil’den ayrılmak ve Hindistan’daki amirlerine seferinin başarısızlığı olarak gördüğü durum hakkında rapor vermekten başka seçeneği kalmamıştı. Burnes ve yol arkadaş-

ları 27 Nisan'da, Dost Muhammed'le birbirlerine karşılıklı şahsi üzüntülerini ifade ettikleri ve hanın İngiliz dostuna verdiği değer olanlardan dolayı eksilmediğini ısrarla vurguladığı son bir görüşmeden sonra eve dönmek üzere yola çıktılar. Burnes Afgan başkentine bir daha geldiğinde, bu çok farklı koşullar altında olacaktı.

Ama Vitkeviç Kabil'de galip gelmiş gibi görünse de Afganistan'ın başka yerlerinde Rus entrikalarının o kadar başarılı olmadığı kanıtlanıyordu. Simoniç'in şaha verdiği kendinden emin güvencele re rağmen, Herat şehri haftalarca süren amansız bir savaştan sonra teslim olmayı inatla reddediyordu. Zira kontun hesaba katmadığı bir şey vardı. İranlıların şehrin etrafında mevzilenmesinden kısa bir süre sonra, Britanyalı genç bir subay kılık değiştirerek dikkat çekmeden şehre girmiş ve sessizce savunmayı örgütlemeye koyulmuştu.

XIV

Herat Kahramanı

Tenini boyayla esmerleştirmiş ve Müslüman bir derviş kılığına girmiş olan kumpanyanın Siyasi Şube'sinden Üsteğmen Eldred Pottinger, 18 Ağustos 1837'de, Büyük Oyun kapsamında rutin bir keşif ziyareti için geldiği Herat'ta bir yıldan uzun süre kalacağını tahmin edemezdi. Büyük Oyun'un eski kurtlarından Albay Henry Pottinger'ın yeğeni olan 26 yaşındaki üsteğmen, Afganistan'a istihbarat toplamak için gönderilmişti. Bundan önce, kılık değiştirmiş biri olduğu fark edilmeden Peşaver'i, Burnes'ün gelişinden kısa bir süre önce de Kabil'i ziyaret etmişti. Şahın şahsen komuta ettiği güçlü bir İran kuvvetinin şehre saldırmak üzere Tahran'dan yürüyüşe geçtiği yolundaki telaşlandırıcı söylentiler Herat çarşılarında dolaşmaya başladığında, Kamran'ın başkentine gelmesinin üzerinden sadece üç gün geçmişti. Pottinger gibi hırslı ve maceracı genç bir subaya, durum her türlü ihtimale açık göründü ve şehirde kalıp gelişmeleri izlemeye karar verdi.

İranlıların ilerlediği haberi kendisine ulaştığında, Kamran güneyde seferdeydi ve başkentini savunmak için alelacele Herat'a geri döndü. Kamran gençliğinde büyük bir savaşıydı. Tek bir kılıç

darbesiyle bir koyunu ortasından ikiye bölebildiği, yayından çıkan bir okun bir ineğin gövdesini delip geçebildiği söylenirdi. Ama sonradan, kendini içkiye vererek sefahate düşmüştü ve şimdi fiili iktidar, zalimlikte ünü onunkini de aşan veziri Yar Muhammed'in elindeydi. Başta İranlılarla ilişkisi olanlar olmak üzere, sadakati şüpheli kim varsa derhal yakalanıp zindana atılması için emirler verildi. Köylülere ekinlerini toplayıp ellerindeki bütün tahıl ve erzakı şehre yollamaları emredildi. Meyve ağaçları da dahil düşmanın işine yarayabilecek diğer her şey imha edilecekti ve bunun yapılmasını sağlamak için köylere askerler gönderildi. Bununla eşzamanlı olarak, Herat'ın tehlikeli bir şekilde bakımsız bırakılmış, esas olarak kerpiçten yapılmış heybetli surlarında yoğun bir inşaat çalışması başlatıldı. Son olarak, casusların şehirden ayrılıp savunma hazırlıklarını düşmana iletmesinin önüne geçmek için şehirden bütün çıkışlar kapatıldı.

O vakte kadar şehirde olduğunu yetkililere bildirmeyen Pottinger, gizli gözlemcilik rolünü sürdürebildiği için mutluydu. Ama bir gün çarşıda, birinin koluna nazıkçe dokunduğunu hissetti. Bir ses, "Sen İngiliz'sin!" diye fısıldadı. Şansına, kılık değiştirdiğini fark eden adam, Arthur Conolly'nin eski bir arkadaşı ve yedi yıl önce onunla seyahat eden Heratlı bir doktor çıktı. Adam Kalküta'da da bulunmuştu ve teni boyayla esmerleştirilmiş bile olsa Avrupalı yüz hatlarını ayırt edebiliyordu. Doktor, Pottinger'a hararetle Yar Muhammed'e gitmesini ve modern kuşatma teknikleri konusundaki bilgileri de dahil hizmetlerini vezirin emrine sunmasını salık verdi. Vezir İngiliz'i coşkulu bir şekilde karşıladı zira Heratlılar İranlıların daha önceki saldırılarını başarıyla püskürtmüş olsalar da bu defaki saldırının çok daha ciddi olduğu açıktı. Şahın hizmetinde bir Rus generalinin yanı sıra, İran'dan kaçmış Rus firarilerden oluşan bir birliğin de olduğu sanılıyordu. İlerleyen düşmanı taciz etmek için gönderilen Heratlı süvariler, İranlıların bu defa adil olmayan taktikler kullandıklarından yakınarak geri dönmüşlerdi. İranlılar geçmişte Afgan atlılarının saldırısına karşı son derece savunmasız olan, alışılmış dağınık düzende ilerlemek yerine, bu defa Rusların yönetiminde, sıkı düzende ve topçu korumasıyla ilerliyorlardı.

Pottinger'ın Herat savunmasındaki belirleyici rolü ancak Britanyalı başka subayların da şehre girip on aylık kuşatmayı yaşamış olanlarla konuşmalarından sonra görünür hale geldi. Üstlerine yazdığı resmi raporda, kahramanlığı şöyle dursun, savunmaya katkısını bile önemsiz gösterirken, başkalarının, özellikle de Yar Muhammed'in oynadığı rol hakkında eleştirel tespitlerde bulundu. Ama bir günlük de tuttu ve tarihçi Sir John Kaye, ileride kaleme kalacağı ünlü kitabı *History of the War in Afghanistan*'da, bu heyecan verici olayların renkli hikâyesini bu günlüğe dayanarak kur-gulayacaktı. Pottinger'ın günlüğü sonradan, Kaye'in bürosunda çıkan bir yangında kül olup gitti.

Savaş, topçu destekli şah kuvvetlerinin şehre batıdan şiddetle saldırıya geçtiği 23 Kasım günü başladı. Kaye, "Onlar ilerlerken, garnizondakiler dışarı fırladı" diye kaydetmişti. "Afgan piyadesi her bir karış toprak için mücadele etti ve süvari İran Ordusu'nun kanatlarına asıldı. Ama düşmanı tuttuğu mevzilerden uzaklaştıramadılar." Ve böylece kuşatma başladı. Kaye, kuşatmanın "aman-sız bir nefret ve insanlık dışı bir vahşet"le yürütüleceğini yazmıştı. "Her iki tarafta da bilim alanındaki eksikler, zalimlikle ve kindar-lıkla telafi edilecekti." Yar Muhammed'in başvurduğu barbarca yöntemlerden biri de askerlerini, İranlı ölümlerin başlarını kesip ince-lemesi için kendisine getirmeye yüreklendirmesiydi. Amacı düşman arasında korku yaymaktı zira kesik başlar, herkesin görmesi için sıralar halinde kale duvarları boyunca sergileniyordu. Pottinger, "Bu kanlı zafer hatıraları için her zaman mükâfatlar verildiğinden, kaledeki askerler, doğal olarak, bunları kapma çabalarında son de-rece faaldiler" diye not etmişti. Ama bir asker olarak, bu yapıları sadece tiksindirici değil, zararlı da buluyordu çünkü savunmacılar üstünlüklerinin arkasını getirecekleri yerde kafa kesmekle meşgul olduklarından Afganların huruç girişimleri tavsamıştı.

Bu durum, insanların şeytana uymasına da yol açtı. Bir defasın-da, düzenlenen bir huruçtan sonra bir Afgan Yar Muhammed'e bir çift kulak getirdi. Pottinger, "Yaptığı kasaplık için kendisine mükâ-fat olarak bir gocuk ve birkaç altın duka verildi" diye yazmıştı. Ama adam daha fazla sorguya çekilemeden ortadan kayboldu. Ya-

rım saat sonra, bu defa çamura bulanmış kesik bir başla başka bir adam boy gösterdi. “Bunun kulakları yokmuş gibi” diye düşünen vezir, uşaklarından birine kesik başı incelemesini emretti. “Bunun üzerine, korkunç zafer hatırasını taşıyan adam başı yere atıp var gücüyle koşarak uzaklaştı.” Kesik baş daha yakından incelendiğinde huruç sırasında ölen bir savaşıya ait olduğu anlaşıldı. Bunu yapan adamın peşine düşüldü, yakalanıp Yar Muhammed’in önüne getirildi. Vezir onun bir güzel dövülmesini emretti. Ama kulakları getiren ve ortadan kaybolan adam, Yar Muhammed gocuğu ve parayı onu getirene vereceğine söz verdiği halde bir daha bulunamadı. Ne var ki barbarlık edenler sadece Afganlar değildi. Şahın ordugâhında, İranlıların eline düşmüş talihsiz Afganlara da karınlarını deşmek dahil benzer zalimlikler yapıldı.

Kuşatma bu şekilde, haftalar ve aylar boyunca iki taraf da hiçbir ilerleme kaydedemeden devam etti. İranlılar şehrin dış savunmasını yarmayı başarsalar da şehri hiçbir zaman tamamen kuşatamadılar. Savaşın en kızıştığı sırada bile, surların yakınındaki tarlalar hâlâ ekim yapmak ve hayvan otlatmak için kullanılıyordu. Kuşatma altındaki Afganlar İranlıların mevzilerine her gece saldırılar düzenlediler ama onları yerlerinden oynatamadılar. Bu arada, İranlılar kale duvarlarını bombalamaya, savunmacılar da duvarları onarmaya devam ettiler. Saldırganların toplara ilaveten roketleri de vardı. Kaye, “Bunların şehrin üzerinden geçerken ateşten toparlar gibi uçmaları, insanların yüreklerine dehşet saldı ve evlerin çatılarına toplanıp sırayla bir ağlayıp bir dua ettiler” diye anlatır. Ama hedefe isabette toplardan da roketlerden de daha başarılı olan havanlardı ve bunlar, haftalar içinde pek çok evi, dükkânı ve başka yapıyı moloz yığınının çevirdi. Fünyesi parçalanmış bir havan topu, Pottinger’ın bitişiğindeki evin çatısından içeri düşerek uyuyan bir bebeğin yanına düştü. Paniğe kapılan anne, kendisini yavrusu ile topun arasına attı ama saniyeler sonra patlayan bomba başını kopardı ve bedenini bebeğin üstüne fırlatarak çocuğun nefessiz kalıp ölmesine yol açtı.

Kaba güldürüye yakın olaylar da yaşandı. Bir defasında, savunmacılar esrarengiz bir kazı sesinden çok rahatsız oldular. Se-

sin, Rus askerlerinin büyük bir çukur kazdığını gördükleri düşman hatlarından geldiği düşündüler. Anında, Rusların mayın döşemek için kale duvarlarının altına bir tünel kazdıkları varsayıldı. Ses devam edince endişe arttı ve tüneli bulup içini suyla doldurmak için çaresizce çabalandı. Gürültünün gerçek kaynağı ancak daha sonra saptandı –Pottinger, bunun “buğdayını öğütmek için el değirmeni kullanan bir kadıncağız” olduğunu yazmıştı. Yeni Yıl’da, kuşatmacılar, kale duvarlarına 20 santimetrelik, tahrip gücü çok yüksek mermiler fırlatma kapasitesine sahip olan ve Orta Asya’da bundan önce görülen her şeyden büyük, devasa bir top getirdiklerinde, şehrin 70.000 sakinini yeniden bir telaştır aldı. Ama sadece beş-altı mermi ateşlendikten sonra top arabası çöktü ve bir daha hiç kullanılmadı. Gene de Rus danışmanlarına rağmen İranlılar kale duvarlarını yarmayı başardıklarında bile bu durumdan yararlanamadılar –belki de yukarıdan kendilerine sırttan ölü yoldaşlarının görüntüsü cesaretlerini kırıyordu.

Bütün bunlar olurken, Pottinger yorulmak nedir bilmeden çalışıyor, ne zaman gevşeseler –ki bu sık sık oluyordu– savunmacıları şevke getiriyor ve Avrupa’da benimsenmiş en son askeri kaidele-re uygun teknik tavsiyeler veriyordu. Kaye, “Dur durak bilmedi” diye yazmıştı. “Hep kale duvarlarının üzerindeydi; tavsiyeleriyle yardımcı olmaya [...] ve canlandırıcı varlığıyla Afgan askerlerinde yeni bir heyecan uyandırmaya hep hazırı.” Ama Pottinger’ın kendisi, şehrin ayakta kalmasını İranlıların ve Rus danışmanlarının beceriksizliğine bağlıyordu. Ona göre, tek bir Britanya alayı Herat’ı fazla zorlanmadan alabilirdi.

Kont Simoniç’in ve diğer Rus danışmanlarının hızlı bir zafer beklentisi içine soktuğu şah, artık çok daha güçlü olan kuvvetleriyle şehri ele geçiremeyebileceğini düşünüp umutsuzluğa kapılıyordu. Daha önce kendisine teslim olmuş olan, Yar Muhammed’in kardeşi Şere Muhammed’i Heratlıları boyun eğmeye ikna etmeye bile gönderdi. Ama vezir, hainlikle suçladığı ve kardeşlikten reddettiği Şere’yi görmeyi kabul etmedi. Şere de İran hatlarına dönmeyi önce kardeşine bir uyarı mesajı göndererek şahın askerleri Herat’a girdiğinde bir köpek gibi asılacağını ve katırcılarının, karı-

larının ve çocuklarının namusunun kirletileceğini bildirdi. Dahası, şehir şaha meydan okumaya devam ederse İranlılar onu da idam edeceklerdi. Yar Muhammed buna, şah tarafından idam ettirilirse çok memnun olacağını zira böylece bu işi kendi elleriyle görme zahmetinden kurtulacağını söyleyerek karşılık verdi.

Ara sıra, çatışmaların durulduğu zamanlarda, iki taraf da iyi kötü bir anlaşma müzakere etme için girişimlerde bulundu. Şahın önerilerinden biri, Herat kâğıt üzerinde İran'a tabi olmayı kabul ettiği takdirde, eyaletin yönetimine karışmayacağıydı. Heratlılara koşacağı tek şart, kendisine asker tedarik etmeleri olacaktı. Şah sürmekte olan savaşın Heratlılardan ziyade Britanya Hindistan'ına karşı olduğunu vurguluyordu. Heratlılar onunla birleşirlerse, önlerine düşüp onları Hindistan üstüne yürütür, ondan sonra da zenginliklerini aralarında bölüşürlerdi. Pottinger bunun Simoniç'in sesi olabileceğinden şüphelendi. Ama Yar Muhammed o kadar kolay kandırılmadı ve İranlıların samimiyetinin en iyi kanıtının kuşatmayı kaldırmaları olacağını söyledi. Yar Muhammed ile şahın baş müzakerecisi arasında kale duvarlarının dibindeki hendegın kenarında bir görüşme ayarlandı. Ama Yar Muhammed, şahın, hem kendisinin hem Kamran'ın (çoğu zaman merasimlerle fazla ilgilenecek kadar ayık olmuyordu) bütün İran Ordusu'nun önünde ona resmen boyun eğmelerini beklediğini öğrenince görüşmenin başlamasıyla sona ermesi bir oldu.

Bu arada, Herat'ın İranlıların eline çabucak düşmesini bekleyen Sir John McNeill ve Kont Simoniç Tahran'dan Kabil'e gelmişlerdi ve şahın ordugâhında kalıyorlardı. Resmi olarak, orada tarafsız gözlemciler olarak bulunuyorlardı ama her biri diğerinin oyununu bozmak için fazla mesai yapıyordu. McNeill şahı kuşatmadan vazgeçmeye ikna etmeye çalışıyor, Simoniç ise şehrin teslim olmasını hızlandırmanın bir yolunu bulmak için çaba harcıyordu. McNeill 11 Nisan'da yani kuşatmanın başlamasından yaklaşık beş ay sonra, Palmerston'a İranlı askerlerin feci bir erzak sıkıntısı çektiğini ve mecburen, bulabildikleri ne kadar yabani ot varsa onunla hayatta kalmaya çalıştıklarını rapor etti. "Maaşsız, üstleri başları yetersiz, tayınsız kalan aynı askerler gece gündüz hendeklerde kalıyorlar"

diye yazmıştı. Bu hendekler yer yer diz boyu suyla ya da çamurla kaplı oluyordu ve günde 10 ila 20'yi bulan ölüm rakamlarıyla, askerlerin morali ve dayanma gücü azalmaya başlamıştı. McNeill, şahın askerlerine düzenli erzak tedariki ve üst baş sağlanmadığı takdirde, sonunda kuşatmanın kaldırılması gerekeceğine inanıyordu.

Ne var ki Herat'ın içinde savunmacıların durumu daha da kötüydü. Kuşatma uzadıkça ağırlaşan ciddi bir gıda ve yakacak sıkıntısı çekiliyordu; hastalık ve açlık da İran topçusu kadar can almaya başlamıştı. Yakacak sağlamak için evler yıkılıyor, yemek için atlar kesiliyordu. Her yerde çöp dağları oluşmuştu ve gömülmeyen ölümler, dayanılmaz kokuyu ve salgın hastalık tehlikesini artırıyordu. Aşırı kalabalıklaşan şehirdeki sıkıntıları hafifletmek için, nüfusun bir kısmının Herat'tan ayrılmasına izin verme kararı alındı; bunların surların dışında karşı karşıya kalacakları tehlikelerin içerideki tehlikelerden daha büyük olmayacağı düşünülmüştü. Garnizon üzerindeki baskıyı hafifletecek hiçbir şeyi kabul etmeyecekleri için, kuşatmacılara danışılmamıştı. Sonuçta, 600 yaşlı erkek, kadın ve çocuktan oluşan bir grubun İranlılarla şanslarını denemeleri için şehrin kapılarından çıkmasına izin verildi. Pottinger, "Düşman önce üzerlerine ağır bir ateş açtı, kim olduklarını anlayınca da kalabalığı sopalar ve taşlarla geri döndürmeye çalıştılar" diye bildirmişti. Ama operasyondan sorumlu Heratlı görevlinin bunu engellemek için kale duvarlarından üzerlerine ateş açması, gruba İranlılardan daha fazla zayıyat verdirdi ve sonunda yeniden içeri girmelerine müsaade edildi.

Bu arada, İranlıların ordugâhında, Kont Simoniç orada sadece diplomatik gözlemci olarak bulunduğu iddiasını sürdürmeyi bırakıp aksayan kuşatmanın yönetimini şahsen üstlendi. Simoniç'in elinde teleskop, kuşatma altındaki şehri incelediği haberi kısa sürede savunmacılara ulaştı ve bu yeni enerji ve artan profesyonellik Heratlıların moralini çökertti. Heratlıların İranlılara değil de Ruslara boyun eğmeyi düşünmeye başlamaları Pottinger'ı çok korkuttu. Ama ertesi gün, Britanyalıların duruma müdahale edeceği umudunu yaratan söylentilerin savunmacılara ulaşmasıyla içi rahatladı. Söylendiğine göre McNeill şahı uyarak, Herat düştü-

ğü takdirde Britanyalıların ona savaş açmakla kalmayacaklarını, bedeli ne olursa olsun İran askerlerini de şehirden çıkaracaklarını bildirmişti. Ayrıca, Britanya Hindistan'ından Herat'a şehirde büyük ihtiyaç duyulan erzakın nakli için ayarlamalar yapılmaya başlamıştı. Bu söylenti doğru çıkmadı ama Hindistan'ın savunması için hayati önem taşıyan şehri, sakinleri tarafından şaha teslim edilmekten mucizevi bir şekilde kurtardı.

Heratlılar gerçeği öğrendiklerinde yüzlerini Ruslara dönmek için çok geç kalmışlardı zira Kont Simoniç 24 Haziran 1838'de büyük taarruzu başlattı. Böylece, Üsteğmen Pottinger'ın adını tarihe geçirecek süreç başlamış oldu. Taarruz, şehre dört bir yandan ağır bir topçu ateşinin açılmasıyla başladı. Bunu, beş ayrı noktada eşzamanlı başlatılan, yanaşık düzende bir piyade saldırısı izledi. Bu noktalardan dördünde canları pahasına savaşan Afganlar, İranlıları geri püskürtmeyi başardılar ama beşinci noktada düşman, topların kale duvarlarında açtığı yarığı tutmayı başardı. Kaye, "Mücadele kısa ve kanlı oldu ve savunmacıların tamamı mevzilerinde can verdi" diye yazmıştı. "Saldırganların en gözü kara olanları, silah arkadaşlarının önüne geçip ileri atılarak yarığın başını tuttular" diye devam ediyordu. Ama Afganlar tam zamanında takviye kuvvet yetiştirip onları bir süreliğine geri püskürttüler. "Saldırganlar, çaresizliğin verdiği cesaretle" tekrar tekrar yarıktan şehre girmeye çalıştılar. Bir ara, neredeyse tamamı oradaydı ve ertesi gün gene geri çekilmeye zorlandılar. Savaşın şiddetlenip durulduğu tam bir saat boyunca Herat'ın yazgısı muallakta kaldı.

Pottinger ve Yar Muhammed tehlikeyi duyar duymaz olay yerine koşmuşlardı. Ama şimdiye kadar kimsenin asla korkaklıkla suçlamadığı vezir, İranlıların şehre saldırmaya ne kadar yakın olduğunu görünce kararlılığını kaybetti. Yarığa doğru daha ağır adımlarla yürümeye başladı ve sonunda durdu. Sonra, Pottinger'ı dehşet içinde bırakarak yere oturdu. Bu, onun ve Pottinger'ın yaklaştığını gören savunmacıların gözünden kaçmadı. Geridekiler, yaralıları güvenli bir yere taşıma bahanesiyle teker teker sıvışmaya başladılar. Pottinger, damlalar göl olmadan ve savunmacılar tabanları yağlamadan önce harekete geçmesi gerektiğini, kaybede-

cek bir saniye bile olmadığını gördü. Yakarışlar ve şakayla karışık paylamalarla, Yar Muhammed'i tekrar ayağa kaldırmayı başardı ve onu kale duvarına doğru yürümeye zorladı. Vezir kükreyen bir sesle askerlerine Allah adına savaşmalarını emredince, bir an için facia savuşturulmuş gibi göründü. Bu daha önce hep sihirli sonuçlar vermişti ama bu defa askerler vezirin kendisinin de duraksadığını görmüşlerdi. Onlar da duraksadılar ve bunu gören vezir gene cesaretini kaybetti. Arkasını döndü ve yardım almaya gittiğini mırıldanarak yürümeye başladı.

Bu noktada, Pottinger öfkesine hâkim olamadı. Yar Muhammed'i kolundan yakaladı ve yüksek sesle söve söve onu yarığın önüne sürükledi. Vezir savunmacıları kanlarının son damlasına kadar savaşmaya çağırdı ama onlar sığılmaya devam ettiler. Bundan sonra olanlar çok heyecanlıydı. Kaye, "Koca bir sopayı kapan Yar Muhammed, deli gibi kalabalığın en arkasına daldı ve yağmur gibi yağdırdığı şiddetli sopa darbeleriyle onları ön tarafa sürdü" diye anlatır. Kaçacak başka bir yol bulamayan ve vezirden düşmandan korktuklarından daha çok korkan savunmacılar, "çılğınlar gibi kale duvarının üzerinden atlayarak, eğimli dış yüzeyinden İranlı saldırganların üzerine aktılar." Bu şiddetli saldırıdan paniğe kapılan saldırganlar mevzilerini terk edip kaçtılar. Yakın tehlike ortadan kalkmış, Kaye'in sözcükleriyle "Eldred Pottinger'in kırılmaz cesareti" sayesinde Herat kurtulmuştu.

Bu genç subayın Herat savunmasında ve Rusların emellerine ket vurulmasında oynadığı rolle ilgili haberler Londra ve Kalküta'ya ulaştığında, Pottinger da Alexander Burnes'ün beş yıl önce Kabil ve Buhara'da gördüğüne benzer bir övgü seline boğuldu. Ama o, Burnes'ün tersine orada bulunmadığından bu övgülere şahsen mazhar olamadı. Zira en büyük tehlike şimdilik geçmiş olsa da Simoniç henüz pes etmemişti ve kuşatma bir üç ay daha sürdürülecekti. Pottinger'in başarısı bundan yıllar sonra, romantik bir romancı olan Maud David'in, o dönem çok satan kitaplar arasına giren, *The Hero of Herat*'ında göklere çıkarılacaktı. Ama genç subaya en büyük iltifat, ironik biçimde, İran şahının kendisinden gelecekti. Herat'a diz çöktürmedeki başarısızlığını esas olarak Pottinger'in

oradaki varlığına bağlayan şah, McNeill'den Pottinger'a şehirden ayrılmasını emretmesini istedi. Bunun karşılığında üstegmenin İran hatlarından güvenli bir şekilde geçmesi sağlanacaktı. Ama McNeill, Pottinger'ın kendi komutası altında olmadığına, bu nedenle de ona böyle bir emir veremeyeceğine işaret etti. Bunu sadece Kalküta yapabiliirdi. Şah bunun üzerine Heratlılara dönerek Pottinger onlarla kaldığı takdirde kuşatmanın sonlandırılmasını tartışma konusu dahi yapmayacağını açıkladı. Ama Yar Muhammed'in, paha biçilmez Pottinger'ı kaybedebileceği ve kuşatmanın sudan bir gerekçeyle yeniden başlayacağı korkusundan bu da sonuç vermedi.

Gene de Pottinger'dan ve şahtan habersiz, görünürdeki açmazdan çıkma ihtimali belirmişti. Vitkeviç'in Kabil'deki zaferinden telaşa kapılan ve Rusların da Herat'ta benzer bir kazanım elde etmesinden korkan Britanya hükümeti, sonunda harekete geçmeye karar vermişti. Kuşatma altındaki şehre Afganistan üzerinden yardım gönderme kararı, bu iş çok tehlikeli olacağı ve çok zaman alacağı için iptal edilmişti. Bunun yerine, Basra Körfezi'ne bir görev gücü gönderme kararı alınmıştı. Hazır şah tamamen Doğu'yla meşgulken, topraklarının doğu ucunu tehdit etmenin onu Herat üzerinden elini çekmeye mecbur edebileceği düşünülmüştü. Bu arada, Palmerston da Rus Dışişleri Bakanı Nesselrode'a, Simoniç'in son başıbozuk faaliyetlerini durdurması için yaptığı baskıları artırmıştı. Bu iki hamle hızlı ve tatmin edici sonuçlar verecekti.

Britanya askerleri 19 Haziran'da Basra Körfezi'nin başında, İran kıyılarının hemen açığında yer alan Hark Adası'na herhangi bir direnişle karşılaşmadan çıkarma yaptılar. Anakarada hemen çok büyük bir Britanya istila kuvvetinin karaya çıktığı ve kasabaları peş peşe ele geçirerek başkente doğru ilerlemeye başladığı yolunda çılgınca söylentiler yayılmaya başladı. Aynı zamanda artık Tahran'a dönmüş olan McNeill de kurmaylarından Yarbay Charles Stoddart'ı, kuşatmayı sürdürdüğü takdirde doğacak vahim sonuçlar konusunda şahı uyarmak üzere Herat'taki ordu gâhına gönderdi. McNeill'in notasında, "Britanya hükümeti, siz Majestelerinin Afganlara karşı yürüttüğünüz bu girişimi, Britanya Hindistan'ına yönelik, hasmane bir ruhla girişilmiş bir hareket ola-

rak görmektedir” deniyordu. Şahı Hark Adası’nın alınması konusunda resmen bilgilendiren notanın devamında, şah, Britanya’nın bir sonraki hamlesinin onun Herat konusunda atacağı adımlara göre belirleneceği konusunda uyarılıyordu. Şaha, daha en başta onu şehre saldırmaya cesaretlendiren “kötü niyetli kişilerin kötü tavsiyeleri”ni artık dinlememesi tavsiye ediliyordu.

Stoddart, hâlâ güçlü bir şekilde Kont Simoniç’in etkisi altında olduğuna inandığı şah tarafından dostça karşılanmasına biraz şaşırmişti. McNeill’in notasını Farsçaya çevire çevire şaha okudu. “Kötü niyetli kişiler” kısmına geldiğinde, şah sözünü keserek sordu: “Gerçek şu ki Herat’ı bırakmazsam savaş olacak – öyle değil mi?” Stoddart öyle olduğunu söyledi. Şah Britanya’nın taleplerini değerlendireceğini ve kısa süre içinde ona cevabını bildireceğini belirtip Stoddart’a artık gidebileceğini söyledi. McNeill bunu öğrenmeyi ne kadar çok istemiş olursa olsun, şah ile Kont Simoniç arasında neler geçtiğini bilen yoktur. Ama iki gün sonra, Stoddart şahın huzuruna çağrıldı ve şah ona, “Britanya hükümetinin taleplerinin tamamına razı oluyoruz” dedi. “Savaşa girmeyeceğiz. Bu-
raya gelmemizin onların dostluğunu kaybetme tehlikesi yaratacağını bilseydik, şüphesiz asla gelmezdik.”

İranlılar tamamen alttan alınıp, Ruslar da yüz kızartıcı bir yenilgiye uğramışlardı. Gambot diplomasisi geleneksel diplomasiye galebe çalmıştı. Olayların böyle beklenmedik yönde dramatik bir şekilde değişmesini McNeill’e rapor eden Stoddart, “Cevaben, majesteleri bu şekilde İran’ın gerçek menfaatlerini gözetttiği için Tanrı’ya şükrettiğimi söyledim” diye yazmıştı. Şah bundan sonra, kuşatmanın kaldırılması ve askerlerinin Tahran’a geri dönmeye hazırlanması için emir verdi. 9 Eylül sabahı saat 08:00’da Stoddart özel ulakla Sir John McNeill’e şu mesajı gönderecekti: “İran Ordusu’nun yürüyüşe geçtiğini [...] ve Majesteleri Şah’ın atına binmek üzere olduğunu bildirmekten şeref duyarım.” Saat 10:26’da şu kısa notu eklemişti: “Şah atına bindi [...] ve gitti.”

Ama daha olacaklar vardı. Kont Nesselrode süreç boyunca ısrarla kuşatmada Rusların rolü olmadığını vurgulamış, şahı Herat üzerine yürümekten caydırmak amacıyla elinden geleni yapması

için Simoniç'e kesin talimatlar verildiğini savunmuştu. Britanya sefiri Lord Durham'a, Simoniç'e verdiği talimatların yazılı olduğu gizli kayıt defterini göstermeyi bile teklif etmişti. Bu ilk başta Palmerston'ı tatmin etmişti ama şimdi aldatıldığı can sıkıcı bir şekilde ortaya çıkmıştı. Ya Simoniç hükümetinin talimatlarını tamamen göz ardı etmiş ya da kendisine gayriresmi olarak, Herat İran'ın itaatkâr ellerinde emniyete kavuşana kadar yakayı ele vermediği müddetçe bunları görmezden gelmesi söylenmişti. Gerçek muhtemelen hiçbir zaman bilinmeyecektir ve tarihçiler bugün hâlâ bu konuya kafa yormaktadır. Ama gerçek ne olursa olsun, Palmerston intikam peşindeydi.

Londra'da Dışişleri Bakanlığı'na çağrılan Rus sefirine, Kont Simoniç ve Yüzbaşı Vitkeviç'in (hâlâ Afganistan'da pusuda bekliyordu) Britanya'ya karşı, iki ülke hükümeti arasındaki ilişkileri ciddi biçimde tehdit eden fiilen hasmane politikalar izledikleri söylendi. Palmerston bu ikisinin derhal geri çağrılmasını talep etti. Ruslar belki de Britanyalıların daha önce de defalarca olduğu gibi hiçbir şey yapmayacakları beklentisine yatırım yapmıştı. Eğer öyleyse, bu defa hesaplarında fena halde yanılıyorlardı. Dahası, Simoniç aleyhindeki kanıtlar o kadar mahkûm ediciydi ki Çar Nikolay'ın Britanya'nın taleplerine razı olmak dışında pek seçeneği kalmamıştı. Palmerston McNeill'e, muzaffer bir havayla, "Kont Simoniç konusunda Rusya'yı köşeye sıkıştırdık" demişti. "İmparator için onu geri çağdırmaktan ve Nesselrode'un bir dizi gerçekdışı açıklamada bulunduğunu kabul etmekten başka çıkış yolu kalmadı."

Ne var ki günah keçisi yapılan Nesselrode değil, yetkisini aşarak onun talimatlarına uymamakla suçlanan Simoniç oldu. Bu adaletsiz de olsa, kendisi örtük emirleri yerine getirmekten başka bir şey yapmamış da olsa, St. Petersburg'un zamana oynadığı onca ayı değerlendirip Herat'ı kurtarmayı başaramamıştı. Dahası, ilişkide olduğu McNeill ve diğerlerinin gözünden bu kadar düştüğü için, Britanyalı hasımları onun için çok az gözyaşı döktüler. Tam da hak ettiğini bulduğu hissiyatı hâkimdi. Ama çok saygı duyulan bir rakip olan Yüzbaşı Vitkeviç'in başına gelecekler kimseyi memnun etmedi.

Afganistan'dan geri çağrılan Vitkeviç'e St. Petersburg'a gitme talimatı verilmişti. Yüzbaşı 1839 baharında şehre vardı. Orada tam olarak ne olduğu hâlâ bir muammadır. Dönemin Rus kaynaklarına dayanan bir anlatıya göre, Kont Nesselrode tarafından sıcak bir şekilde karşılandı ve Britanyalıları Kabil'den çıkardığı için tebrik edildi. Sürgüne gönderildiğinde kaldırılan Litvanyalı aristokrat statüsünün iade edileceği ve terfi ettirilip seçkin bir alayda görevlendirileceği vaat edildi. Ama Britanya hükümetinin Rus başkentinden aldığı istihbarata erişimi olan Kaye'e göre St. Petersburg'a büyük umutlarla dönen genç subay, Nesselrode'dan soğuk bir muamele gördü. Hatta kendisini bu olaydan sıyırmak isteyen Nesselrode, Yüzbaşı Vitkeviç diye birini tanımadığını söyleyerek –“tek bildiği, son zamanlarda Kabil ve Kandahar'da kimseden izin alamadan birtakım dolaplar çevirmeye çalışan, bu isimde bir maceraperestti”– onu görmeyi bile reddetti.

Ama hikâyenin bu iki versiyonunun birleştiği bir nokta vardır. Dışişleri Bakanlığı'nı ziyaret ettikten sonra oteline dönen Vitkeviç odasına çıktı ve Afganistan'dan getirdiği istihbarat bilgilerinin tamamı da dahil tüm belgelerini yaktı. Ardından, dostlarına kısa bir veda mektubu karaladıktan sonra, bir tabancayla beynini parçaladı. Büyük Oyun bir can daha almıştı. Tıpkı, bundan on yıl önce, Griboyedov'un Tahran'da feci şekilde öldürülmesinden sonra olduğu gibi, St. Petersburg'da, Britanyalıların bu işte de bir şekilde parmağı olduğuna dair kuşkular oluştu. Ama pek yakında Orta Asya'yı sallayacak çok büyük olayların sonucunda böyle düşünceler hızla unutulup gitti.

XV

İktidar Değiştirenler

Britanyalılar bu defa üstün geldikleri için kendilerini kutlayabilirlerdi. Vitkeviç ölmüş, Simoniç gözden düşmüş, Nesselrode köşeye sıkıştırılmış ve Hindistan savunmasının en dıştaki kalesi Herat Rusya'nın nüfuzu altına girmekten kurtarılmıştı. Dahası, sınıdığında, Çar Nikolay'ın şahın yardımına koşmaya çok da meyilli olmadığı görölmüştü. Bu şekilde Rusları ve İranlıları geri çekilmeye mecbur eden Britanyalıların işi burada bırakmaları akıllıca olabilirdi. Ama Dost Muhammed, Lord Auckland'in ultimatomunu elinin tersiyle itip Vitkeviç'i resmen huzuruna kabul ettiğı andan beri, Londra'da ve Kalküta'da artık kaderini Ruslarla ortak eden biri olarak görölmeye başlamıştı. Herat'ın hâlâ kuşatma altında olduğı ve Britanya deniz görev gücünün Basra Körfezi'ne doğru yola düştüğü bu koşullarda, Palmerston ve Auckland Afgan krizini kesin olarak çözmeye karar vermişlerdi. Sir John McNeill'in artık güçlü bir şekilde desteklediğı Burnes'ün, Dost Muhammed'in hâlâ Britanya'nın en iyi seçeneğı olduğı yolundaki argümanlarına rağmen tahttan zor yoluyla indirilmesine ve yerine daha itaatkâr birinin geçirilmesine karar verilmişti. Ama bu biri kim olacaktı?

Arthur Conolly, hem çara hem şaha hasım olduğunu gösteren ve Dost Muhammed'le Afgan tahtı üzerinde hak iddia eden başkalarına karşı Britanya'yla ittifak kurmak için sabırsızlanan Kamran'dan yanaydı. Ama naibe Conolly, Burnes ya da McNeill'den daha yakın başka danışmanlar vardı. Bunların arasında en çok öne çıkan isim, Kalküta'daki Gizli ve Siyasi İşler Şubesi'nin sekreteri William Macnaghten'di. Parlak bir Şarkiyatçı olan Macnaghten'ın Farsça, Arapça ve Hindustaniyi İngilizce kadar akıcı bir şekilde konuşabildiği söyleniyordu. Dahası, görüşleri bilhassa Lord Auckland üzerinde muazzam bir ağırlığa sahipti; Auckland'in kız kardeşi Emily Eden bir defasında onun için "*bizim* Lord Palmerston'umuz" demişti. Macnaghten'ın Afgan tahtı için düşündüğü aday, tahtın meşru sahibi olduğunu iddia ettiği sürgündeki Şah Şüca'ydı. Macnaghten'ın ortaya koyduğu plana göre, Dost Muhammed'den nefret eden Ranjit Singh, Sihlerden oluşan güçlü ordusunu, Şah Şüca'nın, ikisinin de ortak düşmanı olan hanı devirmesine yardımcı olmak için kullanmaya razı edilebilirdi. Şah Şüca da tahtını geri kazanması karşılığında, Peşaver üzerindeki bütün hak iddialarından vazgeçerdi. Ranjit Singh'in askerlerinden ve Şüca'nın düzensiz birliklerinden oluşan bir istila kuvveti kullanılarak, Dost Muhammed Britanya askerlerinin devreye girmesine gerek kalmadan devrilebilirdi.

Rusların Herat'ta İranlılarla yaptıklarına çok benzeyen, kendi kirli işlerini başkalarının görmesini sağlayacak bu plan hem Palmerston'a hem Auckland'e çok cazip geldi. Yarım yüzyıldan kısa sürede en az sekiz kere sadakat değiştirmiş bir halk arasında bir hükümdarın yerine bir başkasını geçirmenin sorunlu ya da tehlikeli bir iş gibi görünmesi yersiz değildi. Macnaghten'ın görüşünü destekleyenler arasında, kumpanyanın Şüca'nın yaşadığı Ludhiana'daki saygın siyasi ajanı Claude Wade de bulunuyordu. Wade, karmaşık Afganistan ve Pencap siyaseti konusunda uzmandı. Sonuçta, o ve Macnaghten Lord Auckland tarafından, Ranjit Singh'in ağızını aramak ve maharacanın işbirliğine bel bağlanıp bağlanamayacağını görmek üzere Lahor'a gönderildiler. Ranjit Singh ilk başta plana heyecanlanmış gibi göründü. Ne var ki kurnaz yaşlı Sih, Afganlarla kendi dağlık topraklarında kapışmanın oluştura-

çağı tehlikelerin Britanyalılardan çok daha fazla farkındaydı ve çok geçmeden lafı kıvırmaya ve pazarlık etmeye başladı. Auckland yavaş yavaş, maharacanın Auckland'in büyük planında beklenen rolü oynamasına güvenilemeyeceğini kavradı. Dost Muhammed'i devirip Şah Şüca'yı tahtına oturtmanın en güvenli yolu Britanya askerlerini kullanmak olacaktı.

Normalde temkinli bir adam olan Auckland, çevresindeki şahinlerden tam da bunu yapması için artan bir baskı görmeye başladı. Bu kesimin tezlerinde biri de Herat için İranlılarla bir savaş olacaksa –o sırada kuşatma hâlâ sürüyordu– düşmesi halinde şehri geri almak ve şahın askerlerinin Hindistan sınırlarına daha fazla ilerlemesini önlemek için Afganistan'da bir Britanya ordusunun işe yarayabileceğiydi. Auckland sonunda ikna edildi. Ama Ranjit Singh Afganistan'a kendi askerlerini yollamayacak olsa bile, o ve Şah Şüca'nın gelecekte istikrarlı bir ilişkileri olacaksa ve ülkeleri Britanya Hindistan'ı için koruyucu bir kalkan işlevi görecekse, operasyona onay vermesi hayati önem taşıyordu. Dost Muhammed'i kendi başına devirecek güçte olmadığını bilen maharaca, buna onay vermeye dünden razıydı. Bunun kendisine hiçbir maliyeti olmayacağı gibi (gerçi Auckland hâlâ sefere asker katkısı yapabileceğini umuyordu), Şah Şüca da bu şekilde Afganların Peşaver üzerindeki bütün hak iddialarından temelli feragat etmiş olacaktı. Kazanacağı çok şey vardı ama kaybedeceği hiçbir şey yoktu. Şah Şüca da plandan çok memnundu zira Britanyalılar yıllardır yapmaları için onlara yalvardığı şeyi sonunda yapıyorlardı. Haziran 1838'de, ebedi dostluk yemini eden ve plana onay veren Ranjit Singh, Şah Şüca ile Büyük Britanya arasında gizli bir anlaşma imzalandı. Auckland artık yaklaşan istila için hazırlıkları başlatmakta özgürdü.

Palmerston bu arada St. Petersburg'daki Britanya sefirini planlanan harekât konusunda uyarmıştı. Onu, "Auckland'e Afganistan'da idareyi ele alması ve orayı Britanya'ya tabi bir ülke durumuna getirmesi söylendi [...] Uzun zaman Afganlara bulaşmayı reddettik ama Ruslar onları Ruslaştırmaya çalışırsa, biz de Britanyalılaştırmak için gayret etmek zorundayız" diyerek bilgilendirmişti. Auckland 1 Ekim'de, Britanya'nın Dost Muhammed'i zor

yoluyla tahttan indirip yerine Şah Şüca'yı geçirme niyetini kamuoyuna açıklayan Şimla Manifestosu'nu yayınladı. Bunu haklı göstermek için, Dost Muhammed sabırlı Britanya hükümetini böyle hareket etmeye sevk etmiş güvenilir bir kötü karakter, Şah Şüca ise sadık bir müttefik ve tahtın meşru sahibi olarak resmedilmişti. Auckland, "Yüzbaşı Burnes'ün Kabil'de sonuçsuz müzakerelere harcadığı uzun bir sürenin sonunda, Dost Muhammed Han'ın [...] Hindistan sınırlarının barış ve güvenliğine zarar verecek genişleme planları ve emelleri olduğu, bu planlarını gerçekleştirmek için kumanda edebileceği her türlü yabancı yardıma başvurmakla tehdit ettiği anlaşıldı" diye açıklıyordu. Dost Muhammed Kabil'de iktidarda kaldığı müddetçe, "civarımızda sükûnetin sağlanması ve Hindistan imparatorluğumuzun çıkarlarının çiğnenmeden korunması umudu"nun olmadığını belirterek devam ediyordu.

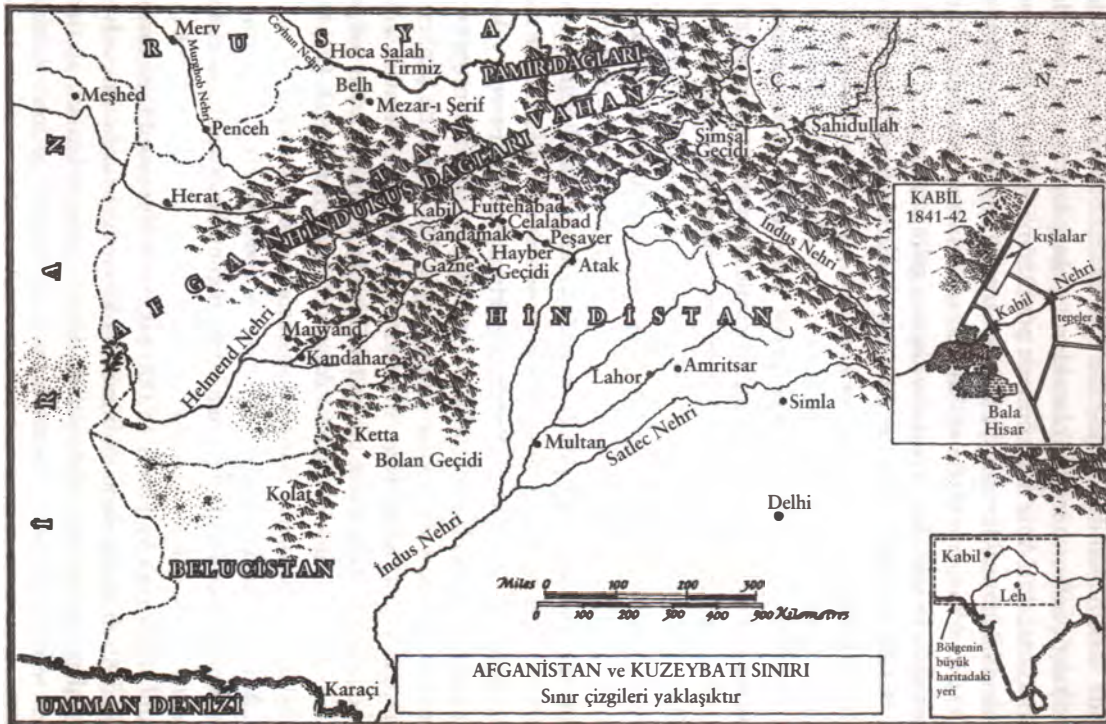
Kimleri ima ettiği aşikâr olduğu halde, Auckland Rusların adını anmaktan dikkatle kaçınmıştı zira tam da Britanya'nın Çar Nikolay'ı suçladığı türden bir yabancı maceraya atılmak üzereydi. Naip, sefere eşlik edecek siyasi subayların adlarını da açıklamıştı. Sir unvanı alan Macnaghten, kurulacak yeni Kabil sarayına Britanya elçisi, Burnes de onun vekili ve danışmanı olarak atanmıştı. Burnes, eski dostunu devirme planıyla şahsen gözü korkutulmuş olmasına rağmen, istifa etmek yerine karara sesini çıkarmayacak kadar hırslıydı. Yarbaylığa terfi ettirilmekle kalmamış, kendisine hiçbir zaman hayal etmediği bir şey de verilmişti. Auckland, değerli hizmetleri için ona iltifat ettiği bir mektupta, zarfa bir defa daha bakmasını istemişti. Zarfı çöp kutusundan alan Burnes, büyük bir hayretle üzerinde Yarbay *Sir* Alexander Burnes yazdığını görmüştü. Tayin edilen bir diğer isim de hâlâ Herat'ta kuşatma altında olan ve Macnaghten'in dört siyasi asistanından biri olacak Üsteğmen Eldred Pottinger'dı.

O sırada şahın Herat'taki ordugâhında bulunan, McNeill'in kurmay kadrosundan Yüzbaşı Charles Stoddart Buhara'ya gönderilecekti. Orada emire, güney komşusuna yapılacak saldırıdan korkması için hiçbir neden olmadığına dair güvence verecek ve St. Petersburg'un bunu ona saldırmak için bahane olarak kullan-

masını engellemek amacıyla, emiri elindeki Rus köleleri salıvermeye ikna etmeye çalışacaktı. Stoddart'a Britanya ile Buhara arasında olası bir dostluk antlaşması için teklifte bulunma yetkisi de verilmişti. Sefer, sonradan olacakların çoğu gibi trajik bir şekilde sonuçlanacaktı. Ama daha önce de gördüğümüz gibi, 1838 sonbaharında Britanyalılar için işler birden tozpembe görünür olmuştu. Zira Herat'tan, İranlıların ve Rus danışmanlarının kuşatmayı kaldırdıkları ve şehirden ayrıldıkları haberi gelmişti.

Bunun üzerine hemen, tehlike büyük ölçüde gerilediğine göre seferi iptal edip etmeme sorusu gündeme geldi. Bunu Britanya ve Hindistan'da çıkan çok sert bir kavga izledi. Pek çokları artık Dost Muhammed'i yerinden etmeye gerek kalmadığını savunuyordu. Afganistan'ı işgal etmek müthiş derecede masraflı olacak, üstelik Hindistan'ın diğer sınırlarını korumasız bırakacak ve İranlıları ellerini açmış onları bekleyen Rusların kucağına biraz daha itecekti. Wellington Dükü buna özellikle karşıydı; askeri başarıların bittiği yerde siyasi güçlüklerin başlayacağı uyarısını yapıyordu. Ama artık gemi azıya almış olan Palmerston ve Auckland için ordunun da yürümeye hazır beklediği bu aşamada geriye dönmek diye bir şey söz konusu olamazdı. Dahası, Britanya ve Hindistan'da histeriye yakın bir noktaya varan Rus karşıtlığıyla, yaklaşan bu serüvene muazzam bir halk desteği vardı. Şöyle esip gürleyen *The Times* da şüphesiz bu çizgideydi: "Macaristan sınırlarından Burma ve Nepal'in kalbine [...] Rus iblisi insan ırkına tebelleş olup kimsede rahat huzur bırakmadı ve habis oyunlarını özen ve sebatla oynayarak [...] bu çalışkan ve esas olarak barışçı imparatorluğu tedirgin etti."

Auckland'in verdiği tek taviz –artık Ruslara bir ders vermek gerekmeyecekti– istila gücünün büyüklüğünü biraz azaltmak oldu. Resmi adıyla "İndus Ordusu", piyade, süvari ve topçu birlikleri dahil, Britanyalı ve Hintli 15.000 askerden oluşuyordu. Arkasından 30.000 kişilik daha da büyük bir kuvvet geliyordu. Bu, sedyecilerden, seyislerden, *dubi-vallah* denen çamaşırcılardan, aşçılarından ve nalbantlardan oluşan karman çorman bir gruptu. Ayrıca, cephane ve levazımat ile subayların şahsi eşyalarını taşıyan bir o kadar da deve vardı. Bir tugay komutanının kendi konaklama do-

nanımını taşıttığı en az 60 devesi olduğu söyleniyordu; bir alayın subayları ise sırf purolarını taşımak için iki deveye el koymuşlardı. Son olarak, görev gücü için mobil ambar hizmeti gören birkaç sığır sürüsü vardı. Orduda Britanya ve Hint birliklerine ilaveten Şah Şüca'nın kendi küçük ordusu da yer alıyordu. Burnes Auckland'e, şahın tahta Britanya süngüleriyle oturtulmasındansa, kendi askerlerinin başında hakkını talep etmesinin memleketlileri için daha kabul edilir olabileceğini söylemişti. Ne var ki Şüca'nın askerlerinden çok azı Afgan'dı; askerlerinin çoğu Britanyalı subayların eğitip komuta ettiği ve maaşları Britanya fonlarından ödenen Hintlilerden oluşuyordu.

Yarbay Sir Alexander Burnes tehdit, ikna ve rüşvet aracılığıyla yolu açmak için önden ilerleyedursun, istila gücü 1839 baharında 80 kilometre uzunluğundaki Bolan Geçidi'nden Afganistan'a girdi. Ordunun izleyebileceği açık arayla en kısa güzergâh, Pencap üzerinden Hayber Geçidi'ne giden yoldu ama Ranjit Singh son dakikada buna karşı çıkmıştı. Bu yüzden, Sind üzerinden ve iki büyük geçitten daha güneyde olanından geçilmesi gerekti. Sind hükümdarları da buna karşı çıkmış, Britanyalılarla olan antlaşmalarına göre İndus'tan yukarı askeri teçhizat taşınamayacağını belirtmişlerdi. Ama onlara bunun acil bir durum olduğu söylendi ve topraklarında kararlılıkla ilerlemeye başlayan Britanya kuvvetine direnmeye kalkışmaları halinde doğacak feci sonuçlarla tehdit edildiler.

Burnes sefer için Beluç reislerden topraklarında yer alan Bolan Geçidi'nden güvenli geçiş hakkını satın almayı başardıysa da pek çok haberci, gruptan kopan kişi ve sığır, boğazın ıssız kesimlerinde onları pusuda bekleyen haydut çetelerine kurban gitti. Çok geçmeden, ordunun ana kolları için de ilerlemenin öngörülenden çok daha zor olduğu kanıtlandı. Seferi kuvvetin büyük ölçüde geçtikleri yerlerdeki tarım ürünlerinden beslenebileceği varsayılmıştı ama bitki küfü geçen mevsimin mahsulünün büyük kısmını yok etmiş, köylüleri bulabildikleri yabani otlarla karın doyurmak zorunda bırakmıştı –bu otları saptamak için çok dikkatli bir arama yapılması gerekiyordu. İstila gücü şimdi, askerlerin moralini düşüren tehlikeli bir yiyecek sıkıntısı çekiyordu. Sir John Kaye, “Bu mahrumiyetler çok geçmeden

sağlıkları ve ruhları üzerinde korkutucu etkisini göstermeye başladı” diye yazmıştı. “Gelecek korkusu, çekmekte oldukları ıstırapları ağırlaştırmıştı ve askerler birbirlerinin ufalmış bedenlerine ve çökmüş avurtlarına baktıklarında [...] içlerindeki cesaret ölüyordu.”

Seferin daha bu kadar erken bir aşamasında kaçınılmaz bir facia olarak görünen durum, Burnes’in tam zamanında müdahaleleriyle düzeldi. Beluçlardan fahiş bir fiyata 10.000 kadar koyun satın almayı başarmasıyla seferi kuvvetin gücü ve morali yerine geldi. Ama koyunları satın aldığı handan elde ettiği ve Macnaghten’a geçtiği istihbarat hiç de cesaretlendirici değildi. Beluç onu uyarmış, Şah Şüca’yı tahta çıkarmayı başarabilseler bile Britanyalıların Afgan halkını asla arkalarından sürükleyemeyeceklerini, dolayısıyla da sonunda başarısız olacaklarını söylemişti. Britanyalıların “çok büyük ve başarılması zor” bir işe kalkıştıklarını belirtmişti. Britanyalılar, Afgan miletine ve Dost Muhammed’e güvenmek yerine, “onları dışlamış ve yabancı askerlerle ülkeyi basmışlardı.” Han, Şüca’nın kendi memleketlisi Afganlar arasında tutulmadığını ve Britanyalıların, “kusur ondan kaynaklanıyorsa” kendisine hatalarını göstermelerinin, “bizden kaynaklanıyorsa da düzeltmelerinin” akıllıca olacağını vurgulamıştı.

Bu Macnaghten’in duymayı en son isteyeceği şeydi çünkü Lord Auckland’e tekrar tekrar Şüca’nın dönüşünün Afganlar tarafından büyük bir coşkuyla karşılanacağına dair güvence vermişti. Şimdiye kadar bunun pek bir işareti görülmemişti ama Britanyalılar ülkenin Dost Muhammed’in kardeşlerinden biri tarafından yönetilen güney başkenti Kandahar’a ulaştıklarında, bu İngiliz kuklasının halk nezdindeki popülaritesi ilk defa gerçek bir sınavdan geçecekti. Britanyalılar şehre yaklaşırken, Macnaghten ile sefere komuta eden General Sir John Keane’e, hanın kuzeye kaçtığı bilgisi ulaştı. Herhangi bir direniş ihtimali kalmamış gibi görüldüğünden, Kandahar’ı Şah Şüca’ya kendi askerleri geri vermiş gibi görünsün diye, Britanya birliklerine geride durma emri verildi. Şah Şüca 25 Nisan’da yanında Macnaghten, tek bir kurşun bile atılmadan şehre girdi. Onu görmek için büyük ve meraklı bir kalabalık toplandı; erkekler sokaklara doluşurken, kadınlar da çatılara ve balkonlara

dizildi. Şahın yoluna çiçekler serpidi ve şah atının üzerinde muzaffer bir edayla şehirde ilerlerken, “Kandahar kurtuldu” ve “Senden koruma bekliyoruz” bağırışlarıyla selamlandı.

Macnaghten çok memnundu. O haklı, Burnes haksız çıkmıştı. O gece Lord Auckland’e, “Şah şehre görkemli bir giriş yaptı ve tapınmaya yakın duygularla karşılandı” diye rapor etti. Macnaghten, Şüca’nın kansız zaferine eşlik eden çılgınca karşılanma sahnelerini öğrendiğinde Dost Muhammed’in Kabil’i savunmayıp kaçacağına inanıyordu. Şehrin dışındaki düzlüklerde, Afganların yeni hükümdarlarına sadakatlerini ifade edebilecekleri bir *durbar* [kabul töreni] düzenlenmesine karar verdi. General Keane’in askerlerinin Şüca’nın önünden teftiş düzeninde geçtiği, şahın da parlak renklerde bir sayvanla kavurucu sıcaktan korunan bir platformdan onların selamını aldığı görkemli bir askeri geçit töreni düzenlendi. Şüca, belirlenen günde, gün doğarken Britanya ve Hint birliklerinin sıraya dizildiği ve Macnaghten, Keane ve diğer siyasi ve askeri yetkililerin onu beklediği yere gitti. Selam kürsüsüne çıktığında, askerler selam durdular, 101 pare top atışı yapıldı ve geçit töreni başladı. Bir şey hariç her şey mükemmel gitti. Gösteriyi izlemeye ve Şüca’yı onurlandırmaya 100 kadar Afgan gelmişti. Kaye, “Her şey acıklı bir şekilde berbat oldu [...] ama krala saygılarını sunmaya gelen Afganların sayısının içler acısı azlığı, başlıca Avrupalı destekçilerini derin bir hayal kırıklığına uğrattırken, Şah Şüca’ya da halkının ona olan muhabbetinin tahtının geleceğini garantilemeyecek kadar zayıf olduğunu göstermiş ve bunun hiç de hayra alamet olmadığı konusunda uyarmış olmalıydı” diye yazmıştı.

Macnaghten hayal kırıklığına uğramış olabilirdi ama bunu kabul etmeyecekti. Her şey berbat olmuş olsa bile, Britanya altınıyla Afganların ya da en azından önemli olanlarının sadakatini satın almak her zaman mümkündü. Elinde bol bol altın vardı ve bunları topraklarından geçtikleri aşiret reisleri arasında elini kolunu sallaya sallaya dağıtmaya başladı. Kaye, “Hazine sandığını açtı ve içindekileri cömertçe dışarı saçtı” diye yazmıştı. Ne var ki ilerleme hatlarının üzerinde yer alan bir sonraki şehrin sadakatini satın almaya altın yetmezdi. Burası, bir dağın yamacına kurulmuş ve heybetli

kalesiyle Orta Asya'nın her yerinde ele geçirilmesi imkânsız bir şehir olarak tanınan Gazne'di. General Keane ve mühendisleri, şehrin 18 metre yüksekliğindeki kalın ve yekpare surlarını inceledikten sonra, ciddi bir sorunla karşı karşıya olduklarını anladılar. Kale onlara anlatılmış olanlardan çok ama çok daha heybetli ve korkutucuydu. Keane, ihtiyacı olmayacağını varsayıp kuşatma toplarını geride, Kandahar'da bırakmıştı. Yanında sadece, bu büyük kaleye çok az ya da hiç etki etmeyecek hafif sahra topları vardı. Gene yiyecek sıkıntısı çekmeye başlamışlardı ve muazzam ağır kuşatma toplarının santim santim çekilerek Gazne'ye getirilmesi haftalar alırdı.

Ama Gazne'ye bunları kullanmadan girmenin başka bir yolu vardı, o da kalenin muazzam kapılarından birini havaya uçurmaktı. Bu, patlayıcıları yerleştirip fitili ateşleyecek olanlar için neredeyse intihar anlamına geliyordu ve surların tepesindeki savunmacıların gözleri önünde çalışacaklarından, olağanüstü bir cesaret gerektiriyordu. Bu görevi yerine getirmek için seçilen küçük lağımçı ekibinin başına, geçirdiği sarılık nedeniyle hâlâ gücünü tam toparlamamış olmasına rağmen, Bengal İstihkâmcıları'ndan Üsteğmen Henry Durand getirildi. Şimdi soru, şehrin kapılarından hangisinin havaya uçurulacağıydı. Burada Britanyalıların şansı yaver gitti. Burnes'ün genç dostu ve mahmisi Mohan Lai de yerli bir istihbarat subayı olarak sefere eşlik ediyordu. Lai önceden tanıdığı bir savunmacıyla temasa geçti. Bu hainden, biri hariç –büyük Kabıl Kapısı– tüm kapıların içeriden tuğlayla örüldüğünü, bu nedenle de geçilmelerinin imkânsız olduğunu öğrendi.

General Keane ve kurmay heyeti saldırı için planlarını hazırlarken, gözcüler ansızın, Britanya ordugâhına yukarıdan bakan bir yamacın tepesinde bir grup Afgan seçtiler. Bir borazancı alarm borusunu çaldı ve bunların üzerine atılan süvari ve piyadeler adamları kaçmak zorunda bıraktılar ama bundan önce bazılarını esir alıp bir cihat sancağını ele geçirdiler. Tutsaklar Şüca'nın önünden geçirilirken, içlerinden biri onun imana ihanet ettiğini bağırarak sıradan çıktı ve ardından başlayan itiş kakışta şahın bir hizmetlisini bıçakladı. Buna çok öfkelenen Şüca, bütün tutsakların hemen oracıkta öldürülmesi için emir verdi. Tam katliam başlayacakken,

şahın ordugâhının arkasından geçmekte olan Britanyalı bir subay bir patırtı duydu ve gidip çadırlardan birinin içine baktı. Dehşet içinde, cellatlarla burun buruna geldi; bunlar gülüşüp şakalaşarak işlerini görüyor, “zavallı bıçareleri uzun kılıçları ve bıçaklarıyla ayırım gözetmeksizin biçip doğruyorlardı.”

Subay sonradan, genç yaşlı 40-50 tutsak olduğunu bildirecekti. “Pek çoğu ölü, diğerleri ölmek üzereydi.” Elleri arkalarından bağlı olarak oturan ya da ayakta duran bazıları hâlâ başlarına gelecekleri bekliyordu. Gördüklerinden dehşete kapılan subay, Macnaghten’ı uyarmak için çadırına gitti. Ama artık çok geç kalınmış olsa dahi, Macnaghten’ın katliamı durdurmak için hiçbir şey yapmadığı ya da çok az şey yaptığı anlaşılmaktadır. Kaye, onun o zamana kadar Şüca’nın insancılığını öve öve bitiremediğini not etmişti. Ama şimdi onun insancılığının “sadece mektuplarında kaldığı” açıklık kazanmıştı. Böyle bir barbarlık vahşi Afgan standartlarına göre bile kabul edilemez bir şeydi ve ülkeye hükümdar olmaya çalışan adamın yaptığı bu mezalimin haberi hızla yayılarak, düşmanlarının saflarını kalabalıklaştırdı ve Britanyalı destekçilerine ölçülemeyecek kadar büyük zarar verdi.

Keane artık planlarını tamamlamış ve Gazne’ye saldırı emrini vermişti. Saldırı o gece karanlıkta, şiddetle esen rüzgârın uğultusunda yapılacaktı. Savunmacıları Kabil Kapısı’ndan uzaklaştırmak için kalenin en uzak köşesine bir şaşırtma saldırısı düzenlenirken, Keane’in hafif topları ve sepoy piyadeleri kale duvarlarındaki savunmacılara yakın mesafeden ateş açacaklardı. Ne yapıp edilecek, savunmacıların dikkati Keane’in lağımcılarının barut çuvallarını yerleştireceği Kabil Kapısı’ndan uzak tutulacaktı.

Ertesi sabah saat üç olduğunda her şey hazır ve herkes yerindeydi. Keane’in verdiği işaretle topçular ve piyadeler surlara ateş açtı; bir top mermisi, karanlıkta kapının havaya uçurulmasını bekleyen saldırganların gözleri önünde, bir Afgan askerinin kafasını uçurdu. Bu arada bombacı ekip sessizce ve hızla hedefine doğru ilerledi. Yüklerini fark edilmeden yerine yerleştirdikten sonra, Durand’ı fitili ateşlemesi için orada bırakarak güvenli bir noktaya koştular.

Durand kapının yanına çömeldiğinde, ahşaptaki bir çatlaktan, elinde uzun namlulu bir *jezail* olan bir savunmacıyı gördü. İlk girişiminde fitil tutuşmadı, ikincisinde de aynısı oldu. Her şeyin kendisine bağlı olduğunu bilen Durand, bir an elemle, patlayıcıları ateşlemek için canını feda etmesi gerekeceğinden korktu. Ama üçüncü girişiminde fitil çıtırdayarak yanmaya başladı. Durand koşup saklanmak için yerinden fırladı ve saniyeler sonra bomba patladı.

Kaye, bombayı “Etkisi ani olduğu kadar şiddetliydi” diye anlatır. “Kara bir duman bulutu yükseldi ve ağır duvar parçaları ve parçalanmış kirişler korkunç bir yıkıntı ve karışıklık içinde aşağı çöktü.” Patlamanın gürültüsü dinerken, borazancı hücum borusunu öttürdü. Cesareti dillere destan bir asker olan Albay William Dennie’nin başını çektiği taarruzcular, dumanların tüttüğü kapıdan içeri hücum ettiler ve saniyeler içinde Britanya süngüleri ile Afgan kılıçları birbirine kilitlendi. Duvarların içinden gelen sevinç çığlıklarını duyan ana saldırı kuvveti mevzilerinden çıkıp kapıya doğru koştu. Ama bundan sonra, o karanlık ve kargaşada, az kalsın Britanyalıları savaşı kaybettirecek bir şey oldu. Molozların kapıyı tamamen tıkadığını ve Dennie’nin adamlarının hâlâ dışarıda olduğunu sanan borazancı, ricat borusunu öttürerek saldırının bir an tavsamasına neden oldu; bu arada, duvarların içinde, taarruz birliği bütün engellere rağmen canı pahasına savaşıyordu. Ama yapılan yanlış hemen fark edildi ve yeniden hücum emri verildi. Bundan birkaç saniye sonra, önde kılıcını sallayan bir tugay komutanı, bütün taarruz ekibi kaleye girdi ve Dennie’nin askerleriyle kuvvetlerini birleştirdi.

Kaleye bir saldırının düzenlenebileceğini asla akıllarından geçirmemiş Afganlar, çok büyük bir cesaret ve kıyıcılıkla karşı koydular. Ama modern kuşatma taktikleri konusunda bilgili ve iyi eğitilmiş Avrupalı askerlerle ilk defa karşı karşıya gelmişlerdi ve çok geçmeden savunma çökmeye başladı. Kaye, “Afganlar, çaresizliğin verdiği çılgınca cesaretle elde kılıç, saklandıkları yerlerden fırlayıp bizim akıncıların üzerine saldırdılar ve kılıçlarını müthiş etkili bir şekilde kullandılar ama Britanya piyadesinin açtığı misket ateşiyle korkunç bir karşılık gördüler [...] Bazıları, kapıdan kaçmak için

çılginca çabalarken, yanan kerestelerin üzerinde dengesini kaybetti, yaralanıp takatsiz kaldı ve ağır ağır yanarak can verdi. Bazıları yerlerde süngülendi. Başkalarının peşine düştü ve köşelerde kuduz köpekler gibi kısırılıp öldürüldüler” diye yazmıştı. Kapıdan ya da duvarlardan atlayıp kaçmayı başaranlar, dışarıda süvariler tarafından öldürüldü. Çok geçmeden her şey bitti ve Union Jack [Birleşik Krallık bayrağı] ve taarruz birliklerinin alay sancakları kale duvarlarında zaferle dalgalandırıldı.

Zayıat rakamlarının da gösterdiği gibi, Britanyalılar ezici bir zafer elde etmişlerdi. Sadece 17 asker kaybetmiş, 18'i subay olmak üzere 165 yaralı vermişlerdi. Kale içindeki çarpışma sırasında savunmacılardan 500'ü ölmüş, pek çok başkası da dışarıda Keane'in süvarileri tarafından öldürülmüştü. Galipler için, şehrin içinde bulunan büyük miktarlarda tahıl, un ve diğer gıda maddeleri de en az kazanılan zafer kadar önemliydi zira kendi stokları neredeyse tükenmişti ve bu Kabil'e ulaşma umutlarını ciddi biçimde kırıyordu. Ama şimdi, büyük ölçüde Mohan Lai'nin girişimi ve Üsteğmen Durand'ın soğukkanlılığı sayesinde (bu ona, eğer o tarihte mevcut olsaydı Victoria Haçı'nı kazandırırды), yaklaşık 1.500 kilometre kuzeydeki Afgan başkentine giden yol açılmıştı.

Gazne'nin hiç beklenmedik bir şekilde ve aniden kaybedilmesi, Dost Muhammed için yıkıcı bir darbe oldu. Oğlunun komutasında, ilerleyen Britanyalıları durdurmaya gönderdiği 5.000 kişilik bir Afgan süvari kuvveti, imha edilme korkusuyla geri döndü. Her yerde, Dost Muhammed'in dostları gelişmeleri kenardan izlemeyi tercih ederek ortadan kaybolmaya başladı. Keane 30 Haziran 1839'da yürüyüşü yeniden başlattı ve Britanyalılar bir hafta sonra sadece terk edilmiş bir sıra topla karşılaştıkları Kabil surlarının önünde boy gösterdiler. Dost Muhammed'in şehirden kaçtığını öğrendiler ve başkent tek bir mermi bile atılmadan teslim oldu.

Ertesi gün, Şah Şüca, yanında atlarıyla ilerleyen Macnaghten, Keane ve Burnes'le birlikte 30 yıldır görmediği şehre girdi. Üzerinde değerli taşlarla parıldayan cübbesi, koşumları altın bezekli, beyaz renkte, muhteşem bir süvari atının sırtında şehrin sokakla-

rında dolaştırıldı. Kaye, “Britanyalıların süngülerinin parıltısı ve para keselerinin şıkırtısı, onu bu ışıltılı yardımcılar olmadan geri almak için boş yere çabaladığı tahta yeniden oturtmuştu” diye gözlemlemişti. Ama hiçbir yerde, Macnaghten’in onca özgüvenle gerçekleşeceğini tahmin ettiği o coşkulu karşılamadan eser yoktu. Kaye, “Bir kralın kendisine iade edilen topraklarının başkentine girişinden çok, bir cenaze merasimi gibiydi” diye eklemişti. Ama Palmerston Auckland’in bu düzgün iktidar değiştirme gösterisinden çok memnun kalmıştı. “Auckland’in Afganistan’daki olağanüstü başarısı, bütün Asya’yı sindirecek ve bizim için her şeyi daha kolay hale getirecek” diye yazacaktı.

Lord Auckland’in başlangıçtaki planı, Şüca kendi subaylarının kozasında ve kendi askerlerinin korumasında tahtına sağlam bir şekilde oturtulur oturtulmaz Britanya kuvvetini geri çekmekti. Ama şimdi, kayıplara karışan Dost Muhammed’le, şahın hiç de emniyette olmadığı Macnaghten için bile açıktı. Başında Keane’in en iyi komutanlarından birinin olduğu bir süvari kuvveti, tahttan indirilen hanı yakalamaya gönderilmiş ama bir ay sonra Kabil’e eli boş olarak dönmüştü. Daha sonraki bir arama da sonuç vermemişti. Dost Muhammed ancak aylar sonra Britanyalılara teslim olacaktı; Britanyalılar ona büyük bir saygıyla davranacak ve geçici bir süreyle de olsa onuruna yarışır bir şekilde Hindistan’a sürgüne göndereceklerdi –bu, onu “it gibi asmak” isteyen Şüca’yı çok öfkeli edecekti.

Bu arada, Britanyalılar Kabil’de garnizon hayatının günlük rutinine alışmışlardı. At yarışları düzenleniyor, Britanyalı ve Hintli askerler kazandıkları paraları harcadıkça çarşılarda işler canlanıyor ve bazı subayların aileleri onlarla buluşmak için Hindistan’dan bu yeni ve egzotik yayla karakoluna geliyorlardı. Bunların arasında, yanında kristal şamdanlar, yıllanmış şaraplar, pahalı elbiseler ve bir hizmetli ordusu getiren Lady Macnaghten da yer alıyordu. Kraliçe Victoria’nın Gazneli Lord Keane unvanını verdiği General Keane, komutasındaki görev gücünün büyük bir kısmıyla birlikte Hindistan’a dönmüştü. Ama askerlerinin önemlice bir kısmı Kabil’de kalmış, daha küçük birlikler de Britanyalıların Hindistan’la muhabere hatlarını korumak üzere Gazne, Kandahar, Celalabad

ve Ketta'ya gönderilmişti. Ne var ki Macnaghten Şüca'nın Britanya silahlarıyla tahtında tutulabileceğinden eminken, Keane bunun olabileceğine kesinlikle inanmıyordu. Hindistan'a geri dönmesi gereken Üsteğmen Durand'a, "Bu ülkeden ayrıldığınız için sizi sadece tebrik edebilirim zira şuraya yazıyorum, burada büyük bir felaket çıkmasına çok zaman kalmadı..." demişti.

1839 Ağustosunun sonlarında, Kabil'deki Britanya garnizonuna tedirgin edici iki istihbarat notu ulaştı. Birinci habere göre, Britanyalıların Afganistan'daki niyetleri konusunda emire güvence vermek için Buhara'ya gönderilen Yarbay Charles Stoddart tutuklanmış ve haşere kaynayan bir çukura atılmıştı. Daha da kaygılandırıcı olan ikinci habere göre ise büyük bir Rus seferi kuvveti Hive Hanlığı'nı ele geçirmek üzere Orenburg'dan güneye doğru ilerlemekteydi.

XVI

Hive'ye Varma Yarışı

William Moorcroft'ın 14 yıl önce Buhara'yı ziyaret etmesinden beri, St. Petersburg'da, Britanya'nın Orta Asya ve pazarlarıyla ilgili emellerine ilişkin kaygılar büyüyordu. 1838 sonbaharına gelindiğinde, Londra'nın ve Kalküta'nın, Rusya'nın Hindistan'ı çevreleyen bölgelere tecavüzlerinden duyduğu endişe de büyümüştü. Kont Nesselrode, o yılın Ekim ayında, yani Britanya'nın Dost Muhammed'in yerine kendi kuklasını geçirme planını öğrenmesinden kısa bir süre önce, Londra'daki sefirine St. Petersburg'un korkularını özetlediği bir rapor yazdı. Onu, "Britanyalı seyyahların Orta Asya halkları arasında huzursuzluk yaymak ve sınırimızdaki ülkelerin göbeğinde bile ajitasyon çalışmaları yapmak için yürütükleri dur durak bilmez faaliyetler" konusunda uyardı. Bu baş belası seyyahların başında Alexander Burnes geliyordu ve niyetinin Rusya'nın Orta Asya'daki nüfuzunu baltalayıp yerine Britanya nüfuzunu geçirmek ve Britanya malları lehine Rus mallarını pazarlardan çıkarmak olduğu açıktı. Nesselrode, "Biz ise Asya'da ticaret için adil bir şekilde rekabet etmemize izin verilmesinden başka bir şey istemiyoruz" diye yazmıştı.

Daha Nesselrode'un mektubunun mürekkebi kurumadan, St. Petersburg'a Britanya'nın Afganistan'ı işgal planları yaptığı haberi ulaştı. Sanki bu yeterince telaşlandırıcı değilmiş gibi, kısa bir süre sonra, Britanyalıların Basra Körfezi'ndeki operasyonunun şahı Herat'tan çekilmek zorunda bıraktığı öğrenildi; bu kötü haber, Rusya'nın Herat'ta vekil bir köprübaşı elde etme umutlarını tamamen ortadan kaldırdı. Britanya'nın bu iki hamlesine karşı yapabilecekleri hiçbir şey ya da çok az şey olduğunu gören Ruslar, bunun yerine kendi başlarına gözü kara bir girişimde bulunmaya karar verdiler. Bu proje, eskiden beri düşledikleri Hive'yi, Britanyalıların sadece ajanlarla değil, ordular ve mal taşıyan kervanlarla Ceyhun'un kuzeyine girmeye başlamalarına fırsat bırakmadan ele geçirmekten oluşuyordu. Britanya'nın Afganistan'da bu kadar agresif bir şekilde hareket etmesi karşısında, Ruslar Orta Asya'ya ilk büyük hamlelerini yapmak için bundan daha iyi bir zaman bulamazlardı. Bunun için öne sürdükleri bahane de kolay kolay kınanabilir cinsten değildi. Rusya'nın resmen açıkladığı amaçları Hive-lilerin elinde olduğu bilinen çok sayıda Rus ve diğer milletlerden köleyi kurtarmak, Rus mallarını taşıyan kervanları düzenli olarak yağmalayan Türkmen akıncıları ve kölecileri cezalandırmak ve hükümdarın yerine, kendilerinin belirleyeceği, sefelinin barbarca uygulamalarından vazgeçeceğine yemin edecek, itaatkâr bir adayı geçirmekti –tam da Britanyalıların Afganistan'da yaptığı gibi.

O ve onunla aynı fikirdeki diğer şahinlerin gözünde, Rusların güneye doğru ilerlemesinin orada son bulmayacağı açık olduğu halde, Burnes bile bu amaçları eleştirmekte zorlandı. Bundan sonra sıra muhtemelen Buhara'ya ve Merv'e gelecek, bunları da Herat izleyecekti. Britanya kuvvetleri için bunun olmasını önlemenin tek yolu, Kabil'de yeni ele geçirdikleri üsle, oraya ilk varan olmaı. Macnaghten'in görüşü, Ceyhun üzerindeki hayati köprübaşı Belh'in, Hindukuş geçitlerinin kardan temizleneceğı Mayıs ayında ele geçirilmesi yönündeydi. Oradan, Britanya'nın ulağı Yarbay Stoddart'ın zalim ve zorba emir tarafından dehşet verici koşullarda mahpus tutulduğu Buhara'ya hızlı ve etkili bir darbe indirilebilirdi. Ardından, Rusların ya da İranlıların açgözlü ellerini uzatmalarına

fırsat kalmadan, Herat kalıcı olarak Britanya himayesi altına alınmalıydı. Oraya kadar geldikten sonra, Rusların Hive'yi ele geçirme temayülünde olmaları halinde, bundan tam olarak yararlanmak için bir neden yok gibi görünüyordu. Bu klasik atılım ekolü mantığıydı. Büyük Oyun'un eski kurtları sonunda kader anlarının geldiğini hissetmeye başlamışlardı.

Ruslara sonunda, Hive'yi almak için kararlılıkla yola devam etme kararını aldırان, Buhara üzerinden ellerine ulaşان ve 25 kişilik bir Britanya heyetinin askeri destek teklifiyle Hive'ye geldiğini bildiren çılgınca (ve tamamen asılsız) bir rapor oldu. Orenburg'daki başkomutan General Perovskiy, St. Petersburg'dan aldığı talimatlar doğrultusunda, derhal, 5.200 piyade, süvari ve topçudan oluşan bir kuvvet toplamak üzere harekete geçti. Son ana kadar niyetini gizli tutmayı umuyordu. Hivelileri geliş haberiyle teyakkuza geçirmek istememesinden başka, Britanyalı genç bir teğmenin Herat'ta planlarını nasıl bozduğunu unutmamıştı ve böyle bir şeyin tekrarlanmasını asla istemiyordu. Son olarak, Britanyalıların St. Petersburg'un Hive'deki benzer iktidar değıştirme faaliyetlerini protesto etmelerine mahal vermemek için, Afganistan'daki serüvenlerine tamamen angaje olduklarını görmek istiyordu. Hazırlıklar konusunda söylentilerin dışarıya sızması halinde, harekât resmi olarak, yol üzerinde bulunan Aral Gölü'ne düzenlenen "bilimsel" amaçlı bir sefer olarak betimlenecekti. Nitekim ilerleyen yıllarda, "bilimsel seferler" sıklıkla Rusların Büyük Oyun faaliyetleri için kılıf işlevi görecek, Britanyalılar ise aynı faaliyetlerde bulunan subaylarını, gerektiğinde sahiplenmemek için, "atış talimi izinleri"ne göndermeyi tercih edeceklerdi.

Ama Ruslar gizliliği uzun süre korumanın mümkün olmadığını gördüler. Yukarıda gördüğümüz gibi, Britanyalılar Perovskiy'in hazırlıklarını ilk kez 1839 yazında, yani seferi kuvvetin yola çıkmasından üç ay önce öğrendiler. Uyarı, söylentilerin etkin casus ağı üzerinden hanın kulağına ulaşmasından sonra bizzat Hive'den gelmişti. Rusların, şahın çekilmesinin ardından şehre yerleştirilen Britanyalı subayların kalmaya devam ettiğı Herat'a nasıl ilerlediklerini anlatan iki hikâye vardı. Bunlardan birine göre, Hive hanı

İranlıları ve onların Rus danışmanlarını şehirlerinden uzak tutmayı başardıklarını bildiği Heratlılardan yardım istemek için panik halinde oraya alelacele bir ulak göndermişti. Britanyalıların anlatısına göre ise bir Rus ordusunun -100.000 kişilik olduğu söyleniyordu- Orenburg'dan yola çıkmak üzere olduğu haberiyle Hive'den dönen kişi, kendi yerli ajanlarından biriydi. Her durumda, Herat'taki en kıdemli Britanyalı subay olan Binbaşı d'Arcy Todd üstlerini tehlike konusunda uyarmak üzere Tahran ve Kabil'e derhal haberciler gönderdi. Bu arada da Hive'nin Rusların eline düşmesini önlemek için elinden geleni yapmaya karar verdi.

Todd, kendi görev yerinden uzaklaşması imkânsız olduğundan, kurmay kadrosundan becerikli bir subay olan Yüzbaşı James Abbott'ı yaklaştırmakta olan Ruslarla han adına müzakere etmeyi teklif etmesi için Hive'ye gönderme kararı aldı. Han bütün Rus köleleri salıvermeye ikna edilebilirse, St. Petersburg'un Hive topraklarına ilerlemek için hiçbir mazereti kalmayacaktı. Böylece, Britanya Hindistan'ı bir yana, hanın tahtı üzerindeki tehdit de ortadan kaldırılabilecekti. Abbott'ın görevi, Perovskiye geri dönemeyecek kadar ilerlemeden hanı bir an önce kölelerin ağırlığından kurtulmaya ikna etmektir. Afgan kıyafetleriyle ve Albay Stoddart'la kader birliği içinde, Orta Asya hanlıklarından birine gönderilen son Britanyalı subay olan Abbott, 1839 Noel Arifesi'nde, 800 kilometre kuzeydeki Hive'ye gitmek üzere tek başına yola çıktı.

Bu arada, 2.400 kilometre kuzeyde, General Perovskiye de Hive'ye gitmek üzere yola çıkmıştı. Generale hem Ruslar hem Kazaklardan oluşan 5.000'in üzerinde asker eşlik ediyor, arkasından da mühimmat ve teçhizatlarını taşıyan 10.000 develik bir kervan geliyordu. General, bozkırı ve çölü aşacağı bu uzun ve zorlu yürüyüşe başlamadan önce, adamlarını Orenburg'un ana meydanında toplamış ve gündeme ilişkin özel bir açıklama yapmıştı: "Majesteleri İmparator'un emriyle, Hive üzerine yürüyeceğiz." Gidecekleri yer konusunda söylentiler yayılmış olsa da bu şekilde seferin hedefi askerlere ilk kez resmen açıklanmış oluyordu. O ana kadar söylenen, Aral Gölü'ne yapılacak bilimsel bir sefere refakat edecekleriydi.

General, “Hive yıllarca güçlü ama yüce gönüllü bir gücün sabrını sınamış ve sonunda hasmane tutumunun kışkırttığı gazabı üzerine çekti” diye devam etmişti. Onlara esaret koşullarında çürüyüp giden kardeşlerini kurtarmak adına tehlike ve zorluklara cesaretle göğüs gerdikleri için şan ve şerefle ödüllendirileceklerini söylemişti. Sefer için titiz hazırlıklar yapılmıştı ve bunlar, Hive’ye ulaşma kararlılıklarıyla birlikte zaferlerini güvence altına alacaktı. General, “Tanrı’nın yardımıyla iki ayda Hive’de olacağız” diye söz vermişti.

İlk başta her şey planlandığı gibi gitti. Yazın çölün aşırı sıcak olması ve 1.600 kilometrelik güzergâh boyunca bu kadar büyük bir kuvvet için su bulmanın güçlüğü nedeniyle, bilinçli olarak kışın ilk ayları seçilmişti. Generalin amacı Şubat ayında Orta Asya’ya karkış bastırmadan Hive’ye ulaşmaktı. Gene de seferin resmi raporu-na göre “hep sıcak evlerde yaşamış ve avlanma ve kısa seyahatler dışında evlerinden nadiren dışarı çıkmış” askerler için, soğuk bir çeşit şok oldu. Ruslar burunlarının ve el ve ayaklarının donmasını önlemek için, geceleri kıl çadırlarında tepeden tırnağa gocuklarıyla örtünüyorlardı. Bu bile saçlarının ve bıyıklarının nefesleri ve terleriyle gocuklarına yapışıp donmasına engel olamıyordu ve sabah uyandıklarında “kendilerini çözmeleri epeyce bir zamanlarını alıyordu.” Ama neyse ki askerler son derece dayanıklıydı ve çok geçmeden sıfırın altındaki sıcaklıklara uyum sağlamaya başladılar.

Artık Aralık ayına girilmiş ve kar yağmaya başlamıştı. Kar Perovskiy ve kurmaylarının beklediğinden çok daha fazla ve sık yağıyordu. Yerel Kırgızlar bile kış başında bu kadar çok kar yağdığını hatırlamıyorlardı. Çok geçmeden, önden giden kolların izlerinin karla örtülmeye başlaması, düz ve engebesiz arazide seyri tehlikeli ve yanılgıya açık hale getirdi. Raporda, “Öndeki kolların takip ettiği rota Kazakların belli aralıklarla karlara diktiği sırkılarla, gece kurulan kampların yerini gösteren kar yığınlarıyla ve yürüyüş hattı boyunca rastlanan kimi donmuş kimi vahşi hayvanlarca parçalanmış ölü ve canlı develerle ancak zaman zaman belirlenebiliyordu” diye belirtilmişti. Kalın kar tabakası ve donmuş toprak develer için yiyecek bulmayı giderek güçleştirdi ve çok geçmeden telaşlandırıcı sayıda hayvan ölmeye başladı. Raporda, “Bir deve yere yıkılınca

nadiren yeniden ayağa kalkıyordu” diye anlatılır. Ölen develerden diğerlerine durmadan yük aktarma zorunluluğu seferi kuvvetin ilerleme hızını büyük ölçüde düşürdü ve askerlerin gücünü tüketti. Bir teğmen zinde develer satın alması için önden Aral Gölü bölgesine gönderildi ama Hiveli bir devriye tarafından yakalandığı ve elleri ayakları bağlanarak başkente götürüldüğü haberi geldi.

Ocak ayına gelindiğinde develerinin sayısı neredeyse yarıya inmişti ve sağ kalan açlıktan çıldırmış hayvanlar askerlerin tayınlarının durduğu sandıkları kemirmeye başladılar. Bunun önüne geçmek için her gece yaklaşık 19.000 sandık ve çuvalın boşaltılması, ertesi sabah da tekrar doldurulması gerekti. Yemek pişirmek ve aydınlanmak için ateşler yakılmadan önce, bir şekilde karın altında yakacak bulmak gerekiyordu. Bunlar donmuş topraktan kazılararak çıkarılması gereken küçük çalılardan oluşuyordu. Keçelerin yayılması, çadırların kurulması ve deve ve atların bağlanacakları yerlerin hazırlanması için her mola yerinde geniş bir arazinin kardan temizlenmesi de gerekiyordu. Resmi raporda, “Kazak askeri ancak akşam saat 8-9’a doğru biraz dinlenme imkânı buluyordu” diye anlatılır. “Ve ertesi sabah saat 2’de ya da 3’te kalkıp aynı ağır işleri baştan sona tekrar yapmak zorundaydı.” Her şeye rağmen sabırla yola devam ettiler.

Kar yığınları artık o kadar derindi ki askerler develere ve toplara yol açmak için bellerine kadar kara gömülüyorlardı. Kar yağmaya, sıcaklıklar da düşmeye devam ettikçe katlandıkları zorluklar da güçlerini ve morallerini sonuna kadar sınavacak düzeyde arttı. Resmi raporda “Böyle bir soğukta giysileri yıkamak ya da kişisel temizliğe dikkat etmek imkânsızdı” deniyordu. “Askerlerden pek çoğu yürüyüş boyunca kirli çamaşırlarını değiştiremedikleri gibi üzerlerindeki giysileri de çıkaramadılar. Üstleri haşere kaynıyordu ve vücutları kir bağlamıştı.” Hastalık şimdi ciddi bir sorun haline gelmiş, iskorbüt giderek daha fazla can almaya başlamıştı. Ve henüz Hive yolunun yarısına bile varmamışlardı.

Ocak ayı sona ererken, seferin sonunun felaket olacağı giderek daha açık hale geldi. Şimdiden 200’den fazla asker hastalıktan ölmüştü ve bunun iki katından fazlası savaşamayacak kadar hastay-

dı. O kadar bağımlı oldukları develer şimdi günde yüzer yüzer ölüyordu. Hava hâlâ çok kötüydü ve Kazak izciler karın ileride daha da derinleştiğini haber verdiler; bu hangi türden olursa olsun, yaka-cak ve yem bulmayı neredeyse imkânsızlaştırıyor ve olası ilerleme hızlarını, o da olabilirse, günde en çok birkaç kilometreye düşürüyordu. General Perovskiy 29 Ocak'ta askerlerin ve hayvanların bir ay daha –Hive Hanlığı'nın en yakın meskûn mahallerine ulaşmaları için gereken asgari süre– yürümeye devam edip edemeyeceğini kendi gözleriyle görmek için ordunun bütün kollarını tek tek ziyaret etti. Komutanları, eğer bir felaketin önüne geçilecekse, artık ilerlemenin söz konusu olmayacağı konusunda görüş birliği içindeydiler. Perovskiy kendi gördüklerinden onların haklı olduğunu biliyordu.

Bu hepsi için ama özellikle general için aşağılanma demesek bile büyük bir hayal kırıklığı anı olmuş olsa gerektir. Sırf talihsizlikten, Hive'ye saldırmak için, bozkırda yaşayan herkesin hatırlayabildiği en sert kışı seçmişlerdi. Biraz daha erken yola çıkmış olsalar, kışın en şiddetli günlerine rast gelmeyebilir, zengin ve korunaklı Hive vahasına güvenle ulaşabilirlerdi. Zaten şimdiye kadar çarpışmaya girmek bir yana, tek bir düşman bile görmemişlerdi. General 1 Şubat 1840'ta bitmiş tükenmiş vaziyetteki birliklere Orenburg'a geri dönmek üzere yürüyüşe geçme emrini verdi. Buraya kadar ilerlemek nerdeyse üç aylarını almıştı ve geri dönüş yolculuğunun bundan daha kısa sürme ihtimali yoktu. Perovskiy yüzüne olabildiğince cesur bir ifade takınarak askerlerine şöyle dedi: “Yoldaşlar! Yola koyulduğumuz andan itibaren en sertinden engellerle ve görülmemiş şiddette bir kışla mücadele etmek zorunda kaldık. Bu güçlüklerin başarıyla üstesinden geldik ama düşmanla karşılaşma memnuniyetini yaşayamadık.” General askerlerine, zaferlerinin sadece ertelendiğine ve “bir sonraki seferimizin yolunun daha açık olacağı”na dair güvence verdi.

Ama Perovskiy'in önündeki en acil sorun –itibarını kurtarmak bir yana– kuvvetlerini olabildiğince düşük sayıda yeni kayıpla bu tehlikeli durumdan kurtarmaktı. Zira Hive'ye düzenlenen bir sefer yüzyıldan biraz uzun bir süre içinde ikinci kez başarısızlığa uğramış ve küçük düşülmesine yol açmıştı. Ne var ki resmi raporun

sözcükleriyle, “Doğanın aşılmaz engellerine yenik düşmek ve derhal geri çekilmek, Rusya’nın sefil muhaliflerine muhayyel bir zafer sevinci için bahane sağlamaktan yeğdi.” Gene de bu engellerin geri çekilme sırasında ilerlerken olduğundan daha tehlikesiz olmadığı görülecekti. Kar yığınlarına ve tipiye, yiyecek sıkıntısına ve hastalığa ilaveten, yarısı kurtlar ve tilkiler tarafından yenmiş, peş peşe uzanan deve leşleri tüyler ürpertici görüntüler oluşturuyor, birlikler gece mola verdiklerinde kurt sürüleri üzerlerine saldırıyordu.

İskorbütün yarattığı yıkımı durdurma girişiminde yanlış yönlendiren Perovskiy, hastalığa taze sebze eksikliğinin değil taze et yememenin neden olduğu inancıyla, büyük güçlüklerle çok miktarda taze et tedarik etmeyi başardı. Rapor bize “bu önleyici tedbirlere rağmen” üzücü ama şaşırtıcı olmayan bir şekilde “iskorbüt azalmak yerine daha da arttı” diye anlatır. Bu durum, askerlerin genel sağlıksızlığına ve giysilerinin ve vücutlarının kirliliğine bağlandı. Öte yandan, Mart ayının gelmesiyle birlikte, havada memnuniyetle karşılanan hafif bir düzelme oldu ama bu da yeni bir tehlikeye yol açtı: kar körlüğü. Gözleri aylardır devam eden vitamin eksikliğinden zayıflamış pek çok asker, parlak bahar güneşinin karda göz kamaştıracak şekilde geri yansımından çok kötü etkilendi. At kılıplarını kafes şeklinde örerek yapılan güneş gözlükleri bile gözlerdeki acıyı hafifletmekte pek bir işe yaramadı; yakacak olarak kullanılan yaş çalı çırpının gözleri yakan dumanı da çekilen ıstırapı artırdı.

Askerler ve develer Mart ve Nisan ayı boyunca ölmeye devam etti ve kendilerinden emin bir şekilde yola çıkışlarından yedi ay sonra, yani Mayıs ayında son kol Orenburg’a girdiğinde, felaketin çapı bütün çıplaklığıyla ortaya çıktı. Hive’ye doğru yürüyüşe geçen 5.200 subay ve erden 1.000’den fazlası tek bir kurşun bile atılmadan ya da tek bir Hiveli asker bile zayı olmadan hayatından olmuştu. Sefere eşlik eden 10.000 deveden 1.500’den azı sağ olarak geri dönmüştü. Rus esirlerden biri bile kurtarılamamış, kervanlara akınlar düzenleyen Türkmenler cezalandırılmamıştı ve yerine başka biri geçirilecek olan han hâlâ sapasağlam tahtında oturuyordu. Halbuki Ceyhun’un öte yakasında, Britanyalılar bütün dünyaya göstere göstere çok da farklı olmayan bir harekâtı

örnek bir profesyonellikle yürütüp başarıya ulaşmışlardı. Ruslar için, Britanyalıların herkesin gözü önünde Büyük Oyun'da gene galebe çaldıkları Herat'taki hezimetten kısa bir süre sonra gelen bu başarısızlıktan daha onur kırıcı bir şey olamazdı. Üstelik Kafkasya'da Çerkeslere ve Şamil liderliğindeki Dağıstanlılara karşı yürüttükleri harekât da hiç de iyi gitmiyordu.

Britanya ve Kıta Avrupa'sındaki Rusofob basın bu üçlü talih-sizlik karşısında memnuniyetle ellerini ovuşturduğunu söylemeye gerek yok. St. Petersburg gazeteleri ise Hive macerasını haklı göstermeye çalışarak, bunu kınadığı için yabancı basına çıkıyor ve yayıncıları riyakârlıkla suçluyordu. Ruslara göre, Britanyalılar çok daha az haklı bir gerekçeyle Hindistan'ı, Burma'nın büyük kısmını, Ümit Burnu'nu, Cebelitarık'ı, Malta'yı, şimdi de Afganistan'ı işgal etmiş, Fransızlar da ülkenin Müslüman beyinin konsoloslarına hakaret ettiği gibi şüpheli bir gerekçeyle Cezayir'in tamamını ilhak etmişlerdi. Hive seferi hakkındaki resmi raporda, "Cezayir beyinin kabahati Hive hanlarınıninkiyile kıyaslandığında hiç mertebesinde-dir. Hanlar yıllar boyu kalleslikleri, zorbalıkları, soygunculukları ve çarın binlerce tebaasını köle ve esir olarak tutmakla Rusya'nın sabrını sınıdılar" deniyordu. Raporun anonim yazarları, seferin başarısızlığına atfen, bunun dünyaya "bu bölgede fetih yapmaya matuf tüm düşüncelerin -var idiyseler bile- uygulanamaz olduğunu" nihayet göstermesinin ve Rusya'nın Doğu'da izlediği politika için yapılan böyle "hatalı yorumlara" temelli son vermesinin umulduğunu belirtiyorlardı.

Ruslar Hive'ye ancak 30 yıl sonra yeni bir seferi kuvvet gönderecek olsalar bile, yaşananların tabii ki böyle bir etkisi olmayacaktı. Bunun gerçekleşmesini engelleyen çok fazla şüphe ve yanlış anlama vardı. Britanya'da ya da Hindistan'da, St. Petersburg'u Hive üzerine böyle hızlı bir harekâta sürükleyenin Britanya'nın Afganistan'da gerçekleştirdiği atılım ve bunun doğurduğu panik olduğunu görmeye istekli olanların sayısı çok azdı. Rusofob propaganda son sürat devam ediyordu. Rusya'dan dönen Britanyalı seyyahlar ısrarla, Çar Nikolay'ın kesinlikle dünya üzerinde hâkimiyet kurmayı amaçladığını vurguluyorlardı. Robert Bremmer 1839'da yayımla-

nan *Excursions in the Interior of Russia*'da Nikolay'ın sadece dar-beyi indirmek için en uygun zamanı kolladığı uyarısında bulunuyordu. "Önünde sonunda, yani Polonya daha güvenli olduğunda, Kafkasya fethedildiğinde ve dahili hizipler bastırıldığında bunu yapacak, buna kuşku yok" diyordu. 1838'de yazan, Thomas Raikes adında başka bir Britanyalı ziyaretçi de Rusya'nın hızla büyüyen kara ve deniz gücüne dikkat çekmiş ve Britanya ile Rusya'nın çok yakında savaşa tutuşacakları öngörüsünde bulunmuştu.

Bu görüşleri savunanlar Britanyalılarla sınırlı değildi: 1839'da Rusya turuna çıkan Marquis de Custine adında ünlü bir Fransız gözlemci de ülkesine St. Petersburg'un emelleri konusunda benzer sezgilerle döndü. Bugün dahi Kremlin uzmanlarının alıntı yaptığı *La Russie en 1839* başlıklı kitabında şu uyarıda bulundu: "Fetih yoluyla dünyayı yönetmek istiyorlar. Erişebildikleri ülkeleri silah gücüyle ele geçirmeyi, bu yolla dünyanın kalan kısmını terörle sindirmeyi amaçlıyorlar. Düşledikleri güç genişlemesi [...] eğer Tanrı bunu yapmalarına izin verirse, dünyaya acı ve elem getirecek."

Britanya basını bu felaket duygusunu büyük ölçüde paylaşıyordu. *The Times*, Hive seferinin akıbetinin belli olmasından kısa bir süre önce yayımlanan bir başyazıda şöyle demişti: "Ruslar Orta Asya'nın kuzey krallıklarının neredeyse tamamına egemen oldular [...] bir zamanlar Semerkant'ı, şimdi de Buhara'yı birinci dereceden önemli ticaret merkezleri konumuna getiren büyük iç ticaret yollarını ele geçirdiler; ve [...] o korkunç çölün büyük bir kısmını aştıklarından [...] şimdi silahlı gruplarını Hindistan'ın daha bereketli bölgelerine doğru yürütmeye hazırlanıyorlar ya da buna hazır durumdalar." Yazıda Palmerston, geçmişte Ruslarla hesaplarını kesin olarak görmeyi başaramayıp onları böyle düşler kurmayla cesaretlendirmekle suçlanıyordu. Ama kaçınılmaz kapışma günü geldiğinde, Britanya'nın silahlarının üstün geleceğine şüphe yoktu. Rusların acınası bir duruma düşerek Hive'yi ilhak edemedikleri ve başladıkları noktaya geri döndükleri haberi gazetelerin görüşlerini ılımlı hale getirmeye yetmedi. St. Petersburg'un girişimin tekrarlanmayacağını ve sefer hedeflerine ulaştıktan sonra geri çekilme niyetinde olduğunu vurgulamasına rağmen, daha dikkatlice seçilmiş bir

mevsimde daha büyük bir seferi kuvvetin Hive'ye yollanmasının sadece bir zaman meselesi olduğu görüşü genel kabul görüyordu.

O güne kadar hep itidal telkin eden, gene etkili bir yayın organı olan *Foreign Quarterly Review* da Rusofobların saflarına katılarak, okurlarını St. Petersburg'un gerek Asya'da gerek Avrupa'da yarattığı, "çok büyük tehdit" konusunda uyardı. Dergide şu görüşlere yer veriliyordu: "Rusya'nın dört bir yönde sessizce ama telaşlandırıcı bir şekilde ilerlediği artık apaçık ortadadır ve tecavüz etmeyi tasarlamadığı tek bir Avrupa ya da Asya gücü var mıdır bilmiyoruz. Zavallı Osmanlı artık neredeyse ona ait, Yunanistan da öyle. Çerkesya onu uzakta tutuyor ama destek olunmazsa Polonya'yla aynı kaderi paylaşacak. İran şimdiden onunla birlikte ve sırada Hindistan ve Çin'in olduğu besbelli. Prusya ve Avusturya son derece uyanık olmak zorundalar ve halkın tutmadığı Orléans Hanedanı'nın içinde çıkacak bir çalkantının taht için Prens Louis Napoléon gibi yeni bir adayı öne çıkarması beklentisiyle, Fransa bile yakından izleniyor."

Bütün bunlardan hiç haberi olamayan Yüzbaşı James Abbott'ın Hive'ye yaklaştığı Ocak 1840 sonlarında, İngiliz-Rus ilişkileri işte bu kadar kötülemiş durumdaydı. Yüzbaşı Rus seferinin felaketle sonuçlandığından, dolayısıyla da yarışı kendisinin kazandığından bile habersizdi. Ne var ki yakında göreceği gibi, bu Müslüman kalesinde kendisi de öyle büyük bir coşkuyla karşılanmayacaktı.

XVII

Kölelerin Kurtarılması

Yüzbaşı Abbott, Afgan kıyafetlerini çıkarıp Britanya üniformasını giydikten sonra at sırtında Hive kapılarından içeri girdiğinde, buraya gelmekteki gerçek amacıyla ilgili telaşlandırıcı söylentilerin başkente çoktan ulaşmış olduğunu gördü. Bu söylentilerden birine göre, General Perovski'yin şehir savunması hakkında rapor vermesi için gönderdiği, kendisine İngiliz süsü veren bir Rus casusuydu. Çok geçmeden, Britanyalı olduklarını iddia eden ama hanın Rus olduklarından şüphelendiği Avrupalı iki esrarengiz seyyaha, itirafa zorlamak için kızgın şişlerle işkence edildiğini öğrenmesi, yüzbaşayı iyice huzursuz etti. Anlaşıldığı kadarıyla, itiraf etmeleri sağlanan adamların gırtlakları kesilmiş ve başkalarına ibret olsun diye cesetleri çöle atılmıştı. Ve gene Britanyalı olduğunu iddia eden kendisi, Hive'ye şehrin ciddi bir tehdit altında olduğu bir sırada çıkagelmmişti. Abbott'ın kendisini büyük bir şüpheyle tehdit altında bulması hiç de şaşırtıcı değildi.

Bu tatsızlığa ilaveten, Britanyalıların tam olarak kim oldukları konusunda hanın bile kafası epeyce karıştı. Eldred Pottinger'in Herat savunmasındaki rolüne dair haberler Hive'ye ulaşana ka-

dar, onların ismini duymuş çok az Hiveli vardı. Esir tutulan hiçbir İngiliz yoktu ve şimdiye kadar bunlardan birinin Hive'yi ziyaret ettiğini hatırlayan kimse bulunmuyordu. Pek çok kişi Rusların bir alt aşireti ya da vasal devleti olduklarını sanıyordu. Kabil'i ele geçirmeyi başaran Britanyalıların ilerlemekte olan Ruslarla güçlerini birleştirmeyi ve Orta Asya'yı aralarında paylaşmayı teklif ettikleri bile rivayet ediliyordu. Bu çılginca hikâyelere bakıldığında, Abbott'ın Hivelileri, Rusların geri çekilmesi karşılığında kölelerini geri vermeye ikna etme ihtimali gerçekten de çok zayıf görünüyordu. Talihsiz "İngiliz" selefleri gibi, onun da sonunun gırtlığı kesilerek öldürülmek ya da komşu Buhara'da Albay Stoddart'ın başına geldiği gibi bir zindana atılmak olması çok daha güçlü bir olasılık gibi görünüyordu.

Ama Abbott can güvenliğinden endişeli olsa bile, han da kendi canından endişe ediyordu. Rusların 100.000 kişilik olduğu söylenen bir orduyla hâlâ başkentine doğru ilerlemekte olduğunu sanan han, herhangi bir yerden gelecek yardıma muhtaçtı. Britanyalı subayı yanına kabul etmeye ve önereceklerini dinlemeye razı oldu; ama bu arada, onun casus olabileceği korkusuyla, Hive savunmasının durumunu olabildiğince az görmesini sağlamak için büyük çaba harcandı. Abbott hanla yapacağı birkaç görüşmenin ilkinde, ona itimatnamelerinin yanı sıra Herat'taki üstü Binbaşı Todd'dan getirdiği mektubu sundu. Bunların pek bir şey ifade etmediğinin farkındaydı ve bundan dolayı tedirgindi. Sonradan, "Hindistan hükümetinin başının itimatnameleri bile olmadan, düşünmeden verilmiş bir kararla gönderilmişim" diye yazacaktı. Abbott'ın ona salt iyi niyet mesajları değil, acilen askeri yardım teklif etmek için gönderildiğini sanan hanın, Todd'un mektubunun içeriğinden hayal kırıklığına uğradığı açıktı. Abbott hana, bu kadar önemli bir kararın Binbaşı Todd tarafından alınamayacağını, buna ancak Londra'daki Britanya hükümetinin karar verebileceğini izah etti. Bu zaman alırdı ve Ruslar çok geçmeden şehrin kapılarına dayanırdı. Bunu engelleyebilmenin tek bir yolu vardı, o da hanın elindeki tüm Rus köleleri iade etmesi ve bu şekilde, çarın ortalığa yaydığı, Hive üzerine yürüme gerekçesini ortadan kaldırmaktı.

Abbott kölelerle ya da onları temsil eden bir grupla birlikte kuzeye giderek Ruslarla buluşmayı ve onlarla han adına bir anlaşma müzakere etmeyi önerdi. Ama kalleslik konusunda uzun yıllara dayalı derin bir tecrübesi olan Hive hükümdarı, bu öneriye şüpheyile yaklaştı. Açıkça dile getirmese de bu yeni gelen adam ne de olsa Ruslarla gizli bir dolap çeviriyor olabilirdi. Ama bu kuşkusunu daha usuruplu bir şekilde ifade etti. Rusları onu ve köleleri ele geçirip yola devam etmekten alıkoyacak ne vardı? Abbott başarı güvencesi veremeyeceğini itiraf etmek zorunda kaldı. Han Abbott'a, şayet Londra ve St. Petersburg Asya'da rakipseler, Ruslar tarafından öldürülmekten korkup korkmadığını sordu. Yüzbaşı, Britanya Hive'nin Ruslar tarafından işgal edildiğini görmek istemese de iki ülkenin savaşta olmadığını ve birbirlerinin başkentlerinde sefirleri olduğunu anlattı. Rusların Britanya'nın askeri ve siyasi gücüne, Britanya tebaası olan birini taciz etmeyi göze alamayacak kadar saygı duyduklarını ilave etti. Han ise Rusların onun elçilerine saygı göstermediklerini, içlerinde kendi kardeşinin de bulunduğu bu kişileri tutukladıklarını söyledi. Abbott misillemenin açıkça imkânsız olduğu yerlerde böyle şeylerin olabileceğini ama Londra ve St. Petersburg'un birbirlerine oldukça yakın durduklarını, "İngiltere'nin hafife alınmayacak kadar korkutucu bir deniz ve kara gücü olduğunu" anlattı.

Han, Abbott'ın teklifi üzerinde kafa yorarken başka konulara geçtiler. Abbott bir süre sonra, hanın Britanya, Rusya ve kendi küçük hanlığının nispi büyüklükleri konusunda hiçbir fikri olmadığını açık bir şekilde gördü. Han ona, "Rusya'nın kaç topu var?" diye sordu. İngiliz kesin olarak bilmediğini ama çok yüksek bir rakam olması gerektiğini söyledi. Han gururla, "Bende 20 tane var" dedi. "İngiltere kraliçesinde kaç tane var?" Abbott sayılamayacak kadar çok olduğunu söyledi. "Denizler İngiltere'nin gemileriyle dolu, bunların her biri en büyüğünden 20 ila 120 top taşıyor" diye devam etti. "Kaleleri de toparla dolu ve her cephanelikte binlerce top bulunuyor. Biz dünyanın bütün ülkelerinden daha fazla topa sahibiz."

Han, "Topçularınız ne sıklıkta ateş edebiliyor?" diye sordu.

"Saha topçumuz dakikada yaklaşık yedi defa ateş edebiliyor."

"Ruslar toplarını dakikada 12 defa ateşleyebiliyor."

Abbott, “Majestelerinizi yanlış bilgilendirmişler” diye karşılık verdi. “Ben de topçuyum ve bu kadar çok ateşlemenin imkânsız olduğunu biliyorum.”

Han, “İran sefiri bunu doğruladı” diye üsteledi.

“O zaman ona yanlış bilgi vermişler. Yeryüzünde hiçbir topçu İngilizlerden daha usta olamaz, gene de biz tercihen dakikada dört toptan fazlasını ateşlemeyiz. Ateşimizi boşa harcamayız, top her seferinde yeniden hedefe ayarlanmazsa olacağı budur. Biz yaptığımız atışların sayısını değil, isabetli olanların sayısını tutarız.”

Ama hayatlarında savaş sahasında modern top görmemiş Hivelilerin bunların kerpiç surlar ya da süvari ateşi karşısındaki yıkım gücüne dair hiçbir fikirleri yoktu. Hanın bazı vezirleri, Perovski’ın kuvvetleri başkente yaklaştığında bunları geri döndürebileceklerinden bile emin görünüyorlardı. Abbott, neredeyse sınırsız kaynaklara sahip Rusların, ilk girişimlerinde köleleri kurtaramamaları durumunda, daha da güçlü bir kuvvetle geri döneceklerine işaret etti; Hiveliler ne kadar kahramanca çarpıştırlarsa çarpışsınlar, onları yenilgiyi uğratmaları imkânsız olacaktı. Hanın başveziri, bu durumda, “kâfirlerle savaşırken ölürsek dosdoğru cennete gideriz” diye karşılık verdi. Abbott bir an ne cevap vereceğini bilemedi. Sonra sordu: “Ya kadınlarınız? Karılarınız ve kızlarınız Rus askerlerinin kollarında nasıl bir cennet bulur?” Vezirler bu rahatsız edici ihtimal karşısında sessizliğe büründüler. Abbott onları, selamete kavuşmanın tek yolunun köleleri serbest bırakmaktan ve kendisinin Ruslarla aracılık etmesine izin verilmesinden geçtiğine ikna etme yolunda belli bir ilerleme kaydettiğini hissetti. Ne var ki hâlâ kat etmesi gereken uzun bir yol vardı ve bu sırada, sorgucu han ve diğer saray erkânı tarafından sonu gelmez bir soru yağmuruna tutuldu –bunlar Müslüman toprakları ziyaret eden Britanyalı subayların çok iyi bildikleri sorulardı. Örneğin, kadın bir hükümdar fikrinin hayrete ve gülüşmeye sebep olmaması vaki değildi.

“Sizin kralınız sahiden kadın mı?” diye sordular.

“Evet.”

“Kralınız evli mi?”

“Hayır, henüz çok genç.”

“Evlenirse kocası kral mı olur?”

“Asla. Onun devlette hiçbir yetkisi yoktur.”

“Kralınızın kaç şehri var?”

“Sayılmayacak kadar çok.”

Ve bu böyle sürüp gitti. Kralın vezirlerinin hepsi kadın mıydı? İngilizler hep kadın krallar mı seçerlerdi? Kale duvarlarının içini görebilen teleskoplarının olduğu doğru muydu? İngiltere kışın Hive kadar soğuk oluyor muydu? Domuz yiyorlar mıydı? Belh'i aldıkları doğru muydu? Rusya İngiltere'den daha mı büyüktü? Çok tehlikeli olan bu son soruda, Abbott ayrıntılara girmesi gerektiğini hissetti. Onlara, “Bu son konu Tahran'daki İngiliz ve Rus heyetleri arasında bir iddia konusu oldu ve çok dikkatli bir soruşturmadan sonra İngilizler lehinde karar verildi” dedi. Kraliçe Victoria'nın “kesinlikle Rusya'dan daha fazla toprağı vardır, tebaalarının sayısı yaklaşık beş kat fazladır ve birkaç kat fazla gelire sahiptir” diye devam etti. Ama kara imparatorluğuna ilaveten denizler de vardı. Haritaya bir göz atacak olurlarsa, yeryüzünde denizlerin karalardan üç kat fazla yer kapladığını göreceklerini söyleyerek, “Nerede okyanuslar dalgalanır, orada Kraliçemin rakibi yoktur” diye ekledi.

Hiveliler artık bozkırdaki korkunç hava koşullarının General Perovskiy'in istila kuvvetini durdurduğunu öğrenmişlerdi ama Rusların Orenburg'a dönmek için mücadele ettiklerini henüz bilmiyor gibiydiler. Hive'de hava iyileşmeye başlar başlamaz ilerlemeye devam edecekleri varsayılıyordu. Kaçamak cevaplar ve tartışmalarla geçen günlerden sonra, Abbott bir defa daha hanın huzuruna çağrıldı. Kendisine hizmetlerinden yararlanmaya karar verildiği bildirildi. Yanında bir grup Rus köleyle –Hive'nin iyi niyetinin simgesi olarak– Perovskiy'in karargâhına değil St. Petersburg'a gidecek, orada han adına kölelerin kalan kısmının geri dönüş şartlarını müzakere edecekti. Şayet çar Hive'ye karşı bütün askeri operasyonlardan vazgeçmeyi ve Orenburg'da tutulan Hiveli rehineleri iade etmeyi kabul ederse, köleler salıverilecekti. Abbott'a hanın bu koşulları açıkladığı bir mektubu verilecek, o da bunu Çar Nikolay'a şahsen takdim edecekti.

Böyle bir görev Abbott'ın Binbaşı Todd'dan aldığı talimatların sınırını çok aşıyordu. Onun görevi, hanı Hive'nin Rusların eline düşmesini önleyebilmek için Rus köleleri salıvermeye ikna etmekten ibaretti. Sonradan belli olacağı gibi, Abbott hanla, Britanya ile arasında bir antlaşma olasılığını tartışarak zaten yetkisini aşmıştı. Ama dürüst olmak gerekirse, üstlerinden yeni talimatlar ya da tavsiyeler alabilmesinin yolu yoktu. Aradaki uzun mesafeler bir yana, çok geçmeden, Todd'a gönderdiği iletilerin her şeyden kuşkulanan han tarafından alıkondüğünü fark etti. Neticede, Eldred Pottinger'ın Herat için yaptığı gibi, Hive'ye yönelik tehdidi kalıcı biçimde ortadan kaldırmayı başardığı takdirde daha fazla bir şey söylenmeyeceğini hesaplayarak, resmi hoşnutsuzluk yaratma riskini göze almaya karar verdi. Üstelik Büyük Oyun ülkesinin kalbinden geçerek Hive'den St. Petersburg'a kadar gitmek nadir bir serüven yaşama fırsatı sunuyordu.

Abbott onun bir Rus casusu olmasından şüphelenen Hivelilerin bu kuşkularını gidermiş gibi görünse de han şimdi bile işi şansa bırakmıyordu. Oyuna getirilme ihtimalini bertaraf etmek için, yola çıkacak olan Abbott'ın yerine bir rehine bulma telaşındaydı. Diğer kâmlık kisvesi altında, Albay Stoddart'ı o sırada arasının bozuk olduğu komşusu Buhara emirinin pençesinden kurtarmak için bir plan önerdi. Stoddart'ın her gün idman yapmak için hücrelerinden çıkarıldığına dair bilgi edindiğini söyledi. Planı, Buhara'ya, İngiliz'i gardiyanlarının burnunun dibinden kaçırmaya çalışacak küçük bir süvari kuvveti göndermekti. Ne var ki Abbott, hanı Stoddart'ı kurtarmak istemeye iten sebeplerden şüphelendiği gibi, aldığı bilgilerin doğruluğundan da kuşkuluydu. En büyük arzusu memleketlisinin özgürlüğüne kavuştuğunu görmek olduğu halde, kurtarma girişimine şiddetle karşı çıktı zira emir bunu duyarsa Stoddart'ı anında idam ettirirdi. Neticede bu fikirden vazgeçildi ama hâlâ oyuna getirilmekten korkan han ve vezirleri son dakikada bir grup Rus kölenin Abbott'a eşlik etmesi teklifinden caymaya karar verdiler. Sonuçta, Abbott 7 Mart 1840'ta, yol boyu kendisine eşlik edecek Hiveli küçük bir muhafız gücüyle birlikte, Hive'ye en yakın Rus ileri karakolu olan Hazar Denizi'ne 800 kilometre mesafedeki

Aleksandrovsk Kalesi'ne gitmek üzere şehirden ayrıldı. Oradan çarın sarayının bulunduğu St. Petersburg'a geçmeyi umuyordu.

Bu arada, Abbott'ın Hive'ye varışından beri ondan hiç haber almamış olan, hatta yüzbaşının ölmüş olabileceğinden korkan Binbaşı Todd, orada neler olduğunu anlamak ve Abbott'ın başaramamış gibi görüldüğü, hanı Rus köleleri salıvermeye ikna etme işini halletmek üzere Hive'ye ikinci bir subay göndermeye karar verdi. Seçtiği kişi 28 yaşında, kabiliyetli ve iddialı bir siyasetçi olan Üsteğmen Richmond Shakespear'di. Aynı zamanda romancı Thackeray'in kuzeni de olan üsteğmen, Evanjelist dünya görüşüne sahip Conolly ve Abbott'ın tersine, Hristiyan medeniyetinin Orta Asya'ya faydalarını göstermekten ziyade, Rusları bölgenin dışında tutmakla ilgiliydi -kariyerinde yükselme arzusu bir yana. Kız kardeşine, "Kendini gösterme şansın o kadar büyük ve riskler o kadar düşük ki olabilecek şeyler en ürkek kuşun bile yüreğini ferahlatır" diye yazmıştı.

Shakespear 15 Mayıs'ta yerli kılığına girerek ve yanına dikkatle seçilmiş, yedisi silahlı 11 Heratlıyı alarak, Hive'ye gitmek üzere yola çıktı. Kafile Herat'tan çıktıktan dört gün sonra, kendilerine çılginca bir hikâye anlatan kuzeyden gelen bir atlıyla karşılaştı. Adam onlara Abbott'ın St. Petersburg'a ulaştığını ve orada Rusların geri çekilmesi konusunu müzakere etmeyi başardığı gibi, çarı Hazar Denizi'nin doğu kıyısında bulunan bütün kalelerini yıkmaya da ikna ettiğini anlattı. Şayet bu doğruysa, Shakespear'in daha fazla ilerlemesinin bir anlamı olmadığı açıktı. Ama o ikna olmadı; zaten böyle bir serüvenden vazgeçmeye niyeti yoktu. Günlüğüne, "Buna inanmıyorum" diye yazmıştı. "Her halükârda, Hive'ye doğru yola devam edeceğim." Kuşkusuz, köle tacirlerinin faaliyetlerinde herhangi bir durulma belirtisi yoktu zira aynı gün kuzeye, Hive'deki pazara yeni kurbanlar götüren bir Türkmen kervanına rastladılar. Shakespear "ikisi kadın, kalanı erkek -daha çocuk yaşta" on köle olduğunu gözlemlemişti. Kendi silahlı kafilesi sayıca Türkmenlerden üstün olduğu halde, müdahale edemeyeceğini hissetmişti. Daha sonra, böyle bir hareketin görevini başarıyla tamamlama, dolayısıyla da "dünyanın bu en tiksinc ticareti"ne son verme umudunu

tamamen yok edeceğini yazacaktı. Dahası, “o zavallı çocukları serbest bırakacak olsam, kısa bir süre sonra tekrar yakalanırlardı” diye eklemişti. Bunu yapmak yerine, onu hayretle dinleyen kölecilere yöntemlerinin tiksінçliğı üzerine bir söylev çekmekle yetindi; bu sırada kendi adamları da onlara lanetler ve küfürler yağdırdı.

Eski kervan şehri Merv’den güvenli bir şekilde geçtikten sonra, öte tarafından Ceyhun’un geçtiğı çölün en tehlikeli kısmına girdiler. Rüzgâr ve kum önceki kervanların yolda bıraktığı izleri hızla örttüğünden, gün ışığında bile yolu takip etmek çok zordu. Tek ipucu hayvan kemikleri ve arada bir karşılarına çıkan, yardımsever bir seyyahın yol kenarındaki dikenli çalılara ilıştirdiğı deve kafatasları oluyordu. Gene de genç kılavuzları geceleri zifiri karanlıkta bile yolu bulabiliyordu. Shakespear, “Bana yolu gösterdiler ama atımdan inip izi seçmeye çalıştıysam da başaramadım” diye not etmişti. Gün içinde hava aşırı sıcak oluyordu ve birbirini takip eden kuyuları bulamama korkusu peşlerini bırakmıyordu. Shakespear, “Kılavuzun başına bir şey gelecek olsa ya da daha az akıllı olsa, kafiye kesinlikle yok olurdu” diye yazmıştı.

Üç gün sonra koşullar daha da kötüleşti ve çok geçmeden kendilerini Ceyhun’un kıyısında buldular. Hive oraya aşağı yukarı 150 kilometre mesafedeydi. 12 Haziran’da şehre girdiler. Bir aydan kısa bir süre içinde 1.100 kilometre kadar yol yapmış, Abbott’tan bir ya da iki gün daha hızlı hareket etmişlerdi. Shakespear Hive’de, uzun St. Petersburg yolculuğuna çıktıktan sonra silah arkadaşının başına gelen talihsizlikleri öğrendi. Kılavuzunun ihanet ettiğı Abbott, çölde akıncıların saldırısına uğramıştı. Kendisi yaralanmış, neyi var neyi yoksa soyulmuş ve esir alınmış, adamları ise satılmak üzere alınıp götürülmüşü. Ama bir mucize sonucunda, Todd’un arkasından gönderdiği, üzerinde para ve mektuplar taşıyan bir haberci ona yetişmişti. Onun kâğıt üzerinde Hive hanının tebaası olan adamlar tarafından alıkondüğünü gören haberci, onları yaptıkları kalleşliğin haberi başkente ulaştığında doğacak korkunç sonuçlar konusunda uyarmıştı. Abbott’ı yakalayanlar, onun handan Rusya çarına kişisel bir mektup götürdüğünü öğrenince, çardan da ceza göreceklelerinden korkup iyice telaşlanmışlardı. İngiliz, bin bir türlü

özür dilenerek apar topar salıverilmişti. Adamları da serbest bırakılmış, atı, üniforması ve diğer eşyaları kendisine iade edilmişti.

Abbott bundan sonra Hazar kıyısında ufak bir kale olan Aleksandrovsk'a doğru yoluna devam etti. Orada, St. Petersburg'a doğru yola çıkmadan önce yaralarını tedavi ettirmeyi umuyordu. Ama 10.000 kişilik bir kuvvetle kalenin üzerine yürümekte olduğu şeklindeki çalgınca hikâyeler kaleye ondan önce ulaşmış ve ilk başta içeri girilmesine izin verilmemişti. Kim olduğunun anlaşılması ve yaralı olduğunun görülmesi üzerine kapılar hemen açılmıştı. İçeride Rus komutanla çarpıcı güzellikteki karısı tarafından karşılanmış ve kadın yaralarının özenle tedavi edilmesini sağlamıştı. Abbott tekrar yola koyulacak kadar toparlandığında, üzerinde çara verilecek mektupla Orenburg'a, oradan da St. Petersburg'a gitmek üzere kaleden ayrıldı. Ama uzaklardaki Hive'de bulunan Shakespear'in bütün bunları öğrenebilmesine, hatta Abbott'ın hâlâ hayatta olup olmadığını bilebilmesine imkân yoktu. Gene de kesin olan bir şey vardı. Abbott'ın hanı Rus kölelerden birini bile teslim etmeye ikna edemediği açıktı. İhtiraslı Shakespear'in şansı da buydu.

Shakespear Hive'ye vardığı akşam hanın huzuruna çağrıldı. "Zat-ı âlileri beni çok zarif bir şekilde karşıladı" diye yazmıştı. Anlaşıldığı kadarıyla iki adamın kanı daha baştan birbirine kaynamıştı. Shakespear hanın şatafatçı biri olmamasından olumlu etkilenmişti. "Sarayında debdebe ya da gösteriş yok, hiçbir yerde muhafız bulunmuyor ve hiçbir türden mücevher görmedim" diye yazmıştı. Anlaşıldığı kadarıyla, uzun boylu, dışa dönük bir adam olan Shakespear -dönemin anlatılarına göre yakışıklı ve buyurgan biriydi-hanı, utangaç ve ciddi Abbott'tan çok daha fazla etkilemişti. Ziyaretinin sonucu kuşkusuz bunu düşündürmektedir. Aslında Shakespear şehre gelip hanı Rus köleleri salıvermeye ikna etmeye çalışmak için pek de uygun bir zaman seçmemişti. Zira Rusların kuzeydeki karla kaplı topraklarda uğradığı felaketin haberi tüm boyutlarıyla başkente ulaşmıştı ve Hiveliler muazzam bir zafer olduğunu iddia ettikleri bu gelişme karşısında gururlu bir sevince kapılmışlardı. Ama han şahsen bundan o kadar emin değildi ve Rusların bundan

sonra ne yapabileceklerini düşünüp kaygılanıyordu. Abbott'ın, ilk girişimlerinde başarısız olsalar bile Rusların muazzam büyük bir güçle geri dönecekleri uyarısının onu endişelendirdiği açıktı; bu da Shakespear'in onu ikna etmesini çok daha kolaylaştırıyordu.

Shakespear seferini özetlediği sonradan yayımlanacak anlatısında, hanla yaptığı müzakerelerle ya da amacına ulaşmak için kullandığı argümanlarla ilgili çok az ayrıntıya yer verir. Ama bunlardan çıkan sonuç, Britanya ve Hive arasında bir antlaşma umudu yaratarak, tıpkı Abbott gibi onun da yetkisinin sınırlarını büyük ölçüde aştığıdır. Bu, Büyük Oyun'un iki tarafındaki oyuncuların hasımları karşısında üstünlük sağlamak için hükümetlerinin adını boş yere ağızlarına almalarının ne ilk ne son örneği olacaktı. Ama Shakespear, ikna için kullandığı argümanlar ne olursa olsun, hanın Rusların gazabından korunmanın en iyi yolunun kölelerin tamamını teslim etmek olduğuna giderek daha fazla aklının yattığını gördü. Sonunda, 3 Ağustos'ta günlüğüne zafer duygusuyla şunları yazdı: "Han [...] bütün Rus tutsakları bana teslim etti ve onları alıp Hazar'ın doğu kıyısındaki bir Rus kalesine götüreceğim."

Üsteğmen hemen, hanın bu amaçla kullanması için kendisine verdiği, başkentin dışındaki bir bahçede karargâhını kurdu; Hive'li görevlilerin topladıkları köleler, belgelerinin çıkarılması için buraya ona getiriliyordu. Ertesi gün olduğunda, 300'den fazla erkek, 168 kadın ve 11 çocuk saymıştı. Shakespear erkeklerin ortalama on yıldır, kadınların ise on yedi yıldır köle olduklarını saptadı. "Bir kişi hariç hepsinin sağlık durumu iyiydi" diye gözlemlemişti. Erkeklerin çoğu Hazar'da balık tutarken yakalanmış, kadınlar ise Orenburg çevresinden getirilmişti. Shakespear o gece, "Hepsi yoksul insanlara benziyordu, çok müteşekkirdiler ve genel olarak bakıldığında hayatımda yerine getirdiğim en zevkli görevlerden biriydi" diye not edecekti. Ama daha çözülecek çok sorun vardı. Han, Rus kölelerin tamamının ona teslim edilmesini emretmişti ama köleleri için yüksek bir fiyat ödemiş olanlar arasında bu emre uyma konusunda belirgin bir isteksizlik vardı. Ne de olsa, güçlü kuvvetli bir erkek köle 20 sterline ya da daha yüksek bir fiyata el değiştiriyordu -Shakespear bunun dört safkan devenin fiyatına

eşit olduğunu anlatır. Salıverilen kölelerden kendisine, memleketlilerinden bazılarının hâlâ sahipleri tarafından alıkondduğu haberleri ulaşmaya başlamıştı.

Bunların arasında iki küçük çocuk da vardı. Onların durumuna, çocukların daha yeni salıverilmiş olan biçare annesi dikkatini çekmişti. Dokuz yaşındaki kızın ve erkek kardeşinin hanın sarayındaki güçlü bir hanımın hizmetinde oldukları anlaşıldı; kadın onları bırakmamaya kararlıydı. Uzun pazarlıklardan sonra oğlanı bırakmaya razı oldu ama kızı tutmakta diretti. Bunu duyunca çılgına dönen anne, Shakespear'e çocuğunu almadan gitmektense köle olarak Hive'de kalmayı tercih edeceğini söyledi. Üsteğmen, "Sonra, çocuğun salınmasını sağlayacağıma söz vermiş olduğum için benimle alay etti" diye yazmıştı. Bu ona çok fazla geldi ve atını getirmelerini söyleyip hanın sarayına gitti. Başvezir endişeyle onun bu ani ve habersiz ziyaretinin sebebini öğrenmek istedi ama Shakespear "bu noktada onu atlatmanın" akıllıca olacağını düşündü. O tek çocuğun salıverilmesini istemenin bütün operasyonu riske atabileceğinin acı bir şekilde farkındaydı. Bu nedenle, böyle hassas bir konuda hanla araya birini koymadan doğrudan konuşması zorunluydu.

Hanın huzuruna götürülen Shakespear, kızın annesiyle birlikte gitmesine izin verilmesini istedi. Han ona kızın saraydaki konforlu hayatını bırakmayı istemediğine dair teminat verdi ama Shakespear ısrarla kızın ne istediğini bilecek yaşta olmadığını söyledi. Han bir an kararsız kaldı. Sonra başvezirine dönüp sinirli bir şekilde, "Çocuğu ona ver" diye emretti. Bundan kısa bir süre sonra, kızı getirip Shakespear'e teslim ettiler. Üsteğmen o gece günlüğüne, "Hayatımda bundan daha güzel bir çocuk görmüş müydüm bilmem" diye yazacaktı. Kızı hanın kendi haremine alma niyetinde oldukları açık görünüyordu. Kız üzerinde yerli kıyafetleri olan Shakespear'e baktığında, onu köle taciri sanıp bağırmaya başladı. Hiçbir şekilde onunla gitmeyeceğine yemin etti. Ama neyse ki Shakespear'in yanında kızın tanıdığı ve güvendiği bir adam vardı; kız sonunda onunla gitmeye ikna edildi ve adamın atının tergisine oturtulup saraydan uzaklaştırıldı. Ertesi sabah, iki çocuk minnet duyguları içindeki anneleri tarafından teşekkür etmeye Shakespear'e getirildi.

Ama kafilâ hâlâ tam toplanmamıştı. Daha teslim edilecek 20 kadar Rus vardı ve Shakespear bir defa daha hana gidip fermanına uyulmamasını protesto etmek zorunda kaldı. Ona, alıkonduğunu bildiği kölelerin listesini gösterdi ve Rusların tamamını götüremezse, her şeyi iptal etmek zorunda kalacağını belirtti. Çarın tebaasından tek bir kişinin bile Hivelilerin elinde kalması durumunda, Rusların topraklarını istila etmek için bir mazeretleri olacağına işaret etti. Üsteğmen, “Majesteleri benim böyle açık konuşmama şaşakalmıştı ve vezirine, adamı titreten bir sesle bir emir verdi” diye anlatır. Rus bir köleyi alıkoyduğu saptanan bir kişi her kim olursa olsun idam edilecekti. Ertesi gün bazıları zincire vurulmuş 17 Rus daha teslim edildi. Şimdi dört kayıp köle vardı ve sonunda bu sayı bire düştü. Bu kölenin yaşadığı köyün muhtarı Shakespear’e gelip kayıp adamın öldüğüne Kuran üzerine yemin etti. Ama adamın kendisi de köle olan babası, ısrarla onun hâlâ yaşadığını ve zorla alıkoyulduğunu savundu. Sonunda, köy köşe bucak arandıktan sonra zahire ambarının altındaki bir mahzene saklanmış olan Rus bulundu.

15 Ağustos’ta, yani Shakespear’ın Hive’ye gelişinden iki ay sonra, kafilâ çöl üzerinden Hazar kıyısındaki Aleksandrovska Kalesi’ne yapacağı 800 kilometrelik yürüyüşe çıkmaya hazırdı. Shakespear’e, kurtarılan toplam 416 köleye ilaveten, hanın sağladığı silahlı bir muhafız birliği eşlik edecekti. Han bundan böyle Rus yakalamalarının ölümle cezalandırılacağını ilan etmiş olsa da Shakespear kölelerin bir defa daha kanun tanımaz Türkmenlerin eline düştüğünü görmek istemiyordu. Abbott ve kfilesinin bundan birkaç ay önce aynı yolda kölecilerin elinden kıl payı kurtulması hem silahlı koruma bulundurmak hem aşırı uyanık olmak gerektiğini hatırlatıyordu.

Kervan Hive’den çıkarken olağanüstü bir görüntü sergilemiş olmalıydı. Shakespear, “Ova o kadar geniş ki develer bir araya toplanıp hep birlikte yürüyor, hayvanların sırtındaki küfelere yüklenen çocuklar ve kadınlar şarkılar söyleyip gülüyor, erkekler ise zorlukla ama dinç bir şekilde yürümeye çalışıyordu –hepsi memleketlilerine kavuşmak için gün sayıyordu, geriye sadece birkaç gün kalmıştı”

diye yazmıştı. Shakespear, ağır silahlı bir Rus kuvvetinin o kadar berbat ve küçük düşürücü bir şekilde başaramadığı işi tek başına başardığı için, anlaşılabilir bir şekilde, kendisinden pek hoşnut olmalıydı. Kadir-i mutlak hanla uğraşırken gösterdiği cesaret ve açık sözlülüğü, riskli olmasına rağmen, Abbott'ın o güne dek başaramadığı işi başarmasını sağlamıştı. “Bu zavallı enkaz-ı beşerlerin salıverilmesi Türkmenleri müthiş şaşırttı” diye yazmış ve şunları eklemişti: “Naçizane, bunun bu milletin tarihinde yeni bir çağ başlatmasını ve Britanya adının, bu insanlık dışı ticarete son vermiş ve yüzyıllardır Orta Asya'nın başına bela olan Türkmen ırkını medenileştirmiş olmasından ötürü, en sonunda, iftihar edilecek bir seçkinlikle kutsanmasını umut ediyorum.” Ama Shakespear, hanın besbelli unutmadığı bir gerçeği, Hivelilerin daha değersiz olsalar da çok daha fazla sayıda İranlı köleyi hâlâ ellerinde tutuklarını unutmuş görünüyordu.

Kervan Rusların Aleksandrovsk'taki kalesine yaklaşırken, Shakespear komutanı uyarmak için İngilizce bir mektup yazıp eski kölelerden biriyle önden gönderdi. Tıpkı Abbott gibi bu haberci de belli ki bunun bir tuzak olmasından korkan kaledeki memleketlileri tarafından çok büyük bir kuşkuyla karşılandı. Kaledeki Ruslar Shakespear'in mektubunu anlamakta da zorlandılar. Hanın Rus kölelerin tamamını salıverdiği haberi ise üstegmenin not ettiği gibi “doğruluğuna itibar edilemeyecek kadar hayret uyandırıcı”ydı. Rusların şüphelerinden kurtulmaları için bütün bir gece düşünüp taşınmaları gerekti. Ama kallesliğe uğramaktan korkanlar sadece Ruslar değildi. Kafele kalenin 10 kilometre yakınına geldiğinde Hiveli muhafızlar ve deveciler, Rus askerlerince esir alınma endişesinden, daha fazla ilerlemeyi kabul etmediler. Kervana oraya kadar eşlik etmekle zaten hanın talimatlarını aştıklarını belirttiler. Ama kale hâlâ küçük çocuklardan bazılarının yürüyemeyeceği kadar uzaktaydı ve yetişkinlerin pek çoğunun kendi başlarına taşıyamayacakları eşyaları vardı. Sonunda, sinirli deveciler yolculuğun bu son ayağı için 20 hayvan ödünç vermeyi, hayvanlar geri gelene kadar da güvenli bir mesafede beklemeyi kabul ettiler.

Böylece köleler sonunda Aleksandrovsk'a vardılar ve özgürlüğe kavuştular. Shakespear resmi bir karşılama yapılacak olsaydı,

bunun unutulmaz bir tablo olacağını gözlemlemişti. “Saygıdeğer komutan minnet duygusundan ne yapacağını bilemez haldeydi.” Adam Shakespear’e, kurtarılan köleler için, üzerine “Babaları ve Velinimetleri olarak size ittifakla minnetlerini ifade ettiler” cümlesini karaladığı resmi bir alındı makbuzu bile verdi. O akşam haberi vermek için kız kardeşine yazan Shakespear, muzaffer bir edayla, “Tek bir at ya da deve bile kaybedilmedi” demişti. Ruslar ertesi akşam üsteğmenin şerefine bir ziyafet verdiler; yemekte Kraliçe Victoria’nın ve Çar Nikolay’ın yanı sıra İngiliz misafirin sağlığına kadeh kaldırıldı. İçki içilmesi bir yana, kutlama için havaya yapılan atışlar ve tezahürat Shakespear’in adamlarını çok telaşlandırdı. Hepsi dini bütün Müslümanlardı ve Aleksandrovsk’ta ilk kez tanık oldukları kâfir âdetlerinin bazılarında dehşete kapılmışlardı.

Kaleye varışlarının ertesi günü, içlerinden biri sıkıntıyla koşturarak Shakespear’in yanına geldi. Az önce Rus askerlerini –Müslümanlara göre mundar olan– köpeklerini beslerken görmüş ve bunların yiyecek amaçlı besiyeye çekildiğini düşünmüştü. Shakespear’e, “Orda yüzü ve boynu örtülü olmayan bir kadın da vardı” dedi. Daha da kötüsü, kadının bacakları çıplaktı ve adam “dizine kadar bütün bacaklarını görmüştü!” O ve arkadaşları garnizon şapelinin içini de dikizlemişlerdi. Adam, “Putlara tapıyorlar” diye haykırdı. “Bunu gördüm. Hepimiz bunu gördük.” Sonra “Tövbe... Tövbe” diye mırıldanarak, Herat’a Todd’a geri götüreceği mesajları alıp daha fazla vakit geçirmeden yola çıkmasına izin verilmesi için yalvardı. Ertesi gün, ölümsüz dostluk yeminleri arasında eve dönmek üzere yola çıktılar. Shakespear günlüğüne, “Bir insanın daha iyi hizmetkârları olamaz” diye yazmıştı.

Shakespear’i ve kafilesini kıyının yukarısına taşıyacak üç tekne bulundu. Oradan kara yoluyla Orenburg’a doğru yollarına devam ettiler. Şehre vardıktan sonra sakalını tıraş eden ve yerli kıyafetlerini çıkarıp Avrupalı kıyafetlerini giyen Shakespear, General Perovskiy tarafından sıcak bir şekilde karşılandı. General ona üst üste teşekkür etti ve Orenburg ile Astrahan’da tutulan 600 Hivelinin salıverilmesi için derhal emir verdi. Böyle bir fırsatı görmezden gelecek biri olmayan Shakespear, Hive’ye karşı ikinci bir Rus seferinin dü-

zenleneceğini gösteren bir işaret yakalamak için gözünü dört açtı. Ama Orenburg'dayken ona ev sahipliği edenler, askeri değerlere asgari bir düzeyde saygı göstermesini sağlamaya dikkat ettikleri halde, böyle bir işaret görmeyip rahatladı. 3 Kasım 1840'ta, yani görev için Herat'tan ayrılışından altı ay sonra, Londra'ya geçmek üzere St. Petersburg'a vardı. Orada Çar Nikolay tarafından resmen karşılandı ve çar onu hayatını ciddi bir şekilde tehlikeye atarak onca Rus tebaasını dinsiz esircilerin elinden kurtardığı için tebrik etti. Ne var ki çarın Britanyalı genç subayın kendisinden talep edilmemiş ama şimdi bol bol reklamı yapılan hareketine öfke duyduğu saray çevrelerinde sır değildi. Zira tıpkı Shakespear'ın üstlerinin umduğu gibi, bu yaptığı, St. Petersburg'un, gerek Britanyalı gerek Rus pek çok stratejist tarafından Hindistan'a giden yoldaki başlıca sıçrama taşlarından biri olarak görülen Hive üzerine bir defa daha yürümek için gösterebileceği bütün mazeretleri ortadan kaldırmıştı.

İster çarlık döneminden olsun ister Sovyet döneminden Rus tarihçilerin, Abbott ve Shakespear'ın Hiveli kölelerin özgürleştirilmesinde oynadıkları rolü görmezden gelmiş olmaları şaşırtıcı değildir. Kölelerin han tarafından salıverilmeleri, sadece, hanın Rus askeri gücünden duyduğu büyüyen korkuya ve kendisine karşı ilk seferin açıldığını öğrendiğinde kapıldığı dehşete bağlanmıştır. Lakin Rus tarihçiler Abbott ve Shakespear hakkında çok şey söylediler. İkisinin de Orta Asya'da nüfuzunu kırmayı amaçladıkları Rusya karşısında üstünlük sağlamaya dönük büyük bir planın parçası olarak bölgeye gönderilmiş Britanya ajanları olduğunu iddia ettiler. Büyük Oyun çağı konusunda önde gelen bir Sovyet otoritesi olan N. A. Halfin'e göre, Afgan şehri Herat o tarihlerde "bir Britanyalı ajan yatağı"ydı. Şehir, "Britanyalı askeri-siyasi istihbarat kaynaklarının oluşturduğu geniş bir ağ ile Britanyalı ajanlar arasındaki bir iletişim sistemi" için kontrol noktası işlevi görüyordu. Elbette bunda bir hakikat payı vardı; Halfin Britanyalıların Orta Asya'da onlardan çok daha iyi organize olduklarını kabul ediyordu. Aslında Macnaghten, Burnes, Todd ve diğer siyasiler Rusların onların her şeyi bildiğini düşündüklerini öğrenseler şaşırır, hatta bununla gururlanırlardı.

Halfin, kendisinden önceki Abbott gibi Shakespear'in de Hive'ye, Aleksandrovsk ile Orenburg arasındaki Rus sınırı boyunca uzanan yolları ve kaleleri keşif için gönderildiğini iddia eder. "Shakespear Hive'den Rusya'ya girmek için, bahane olarak Rus kölelere eşlik etme 'zorunluluğu'nu kullandı. Hive hükümetinin Rusya'nın baskısıyla bu tutsakları serbest bırakmak mecburiyetinde kalmasından yararlanarak, kendisine onların kurtarıcısı süsünü verip onlarla birlikte yolculuk etti" diye yazmıştı. Shakespear, Orenburg'a –burası "misyonunun son durağı"ydı– geçmesine izin verilmesi için, ondan önce Abbott'ın da yaptığı gibi, kendisini Hiveliler ile Ruslar arasında bir arabulucu olarak göstermişti. İki subayın da gerçekte casus olduğunu bilen General Perovski, ülkeden güvenli bir şekilde çıkmalarına kadar onları sıkı bir gözetim altında tutmuştu.

Halfin ayrıca, Britanyalıların Orenburg'da bile bir casus ağı olduğunu ileri sürer. Bu şebekenin merkezinin, 1814'te adını Rus Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti olarak değiştiren Britanyalı ve Yabancı Kitab-ı Mukaddes Cemiyeti'nin misyon merkezinde olduğunu anlatır. Şebekenin amacı, bunu açığa çıkardığını söylediği daha önceki bir tarihçinin sözleriyle, casusluk faaliyetleri yürütmek, Hive ve Buhara'yla ilişkiler tesis etmek, mümkün olursa da bunları Rusya'nın aleyhine döndürmektir. Halfin Shakespear'in bu merkezdeki misyonerlerle temas kurmak için talimat aldığını iddia eder. Gerçekte, Shakespear'in de üstlerinin de misyon merkezinin yetkililerce çoktan kapatılmış olduğunu fark etmemiş gibi göründüklerini ekler. Bununla birlikte, muhtemelen "geride cemiyetin bazı mensupları kalmıştı ve Shakespear'in Orenburg'da yıkıcı faaliyetlere dahil edeceği kişiler bunlardı" sonucuna varır. Söylemeye gerek yok ki Shakespear de Abbott da kendi yazılarında bu misyon merkezinden hiç bahsetmezler.

Halfin'in iddiaları büyük ölçüde, 1873'te Türkmenlerden ele geçirildiği söylenen ve bugün Sovyet Askeri Arşivleri'nde bulunan (Dosya no. 6996) birtakım sararmış mektuplara ve evraka dayanır. Halfin 1831-1838 arasında yazılmış mektupların, diğer evrakla birlikte Üsteğmen Shakespear'e ait olduğuna inanır (bunların hiçbirinde adının yazmamasına rağmen); Shakespear bunla-

rı Hive ziyareti sırasında bir şekilde kaybetmiştir. Ama 1958’de *Central Asian Review*’da Halfin’in iddialarını ilk kez haberleştiren Albay Geoffrey Wheeler’in işaret ettiği gibi, “Mesuliyet sahibi bir kişinin, üzerinde sonuncusu iki yıl önce yazılmış birtakım gizli mektuplar taşıyarak, Orta Asya’da gizli olma iddiasındaki bir görevi çıkacağına inanmak güçtür.”

İmzasız ve asıllarının kopyaları olduğu anlaşılan mektuplar, ağırlıklı Britanya’nın Orta Asya politikası –ya da Halfin’e göre çıplak emelleri– hakkındadır. Ama Rus araştırmacı, Shakespear ve Abbott’ın misyonlarının gerçek amacına ilişkin çıkarsamalarını büyük ölçüde, bunlarla birlikte bulunan ve bazıları “gizli ve mahrem” ibaresini taşıyan evraka dayanarak yapar. Sovyet dergisi *İstoriya SSSR*’de (1958, No. 2) çıkan makalesinde bu belgelerin tıpkıbasımları yer almadığından, Wheeler bunların doğrulanamayacağına işaret eder. Sovyet Askeri Arşivleri’ndeki orijinallerine erişilmedikçe de alıntılarının doğruluğunu ya da Halfin’in bunları nasıl seçip kullandığını kontrol etmek mümkün değildir. Yaptığı yorumlar bir yana, bu vesika ve mektuplar gerçekten onun iddia ettiği gibiyse, Shakespear’e değil de Abbott’a ait olmaları ve Aleksandrovsk yolunda saldırıya uğrayıp soyulduğunda ondan alınmış olmaları mümkündür.

Ama Ruslar Shakespear hakkında ne hissetmiş (ve görüldüğü kadarıyla hâlâ hissediyor) olurlarsa olsunlar, üstegmenin üstleri, onun, esir tebaasını özgürleştirmekle çarın silahlarını bu kadar ustalıklı etkisizleştirmesinden çok hoşnuttular. Shakespear Londra’ya dönüşünde, sekiz yıl önce Alexander Burnes’e gösterileni anımsatan çılgınca ve coşku dolu bir karşılama görecekti. Henüz yirmili yaşlarında olmasına rağmen, sir unvanıyla ödüllendirilecek ve şimdiden Rusofobi emareleri gösteren, sevinç içindeki ve kendisi de 21 yaşındaki Kraliçe Victoria tarafından terfi ettirilecekti. Shakespear’i başarıya götüren yolun taşlarını döşemiş olan mütevazı Abbott ise sınırlı bir takdir görecekti. Ama kariyerinin çok daha sonraki yıllarında o da mükâfatlarını alacaktı. Sadece sir ilan edilip general yapılmayacak, bir garnizon şehrine –bugün Pakistan’ın kuzeyinde yer alan Abbottland– adı da verilecekti.

Ne var ki bütün bunların olmasına daha çok vardı. Şimdi, Shakespear de Abbott da Hindistan'a dönmek için sabırsızlanıyorlardı zira uzun yoklukları sırasında Orta Asya'da işler Britanyalılar için ciddi biçimde kötü gitmeye başlamıştı.

XVIII

Uzun Bıçaklar Gecesi

Britanyalılar çarın tebaasını Hive’de esaretten kurtarmayı başarmış olsalar da kendi adamlarını Buhara emirinin pençesinden kurtarma çabalarında acınası bir başarısızlığa uğramışlardı. Rusların, Türklerin ve Hive ile Hokand hanlarının girişimleri bir yana, Emir Nasrullah’ı Albay Charles Stoddart’ı bırakmaya ikna etme çabalarının tamamı sonuçsuz kalmıştı. Talihsiz subay neredeyse iki yıldır rehin tutuluyordu. Günübirlik akıbeti, Nasrullah’ın değişken ruh haline ve Britanyalıların Asya’daki gücüne dair o anki tahminlerine göre belirleniyor gibiydi. Böylece, Kabil’in teslim olduğu haberi emire ulaşınca, Albay Stoddart’ın durumu aniden iyileşti. O zamana kadar, yerlilerin “Kara Delik” dedikleri, sadece bir halatla inilip çıkılabilen altı metre derinliğindeki bir çukurun dibinde, türlü çeşitli haşerat ve diğer nahoş yaratığın arasında, üç adi suçluyla birlikte tutulmuştu.

Albay şimdi apar topar oradan çıkarılmış ve emirin inzibat reisinin konağında sıkı bir ev hapsine alınmıştı. Ama emir Buhara’dan gitmesine izin verecek gibi görünmediğinden, talihsizliklerinin sonunun gelmesine daha çok vardı. Tam olarak neden alıkonduğu mutlak anlamda açık olmamakla birlikte, bunun birtakım

olası açıklamaları vardır. Kalleşliğin norm olduğu bir bölgede, kaçınılmaz olarak, albayın bir ulak değil emirin topraklarını ele geçirmeye zemin hazırlamak üzere gönderilmiş Britanyalı bir casus olduğu söylentisi o varmadan şehre ulaşmıştı. Eğer öyleyse, daha şimdiden, eve dönmesine izin verilmeyecek kadar çok şey görmüş-tü. Ama Nasrullah'ta öfke uyandırmış olmasının bir başka nedeni vardı. 17 Aralık 1838'de Buhara'ya vardığında, son derece talihsiz bir gaf yapmıştı. Buhara'da âdet olduğu üzere saygılı bir şekilde atından ineceği yerde, ahalinin hayret dolu bakışları arasında, üzerinde tam takım üniforma, itimatnamelerini sunmak üzere at sırtında emirin sarayına doğru ilerlemişti.

Tesadüf bu ya, tam o sırada Nasrullah da sarayına dönüyordu ve şehrin ana meydanının karşı tarafından albayı ve hizmetlilerini görmüştü. Britanya askeri âdetlerine uygun olarak atından inmeyen Stoddart, Buhara emirini selamlamıştı. Nasrullah, bir kaynağa göre, “ona bir süre gözlerini dikip bakmış ve tek kelime etmeden geçip gitmişti.” Stoddart'ın emirle ilk buluşmasında başka talihsizlikler de olmuş ve sonuçta kendisini farelerin cirit attığı bir zindanda buluvermişti.

Bazıları olup bitenden Stoddart'ı sorumlu tutmuş, bu Nasrullah'ın ona gösterdiği muameleyi asla haklı çıkarmasa da onu küstahlık ve duyarsızlıkla suçlamışlardı. Stoddart Burnes'ün, Pottinger'ların ve Rawlinson'ın tersine, Şark diplomasisinin dalkavukluk sanatında eğitimli değildi. Bir silah arkadaşının dediği gibi, “Stoddart su katılmamış bir asker, çok cesur ve kararlı bir adamdı. Bir kaleye saldırmak ya da orayı savunmak için ondan daha iyisi bulunamazdı. Ama diplomatik bir görev için amaca ondan daha az uygun biri de kolay kolay bulunamazdı.” Gerçekte, başına gelenlerin sorumluluğu esas olarak, bu son derece nazik görev için onu seçenlere aittir. Bunların başında da kendisi de Büyük Oyun'un eski kurtlarından olan ve Doğu'nun katı görgü kurallarını çok iyi bilen Tahran'daki Sir John McNeill gelir.

Stoddart artık emirin “Kara Delik”inin dehşetinden kurtulmuş, ev hapsinin nispi konforunu yaşıyor olsa da umutlanmak için çok az nedeni vardı. Buhara'dan ayrılmasına izin verilmesi için tek

umudun Kabil'den bir Britanya kurtarma seferinin düzenlenmesi olduğunu görüyordu. Bunu, gizlice dışarı çıkarmayı başardığı ve hayret uyandırıcı bir biçimde İngiltere'ye ulaşan, ailesine yazdığı notlardan biliyoruz. Bu notlardan birinde, "Kuvvetlerimiz Buhara'nın çok yakınına yaklaşıp kadar saliverilmem söz konusu olmayacak gibi görünüyor" diye yazmıştı. Ne var ki aylar geçip de bir kurtarma operasyonunun işaretleri gelmeyince, sık sık umutsuzluğa kapılmış olmalıdır. Ama albay sadece bir defa cesaretini kaybetti: Resmi cellat, Nasrullah'tan gelen emir doğrultusunda İslam'ı benimsemediği takdirde hemen oracıkta başını uçuracağını söyleyerek halatla çukura indiğinde. Stoddart bunu kabul etmiş ve bu şekilde canını kurtarmıştı ama çukurdan çıkarılıp zabıta reisinin evinde göz hapsine alındığında, bunu aşırı zorlama altında yaptığının ihtidasının geçersiz olduğunda ısrar etmişti.

Emir birkaç kez Ruslara karşı Britanyalılarla bir uzlaşıya varma arzusunda olduğunu gösteren işaretler vermiş, hatta Kabil'deki Macnaghten'la bu konuda yazışmış, bu da Stoddart'ın umutlarını canlandırmıştı. Ama Hive yolunda Rusların başına gelen felaketi öğrenince konuya ilgisini kaybetmişti. Britanya notalarının *mutlubu* (manası) olmadığından yakınıyordu ve sonuçta bunlardan hiçbir şey çıkmadı. Dahası, Britanyalılar onu kurtarmaya çalışmak için Buhara'ya bir seferi kuvvet göndermeyi düşünmedikleri açıklık kazanınca, albayın talihi bir defa daha tersine döndü. Bu defa, o korkunç çukura olmasa da iki kez hapse atıldı. Sağlığının bozulmasına rağmen, ara sıra eve yazdığı mektuplarda durumunu belli etmemeye çalıştı. Nasrullah'ın, er geç dikkatlerini ona yöneltecek Ruslar karşısında Britanyalıların en iyi koruma olduğunu sonunda idrak edebileceğini savundu. Ona göre, emir zor duruma düşünce onunla pazarlık edebilecek pozisyona gelecek, hatta belki de Shakespear'in Hive'de yapmayı başardığını öğrendiği gibi, onu kölelerini salıvermeye ikna edebilecekti.

Bütün bu süre boyunca Londra'da ve Kalküta'daki yetkililer ulaklarını canavarın pençesinden nasıl kurtaracakları problemiyle boğuştu. Macnaghten ilk başta, Kabil'den Buhara'ya cezalandırıcı bir kuvvet gönderilmesinden yanaydı ama Genel Vali Lord Auckland Britanya askerlerinin Orta Asya'da daha fazla maceraya atılmasına

karşıydı. Dahası, Afganistan'da Britanyalılara ve onların kuklası Şah Şüca'ya beslenen düşmanlık büyümeye başlıyordu ve Macnaghten'in elindeki bütün askerleri orada çıkabilecek bir sorunu kontrol altına almak için kullanmaya ihtiyacı vardı. Orada ve başka yerlerde zaten yeterince sorunla uğraşan Londra'daki kabine de Asya'da yeni maceralara atılmaya hevesli değildi. Afganistan'daki ağır yükümlülüğüne ilaveten, Çin'deki Birinci Afyon Savaşı ikinci yılına girmiş, ülkeye daha yakın yerlerde hem Fransa'yla hem ABD'yle ciddi sorunlar yaşanmaya başlamıştı. Nispeten düşük rütbeli Britanyalı bir subayın Orta Asya'nın uzak bir şehrinde çektiği çile, Palmerston'ın öncelikler listesinin üst sıralarında yer almıyordu; ama Türklerin ve diğerlerinin dostane girişimleriyle, salıverilmesini sağlamaya yönelik diplomatik çabalar hiçbir sonuç alınmasa da sürdürüldü.

Stoddart'ın dostları, onun Britanya hükümeti tarafından tam bir duyarsızlıkla meşum bir tiranın keyfine terk edilmesini protesto ettiler. Hristiyanlıktan vazgeçip İslamiyeti benimsemeye zorlandığı haberleri özel bir infiale neden oldu. Ama eyleme geçilmesi taleplerine aldırış edilmedi ve 1841 kışı –Stoddart'ın Nasrullah'ın tutsağı olduğu üçüncü kış– yaklaşırken, albayın geleceği gerçekten de karanlık görünüyordu. Sonra, o yılın Kasım ayında, Stoddart'ı yeniden umutlandıran bir şey oldu. Büyük Oyun'un kıdemlilerinden Britanyalı subay arkadaşı, Yüzbaşı Arthur Conolly tek kişilik bir kurtarma operasyonu için Buhara'ya geldi.

Conolly resmi hükümet işleri için Orta Asya'da dolaşıyordu. Türkistan'ın birbiriyle kavgalı üç hanlığını –Hive, Buhara ve Hokand– barıştırıp Britanya koruması altında birleştirmek uzun zamandır kurduğu bir hayaldi. Böyle bir düzenlemenin, bu barbar bölgeye Hristiyan medeniyetini getirmekle kalmayacağı, dost bir Afganistan'la birlikte, Rus tecavüzlerine karşı Hindistan'ın kuzeyi için koruyucu bir siper işlevi de göreceği inancındaydı. Türkistan'ın her yerinde köleliğin bütünüyle yasaklanması St. Petersburg'un yeni müdahale mazeretlerini ortadan kaldıracaktı. Bu cazip bir fikir gibi göründü ve Conolly özellikle, Orta Asya siyasetini gerçekten kavrayan çok az insanın bulunduğu Londra'da destekçi

bulmakta sıkıntı çekmedi. Denetim Kurulu üyeleri, Stoddart'ın Ceyhun'un sularını buharlı taşımacılığa açma fikrini özellikle cazip buluyorlardı. Böylece, yerliler sadece kendilerine bahşedilen Hristiyanlığın faydalarından yararlanmakla kalmayacak, çarşılarında Britanya mallarını satın alma imkânına da kavuşacaklardı.

Ne var ki Conolly'nin göz alıcı planına kuvvetle karşı çıkanlar da vardı. Sir Alexander Burnes de bunlardan biriydi. O, Asyalı muktedirlerle uğraşma tecrübesinden, Conolly'nin bu üç kavgalı komşu arasında her ne türden olursa olsun bir ittifak sağlama fikrinin gerçekleşme olasılığını düşük görüyordu. Ve arkadaşı başarılı olacak olsa bile, "İngiltere sınırlarından binlerce kilometre uzakta-ki barbar güruhlarına kefil mi olacak?" diye soruyordu. Sonuçta, Rusya'yı gemlemenin tek yolunun, Orta Asya'da dönek ve kalleş hanlarla muğlak ittifaklar yapmak değil, Londra'nın St. Petersburg'a güçlü bir baskı uygulaması olduğunda ısrar ediyordu. Zira atılım ekolünden olmasına rağmen, Burnes pek çoklarının sandığı kadar şahin biri değildi ve Britanya'nın Afganistan'daki mevcudiyetinin zaten yeterince ileri bir adım olduğunu düşünüyordu.

Ama Conolly fikrinden kolaylıkla caydırılabilecek biri değildi. Güçlü ikna kabiliyetini kullanarak adım adım tüm muhalefetin üstesinden geldi. Genel Vali Lord Auckland ilk başta Conolly'nin gitmesi konusunda tereddütlüydü zira Hive felaketinin bölgede acil bir Rus tehdidini ortadan kaldırdığı inancındaydı. Bu nedenle de oraya gereksiz yere müdahale etmekte ya da St. Petersburg'u hiç gereği yokken misilleme yapmaya kıışkırtmakta bir anlam göremiyordu. Ne var ki Londra'dan ve Kabil'deki Macnaghten'dan gelen güçlü baskılar karşısında, sonunda bu tehlikeli girişime razı oldu. Ama önemli bir şartı vardı. Conolly üç hanı eski anlaşmazlıklarını çözmeye ve Ruslara karşı birleşmeye zorlayacaktı. Rusların saldırı mazeretini ortadan kaldırmak için, onları acilen köleliği kaldırma-ları gerektiğine ve başka insancıl reformlar yapmaya ikna etmeye çalışacaktı. Ama hiçbir koşulda, onlara Ruslara karşı Britanya ko-ruması ya da desteği önermeyecekti.

Conolly 3 Eylül 1840'ta Hive'ye gitmek üzere Kabil'den ayrıldı. Görev talimatı epeyce kısaltılmıştı ama o gene de Orta Asya

tarihinin seyrini değiştirmeye kararlıydı. Yolda kendisine Henry Rawlinson eşlik edecekti ama son dakikada Rawlinson'a Afganistan'ın başka bir yerinde ihtiyaç çıktı; bunun onun hayrına olduğu kanıtlanacaktı. Conolly'nin Hive'ye kadarki yolculuğu olaysız geçti ve Abbott ile Shakespear'in ziyaretlerinden sonra ona çok hürmet gösteren han tarafından iyi karşılandı. Ama Conolly'nin bir Orta Asya federasyonu ve geniş kapsamlı reformlar için getirdiği öngörülü teklifler handan rağbet görmedi. Hanın Buhara'yla da Hokand'la da herhangi bir ittifaka girmeye niyeti olmadığı belliydi. Dahası, artık köleleri serbest bıraktığından, Rusların ona karşı yeni bir istila kuvveti göndermesinden korkmuyor gibiydi. Düş kırıklığına uğrayan Conolly, Hokand'a geçti ve orada da iyi karşılandı. Ama burada da komşularından biriyle ittifak konusuna hanın ilgisini çekmeyi başaramadı. Aslında, tam da o sırada han Buhara emiriyle savaşa girmek üzereydi.

Burnes ve diğerlerinin uyardığı gibi, Conolly bu noktaya kadar, Orta Asya'da en son siyasi durum hakkında yararlı istihbarat bilgileri toplamanın dışında hiçbir şey başaramamıştı. Şimdi girişimini haklı çıkarmak için geriye tek bir umudu kalmıştı, o da talihsiz Stoddart'ın salıverilmesini sağlamaktı. Hokand'da kaldığı iki ay içinde, nispi özgürlük dönemlerinden birini yaşayan Stoddart'la bir şekilde temas kurmayı başarmıştı. Stoddart ona, Buhara'yı ziyaret ederse emirin buna karşı çıkmayacağını belirttiği bir mesaj göndermişti. Conolly'ye, "Bugünlerde emirin bana olan teveccühü arttı. Burada iyi muamele göreceğine inanıyorum" diye bildirmişti. Bunlar kader belirleyici sözlerdi. Stoddart, silah arkadaşını bir tuzağa çekmek için düzenbaz Nasrullah tarafından kullanılmakta olduğunu fark etmemişti. Casuslarına Conolly'nin hareketlerini takip ettirmekte olan emir, İngiliz'in onun devrilmesi için düşmanları Hive ve Hokand hanlarıyla komplo kurduğu kanaatindeydi.

Conolly, iki hanın da Buhara'dan uzak durması için yaptıkları uyarılara rağmen, Ekim 1841'de, 650 kilometre güneybatıdaki kutsal şehre gitmek üzere yola çıktı; Stoddart'ın özgürlüğünü sağlamak için, emir üzerinde müthiş ikna yeteneğini kullanabileceğine inanıyordu. Bu çok gözü kara bir girişimdi ama çoğu Büyük Oyun oyun-

cusu gibi, Conolly de madden ve manen cesaret fakiri biri değildi. Kararını etkilemiş ve onu aşırı risk almaya yöneltmiş olabilecek, göz ardı edilemeyecek bir faktör daha vardır. Conolly, yola çıkışından birkaç ay önce, evlenmeyi çok istediği bir kadın tarafından bir başka namzet uğruna geri çevrilmişti. Bu onu derinden yaralamıştı ve bu nedenle görevinden sağ salım geri dönüp dönmeyeceğini fazla önemsemiyor olabilirdi. Gerçek ne olursa olsun, emir ile komşusu arasında çıkmak üzere olan savaşa yakalanmamak için Taşkent üzerinden seyahat ederek, 10 Kasım'da Buhara'ya girdi.

Yoksunluklar içinde geçen aylardan sonra göz yaşartacak kadar zayıflayan Stoddart, Conolly'yi görünce kendinden geçti. Emir ilk başta yeni geleni nazik bir şekilde karşıladı ama çok geçmeden ruh hali değişmeye başladı. Anlaşıldığı kadarıyla, bu, aylar önce Kraliçe Victoria'ya yazdığı dostane bir mektuba cevap alamamış olmasından kaynaklanıyordu. Ona göre bu ihmal, saray görevlileri karşısında mahcup düşmesine neden olan kasti bir hiçe sayma olduğunu ya da kraliçeyi temsil ettikleri iddiasındaki Stoddart ve Conolly'nin sahtekâr, dolayısıyla da hep şüphelendiği gibi casus olduklarını gösteren bir kanıttı. Sonunda Lord Palmerston'dan (emir tabii ki onu hiç duymamıştı) mektubunun incelenmek üzere Kalküta'ya iletildiğini bildiren bir notun gelmesi de keyfini düzeltmedi. Bu, emirliğin Büyük Britanya kadar güçlü olduğuna kesin biçimde inanan Nasrullah'a kasti bir hakaret gibi geldi. Stoddart ve Conolly, bu defa genel validen ikinci bir notun çok geçmeden yola çıkacağını bilselerdi, üstleri tarafından yüzüstü bırakıldıklarından ve ihanete uğradıklarından zerre kadar şüpheleri kalmazdı. Zira bu notta, izahı mümkün olmayan bir şekilde, Britanyalı ulaklar değil "şahsi yolcular" olarak betimleniyor ve derhal salıverilmeleri isteniyordu. Ama not nihayet Nasrullah'a ulaştığında, artık iş işten geçmiş, onlara verilebilecek daha öte bir zarar kalmamıştı. Kaderlerini belirleyen, Kabil'den Buhara'ya ulaşan, Britanyalıların Afganistan'da uğradığı bir felaketin haberi oldu.

Şah Şüca'nın yeni geri alınan başkentinde Britanyalılara beslenen düşmanlık, onlar bunu fark etmekte geç kalsalar da aylardır

büyüyordu. Sir William Macnaghten ve Sir Alexander Burnes'ün deneyimli subaylar olarak, Afganların yüreklerinden ve zihinlerinden neler geçtiğinin farkında olmaları gerekirdi ama iki adam arasındaki ilişkiler fena halde gerilmişti. Burnes bir arkadaşına yazdığı mektupta kendisini, tavsiyeleri amiri tarafından asla dinlenmeyen, “yüksek ücretli bir boş gezen” olarak betimleyecekti. Dahası, Macnaghten halihazırdaki görevine ilgisini büyük ölçüde kaybetmişti zira yakında, Britanya'nın kuklası bir hanı tahta çıkarmayı başarmasının mükâfatı olarak tayin edildiği, gıptayla bakılan Bombay valiliği görevini üstlenmek üzere Afganistan'dan ayrılması gerekiyordu. Kabullenmek istediği son şey çıkabilecek bir terslikti. Ondan görevi devralmayı bekleyen ve arada yapacak çok az işi olan Burnes ise uyarı işaretlerini fark ederek eğlenmekle meşguldü.

Burnes bu konuda yalnız değildi. İngilizler, iki yıl önce Kabil'e gelmelerinden beri kendilerini gerçekten evlerinde gibi hissediyorlardı. Kabil'in egzotik konumu ve zindeleştirici iklimi, Britanyalı ve Hintli askerlerin eşlerini hatta çocuklarını Hindistan'ın sıcak ve tozlu ovalarından buraya çekmişti. Kriket karşılaşmalarından konserlere, engelli at yarışlarından patenle kaymaya her türlü etkinlik düzenleniyor, Afgan üst sınıflarından bazı kişiler de eğlenceye katılıyordu. Olup bitenlerin çoğu, özellikle de çapkınlık ve içki, Müslüman yetkililerde ve dini bütün çoğunlukta büyük bir incinmeye neden olacaktı. Aynı zamanda, Şüca'nın (fiilen Macnaghten'in) yönetimine tabi olmayı reddeden aşiretlere karşı sıklıkla çok sert tedip tedbirleri uygulanıyordu; diğerlerinin de cömertçe dağıtılan altınlarla ya da resmi terimle “sübvansiyonlar”la itaatleri satın alınıyordu. Britanyalılara daha fazla direnmenin nafi olduğunu gören Dost Muhammed, 3 Kasım 1840'ta Macnaghten'a kendi iradesiyle teslim olmuş ve Hindistan'a sürgüne gönderilmişti. Bunun üzerine, Bombay'daki yeni görevine başlamak için sabırsızlanan Macnaghten, Lord Auckland'e Afganistan'ın –şimdi meşhur olan kendi ifadesiyle– “Dan'dan Beerşeba”ya kadar sükûnet içinde olduğunu rapor etmişti. Kurmaylarından birine de her şey göz önüne alındığında, “Bence bu ülkenin şu anki sükûneti tamamen mucizevi” demişti.

Ne var ki herkes Macnaghten kadar kolay ikna olmuyordu. Büyüyen tehlikeyi ilk fark edenler arasında Binbaşı Henry Rawlinson da bulunuyordu. Rawlinson Conolly'ye Buhara'ya kadar çok yakından eşlik etmişti ve şimdi siyasi temsilci olarak Kandahar'da bulunuyordu. Ağustos 1841'de, "Bize karşı duygular her gün yükselişte ve peş peşe karışıklıklar çıkmasından endişe ediyorum [...] Mollaları ülkenin bir ucundan ötekine bize karşı vaazlar veriyor" diye uyaracaktı. Macnaghten'ın siyasilerinden bu büyüyen husumeti hissedenlerden biri de artık binbaşı rütbesinde olan ve Kabil'in kuzeyindeki aşiretler arasında çalışan Eldred Pottinger'dı. Bildirdiğine göre, bu aşiretlerin liderleri Şah Şüca'ya ve Britanyalılara karşı genel bir ayaklanma hazırlığı içindeydi. Ama Macnaghten, Lord Auckland'in kendisine Kabil'de kalmaya devam etmesini emredebileceği korkusuyla, bu gibi önsezilere kulak kabartmayı reddetti. Kendisini, bu iki subayın sadece etrafı telaşa verdiklerine ikna etti.

Britanyalılara ve Şah Şüca'ya beslenen bu düşmanlığın bir sürü nedeni vardı. Bir kere, bu kadar çok askerin varlığı sıradan Afganları ceplerinden vurmuştu. Gıda ve diğer temel malzeme talebindeki artış nedeniyle çarşıda fiyatlar yükselirken, Şah Şüca'nın hesapsız şahsi masrafları bir yana, yeni idarenin giderlerini karşılamak için vergiler büyük ölçüde artırılmıştı. Dahası, Britanyalılar daha önce verilen güvencelere rağmen hiçbir gitme emaresi göstermiyorlardı. İşgalin kalıcı olacağı izlenimi giderek güçleniyordu; aslında, Britanyalılardan bazıları Şüca ayakta kalacaksa böyle olması gerektiğini düşünmeye başlamıştı. Sonra özellikle Kabil'de, yerli kadınların askerler, bilhassa da subaylar tarafından takip edilip baştan çıkarılması korkusu vardı. Daha zengin ve cömert olan âşıklarıyla beraber yaşamak için kocalarını terk eden bazı Afgan kadınlar bile vardı ve kışlalarda düzenli bir kadın ticareti yürüyordu. Güçlü protestolar oluyor ama bunlar göz ardı ediliyordu. Boynuzlanan kocalar –ki bunlardan bazıları bayağı nüfuzlu adamlardı– İngilizlere karşı canice duygulara kapılıyordu. Tarihçi John Kaye, "Afganlar kadınlarının namusu konusunda çok kıskançtırlar ve Kabil'de onları utanca boğan ve intikama kışkırtan şeyler yapılıyordu [...] Bu artık tahammül edilemez hale gelene kadar

devam etti, ondan sonra da yaralanmış olanlar tek çözümün kendi ellerinde olduğunu düşünmeye başladılar” diye yazacaktı. Bunun için de çok uzun süre beklemeyeceklerdi. Artık iş fitili ateşleyecek birinin ortaya çıkmasına kalmıştı.

Yaklaşan patlamanın ilk işaretleri 1 Kasım 1841 akşamı, Burnes’ün Keşmirli dostu ve yardımcısı, bilgili Mohan Lai tarafından o gece hayatına yönelik bir girişim olacağı konusunda uyarılmasıyla alındı. Pek çok Afgan, Burnes’ü, Dost Muhammed’le dostluk kışesi altında ülkeyi gizlice gözetledikten sonra, Britanyalıları Afganistan’a getirmekten sorumlu tutuyordu. Ülkenin kadınlarıyla göz göre göre yakınlaşması Afganların ona olan düşmanlıklarını daha da büyütmişti. Burnes ve diğer birkaç subay o sırada eski şehrin merkezinde, duvarlı bir avluyla çevrili büyük ve biraz yalnız bir evde yaşıyorlardı. Evin saldırıya açık olmasından ötürü, Mohan Lai Burnes’e, Britanyalı ve Hintli askerlerin konakladıkları, şehrin kuzeyindeki güvenli kışlalara taşınmasını söylemişti. Askerler ilk başta Bala Hisar’ı işgal etmiş ama orada kendi askerlerini ve kalabalık hanehalkı hizmetlilerini barındırmak isteyen Şah Şüca’nın talebi üzerine, Macnaghten Britanya askerlerinin tamamını surların güvenliğinden çıkarıp alelacele inşa edilen kışlalara taşımayı kabul etmişti. Çıkabilecek herhangi bir sorunun üstesinden gelebileceğine inanan Burnes, dostunun tavsiyesine kulak asmadı. Ayrıca, Britanyalı ve Hintli askerlerin en çok 3,5 kilometre uzakta olduğunu biliyordu. Gene de o gece evin sepoy muhafızlarının takviye edilmesini istedi.

Bu arada, çok da uzak olmayan bir noktada, karanlığın içinde bir kalabalık toplanıyordu. Başlarında Burnes’ün kendisine şahsen düşman ettiği adamlar vardı. İlk başta sadece bir avuç göstericiden oluşuyorlardı ama suikastçılar Burnes’ün evinin bitişiğindeki evin garnizonun hazinesi olduğu, askerlerin maaşlarının ve Macnaghten’in müttefiklerini satın almak için kullandığı altınların orada tutulduğu bilgisini yaydılar. Kaşla göz arasında büyüyen kalabalığı yürüyüşe geçirip kâfirlerin evini kuşatmaya teşvik etmek için daha fazla bir şey yapılmasına gerek kalmadı. Burnes bu noktada hâlâ dağılmaları için Afganlarla konuşabileceğine güveniyor-

du ve sepoy muhafızlarına ateş etmeme emri verdi. Ama tedbiren, acilen destek istemek için kışlalara bir haberci de gönderdi. Arından, evin balkonuna çıktı ve sokaktaki öfkeli kalabalığı ikna etmek için çalışmaya başladı.

Macnaghten, Burnes ve arkadaşlarının tehlikede olduğu haberini alır almaz, askeri danışmanlarını topladı ve hemen nasıl bir tepki göstermeleri gerektiğini tartışmaya başladılar. Tartışma çok geçmeden, Macnaghten ile askerlerinin komutanı General William Elphinstone arasında ağız dalaşına dönüştü. Macnaghten'in sekreteri Yüzbaşı George Lawrence, Burnes'ü kurtarmak, kalabalığı dağıtmak ve henüz vakit varken elebaşlarını yakalamak için eski şehre koşar adım bir alay asker göndermeyi önerdi. Ama bu önerisi derhal reddedildi. Lawrence sonradan, "Önerim tam bir çılgınlık olarak değerlendirildi" diye yazacaktı. Macnaghten ve Elphinstone tartışmaya devam ederken, Burnes'ün evinde durumun hızla kötüleştiği haberleri gelmeye başladı. Asla askerlerin başına komutan yapılmamış olması gereken hasta ve yaşlanan bir adam olan generalde, harekete geçme enerjisi ya da azmi yoktu ve elinden diğerlerinin önerilerine itiraz etmekten başka bir şey gelmiyordu. Burnes'ü kurtarmaktan çok kalabalığa karşı asker kullanmanın doğurabileceği siyasi sonuçları dert eden Macnaghten da onun kadar kararsızdı. Ama sonunda Bala Hisar'a bir tuğgeneralin komutasında asker gönderme ve Şah Şüca'ya da danışarak, göstericilerle baş etmenin en iyi yolunun hangisi olduğuna orada karar verme konusunda anlaşmaya varıldı. Orada, Şah Şüca'nın göstericileri dağıtıp Burnes'ü kurtarmaya çalışmaları için şehre çoktan adamlarını yolladığını öğrendiler. Şah Şüca bunun sorunu çözmek için yeterli olduğunda ısrar ederek Britanya kuvvetinin şehre girmesine müsaade etmedi.

Bu arada, aşağıda çığlıklar atan kalabalığa nfile yere sesini duyurmaya çalışan Burnes'ün durumu iyice kritikleşmişti. Beraberinde iki subay daha vardı -Hindistan Ordusu'nda düşük rütbeli bir subay olan ve Kabil'e yanında kalmaya gelmiş kardeşi Charles ve siyasi asistanı Binbaşı William Broadfoot. Sir John Kaye sonradan, "Artık uyarmakla -müsamahayla- hiçbir şey yapılmayacağı ortadaydı. Kalabalığın şiddeti artıyordu. İlk başta önemsiz bir kalabalık

olan topluluk şimdi büyük bir kitle haline gelmişti. Şahın mutemetlerinin hazinesi karşılarında duruyordu ve hiçbir kabahati ve açığa vuracak hiçbir siyasi düşmanlığı olmayan yüzlerce insan ganimete susamış halde oraya üşüştü” diye yazacaktı. Gene de kalabalığın artan öfkesine rağmen, Burnes çok yakında yardım geleceği inancıyla sepoy muhafızlarına ateş emri vermemeye devam etti.

Göstericilerden en gözü kara olanları artık duvarları aşmış ve ahırları ateşe vermeyi başarmışlardı. Ardından gözlerini eve diktiler. Sonra, kalabalıktan tek bir el ateş sesi geldi. Burnes ve kardeşinin yanında balkonda durmakta olan Binbaşı Broadfoot göğsünü tutarak yere yığıldı. İki arkadaşı onu hemen içeri çektiler ama ölmüş olduğunu gördüler. Burnes durumu kurtarmak için son bir girişimle balkona döndü ve aşağıdaki kalabalığa bağırarak, dağılırlarsa hepsine büyük miktarlarda para vereceğini söyledi. Ne var ki göstericiler pazarlık yapmaya ihtiyaçları olmadığını biliyorlardı. Britanya altını çok yakında zaten onların olacaktı. Hiçbir yardım gelmediğini gören Burnes, sonunda sepoy muhafızlarına kalabalığa ateş açmalarını emretti. Ama buraya kadar olan her şeydeki gibi bunda da artık çok geç kalınmıştı. Şimdi evin kendisi de alevler içindeydi ve kalabalık kurşunlara aldrış etmeden her yeri yakıp yıkıyor, kapıyı zorluyordu. Burnes ve kardeşinin sonlarının geldiği açıktı. Charles kalabalığın içinden kendisine yol açmaya karar verdi.

Burnes’ün uyarılarını dinlemediği Mohan Lai, yakınlardaki bir çatıdan dehşet içinde olanları seyrediyor ama elinden hiçbir şey gelmiyordu. Sonradan, “Sonra, Üsteğmen Charles Burnes bahçeye çıktı ve parça parça edilmeden önce yaklaşık altı kişiyi öldürdü” diye yazacaktı. Sir Alexander Burnes’ün ölümüne ise tanık olmamıştı zira kalabalıktan birkaç kişi çatısında saklanmakta olduğu eve yönelince kaçmak zorunda kalmıştı. Ama sonradan hizmetkârlar ona, Burnes’ün kalabalıkla yüzleşmek için nihayet dışarı çıktığında, darbelelerin nereden geldiğini görmemek için gözlerine siyah bir bez bağlamış olduğunu anlattılar. Burnes’ün dostu, onun saniyeler sonra “öfkeli kalabalık tarafından parçalanarak” öldürüldüğünü yazacaktı. Güvenilir görgü tanıkları olmadığından, Burnes’ün ölüm şekli konusunda ister istemez farklı anlatılar vardır. Bunlardan birine göre, bir

hain eve girmeyi başarmış ve Kuran'ın üzerine yemin ederek, Burnes'ü, yerli kılığına girerse onu kalabalığın arasından şahsen geçirip kurtaracağına ikna etmişti. Kaybedecek hiçbir şeyi olmadığını gören Burnes bunu kabul etmişti. Ama evden dışarı adımını attığı an, adam onu kalabalığa ihbar etmişti. Muzaffer bir edayla, "Bu Alexander Burnes'tür" diye bağırıyordu. Bunun üzerine, çılgına dönmüş bir mol-la ilk darbeyi indirmiş ve birkaç saniye sonra yere serilen Burnes, Afganların uzun bıçaklarıyla parçalanarak öldürülmüştü.

Bir başka anlatıya göre, Burnes'ün hizmetkârları onu, o gece nicesinin yaptığı gibi, ganimet taşır gibi yaparak çadır bezine sarıp kalabalığın içinden geçirmeyi teklif etmiş ama o bunu reddetmişti. Bir zamanlar o kadar çok sevdiği bu şehirdeki son anlarına dair gerçek ne olursa olsun, eskiden beri dostu olan Afgan arkadaşlarından birinin Burnes'e sonuna kadar sadık kaldığı anlaşılmaktadır. Kaya'ya göre, kalabalık hazineyi yağmalamaya geçtikten sonra, Naib Şerif adında bir adam Burnes'ün fena halde sakatlanmış cesedini kardeşininkiyle birlikte alıp dumandan rengi kararan ikametgâhın bahçesine gömmüştü. Kaya, "cesedi şehrin köpekleri tarafından parçalandığı" için Binbaşı Broadfoot'un onlar kadar talihli olmadığını kaydeder.

Bütün bunlar, 4.500 Britanyalı ve Hintli askerin yerleştirildiği yere tam yarım saat, başında Britanyalıların olduğu kurtarma ekibinin kılını kıpırdatmadan emir beklediği Bala Hisar'a ise daha kısa bir yürüme mesafesinde olmuş ve hiçbir şey yapılamamıştı. Gürültü ve ateşlenen silahların sesi kışılardan gayet net bir şekilde duyulduğu halde, açık olmayan nedenlerle, bu emirler asla verilmemişti. Gerçekte, kurtarma ekibi sonunda, Burnes ve yanındakilerin canını kurtarmak için değil, öfkeli kalabalığın çabucak hakkından geldiği ve yüz kızartıcı bir şekilde geri çekilen Şüca'nın düzensiz kuvvetlerini korumak için kullanılmıştı. Oysa bir trajedinin önüne geçmek nadiren bu kadar kolay olurdu. Genç bir subayın günlüküne kaydettiği gibi, "Karışıklığı bastırmak için sabah 300 adam yeterli olacakken, öğleden sonra 3.000 adam olsa yetmezdi."

Ama bitti demek için henüz çok erkendi. Bundan daha kötüsü -çok daha kötüsü- gelecekti.

XIX

Felaket

Sir Alexander Burnes'ün ve iki yoldaşının yanı sıra 30 kadar Hintli sepoy ve hizmetkârın tüyler ürpertici sonu, Britanya garnizonunda bir dehşet dalgası yarattı. İlk başta Burnes'ün kaçmayı başardığı ve bir yerlerde saklandığı söylentisi yayıldı ama bu yöndeki umutlar çok geçmeden kayboldu. Bu arada, Britanyalıların harekete geçmeyi başaramamasından cesaret alan kalabalık, evleri yakarak, dükkânları yağmalayarak ve Britanyalılarla işbirliği ettiğinden kuşkulanan herkesi katlederek taşkınlığı sürdürdü. İsyancılar çok hızlı ve şiddetli bir misilleme beklediklerinden, kargaşanın ve gürüldeyen alevlerin arasından, ara sıra, “Geliyorlar... geliyorlar” şeklinde uyarı çığlıkları duyulabiliyordu. Nitekim sonradan öğrenildiği üzere, elebaşları hızla kaçabilmek için atlarına çoktan eyer vurmuşlardı. Ama kışlalarda Macnaghten ve Elphinstone bocalamaya ve kıvranmaya, ellerindeki kıymetli zamanı boşa harcamaya devam ediyorlardı. Ve bu, diğer birkaç subayın ve Mohan Lai'nin kalabalığın intikamından kaçma umuduyla hâlâ eski kentte saklandıklarını bildiren haberlere rağmen oluyordu.

Bunun kontrolden çıkan bir güruhtan çok daha ciddi bir şey olduğu artık herkes için, Macnaghten için bile netlik kazanmıştı. Her saat binlerce Afgan'ın davaya katıldığı ve şehrin kırsalında da benzer karışıklıkların meydana geldiği haberleri geliyordu. Britanyalıların kulağına, bizzat Şah Şüca'nın Britanyalılara karşı cihat çağrısı yaptığı söylentileri de ulaştı. Şahın mührünü taşıyan, bu amaçla yazılmış mektuplar ortaya çıkarıldı. Bir müddet bunların gerçek olduğundan ve Şüca'nın kendisini tekrar tahta çıkaranlarla ikili bir oyun oynadığından korkuldu. Ama incelenince, komplocuların bilinçli yaydıkları mektupların sahte, söylentilerin de asılsız olduğu anlaşıldı. Gerçekte, Şüca'nın durumunun da en az destekçilerinininki kadar tehlikede olduğu açıktı. Doğrusunu söylemek gerekirse, tehlikeyi öğrendiğinde Burnes ve arkadaşlarını kurtarmak için girişimde bulunan tek kişi de o olmuştu; ama askerleri doğru yönlendirilmemişti. Burnes'ün evinin bulunduğu mahalleye ulaşmak için hızla şehrin çevresini dolaşacakları yerde, toplarını arkalarından çeke çeke kalabalık şehir merkezinin dar ve dolambaçlı sokaklarından götürmeye çalışmışlardı. Çok geçmeden köşeye sıkışarak pek çoğu silahlı ve sayıca kendilerinden çok kalabalık olan isyancıların eline düşmüşlerdi. İçlerinden 200'ü öldürülmüştü. Geri kalanları silahlarını bırakarak, sığınmak için Bala Hisar'a doğru kaçmaya başlamış, bu yakışık almaz ricat sırasında Britanyalı kurtarma ekibinin korumasından yararlanmışlardı.

Kaye bize, güya şahı korumak için orada bulunan askerlerin uğradığı küçük düşürücü hezimetin Afgan şahını, şahsi güvenliği konusunda "acınası bir moral bozukluğu ve telaş"a düşürdüğünü anlatır. Bu beklenmedik kanlı olaylar Britanyalıları da fena halde sarsmıştı. Bir subay günlüğüne, "Bütün Afgan milleti içinde bel bağlayabileceğimiz tek bir dost bile olmadığı gerçeği bütün sevimsizliğiyle kendini dayatıyordu" diye not etmişti. Garnizonun nice zamandır tadını çıkardığı o eğlenceli ve lüks hayatın sonunun geldiği açıktı. Macnaghten, ölümünden sonra bulunan yarım kalmış bir resmi notta, ayaklanmayı öngörmeyi başaramamasını gerekçelendirmeye çalışmıştı. "Yaklaşmakta olan fırtınayı öngörmediğim için suçlu bulunabilirim" diye yazmıştı. "Buna verebileceğim tek

cevap, halkın duygularını gözlemek için çok daha iyi imkânlara sahip olan diğerlerinin, bunun yaklaşımda olduğundan hiç şüphelenmemeleriydi.” Macnaghten notunda, uyarılarını kulak ardı ettiği Rawlinson’ın ya da Pottinger’in adını anmıyor ama şimdi herkesin ölü kabul ettiği Burnes’ü tehlike konusunda kendisini uyarmadığı için suçlamaya çalışıyordu. Burnes’ün, öldürülmesinden önceki akşam, “böyle sakın” bir zamanda yeni görevine başlamak üzere şehirden ayrıldığı için kendisini tebrik ettiğini iddia ediyordu. Halbuki Burnes’ün üstünün gidişini görmek için sabırsızlıktan yerinde duramadığı ve şehirden ayrılışını, dolayısıyla da onun görevini üstlenmesini erteletebilecek bir şey söyleme ihtimalinin olmadığı kimse için sır değildi.

Arkadaşı Mohan Lai’ye göre, o gece şahsi güvenliğini ciddi bir biçimde ihmal etmiş olsa bile, Burnes durumu hiç de sakın görmüyordu. Bir akşam önce, “Bu ülkeden gitmek zorunda kalacağımız günler çok uzak değil” demişti. Keşmirli bunu, Burnes’ün Afganlar arasında Britanyalılara karşı giderek derinleşen düşmanlığın gayet farkında olduğu şeklinde yorumlamıştı. Halbuki pekâlâ Londra’da henüz açıklanan yeni Afganistan politikasına atıfta bulunuyor da olabilirdi. Zira o yılın Ağustos ayında Sir Robert Peel başkanlığındaki bir Tory hükümeti Melbourne’ün Whig hükümetinin yerini almış ve derhal sıkı tasarruflara gitmeye başlamıştı. Afganistan’da asker bulundurmak servetlere mal oluyordu ve Rus tehdidinin gerelemiş gibi görüldüğü bir sırada Şüca’nın artık kendi ayakları üzerinde durması gerektiği hissediliyordu. Bu nedenle, Şüca’nın kuvvetleri oluşturulurken, Britanya’nın Afganistan’daki siyasi varlığının olmasa bile askeri varlığının aşamalı biçimde azaltılması önerilmişti. Başlangıç olarak, Macnaghten’a, Kabil ile Britanya Hindistan’ı arasındaki hayati geçitlere hâkim olan aşiretlere yapılan müsrifçe ödemeleri kesme talimatı verilmişti. Bunun çok tehlikeli bir hamle olduğu kanıtlanacaktı zira bundan önce sessiz sakın duran bu aşiretler ayaklanmaya ilk katılanlar arasında yer alacaklardı.

Bu arada, kışlalardaki Britanyalılar silahsız ve (henüz) örgütsüz asilerin üzerine gidecekleri yerde, kuşatma olasılığına karşı hazırlıklara başlamışlardı. Bala Hisar’ın dışına taşınmayı kabul etmekle

akılsızlık ettiklerini ancak şimdi kavıyorlardı. Dört bir yandan tepelerle çevrili, alçak ve bataklık bir arazide yer alan kışlaların savunmaya son derece elverişsiz olduğu ortaya çıkmıştı. Dahası binalar, savunmacıların ateş ve gözlem hatlarını kapatan meyve bahçeleriyle çevriliydi ve görüşün çok sıkıntılı olduğu bu araziden geçen sayısız sulama kanalı saldırganlara mükemmel bir koruma sağlıyordu. Britanyalıların mevzii kerpiç bir duvarla çevriliydi ama bazı yerlerde yüksekliği bel seviyesini geçmeyen bu duvar, keskin nişancılara ve top atışlarına karşı çok az koruma sağlıyordu. Macnaghten'in mühendisleri Bala Hisar'dan taşınma sırasında onu bu hususta uyarılmışlardı ama Büyük Oyun profesyonellerinin tersine onun askeri tecrübesi yok denecek kadar azdı ve her durumda, böyle beklenmedik bir olayın asla çıkmayacağından emindi. Böylece, onların uyarılarını kulak ardı etmiş, sonuçta 4.500 Britanyalı ve Hintli asker ile içlerinde 30 kadar Britanyalı kadın, çocuk ve dadının bulunduğu 12.000 sivil kendilerini, Kaye'in "ovadaki koyun ağılları"ndan hallice diye betimlediği kışlalarda kuşatılmış halde bulmuşlardı.

Macnaghten ve Elphinstone olayın ilk işaretlerinde kararlı ve hızlı bir şekilde hareket etmiş olsaydılar, bütün garnizonu yüksek koruyucu duvarlarıyla Bala Hisar'a taşımakta gecikmezlerdi. Ama böyle riskli bir girişime kalkışmak için iş iştenden geçene kadar oyalanmaya devam ettiler. Macnaghten oyalanmayı bırakacağı yerde, izlediği politikalarla herkesi içine soktuğu tehlikeyi savuşturmak için başka bir yol aradı. Durumu isyankâr hiziplerin ve aşiretlerin aleyhine çevirme umuduyla, becerikli Mohan Lai'yi arabulucu olarak kullanarak, kilit konumdaki Afgan liderlerin desteğini satın almaya çalıştı. Yüklü miktarlarda bahşiş dağıtıldı ya da vaat edildi (zira Macnaghten'in hazinesinin büyük bölümü kalabalığın elindeydi) ama bunun çok az etkisi oldu. Kaye, "Doyuracak çok fazla iştah, uzlaştırılacak çok fazla çıkar çatışması vardı" diye gözlemlemişti. "Bu defa, para keseleri gösterilerek bastırılamayacak kadar güçlü bir hareket söz konusuydu. Para şıkırtıları çileden çıkmış öfkeli bir halkın sesini bastıramazdı."

Durumun her saat başı biraz daha kötüleşmesiyle, daha etkili bir şeyler yapmak gerektiği belli oldu. Kimin fikri olduğu açık

Henry Pottinger (1789-1856).
Üsteğmenken at cambazı ve derviş
kılığına girerek Hindistan'a giden
yolları keşfetti.

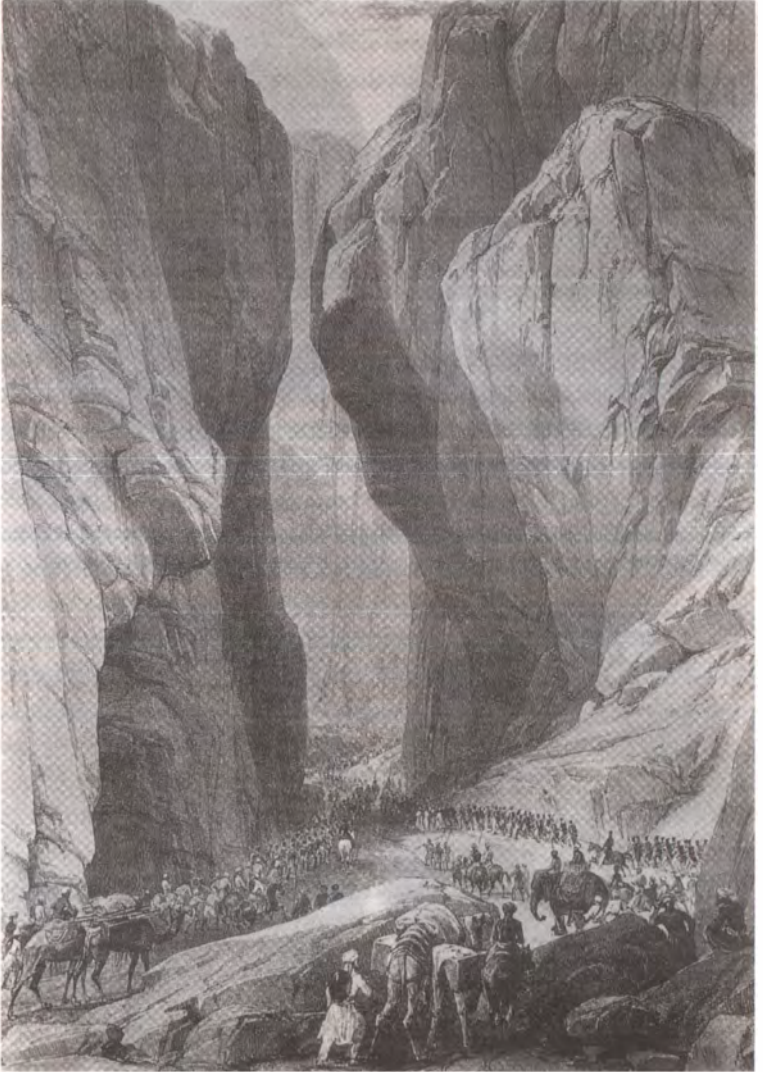
Arthur Conolly (1807-1842). "Büyük
Oyun" tabirini buldu ve sonradan
Buhara'da boynu vurularak öldürüldü.
Burada İranlı kılığında görülüyor.

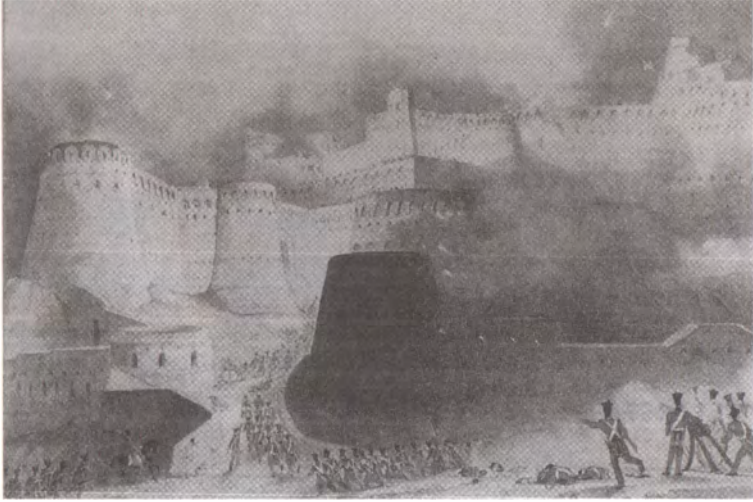
General Yermolov (1772-1861).
Kafkasya fatihi. Sonradan gözden
düşüğünde askerleri ağlayacaktı.

General Paskeviç (1782-1856).
Yermolov'un yerine geçti ve Rusya'nın
güneye doğru amansız ilerleyişini
sürdürdü.

1839'da, Kabil yolunda Bolan Geçidi'ne giren Britanya askerleri. Rus askerlerinin de Bolan ve Hayber geçitleri üzerinden Hindistan'a inebileceğinden korkuluyordu.

1839'da Britanyalıların Afganistan'da ilerleyişi. Kabil'den önceki son kale olan Gazne, kapılarının Üsteğmen Henry Durand tarafından havaya uçurulmasından sonra düştü.

Britanyalıların 1842'de Afganistan'dan geri çekilişi. 44. Piyade Alayı'nın Gandamak köyündeki son direnişi. Köyde hâlâ kemiklerine rastlanabilir.

Üstte: Zincire vurularak emirin haşere kaynakayan zindanına götürülen talihsiz Yüzbaşı Conolly (sağda) ve Albay Stoddart –Victoria döneminden bir sanatçının çizimi.

Solda: Kötü şöhretli Buhara emiri Nasrullah. Britanyalıların Afganistan'da uğradığı felaketten cesaret alarak, Haziran 1842'de Conolly'nin ve Stoddart'ın başını uçurtmuştu.

Sir Alexander Burnes
(1805-1841) Afgan
kıyafetleri içinde. Sonunda
Kabilli fanatik bir güruh
tarafından bıçaklarla
parçalanarak öldürülmüştü.

General Konstantin
Kaufman (1818-1882).
Türkistan'ın ilk genel
valisi ve Rusya'nın Orta
Asya'daki fetihlerinin
mimarı.

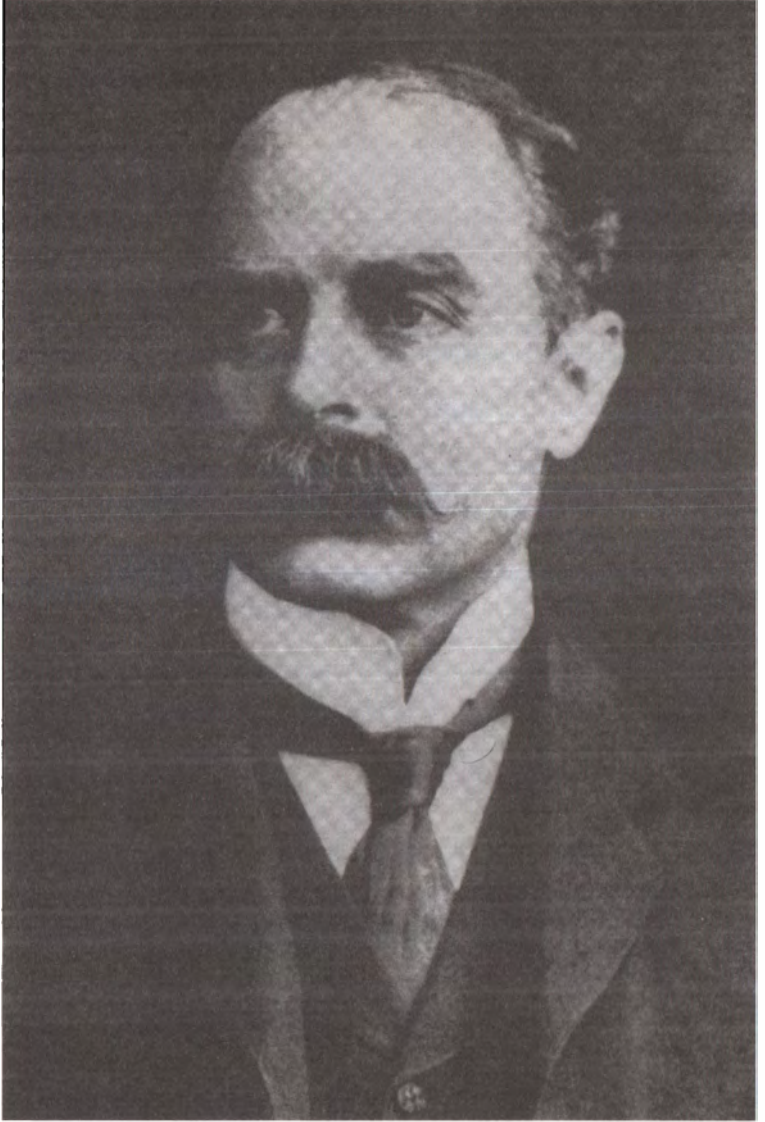
Klasik bir Büyük Oyun görüntüsü: Teleskobunu tüfeğinin kılıfına dayayarak geçitleri gözleyen bir asker.

Pamirler'de bir makineli tüfek mevziinde görevli Kazaklar – Rusya'nın Hindistan'a yönelik son hamlesinden bir sahne.

Komşusu iki süper gücün Abdurrahman'a uyguladığı baskıyı anlatan, *Punch* dergisinde çıkmış bir karikatür.

Francis Younghusband (1863-1942). Büyük Oyun'da iki tarafın da son büyük hamlesi olan 1904'teki Lhasa Seferi sırasında.

olmamakla birlikte, çok geçmeden bir çözüm bulunacaktı. Mohan Lai'nin isyanın başlıca liderlerinden birini öldürmeyi başaracak kişiye 10.000 rupilik bir ödül vermesine müsaade edildi. Ona bu talimatla birlikte bir isim listesi veren, Arthur Conolly'nin küçük kardeşi ve Macnaghten'in kadrosunda kıdemsiz bir siyasi subay olan Üsteğmen John Conolly'ydi. Conolly o sırada Bala Hisar'da bulunuyordu ve endişe içindeki Şüca'yla irtibatı sağlıyordu. Başka her yerde olduğu gibi, temas ayağına çabuk haberciler aracılığıyla sürdürülüyordu; bunlar, üzerlerine sakladıkları gizli mesajlarla, sıra dayacağından geçirilme riskini göze alarak hayatlarını tehlikeye atan adamlardı. Macnaghten kan parası teklifini öğrenince, Britanyalılara hiç yakışmayan bu dalavereden dehşete kapıldığını söyledi. Ama düşman reislerin *yakalanması* için ödüller teklif edilmesini şüphesiz kabul etmişti. Kaye, Üsteğmen Conolly'nin "böyle sorumluluk gerektiren bir konuda", amirinden önceden onay almaksızın kendi başına hareket etmiş olabileceğinden emin değildi. Macnaghten'in kan parası teklifinden haberi olduğu ve buna bilfiil izin vermese bile göz yumduğu sonucuna varır. Macnaghten da Conolly de ölümün eşliğinden döndüklerinden, bu gerçeğe olabildiğince yakın bir açıklamadır.

Gerçekten de Conolly'nin listesinin üst sıralarında yer alan iki asi lider çok geçmeden esrarengiz bir şekilde öldüler ve anında ödül için talepler geldi. Talepte bulunanlardan biri adamlardan birini vurarak öldürdüğünü iddia etti, diğeri ise ötekini uyurken boğarak öldürdüğünü savundu. Ne var ki Mohan Lai bunların anlattıkları hikâyelere inanmadı ve para hiçbir zaman ödenmedi. Keşmirli, ödülü adamların *kelleleri* için teklif ettiğini ve iddia sahiplerinin bunları getiremediklerini savundu. Ama adamların ortadan kaldırılması garnizonun içinde bulunduğu tehlikeyi hafifletmedi. Asi liderlerin saflarında aniden oluşan bu eksilme ne kararlılıklarını zayıflattı ne aralarında bölünme yarattı. Zira tam o sırada, sürgündeki Dost Muhammed'in sevgili oğlu Muhammed Ekber Han'ın, artık Britanyalılara ve kuklaları olan şaha karşı topyekûn bir ayaklanma haline gelmiş hareketin başına geçmek üzere Türkistan'dan yola çıktığı haberini almışlardı. Bu ateşli savaşçı, Prens Şüca'yı de-

virme, Britanyalıları def etmeye ve babasını yeniden tahta oturtmaya ant içmişti.

Bu arada, kışlalarda işler giderek daha da kötüleşiyordu. Etraftaki Britanya mevzilerinin epeyce can kaybıyla asilerin eline geçtiği haberleri geliyordu. Kayıplar arasında bütün bir Gurka alayı da vardı. Birtakım subaylar öldürülmüş, içlerinde Herat kahramanı Binbaşı Eldred Pottinger'ın da bulunduğu başkaları yaralanmıştı. Acımasız Afgan kışı her zamankinden çok daha erken bastırmıştı; su, yiyecek ve ilaçlar azalıyor, moraller bozulmaya başlıyordu. Cesaret de azalıyor olmalıydı zira garnizonun asilere karşı düzenlediği tek büyük saldırı küçük düşürücü ve pahalıya patlayan bir yenilgiyle sonuçlanmış, Britanyalı ve Hintli askerler paldır küldür kendi hatlarına geri kaçmışlardı. Kaye bunu “utanç verici ve felaket getiren” bir girişim olarak niteleyecekti. Olay 23 Kasım'da, Afganların ansızın Britanya mevziine yukarıdan bakan bir tepeye iki top getirip aşağıdaki kalabalık karargâhı bombalamaya başlamalarıyla meydana geldi.

O ana kadar Macnaghten'la kavga etmeye düşmanla savaşmaktan daha fazla enerji harcayan General Elphinstone bile bu tehdidi göz ardı edemedi. Hiç de istekli olmayan bir tugay komutanına bir süvari ve piyade kuvvetiyle ileri atılma emri verdi. Tepeyi ele geçirmeyi ve topları susturmayı başaran komutan, bundan sonra dikkatini düşmanın elinde tuttuğu aşağıdaki köye çevirdi. İşte işler burada ters gitmeye başladı. Topların her zaman ikişer ikişer hareket etmesini gerektiren, uzun zamandır geçerli bir talimat vardı ama komutan her nedense, belki de daha fazla hareket kabiliyeti kazanmak için, yanına sadece bir tane 9 librelik top almıştı. İlk başta bu topun şarapnellerinin şehri işgal eden Afganlar üzerinde yıkıcı bir etkisi oldu ama çok geçmeden top ısınmaya başlayarak en gerekli olduğu anda çalışmaz oldu. Sonuçta, köye yapılan saldırı geri çekildi. Bu arada, Afgan komutanlar zor durumdaki yoldaşlarının yardımına çok sayıda atlı ve yaya asker göndermişlerdi. Tehlikeyi gören tugay komutanı derhal piyadesini iki kareye ayırıp süvarilerini bunların arasına yığdı ve Waterloo Savaşı'nı kazandıran taktiklerin burada da aynı ölçüde yıkıcı olacağından emin bir şekilde, düşmanın saldırıya geçmesini beklemeye başladı.

Ama mesafelerini koruyan Afganlar, *jezail* denen uzun namlulu fitilli tüfekleriyle, sıkıca istiflenmiş Britanyalı karelerin üzerine ağır ateş açtılar. Parlak kırmızı urbalarıyla kolay hedef olan askerler, dehşet içinde, daha kısa namlulu olan kendi tüfekleriyle düşmanı vuramadıklarını, kurşunların hiçbir zarar vermeden hedeflerin gerisine düştüğünü gördüler. Normalde, komutan toplarını Afganların üzerine çevirerek saflarında toplu bir katliama neden olabilir, bundan sonra da süvariler için kalan kısmını görebilirdi. Ama Kaye'in gözlemlediği gibi, sanki "Tanrı'nın laneti bu talihsiz insanların üzerindeydi" zira ellerindeki 9 librelik tek top hâlâ patlama riski olmadan kullanılamayacak kadar sıcaktı ve nişancılara hedef olan askerler sapır sapır dökülüyorlardı. Sonra, çok aşağıdaki kışlalardan dehşet içinde muharebeyi izleyenler, kalabalık bir düşman grubunun bir sel yatağından sürüne sürüne, hiçbir şeyden kuşkulanan Britanyalıları doğru ilerlemeye başladığını gördüler. Bunlar çok kısa bir süre sonra gizlendikleri yerden çıkıp vahşi çılgınlıkla düşmanlarının üzerine atıldılar; berikiler anında dönüp kaçtılar. Çaresizlik içinde adamlarını toparlamaya çalışan komutan, büyük bir cesaret göstererek tek başına düşmanın karşısına dikilirken, borazancısına *dur* borusunu çalmasını emretti. Kaçan askerlerin durmasını sağlayan bu emir işe yaradı. Subaylar onları yeniden düzene soktu ve süvari destekli bir süngü taarruzu, durumu tersine çevirerek düşmanın dağılmasını sağladı. Artık 9 librelik top da yeniden çalışmaya başlamıştı ve Afganlar sonunda ağır kayıplara uğratarak def edildiler.

Ama Afganlar ders çıkarmakta hızlı olduklarından Britanyalıların zaferi kısa ömürlü oldu. *Jezail* ateşlerini talihsiz topçuların üzerine yönelterek onları 9 librelik topu kullanamaz hale getirdiler. Aynı zamanda da Britanyalıların tüfeklerinin menzilinın epeyce dışından, güçleri tükenen askerlere karşı öldürücü yaylın ateşini sürdürdüler; askerlerin morali bir defa daha tükenmeye başladı. Ve gene görünmeyen bir sel yatağından sürünerek yukarıya tırmanan bir grup Afgan, kan dondurucu çılgınlık ve parlayan uzun bıçaklarla ansızın üzerlerine atlayınca morallerini tamamen kaybettiler; bu arada yoldaşları kayaların arkasındaki görülmesi neredeyse

imkânsız mevzilerinden aralıksız ateş etmeyi sürdürüyorlardı. Britanyalı ve Hintli askerler için bu kadarı çok fazlaydı. Saflarından çıktılar ve yaralıları kaçınılmaz sonlarına terk ederek, tepeden aşağı koşar adım kışlalara geri kaçtılar.

Kaye, “Britanya kuvvetinin uğradığı bozgun mutlak” diye yazmıştı. “Avrupalı ve yerli askerlerden oluşan piyadeler ve süvariler karmakarışık halde kışla duvarlarına kaçtı.” Muharebeyi Britanya hatlarından izlemiş olan General Elphinstone ile kurmay subayları boş yere askerleri toparlamaya ve tekrar Afganların üzerine sürmeye çalıştılar. Askerler 300 silah arkadaşlarından başka, bütün cesaretlerini ve disiplinlerini de kaybetmişlerdi. Kaye’in dediği gibi, “Britanyalı birer subay olduklarına unutmışlardı.” İlerleyen Afganlar ile kaçan Britanyalılar o kadar birbirine karışmıştı ki kışlanın topları artık güvenle ateşlenemiyordu. Kaye, zafer kazanan düşman peşlerini bırakmasaydı, bütün garnizonun boğazlanmasının işten bile olmayacağını yazacaktı. Ama bir mucize sonucunda, anlaşıldığı kadarıyla komutanlarının emriyle geride durdular ve bundan kısa bir sonra dağılıp gittiler. Genç bir subay, “Kendi başarılarına şaşırmış gibi görünüyorlardı ve tepenin üzerinde kalan cesetleri tüyler ürpertici bir şekilde sakatladıktan sonra, sevinç nidalarıyla şehre çekildiler” diye yazmıştı.

Ertesi sabah, Afganlar ateşkes önererek Britanyalıları şaşırttılar. Yanında 6.000 savaşçıyla gelen Muhammed Ekber Han da şimdi büyük bir coşku içinde asilere katılmıştı. Böylece Afganların gücü 30.000 yaya asker ve süvariye ulaşmış, yani sayıları Britanya askerlerinin yaklaşık yedi katına yükselmişti. Ekber’in arkasında bu kadar ezici bir kuvvetle, babasının tahttan indirilmesinin intikamını almak için Britanya garnizonunun tamamını kılıçtan geçirmek isteyeceğine kuşku yoktu. Ama eğer babasını tekrar tahta oturtacaksa, temkinli davranması gerektiğini biliyordu zira Dost Muhammed hâlâ Hindistan’da Britanyalıların elinde güvendeydi. Macnaghten ise garnizon imha edilmekten ya da açlıktan kurtarılacaksa, Afganlarla müzakere etmekten başka pek bir seçeneği olmadığını görüyordu. Ama bunu yapmayı kabul etmeden önce,

Elphinstone'dan, Kandahar'dan yola çıktığı bildirilen takviye güçlerin bir-iki gün içinde şehre varmaması halinde, durumlarının askeri açıdan umutsuz olduğunu açıklayan yazılı bir beyan kaleme almasını istedi. Zira hâlâ kariyerini kurtarma umudu olduğundan, içine düştükleri kötü durumun suçunu Elphinstone'un beceriksizliğine ve askerlerinin ödlekliliğine bağlamaya kararlıydı.

General gerekeni yapıp ona istediği raporu verirken, Afganlarla müzakere edilmesini de tavsiye etti. Garnizonun büyük sorunlar listesi (Macnaghten bunları zaten gayet iyi biliyordu) şöyle bitiyordu: "Buradaki mevzimizi üç haftadan uzun süre kuşatma altında tutmuş olarak, erzak ve yem ihtiyacı, askerlerimizin azalması, büyük yaralı ve hasta sayısı, kaldığımız geniş ve konumu elverişsiz kışlaları savunmanın güçlüğü, kışın yaklaşması, iletişimimizin kopması ve bütün ülkenin bize karşı silahlanmış olması nedeniyle, artık bu ülkede konumumuzu korumamızın mümkün olmadığı görüşündeyim." Tam o sırada eline geçen iki istihbarat notu, generalin içini daha da karartmıştı. Bu notlardan birine göre, Ekber Britanyalıları yiyecek sattığı ya da tedarik ettiği saptanan her Afgan'ın anında öldürüleceğini ilan etmişti. İkincisine göre ise güneyden gelmesi beklenen kurtarma gücü geçitlerdeki ağır kar yağışı nedeniyle geri dönmek zorunda kalmıştı ve o kış Kandahar'a ulaşamayacaktı.

Generalin umutsuz öngörüsünden güç alan Macnaghten, Lord Auckland'e içinde bulundukları vahim durumu betimleyen ve bunun sorumluluğunu doğrudan, kötü yönlendirilmekle ve korkaklıkla itham ettiği askerlerin üstüne yıkan acil bir ileti yazdı. "Erzakımız iki-üç gün içinde tükenecek ve askeri yetkililer bana şiddetle teslim olmayı tavsiye ettiler" diye belirtip kibirle ekledi: "Ben son ana kadar bunu yapmayacağım." Macnaghten hâlâ, liderleri arasında var olduğunu bildiği bölünmelerden istifade ederek Afganları alt edebileceği inancındaydı. Bu nedenle, yaptıkları ateşkes teklifine karşılık, koşulları tartışmak üzere bir temsilciler heyeti göndermelerini önerdi. Müzakereler yürürken, hepsi tepeden tırnağa silahlı Afgan kalabalıklarının kışlaların etrafındaki alçak duvarların içine doluşup Britanyalı ve Hintli askerlerle mu-

habbete başlamalarıyla, Britanya hatlarında olağanüstü sahneler oluştu. İçlerinden pek çoğu taze sebzeler getirmiş, bunları daha birkaç saat önce öldürmeye çalıştıkları insanların ellerine tutuşturmaya çalışıyorlardı. İlk başta sebzelerin bir şekilde “dikenli”, hatta zehirli olabileceğinden korkuldu ama dikkatle incelendiğinde bu kuşkunun yersiz olduğu anlaşıldı.

Afgan müzakereciler ilk olarak, hâlâ Bala Hisar’ın heybetli duvarlarının ve siperlerinin arkasında emniyette olduğu söylene-bilecek Şah Şüca’nın kendilerine teslim edilmesini istediler. Şahın hayatını garanti altına alacaklardı (halbuki bir daha asla tehdit oluşturmaması için gözlerini çıkarma niyetinde oldukları fısılda-nıyordu). Sonra, Afganistan’daki bütün Britanya askerlerinin önce silahlarını teslim edip ardından Hindistan’a gitmek üzere hemen ülkeden ayrılmasını ve bu yapılırken Dost Muhammed’in de ken-dilerine geri verilmesini talep ettiler. Ve aldatılmadıklarından emin olmak için, askerlerin tamamı ülkeden ayrılana ve Dost Muham-med sağ salim Kabil’e geri dönene kadar, Britanyalı subayları ve ailelerini rehin tutmak niyetindeydiler. Bu taleplerin Macnaghten için kesinlikle kabul edilemez olduğunu söylemeye gerek yok. İki tarafın da öfkeyle yeniden savaşa girmeye ant içmesi ve görüşmele-rin kesilmesiyle, coşku ve muhabbet bir anda sona erdi.

Ama savaş yeniden başlamadı. Birkaç gün sonra, bu defa kış-lalara 1,5 kilometre mesafede, Kabil Nehri kıyısında ikinci bir toplantı ayarlandı. Önde gelen aşiret reislerinden oluşan Afgan heyetine bizzat Ekber başkanlık etti. Bu sefer Macnaghten kendi tekliflerini ortaya koydu. Önceden hazırlanmış Farsça bir beyan metnini okumaya başladı: “Son zamanlardaki olaylardan, Britan-ya Ordusu’nun Şah Şüca’yı desteklemek için Afganistan’da kalma-ya devam etmesinin Afgan milletinin büyük çoğunluğunda hoş-nutsuzluk yarattığı belli olmuştur ve Britanya hükümeti bu ülkeye asker yollamakla Afganların bütünlüğünden, mutluluğundan ve refahından başka bir hedef gözetmemiş olsa dahi, mevcudiyeti bu hedefi akamete uğrattıyorsa, kalmayı arzulaması mümkün değil-dir.” Dolayısıyla, Afganların sınırdan güvenli geçiş imkânı sağla-maları koşuluyla, Britanyalılar bütün askerlerini geri çekeceklerdi.

Şah Şüca (anlaşıldığı kadarıyla kendisine danışılmamıştı) tahtından feragat edecek ve Britanyalılarla birlikte Hindistan'a dönecekti. Ekber sınıra kadar onlara bizzat eşlik edecek ve güvenliklerinden şahsen sorumlu olacak, bu arada Britanyalı dört subay (ama aileleri değil) Kabil'de rehin olarak kalacaktı. Britanya garnizonunun Hindistan'a sağ salim ulaşmasıyla, Dost Muhammed Kabil'e ilerlemekte, Britanyalı subaylar da ülkeye dönmekte serbest olacaklardı. Nihayet, son zamanlarda yaşanan olaylara rağmen, iki milletin dost kalacağı ve Afganların eğer ihtiyaçları olursa, Britanya'nın sağlayacağı destek karşılığında başka hiçbir yabancı güçle ittifaka girmemeyi kabul edecekleri umut ediliyordu.

Bu hiç de görüldüğü gibi bir teslimiyet değildi. İliklerine kadar entrikacı bir adam olan Macnaghten, çaresizce son bir kumar oynuyordu. Mohan Lai'den, en güçlü reislerden bazılarının aslında haşin ve buyurgan bir hükümdar olan Dost Muhammed'in dönmelerinden korktuklarını ve ondan daha zayıf ve uysal bir adam olan Şah Şüca'yı tercih ettiklerini öğrenmişti. Bunların bu kadar eli açık olan Britanyalıların gidişini görmek için Ekber kadar acele ettikleri de yoktu. Afganlar Macnaghten'in tekliflerini aralarında tartıştıktan sonra, görüldüğü kadarıyla oybirliğiyle, bunları prensipte kabul ettiler. Kış bastırmadan garnizonun boşaltılması ve anlaşmanın diğer kısımlarının uygulanması için derhal hazırlıklara başlandı. Ama Şüca'nın hemen gidiyor olması gerçeği karşısında, Dost Muhammed'in dönüşünden endişe duyanlar, Macnaghten'in da öngördüğü gibi ikirciklenmeye başladılar. Macnaghten Mohan Lai'yi bir kez daha aracı olarak kullanarak ve baştan çıkarıcı altın vaatleriyle Afgan saflarındaki bölünmeyi derinleştirmek için işe koyuldu. Keşmirli ajana, "Şayet Afganların bir kısmı askerlerimizin ülkede kalmasını diliyorsa, Afgan milletin dileklerine uygun olduğuna inanılarak verilen gitme taahhüdünden vazgeçmekte serbest olduğumu düşüneneğim" dedi.

Yorulmak bilmez Mohan Lai, sonraki birkaç gün boyunca, Afgan liderleri arasına nifak sokmak ve olabildiğince çok kişiyi Ekber'in aleyhine döndürmek için hummalı faaliyetler yürüttü. Kaye, Macnaghten'in Afganlar arasında gerçek bir birlik olmadı-

ğını, sadece tarafların işine geldiğinde geçici ittifaklar kurulduğunu bildiğini yazar. “Son günlerinde elçinin dikkatini dağıtan, değişip duran pek çok entrikayı ve planı berrak ve anlaşılır bir bütün halinde toparlamak kolay değildir” diye de ekler. “Anlaşıldığı kadarıyla, önce bir tarafa, sonra bir başkasına dönerek, sonuncusundan daha umut vaat eder gibi görünen her yeni kombinasyonun üzerine şevkle atlıyordu.” Çok geçmeden Macnaghten’in stratejisinin işler gibi olduğunu gösteren emareler belirdi. Ekber ve destekçileri üzerlerinde onun güçlü baskısını hissediyorlardı.

22 Aralık akşamı, Ekber Macnaghten’a önereceği yepyeni bir teklif olduğunu bildirmek için Britanya hatlarına gizli bir haberci gönderdi. Teklif tek kelimeyle şaşırtıcıydı. Neticede, Şah Şüca’nın tahtta kalmasına müsaade edilecek ama Ekber onun veziri olacaktı. Britanyalılar bahara kadar Afganistan’da kalacak, ondan sonra, bu sanki kendi tercihleriymiş gibi yapıp giderek zevahiri kurtaracaklardı. Sir Alexander Burnes cinayetinin arkasındaki kişi olduğu bilinen adam da yakalanacak ve cezalandırılması için Britanyalılara teslim edilecekti. Bütün bunlar karşılığında, Ekber’e 300.000 sterlinlik toplu bir para ve 40.000 sterlinlik bir yıllık ödenek verilecek, ayrıca bazı rakiplerine karşı Britanyalılardan yardım görecekti.

Ekber’in bu tavize, Mohan Lai’nin yardımı ve Britanya altınları vaadiyle Şah Şüca’nın davasına kazandığı taraflarca zorlandığı açıktı ya da Macnaghten’a öyle geldi. Macnaghten galip gelmişti. Britanyalıları küçük düşmekten, garnizonu katliamdan, Şüca’yı tahttan feragat etmekten, kendi kariyerini de mahvolmaktan kurtarmıştı. Ertesi sabah için, ikisinin büyük bir gizlilik içinde anlaşmaya son şeklini verecekleri bir buluşma ayarlandı. O gece Macnaghten Elphinstone’a çalakalem bir not yazarak, Ekber’le bütün kaygılara son verecek bir anlaşmaya vardığını bildirdi.

Macnaghten ertesi gün üç siyasi subayının eşliğinde, Ekber’in buluşmayı kabul ettiği yere gitmek üzere yola çıktı. Bunun bir tuzak olup olmayabileceğini soran Elphinstone’a kesin bir dille şu cevabı verdi: “Her şeyi bana bırakın. Ben bu işlerden sizden daha iyi anlı-

yorum.” Benzer korkular, onunla gitmesi için seçilen subaylardan biri ve kendi karısı tarafından da dile getirildi. Mohan Lai de onu Ekber’in güvenilir bir adam olmadığı konusunda uyarmıştı. Ama kimsenin cesaretsizlikle suçlayamayacağı Macnaghten onlara kulak asmadı. “Kalleşlik, tabii ki olur” dedi. Ama başarı onurlarını kurtaracak ve göze aldıkları tehlikeyi bol bol telafi edecekti. “Rezil olmaktansa, bin defa ölmeyi göze alırım” diye de ekledi.

Ekber ve adamları onları kışlaların güneydoğu köşesine 600 metre mesafede, Kabil Nehri’ne bakan karlı bir tepenin yamacında bekliyorlardı. Afganlar yukarı çıkan Britanyalıları “Selamünaleyküm!” diyerek karşıladılar. Hizmetkârlar yere haşalar sermişti ve iki tarafın birbirlerini at sırtında selamlamasından sonra, Ekber Macnaghten ve arkadaşlarına atlarından inip oturmalarını önerdi. Subaylardan Yüzbaşı Kenneth. Mackenzie sonradan şöyle yazacaktı: “İnsanlar önseziden bahsederler. Sanırım bana da öyle bir şey oldu zira kendimi atımı bırakmaya ikna etmekte zorlanıyordum. Ama sonunda bunu yaptım ve *serdar*ların arasına oturmaya davet edildim.” Herkes sakince oturduğunda, Ekber gülümseyerek Macnaghten’a döndü ve ona önceki akşam yapılan teklifi kabul edip etmediğini sordu. Macnaghten, “Neden olmasın?” diye karşılık verdi. Bu iki kısa sözcük sadece onun değil, bütün garnizonun kaderini belirleyecekti.

Macnaghten’ın bilmediği şeydu: Ekber, çevirdiği dolabı öğrenmiş ve bu kumpası kendi lehine çevirmeye karar vermişti. Nitekim diğer reislerle Macnaghten’ın onları devreden çıkarmak ve arkalarından iş çevirerek kendisiyle gizli bir anlaşma yapmak istediğini açıklamıştı. Ve şimdi –anlaşıldığı kadarıyla reislerden bazıları orada bulunuyordu– İngiliz’in yaptığı kalleşliği kendi kulaklarıyla duymuşlardı. Ekber’in niyeti hiçbir zaman Britanyalıların ya da Şüca’nın ülkede kalmaya devam etmesine izin vermek olmamıştı. Teklifinin tek amacı Macnaghten’ı tuzığa düşürmek ve aleyhine döndürmeye çalıştığı reislerin sadakatini tekrar kazanmaktı. Tek yaptığı, kalleşliğe kalleşlikle karşılık vermek olmuş ve galip gelmişti.

Hâlâ bir şeyden şüphelenmeyen Macnaghten, orada bulunan bazı yabancıların kim olduklarını sordu. Ekber ona telaşlanma-

masını söyleyip ekledi: “Hepimiz gizlilik içindeyiz.” Yüzbaşı Mackenzie’ye göre, bunu söyledikten hemen sonra adamlarına “*Begiiir! Begiiir!*”, yani “Yakala! Yakala!” diye bağırdı. Mackenzie ve iki arkadaşı arkadan kısıvrak yakalandı ve Ekber bir başka reisle birlikte Macnaghten’ı tuttu. Mackenzie Ekber’in suratında “şeytani bir vahşet” ifadesi gördüğünü hatırlıyordu. Macnaghten sürükleneye sürükleneye tepeden aşağı götürülürken, bir an için onun yüzünü de gördü. Sonradan, “Dehşet ve şaşkınlık içindeydi” diye yazacaktı. Onun, “*Ez beraye Hoda*”, yani “Allah aşkına” diye bağırdığını da duydu. Ama o an kendi canının derdindeydi zira daha bağınaz bazı Afganlar onun ve subay arkadaşlarının kanını istiyorlardı. Ama anlaşıldığı kadarıyla, Ekber canlı olarak yakalanmalarını emretmişti. Silahları üzerlerinden alındıktan sonra, silah zoruyla Ekber’in adamlarından üçünün atına binmeleri ve arkalarına oturup ilerlemeleri emredildi. Sonra, peşlerinde hâlâ öldürülmelerini isteyen öfkeli adamlar varken, yıldırım hızıyla yakınlardaki bir kaleye götürülüp soğuk ve rutubetli bir hücreye atıldılar. Talihsizlik eseri, silah arkadaşlarından Yüzbaşı Trevor kovalamaca sırasında ya atından düşmüş ya da alaşağı edilerek karlar içinde vahşice parçalanarak öldürülmüştü.

Macnaghten’ın tam olarak nasıl öldüğünü hiçbir zaman bilemeyeceğiz. Tepeden aşağı boğuşa boğuşa sürüklenmesinden sonra başına gelenlerin, katilleri dışında hiçbir tanığı yoktu. Ekber sonradan, niyetinin babası sağ salım dönene kadar onu rehin tutmak olduğuna ama tutsağın büyük bir şiddetle karşı koymasından ötürü, ellerinden kurtulup Britanya hatlarına kaçacağı korkusuyla onu öldürmek zorunda kaldıklarına yemin edecekti. Hikâyenin bir başka versiyonuna göre ise Macnaghten’ı babasının devrilmesinden şahsen sorumlu tutan Ekber, cinnet geçirip onu daha önce kendisine hediye ettiği, hatta nasıl doldurulacağını gösterdiği bir çift süslü tabancayla vurarak öldürmüştü.

Bu arada, bir şeylerin ters gittiğini fark eden kışlalardaki göz-cüler bunu General Elphinstone’a bildirmişlerdi. Ama beceriksizlik, kararsızlık ve düpedüz korkaklık bir defa daha ağır bastı zira kışlalardan yarım kilometre uzaklıktaki Macnaghten’ı ve arkadaş-

larını kurtarmaya çalışmak için hiçbir şey yapılmadı. Macnaghten Elphinstone'dan, bir aksilik çıkması ihtimaline karşı askerleri hazır bekletmesini istemişti ama o bunu bile yapmayı başaramamıştı. Sonradan bu eylemsizliğe gerekçe olarak, Macnaghten'in ve ona eşlik eden üç subayın anlaşılmayı kesinleştirmek üzere Ekber'le birlikte atlarıyla başka bir yere gittiklerinin sanılmasını gösterdi. Şoke edici gerçek daha sonra, garnizona geri dönmemeleri üzerine öğrenilmişti. O gece, dehşet içindeki garnizona, Macnaghten'in başı, kolları ve bacakları kesilmiş cesedinin çarşıdaki bir direkte asılı olduğu haberi ulaştı; kanlar içindeki kol ve bacakları, şehirde zafer nidaları eşliğinde dolaştırılıyordu.

Geçitlerde Katliam

Afganlar şimdi kendilerini Britanyalıların almasını bekledikleri intikama hazırlıyor, onların toplarının yıkıcı gücünden hâlâ büyük korku duyuyorlardı. Macnaghten'ın ölümündeki sorumluluğunu çarçabuk inkâr eden ve buna hayıflandığını dile getiren Ekber bile çok ileri gidip gitmediğinden şüpheliydi. Ne de olsa, sadece üç yıl önce babasının kuvvetlerini kolayca bozguna uğrattıklarında, düzgün bir şekilde yönetilen Britanya askerlerinin nasıl etkili olduklarını görmüştü. Ve o Britanyalıları rehin tutarken, onlar da en büyük rehineyi, babasını ellerinde tutuyorlardı.

Ama nasıl ki Sir Alexander Burnes'ün öldürülmesine misilleme yapılmadıysa, garnizon da şimdi benzer biçimde felce uğramışa benziyordu. Hâlâ iyi silahlı ve korkutucu olabilecek bir kuvvet olan Britanyalılar cesaret ve kararlılıkla yönlendirilseler, bu geç aşamada bile Afganları bozguna uğrattırıp durumu Ekber'in aleyhine çevirebilirlerdi. Ne var ki gut hastalığının perişan ettiği ve sakın bir emeklilik bekleyen yaşlı Elphinstone, bundan çok daha önce, eğer düpedüz korkak değilse, kararsızlık ve umutsuzluğun verdiği bir uyuşukluk içine girmişti. Bu uyuşukluk da astlarına sirayet

etmişti. Kıdemsiz bir subay, “Bütün çabalarımızı felce uğratan o kararsızlık, ertelemecilik ve yontemsizlik, yavaş yavaş askerlerde moral diye bir şey bırakmadı ve komutan vekilinin niteliklerinin bu eksikleri telafi etmede yetersiz kalması, sonunda hepimizin mahvına sebep oldu” diye yazmıştı. Kararlılıkla hareket etme iradesinden yoksun ve sadece birkaç günlük erzak ve levazımatı kalan Britanyalıların artık tek bir umudu olabilirdi, o da felaketin önüne geçmek için düşmanla yeniden müzakerelere başlanmasıydı.

Bir anlığına Britanyalıların intikam almasından korkan ama bu korkuyu yendiği belli olan Ekber, Noel Arifesi’nde kışlalara yeni elçiler gönderdi. Bunlar yeniden ama bu defa çok daha yüksek bir bedel karşılığında, güvenli geçiş sağlamayı teklif ettiler. Macnaghten ve Burnes ölmüş, diğer siyasilere çoğu ya Ekber’in eline düşmüş ya da hareketsiz bırakılmıştı; bu koşullarda, nankör bir iş olan aşırı zayıf bir pozisyonla müzakere etme görevi Eldred Pottinger’a verilmişti. Beş yıl önce Herat savunmasını o kadar başarılı bir şekilde örgütlemiş olan Pottinger, başından beri, Macnaghten ve Elphinstone’a henüz vakit varken Bala Hisar’a taşınmayı, kışlaları savunmaya kalkışmak yerine, gerekirse savaşarak oradan çıkmayı salık vermişti. Ama Elphinstone bunu yapmamak için hep birtakım nedenler bulmayı başarmıştı ve tehlikeyi gören Afganlar Kabil Nehri üzerindeki tek köprüyü yıktıklarından, artık bunu yapma şansları da kalmamıştı.

Kendisi de ağır bir şekilde yaralanan Pottinger gene de reisleri, henüz aralarında birlik sağlamaktan uzak olan Ekber’e ve müttefiklerine karşı topyekûn bir saldırı başlatmaya ikna etmeye çalıştı. Bu, Macnaghten’in öldürülmesine soğukkanlı bir öfke duyan askerlerden ve genç subayların tamamından destek gören bir stratejiydi. Pottinger, Ekber’in kesinlikle güvenilmez biri olduğu ve Macnaghten’in kalleşçe öldürülmesinin Britanyalıların ona verdiği bütün taahhütleri geçersizleştirdiği uyarılarında bulunarak, onunla herhangi bir pazarlık yapılmasına şiddetle karşı çıktı. Ama Elphinstone bunu reddetti zira o ve diğer kıdemli subaylar olabildiğince çabuk ve kendilerince en düşük riskle eve dönmek istiyorlardı. Macnaghten ve Burnes’ün ölmesiyle, Elphinstone ve

kurmaylarına kafa tutacak kimse kalmamıştı. Bunların başında da salt siyasi bir subay olarak istihdam edilen ve hiçbir askeri görevi olmayan Pottinger geliyordu. Sonradan, “Hasta yatağımdan kaldırılıp götürüldüm ve kendilerini mahvetmek için ellerinden gelen her şeyi yapan bir avuç budalanın güvenliği için müzakere etmeye mecbur edildim” diye yazacaktı. Üstleri sadece her şeyin en iyi şekilde sonuçlanmasını umuyor ve Ekber’in insafli olacağına güveniyorlardı; onu yatıştırmak ve gerçekte garnizonun teslim koşullarını görüşmekten oluşan bu zorlu ve nahoş görevi yerine getirmek ise Pottinger’a düşmüştü.

Ekber, Macnaghten’in ilk teklifine bağlı kalarak Britanyalılardan Afganistan’ı bir an önce terk etmelerini talep etti; buna ilave-ten, ısrarla, Britanyalıların topraklarının büyük bölümünü ve altınlarından geriye kalanı kendisine teslim etmelerini, elindeki rehinele- rin de evli subaylarla değiştirilmesini istedi; evli subayların eşleri ve çocukları da onlarla yanlarında kalacaktı. Asgari direniş hattına çekilmeye dünden razı olan Elphinstone, hemen rehine olmaya gönüllü subaylar olup olmadığını sordu ama hiç de şaşırtıcı olmayan bir şekilde çok az yanıt aldı. Bir subay, karısını Afganların insafına bırakmayı kabul etmektense onu vuracağına yemin etti, bir başka- sı düşmana ancak silah zoruyla götürülebileceğini söyledi. Sadece bir subay, bu herkesin iyiliğine olacaksa, kendisinin ve karısının geride kalabileceğini belirterek gönüllü oldu.

Hava hızla bozuyordu ve kış nedeniyle yerlerinden kıpırdaya- maz hale gelmeden geçitleri aşırıp Celalabad’a ulaşmak için şansları- nı deneyeceklerse, kaybedecek çok az zamanları vardı. Pottinger’a Ekber’in ağır taleplerinin çoğuna uymaktan başka seçenek bıra- kılmamıştı. Kabil’e yoğun bir karın yağdığı 1 Ocak 1842 günü, Ekber’le, giden Britanyalıların güvenliğini garanti altına aldığı ve onları topraklarından geçmek zorunda oldukları düşman aşiretler- den koruyacak silahlı bir muhafız birliği sağlama sözünü verdiği bir anlaşma imzalandı. Bunun karşılığında, Britanyalılar da altısı hariç bütün topraklarını ve katır sırtında taşınan daha küçük üç topu teslim etmeyi kabul ettiler. Afganlar evli subayların aileleriyle bir- likte geride kalmaları talebinden vazgeçtiler ve Yüzbaşı Mackenzie

ile arkadaşı serbest bırakıldı. Macnaghten'in akıbetini ilk olarak, bir sopaya bağlanmış olan koparılmış eli, dışarıda toplanmış, kana susamış halde bağırarak bir kalabalık tarafından kaldıkları hücrenin penceresinin önüne atıldığında öğrenmişlerdi. Ekber iyi niyet güvencesi olarak, onların yerine başka üç genç subayın "misafirleri" olarak geride kalması için ısrar etti. Britanyalılar buna karşı çıkacak durumda değillerdi.

Hızla garnizonu boşaltma hazırlıklarına başlanırken, kışlalarda telaşlandırıcı bir söylenti dolaşmaya başladı. Kıdemli bir subayın karısı günlüğüne, "Reislerin sözlerinde durmaya niyetleri olmadığı bilgisini aldık" diye yazmıştı. Söylentilere göre, kadınlara el koyduktan sonra, biri hariç bütün erkekleri katletmeyi tasarlıyorlardı. O erkek de Hayber Geçidi'nin girişine götürülecek, kolları ve bacakları kesildikten sonra, üzerine Britanyalıları bir daha asla Afganistan'a girmemeleri için uyararak bir hafta iliştilerle orada bırakılacaktı. Britanyalı eşler bundan sonra, Dost Muhammed'in güvenle ülkeye geri dönmesi için rehine olarak kullanılacaktı. Bunlara ilaveten, hâlâ Britanyalılar arasında dostları olan Afganların yaptığı, Ekber'in şartlarını kabul etmekle kendi ölüm fermanlarını imzaladıkları yolundaki uyarılar vardı. Ama çaresizce kaçma telaşı içinde, kimse onları dinlemeye hazır değildi. Mohan Lai'nin, Afgan liderlerinin oğulları rehine olarak onlara eşlik etmedikçe hepsinin ölüme mahkûm olduğu uyarısını da dinleyen olmadı.

Bir zamanların mağrur İndus Ordusu, 6 Ocak sabahı günün ışımasıyla birlikte, borazan ve trompet sesleri eşliğinde, Şah Şüca'yı ve destekçilerini Bala Hisar'da kaderlerine terk ederek, utanç verici bir şekilde kışlalardan ayrıldı. İstikamet, doğudaki karlı dağların ötesinde, yaklaşık 130 kilometre mesafede yer alan, en yakın Britanya garnizonunun bulunduğu Celalabad'dı. Ordu oradan Afganistan topraklarından çıkıp Hayber Geçidi üzerinden Hindistan'a girecekti. Yürüyüşün başını 44. Piyade Alayı'ndan 600 kırmızı urbali asker ile 100 süvariden oluşan öncü muhafız gücü çekiyordu. Onların arkasından, midillilere binmiş kadınlar ve çocuklar ile Hintli hizmetkârların taşıdığı tahtırevanlardaki hasta ya da hamile kadınlar geliyordu. Onları da ordunun piyade, süvari ve topçular-

dan oluşan ana gövdesi takip ediyordu. En geride ise gene piyade, süvari ve topçulardan oluşan artçılar yürüyordu. Ordunun ana gövdesi ile artçılar arasında, mühimmat ve yiyecek taşıyan deve ve öküzlerin oluşturduğu uzun bir konvoy kıvrıla kıvrıla ilerliyordu. Başlarının çaresine bakmaya terk edilmiş, esenlikleri için gereken herhangi bir önlem alınmamış binlerce sivil ise yakalayabildikleri bir konvoy bulduklarında onların yanına ilişıyorlardı.

Son anda endişelendirici bir durumun farkına varılmıştı. Onları yolun başında bekleyeceği farz edilen, Ekber'in vaat ettiği muhafız gücü ortalıkta görünmüyordu. Tedarik edilmesini bekledikleri yakacak ve yiyeceklerden de eser yoktu. Pottinger Elphinstone'a hemen, bu geç aşamada bile hâlâ planlarını değiştirebileceklerini ve korunma amacıyla dosdoğru Bala Hisar'a gidebileceklerini söyledi. Ama bu öneriye kulak asmayan general, artık geri dönüş diye bir şeyin söz konusu olmadığına hükmetti. Celalabad'daki Britanya garnizonuna yola çıktıklarını duyurması için önden bir haberci gönderilmişti. O buz gibi soğuk kış sabahında, Britanyalı ve Hintli askerler, eşleri, çocukları, dadılar, seyisler, aşçılar, hizmetkârlar ve türlü çeşitli yavaşmadan oluşan o uzun konvoy –toplamda 16.000 kişi– karlar içinde, geçitlerden ilkinе doğru işte böyle yola çıktı.

Bir hafta sonra, saat öğleyi biraz geçe, Celalabad'daki Britanya kalesinin surları üzerindeki bir gözcü, çok uzaktan yalnız bir atlının kendilerine doğru ağır ağır ilerlediğini fark etti. Celalabad'a çoktan ulaşan Kabil'in teslim edildiği haberi büyük korkuya neden olmuştu ve garnizondakiler iki gündür giderek büyüyen bir endişeyle öncü birliğin gelmesini bekliyorlardı. Zira normalde bu yürüyüşün sadece beş gün sürmesi gerekiyordu. Gözcü hemen alarm verdi ve surlara doğru bir koşuşturma yaşandı. Bir düzine teleskop yaklaşmakta olan atlının üzerine çevrildi. Birkaç saniye sonra, biri bağırarak bunun bir Avrupalı olduğunu duyurdu. Hafif öne doğru eğilmiş ve atının boynuna sarılmış olduğundan, adam hasta ya da yaralı gibi görünüyordu. Ters giden bir şey olduğunu kavradıklarında gözcülerin tüyleri ürperdi. Kaye, "Bu yalnız atlı ölümün habercisi gibiydi" diye yazmıştı. Çok sayıda düşman Afgan'ın ova-

da dolandıkları bilindiğinden, yabancıya kaleye kadar eşlik etmesi için derhal silahlı bir devriye gönderildi.

Kafasından ve elinden ağır yaralı olan atlı, onlara adının Dr. William Brydon olduğunu, Şah Şüca'nın hizmetinde çalıştığını ama Britanya garnizonuyla birlikte Kabil'den ayrıldığını söyledi. Hikâyesi gerçekten korkunçtu. Mohan Lai'nin ve Britanyalıları dost birkaç Afgan'ın uyardığı gibi, Ekber daha baştan kalleşliğini göstermişti. Artçılar kışlalardan ayrılır ayrılmaz, Afganlar duvarlara üşüşmüş ve ölüm saçan *jezailer*le Britanyalıları ateş açarak, düşük rütbeli bir subayı öldürüp birçok askeri yaralamışlardı. Ondan sonra tacizler hiç durmamıştı. Afgan atlılar atlarını askerlerin arasına sürerek insanları katletmiş, malları yağmalamış ve yük hayvanlarını alıp götürmüşlerdi. Silahsız ve bıçare sivil-ler de şiddetten nasiplerini almışlardı. Çok geçmeden karın rengi kandan kırmızıya dönmüş, yolun iki tarafı ölümlerle ve can çekişen insanlarla dolmuştu. Buna rağmen, konvoydakiler Afganlarla ellerinden geldikince mücadele ederek yola devam etmişlerdi. Ama gereksiz yüklerin ağırlığı ve dehşet içindeki sivillerin yarattığı engel nedeniyle, Britanyalılar Kabil'den ayrılmalarından sonraki ilk gün sadece 8 kilometre yol alabilmiş, gruptan kopup geride kalanlar ancak gecenin ilerleyen saatlerinde yanlarına varabilmişti.

Kıdemli subaylar ve bazı Avrupalı kadın ve çocuklar yağmadan kurtarılan tek çadırda uyumuşlardı. Dr. Brydon'ın da aralarında bulunduğu diğerleri ise geceyi dışarda, karların üstünde geçirmişlerdi. Bazıları, yakacak olmadığından giysilerinin bazı parçalarını kullanarak ateşler yakmıştı. Brydon koyun postundan gocuğuna sarınıp midillisinin dizginine sıkıca tutunarak uyumayı başarmıştı. Sabah, sıcak ve nemli ovalardan gelen ve kalın giysileri olmayan Hintli asker ve sivillerden pek çoğunun donarak öldüğünü görmüşlerdi. Başkaları, uyandıklarında, ayaklarının feci şekilde donduğunu, Brydon'ın sözleriyle "kavrulmuş kütüklere döndüğünü" görmüştü. Bunların karlar arasında ölüme terk edilmesi gerekmişti. Oysa Pottinger Elphinstone'a, Afganların her yıl ilk kar düştüğünde yaptıkları gibi bacaklarına dolak olarak sarmak için haşalar edinmeye çalışmasını söylemişti. Ama diğer önerileri gibi bu

önerisi de reddedilmişti –bu, askeri ve siyasi subaylar arasındaki çekişmenin trajik ve bedeli yüksek bir sonucuydu.

Asker ve sivil, Britanyalı ve Hintli, piyade ve süvari, yük hayvanı ve toplardan oluşan kitlenin mücadele ede ede geri çekilişi devam etti. Herkesin aklında tek bir düşünce vardı: Korkunç soğuktan kaçmak ve Hayber'in ötesindeki sıcak ve güvenli ovalara ulaşabilmek. Gün boyu devam eden pusu ateşleri can almaya devam etmişti. Küçük çatışmalar da meydana gelmiş, Afganlar katırların taşıdığı bir çift topu ele geçirmeyi başarmış ve Britanyalıları değerli iki topu daha falya deliğine çivi vurmak suretiyle körleyip terk etmek zorunda bırakmışlardı. Artık ellerinde katırla taşınan bir top ile iki ağır toptan başka bir şey kalmamıştı. Halbuki gerçek savaş daha yeni başlıyordu.

İkinci gün öğle sularında Ekber aniden boy gösterdi ve geçitlerden güvenle Celalabad'a geçene kadar onlara eşlik etmeye geldiğini söyledi. Kendi muhafız birliği hazır olmadan kışlalardan ayrıldıklarını iddia ederek (oysa iki taraf saat konusunda anlaşmıştı), ağır can kayıplarından Britanyalıları sorumlu tuttu. Ama şimdi onlara eşlik etmesinin karşılığında, Pottinger ve diğer iki siyasi subay da dahil başka rehineler istiyordu. Elphinstone'a, ilerideki Khurd Kabul (Küçük Kabil) Geçidi'ni tutan aşiretin reisleriyle önden anlaşması gerektiğinden, o gün daha fazla ilerlememesi için talimat da verdi. Elphinstone, inanılmaz bir şekilde, bir defa daha ona inandı ve aşırı yüksek bir bedelin ödendiği iki gün boyunca sadece 16 kilometre yol alındıktan sonra orada konaklamaya razı oldu. Ekber'in üç rehine talebini de kabul etti ve rehineler Afgan tarafına götürülmek üzere Ekber'e bırakıldı. O sırada hiç öyle görünmese de bunun onlar için hayat kurtarıcı olduğu kanıtlanacaktı.

Ertesi gün, yani 8 Ocak'ta, dağınık konvoy 6,5 kilometre uzunluğundaki dar ve dolambaçlı geçide girdi. Henüz Ekber'in vaat ettiği muhafızlardan eser yoktu ama donma ve açlık telaşlandırıcı kayıplara neden olmaya başladığından daha fazla zaman kaybedilemezdi. Ekber onlara erzak sağlama sözü de vermişti ama bunlardan da eser yoktu. Geçitleri tutanlarla güvenli geçiş için bir anlaşma ayarladığına dair bir işaret de görülüyordu. Nitekim çok

geçmeden, Elphinstone hariç herkes Ekber'in onları durmaya ikna etmekteki amacının, *jezailer* ile geçide tepeden bakan yalçın kayalıklarda mevzilenmeleri için aşiret üyelerine zaman kazandırmak olduğunu kavradı.

Dr. Brydon Celalabad'a ulaştığında, hatırında kalanlarla oluşturdğu günlüğüne, sert bir ifadeyle, "Bu sabah Khurd Kabul Geçidi'ni büyük can ve mal kaybıyla geçtik" diye yazacaktı. "Yüksekler, üzerimize aralıksız bir şekilde kurşun yağdıran düşmanın elindeydi. Çok insan öldü [...] ve çok daha fazlası yaralandı." Ordunun ana gövdesinin, kısmen donmuş bir akarsuyu da aşarak geçidin sonuna varmasıyla aşiret üyelerinin mevzilerinden aşağı inerek, arkada kalmış olanları kasap gibi doğramaya başlamaları bir oldu. O gün, içlerinde pek çok kadın ve çocuğun da bulunduğu yaklaşık 3.000 kişinin cansız bedeni geçitte bırakıldı; cesetlerinin donmasından sonra üzerlerindeki değerli giysiler dost düşman herkes tarafından yağmalandı. Brydon buna şahsen tanık olmamıştı ama başkaları, Ekber'in düşmanın arasında dolaşarak onlara Farsça (bu Britanyalıların pek çoğunun bildiği bir dildi) Britanyalıları "kurtarın" derken, Peştuca (aşiretlerin dili) "katledin" dediğini anlatmıştı. Buna ve diğer kalleşlik kanıtlarına rağmen, Elphinstone tam da ertesi gün, yani 9 Ocak'ta ona bir defa daha güvenmeye karar verdi. Ekber bu sefer Britanyalı subayların eşlerini ve çocuklarını kendi koruması altına almayı teklif ederek onlara daha güvenli bir yoldan Celalabad'a kadar eşlik etme sözü verdi. Kocaları da hayatta kalmışsa, onları ve birtakım yaralı subayları da yanına alabileceğini söyledi. Elphinstone bunu kabul etti. On dokuz kişi –iki erkek, sekiz kadın ve dokuz çocuk– Ekber'in adamları tarafından alınıp götürüldü. Bu onların son görüşü olacaktı. Aylardır alıkonmakta olan siyasi subayları da bir daha gören olmadı.

Kadınların ve çocukların teslim edilmesine rağmen, konvoy saldırılar devam etti. Brydon ertesi gün için şunları yazacaktı: "Korkunç bir yürüyüş –düşman ateşi aralıksız bir şekilde sürüyor ve kar körlüğünden nereye gittiklerini bilemeyen pek çok subay ve asker doğranarak öldürülüyordu." Telef olanlar arasında Brydon'ın en az üç hekim arkadaşı ve en az yedi subay daha vardı.

Soğuk ve sürekli soğuğa maruz kalma, üstü başı yetersiz Hintli askerleri, dört bir yandan gelen durmak bilmez Afgan saldırıları karşısında kendilerini savunmaktan âciz bırakıyordu. Brydon, gün bitip karanlık çöktüğünde “sadece bir avuç” sepoyun hayatta kaldığını anlatır. Bir tahmine göre, sadece beş gün önce Kabil’den ayrılan Britanyalı ve Hintli 750 askerın şimdi hepsi ölmüş, onlara eşlik eden 12.000 sivilin de yaklaşık üçte ikisi hayatını kaybetmişti.

Katliam devam ederken, Ekber gözlerden uzakta dolanıyor, ısrarla yerel aşiret üyelerini dizginlemek için elinden geleni yaptığını savunuyordu. Kendi reisleri bile onlara çok az söz geçirebilirken, bunu yapmasının ne kadar zor olduğunu söylüyordu. Bu iddiasında belli bir doğruluk payı olabilirdi ama reisleri, adamlarını geri çekilen konvoyu saldırmaktan vazgeçirmeye çalıştığına dair gerçek bir kanıt yoktur. Buna rağmen, Elphinstone hayret verici bir şekilde, onları kurtarmak için gücünün yettiği her şeyi yaptığını söyleyen Ekber’in bu konuda verdiği teminatları kabul etmeye devam etti. İki gün sonra, yani 12 Ocak’ta, Ekber bir defa daha güvenli geçiş teklifinde bulundu. Elphinstone’un kuvvetlerinin sayısı artık 200 asker ile 2.000 kadar sivil düşmüştü. General bunların hayatta kalması için Ekber’le anlaşmaktan başka seçeneği olmadığını hissetti. Bunun üzerine, komutan vekili ve bir başka subayla birlikte Ekber’in konakladığı yere gitti. Ne var ki bir defa daha bunun bir kumpas olduğu kanıtlandı. Çok geçmeden, Ekber’in onları istese bile koruyamayacağı Elphinstone için bile açıklık kazandı. General askerlerinin başına dönmek istediğinde Ekber bunu reddetti, yani generali de büyüyen rehine grubuna kattı. Elphinstone buna rağmen, hayatta kalan askerlerin başına komutan olarak bıraktığı subaya derhal yola devam etmelerini emreden gizli bir mesaj ulaştırmayı başardı.

Artık hava kararmıştı ve Britanyalılar bu defa aşiret üyelerini atlatılabildiler ama bunun arkası gelmedi. Aşiret üyeleri, dar geçide kırmızı urbalıları durduracak müthiş bir barikat kurmuşlardı; niyetleri, konvoy durmak zorunda kaldığında üzerlerine ateş açmaktı. Ama Britanyalıların o gece harekete geçmelerini beklemediklerinden, barikatı insansız bırakmışlardı. Ne var ki askerler barikatı

elleriyle yıkmaya çalışırken, Afganlar ne olduğunu anlayıp arkadan üzerlerine saldırdılar. Brydon, “Kargaşa korkunçtu” diye yazmıştı. “Disiplin diye bir şey kalmamıştı.” Karanlıkta, birden etrafının sarıldığını fark etti. Kaçıp uzaklaşmadan atından alaşağı edildi ve uzun bir Afgan bıçağının vahşi darbesiyle yere serildi. Mucize eseri, kepinin içine *Blackwood’s Magazine*’in bir nüshasını tıkmış olmasa mutlaka ölürdü. Hal böyleyken, bıçak kafa derisinden büyük bir parça koparmıştı. “Yarı baygındım ama dizlerimin üzerine kalkmayı başardım” diye yazmıştı. İkinci bir darbenin gelmekte olduğunu görünce, bunu kılıcının kenarıyla savuşturmayı başardı; bu sırada saldırganın birkaç parmağını da uçurmuştu. Bıçağı elinden düşen adamın koşarak karanlıkta kaybolmasıyla Brydon atsız ve tek başına kaldı.

Doktor başından aldığı ağır yaraya rağmen, diğerlerinin peşine düşüp uzaklaşmış gibi görünen düşmanın dikkatini çekmeden, kısmen yıkılmış barikatı aşmayı başardı. Ceset yığınlarının üzerinde mecalsiz bir halde tökezleyerek ilerlerken, öldürücü bir yara almış bir süvariye rastladı. Göğsünden vurulmuş ve aşırı kan kaybeden asker, ona başka biri bunu yapmadan midillisini alması için yalvardı. Birkaç saniye sonra da son nefesini vererek sırtüstü yere yıkıldı. Meçhul iyilik perisine derin bir minnet duyan Brydon, midilliye atladı ve sağ kalan yoldaşlarını aramak üzere karanlıkta hızla oradan uzaklaştı.

Arkalarında pek çok ölü ve can çekişen insan bırakarak, geçitten çıkma mücadelesi veren bir avuç subay ve asker, artık biri atlı diğeri yaya iki gruba bölünmüştü. Brydon’ın da aralarına katıldığı 15 kişilik birinci gruptakiler, peşlerindeki onları yakalamadan Celalabad’a ulaşma umuduyla önden gitmeye karar verdiler. Yirmi subay ve 45 askerden oluşan çok daha kalabalık ikinci grup ise Celalabad’a 45 kilometre mesafedeki Gandamak köyünün yolunu tuttu. Bir gün daha sağ kalmayı başarırlarsa, Britanya garnizonuna ulaşıp emniyete kavuşacaklarını biliyorlardı. Ama çok geçmeden yollarının Afganlar tarafından kesildiğini gördüler. Sayıca onlardan çok az olduklarından, artık emniyete kavuşma şanslarının çok

düşük olduğunu anladılar. Bir kare oluşturdular ve sadece ikişer atımlık mühimmatı olan 20 adet tüfekte, umutsuz son bir karşılaşmada canları pahasına vuruşmaya hazırlandılar.

Afganlar ilk önce müzakere teklifinde bulundular; nihayet ateşkes konusunda anlaşıldığını ve Britanyalıların tek yapması gereken silahlarını teslim etmek olduğunu söylediler. Britanyalılar yeni bir tuzaktan şüphelenip bunu reddedince de ellerinden silahlarını almaya kalkıştılar. Anında göğüs göğse bir mücadele başladı. Bütün mühimmatlarını harcayan Britanyalılar, süngü ve kılıçla dövüştüler; bir subay parçalanarak öldürülmeden önce beş Afgan'ı öldürdü. Afganlar sadece dört tutsak alabildiler, grubun kalan kısmı -çoğu 44. Piyade Alayı'ndandı- son ferdine kadar katledildi. 1979'da, yani olaydan yaklaşık bir buçuk yüzyıl sonra, Britanyalı antropolog Dr. Andre Singer, bu insanların öldükleri tepenin başına tırmandı. Bu korkunç ve ücra yerde, kayaların ötesinde, o yürekli askerlere ait olduğu aşikâr olan kemikler buldu. Köylüler ona, çok eskiden, Britanya Hindistan'ından buraya ara sıra ziyaretçilerin geldiğini ve saygı duruşunda bulunduklarını anlattılar.

Bu arada, 20 kilometre doğuda, atlı grup, yoldaşlarının başına gelenlerden habersiz, Celalabad'a doğru hızla ilerliyordu. Grup Brydon, üç yüzbaşı, üç kıdemsiz subay, bir diğer doktor ve yarım düzine başka askerden oluşuyordu. Celalabad'a sadece 25 kilometre mesafedeki Fetihabad köyünde, kendilerine yemek sunma teklifini çok aç oldukları için kabul ettiler ve yemek hazırlanırken bir süre dinlenebilecekleri için memnun oldular. Köy son derece barışçı ve savaşa ilgisiz görüldüğünden, ne de olsa kurtuldukları düşüncesindeydiler. Ama bu bir yanılsamaydı ve onlar dinlenirken, yakınlarıdaki tepelerde bekleyenlere gizli bir işaret verilmişti. Britanyalılar tehlikenin farkına ilk olarak, aniden, dört bir yandan dörtlü köye doğru ilerleyen çok sayıda silahlı atlıyı gördüklerinde vardılar. Silahlarına davranıp atlarına hamle ettiklerinde köylüler üzerlerine atıldı; başkaları da atlarına atlayıp kaçmayı başaranlara ateş açtı. İçlerinden sadece beşi köyden uzaklaşabildi. Brydon da bunların arasındaydı. Ne var ki Afganlar çok kısa bir süre içinde, mucize sonucu kaçıp kurtulan Brydon dışında hepsini yok ettiler. Ama

Brydon'ın çilesi henüz dolmamıştı çünkü Celalabad'a kadarki 25 kilometrelik yolda üç defa daha düşman Afganlarla karşılaşacaktı.

Yaklaşık 20 kişilik birinci grup ona taşlar atıp bıçaklarıyla üzerine atıldılar. Brydon, "Midillimi güçlükle dörtlüye kaldırdım ve dizgini dişlerimin arasına alarak aralarından geçerken kılıcımı sağa sola savurdum. Bıçaklarıyla bana uzanamadılar ve üzerime sadece bir-iki tane taş isabet etti" diye yazmıştı. İki-üç kilometre ileride ikinci bir grupla karşılaştı; bunların içlerinden birinin *jezaili* vardı. Bitkin düşen midillisini kılıcının ucuyla dürtten Brydon, hayvanı gene dörtlüye kaldırmayı başardı. Yakın bir mesafeden ateş eden *jezaili* Afgan'ın kurşunları kılıcını sıyrarak geçti ve midillisinin mahmuzuna isabet etti. Adam silahını yeniden doldurana kadar, doktor onun atış menziline çıktı.

Sonunda, Brydon ovanın ilerisinde bir grup atlı olduğunu fark etti. Bunların Celalabad'dan Britanyalı bir süvari devriyesi olduğunu sanarak midillisini hevesle onlara doğru sürdü. Afgan olduklarını fark ettiğinde iş isten geçmişti. Hızla geri dönerken onu gördüler ve içlerinden birini peşine taktılar. Brydon'ın İngiliz olduğunu anlayan adam, kılıcını ona doğru savurdu. Ama Brydon kendi kırık kılıcıyla darbeyi savuşturmayı başardı. Afgan dönüp atını tekrar üzerine sürdü. Brydon, "Bu defa, o tam vuracakken kılıcımın kabzasını kafasına fırlattım" diye yazmıştı. Kendisini korumak için yönünü değiştiren Afgan hedefini şaşırdı ve doktorun dizgini tutan sol elini kesti. Elinin uyuşmaya başladığını hisseden Brydon, diğer eliyle dizgini yakalamak için davrandı. Brydon, "Sarıyorum düşmanım tabancama davrandığımı düşündü zira anında dönüp var gücüyle uzaklaştı" diye anlatır.

Ama Brydon dehşet içinde, tabancasının kılıfından düştüğünü fark etmişti ve şimdi tamamen silahsızdı. Kasığındaki yaradan feci şekilde kan kaybeden midillisi onu daha fazla taşıyacak gibi görünmüyordu. Açlık ve bitkinlikle birlikte, kendi yaraları da durumunu hızla kötüleştiriyordu. Kâbus gibi geçen bu sekiz günün sonunda, doktor ilk kez takatinin kesilmeye başladığını hissediyordu. "Bütün enerjim tükeniyor gibiydi" diye yazmıştı ve bitkinliği nedeniyle eyerden düşeceğinden korkuyordu. Her an Afganların saldırısına

uğramayı bekliyordu ve bu defa canını kurtarma ihtimali olmadığını biliyordu. “Gölgeler beni geriyor ve korkutuyordu” diye anlatır. Ama Celalabad’a sandığından daha yakındı. Kaledeki keskin gözlü nöbetçi ovada zahmetle ilerlemeye çalışan doktoru ve midillisini işte o an fark etti.

Kabil’den ayrılan 16.000 kişiden, o korkunç yolculuğu tamamlayıp güvenlik içinde Celalabad’a ulaşmayı başaran tek kişi Dr. Brydon’dı. Aynı zamanda, 1842 Ocak ayının o uğursuz 13. gününde, Elphinstone’un ordusunun başına gelen felaketin haberini dehşet içindeki Britanya ulusuna veren ilk kişiydi. Ama aşağıda göreceğimiz gibi, Kabil garnizonundan sağ kalan tek kişi o değildi. Ekber’in elinde tuttuğu rehinelere başka, mağaralarda saklanarak bir şekilde ölümden kurtulan bazı sepoylar ve Hintliler, izleyen aylarda geçitleri aşip memleketlerine ulaşmayı başardılar. Brydon yaralarının kapanmasıyla sağlığına tamamen kavuşarak Victoria döneminin en ünlü resimlerinden birine –Lady Butler’ın *Bir Ordudan Geriye Kalanlar*’ı– konu olurken, eserde onunla birlikte resmedilen kahraman midillisi ne hazindir ki aldığı yaralardan öldü. Doktor, “Zavallı midilli dosdoğru bir ahıra götürüldü, orada yere uzandı ve bir daha ayağa kalkmadı” diye yazmıştı.

O sırada ne Brydon ne garnizon Gandamak’ta 44. Piyade Alay’ının başına gelenlerden haberdardı. O günden sonra, tehlikeye açık ovayı aşip karanlıkta şehre ulaşmaya çalışabilecek arkada kalmış kişilere yol göstermek için, Celalabad’ın Kabil Kapısı’nda geceler boyu büyük bir ateş yakıldı, kale duvarlarına çırağlar yerleştirildi ve düzenli olarak borular çalındı. Ama gelen kimse olmadı.

XXI

Conolly ve Stoddart'ın Son Saatleri

Dr. Brydon'ın getirdiği dehşetengiz haberler –bundan sonra Ölüm Habercisi lakabıyla anılacaktı– emekliye ayrılmak üzere olan Kalküta'daki Genel Vali Lord Auckland'e iki hafta sonra ulaştı. Auckland'in kız kardeşi Emily, kardeşinin yaşadığı şokun onu on yıl yaşlandırarak boyutta olduğunu kaydetmişti. Her şey o kadar korkunç bir hızla mahvolmuştu ki... Sir William Macnaghten daha birkaç hafta önce Kabil'den ona yazarak, her şeyin sıkı bir şekilde kontrol altında olduğuna dair güvence vermişti. Ve şimdi Orta Asya'da izlediği politika tamamen çökmüş durumdaydı. Bu politika Afganistan'da, Rus tecavüzlerine karşı Hindistan'a payanda olacak dost bir yönetim kurmak şöyle dursun, bir Britanya ordusunun uğradığı en büyük bozgunlardan birine yol açmıştı. Ev yapımı silahlarla donanmış, barbar vahşilerden oluşan bir güruh dünyanın en büyük gücünü hezimete uğratmayı başarmıştı. Bu Britanya'nın gururuna ve itibarına indirilmiş kahredici bir darbeydi. St. Petersburg'un Hive fiyaskosunun ardından içine düştüğü kepeze durum bunun yanında hiç kalıyordu. En başta Dost Muhammed'i yerinden etmek için Britanya askerlerini kullanmakta

isteksiz davranan, şaşkına dönmüş Auckland için bu “şoke edici olduğu kadar açıklanması imkânsız” bir durumdu. Ve şimdi, Ekber’in kuvvetlerinin Britanyalıların Afganistan’da kalan son iki garnizonu Celalabad ve Kandahar’ın kapılarını dövmeye başlamasıyla, zafer heyecanıyla kendinden geçmiş savaşçı Afganların, geçmişte birçok defa yaptıkları gibi geçitlerden akın akın Kuzey Hindistan’a inebilecekleri korkusu doğmuştu.

Londra, felaketi aradan bir hafta daha geçtikten sonra duydu. Elindeki en büyük manşet puntosuyla kötü haberi ilk veren *The Times* oldu. Gazete, “Acele postanın bize getirdiği bu istihbaratın [...] son derece feci ve hazin olduğunu duyurmanın üzüntüsü içindeyiz” diyordu. Birkaç gün sonra çıkan önemli bir makalede de St. Petersburg’a suçlayıcı bir şekilde parmak sallanacaktı –St. Petersburg’un “o aşiretler arasında büyüyen nüfuzu önce müdahalemizi gerektirdi” ve gizli ajanları Britanya Hindistan’ına giden geçitleri “büyük bir dikkatle inceliyorlardı.” Ayaklanmanın kendiliğinden çıkmış olamayacak kadar iyi örgütlenmiş olduğunun vurgulandığı yazıda, ilk öldürülenin “Rus ajanlarının en keskin düşmanı” olan Sir Alexander Burnes olması son derece düşündürücü bulunuyordu. Başkaları Rusya’nın olaya dahlinde o kadar emin değildi. Ama Wellington Dükü dahil herkes General Elphinstone’u ayaklanmayı daha baştan bastıramamakla, Lord Auckland’i de böyle bir çılgınlığa kalkışmakla suçladı. *The Times* kendini beğenmiş bir edayla, “Afganistan seferiyle ilgili en kötü korkularımız doğrulandı” diye buyuruyordu.

Sir Robert Peel önderliğindeki yeni Tory yönetimi, en azından, felaketin sorumluluğunu istila planını onaylayan Melbourne’un Whigler’inin sırtına yükleyerek, her tür sorumluluğu üstünden atabiliyordu. Ama şimdi pisliği temizleme ve Afganların kallesliklerinin nasıl cezalandırılacağına karar verme göreviyle karşı karşıyaydı zira halk intikam alınmasını istiyordu. Neyse ki Tory’lerin kendi adamı –üç kez Denetim Kurulu başkanlığı yapmış olan o eski Hindistan kurdu Lord Ellenborough– genel valilik görevini Auckland’den devralmak üzere çoktan yola çıkmıştı; gerçi felaket haberini ancak 21 Şubat’ta, Madras’a vardığında öğrenecekti, o başka. Ellenborough’nun hükümetten aldığı görev emri, benimsenen yeni kemer sıkma politikaları

doğrultusunda Britanya garnizonlarını Afganistan'dan geri çekmekti ama şimdi tamamen beklenmedik bir durumla karşı karşıyaydı. O gece, teknesi onu Kalküta'ya götürürken Peel'e yazarak, Afganlara kolay kolay unutamayacakları bir ders vererek Britanya'nın namusunu ve onurunu kurtarmayı teklif etti.

Ellenborough başkente vardığında, selexinin zorda olan Celalabad ve Kandahar'daki garnizonları rahatlatmak ve Ekber'in elindeki Britanyalı rehineleri kurtarmaya çalışmak için Peşaver'e zaten bir kuvvet gönderdiğini öğrendi. Yeni genel vali bundan sonra komutayı eline aldı. Tümgeneral George Pollock 31 Mart'ta, Afganların taktiklerini kullanarak ve sadece 14 kayıp vererek, Hayber Geçidi'ni zorladı. Pollock'ın yan kolları tepeleri ele geçince, aşiret üyeleri ilk defa yukarıdan vurulup şaşkına döndüler. İki hafta sonra, kurtarma kolu Celalabad'a girerken, İskoç havası "Oh, but ye've bin lang a'coming"ın nağmeleriyle karşılandı. Bu arada, yetenekli komutan General Sir William Nott da Kandahar civarındaki bir dizi operasyonla garnizonu tehdit eden Afganları geri püskürtmüştü. Pollock gibi o da artık, Burnes, Macnaghten ve ölüm yürüyüşünde hayatından olan sayısız asker ve ailenin yanı sıra, Elphinstone'un küçük düşürücü yenilgisinin intikamını almak için Kabil üzerine yürümeye hazır ve istekliydi.

İlk başta o kadar şahin olan Genel Vali Lord Ellenborough, işte bu noktada ayak sürümeye başladı. Hindistan'ın tükenmiş durumdaki hazinesinin kurumaya devam etmesinden kaygılandığı (zira Londra sefer masraflarına katkıda bulunmayı kesinlikle reddediyordu) ve yeni bir felaket yaşanmasından korkuyor olabileceği için, Afganların Pollock ve Nott'tan gereken dersi aldıklarını ileri sürdü. Peel'e, "Sonunda bir zafer elde ettik ve askeri itibarımızı yeniden tesis ettik" diye yazdı. İki generale, rehineleri Ekber'in elinde bırakarak, askerleriyle birlikte Hindistan'a dönme talimatı verdi. Neticede, Dost Muhammed hâlâ Britanyalıların elindeydi ve Şah Şüca Bala Hisar'ın sağlam duvarlarının arkasından kâğıt üzerinde de olsa Afganistan'ı yönetmeye devam ediyordu (ya da Ellenborough öyle olduğuna inanıyordu). Britanya askerleri bir kez Afganistan'dan geri çekildikten sonra, rehineleri kurtarma

müzakerelerinin daha sakin bir atmosferde başlayabileceğini hesaplıyordu. Ama o sırada bilmediği, talihsiz Şüca'nın artık hayatta olmadığıydı. Pollock'ın askerleri Hayber'den Celalabad'a doğru savaşılar ilerlerken, Şüca güya görüşmeler olacağı söylenerek Bala Hisar'dan dışarı çıkarılmış ve kurşunlarla kalbura çevrilerek öldürülmüştü. Ama diğer reisler arasında o ya da babası tarafından yönetilme korkusu yayıldığından, Ekber'in zaferi uzun ömürlü olmadı. Aynen Macnaghten'in öngördüğü gibi, Ekber'in destekçileri ile hasımları arasında sert bir iktidar mücadelesi başladı.

Aşağı yukarı aynı zamanda, Britanyalıların saflarında farklı türde bir mücadele patlak verdi. Ellenborough'nun Pollock ve Nott'a verdiği, canı aşiretleri daha fazla hırpalamadan Afganistan'ı boşaltma talimatı, kan dökmek isteyen subaylar ve askerler tarafından dehşetle ve şaşkınlıkla karşılanmıştı. Bunu iki general ile yeni genel vali arasında bir irade mücadelesi izledi; Hindistan'da ve Britanya'daki diğer kıdemli subaylar generallerin tarafını tutuyordu. İki garnizonun yola çıkışını geciktirmek için peş peşe gerekçeler –hava koşulları, erzak, malzeme ve para yetersizliği– öne sürülürken, fikrini değiştirmesi için Ellenborough'ya yapılan baskılar büyüdü. Şahinlerin Britanya'da, hâlâ kabinede yer alan Wellington Dükü gibi değerli bir müttefikleri vardı. Eski Hindistan kurdu, Ellenborough'yu, “Doğu'da itibarı onarmanın önemi düşüncesini size kuvvetle empoze etmek imkânsız” diyerek uyardı. Başından beri genel valiye son derece temkinli davranması gerektiğini telkin eden Başbakan Robert Peel bile kamuoyunun baskısı altında bocalamaya başladı ve ona yazarak, daha sert önlemlere başvurulması gerektiğini belirtti.

Giderek yalnızlaştığını hisseden Ellenborough, sonunda boyun eğdi. Daha önce yanıldığını kabul etmesi gerektiğini, yoksa rehaneleri özgürlüğüne kavuşturma ve Britanya'nın askeri gurur ve itibarını kurtarma fırsatını boşa harcamakla suçlanma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu kavradı. Afganistan'ı boşaltma talimatını koruyarak, Pollock'a ve Nott'a, askeri açıdan bunu uygun buluyorlarsa, Kabil *üzerinden* geri çekilebileceklerini söyledi. Kaye, “Ellenborough'nun görüşlerinde hiçbir değişiklik olmamıştı ama İngiliz dilinin bazı sözcüklerinin anlamında değişiklik olmuştu”

diye yazmıştı. Ellenborough bu şekilde sorumluluğu Pollock ve Nott'ın omuzlarına yüklemekle suçlansa da iki general de bundan yakınmadı. İstediklerini yaptırmışlardı ve Nott'ın Kandahar'daki askerleri Kabil'e çok daha uzak olduğu halde –Pollock yaklaşık 150, Nott ise 450 kilometre mesafedeydi– ikisi arasında oraya ilk ulaşan olmak için bir yarış başladı.

Elphinstone'un talihsiz kuvvetlerinin daha yedi ay önce Kabil'den ayrıldıkları aynı yoldan aksi istikamette ilerlemeye çalışan Pollock'ın askerleri, çok geçmeden felaketin yürek burkan izleriyle karşılaştılar. Her yerde iskeletler vardı. Bir subay, “Elli ya da yüzer kişilik öbekler halinde yığılı duruyorlardı ve top arabalarımızın tekerleri üzerlerinden geçiyor, neredeyse her metrede bir eski yoldaşlarımızın kafataslarını eziyordu” diye yazmıştı. Eski arkadaşlarının cesetlerini ve eşyalarını tanıyanlar bile oldu. Ellenborough'nun yerli nüfusa itidal gösterilmesi için verdiği talimatlara rağmen, askerlerin büyüyen öfkesi, ilerlemelerine karşı koyanlara pek çok aşırılık yapılmasına yol açtı. Bir köyde ergenlik yaşının üzerindeki bütün erkeklerin öldürüldüğü, kadınlara tecavüz edildiği hatta bazılarının öldürüldüğü söylenir. Genç bir subay, “Gözyaşları, yalvarmalar boşunaydı” diye hatırlıyordu. “Aldıkları tek cevap acımasız yeminler oluyordu. Misket tüfeği dikiliyor, tetik çekiliyor ve düşüp ölen şanslı oluyordu.” Gördüklerinden şoke olan subay, askerlerin pek çoğu için “kiralık katiller”den hallice benzetmesini yapmıştı. Teslim olduktan sonra üzerlerine ateş açılan bir köyün talan edilmesi sırasında, orada bulunan bir ordu papazı bir din adamının böyle bir sahneye tanıklık etmesinin nadir görülen bir olay olduğunu söylemişti. Ama “böyle koşullar altında” bu acı olayların önüne geçmenin neredeyse imkânsız olduğunu ve ne yazık ki tüm savaşlarda böyle şeylerin görüldüğünü eklemişti.

Sonuçta, Afgan başkentine varma yarışını kıl payı farkla da olsa Pollock'ın askerleri kazandı. Gelgelelim, oraya varmaları Dr. Brydon'ın aynı yolu aksi istikamette kat etmesinden beş kat uzun sürmüştü. Kabil'e 15 Eylül'de vardılar ve Ekber'in kendisi de dahil düşmanın şehirden kaçmış olduğunu gördüler. O gece Elphinstone'un adamlarının üç yıl önce inşa ettikleri at yarışı parkurunda

kamp kurdular ve ertesi sabah tek bir kurşun bile atmalarına gerek kalmadan Bala Hisar'a girdiler. Birkaç dakika sonra, Birleşik Krallık bayrağı Kabil semalarında yeniden dalgalanmaya başlamıştı. Şehirde, onlara intikamını almaya geldikleri olayları hatırlatan çok şey gördüler. Bunların arasında Sir Alexander Burnes'ün evinin karmış yıkıntıları da yer alıyordu. Nott'ın kuvvetlerinden bir subay, "Çok hazin bir manzaraydı" diye gözlemlemiş ve "evin bulunduğu dar sokak, çok sayıda misket kurşununun iziyle, yaşanan çatışmanın şiddetinin kuşkuya yer bırakmayan kanıtlarını taşıyordu" diye eklemişti. O ve silah arkadaşları "konuşacak halleri kalmadan [...] ve böyle sahnelerin uyandıracak varsayılan aşağılanma ve üzüntü duygularına gark olmuş vaziyette" kamp yerine döndüler.

Şah Şüca'nın ölümüyle Kabil şimdi hükümdarsız kalmıştı ve Lord Ellenborough'nun siyasi yetkiyle donattığı, iki generalin kidedemlisi olan Pollock, Şüca'nın oğlu Fetih'i derhal tahta çıkararak, onu da bu şekilde Britanya'nın kuklası haline getirdi. Pollock'ın bundan sonraki önceliği Ekber'in elinde tuttuğu Britanyalı rehinelere kurtarılmasını sağlamaya çalışmak oldu. Bu titizlik gerektiren ve tehlikeli görev için seçtiği subay, iki yıl önce Hive'de bu tür oyunlara uygunluğunu ziyadesiyle kanıtlayan Yüzbaşı (şimdi Sir) Richmond Shakespear'di. Bu defa yanına Ekber'in yeminli düşmanı olan düzensiz Kızılbaşlardan oluşan güçlü bir muhafız gücü verildiği halde, onun da sonunun rehinelerin yanını boylamak olacağından korkan pek çok kişi vardı. Zira Kızılbaşların elinde olduğu bilinen Bamyana yöresinde 12.000 kişilik bir düşman gücünün gezindiği söyleniyordu. Bu türden uyarılara aldırmayan Shakespear, rehinelere yardımın yolda olduğu haberini ulaştırmaya çalışmaları için önden ulaklar gönderdikten sonra, yanında silahlı 600 Kızılbaş'la, yaklaşık 240 kilometre kuzeybatıdaki Bamyana doğru yola çıktı.

Şimdi Ekber'in alıkoyduğu rehinelere safları Afganların esir aldığı bazı Britanyalıların eklenmesiyle kalabalıklaşmış, toplam sayı Eldred Pottinger dahil 22 subay, 37 başka asker, 12 asker eşi ve 22 çocuğa yükselmişti. Birkaç ay iyi muamele gördükleri Kabil'de nispi bir rahatlık içinde yaşamışlardı ama Pollock ve Nott'ın başkentte doğru ilerlemesi üzerine, Bamyana yakınlarındaki kerpiçten inşa

edilmiş ıssız bir kaleye götürülmüşlerdi. Ağustos ayında da hizmetkârlarından, kısa bir süre sonra kuzeye, herhangi bir kurtarma girişiminin menzilinın çok dışında kalan Buhara'ya götürüleceklerini öğrenmişlerdi; Britanyalılar Kabil'i işgal ettiği, Ekber de kaçmak mecburiyetinde kaldığı takdirde, orada köle olarak aşiretlere satılacaklardı. Kaybedecek çok az zamanları olduğunun farkında olan, başını Pottinger'in çektiği birkaç subay, Mohan Lai'nin de yardımıyla Afgan muhafızların komutanından rehinelerin özgürlüğünü satın alabilmek için harekete geçtiler. Adam ilk başta zorluk çıkardı ama çok geçmeden Bamyân'a, Britanyalıların hızla Kabil'e yaklaştıkları ve Ekber'in kaçmaya hazırlandığı haberleri ulaşmaya başladı. Ekber'in verdiği, rehineleri alıp Türkistan'a götürme emrini kulak ardı eden komutan, 20.000 rupi nakit ve ayda 1.000 rupi maaş karşılığında rehineleri salıvermeyi kabul etti.

Bu şekilde onu işbirlikçileri yapan rehineler, bunun ardından esir olarak tutuldukları kaleyi ele geçirdiler ve bir kurtarma ekibi gelene kadar burayı savunmaya hazırlandılar. Afgan valiyi koltuğundan indirdiler, Birleşik Krallık bayrağını göndere çektiler, gelip geçen tüccarlardan vergi kestiler ve yerel reislerle dostça ilişkiler kurdular. Aynı zamanda, olası bir kuşatmaya karşı koymak için planlar yaptılar. Britanyalı askerlerden pek çoğu hastalık nedeniyle misket tüfeklerini taşıyamayacak kadar zayıf düşmüş olduğundan, sayıları 200'ün üzerinde olan eski gardiyanlarına, kurtarılan kadar onlarla kalmaları halinde dört ay fazladan maaş ödeme sözü verdiler. Kabil'in düştüğünü, Ekber'in kaçtığını ve Shakespear'in Kızılbaş muhafızlarla yolda olduğunu da bu sırada duydular. Derhal kaleyi boşatıp onlarla buluşmak üzere yürüyüşe geçtiler.

Birkaç saat yürüdükten sonra, bir izci geçitten onlara doğru kalabalık bir atlı grubunun ilerlediğini fark etti. Bir an bunların, onları yakalamak için dönen Ekber'in adamları olabileceğinden korkuldu ama birden, diğerlerinin önünde dört nala gidenin Britanya üniformalı bir atlı olduğu fark edildi. Bu Sir Richmond Shakespear'di. O da onları çoktan fark etmişti. Kavuşıma anı son derece duygusal oldu, pek çok rehine gözyaşlarına boğuldu. Sekiz aydır gelişmelerden tamamen habersiz olduklarından, Shakespear'i

soru yağmuruna tuttular. Shakespear onlardan, hasta ve yıkık durumdaki Elphinstone'un geçen Nisan ayında öldüğünü ve bu şekilde, felaketteki payı nedeniyle, divan-ı harbe çıkarılmasa bile hakkında açılacak bir kamu soruşturmasıyla şerefının lekelenmesinden kurtulduğunu öğrendi. Kafiledeki kadınlardan dördünün bebekleri olduğu ve bir çavuşun karısının rehinecilerden biriyle kaçtığı da öğrendiği haberler arasındaydı.

Artık serbest olan rehinelerin Kabil'e gitmek üzere yola çıkmalarıyla, Britanyalılara halletmeleri gereken son bir iş kaldı: Hesapların görülmesi. Pollock, Afgan kudretinin timsali olan Bala Hisar'ı havaya uçurmayı düşünmüştü ama Britanyalılara sadık kalanlar, onları savunmasız bırakacağından bunu yapmaması için ona yalvarıp yakarmışlardı. Bu nedenle, kaleyi havaya uçurmak yerine, bütün Orta Asya'da meşhur olan ve dokuz ay önce Macnaghten'in uzuvları koparılmış cesedinin asıldığı Kabil'in büyük kapalı çarşısını yerle bir etmeye karar verdi. Bu iş, Pollock'ın patlayıcılar kullanan istihkâmcıları tarafından görüldü. Ama yapı o kadar sağlam ve büyüktü ki yıkılması tam iki günlerini aldı. General kimsenin zarar görmemesi ve eski şehrin başka yerlerindeki mala mülke dokunulmaması için kesin talimatlar vermişti. Şehrin ana kapılarına ve çarşının etrafındaki bölgeye, yağma olmaması için muhafızlar yerleştirilmişti. Ama devamında disiplin tamamen çöktü. Nott'ın kuvvetlerinden siyasi bir subay olan Binbaşı Henry Rawlinson, "Kabil'in yağmaya terk edildiği çığlıkları koptu" diye yazmıştı. Şehre akın eden asker ve siviller dükkânları yağmaladılar ve evleri ateşe verdiler. Dost Kızılbaşlar dahil, suçlu suçsuz herkes evlerinin ve işyerlerinin yıkıldığını gördü ve Kabil'de geniş bölgeler yerle bir edildi. Sahip oldukları her şeyi kaybedenler arasında 500 Hintli aile de vardı; onlar da artık Britanya kuvvetlerinin peşinden memleketlerine dönmek için yalvarmak mecburiyetindeydiler. Bu yaşananlar, Pollock ve Nott'ın zaferini taçlandıramayacak yüz kızartıcı olaylardı. Britanyalıların gitme zamanının geldiği açıktı.

11 Ekim'de, Bala Hisar'daki Birleşik Krallık bayrağını gönderden indirdiler ve ertesi sabah ilk birlikler Kabil'den yola çıktı. Bir kez daha, Hayber Geçidi'ne, oradan da memlekete giden iskelet-

lerle kaplı toprak yolu, önceki kışın *via dolorosasını* takip etmeye başladılar. Göstermelik de olsa şerefi kurtarılan Britanya –şimdi-lik bile olsa– Afgan siyasetini Afganlara bırakmaktan memnundu. Tarihçilerin bugün verdikleri adla Birinci Afgan Savaşı nihayet sona ermişti. Lord Ellenborough'nun, büyük bir zafer kutlaması da dahil savaşın zaferle bittiğini göstermeye yönelik asılsız iddialarına rağmen, Britanyalılar korkunç bir dayak yemişlerdi. Ama hiçbir madalya töreninin, zafer takının, asker balosunun ve başka fantezinin nihai ironiyi gizlemesi mümkün değildi. Britanyalılar Afganistan'ı terk eder etmez yeniden kan akmaya başladı. Üç ay içinde, Şah Şüca'nın oğlu tahttan indirilmiş ve Britanyalılar Dost Muhammed'in böylesine korkunç bir bedel ödenerek indirildiği tahta kayıtsız şartsız geri dönmesine izin vermişlerdi. Artık onun Afganistan'da düzeni sağlayacak tek kişi olduğundan kimsenin kuşkusu yoktu. Dönüp dolaşıp başlanan noktaya gelinmişti.

Ama Britanyalılar için Orta Asya trajedisi şimdi bile sona ermiş sayılmazdı. Olayların seyrini anlatan haberler, gerek Hindistan'da gerek Britanya'da yıl boyu manşetlerden neredeyse hiç inmemişti. Rehinelerin, özellikle de kadınların ve çocukların akıbeti konusunda derin bir endişe duyulmuş ve sağ salım kurtuldukları haberi ülkenin dört bir yanına yayılan bir rahatlama ve sevinç dalgası yaratmıştı. Sonra, tam da Lord Ellenborough'nun Hindistan'da düzenlenmesi için talimat verdiği kutlamalar başladığı sırada, Tahran'daki Britanya Misyonu'na o tüyler ürpertici haber ulaştı. Haberi getiren, bir zamanlar Arthur Conolly'nin yanında çalıştığı, Buhara'dan henüz dönmüş genç bir İranlı'ydı. Anlattığına göre, Kabil faciasının ardından neredeyse unutulmuş olan Conolly ve Stoddart ölmüştü. Genç İranlı, bunun geçen Haziran ayında, Britanya'nın Orta Asya'da korkulması gereken bir güç olma şöhretinin en düşük seviyeye indiği sırada gerçekleştiğini söylüyordu. Kraliçe Victoria'ya yazdığı şahsi mektuba cevap almadığı için öfkelenen ve artık misilleme görme endişesi taşımayan Buhara emiri, yaşadıkları kısa bir özgürlük döneminin ardından, iki İngiliz'in yakalanarak tekrar hapse atılmalarını emretmişti. Birkaç gün sonra, elleri bağlı olarak

oradan alınıp emirin sarayının bulunduğu Ark'ın (kale) önündeki büyük meydana götürülmüşlerdi. İranlı, bundan sonra olanları celladın kendi ağzından duyduğunu yemin ederek söylüyordu.

Britanyalı iki subaya önce, sessizce kendilerini izleyen kalabalığın önünde mezar çukurları kazdırılmıştı. Sonra diz çöktürülerek ölüme hazırlanmaları emredilmişti. Bağırarak emiri zorbalıkla suçladıktan sonra, kellesi ilk uçurulan Albay Stoddart olmuştu. Ondan sonra cellat Conolly'ye dönmüş ve ona emirin Hristiyanlıktan vazgeçerek Müslüman olursa hayatını bağışlamayı teklif ettiğini söylemişti. Zorla ihtida ettirilmesinin Stoddart'ı hapsedilmekten ve ölümden kurtarmadığını bilen, dini bütün bir Hristiyan olan Conolly, ona şu karşılığı vermişti: “Albay Stoddart üç yıldır Müslüman'dı ve onu öldürdünüz. Ben olmayacağım ve ölmeye hazırım.” Sonra boynunu cellada uzatmış ve bir saniye sonra başı toz toprağın içinden, arkadaşının kinine yanına yuvarlanmıştı.

İki subayın vahşice öldürülme haberi ülkenin dört bir yanında büyük bir dehşet dalgası yarattı ama bu küçük zorbanın hakkından gelmek için Afganistan'a yeni bir sefer düzenlemek dışında yapılabilecek çok az şey vardı. Kabine, Orta Asya'da daha da itibar kaybetme riskini göze alarak, bu talihsiz olayın sessizce unutulmasının en iyisi olacağına karar verdi. Ama iki adamın öldürülmesinden onları yüzüstü bırakan hükümeti sorumlu tutan öfkeli dostları, bunun olmasına müsaade etmemeye kararlıydılar. Bazıları İranlı'nın yalan söylüyor olabileceğine ve her şeye rağmen iki subayın hâlâ hayatta olabileceğine dahi inanıyordu. Bir kampanya başlatıldı ve cesur ama son derece ayrıksı bir din adamı olan Richmond'lu (Surrey) Peder Joseph Wolff, gerçeği öğrenmek için Buhara'ya gitmeye gönüllü oldu. Ne yazık ki İranlı'nın hikâyesinin birkaç ayrıntı dışında doğru olduğu kanıtlanacaktı ve gözü kara Wolff'un kendisi de, söylendiğine göre, üzerindeki dini kıyafetlerle oluşturduğu tuhaf görüntünün sağı solu belli olmayan emiri “bastıramadığı kakhahalara boğması” sonucunda canını kurtarabildi. Wolff tam anlamıyla Büyük Oyun'un parçası olmayan cesur yolculuğunun ayrıntılı hikâyesini, Londra'ya döndükten sonra 1845'te yayımladığı *Narrative of a Mission to Bokhara*'da anlatmıştır.

Bundan 20 yıl sonra, Conolly ve Stoddart'ın hikâyesine dokunaklı bir dipnot eklendi. Bir gün, Conolly'nin kız kardeşinin Londra'daki evine postayla küçük bir paket geldi. Paketin içinde, esareti boyunca kardeşinin elinde kalan ve besbelli çektikleri uzun ve acılı çile süresince ona ve Stoddart'a huzur veren yıpranmış bir dua kitabı vardı. Kitabın kapaklarının içindeki boş sayfalara ve diğer sayfaların kenar boşluklarına küçücük harflerle başlarına gelen talihsizliklerin ayrıntıları yazılmıştı. Bu cümlelerden sonuncusu yarım kalmıştı. Dua kitabı sonunda, St. Petersburg'da yaşayan bir Rus'un eline geçmiş ve adam Conolly'nin kız kardeşinin izini bulmayı başarmıştı. Söylemesi üzücü olacak ama bu kutsal emanet sonradan kayboldu.

Burnes ve Macnaghten gibi Conolly ve Stoddart için de Büyük Oyun sona ermişti. Hepsi o kadar şevkle benimsedikleri ve şekillenmesine yardımcı oldukları atılım politikasının kurbanı olmuşlardı. Birkaç ay içinde, Herat ve Kabil kahramanı 32 yaşındaki Eldred Pottinger da ateşli bir hastalığa yakalanıp öldü. Oyuna kurban giden geleceği parlak bir başka genç subay da gene Siyasi Şube'den Üsteğmen John Conolly'ydi. İlahlaştırılan kardeşi Arthur'un başına gelenleri hiçbir zaman öğrenmeden, Kabil'de Ekber'in elinde rehin tutulduğu sırada o da hastalanarak ölmüştü. Böylece, çok kısa aralıklarla, önde gelen altı Britanyalı oyuncu Büyük Oyun kahramanlarına ayrılan Valhalla'da William Moorcroft ve Rus hasımları Griboyedov ve Vitkeviç'le buluşmuştu. Ve bunlar oraya giden son oyuncular olmayacaklardı.

Ama Orta Asya'da atıldıkları bedeli yüksek serüvenler sonucunda akılları başlarına gelen Britanya ve Rusya, bir süre için derslerini almış gibi göründüler ve bundan böyle daha temkinli tavsiyelerin ağır basacağı düşünüldü. İzleyen detant dönemi, karşılıklı korku ve kuşkulara rağmen bir on yıl sürecekti. İki büyük güç bu dönemi sınırlarını güçlendirmek için kullanacaklardı ama sonunda bunun Orta Asya'da üstünlük mücadelesinde sadece bir devre arası olduğu görüldü.

XXII

Devre Arası

Zeytin dalını ilk uzatan Çar Nikolay'ın kendisi oldu. Bunu 1844 yazında resmi bir ziyaret için Britanya'ya geldiğinde yaptı. O tarihte 25 yaşında olan Kraliçe Victoria Rus misafirinin bir vahşiden hallice olmasını bekliyordu ama çarpıcı güzel bakışlarının ve zarif tavırlarının cazibesine kapıldığını fark etti. "Profili çok güzel" diye not etmişti, "ama gözlerindeki ifade müthiş ve daha önce gördüğüm hiçbir şeye benzemiyor." İmparator, Sir Robert Peel ve Dışişleri Bakanı Lord Aberdeen'le yaptığı sonraki görüşmelerde, onlara sadece barış istediğine ve Asya'da yeni teritoryal emelleri olmadığına, hele Hindistan'la ilgili hiçbir emel beslemediğine dair güvence verdi. Başlıca kaygısı, "Avrupa'nın Hasta Adamı" dediği Osmanlı İmparatorluğu'nun geleceğiydi. İmparatorluk parçalandığında ki ona göre bu çok yakındı, olacaklardan derin bir endişe duyduğunu ifade etti. Ama asıl endişesi, bu olduğunda parçalardan payını alacağından emin olmakla ilgili gibiydi.

Peel ve Aberdeen Osmanlı İmparatorluğu'nun yaklaşan çöküşünden o kadar emin değilken, Nikolay onların Avrupa güçleri arasında çıkacak, savaşa yol açması hemen hemen kesin bir mey-

dan kavgasını önleme arzusunun sıcak baktıklarını gözlemledi. İki taraf, sultanı olabildiğince uzun bir süre tahtında tutmanın arzulanır olduğu konusunda da görüş birliğine vardı. Nikolay ülkesine, Osmanlı'yla ilgili bir kriz çıkması halinde Britanya'nın kendisiyle uyumlu hareket edeceğine dair net bir taahhüt aldığı izlenimiyle döndü. Oysa Britanyalılara göre, son derece dostane bir havada geçmesine rağmen, müzakerelerden, ileride kurulacak bir hükümet için hiçbir şekilde bağlayıcı olmayacak müphem bir niyet beyanından fazla bir şey çıkmamıştı. Bu, zamanı geldiğinde iki taraf için de son derece maliyetli olduğu görülecek bir yanlış anlamaydı.

Bu arada, iki güç o tarihte hâlâ aralarında çok büyük çöllerin ve dağların uzandığı Asya'daki nüfuz alanlarına yönelik düşmanca ya da tehditkâr hamleler yapmaktan kaçınırken, sıkıntı yaratan komşularına boyun eğdirerek mevcut sınırlarını güçlendirmeye koyuldular. Ruslar Kazak Bozkırı'ndaki kalelerinin oluşturduğu hattı Ceyhun'un kuzey ikizi Seyhun'un kıyılarına kadar ileri kaydirdılar. 1853 yılına gelindiğinde, bu hat Aral Gölü'nden nehrin 400 kilometre yukarısındaki Ak Mescit'e [bugün Kızılıorda] ve Orta Asya'nın kalbine doğru uzanıyordu. Bu ileri karakolların ihtiyaçlarını karşılamak için kullanılacak iki küçük buharlı gemi, karadan parçalar halinde taşınıp Aral Gölü'nde monte edilmişti. Bu detant döneminde Britanyalılar Ruslardan bile daha faaldiler. Afganistan'da yaşanan aşağılanmanın ardından, 1843'te Sind'i ele geçirmişlerdi –bir eleştirmenin sözleriyle “sokakta tekme yiyip hırsını çıkarmak için eve karısını dövmeye giden bir kabadayı gibi”ydiler. Ardından, Ranjit Singh'in ölümünden beri giderek daha başa çıkılmaz hale gelen Pencap Sihleriyle küçük ama kanlı iki savaş yapmış, bu büyük ve değerli toprakları 1849'da sınırlarına katmışlardı. Kuzeydeki Keşmir eyaleti Pencap'tan koparılarak Britanya'ya karşı uzlaşmacı olduğu düşünülen bir hükümdarın denetimi altına sokulmuştu. Bu düzenlemeler, artık sağlam bir şekilde tahtında oturan ve aralarında geçirdiği sürgün döneminde sevmeye başladığı anlaşılan eski gardiyanlarına temkinli bir dostluk beslediği görüntüsünü veren Dost Muhammed'in şahsında Britanya Hindistan'ına yeni bir komşu kazandırmıştı.

Çar Nikolay'ın o kadar hevesle arzuladığı detant 1853'te aniden çöktüğünde iki gücün Orta Asya'daki pozisyonu buydu. İlişkilerde bir süredir gerginlik işaretleri gözleniyordu. 1848'de Paris, Berlin, Viyana, Roma, Prag ve Budapeşte dahil bir dizi Avrupa başkentinde eşzamanlı devrimler patlak vermişti. Bir kez daha Dışişleri bakanı olan Lord Palmerston, "Kıta'nın her yerinde [...] hükümet edenler ile hükümet edilenler arasında, kanun ile nizam arasında, sahip olanlar ile sahip olmak isteyenler arasında süren genel bir çatışma var" diye yazmıştı. İçte daimi bir devrim korkusuyla yaşayan Nikolay, ülkesindeki az sayıda özgürlüğü de budadı. Aynı zamanda, yetenekli Paskeviç komutasındaki bir orduyu devrimci hareketin ve Rusya karşıtı bir komplonun merkezi olduğuna inandığı Macaristan'a gönderdi. Macaristan'daki ayaklanma bastırıldı ve hareketin liderleri idam edildi. Nikolay devrimin Rusya'ya yayılmasını engellemişti ama her yerde liberallerin ve diğerlerinin düşmanlığını ve "Avrupa'nın Jandarması" unvanını kazanmıştı. Kraliçe Victoria'ya yazarak, sadece Britanya ve Rusya'nın anarşiden uzak kaldığına işaret edip anarşiyle mücadele için güçlerini birleştirmelerini önerdiğinde hiçbir yanıt alamadı.

Ne var ki onca yıllık İngiliz-Rus anlaşmasının sonunda çökmesine yol açan, o tarihte Osmanlı İmparatorluğu'nun parçası olan Kutsal Topraklar'daki Hristiyan mukaddes makamlarının muhafızlığı konusunda çıkan bir anlaşmazlıktı. Britanya'nın taraf olmadığı, Rusya, Fransa ve Osmanlı arasındaki bu çekişmenin nedenleri bizi ilgilendirmiyor. Ama akabinde çıkan kriz, Nikolay'ın bölge Hristiyanlarını koruma iddiasıyla askerlerine sultanın Kuzey Balkan vilayetlerine yürüme emri vermesi noktasına kadar tırmanacaktı. Nikolay, Türklerin Rus askerlerinin geri çekilmesi için verdiği ultiyatoma aldırmadı ve iki devlet bir defa daha savaşa girdi. Rusları Yakındoğu'dan uzak tutmaya kararlı olan Britanyalılar ve Fransızlar sultanla ittifak kurdular. Osmanlı meselesi konusunda Britanyalılarla özel bir ilişki geliştirmiş olduğuna inanan Çar Nikolay, olanları fena halde yanlış değerlendirdiğini çok geç anladı. Kimsenin gerçekten istemediği ve kolaylıkla önüne geçilebilecek Kırım Savaşı başlamıştı.

Bu kanlı çatışmanın hikâyesi burada tekrar anlatmayı gerektirmeyecek kadar iyi bilinir. Orta Asya'nın korkunç çöllerinden ve Hindistan'a inen ıssız geçitlerden çok uzaklarda, büyük ordularca açık muharebe sahasında yapılan bu savaş Büyük Oyun'un parçası da değildi. Gene de oluşturduğu dalgaların etkisi çok geçmeden Hindistan'ın savunmasından sorumlu olanlar tarafından hissedilecekti. Zira tıpkı Britanyalı şahinlerin savaşı Rusları Kafkasya'daki üslerinden söküp atmak ve bu şekilde Hindistan üzerindeki potansiyel tehdidi hafifletmek için bir fırsat olarak görmeleri gibi, Hindistan üzerine yürümenin Kırım'da zaferi hızlandırmaya yardım edeceğine inanan Rus stratejistler de vardı. Kont Simoniç'in İran sarayındaki halefi General Duhamel de bu ikinciler arasında yer alıyordu. General, Britanya'yı Yakındoğu sahnesinden Hindistan'a kuvvet kaydırmaya zorlamayı amaçlayan ayrıntılı bir istila planı ortaya koydu. Böyle bir saldırının, Afganların, belki de Sihlerin yağma ve toprak kazanımı vaadiyle ayartılıp harekâta katılmaya ikna edilmeleri durumunda büyük bir Rus kuvvetini seferber etmeyi gerektirmeyeceğini ileri sürdü. Britanya alayları sınırı beklerken, "iç düşman" diye nitelediği Hindistan'ın büyük yerli nüfusunu efendilerine karşı arkadan saldırıya geçirtmek için çok az teşvik gerekecekti.

Duhamel'in planında öyle pek yeni bir şey yoktu. Hepsi de çok uzun zaman önce Kinneir ve diğerleri tarafından saptanmış çeşitli alternatif yolları değerlendirdikten sonra, Hazar'dan Astrabad'a geçilerek, oradan Herat'a yürünmesinde karar kıldı. Çölleri, dağları ve büyük nehirleri aşmayı gerektirmediği, özellikle de diğer yolları kesen savaşçı aşiretlerle karşılaşma ihtimali olmadığı için, bunun istilacı askerleri en az zorlayacak ve en kısa güzergâh olduğuna inanıyordu. Duhamel'in oluşmasını umut ettiği ortak Rus, İran ve Afgan kuvvetlerinin nihai saldırısı Kabil'den ya da Kandahar'dan başlatılacaktı. Kendi tercihi Kabil'den yanaydı zira buradan Hayber Geçidi üzerinden Lahor'a ve Delhi'ye iniliyordu ve buraların büyük yerli nüfusunun "kurtarıcılar"ıyla kader birliği etmesi beklenebilirdi. Ama generalin planı hiçbir zaman test edilmedi. Ruslar için savaş şimdiden kötü gitmeye başlamıştı ve böyle bir macera için ayrılabilir asker yoktu. Aslında, planın herhangi

bir başarı şansı da yok gibiydi. İki eski hasım olan İran ve Afganistan'ın, bir Rus ordusunun topraklarından geçmesine müsaade etmek şöyle dursun, aralarındaki ayrılıkları unutup kuvvetlerini birleştirme konusunda anlaşma ihtimali bile çok düşüktü. Her şey bir yana, Ruslara Britanyalılarından daha fazla güvenmeleri için bir nedenleri yoktu. Dahası, böyle bir işbirliği olsa bile, Kalküta'daki askeri yetkililer istilacı bir gücün yok edilebileceğinden emindiler. Ama Duhamel bir noktada haklıydı. Britanyalıların çok geçmeden fark edecekleri gibi, gerçekten de bir "iç düşman" vardı.

Generalin planının kendi ülkesine hiçbir getirisi olmadı ama bununla ve bazı açılardan benzer bir başka planla ilgili sızan haberler, Britanyalı şahinlere değerli bir siyasi mühimmat sağlayacaktı. İşte, St. Petersburg'un, bunu sık sık inkâr etse de Hindistan üzerinde emelleri olduğunun kesin kanıtı ortaya çıkmıştı. O yıllarda bir şekilde Britanyalıların kulağına ulaşan bu istila planlarının sayısı karşısında afallamamak mümkün değildir. Britanyalıları aksi takdirde gerekli olmayacak kadar çok askeri Hindistan'da konuşlandırmak mecburiyetinde bıraktığı için, bu gibi sızmalar pekâlâ Rus Ordusu'nun işine geliyor da olabilirdi. Neticede, *Bolşaya İgra'yı*, yani Büyük Oyun'u sadece Britanyalılar oynamıyordu.

Ama Britanyalıların Aşil topuğu Hindistan'daysa, Ruslarınki de yerel Müslüman aşiretlerin çarın kudretine hâlâ şiddetle direndikleri Kafkasya'daydı. Ne var ki Kırım'daki savaş yüzünden Kafkasya'daki Rus kuvvetleri büyük ölçüde azaltılmıştı. Londra ve Kalküta'daki şahinlere göre, bu, Britanya'nın kozunu oynaması için en uygun zamandı. Kahraman Şeyh Şamil'e sadece silah değil asker de gönderilmeliydi. Zira aşiret üyeleri kendilerini cesaretlendiren ve boş umutlar veren Urquhart, Longworth ve Bell'in zamanından beri, yardım için Britanyalılara yalvarıyorlardı; Şamil Kraliçe Victoria'ya boşuna da olsa bir mektup bile yazmıştı. Britanyalı bir yorumcu, "Gürcistan'da faaliyet gösteren bir Britanya birliği, Osmanlı ve İran'ın yardımı ve Şamil'in desteğiyle, Rusları kesinlikle gerisingeri Kafkasya'nın ötesine sürerdi" diye belirtmişti. Başkaları Rusya'yla savaşı Seyhun boyunca inşa edilen Rus kalelerini vurmak için bir fırsat olarak değerlendiriyordu. Bunun hiç-

bir şekilde Britanya askerlerini kullanmayı gerektirmeyeceği iddia ediliyordu. Yerel aşiret liderlerine verilecek silah ve tavsiyeler, durumu bozkırdaki yalnız ve zayıflamış Rus karakollarının aleyhine çevirmelerini sağlayacak, bu görüşü savunanlardan birinin dediği gibi, “onları yüzyılın başında işgal ettikleri sınırlara geri çekilmek zorunda bırakacak”tı.

Ne var ki tıpkı St. Petersburg’un Duhamel’in planından uzak durması gibi, Britanyalılar da farklı nedenlerle de olsa Ruslara yönelik benzer planlara yanaşmadılar. Afgan macerasının dehşeti henüz herkesin zihninde tazeyken, davetle bile olsa Asya’nın Müslüman devletlerinin işlerine yeniden karışma konusunda büyük bir isteksizlik vardı. Afganistan’da böylesine yıkıcı sonuçlar veren bundan önceki saldırgan “atılım” politikasıyla bariz ve keskin bir karşıtlık içindeki bu temkinli yeni yaklaşım, “ustalıklı eylemsizlik” doktrini olarak anılacaktı. Bu arada, Fransızlar da Kırım’daki çatışmaya Britanya’nın Doğu’daki menfaatlerini güçlendirmek amacıyla çekildiklerinden şüphelenmeye başlamışlardı ve Londra bu şüpheyi haklı gösterecek bir şey yapmaktan kaçınmak istiyordu. Gerçekte, savaş artık büyük ölçüde Britanyalıların ve Fransızların lehine geliyordu. Eylül 1854’te Rusya’nın Karadeniz’deki büyük donanma üssü Sivastopol’u kuşatmışlardı zira kalenin ele geçirilip yıkılmasının Osmanlı’nın bağımsızlığını sürdürmesini sağlayacağı düşünülmüştü. Mücadele 349 gün sürecek ve iki tarafta da ağır zayıyata ve mağduriyetlere neden olacaktı. Ama Rusya’nın teslim olması kaçınılmaz hale gelince, Osmanlı’ya saldırarak savaşı başlatmış olan Çar Nikolay giderek derinleşen bir umutsuzluğa kapıldı. Sonunda, 2 Mart 1855 günü, Rus kuvvetlerine şahsen komuta ettiği Kışlık Saray’da son nefesini verdi. Resmi açıklamada, ölüm nedeninin grip olduğu söylendi ama pek çok kişi sevgili ordusunun bozgununa tanık olmaktansa zehir içerek intihar ettiği inancındaydı.

Nikolay’ın oğlu olan yeni çar Aleksandr Sivastopol’un teslim olmasından ve Avusturya’nın da Rusya’ya karşı savaşa katılma tehdidinden sonra, 1 Şubat 1856’da bir ön barış anlaşması için masaya oturmayı kabul etti. Anlaşmaya son şekli bundan birkaç hafta sonra, Doğu Sorunu’nu tamamen çözmek üzere toplanan Pa-

ris Kongresi'nde verildi. Savaştan zaferle çıkanların başlıca amacı Rusları Yakındoğu'dan uzak tutmaktı ve yenik düşenlere dayatılan en ağır şartlar Karadeniz bölgesiyle ilgiliydi. Karadeniz sularında ve kıyılarında savaş gemileri, deniz üsleri ve diğer müstahkem mevkiiler yasaklandı. Bu yasak bütün ülkeler için eşit ölçüde geçerli olsa da en ağır darbeyi Ruslara indirdiği açıktı. Ayrıca, Karadeniz limanları tüm ülkelerin ticaret filolarına açılacaktı; bu, 20 yıl önce meşhur *Vixen* hadisesine karışmış David Urquhart, James Bell ve diğerleri için biraz gecikmiş bir zaferdi. Ruslar ayrıca Tuna'nın ağzını, ele geçirmiş oldukları Türk şehirleri Batum ve Kars'ı ve işgal ettikleri Balkan topraklarını teslim ettiler ve sultanın memalikinde yaşayan Hristiyanların üzerinde dini hamilik iddia etmekten vazgeçtiler.

Şahinler elbette tatmin olmamışlardı ama Britanya başlıca hedeflerine ulaşmıştı. Karadeniz artık fiilen tarafsızlaştırılmış ve Osmanlı'nın toprak bütünlüğü önde gelen Avrupa devletleri tarafından garantiye alınmıştı. Rusya'nın Avrupa ve Yakındoğu'daki emellerinin önüne set çekilmişti ve St. Petersburg'un artık kendisini Paris anlaşmasıyla bağlı görmediğini ilan edip bir kez daha güçlü bir Karadeniz filosu inşa etmeye başlamasına kadar 15 yıl geçmesi gerekecekti. Bu arada küçük düşmelerine çok içerleyen Rus generaller, bu defa başlarını kesin olarak ezme kararlılığıyla, dikkatlerini bir kez daha Kafkasya'da Şamil'e ve takipçilerine karşı süren savaşa çevirdiler. Ne var ki Britanyalılar en acil dertlerinin sona erdiğini düşünseler de yeni bir hayal kırıklığına uğramak üzereydiler. Bitmeyecek bir sorun olan Afganistan, ansızın yeniden manşetlere yükselmşti.

Kırım Savaşı patlak verdiğinde, ne Britanyalılara ne Ruslara büyük bir muhabbet besleyen İran şahı kendisini hangi tarafla ittifak kuracağını bilemez halde buldu. Britanyalılara sağlayacağı destek karşılığında, onların da kaybettiği Kafkasya topraklarını Ruslardan geri almasına yardım edebileceklerini ummuştu. Britanyalılar bunu yapacakları yerde ona kesinlikle tarafsız kalmasını öğütlediler. Ama şahın çok korktuğu Ruslardan, kendi yanlarında savaşa girip Osmanlı'nın doğusuna yürümesi için büyük baskı gör-

düğünün farkında olan Hindistan hükümeti, İran'ı ikaz etmek için Basra Körfezi'ne hemen bir savaş gemisi gönderdi. Bu işe yaradı ve İran savaş boyunca tarafsız kaldı. Ne var ki Rusların entrikalarının arkası kesilmedi. St. Petersburg Britanya ile İran arasında savaş çıkarma umuduyla, hazır Britanyalılar Kırım'da savaşıırken, Hindistan'ın savunması için hayati önem taşıyan Herat üzerinde bir defa daha hak iddia etmesi için şahı etkilemeye çalıştı. Britanyalıların artık Herat'ın kime ait olduğuyula o kadar ilgilenmediğine inanan şah sonunda ikna oldu. Ama harekete geçtiğinde bu hamlenin Ruslara herhangi bir fayda sağlaması için çok geç kalmıştı zira Kırım'daki savaşın sonucu çoktan belli olmuştu.

Herat 25 Ekim 1856'da, kısa bir kuşatmanın ardından İranlıların eline geçti. Hindistan'a ulaşması tam bir ay alan haber, Kabil'deki Dost Muhammed'in İranlıların böyle bir maceraya atılmayı planladıkları yolundaki uyarılarına rağmen, Britanyalıları şaşkınlığa uğrattı. Dost Muhammed Afganistan'a yönelik bir İran saldırısını püskürtebilmek için Hindistan'dan silah ve destek talep etmiş ama hiçbir şey elde edememişti. Londra genel valiye Kabil'le dostça ilişkileri koruma talimatı verirken, ondan her ne pahasına olursa olsun ülkenin içişlerine karışmaktan kaçınmasını istemişti. Gene de Herat'ın Hindistan'a karşı bir entrika merkezi ya da sonunda bir istila üssü haline gelmemesi için İranlıların hemen def edilmesi gerekiyordu. Rusların Tahran'la, şahın topraklarında istedikleri her yerde konsolosluk açmalarına izin veren uzun vadeli bir anlaşmaları olduğu unutulmamıştı. Britanyalıların iki seçeneği vardı. Ya Dost Muhammed'in de onayıyla Afganistan üzerinden bir ordu yürütüp İranlıları tekrar sınırın gerisine püskürtebilirler ya da körfeze bir deniz görev gücü gönderip şahın akli başına gelip de geri çekilene kadar İran limanlarını bombalayabilirlerdi.

Görevdeki genel vali Lord Canning –“özellikle, bu iş için gerekli parayı denkleştirmesi mümkün olmayan Hindistan için”– atılım politikalarına kesinlikle karşıydı; hele Dost Muhammed'le oluşturulacak ortak bir gücün parçası olarak bile, Afganistan'a asker gönderilmesini asla doğru bulmuyordu. “Bir İngiliz ordusunun, Herat'ı zerre kadar umursamayan ama 1838'i ve ondan sonra

olan her şeyi daha dün gibi hatırlayan halkın ayaktakımı taifesini anında düşmanlaştırmadan bu ülkede boy göstermesinin imkânsız olduğuna inanıyorum” diye yazmıştı. Bu nedenle, körfeze, 17 yıl önce İranlılar Herat’ı kuşattıklarında iyi sonuç verdiği görülen karma bir kara ve deniz gücü göndermeye karar verildi. Aynı zamanda, Hindistan hükümeti savaş hali ilan etti. Britanya’nın resmen savaş ilan etmesi o sırada tatilde olan Parlamento’nun toplantıya çağrılmasını gerektirecekti ve artık başbakan olan Palmerston, bu şekilde gambot diplomasisine başvurmanın, Rusya’yla pahalıya mal olan savaşın hemen ertesinde kendi kabinesinde bile destek görmeyeceğini biliyordu. Nitekim sefer haberi Britanya’ya ulaştığında bir dizi şehirde savaş karşıtı gösteriler oldu.

Kısa ama yoğun bir bombardımanın ardından, Buşehr 10 Aralık 1856’da Britanyalılara teslim oldu. Şehrin tepesine Birleşik Krallık bayrağı çekilirken Britanyalı askerler büyük bir tezahürat yaptılar. Bunun bir katliam sinyali olduğuna inanan savunmacılar ve şehrin diğer sakinleri ise çöle kaçtılar. Halbuki saldıranlar arasında İranlılara yönelik bir kin ve nefret yoktu. Çoğu kişi gerçek suçluların başka yerde olduğunu hissediyordu. Bombardıman başladığında Britanyalı bir topçunun subayına, “Bunun sonucunu Ruslar düşünsün, efendim!” dediği gibi. Ama Britanya’nın savaşçılığı Palmerston’ın beklediği etkiyi hemen yaratmadı. Şahın kaçınılmaz sonuca boyun eğmesi ve bu defa bütün hak iddialarından vazgeçerek bir kez daha Herat’tan geri çekilmeyi kabul etmesi için iki çarpışmaya daha girilmesi gerekti. Tam o sırada, kendilerini varlıklarını tehdit eden bir iç karışıklıkla karşı karşıya bulan Hindistan’daki Britanyalılar açısından, bu çok hayırlı bir sonuçtu.

Çok az kişi bunu öngörmüş olsa da Hint Ayaklanması bir süredir için için mayalanıyordu. Ayaklanmayı öngörenlerden biri de Eldred Pottinger’dı. Ölümünden kısa bir süre önce bir arkadaşına şöyle yazmıştı: “Hükümet orduyu marazlarından kurtarmak için bazı kararlı adımlar atmazsa, tek bir kıvılcımın sepoyları ayaklanmaya sürükleyeceğini gerçekten düşünüyorum.” Ama Hindistan’daki Britanyalıların çoğu yerli askerlerin, bir subayın dediği

gibi, “payına düşenden son derece mutlu, neşeli, basit ve güvenilir, iyi huylu” insanlar olduğu kanaatindeydi. 10 Mayıs 1857’de Meerut’ta patlak veren ayaklanmanın ayrıntıları bu kitabın kapsamına girmez. Kırım Savaşı ve Basra Körfezi seferi gibi, bu olay da Büyük Oyun’un parçası değildi. Gerçi bazı şahinler olayda Rus ya da İranlı ajanların parmağı olduğundan kuşkulanıyordu, o başka. Nitekim İranlıların bununla açık açık böbürlendikleri rapor edilmişti. Ama Ruslar olaya karışmamış olsalar bile, hiç duraksamadan durumdan yararlanmaya çalıştılar.

1858 baharında, bir Rus ajanı olan Nikolay Hanikov Hazar Denizi’ni geçerek Herat’a vardı; niyeti oradan gizlice Kabil’e geçmek ve Dost Muhammed’e hükümeti adına tekliflerde bulunmaktı. Tesadüf bu ya, Afgan hükümdarı tam da o sırada, Britanyalılarla bir ittifak anlaşması yapmıştı; han, ülkeye ayaklarını bile basmadan İranlıları Afganistan’dan çıkarmalarından beri Britanyalılara iyi duygular besliyordu. Bundan 20 yıl önce, Kabil’i ziyaret eden son Rus ajanı Yüzbaşı Vitkeviç’le cilveleşmesinin kendisi için doğurduğu acı sonuçları da kuşkusuz hatırlıyordu. Ve şimdi, St. Petersburg’un sekiz yıl içinde ikinci kez İranlı dostlarının yardımına koşamaması bir yana, Rusların Kırım sahasında Britanyalılar ve müttefikleri tarafından nasıl bozguna uğratıldığına tanık olmuştu. Dost Muhammed’in kafasında, iki rakipten hangisinin daha güçlü olduğu, dolayısıyla da hangisiyle ilişkileri iyi tutmak gerektiği konusunda pek bir soru işareti yoktu. Dahası, çok arzuladığı bir şey vardı, o da bunu yapmaları İranlılarla aralarını sonsuza kadar bozacağı için, Rusların ona vermelerini asla bekleyemeyeceği Herat’tı.

Hanikov, o sırada başkentte dolaşan, Hindistan’daki Britanyalıların hepsinin katledildiği söylentilerine rağmen, Kabil’i görme-ye bile fırsat bulamadan şehirden sepetlendi. Dost Muhammed’in, daha bağınaz yandaşları tarafından, küffara karşı ayaklanmaya katılmalarına izin vermesi için yoğun baskı altında tutulduğunu da göz önünde bulunduran Britanyalıların, vaktiyle zorla tahtından indirdikleri hükümdara derin bir şükran duymak için haklı nedenleri vardı. Zira tam da “iç düşman” a karşı ölüm kalım savaşı verdikleri bir sırada, Afganların müdahalesi, büyük ihtimalle sonucu belirle-

yecek olan arkadan yenmiş bir hançer olurdu. Dost Muhammed mükâfatını birkaç yıl sonra alacaktı. 1863'te, askerlerini Herat üzerine yürüttüğünde Britanyalılardan buna bir itiraz gelmedi. Yaşlanan Dost Muhammed'in yerine geçecek onun kadar dost olmayan bir hanın yönetimindeki birleşik bir Afganistan, Hindistan için bir tehdit oluşturabileceğinden, onlara kalsa ülkenin bölünmüş halde kalmasını tercih ederlerdi. Nitekim yaşlı savaşı zaferden tam dokuz gün sonra, krallığında düzeni yeniden sağlamış ve uzun zaman önce kaybedilmiş bu eyaletin kontrolünü yeniden kazandığını bilmenin mutluluğu içinde hayata gözlerini yumdu. Ne var ki bilmediği bir şey vardı, o da tarihin tekinsiz bir kesinlikle tekerrür edeceği ve 15 yıl içinde Britanya ile Afganistan'ın bir kez daha savaşa gireceğiydi. Ama bundan önce daha yaşanacak çok şey vardı.

1858 baharında Hint Ayaklanması'nın nihayet bastırılmasının Hindistan için geniş kapsamlı sonuçları olacaktı. Ayaklanma ülkenin yönetilme tarzında büyük bir silkinişe yol açacak ve Doğu Hindistan Kumpanyası'nın 250 milyon insan üzerindeki iki buçuk yüzyıllık hâkimiyetinin sonunu getirecekti. Ayaklanma patlak verdiğinde Hindistan, iyileşen iletişim imkânlarının sağladığı kolaylık sonucunda Downing Street ve Whitehall'un giderek artan müdahalesiyle de olsa, kâğıt üzerinde hâlâ, kumpanyanın City of London'daki Leadenhall Street'te bulunan merkezinden yönetiliyordu. Britanya hükümeti Ağustos 1858'de, ayaklanmaya yol açan derin kine ve düşmanlıklara çözüm bulmak amacıyla, kumpanyanın yetkilerine son veren ve bütün otoriteyi kraliyete aktaran Hindistan Yasası'nı kabul etti. Hükümette yeni bir makam –Hindistan Bakanlığı– oluşturuldu ve eski Denetim Kurulu ilga edildi. Kurulun yerine sekiz üyesi kraliyet, yedi üyesi de başlangıçta kumpanya tarafından seçilen, 15 üyeli bir Danışma Konseyi atandı. Aynı zamanda, genel valiye, kraliçenin şahsi temsilcisi olarak Hindistan naibi unvanı da verildi.

Hindistan silahlı kuvvetlerinin örgütlenmesinde de radikal değişiklikler oldu. Sepoyların subaylarına, subayların da onlara güvenini yeniden tesis etmek için yeni bir başlangıca ihtiyaç ol-

duğu açıktı. Kumpanya ordusunun yüksek mevkileri uzun zamandır, askerlerin yeteneklerine ve liderliğine çok az güvendiği, emekliliğinin gelmesini bekleyen yaşlı subaylarla doluydu (General Elphinstone bunlardan sadece biriydi). Daha da kötüsü, Kabil'den o feci geri çekiliş sırasında subayların pek çoğu, kendi canlarını kurtarmak için, askerlerini Afgan muharıplerin elinde tüyler ürpertici bir sona terk edip firar etmişlerdi. Afganistan'da çarpışmış bu yerli alayların ayaklanmaya ilk katılanlar arasında yer alması manidardı. Şimdi, Doğu Hindistan Kumpanyası'yla birlikte ürkütücü ordusunun da varlığı sona ermişti. Gerek Avrupalı gerek yerli alaylar Londra'daki Savaş Bakanlığı'nın nihai otoritesi altında yeni oluşturulan Hindistan Ordusu'na devredilmişti. Bundan böyle bütün topraklar Avrupalıların kontrolü altında olacaktı.

Her şeye rağmen ayaklanma ucuz atlatılmıştı ama Britanyalıların bu sırada yaşadıkları kâbus, Rusya'nın Hindistan'ın işlerine karışmasından duydukları paranoya derecesine varan kaygıyı ağırlaştırmaktan başka bir işe yaramadı. Gene de iç düşmanın başı ezilmişti ve Hindistan yüzyılın kalan kısmında nispeten sakin kalacaktı. Ama sınırların ötesinde işler çok farklıydı. Britanyalılar Kırım'da Rusları yenmekle, onları Ortadoğu'dan uzak tutmakla kalmayıp Orta Asya'da genişlemelerini durdurabileceklerini de ummuşlardı. Oysa bu, sonunda tam tersi bir sonuç doğuracaktı.

ZİRVE YILLARI

Rusların Hindistan üzerindeki planları ne olursa olsun, ister ciddi ve düşmanca, ister hayal ürünü ve fantastik planlar söz konusu olsun, ben İngiliz devlet adamlarının birinci vazifesinin her türlü hasmane niyeti boşa çıkarmak, kendi pozisyonumuzun sağlam ve sınırlarımızın geçilmez olduğunu bilmek ve bu şekilde Britanya dehasının şüphesiz en soylu mükâfatı ve İmparatorluk Tacı'nın en muhteşem mülkü olan şeyi muhafaza etmek olduğunu savunuyorum.

Parlamento üyesi George Curzon,
Russia in Central Asia, 1889.

XXIII

Büyük Rus İlerlemesi Başlıyor

Çar Nikolay'ın, "İmparatorluk bayrağı, bir zamanlar dalgalandığı yerden asla indirilmemelidir" diye buyurduğu söylenir. Oğlu Aleksandr'ın da ondan farklı düşünmesi için bir neden yoktu. Rusya'nın Asya sınırlarında görev yapanlar için bunun anlamı çok geçmeden netleşti. Önce çift başlı kartalı yükselt, sonra müsaade iste. Bunu yapanlar hiç reddedilmediler ya da nadiren reddedildiklerini gördüler. St. Petersburg'un müsaderelerini görmezden gelme tavrı, yeni ve saldırgan bir sınır subayı neslinin yükselişiyle aynı zamana denk gelecekti. Ülkelerinin Kırım Savaşı'ndaki yenilgisi göz önüne alındığında, bunların tamamının Anglofob olması şaşırtıcı değildi. Söz konusu subaylar 19. yüzyılın ortalarında, Asya'da geniş toprak parçalarını Aleksandr'ın mülklerine katacaklardı.

Bu subaylardan biri de çarın güvenini kazanmış yetenekli ve iddialı genç bir siyasetçi olan Kont Nikolay İgnatiyev'di. Ülkesinin Britanyalılarla hesabını görmesi için yanıp tutuşan kont, Britanyalıların yakında acı bir şekilde öğrenecekleri gibi, Büyük Oyun'da dört dörtlük bir oyuncu olduğunu kanıtlayacaktı. Hint Ayaklanması sırasında Londra'da askeri ateşe olarak görev yaparken,

St. Petersburg'daki üstlerine tekrar tekrar, Asya'da ve başka yerlerde erken davranıp avantaj kazanmak için Britanya'nın bu zayıflığından yararlanılmasını tavsiye etmişti. Britanya karşıtı duygularını gizlemeye çalışmasına ve Londra sosyetesinde epeyce popüler olmasına rağmen, Britanya Dışişleri Bakanlığı'nı tamamen kandıramamıştı. Gizli bir bakanlık raporunda "akıllı ve kurnaz biri" olarak nitelenmiş ve Londralı bir harita satıcısının mevcut bütün Britanya liman ve demiryolu haritalarını gizli gizli satın aldığını yetkililere ihbar etmesinden sonra sıkı bir takibe alınmıştı.

Hızla yükselmesi zaten beklenen İgnatiyev, 1858'de, yani 26 yaşındayken, Aleksandr tarafından Orta Asya'ya gönderilecek gizli bir misyon heyetinin başına getirildi. Görevi, Britanyalıların siyasi ve ticari bakımdan bölgeye ne kadar nüfuz ettiklerini keşfetmek, Hive'de ve Buhara'da elde etmiş olabilecekleri nüfuzu kırmaya çalışmaktı. Zira Seyhun kıyılarındaki Rus ileri karakollarına ulaşan ve Britanyalı ajanların bölgedeki faaliyetlerinin giderek arttığını bildiren raporlar çarı endişelendiriyordu. Şayet süreç Orta Asya'nın değerli pazarları için bir yarışa dönüşecekse, St. Petersburg bu mücadeleyi kazanmakta kararlıydı. Bu nedenle, İgnatiyev'e, hem Hive'yle hem Buhara'yla düzenli ticari ilişkiler kurmaya çalışması, mümkün olursa da Rus tüccarları ve malları için lehte koşullar ve koruma garantisi sağlaması için talimat verilmişti. Ayrıca, hanlıkların savaş kapasitesinin değerlendirilmesi de dahil, askeri, siyasi ve diğer konularda elinden geldiğince çok istihbarat toplaması isteniyordu. Nihayet, Ceyhun'un ulaşım elverişliliği ve Afganistan, İran ve Kuzey Hindistan'a giden bütün yollar hakkında öğrenebildiği kadar çok şey öğrenecekti.

İgnatiyev'in aralarında Kazak muhafızların ve hamalların da yer aldığı yaklaşık 100 kişilik kafilesi, 1858 yazında Hive'ye ulaştı. Han onları huzuruna kabul etmeye razı olmuş, onlar da hana aralarında bir orgun da yer aldığı çok sayıda etkileyici hediye getirmişlerdi. Bunlar çölde taşınamayacak kadar hacimli olduklarından, Aral Gölü'nden ve Ceyhun'dan yukarı tekneyle nakledilmeleri gerekmiş, bu da Ruslara Ceyhun'un aşağı çıgırlarını inceleme fırsatını vermişti. Bu, yaklaşık 30 yıl önce oldukça benzer

bir biçimde İndus Nehri'nin haritasını çıkaran Britanyalılardan ödünç alınmış bir Büyük Oyun hilesiydi. Bir Doğu hükümdarına org hediye etmek de tümüyle orijinal bir fikir değildi; Britanyalıların Levant Kumpanyası Türk sultanına iki yüzyıldan uzun bir süre önce bir org hediye etmişti. Ama han o kadar kolay kandırılmadı. İgnatiyev'i nazik bir şekilde karşıladı, hediyeleri kabul etti ama Rus teknelerinin Buhara istikametinde Ceyhun'dan daha fazla yukarı çıkmasına izin vermeyi kesinlikle reddetti. İgnatiyev buna rağmen, hanı Buhara pazarlarını Rus mallarına açmaya ikna etti; ama son anda, İranlı bir köle bir Rus teknesine çıkıp sığınma talep edince anlaşma çöktü. Gene de İgnatiyev Hive'ye gitmek üzere Buhara'dan ayrıldığında, topraklarını ilhak ederek hana haddini bildirmek gerektiği gibi şahince görüşlerin yanı sıra, pek çok değerli istihbarat bilgisi de edinmişti.

İgnatiyev, zalim ve zorba Emir Nasrullah'ın Conolly ile Stoddart'ın başını uçurtttuktan 16 yıl sonra hâlâ sağlam bir şekilde tahtında oturduğu Buhara'da biraz daha başarılı olacaktı. Yaşlanmak emiri yumuşatmamıştı. Bundan bir süre önce, topçu kuvvetlerinin komutanı canını sıktığında, adamı bir baltayla ortadan ikiye bölmüştü. Ama İgnatiyev için biraz zahmete girmeye hazırdı. Eski hasmı ve komşusu Hokand hanıyla gene savaştaydı ve Rusları düşmanını desteklemeye kışkırtacak bir şey yapmak istemiyordu. Buhara'da köle olarak tutulan tüm Rusları serbest bırakmaya ve iki ülke arasında ticareti teşvik etmeye söz verdi. Hive Hanlığı Rus teknelerinin Aral Gölü'nden Ceyhun'a erişimini engellemekte ayak direrse, hanlık topraklarını aralarında bölüşmeyi bile önerdi. Son olarak, Britanyalılardan hiçbir elçi kabul etmeyeceğine ve bunlardan tekinin bile Ceyhun'u geçmesine izin vermemeleri için Afgan komşularını sıkıştıracağına dair taahhütte bulundu.

İgnatiyev emirin vaatlerinin hiçbir kıymeti olmadığını ve Hokand'dan gelen tehdit ortadan kalkar kalkmaz tekini bile yerine getirmeye niyeti olmadığını adı gibi biliyordu. Gene de tıpkı Hive'de olduğu gibi, o ve adamları ileride işe yarayacak değerli istihbarat bilgileri toplayabildiler. Genel olarak bakıldığında, yaptıkları zor ve tehlikelerle dolu cesur bir yolculuktu ve hedeflerine ulaşmaları

açısından başarısız olsa da Rusların özgüvenini yerine getirmeye yardımcı olmuştu. İgnatiyev St. Petersburg'a döndüğünde artık meşhur biri olduğunu ve üstlerinin kendisine daha önce olduğundan da fazla değer verdiklerini gördü. Yolculuğu hakkında yazdığı ayrıntılı raporda, Britanyalıların oraya ilk varan olmalarının önüne geçmek için Orta Asya hanlıklarının derhal ilhak edilmesini savundu. Bu tavsiyesi çar ve danışmanları tarafından dikkatli bir şekilde değerlendirilirken, daha da zorlu bir göreve tayin edildi: Bu defa, 5.600 kilometre doğuya, Çin'e gönderiliyordu. Yeni görevi İgnatiyev'i epeyce tatmin edecekti zira ihtiyaç duyacağı yetkileri kullanabilmesi için geçici olarak general rütbesine yükseltmekle kalmamış, Britanyalılarla boy ölçüşme fırsatını da elde etmişti.

Aleksandr'ın, Sibirya garnizonlarının önceki üç-dört yıl içinde Uzakdoğu'da onun adına Çinlilerden ele geçirdiği yeni ve savunması zayıf toprakları için duyduğu korkular bir kriz yaratmıştı. Britanyalıların Hindistan'a olduğu gibi, Çin'e de sahip olma ihtimalinden korkan Rus komutanlar, büyük Amur Nehri boyunca doğuya ve Büyük Okyanus kıyılarından güneye, bugün Vladivostok'un bulunduğu noktaya doğru dur durak bilmeden ilerliyorlardı. O sırada tamamen Taiping Ayaklanması'yla ve Britanyalılarla Fransızların toprak tavizleri ve diğer ayrıcalık talepleriyle meşgul olan Çin imparatoru, onları durdurabilecek durumda değildi. Ruslar böylece, kendileri için düşük bir maliyetle, onu yaklaşık 1 milyon kilometrekare imparatorluk toprağının yükünden kurtardılar. Ama şimdi, bu yeni mülklerinin Britanyalılar tarafından tehdit edildiğini görüyorlardı.

Bu duruma nasıl gelindiği burada ayrıntısına girilemeyecek kadar karmaşık bir hikâye dir ama kabaca özetlenecek olursa, yaşananlar Britanya ile Çin arasındaki Ok Savaşı da denen, 1856'daki İkinci Afyon Savaşı'nın sonucuydu. Britanyalılar savaşta kazandıkları zaferin ardından, imparatorlardan çeşitli taleplerde bulunmuş, o da bunları istemeye istemeye kabul etmişti. Bu talepler arasında Avrupalı güçlerin Pekin'de ikamet eden diplomatlar bulundurması, daha fazla limanın dış ticarete açılması ve Britanya'ya muazzam bir tazminat ödenmesi de yer alıyordu. İmparator verdiği sözlerden cay-

maya kalktığında, şartları uygulatmak, gerekirse de Pekin üzerine yürümek üzere ülkeye güçlü bir Britanya ve Fransız kuvveti gönderilmişti. Britanyalıların Mançu başkentinde bir köprübaşı elde etme olasılığı, Ruslarda bunun Uzakdoğu'daki nüfuz alanlarını tehlikeye sokabileceği korkusunu yaratmıştı. İgnatiyev 1859 baharında atlı kızakla ve at sırtında giderek binlerce kilometre uzaktaki Pekin'e doğru yola çıktığında durum buydu. En acil görevi Çin imparatorunu çarın yeni topraklarını Rusya'ya bırakmaya zorlayarak, buraları Rus İmparatorluğu'nun kalıcı bir parçası haline getirip güvenceye almaktı. Bu klasik bir Büyük Oyun misyonuydu ve St. Petersburg bu görev için ondan daha kararlı ve becerikli bir oyuncu bulamazdı.

İgnatiyev Yasak Kent'e ulaştığında, ilk işi, zor durumdaki imparatora hizmetlerini sunarak, onunla Avrupalı düşmanları arasında arabuluculuk etmeyi teklif etmek oldu. İlk başta teklifi reddedildi zira kendisi kesinlikle tarafsız olduğunu beyan etse de gerçekte Britanyalılar ve Fransızlarla işbirliği içerisinde olabileceğinden korkulmuştu. Sonradan belli olacağı gibi, bu korku o kadar da yersiz değildi zira İgnatiyev ikili bir oyun oynuyordu. İlk başta, istilacılara gizlice Çin mevzilerinin haritalarını ve girip çıkabildiği başkentten istihbarat bilgileri sağlayarak yardım etti. Aynı zamanda, anlaşmazlıkları körükleyerek ve onları Pekin'e yönelik baskılarını artırmaya teşvik ederek, Çinlilerle anlaşmalarını engellemek için elinden geleni yaptı. Nihayet, Britanyalı ve Fransız askerler şehrin surlarına dayandığında, arabuluculuk etmek için yeniden Çinlilere hizmetlerini sundu. O sırada imparator, kardeşini düşmanla baş etmek üzere yüzüstü bırakıp başkentten kaçmıştı. Düşman daha şimdiden Pekin'in 8 kilometre dışındaki muhteşem Yazlık Saray'ı yakmıştı ve yabancı askerler girdiği takdirde şehrin tamamen yıkılacağından korkan Çinliler, İgnatiyev'in teklifini minnetle kabul ettiler.

Kuzey Çin'in acımasız kışı bastırmak üzere olduğundan, Britanyalılar ve Fransızlar, imparatora ilk başta kabul edip sonra yan çizdiği şartları uygulatmak için sabırsızlanıyorlardı. Ama İgnatiyev bunu Çinlilerden gizlemeye dikkat etti. Bunun yerine, Çinlilerdeki yabancı askerlerin başkentte kalabileceği korkusuna oynadı; nitekim bir an bunu aklından geçiren Britanyalı komutan Lord Elgin,

o sırada Dışişleri bakanı olan Lord John Russell'a, "Halet-i ruhiyemiz ikinci bir Hindistan'ın idaresini ele almaya uygun olsaydı, Çin İmparatorluğu'nu ilhak edebilirdik" diye yazmıştı. Sonunda, Britanyalılar ve Fransızlar başlangıçtaki talepleriyle yetindiler ve Çinlilerle ayrı ayrı antlaşmalar imzalayıp bir an önce ülkeden ayrılmak için plan yapmaya başladılar. İgnatiyev Çinlileri, yabancı askerlerin gidişini çabuklaştırmakla kalmayıp talep ettikleri tazminatı azaltmaya da ikna ettiğine inandırmayı başardı. Ardından, yenilen Çinliler ile kendi hükümeti adına bir antlaşma müzakere etmeye başladı; antlaşmanın başlıca maddesi, Rusların Büyük Okyanus kıyılarında elde ettiği yeni toprakların resmen çara bırakılması hakkındaydı. Çinliler bu talepler konusunda tereddüde düşünce, onları korkutup anlaşmaya razı etmek için, bunun kendi emriyle olduğunu iddia ederek, askerlerin gidişindeki kısa ve salt idari nedenlerden kaynaklanan bir gecikmeyi baskı yapmak için kullandı. Son yabancı askerler 6 Kasım 1860'ta ülkeden ayrıldı. Bundan 11 gün sonra, Çinliler ile İgnatiyev'in şahsında Ruslar Pekin Antlaşması'nı imzaladılar; Britanyalılar ya da Fransızlar bir şeyler döndüğünden şüphelenip bunu engelleyene kadar iş iştenden geçmişti.

Bu, o sırada henüz 20'li yaşlarının sonlarında olan genç İgnatiyev için birinci sınıf Makyavelist bir performans, Ruslar için de dikkat çekici bir diplomatik başarıydı. Birincisi, genişliği Fransa ile Almanya'nın toplamı kadar olan bir toprak parçasını resmen, muazzam büyüklükteki Kuzey Asya imparatorluklarının sınırlarına katmışlardı. İkincisi, Çinlileri o sırada ikisi de Pekin'in yönetimi altında olan Doğu Türkistan'daki Kaşgar'da ve Moğolistan'ın başkenti Urga'da [bugün Ulanbator] konsolosluklarını açmaya razı etmişlerdi. Bu şekilde, böyle bir kolaylık elde edememiş rakipleri Britanyalılardan bir adım öne geçmişlerdi; zira konsoloslukların kurulması Rus tüccarlarının ve mallarının bu önemli yeni pazarlara münhasır erişim hakkının olacağı anlamına geliyordu. Dolayısıyla, İgnatiyev 22 Kasım'da Pekin'den oldukça hoşnut bir şekilde ayrıldı ve hızla St. Petersburg'un yolunu tuttu. Britanyalı bir tarihçi, "Rusya 1815'ten beri böyle avantajlı bir antlaşmaya varmamıştı ve daha önce, bu kadar genç bir Rus diplomatı tarafın-

dan böylesine büyük bir başarı muhtemelen hiç elde edilmemişti. 1860'ın muvaffakiyetleri, hele bunların büyük ölçüde İngilizleri oyuna getirerek elde edildiği düşünülürken, Kırım yenilgisinin acı hatıralarını silmekte çok etkili oldu" diye yazmıştı.

İgnatiyev Pekin'den ayrıldıktan altı hafta sonra St. Petersburg'a vardı. Bu defa kış ortasında, Asya'nın bir ucundan ötekine gene at sırtında geçmişti. Bit ve pire kaynayan pislik içindeki giysileri çıkarılıp yakıldıktan sonra, Kışlık Saray'a çara rapor vermeye çağrıldı. Orada memnuniyet içindeki Aleksandr tarafından, ülkesine yaptığı değerli hizmetler nedeniyle, herkesin gıptayla baktığı Aziz Vladimir Nişanı'yla ödüllendirildi. Geçici olarak verilen general rütbesini korumasına da müsaade edildi. Son olarak, bölge ve bölge halkları konusundaki doğrudan tecrübesinden sonuna kadar yararlanabilmek amacıyla, yakınlarda kurulan Dışişleri Bakanlığı'nın Asya Dairesi'nin başına getirildi. İgnatiyev böylece, St. Petersburg'da ya da Rusya'nın sınır bölgelerinde yüksek mevkilerde bulunan ve sayıları giderek artan şahinlerin ve Anglofobların arasına katıldı. Bunların arasında, daha 34 yaşındayken göreve getirilen enerjik Savaş Bakanı Kont Dimitri Milyutin de bulunuyordu. Bir başkası, güçlü Doğu Sibiry genel valisi Kont Nikolay Muravyev'di. İgnatiyev'in çar için kalıcı bir şekilde güvenceye aldığı Büyük Okyanus kıyılarındaki geniş toprakları ele geçiren Muravyev olmuştu. Bir üçüncüsü, Britanya'nın Asya'daki siyasi ve ticari nüfuzunu durdurmayı acil bir mesele olarak gören, Kafkasya genel valisi Prens Aleksandr Baryatinskiy'di. Prens 1859'da, yeni stratejiler kullanarak Şeyh Şamil'i boyun eğmeye mecbur etmiş ve bu şekilde Kafkasya'nın bazı kesimleri hariç, Rus hâkimiyetine karşı 40 yıldır sürdürülen kanlı direnişi sona erdirmişti. Baryatinskiy Kafkasya'yı, çar ordularının "Osmanlı, İran ve Hindistan yoluna çığ gibi inebilecekleri" güçlü bir üs olarak görüyordu.

Bu yeni imparatorluk inşa psikolojisi, hükümetin en üst kademelerindekilerle sınırlı da değildi. Genç subayların çoğu Asya'daki atılım politikalarını destekliyordu ve Britanya'nın orada oynadığına inandıkları oyunu bozmaya hevesliydi. Gerçekte, Milyutin'in

tepeden tırnağa yeniden örgütlemekte olduğu ordunun tamamı Uzakdoğu'da kazandığı başarıların ardından yeni zaferler arzuluyor, özellikle de Kırım yenilgisinin anılarını silecek bir fırsat yakalamak için sabırsızlanıyordu. Britanya'yla yeni bir sürtüşmenin risklerine gelince, çoğu asker, er ya da geç Britanya'yla savaş çıkmasının zaten kaçınılmaz olduğuna inanıyordu. Buna ilaveten, Rus tüccarlar ve fabrika sahipleri, kervanların Kazak, Kırgız ve Türkmen akıncıların baskınlarından korunması koşuluyla, Orta Asya'dakilerin yanı sıra Çin pazarlarının da mallarına açılması için baskı yapıyorlardı. Son olarak, tepedeki şahinlerin artık beklenmedik bir müttefikleri vardı: Bu kişi yakında ülkesinin başbakanı ve Alman İmparatorluğu'nun mimarı olacak olan St. Petersburg'daki Prusya sefiri Otto von Bismarck'tı. Rusların Asya'yla ne kadar çok meşgul olurlarsa Avrupa'da o kadar az tehdit oluşturacaklarına inanan Bismarck, onları kendi deyişiyle "büyük medenileştirme misyonları"na girişmeye teşvik ediyordu.

Ama çarı Britanyalılar oraya varmadan Orta Asya'nın güneyine doğru ilerlemeye teşvik eden yakın çevresinin, bunun için uygun zamanı beklemesi gerekiyordu. Zira Aleksandr'ın içte halletmesi gereken daha kritik meseleler vardı. Büyük ölçüde, Kırım Savaşı'nın Rus toplumunda görünür kıldığı pek çok eksiklik nedeniyle, çar ülkeyi modernleştirmeyi amaçlayan bir dizi büyük liberal reforma girişmişti. Bunların en önemlisi, 1861'de 40 milyon kadar serfin özgürleştirilmesi ve toprağın bunlara dağıtılması olmuştu; bu reform, öngörülebileceği üzere pek çok toprak sahibinin sert direnişiyle karşılaşmıştı. Aleksandr aynı zamanda, Polonya'da yeni bir ayaklanmayla da karşı karşıya kalmış, bu isyanı bastırması 18 ayını almış ve Avrupa'da çok kınanmasına neden olmuştu. Dahası, çevresinde, Orta Asya'da atılım politikalarına karşı çıkan kıdemli subaylar vardı. Bunlardan biri de ülke Kırım Savaşı'ndan kaynaklanan ekonomik yıkımdan çıkıp toparlanana kadar yeni bir mali yük altına girilmemesi için onu uyaran Maliye Bakanı Mihail von Reutern'di. Bir başkası da 1856'da Nesselrode'un yerine Dışişleri bakanı olan Prens Aleksandr Gorçakov'du. Nahoş bir görev olan, Polonya ayaklanmasının bastırılmasını Avrupa'ya haklı gösterme

işini o üstlenmişti. Şimdi de Aleksandr'ı, Britanyalıların Hindistan'a verdiği önemin, Hindistan sınırlarına yönelik bir Rus hamlesini üzerinde düşünülemez kadar tehlikeli hale getirdiği konusunda uyarıyordu.

Ne var ki günün sonunda kazanan İgnatiyev ve müttefikleri olacaktı. Nihayet diğer sorunlarından kurtulan Aleksandr, bunların sözlerine uyup Orta Asya'da entrika çeviren Britanyalıların karşısında öne geçmek gerektiğine ikna oldu. İgnatiyev, Britanyalıların Rusya'nın Orta Asya'daki hamlelerine güçlü bir tepki göstermesinden duyulan korkulara aldırmadı. Hindistan'daki kanlı ayaklanma yetmiyormuş gibi, -Afganistan, Rusya, İran ve Çin'le-arka arkaya yüksek maliyetli savaflara giren Britanyalıların, şimdi bir eylemsizlik evresine girmekte olduğunu ve yeni çatışmalara karışmaktan kaçınmak istediğini gösteren açık işaretler olduğuna dikkat çekti. Ama neticede çara kararını verdiren Amerika'daki gelişmeler oldu. Amerika'nın güney eyaletleri uzun zamandır Rusya'nın başlıca ham pamuk tedarikçisiydi. Ülkede çıkan İç Savaş sonucunda bu hayati meta akışının kesilmesi, bütün Avrupa'yı çok kötü etkilemişti. Ama Ruslar çoğu ülkeden daha şanslıydılar. Bir süredir Orta Asya'daki Hokand bölgesinin, özellikle de Fergana Vadisi'nin pamuk yetiştirmeye son derece elverişli olduğunu ve büyük miktarlarda üretim yapma potansiyeli taşıdığını biliyorlardı. Aleksandr, başkaları bunu yapmadan, Orta Asya'nın pamuk tarlalarına ya da en azından bu tarlaların mahsulüne el koymaya kararlıydı. Ve bu başkaları, Britanyalılar anlamına geliyordu.

Başlangıçta, tek tek hanlıklarla ittifaklar yoluyla dostça ilişkiler kurulup ticari işbirliği yapılabileceği, bu şekilde kan dökmenin, masrafa girmenin ve Britanyalıların tepkisini çekmenin önüne geçilebileceği umulmuştu. Ama İgnatiyev, Hive ve Buhara'daki son tecrübesinden hareketle, bunun düpedüz saflık olduğunu savundu. Orta Asya hükümdarlarının güvenilmez ve antlaşmalara uymaktan tek kelimeyle aciz olduklarını söyledi. Emin olmanın ve Britanyalıları dışarıda tutmanın tek yolu fetihtir. Kont Milyutin'in de desteğini alan bu görüş ağır basacaktı. 1863 sonuna gelindiğinde, müzakere yoluyla emperyalizm konusundaki kalan bütün umutlar

nihayet terk edilmişti. Ruslar, ilk başta küçük adımlarla da olsa Orta Asya'ya yürümeye hazırdı.

Rusların 1864 yazındaki ilk hamleleri, ortadaki 800 kilometre genişliğindeki boşluğu kapatarak Orta Asya'yla güney sınırlarını sağlama almak oldu. Bu hamle, Hokand hanının kuzey topraklarındaki birçok küçük şehrin ve kalenin ele geçirilmesinden oluşuyordu ve güçlük çekmeden gerçekleştirildi. Vaha şehirleri Çimkent'i ve Türkistan'ı kaybetmesine neden olan bu saldırgan hareketlerden telaşa kapılan han, Britanyalılardan askeri destek talep etmek için derhal Hindistan'a bir elçi gönderdi. Ama artık Britanya'nın Orta Asya'daki politikasına "ustalıkli eylemsizlik" öğretisi yön verdiğinden, talebi kibarca reddedildi. Şimdiye kadar haritası çıkarılmamış yerlerin haritalarının çıkarılmasından ve stratejik yolların inşa edilmesinden oluşan sınır faaliyetleri, Rusların da benzer bir sakınım gösterebileceğine dair dindarca bir umutla, Hindistan'ın kendi sınırlarına yakın bölgelerle sınırlı tutuluyordu. Ama St. Petersburg'u Britanyalıların Orta Asya'ya olan ilgilerini kaybettiklerine inandırmak, bundan fazlasını gerektirecekti.

Kuşkusuz Britanya'nın Hokand hanının yardım ricasına karşılık vermemesinden cesaret alan Ruslar, şimdi bir sonraki adımı atmaya hazırdılar. Ama Orta Asya'da yapılacak yeni hamlelerin ardından özellikle Britanyalılar tarafından koparılacak yaygarayı öngören Rus Dışişleri Bakanı Prens Gorçakov, önce, bu hamleler konusunda Avrupalıların korku ve kuşkularını gidermesini umduğu resmi bir "açıklama" hazırlamaya koyuldu. Açıklama metni Britanya, Fransa, Hollanda, hatta Amerika gibi büyük güçlerin yapılanlara itiraz etmelerini zorlaştıracak şekilde ustalıkla tasarlanmıştı. Zira Rusya'nın Orta Asya'daki konumunu, bu güçlerin kendi geniş koloni topraklarındaki konumlarıyla kıyaslıyordu. Gorçakov'un memorandumu Aralık 1864'te, çarın sefirleri aracılığıyla büyük Avrupa devletlerine ulaştırıldı.

Bu meşhur belgede, "Rusya'nın Orta Asya'daki konumu, sabit bir toplumsal örgütlenmeye sahip olmayan yarı vahşi göçebe nüfuslarla temasa giren bütün medeni devletlerinkiyle aynıdır. Böyle durumlarda, daha medeni olan devletin, sınırlarının ve ticari iliş-

kilerinin güvenliği adına, çalkantılı ve istikrarsız karakterlerinin istenmeyen komşular haline getirdiği unsurlar üzerinde belli bir üstünlük kurması hep görülmüştür” deniyordu. Boyun eğdirilen bu yeni bölgelerin, bundan sonra da ötelerindeki kanun tanımaz aşiretlerin talanlarından korunması gerekiyordu. Rus hükümeti bu nedenle, barbarca bir yönetim altında azap çekenlere medeniyet götürmek ile sınırlarını katliama ve anarşiye teslim etmek arasında bir seçim yapmak zorundaydı. Gorçakov, “Kendini benzer bir durumda bulan her ülkenin kaderi bu olmuştur” diye yazmıştı. Britanya ve diğer kolonyal güçler, “ihtirastan çok zarurettten ötürü, bu ileri doğru yürüyüşe karşı konulmaz biçimde mecbur” kalmışlardı. En büyük güçlük, nerede durulacağına karar vermektir. Mamafih, Hokand’la sınırını sağlama alan Rusya’nın daha fazla ilerlemek gibi bir niyeti yoktu.

Gorçakov diğer büyük güçlere şu teminatı veriyordu: “Karşımızda, durmak zorunda olduğumuz o noktayı bizim için coğrafi bir kesinlikle belirleyen, daha sağlam, daha istikrarlı ve daha örgütlü bir devlet var.” Kendisi buna gerçekten inanıyor muydu, yoksa sadece hanlıklara boyun eğdirmeye zaten meyilli bir hükümet için zaman kazanmaya mı çalışıyordu sorusu akademisyenleri hâlâ uğraştırır. Bu dönemi çalışan Sovyet tarihçisi N. A. Halfin elbette, bunun Britanyalıları yanıltmayı amaçlayan kasti bir saptırma olduğuna inanır. Söylemeye gerek yok ki Rus ilerlemesi Gorçakov’un söz verdiği gibi orada durmadı. Birkaç ay içinde, Ruslar bir kez daha güneye doğru ilerliyorlardı. Orta Asya’nın içlerine büyük Rus ilerlemesi başlamak üzereydi. Orta Asya hanlıkları çarın ayaklarına kapanana kadar da durmayacaktı.

XXIV

Taşkent Aslanı

Birbirleriyle savaşıyan Hive, Buhara ve Hokand hanlıkları, 19. yüzyılın ortalarında, batıda Hazar Denizi'nden doğuda Pamirler'e kadar uzanan, Amerika'nın yarı büyüklüğünde, çöller ve dağlarla kaplı geniş bölgeyi kendi aralarında yönetiyorlardı. Ama bu üç şehir devletinden başka önemli merkezler de vardı. Bunlardan biri, vaktiyle Timurlenk'e başkentlik eden, şimdi ise Buhara emirinin topraklarının parçası olan kadim Semerkant şehriydi. Bir başkası, o tarihte Çin'in hâkimiyeti altında olan, diğerlerinden yüksek dağlarla ayrılmış Kaşgar'dı. Son olarak, vaktiyle bağımsız olan ama artık Hokand hanına ait, surlarla çevrili büyük Taşkent geliyordu.

Taşkent bağ ve bahçeleri, meraları ve 100.000 kişilik nüfusuyla Orta Asya'daki en zengin şehirdi. Refahını sadece doğal kaynaklarının zenginliğine değil, eskiden beri ticaret yaptığı Rusya'ya yakınlığı kadar, tüccarlarının enerjisine ve girişimciliğine de borçluydu. Ama şehrin güçlü tüccar ailelerinin, kendilerinden cezalandırıcı vergiler kesen Hokand'ın hâkimiyetinden çıkıp Rus hâkimiyetine girmeye can attıkları sır değildi. Gene önemli bir nüfuz sahibi olan din adamlarının, selametleri için gözlerini Orta Asya'nın en kutsal şehri

Buhara'nın emirine diktikleri de aynı şekilde sır değildi. Fırsat verilse, emir onlara seve seve bu iyiliği yapar, böylece bu büyük ganimeti mülklerine katardı. 1865 baharında, o ve eski hasmı Hokand hanı bir defa daha savaşa tutuştuklarında böyle bir fırsat doğdu.

Ama şehrin bir talibi daha vardı: Ruslar. Hokand sınır bölgesinin komutanı Tümgeneral Mihail Çernayev için, Taşkent'in ve burayla yapılan kârlı ticaretin tehlikede olduğu açıktı. Bir süredir gözü Taşkent'te olan Çernayev, Buhara emiri bunu yapmadan ve iki han tamamen savaşa meşgulken şehri almaya karar verdi. Ne var ki çar ve St. Petersburg'daki danışmanları Taşkent'i ilhak etmeye henüz hazır değillerdi. Bu kısmen, İgnatiyev'in verdiği teminatlara rağmen, Britanyalıların nasıl tepki göstereceğinden emin olmamalarından, kısmen Çernayev'in sadece 1.300 kişiden oluşan kuvvetlerinin 30.000 savunucusu olduğu tahmin edilen şehri almak için yeterli olamayabileceğini düşünmelerinden kaynaklanıyordu. Bu nedenle, generale bir telgraf çekerek saldırıya geçmemesi için talimat verdiler. Ama içerebileceği mesajdan şüphelenen general, zarfı açmayıp kurmaylarından sakladı. Bu mücevheri asgari can kaybıyla ve masrafla çarın tacına eklemeyi başarırorsa, itaatsizliğinin görmezden gelineceğini hesapladı. Britanyalı bir general böyle bir şey yapsa, kabine üyeleri ve kendi üstleri şöyle dursun, Parlamento'nun ve basının gazabını doğrudan üzerine çekerti. Ama Rusya'da, nihayetinde hoşnut edilecek ya da edilmeyecek tek bir adam vardı, o da çarın kendisiydi. Dahası, başarının mükâfatı büyük olabilirdi. Çernayev bunun oynanmaya değer bir kumar olduğuna karar verdi. Bu şekilde davranmasının bir nedeni daha vardı. Doğrudan üstü olan Orenburg genel valisi sınır bölgesini ziyaret etmeyi planlıyordu ve Çernayev amirinin saldırıya bizzat önderlik ederek bu şansı elinden kapmasından korkuyordu.

Çernayev, Buhara askerlerinin Hokand hanının topraklarına ilerlemesinin Taşkent için ciddi bir tehlike oluşturması karşısında, başka seçeneği kalmadığı notunu bırakarak, 1865 Mayıs'ının başında yola çıktı. Yolda, şehrin güneyinde yer alan küçük Niyazbek Kalesi'ni ele geçirip Taşkent'in suyunun büyük bölümünü sağlayan nehir üzerinde kontrolü ele geçirdi. Mühendisleri nehrin yatağını

Taşkent'in bütün suyunu kesecek şekilde değiştirdi. Burada, yardıma çağırdığı takviye güçlerinin de ona katılmasıyla, asker sayısı 1.900'e yükseldi ve 12 top edildi. Beraberce Taşkent'e doğru yola devam ettiler ve Hokand hanının yollarını kesmek üzere gönderdiği bir kuvveti yenilgiye uğrattıktan sonra, 8 Mayıs civarında şehre ulaştılar. Çernayev derhal şehrin savunma sistemini incelemeye koyuldu ve sur içinde Ruslara dost olanlarla temas kurdu. Bunların nüfusun kalan kısmını teslim olmaya ikna ederek, şehrin kapılarını kurtarıcılara açacaklarını ve Hokand garnizonunu askerlerine teslim edeceklerini umuyordu. Ama çok geçmeden, onun gelişinden kısa bir süre önce, Buharalı subay ve askerlerden oluşan küçük bir kuvvetin emirin destekçilerinin davetiyle şehre girdiğini ve savunmayı üstlendiğini öğrendi. Şehir sakinlerinin sadece azınlıkta kalan bir kısmının Rus hâkimiyeti olasılığına sıcak baktığı da böylece belli oldu.

Ama artık geri dönmek mümkün değildi. Ruslar geri çekilecek olurlarsa küçük düşerler ve bu hikâye Orta Asya'nın dört bir yanında yıllar boyu yankılanırdı. Çernayev kendisinin de emre itaatsizlikten ve ordunun itibarını lekelemekten divan-ı harbe verileceğinin bilincindeydi. Gene de emrindeki kuvvetler uzunluğu 25 kilometreyi bulan, mazgallı yüksek surlarla çevrili bir şehri kuşatmayı düşünmesine izin vermeyecek kadar küçüktü. Çernayev şiddetli bir saldırıyla kaleyi almaya çalışmaktan başka yapacak bir şey olmadığını biliyordu. Olağanüstü gözü kara olmakla birlikte, bu, görüldüğü kadar zorlama ya da düşüncesizce bir girişim değildi. Savunmacıların sayısı kendi askerlerinininkinden neredeyse 15 kat fazla olsa da Rus general karşı tarafın zayıflığının tam da burada yattığını biliyordu. Savunmacılar kilometrelerce uzanan surlara o kadar seyrek bir biçimde dağılmışlardı ki saldırının zamanını ve tam yerini son ana kadar gizli tutabilirse, gereken zamanda orada toplanmayı başaramazlardı. Ayrıca Ruslar daha iyi silahlı, talimli ve örgütlüydü; şehre girdikten sonra halk arasında yandaş ve destekçi bulacaklarını da biliyordu.

Çernayev 15 Haziran sabahı tan ağarırken saldırıya geçti. Adamları önceki gece geç saatlerde, karanlıkta sürüne sürüne iler-

leyerek mevzilerini almışlardı. Uzun tırmanma merdivenleri taşıyan ana saldırı mangası, duvarın en alçak ve ateşten korunaklı kapılarından birine doğru ilerledi. Top arabalarının tekerlekleri, mevzilenmek üzere ilerlerken ses çıkmaması için keçelerle sarılmıştı. Bu sırada birkaç kilometre doğudaki bir başka kapıya ilerleyen daha küçük bir kuvvet, saldırı gücü içeri girene kadar savunmacıların dikkatini çekmek için göstermelik bir saldırı başlatmak üzere hazır bekliyordu. İçeri girildikten sonra, kaleyi ele geçirme mücadelesinde yoldaşlarına katılmaya çalışacaklardı.

Saat 02:30'da, gönüllüler tırmanma merdivenlerini develerin sırtından indirip saldırılacak kapının yanındaki duvarın dibine taşıdılar. Bunu yaparken uyuyan bir nöbetçiye çarpıp tökezlediler; nöbetçinin surların dışında bulunması, duvarda, dışarı çıkmak için kullandığı gizli bir geçit olduğunu düşündürüyordu. Rus süngüleriyle kabaca dürtülen tutsak, geçidin nerede olduğunu açıklamaya zorlandı. Duvarların rengine tam olarak uyan boz renkte keçeyle zekice kamufle edilmiş geçit, kapının yanındaki bir tarete doğru çıkıyordu. Buranın keşfedilmesi Ruslar için büyük bir şans olmuştu zira tam o sırada diğer kapının bulunduğu taraftan gelen ağır bir top ateşi duydular. Bu olay, dikkat dağıtacak saldırıyı başlatmış, çok sayıda savunmacıyı da anında o noktaya çekmişti.

Saldırganların şansı buradaydı. Bombardmanın gürültüsünü fırsat bilip hızla hamlede bulundular. Kimi gizli geçitten sürünecek, kimi tırmanma merdivenlerine sessizce tırmanarak, savunmacıları tam anlamıyla gafil avladı. Birkaç dakika içinde ve hiç kayıp vermeden kapıları içeriden ele geçirmiş ve açmak için zorlamaya başlamışlardı. Tek silahı bir haç olan ordu papazı Peder Malov'un başını çektiği ana grup, sonunda şehre dalarak yukarıdaki parapetleri ve barikatları tutan şaşkın durumdaki savunmacılara saldırmak üzere etrafa yayıldı. Aynı zamanda, bir yüzbaşı ile 250 asker, dikkat dağıtan kuvvetin yanına ulaşip bunları şehre sokmak üzere duvar boyunca ilerledi. İlk başta direniş şiddetliydi ama çok kısa bir sürede Çernayev'in tecrübeli askerlerinin taktikleri ve üstün ateş gücü etkisini göstermeye başladı. Savunmacılar, Buharalı subaylar tarafından ne kadar sertleştirilmiş olurlarsa ol-

sunlar, Rusların Kafkasya’da karşılaşmaya alışkın oldukları fanatik direniş ruhundan yoksundular. Yaklaşık bir saat içinde, dikkat dağıtmakla görevli kuvvet de şehre girmiş ve kale Rusların eline geçmişti. Akşamüstü olduğunda, Ruslar şehrin yarısına hâkim olmuşlardı. Bu arada, duvarların dışında, Çernayev’in Kazaklarından 39’u 5.000 düşman atlısını tarumar etmiş, bunların çoğu nehri aşp kaçmaya çalışırken boğularak ölmüştü.

Halk arasındaki Rus yanlısı unsurlar bir ateşkes müzakere etmeye çalıştığından, savaşa kısa bir süre için ara verildi. Ama bu uzun sürmedi ve yeniden başlayan çarpışmalar gece olana kadar sürdü. Çernayev o zamana kadar, şehri yıkma ve Ruslara dost olanların canlarını ve mallarını tehlikeye sokma korkusundan toplarını kullanmaktan kaçınmıştı. Ama bütün gün savaştıktan sonra adamları yorgunluktan tükenmiş vaziyetteydi. General bunun üzerine, düşmanın mevzilerini ateşe tutup yaklaşmalarını engellemek için topların getirilmesini emretti. Çok geçmeden, Rus mevzilerinin etrafındaki labirentimsi sokaklarda yer alan binaların pek çoğu alev almıştı; bu da çevrelerinde koruyucu bir ateş halkası oluşturarak, askerlerin çok ihtiyaç duydukları uyku ve dinlenme fırsatını bulmalarını sağladı.

Ertesi sabah çatışma bütün şiddetiyle yeniden alevlendi ama akşam olduğunda, fena halde moralleri bozulmuş ve kaçıp giden Buharalı danışmanları tarafından yüzüstü bırakılmış savunmacılar, daha fazla direnmenin nafi olduğunu gördüler. Şehir ileri gelenleri de şayet Taşkent’in bir enkaz yığınına döndüğünü görmek istemiyorlarsa, boyun eğmekten başka seçenekleri olmadığını anlamışlardı. Çernayev’le teslim koşullarının görüşüldüğü bir toplantı ayarlandı. General buna yetkisi olmadığı halde, ertesi sabah, Çar Aleksandr adına bu koşulları kabul etti. Rusların bu kadar küçük bir kuvvetle şehirlerini ele geçirmesini sağlayan parlak ve cesur komuta becerisinden saygıyla karışık bir korkuya kapılan şehrin ileri gelenleri de Çernayev’e, hürmet ifade eden “Taşkent Aslanı” lakabını taktılar. Bu gerçekten de parmak ısırtan bir zaferdi. Rusların bütün zayıyatı 25 ölü ve 81 yaralıdan ibaretti –düşmana verdirdikleri kayıpların yanında, bunlar devede kulak kalan rakamlardı.

Çernayev bundan sonra, uzlaşmayla ve alicenaplıkla halkın, özellikle de dini otoritelerin kalbini kazanmaya çalıştı. Taşkent'in en önemli Müslüman din adamını evine davet etti; adam içeri girdiğinde de onu saygıyla eğilerek selamladı ve ileri gelenlerin şehri önceden olduğu gibi yönetmelerine izin vereceğine ve dini yaşamlarına müdahale etmeyeceğine ant içti. Hokand hanının koyduğu ezici vergilerden duyulan derin hoşnutsuzluğun farkında olduğundan, herkesi bir yıl süreyle bütün vergilerden muaf tuttuğunu ilan etti –bu, maliyetli olsa bile muazzam takdir toplayan bir hareket oldu. Sokaklarda ve çarşılarında tek başına dolaşarak sıradan insanlarla konuştu hatta tamamen yabancı birinden bir fincan çay kabul etti. Çernayev'in ve askerlerinin yürüttüğü, kalpleri ve zihinleri kazanma operasyonlarının erken bir örneği idi ve yüce gönüllülükleri, daha önce Ruslara öcü gibi bakan pek çok kişinin kazanılmasını sağlayacaktı. Bu hayranlık uyandıracak bir politikaydı ama Orta Asya'daki sonraki Rus komutanlar tarafından her zaman benimsenmeyecekti.

Kendisini Taşkent askeri valisi ilan eden Çernayev, geri çekilip St. Petersburg'dan kendi akıbetine dair haber beklemeye başladı. Şehrin ele geçirilişi ve şehir sakinlerinin zapturapt altına alınışı hakkındaki raporu, başkentte, Çar Aleksandr dahil, ürküntü içindeki üstlerince dikkatle inceleniyordu. Çernayev raporunda askerlerinin yiğitliğini övmüştü; bunu yaparken birtakım subayları ve askerleri özel olarak methederek öne çıkarmıştı. Bunların arasında, haç taşıyan ordu papazı Peder Malov da vardı; Malov bütün çatışmalarda her an hazır bulunmuştu ve hayatının kalan kısmını rahip olarak Taşkent'te geçirecekti. Çernayev, imparatorluk bayrağı bir kez Taşkent'e çekildikten sonra, çarın bayrağın geri indirildiğini görmek istemeyeceğini düşünüyordu. Bu nedenle, raporunda, şehrin yeniden ama artık Rus himayesi altında bağımsız bir hanlık olmasını salık vermişti.

Çernayev'in, oynadığı pervasızca kumarı kazandığını öğrenmesi için fazla beklemesi gerekmedi. Çar, yaptığına “Muhteşem bir iş” demişti. İtaatsizliğin, sonucun başarılı olması koşuluyla kabul edilebilir olduğu görülüyordu. Çernayev asgari bir zayıflatma ve velveleyle, Aleksandr'ın gerçekte istediği ama çok daha büyük bir

kuvveti seferber etmeden gerçekleştirilemeyeceğinden korktuğu işi başarmıştı. Çar Çernayev'i derhal Azize Anna Haçıyla ödüllendirdi; savaşta kendilerini gösteren diğer subaylar da gereken şekilde ödüllendirildiler. Diğer askeri personele adam başı ikişer ruble ikramiye verildi. Bu arada, St. Petersburg kendini, Prens Gorçakov'un verdiği taahhütler göz önüne alındığında kaçınılmaz görünen, Britanya'dan gelecek protestolara hazırladı. Bu protestoları boşa çıkarmak amacıyla, St. Petersburg gazetelerinde Çernayev'in zaferi için yapılan resmi duyuruda, Taşkent'in sadece geçici olarak işgal edildiği ilan edilerek, işgalin tek amacının şehri Buhara tarafından ilhak edilmekten kurtarmak olduğu vurgulandı. Tehlike aşılar aşılmaz, Taşkent kendine ait bir hanla yeniden bağımsız olacaktı.

Beklendiği üzere, Britanya hükümeti durumu usulüne uygun biçimde protesto etti. Protestoda, Taşkent'in, Prens Gorçakov'un Rusya'nın güney sınırları konusundaki meşhur memorandumunda açıkladığı sınırın çok ötesinde yer aldığına işaret edildi. Şehrin ele geçirilmesinin "Rus hükümetinin beyan ettiği, Orta Asya devletlerinin bağımsızlığına saygı gösterme niyetiyle hemen hemen hiç bağdaşmadığı" da belirtildi. Ama artık, daha önce verdiği sözü de tutmamış olan St. Petersburg'un, Taşkent'ten geri çekilme taahhüdünde durmasını cidden bekleyen kimse kalmamıştı. Nitekim öyle de oldu. St. Petersburg, ortalığın sakinleşmesini bekledikten sonra, kalıcı olarak yeni bir genel valiliğin –Türkistan– kurulduğunu açıkladı. Taşkent bu yeni birimin askeri ve idari merkezi, genel valinin resmi ikamet yeri olacaktı. St. Petersburg "askeri gereklilik" nedeniyle buna mecbur kaldığını ilan etmenin ötesinde, hareketini haklı gösterme zahmetine de girmede. Kont Milyutin şöyle yazmıştı: "Gerçekleştirdiğimiz her ilerleme için İngiliz Tahtı'nın bakanlarının affını dilememize gerek yoktur. Onlar koskoca krallıkları fethedip yabancı şehirleri ve adaları işgal ettiklerinde, durumu bizimle görüşmek için acele etmiyorlar. Ne de biz onlardan yaptıklarını gerekçelendirmelerini talep ediyoruz."

General Çernayev yapacağını yapmıştı. Düşünmeden hareket etmesi ve hırsı St. Petersburg'da sorumsuzluk olarak görüldüğünden başkente geri çağrıldı ve Türkistan genel valiliğine, Kafkasya

Savaşı'nın gazilerinden ve Milyutin'in şahsi dostu olan General Konstantin Kaufman atandı. İstisnai bir beceri ve vizyon sahibi bir asker olan generale, Çar Aleksandr tarafından olağanüstü yetkiler tanındı. Kaufman sonunda, Orta Asya'nın taçsız kralı ve Rusya'nın Orta Asya'daki imparatorluğunun başlıca mimarı olacaktı. Britanya hükümeti ise ilk baştaki protestosunun ötesinde, bütün bunlar karşısında şaşılacak kadar sessiz kalmıştı ve bu tepkisizlik Londra'da ve Kalküta'daki şahinleri dehşete düşürmüştü. Basının ve halkın büyük bölümü de dehşet içindeydi. Büyük Oyun'un erken evresinin kıdemlilerinden Sir Henry Rawlinson, "İngiliz halkının şu an Orta Asya'da olup bitenlere kayıtsızlığı, 1838-39'daki Rusofobiye hatırlayanlara, modern tarihteki en tuhaf olaylardan biri gibi geliyor olmalı" diye yazmıştı. Gerçek, Rusofobların kurt ve çoban masalını, bu defa fazla destek bekleyemeyecekleri kadar sık anlatmış olmalarıydı. Neredeyse yarım yüzyıldır aralıklarla tekrarlanan, Kazakların geçitlerden akın akın Britanya Hindistan'ına inecekleri kâbusu gerçekleşmemişti. Gene de Rawlinson'ın *Quarterly Review*'un Temmuz 1865 sayısında çıkan imzasız ve uzun yazısında işaret ettiği gibi, Britanya ve Rusya'nın Asya'daki görelî konumları Wilson, Kinneir, de Lacy Evans ve McNeill'in zamanından beri önemli ölçüde değişmişti.

Rawlinson, Sind'i ve Pencap'ı ilhakına gönderme yaparak, "Her şeyden önce, kendi sınırlarımızı büyük ölçüde ileri taşıdık" diye yazmıştı. Britanya Hindistan'ı da siyasi nüfuzunu kuzeyde Keşmir'e doğru genişletmişti. Öte yandan, Ruslar Şeyh Şamil'i ezdikten sonra, Kafkasya'daki konumlarını sağlamlaştırmış, bu şekilde çok sayıda askeri başka yerlerde konuşlandırma imkânını elde etmiş ve Türkistan'da ileri doğru hamleler yapmaya başlamışlardı. Rawlinson, Rusların Orta Asya'yla ulaşım imkânlarını büyük ölçüde iyileştirdiklerini de gözlemliyordu. Artık St. Petersburg'dan Volga kıyısındaki Nijni-Novgorod'a (bugün Gorki) uzanan bir demiryolu ve Volga üzerinden Hazar Denizi'ne kadar giden 300 buharlı gemi vardı. Bu gemiler ve Hazar Denizi'ndeki ilave 50 tekne, savaş zamanında askerleri ve ikmal malzemelerini doğuda Afganistan'a ve Hindistan'a nakletmek için kullanılabilirdi.

Hindistan hükümetindeki görevinden ayrılarak Muhafazakâr Parti'den Parlamento'ya giren Rawlinson, bundan sonra, halkın ilgisizliğinin nedenlerini ele alıyordu. Bu nedenlerden biri, açıktır ki Afgan felaketinin hatırası ve böyle bir şeyin tekrarlanmasına izin vermeme kararlılığıydı. Bir diğer neden, Rus ilerlemesini ve sonunda Hive, Buhara ve Hokand'ın ilhakını hiçbir şeyin durduramayacağına dair yaygın kanaatti. Ona göre, Britanya'nın buna yönelik herhangi bir girişimi Rusların daha hızlı hareket etmesine neden olacaktı. Bazı güvercinler, hiçbir şekilde güvenilemeyecek vahşi aşiret üyelerindense, Ruslarla komşu olmanın evla olduğu düşüncesindeydi. St. Petersburg tarafından yönetilen, düzeni sağlanmış bir Orta Asya'ya refah gelir ve bölgede Britanya malları için yeni pazarlar açılırdı. Rawlinson'ın, bu görüşlerden hiçbirini paylaşmadığını söylemeye gerek yok.

Rawlinson ve onun gibi şahinlerin karşısında, Lord Russell başkanlığındaki yeni Whig kabinesi yer alıyordu. Kendisi de oldukça başarılı eski bir sınır kurdu ve eski Pencap valilerinden olan naip Sir John Lawrence kabineyi kuvvetle destekliyor ve Rusların Hindistan'a Afganistan üzerinden saldırmayı denemeleri halinde, o korkunç 1842 kışında Britanyalıların fanatik aşiretlerin elinde uğradıkları akıbetin aynısını yaşayacaklarına inanıyordu. St. Petersburg'un Hindistan'a saldırmak için Afganları Rus askerlerini ülkelerinden geçirmeye, hatta onlarla kuvvetlerini birleştirmeye ikna edebileceği korkusuna da böyle bir şeyin ihtimal dışı olduğunu savunarak karşı çıkıyordu. Ona göre, Rusya'yı dizginlemenin en iyi yolu Londra'dan yürütülecek sert bir diplomasiydi. Kaldı ki işler o noktaya gelirse, Rusların Aşıl topuğu Londra'ya Kalküta'dan daha yakındı. Çar Aleksandr Orta Asya ya da İran üzerinden Hindistan'a saldırıya geçme emareleri gösterecek olursa, Baltık Denizi'ne derhal bir Britanya savaş filosunun gönderilmesi onları bir kez daha düşünmek zorunda bırakırdı. Ama gene de Lawrence'ın kendisi de dahil Hindistan'ın savunmasından sorumlu olanlar, çok geçmeden bariz bir huzursuzluk hissetmeye başladılar.

Şimdi durup geriye bakıldığında, General Kaufman'ın Türkistan genel valiliği görevini üstlendiği andan itibaren bağımsız Orta Asya hanlıklarının günlerinin sayılı olduğu apaçık görülür. Gorçakov'un verdiği bütün teminatlara rağmen, bu hanlıkların şu ya da bu şekilde Rus İmparatorluğu'nca yutulmasının prensin başlıca amacı olduğu açıktır. Daha önce gördüğümüz gibi, bunun üç ana nedeni vardı. En başta, Britanyalıların oraya ilk ulaşan olmalarından ve bölge ticaretini tekellerine almalarından duyulan korku geliyordu. Rus tüccarlarının ve imalatçıların gözü nice zamandır Orta Asya'nın bakir pazarlarında ve kaynaklarındaydı; bu kaynakların başında da ham pamuk geliyordu. Sonra, emperyal gurur meselesi vardı. Avrupa'da ve Yakındoğu'da eli kolu bağlanan Ruslar, Asya'da yapacakları kolonyal fetihlerle askeri maharetlerini kanıtlayıp yaşadıkları hüsrânı giderme arayışı içindeydiler. Neticede bu, diğer Avrupalı güçlerin dünyanın her yerinde halen ya da daha önce yaptıklarından öte bir şey değildi. Son olarak, stratejik faktör geliyordu. Britanya'yla sorun çıktığı takdirde Baltık Denizi nasıl Rusya'nın Aşıl topuğunu oluşturuyorsa, Britanya'nın en zayıf noktasının da Hindistan olduğu uzun zamandır ortadaydı. Bu nedenle, Orta Asya'da Hindistan sınırlarını tehdit edebilecek üslere sahip olmak Rusya'nın pazarlık gücünü büyük ölçüde artırıyordu.

Ama bu, Sovyet tarihçisi Halfin'in öne sürdüğü gibi, bundan sonra Orta Asya'da yapılacak her Rus hamlesinin St. Petersburg'da dikkatle tasarlanmış büyük bir planın parçası olduğu anlamına gelmez. Nitekim bundan önce çarla danışmanları arasında Taşkent'i elde tutmanın akıllıca olup olmadığı konusunda epeyce bir anlaşmazlık yaşanmıştı. Ama başta General Kaufman olmak üzere, olay yerinde bulunanların böyle kuşkuları yoktu. Zira onlar, Taşkent'e sahip olmanın Orta Asya'yı fethetmenin anahtarı olduğunu görebiliyorlardı. Şehrin Rus askerlerince işgal edilmesi, Buhara ve Hokand toprakları arasına fiilen bir set çekerek, sıraları geldiğinde bunların da hakkından gelmelerine imkân sağlamıştı. Hokand hanı Taşkent'i Çernayev'e karşı kaybetmesinin ve Britanyalıların yardımına yetişememesinin ardından, Ruslarla Kaufman'ın arkasını sağlama alan ve Buhara'ya yoğunlaşmasına imkân veren bir antlaşma

yapmıştı. Kaufman emirin üzerine yürümek için bir mazeret bulmakta gecikmeyecekti. Zira Nisan 1868'de Taşkent'e, Buhara kuvvetlerinin Rusları Afganistan'dan sürmek amacıyla o tarihte emirin topraklarında yer alan Semerkant'ta toplandığı haberi ulaştı.

Kaufman, ancak toparlayabildiği 3.500 kişilik bir kuvvetle derhal Semerkant'a doğru yola çıktı. Ama komutanları bölünmüş olan Buhara askerleri, onun yaklaşması üzerine geri çekildiğinden fazla bir direnişle karşılaşmadı. Ertesi sabah, şehirden Kaufman'a bir heyet geldi ve askerlerin hepsinin gittiğini ve teslim olmak istediklerini söyledi. Böylece, Semerkant 2 Mayıs 1868'de, sadece 2 ölü ve 31 yaralıdan oluşan bir zayıatla Rus İmparatorluğu tarafından yutulmuş oldu. Ruslar için şehrin düşüşünün özel bir anlamı vardı. Zira büyük Moğol komutan Timurlenk, yaklaşık 500 yıl önce Moskova üzerine düzenlediği o kader belirleyen saldırısını buradan başlatmıştı. Timurlenk'in türbesi de dahil göz kamaştırıcı mimari harikalarıyla bu efsanevi şehrin ele geçirilmesi, eski bir hesabın görülmesi olarak değerlendirildi. Şehrin teslim olmasının ne kadar önemli olduğu Orta Asya halklarının da dikkatinden kaçmamıştı ve Rusların yenilmezlik şöhretine şöhret katan olay, üzerlerinde ezici bir psikolojik etki bırakacaktı.

Geride küçük bir işgal garnizonu bırakarak Semerkant'tan ayrılan Kaufman, en büyük Buhara kuvvetinin peşine düştü ve bunları, emirin başkentine 150 kilometre mesafedeki bir noktada yakaladı. Sayılardaki büyük eşitsizliğe rağmen, Kaufman'ın gelişkin taktikleri ve tecrübeli askerleri üstün gelerek Buharalıları kaçmak zorunda bıraktı. Ama general onları daha fazla takip edemedi zira dikkatinden kaçan ikinci bir Buhara kuvveti Semerkant'ta bıraktığı Rus askerlerine saldırmıştı. Aynı zamanda, Semerkant'ı sırf yıkılmaktan kurtarmak için teslim etmiş şehir halkından pek çok kişi saldırganlara katılmıştı. Kaleye çekilen Rusların durumu her geçen saat daha da kötüleşiyordu. Sonunda, teslim olmak yerine cephanelikleri –ve kendilerini– havaya uçurmaya karar verdiler. Ama Kaufman'ın acilen harekete geçmesi sayesinde hayatları kurtuldu. Hızla Semerkant'a dönen general, saldırganları şehirden sürdü ama bundan önce savunmacılardan 50'si öldürüldü, 200 kadarı da yaralandı.

Üç defa yenilen ve başkenti için korkan emirin, Kaufman'ın haşin teslim şartlarını kabul etmekten başka pek bir seçeneği kalmamıştı. Teslim şartları onu çarın alelade bir vasalı statüsüne indirdi ve bir zamanların güçlü emirliğini bir Rus protektorası haline getirdi. Buna ilaveten, Rus tüccarlarına Buhara topraklarından serbest geçiş hakkı tanındı ve buralara yerel temsilciler atamalarına izin verildi. Dahası, Rus malları düşük oranda vergilendirilecek, bu da onlara Hindistan'dan ithal edilen malların karşısında rekabet avantajı sağlayacaktı. Kaba kuvvet, bundan on yıl önce İgnatiyev'in müzakere yoluyla elde etmeye çalışıp da başaramadığı şeyin –gerçi, beraberinde geri getirdiği istihbarat şimdi Kaufman'ın müthiş işine yarıyordu– gerçekleştirilmesini sağlamıştı. Nihayet, emir büyük bir tazminat ödemenin yanı sıra, Buhara'ya su temin eden hayati önemdeki Zarafşan Vadisi'ni Ruslara teslim etmek zorunda bırakıldı; Ruslar böylece başkentin üzerinde kalıcı ve mutlak bir güç elde ettiler. Bunun karşılığında emirin, antlaşma şartlarına uyduğu sürece tahtında oturmasına müsaade edildi. Ruslar, bölgede istikrar sağlanır sağlanmaz Semerkant'ı emire iade edeceklerine dair müphem teminatlar da verdiler. Ama bundan önce Taşkent'te verdikleri diğer taahhütler gibi, bu sözlerini de hiçbir zaman tutmadılar ve Bolşeviklerin iktidara gelmesine ve Buhara'nın “kurtarılarak” SSCB'ye bağlanmasına kadar, iki şehrin durumu değişmeden kaldı.

Sadece çöldeki üçra kalesinde hüküm süren Hive hanı, çarın kudretine meydan okumaya devam etti. Taşkent'te Kaufman, St. Petersburg'da da İgnatiyev, Hive'yi Rusya'nın yeni Orta Asya imparatorluğuna katacaklarsa, bölgede ulaştırma hatlarını büyük ölçüde iyileştirmeleri gerektiğini gördüler. Askerler Taşkent'e ancak Orenburg'dan uzun ve zorlu bir yürüyüşten sonra ulaşabiliyorlardı; Hive'ye erişim ise önceki seferlerin de gösterdiği gibi bundan da zordu. İhtiyaç duyulan şey, Avrupa Rusya'sından hanlığa uzanan, askerin ve levazımata taşınabileceği doğrudan bir yoldu; Rusya'nın Türkistan'ın üzerindeki kontrolünü sıkılaştırmak için buraya ulaşımın da iyileştirilmesi gerekiyordu. Orta Asya'yı Rusya'nın Avrupa bölümüne bağlamanın en aşikâr yolu Hazar Denizi'nin

doğu kıyısında bir liman inşa etmekte. Liman yapıldıktan sonra asker ve levazımat Volga ve Hazar üzerinden bölgeye nakledilebilirdi. Kafkasya'daki Rus garnizonlarından da oraya teknelerle nakliyat yapmak mümkündü. Hive fethedilip problem çıkaran Türkmenler zapturapt altına alındığında da çöl üzerinden Buhara, Semerkant, Taşkent ve Hokand'a uzanan bir demiryolu inşa edilebilirdi.

Böylece, 1869 kışında, yani Buhara'nın boyun eğmesinden tam 18 ay sonra, küçük bir Rus kuvveti Hazar'ın Kafkasya kıyısından denize açıldı ve birkaç gün sonra doğu kıyısındaki ıssız bir körfezde karaya çıktı. Burası Krasnovodsk olarak bilinen yerdi ve Ceyhun'un bir zamanlar Hazar'a buradan döküldüğü söyleniyordu. Operasyon son derece gizliydi zira Rusların görevi burada kalıcı bir kale inşa etmekte ve St. Petersburg tamamlanana kadar bu işin Britanyalılar tarafından öğrenilmesini istemiyordu. Bu nedenle, operasyona komuta eden subaya Türkmenlerle çatışmaya girmekten kaçınma talimatı verilmişti; yoksa bölgedeki aşiretler arasında yerli casusları olduğu bilinen Britanyalılar olanları duyabilirlerdi. Gene de Krasnovodsk'ta neler olduğu çok geçmeden Britanyalıların kulağına gitti. Bu, gerek Londra'da gerek Kalküta'da epey bir telaşa neden olacaktı.

Hâlâ ustalıklı eylemsizlik politikasını sürdürmekte olan Britanya hükümeti, şimdiye kadar Orta Asya'daki son atılım hareketleri için St. Petersburg'u protesto etmekten başka bir şey yapmamış, bunların kendi resmi beyanlarına ters düştüğüne işaret etmekle yetinmişti. Dahası, Londra Rusların Orta Asya'da yaptıklarının, Britanya'nın Sind'i ve Pencap'ı Hindistan'daki mülklerine ilave ettiğinde yaptıklarından ve Şah Şüca'yı tahta oturtarak Afganistan'da yapmaya çalıştığı ama başarısız kaldığı işten pek farklı olmadığını farkındaydı ve bundan huzursuzdu. Durumu fazla yüksek perdeden protesto etmek riya suçlamalarına davetiye çıkarmak olurdu. Ne var ki Hazar'ın doğu kıyısında bir Rus kalesinin inşa edilmesi ve buraya asker yerleştirilmesi her bakımdan daha da rahatsız edici bir gelişmeydi zira bu, Afganistan için bir tehdit olarak görülüyordu. Kale, Rusların Hive'ye karşı bir sefer başlatıp hanlığı Orta Asya'daki topraklarına ve tabi kıldıkları bölgelere eklemele-

rini sağlamakla kalmayacak, Hindistan'a inişin stratejik anahtarı olan Herat'a da çok yaklaştıracaktı.

Başlıca sözcüsü Rawlinson olan atılım ekolü, bir süredir Britanya hükümetini ustalıkla eylemsizlik politikasını bırakmaya zorluyordu. Rawlinson, Afganistan'ın Rusya'nın pençesinden uzak tutulması için Britanya'ya ait bir "yarı protektora" yapılmasını bile önermişti. Bundan önce hükümetin pasif politikalarını desteklemiş olanlardan bazıları, şimdi bu politikaların gerçekçiliğini sorgulamaya başlamışlardı. Naip Sir John Lawrence bile ikirciklenmeye başlamıştı. Naip, Rusların Afganistan'ın ya da Hindistan'la sınırı olan başka herhangi bir devletin işlerine karışmalarını konusunda uyarılmalarını salık verdi. Ayrıca, "Hindistan'a doğru ilerlemenin, belli bir noktanın ötesinde, Rusya'yı dünyanın her yerinde İngiltere'yle savaşa sürükleyeceği" St. Petersburg'a açık seçik anlatılmalıydı. Lawrence, Orta Asya'nın Britanya ve Rus nüfuz bölgelerine bölünmesini de önerdi; bunun ayrıntıları iki hükümet arasında görüşülmeliydi.

Bundan kısa bir süre sonra, Britanya Dışişleri Bakanı Lord Clarendon'ın Heidelberg'de mevkidaşı Prens Gorçakov'la buluşmasıyla, Ruslarla açıkça konuşma fırsatı doğdu. Clarendon Gorçakov'a dobra dobra, Rusya'nın Asya'daki son fetihleri için -ki bunlar, kendi meşhur memorandumunda beyan ettiklerinin çok ötesine geçiyordu- Çar Aleksandr'ın mı emir verdiğini, yoksa kendilerine verilen talimatları aşan sahadaki komutanların işi mi olduğunu sordu. Bu can sıkıcı bir soruydu ve bir cevap verilmesi gerekiyordu. Gorçakov askerleri suçlamayı seçerek, bu şekilde kendilerini gösterip takdir kazanmayı umduklarını belirtti. Ama muhtemelen, Britanyalılar gerçeğe şimdi bile daha öncekinden ya da bugün akademisyenlerin olduğundan daha yakın değillerdi. Gorçakov Clarendon'a, hükümetinin Orta Asya'da daha fazla ilerleme niyeti olmadığına ve kesinlikle Hindistan'la ilgili hiçbir emel beslemediğine dair güvence de verdi.

Britanyalılar artık böyle güvenceler ve vaatler verilmesine, sonra da bunların tutulmadığını görmeye alışmışlardı. Lawrence'ın önerdiği politika, yeni Rus ilerlemelerine sabit bir sınır getirilmesi-

ni sağlamaya çalışmaktı. Bu çizgiyi takip eden Clarendon, Gorçakov'a hükümetlerinin Asya'da tam olarak nüfuz alanları değil de genişleyen imparatorlukları arasında kalıcı bir tampon bölge oluşturmalarını önerdi. Gorçakov derhal, Afganistan'ın bu amaca hizmet edeceği cevabını verdi; kendi hükümetinin bu ülkeye yönelik hiçbir ilgisi yoktu. Şayet inanılabilirse bu ikincisi Britanya için iyi haberdi ve Clarendon Gorçakov'a, kendi hükümetinin de Afganistan'a yönelik hiçbir teritoryal emelinin olmadığını belirtti. Böyle bir anlaşmaya varma ihtimaline bir süre epeyce umut bağlandı ve Londra ile St. Petersburg arasında tartışmalar ve yazışmalar devam etti. Ama sonunda müzakereler, Afganistan'ın haritası çıkarılmamış uzak kuzey sınırının, özellikle de neredeyse hiç keşfedilmemiş Pamir bölgesinde, tam olarak nereden geçtiği sorusuna takılıp tıkanırdı. Zira burası, en ileri Rus askeri karakollarının Britanya Hindistan'ına en yakın olduğu yerdirdi.

Britanyalı stratejistler şimdiye kadar hep Hayber ve Bolan geçitlerinin Hindistan'a yönelecek bir Rus istila kuvvetinin en olası giriş noktaları olduğu varsayımı üzerinde çalışmışlardı. Ama şimdi daha kuzeyde, hakkında neredeyse hiçbir şey bilmedikleri bir bölgede, Kazakların bir gün akın akın Hindistan'a inmek için kullanabilecekleri başka geçitler olduğunun farkına varıyorlardı. Bu huzursuz edici nahoş istihbaratla ilgili, hâlâ yaşadıkları için şanslı olan, çok maceralı bir yolculuktan sonra Çin Türkistan'ından henüz dönmüş Britanyalı iki kâşife teşekkür etmeliydiler. Bu yetmezmiş gibi, kâşifler beraberlerinde Rusların orada çevirdikleri entrikalarla ilgili telaşlandırıcı bilgiler de getirmişlerdi. Diplomatik süreç çıkmaza girmiş olabilirdi ama Büyük Oyun için öyle olmadığı kesindi.

İpek Yolu'nda Casuslar

Bu olayların meydana geldiği tarihlerde, Çin Türkistan'ı gerek Britanya gerek Rus haritalarında, yerleri ancak yaklaşık belirlenmiş Kaşgar ve Yarkent gibi vaha şehirleriyle, çok büyük beyaz bir boşluk şeklinde gösteriliyordu. Yüksek dağ sıralarıyla Orta Asya'nın kalan kısmından, muazzam genişlikteki Taklamakan Çölü'yle de Çin'den ayrılan bölge, yeryüzünün en az bilinen yerlerinden biriydi. Yüzyıllar önce buradan geçen ve İmparatorluk Çin'ini uzak Rusya'ya bağlayan İpek Yolu, vahalara büyük bir refah getirmişti. Ama bu trafik çok uzun bir zaman önce kesilmiş ve vahaların çoğu çöl tarafından yutulmuştu. Bundan sonra da bölge tekrardan unutulmaya yüz tutmuştu.

Bölgeye hâkim olan Taklamakan Çölü, seyyahlar arasında hep kötü bir şöhrete sahip olmuş ve yıllar içinde bir alay insan –tüccarlar, askerler ve Budist hac yolcuları– birbirine çok uzak vahalar arasında yolunu kaybedip kemiklerini oraya bırakmıştı. Bazen koskoca kervanların çölün derinliklerinde hiçbir iz bırakmadan yitip gittikleri biliniyordu. Taklamakan adının yerel Uygur dilinde “Girersen çıkamazsın” anlamına gelmesinde şaşılacak bir şey yoktu. Bunun sonucunda, onları buraya çekecek çok az şey olduğundan çok az Avrupalı bu ücra bölgede bulunmuştu.

Çin Türkistan'ı ya da bugün taşıdığı adla Sincan, çok uzun zamandır Çin İmparatorluğu'nun parçasıydı. Ama merkezi otoritelerin bölge üzerinde hep zayıf bir kontrolü olmuştu zira Müslüman halkın Mançu hükümdarlarla hiçbir ortak noktası yokken, Pamirler'in öte tarafında kalan Buhara, Hokand ve Hive'deki etnik kuzenleriyle her şeyleri ortaktı. Bunun sonucunda, 1860'ların başlarında Müslümanlar arasında efendilerine karşı şiddetli bir ayaklanma patlak vermişti. Çin şehirleri yakılıp yerle bir edilmiş, sakinleri de katledilmişti. Doğuda başlayan ayaklanma hızla batıya doğru yayılmış, sonunda Türkistan'ın tamamı silahlanarak ayağa kalkmıştı. İşte o anda sahneye, Timurlenk'in soyundan geldiğini iddia eden, Yakub Beg adında dikkat çekici bir Müslüman maceracı çıkmıştı. Ruslarla yapılan bir dizi çarpışmada cesareti ve üstün başarısıyla kendini göstermişti (vücudunda, bunun kanıtı olarak gösterebileceği beş kurşun yarası vardı) ve şimdi, Hokand'da sürgünde yaşayan eski Kaşgar emirinin hizmetindeydi. Emir in umudu kâfir Çinlileri ülkesinden sürmek ve tahtını geri almaktı.

Yakub Beg ve hamisi, Ocak 1865'te, yanlarında bir grup silahlı adamla dağları aşip Kaşgar'a geçtiler. Kanlı bir kargaşa içinde buldukları şehirde rakip hizipler tahtı ele geçirmek ve Çinlileri def etmek için birbirleriyle savaşıyordu. Ama Yakub Beg iki yıl içinde, karizmatik liderliği ve Ruslardan öğrendiği Avrupa taktikleriyle Kaşgar'ı ve Yarkent'i hem Çinlilerin hem yerel rakiplerinin elinden almayı başardı. İki Çinli valinin Müslümanlara teslim olmaksızın, kendilerini havaya uçurmayı tercih ettikleri söylenir. Renkli ama doğrulanmamış bir anlatıya göre, Kaşgar'ı savunanlar şehirde kediler ve fareler dahil, dört ayaklı bütün mahlûkâtı yiyip bitirdikten sonra, teslim olmadan önce kendi karılarını ve çocuklarını da yemişlerdi.

Yakub Beg hamisini merhametsizce bir kenara itip Kaşgar'ı başkenti yaptıktan sonra, kendisini Kaşgarya'nın –kurtarılan bölge artık bu adla anılıyordu– hükümdarı ilan etti. Sonra, savaşa savaşa doğruya ilerleyerek, Çin Türkistan'ının giderek genişleyen kesimlerini kanatları altına aldı. Çok geçmeden hâkimiyeti Urumçi'ye ve Turfan'a, Kaşgar'a yaklaşık 1.600 kilometre mesafedeki Hami'ye kadar genişledi. Bey otoritesini Hokand'dan getirdiği kendi

askerlerinin yanı sıra, içlerinde Afganların, hatta az sayıda Çinlinin de bulunduğu yerel etnik gruplar ve aşiretler arasından devşirilen paralı askerlerle sağlıyordu; bunlardan başka, Hindistan Ordusu'ndan firar ederek, dağları aşmış bir avuç asker kaçacağı da vardı. Yakub Beg'in Çinlileri bölgeden sürüp çıkarması, istenmeyen bir hükümdarın yerine bir yenisinin geçmesiyle sonuçlandığından, Müslüman halka hiç değilse bile, çok az fayda sağlamıştı. Mağlup olan Çinliler gibi onlar da beyin karman çorman ordusunun elinde yağma, katliam ve tecavüzlere maruz kalıyorlardı. Dahası, teslim olan her vaha şehrine ve köye, Yakub Beg'in gizli polisi ve vergi tahsildarları gidip dehşet saçıyor ve halkı soyuyordu.

Robert Shaw adında Britanyalı bir maceraperest seyyah 1868 sonbaharında, gizemli Kaşgar ve Yarkent şehirlerine ulaşan ilk Britanyalı olma niyetiyle kuzeye doğru uzanarak dağları aştığında, eskiden Çin'e ait olan bölgede durum buydu. Kendisinden önce, Kazak asıllı bir Rus subayının tüccar kılığında buraya gelip değerli askeri ve ticari istihbarat bilgileriyle geri döndüğü onun için değildi. Ama bu, Yakub Beg'in iktidarı ele geçirmesinden önceydi ve Shaw Kaşgarya'nın şimdi girişimci Britanyalı tüccarlara büyük ticari fırsatlar sunduğu inancındaydı. Başlarda muvazzaf subay olmaya niyetlenmiş ve önce Marlborough College'tan Sandhurst Kraliyet Askeri Akademisi'ne geçmişti. Ne var ki genç yaşında ateşli romatizmaya yakalanmış ve sağlığının sürekli bozuk olması onu askeri kariyer yapma umudundan vazgeçmek zorunda bırakmıştı. Ama Shaw bedenlen sağlıksızlığını ziyadesiyle telafi eden bir kararlılığa sahipti. Yirmi yaşındayken Hindistan'a taşınmış, Himalayalar'ın eteklerine yerleşerek çay üretimine başlamıştı. Yakub Beg'in bölgeyi fethetmesi sonucunda Çin'den gelen arzın durması nedeniyle, Çin Türkistan'ında bilhassa Hindistan çayı için büyük bir bakir pazar olduğuna, oradan gelen yerel tüccarlarla yaptığı konuşmalar sonucunda ikna olmuştu.

Hindistan sınırlarının ötesine yolculuklar Kalküta'daki otoriteler tarafından uygun görülüyor ve Britanyalı subaylara ve diğer memurlara yasaklanıyordu. Conolly ve Stoddart'ın başına gelenler unutulmamıştı. Naip şöyle demişti: "Hayatlarını kaybederlerse, in-

tikamlarını alamayız ve bu şekilde itibar kaybederiz.” Naip bu girişimlerin yarardan çok zarar getirdiğini de düşünüyordu; gerçi, aşağıda göreceğimiz gibi, onları sahiplenmemek daha kolay olduğundan, hükümet için belirli görevleri yerine getiren Hintli ajanlarını bunun dışında tutuyordu. Ama Robert Shaw devlet memuru olmadığından kendisini böyle kısıtlamalarla sınırlı hissetmiyordu. Yakub Beg’in sınır muhafızlarına, ülkeye gelişini ve dostane niyetlerini bildirmesi için önden yerli bir haberci gönderdikten sonra, 20 Eylül 1868’de çay ve diğer mallarla yüklü bir kervanla Leh’ten yola çıktı.

Shaw’un farkında olmadığı bir şey vardı, o da kendisi gibi İngiliz olan bir rakibin onu yakından takip ettiğiydi. Bu, George Hayward adında, keşif tutkunu genç bir eski subaydı; çıktığı bu tek kişilik seferi Londra’daki Kraliyet Coğrafya Derneği finanse etmişti. Yakında derneğin başkanı olacak Sir Henry Rawlinson’ın güçlü desteğini de arkasına almıştı. Hayward resmi olarak, Ladakh ile Kaşgarya arasındaki geçitleri keşfetmek için orada bulunuyordu ama Rusofob Rawlinson’ın yolculuğuna gösterdiği yakın ilgi, bunun arkasında siyasi bir dürtü de olabileceğini düşündürür. Gerçekte, o vakitler keşif ile istihbarat toplama arasındaki ayrım çizgisi sıklıkla çok inceliyordu. Ama Hayward’la ilgili hakikat ne olursa olsun, çok geçmeden iki adam da kendilerini Büyük Oyun’a içinden çıkamayacakları kadar karışmış halde bulacaklardı.

Shaw rakibinin varlığından ilk kez, çok az yükü ve hızla seyahat eden, Afgan kılığına girmiş bir İngiliz’in ağır ağır ilerleyen kendi kervanını birkaç gün geriden takip ettiğini duyduğunda haberdar oldu. Bu haber onu son derece tedirgin etti ve hemen, yabancıya kim olduğunu soran ve onca yatırım yaptığı seferinin geleceğini tehlikeye atabileceği korkusuyla, ondan geri dönmesini isteyen bir not yazıp gönderdi. Shaw kadar kararlı bir adam olan Hayward, bunu reddetti. Ama iki rakip durumu tartışmak üzere Hayward’ın kamp ateşinin başında buluşmayı kararlaştırdı. Aslında, gerçekten rekabet içinde değillerdi zira Shaw’un hedefi esas olarak ticariyken, Hayward geçitleri keşfetmek ve haritalarını çıkarmak için orada bulunuyordu. Hayward’ın Kaşgar’a ya da Taşkent’e daha önce varmak gibi özel bir isteği yoktu; o sadece,

haritalarını çıkaracağı, henüz hakkında hiçbir şey bilinmeyen Pamirler'in içlerine sokulmak için buraları üs olarak kullanmak istiyordu. Bu nedenle, kendisi sınırın Hindistan tarafında bulunan Karakurum Dağları'ndaki bazı geçitleri ve boğazları keşfederken, Shaw'un iki hafta önden yola çıkmasını kabul etti.

Gene de aralarında çoğunlukla 1,5 kilometreden fazla bir mesafe olmamasına rağmen, o buz gibi gecedeki buluşmalarından sonra aylar boyunca bir daha yan yana gelmediler. Zira birbirlerinin varlığından çok rahatsız oluyorlardı ve bundan sonra ikisi de diğeri orada değilmiş gibi davrandı. Shaw kendisini Hayward'ın çok yakında ortalıktan kaybolacağı düşüncesiyle avuttu çünkü kendisi Yakub Beg'in sınır muhafızlarına, arkasının geleceğini de çıtlatıp cömertçe hediyeler göndermeye dikkat etmişken, Hayward'ın dağıtacak böyle hediyeleri olmadığını ve onlara geleceğini bile haber vermediğini biliyordu. Dahası, Hayward'ın Yakub Beg'in topraklarına girmeyi istemesi için beyi tatmin edecek hiçbir gerekçesi de yoktu. Şayet tutuklanmazsa, geri döndürüleceği hemen hemen kesindi.

Shaw Aralık ortasında ulaştığı Yarkent'te dostça karşılandı. Ama iki hafta sonra Hayward'ın yanında bitivermesi canını çok sıktı. Rakibinin becerikliliğini ve kararlılığını ciddi bir şekilde küçümsemişti. Hayward Karakurum Dağları'ndaki keşiflerini tamamladıktan sonra, sınır muhafızlarını Shaw'un kervanından olduğuna inandırarak –gerçekten öyle olmasa bile, daha sonraki iddiası buydu– ve kervanı yakalamaya çalıştığını söyleyerek yoluna devam etmişti. İki adam Yarkent'te ayrı ayrı hanlarda kalıp birbirlerini kesinlikle tanımazdan gelirken, karşılıklı hareketlerini de dikkatle takip ettiler. Yetkililer ise 160 kilometre mesafedeki Kaşgar'dan yeni talimatların gelmesini beklerken, ikisini de sürekli gözetim altında tuttular. Görüldüğü kadarıyla, Shaw cömertçe hediyelerinin ve dikkatli hazırlıklarının karşılığını aldı zira 2 Ocak 1869'da kendisine resmen, Yakub Beg'in onu huzuruna kabul etmek için Kaşgar'daki sarayında beklediği bildirildi. Shaw, rakibini hayal kırıklığı içinde gün saymak üzere Yarkent'te bıraktıktan sekiz gün sonra, çıplak ovanın karşı tarafında, başkentin kerpiç surlarını seçti –böylece Kaşgar'ı gören ilk İngiliz oldu. Şehrin ötesinde,

ufuk çizgisinde zirveleri karla kaplı Pamirler yükseliyor, doğuda ise Taklamakan Çölü göz alabildiğine uzanıyordu. Çok geçmeden, silahlı muhafızlar tarafından karşılandı ve kervanıyla birlikte şehrin kapılarından geçirilip onun için özel hazırlanmış ikametgâha götürüldü. Kendisine, Yakub Beg'in onu ertesi sabah göreceği söylendi.

Shaw belirlenen saatte, peşinde getirdiği hediyeleri taşıyan 30-40 hizmetkârla, kralın –Yakub Beg artık kendisini böyle adlandırıyordu– huzuruna çıkmak üzere saraya doğru yollandı; getirdiği hediyeler arasında son model İngiliz ateşli silahlarının numuneleri de bulunuyordu. Yol kenarlarına dizilmiş büyük ama sessiz bir kalabalığın arasından geçtikten sonra, sarayın dış kapısından içeri girdi. Bunu peş peşe büyük avlular izliyordu; avluların kenarlarında, rengârenk ipekli cübbeler giymiş sıra sıra muhafızlar ve hizmetkârlar oturuyordu. Öylesine sessiz duruyorlardı ki Shaw o gece günlüğüne, “Binanın mimarisinin parçası gibi görünüyorlardı” diye not düşmüştü. Muhafızlardan bazıları ateşli silahlar yerine yaylar ve içi ok dolu sadaklar taşıyordu. Shaw, “Yarattıkları genel etki tuhaf ve garipti” diye yazmıştı. “Sayılar, ağır başlı sessizlik ve göz kamaştırıcı renkler, bu binlerce kişilik topluluğa bir tür gerçek dışılık veriyordu.” Sonunda o ve maiyeti sarayın kalbindeki arz odasına ulaştılar. Burada, yalnız bir adam, yerde halının üzerinde oturuyordu. Shaw onun, Timurlenk'in soyundan gelen, Çin Türkistan'ının korkutucu fatihi Yakub Beg olduğunu hemen anladı.

“Yalnız başıma ilerledim ve yanına yaklaştığımda dizlerinin üzerinde hafifçe doğrulup iki elini birden bana doğru uzattı” diye yazmıştı. Albay Stoddart'ın Buhara'da Doğu adabımuâşeretine uymayarak işlediği pahalya mal olan hatayı aklından çıkarmayan Shaw, Yakub Beg'in sarayındaki nezaket ve saygı kuralları konusunda etraflı bir şekilde bilgi edinmişti. Hükümdar, konuğunun ellerini Orta Asya usulünce kavradıktan sonra, ona oturmasını söyledi. Shaw'un artık gülümsediğini görüp rahatladığı Yakub Beg, konuşmaya yolculuğu hakkında sorular sorarak başladı. Shaw önce yetersiz Farsçası için teessürlerini dile getirdi ama Yakub Beg onu anlayabildiğini söyledi. Kendi ülkesinin Çinlilerle üç kez savaştığını hatırlatan İngiliz, Yakub Beg'i Çinliler karşısında elde ettiği zaferden

ve Türkistan'da yeniden Müslüman bir krallık kurmasından ötürü tebrik etti. Şimdi hükümdar ona yanına biraz daha yaklaşması için işaret etmişti ve nezaket faslı artık bittiğinden, Shaw gelişinin nedenini izah etti. İki ülke arasında ticareti başlatmaya çalışmak için orada olduğunu söyledi; özellikle, kendi işi olan çay ticaretiyle ilgiliydi. Lakin Britanya hükümetinin temsilcisi değildi ve getirdiği hediyelerin mütevazılığından dolayı af diledi. Aslında bunlar çok büyük bir özenle seçilmişti. Yerleştirildikleri geniş tepsilerde göz kamaştırıcı bir görüntü oluşturuyorlardı ve Yakub Beg'in gözlerinin memnuniyetten iyice açılmasına neden olmuşlardı.

Hediyelerin Yakub Beg'i, Britanya mallarının düzenli bir şekilde ülkesine akması için iştahlandırması amaçlanmıştı ve Shaw hükümdara bunları incelemesi için zaman tanımak amacıyla, sonraki bir buluşmada daha ayrıntılı görüşmeler yapabileceklerini belirtti. Yakub Beg bu teklifi memnuniyetle kabul etti. Ama İngiliz, Farsçasının yetersizliği nedeniyle bir dahaki sefere bir tercümana ihtiyaçları olabileceğini söylediğinde, ona, "Seninle benim aramda üçüncü bir kişiye gerek yok. Dostluk tercüman gerektirmez" diye karşılık verdi. Sonra da elini Shaw'a uzatıp kuvvetle sıkarak, "Şimdi birkaç gün keyfine bak. Burayı ve buradaki her şeyi kendinin bil. Üçüncü gün tekrar görüşeceğiz" dedi. Ziyaretçisine bunun çok daha uzun bir görüşme olacağını ve arkasının geleceğini de belirtti. Nihayet, yanına çağırdığı bir hizmetkâr, elinde muhteşem bir saten cübbeyle içeri girdi ve hilat Shaw'a giydirildi.

Shaw o gece günlüğüne memnuniyetle şunları yazdı: "Kral beni büyük bir nezaketle uğurladı." Böyle coşkulu bir karşılamadan sonra, düzenbaz Yakub Beg'le gayet iyi anlaştığına ve şimdiki hükümdarı tarafından ele geçirilmeden önce Çin Türkistan'ıyla faal bir ticaret yürüttükleri bilinen Rusların bir adım önüne geçtiğine inandığı için onu affetmek mümkündü. Shaw şimdiden, geçitlerden kuzeye akacak çay kervanlarıyla ilgili hayallerinin gerçekleştiğini görebiliyordu. Ne de olsa Kaşgar'ın Çin'le kadim ticaret bağları kopmuştu ve Yakub Beg'in fena halde yeni dostlara ve ticari ortaklara ihtiyacı vardı. St. Petersburg'la ilişkilerinin hiç de dostane olmadığı da sır değildi zira Çinlileri ülkeden çıkarmakla, İgnatiyev'in Pekin Antlaşması'yla Rus tüccarları için elde ettiği ticari tavizleri yok mertebesine

indirmişti. Dahası, Kaşgar'da, Rusların Türkistan'ı yeni hükümdarın elinden almak amacıyla sınıra asker sevk ettiklerine dair güçlü söylentiler vardı. Yakub Beg, hem Rusya hem Çin karşısında savaştan zaferle çıkmış Britanya'dan daha iyi bir müttefik bulabilir miydi?

Shaw ancak günler geçip de Yakub Beg'den ses çıkmayınca durumdan şüphelenmeye ve neler olduğunu merak etmeye başladı. Günler haftaları buldu ve Shaw kara kara, Buhara'da Conolly ve Stoddart'ın başına gelenleri düşünmeye ve kendine, rehine ya da bir çeşit ayrıcalıklı tutsak olarak tutulup tutulmadığını sormaya başladı. Çok nazik ve saygılı bir muamele görmesine ve istediği her şeyin ayağına getirilmesine rağmen, hareketlerinin giderek daha fazla kısıtlandığını fark ediyordu; sonunda, Kaşgar'dan ayrılması şöyle dursun, ikametgâhından çıkmasına bile izin verilmez oldu. Ama o buna rağmen, zamanını boşa harcamadı. Çok sayıda ziyaretçisi oluyordu ve onlardan Yakub Beg'in yönetimi konusunda mümkün olduğunca çok siyasi bilgi ve diğer istihbarat bilgileri edinmeye gayret etti. Örneğin, o şehre gelene kadar Kaşgar'da Hindistan'daki Britanyalılar hakkında, Asya'daki güçleri ve etkileri şöyle dursun, neredeyse hiçbir şey bilinmediğini öğrendi. Şimdiye kadar, sadece komşu Keşmir maharacasının vasalı oldukları düşünülmüştü –bu da büyük ihtimalle Rusların yaydığı yanlış bilgilerden biriydi.

Bu sırada, şehre iki başka seyyahın daha geldiğini öğrendi. Bunlardan biri, sonunda Kaşgar'ı ziyaret iznini alan ama sadece Yarkent'teki ev hapsinin buradaki ev hapsiyle değiştiğini gören George Hayward'dı. Yakub Beg'in onu sıkı bir göz hapsi altında tutmak istediği açıktı. Shaw gibi o da iyi muamele görüyordu ama Yarkent'te kaldığı yerden uzaklaşıp yetkililer için büyük sıkıntı yaratan kısa ama izinsiz bir keşif gezisi yaptığından, başında gece gündüz nöbetçi bulunduruluyordu. Çok geçmeden, o ve Shaw, güvenilir bir haberci aracılığıyla birbirleriyle temas kurup düzensiz ama gizli bir yazışma yürütmeye başladılar.

Diğer yeni gelen kişi esrarengiz bir tipti. Shaw onun varlığından ilk kez, kendisinden oldukça garip iki istekte bulunduğu İngilizce bir not aldığı anda haberdar oldu. Basitçe Mirza imzasını kullanan yabancı, Kaşgar'a Hindistan'dan, bölgede gizli bir keşif çalışması yapmak üzere gönderildiğini söylüyordu (tam olarak

kim tarafından gönderildiğini belirtmemiştir). Shaw'a kendi saatinin bozulduğunu ve göreviyle ilgili zorunlu olan astronomik gözlemleri tamamlaması için buna çok ihtiyacı olduğunu anlatarak, kendisine bir saat ödünç vermesi konusunda yalvarıyordu. Aynı nedenle, Avrupa takvimine göre ayın kaç olduğunu da öğrenmesi gerektiğini belirtiyordu. Adamın kimliği konusunda kafası karışan ve Yakub Beg tarafından onu sınamak için gönderilmiş bir ajan provokatör olabileceğinden korkan Shaw, bu adamla hiçbir işinin olmayacağına karar verdi. Günlüğüne, "Onun samimiyetine dair ciddi şüphelerim var" diye yazmış ve yabancı, üzerinde, izi ona kadar takip edilebilen bir saatle bulunacak olursa, bunun başını tehlikeye sokacak şüpheleri üzerine çekeceğini eklemiştir. Dolayısıyla, esrarengiz yabancıya sözlü bir mesaj göndererek, ne yazık ki yanında yedek saat olmadığını bildirdi. Bu şekilde, yabancıya günün tarihini söyleme mecburiyetinden dahi kurtulmuştu.

Shaw bunu bilmiyordu ama adam gerçekten samimiydi. Tam adı Mirza Şüca'ydı ve tam da anlattığı işi yapıyordu. Britanya Hindistan'ı otoritelerinin hizmetinde çalışan Müslüman bir Hintliydi. Kabul'den önceki yıl ayrılmış ve kış ortasında Pamirler'i aşmıştı. Bu çok zor yolculukta sağ kaldığı için şanslıydı. Her şeye rağmen, kendisine verilen talimatları yerine getirmeyi başarmış, Afganistan ile Kaşgar arasındaki yolun haritasını çıkarmıştı. Kaşgar'da, gözlerini ve kulaklarını açık tutmak dışındaki başlıca görevi, şehrin haritadaki kesin yerini saptamaya çalışmaktı. Bu işin bir saat olmadan yapılması imkânsızdı ve saat, o vakitler Kaşgar'da elde edilmesi imkânsız bir aletti. Bu nedenle, Yakub Beg'in başkentine kendisinden kısa bir süre önce bir İngiliz'in geldiğini öğrendiğinde, kendisini inanılmaz şanslı hissetmişti. Bu durumda, Shaw'un kısa ve ters yanıtı, Britanyalı efendileri için onca riski göze alan ve sonunda onlar için hayatını verecek birine sert bir tokat gibi gelmiş olmalıydı. Oysa Mirza Şüca sıradan bir adam değildi zira "Panditler" diye bilinen, özenle seçilmiş ve çok iyi yetiştirilmiş Hintlilerin oluşturduğu elit bir gruba mensuptu.

Hindistan sınırlarının ötesindeki kanun tanımaz bölgelerde yürütülecek gizli haritacılık faaliyetleri için yerli kâşifleri kullanma düşüncesi, naibin Britanyalı subaylara kendilerini oralarda tehlikeye atmalarını kesinlikle yasaklaması sonucunda gelişmişti. Görevi hükümete tüm alt kıtanın ve civar bölgelerin haritasını çıkarmak olan Hindistan Haritacılık Dairesi, iş Kuzey Afganistan, Türkistan ve Tibet'in haritalarını çıkarmaya geldiğinde, yasak nedeniyle elinin kolunun bağlandığını görüyordu. Sonra, kurum için çalışan, Kraliyet Mühendisleri'nden Yüzbaşı Thomas Montgomerie diye genç bir subayın aklına parlak bir çözüm geldi. Üstlerine, harita çıkarma teknikleri konusunda yetiştirilmiş yerli kâşifleri bu bölgelere gizlice göndermeyi önerdi. Bunların teşhis edilme ihtimali, ne kadar iyi kılık değiştirmiş olursa olsun bir Avrupalınınkinden çok daha düşüktü. Üstelik talihleri yâver gitmez de teşhis edilirlerse, yetkililer için, bu son derece hassas ve tehlikeli kesimlerde harita çıkarırken suçüstü yakalanacak bir Britanyalı subaydan daha az siyasi sıkıntı yaratırlardı.

Britanya ve Hindistan hükümetlerinin Orta Asya'ya bulaşma konusundaki kararlılığı düşünüldüğünde, belki de şaşırtıcı bir şekilde, Montgomerie'nin cesur planı onaylandı ve sonraki birkaç yıl içinde, aralarında Mirza Şüca'nın da bulunduğu birtakım Hintli kâşifler, büyük bir gizlilik içinde sınırın öte tarafına gönderildi. Bunların hepsi, istisnai zekâları ve beceriklilikleri nedeniyle titizlikle seçilmiş dağlılardı. Kimliklerinin ortaya çıkarılması, hatta şüphe uyandırmaları, anında ölüm demek olduğundan, varlıklarının ve faaliyetlerinin olabildiğince gizli tutulması gerekiyordu. Hindistan Haritacılık Dairesi içinde bile, sadece bir numarayla ya da kod adlarıyla biliniyorlardı. Kurumun Himalaya eteklerinde yer alan idari merkezi Dehra Dun'da, Montgomerie tarafından yetiştiriliyorlardı. Montgomerie'nin geliştirdiği ekipman ve tekniklerden bazıları son derece yaratıcıydı.

Montgomerie adamlarını ilk önce, zorlu alıştırma ve zorlu yürüyüşlerle, ister yokuş yukarı, ister yokuş aşağı, ister düz yolda yürüsünler, sabit uzunlukta adımlarla ilerleme konusunda eğitti. Sonra onlara, bir günlük yürüyüş süresince adımlarının sayısını kesin olarak ve dik-

kat çekmeden saymayı öğretti. Bu, muazzam mesafeleri dikkat çekici bir doğrulukla ve şüphe uyandırmadan ölçmelerini sağladı. Çoğunlukla, pek çoğu kadim İpek Yolu'ndaki kutsal makamları ziyaret etmek için düzenli olarak geçitleri aşan Budist hac yolcuları kılığında seyahat ettiler. Her Budist elinde, ettiği dualarının sayısını tutmaya yarayan 108 boncuklu bir tespih ve yürürken çevirdiği, ahşap ve metalden küçük bir dua çarkı taşırdı. Montgomerie bunların ikisini de kendi amacı için kullandı. Tespihten sekiz boncuğu çıkardı; bu fark edilmeyecek bir değişiklikti ve geride hesap yapmak için kullanışlı bir sayı oluşturan 100 boncuk kalıyordu. Panditler her 100 adımda bir tespihten otomatik olarak bir boncuk çekiyordu. Böylece, tespihin bütün boncukları çekilip başa döndüğünde, 10.000 adım atılmış demek oluyordu.

Günlük yürüyüşle ilgili toplam rakamların gizlice yapılan diğer gözlemlerle birlikte, bir şekilde, meraklı gözlerden uzak güvenli bir yere kaydedilmesi gerekiyordu. Dua çarkının bakırdan silindiriyle paha biçilmez değeri burada yatıyordu. Silindirin içine, elle yazılmış her zamanki dua ruloları yerine boş bir kâğıt rulosu gizleniyordu. Bu rulo, silindirin tepesinin kolayca açılmasıyla, seyir defteri olarak kullanılıyordu. Bu çarklardan bazıları Hindistan Devlet Arşivleri'nde hâlâ muhafaza edilmektedir. Bir de pusulaları taşıma sorunu vardı zira Panditlerin seyahat ederken düzenli olarak kerteriz almaları gerekiyordu. Montgomerie pusulaları dua çarklarının kapaklarında saklamaya karar verdi. Rakım hesabı yapmak için gereken termometreler ise hac yolcularının kullandığı bastonların içine gizleniyordu. Sekstant okuması yaparken yapay bir ufuk çizgisi belirlemek için zorunlu olan cıva, deniz kabuklarının içinde taşınıyor ve gerektiğinde hacıların kullandığı dilenci kâselerinin içine dökülüyordu. Panditlerin giysilerine içine sekstantların gizlenebileceği gizli cepler dikilmiş ve yerli seyyahların çoğunun taşıdığı sandıkların dibine, sekstantların gizlenebileceği yalancı tabanlar döşenmişti. Bütün bu çalışmalar Hindistan Haritacılık Dairesi'nin Dehra Dun'daki atölyelerinde, Montgomerie'nin nezaretinde yürütülüyordu.

Panditler kılık değiştirme sanatında ve göstermelik hikâyeler anlatma konusunda da sıkı bir eğitimden geçiriliyordu. Zira sını-

rın ötesindeki bu kanun tanımaz topraklarda güvenlikleri, derviş, hac yolcusu ya da Himalaya tüccarı rollerini ne kadar ikna edici bir şekilde oynayabileceklerine bağlıydı. Kılıklarının ve göstermelik hikâyelerinin, sık sık sahici hac yolcularıyla ve tüccarlarla dip dibe yapılan, aylar süren yolculuklarda sınamadan geçmesi gerekiyordu. Bazıları yıllarca uzaklarda oluyordu. Bir Pandit, “Asya haritasına, zamanımızın bütün kâşiflerinden daha fazla pozitif bilgi” katkısında bulunduğu için, Kraliyet Coğrafya Derneği’nin altın madalyasıyla ödüllendirilen ilk Asyalı oldu. İçlerinden en az ikisi bir daha geri dönmedi, bir üçüncüsü de köle olarak satıldı ama sonunda kaçıp kurtuldu. Panditlerin gizli yolculukları yaklaşık 20 yıllık bir süre içinde çok büyük miktarlarda coğrafi istihbarat sağlayacak, Dehra Dun’daki Montgomerie ve meslektaşları haritacılar, bu bilgileri Britanyalıların Orta Asya haritalarındaki ayak basılmamış bölgelerden pek çoğunu doldurmak için kullanacaklardı.

Mirza Şüca gibi adamları emperyal efendileri için böyle zorluklar çekmeye ve aşırı tehlikelerle yüz yüze gelmeye neyin sevk ettiği hiçbir zaman tatmin edici bir şekilde açıklanmamıştır. Onları bu işe yönelten, belki de bu insanları oğulları gibi gören ve bireysel başarılarından büyük bir gurur duyan Montgomerie’nin ilham veren liderliği idi. Ya da bir ihtimal, bir elite mensup oldukları bilgisiydi zira her biri bu büyük görev için dikkatle seçildiğinin farkındaydı. Ya da belki, Montgomerie Büyük Oyun haritasındaki boşlukları Ruslardan önce doldurma konusundaki yurtsever kararlılığını onlara da aşılamayı başarmıştı. Bundan önce yayımlanan *Trespassers on the Roof of the World* başlıklı bir kitabımda, Panditlerin daha da olağanüstü keşif başarılarından bazılarını anlattığımdan, burada bunları tekrarlamaya kalkışmayacağım. Ne yazık ki hiçbiri geride herhangi bir anı bırakmadığından, birer birey olarak bu insanlar hakkında çok az şey bilinmektedir. Bununla birlikte, roman kahramanlarını Yüzbaşı Montgomerie’nin karanlık dünyasından devşirdiği aşikâr olan Kipling, başyapıtı *Kim*’de onları hak ettikleri ölümsüzlüğe kavuşturmuştur.

1869 baharında Kaşgar'da, ne Shaw'un ne Hayward'ın bu konuya dair bir fikirleri vardı. Esrarengiz Hintli Mirza'nın tutuklanıp prangaya vurulduğunu öğrendiler. Shaw için daha da endişelendirici olan, Yakub Beg'in onunla Hintli arasında bir haberleşme olup olmadığını ve beraberinde getirdiği iki saati hâlâ elinde tutup tutmadığını soruşturmasıydı. Shaw'un Yakub Beg'le görüşmesinin üzerinden neredeyse üç ay geçtiği halde ondan yeni bir haber almadıkları için, Shaw da Hayward da giderek büyüyen bir tedirginlik içindeydi. İkisi de iyi muamele görmelerine rağmen, saray görevlileri nezdinde yürüttükleri soruşturmalardan bu uzun sessizlik konusunda tatmin edici bir açıklama elde edememişlerdi. Gerçekte, bilmedikleri, Yakub Beg'in işi ağırdan almasının çok iyi bir nedeni olmasıydı –Ruslar.

Geçmişte Ruslara karşı savaşmış olan Yakub Beg, kudretli kuzey komşusunun, kendi tahtı için, fazla zorlanmadan yenilgiye uğrattığı Çinlilerden katbekat büyük bir tehlike oluşturduğunun farkındaydı. Rus askerlerinin Kaşgar'a öyle uzun bir yürüyüş mesafesinde olmayan sınırdaki hazır beklediklerini de biliyordu. Bunlar, şimdilik sorunsuz bir şekilde kısıt altında tutulabilen Britanyalı iki ziyaretçisinden çok daha öncelikli bir sorun oluşturmuyordu. St. Petersburg'a gelince, yetkililer Yakub Beg konusunda bir çeşit ikilem içindeydi. Sadece Kaşgar'ın Orta Asya'da Rus karşıtı hissiyat için bir toparlanma noktası haline gelme ihtimalinden değil, bu Müslüman maceracının, Britanyalıların yardımı ve cesaretlendirmesiyle, Rusları yeni elde ettikleri topraklardan sürüp çıkarmayı amaçlayan bir cihat bile başlatabileceğinden endişe ediliyordu. Şahinler, zaman henüz onlardan yanayken, Kaşgarya'yı istila etmek ve kalıcı bir şekilde Rus hâkimiyeti altına almak için sabırsızlanıyorlardı. Büyük gelecek vaat eden bu yeni pazarın ellerinin arasından kayıp gitmesine izin vermek istemeyen St. Petersburg'un akli fena halde çelinmiş durumdaydı. Ama çar ve bakanları, hep olduğu gibi, ancak yapabileceklerini hissettikleri şeylerin peşinden gitme eğilimindeydiler. Zira Rusların Kaşgarya'ya yürümesinin hem Çinlileri hem Britanyalıları öfkeliendirip teyakkuza geçireceği kesindi (Çinliler bölgeyi, bir süreliğine kaybedilmiş bile olsa hâlâ

imparatorluklarının parçası olarak görüyorlardı). Kırım Savaşı felaketinin anısı Rusların zihninde hâlâ tazeyken, Çar Aleksandr kendini henüz bu riski alacak kadar güvende hissetmiyordu. Bu nedenle, Kaşgar'a bir ordu yollamak yerine bir başka çözüm bulmaya çalışmak amacıyla bir elçi gönderilmişti.

St. Petersburg'un Yakub Beg'den en çok istediği, antlaşmada yer alan hakları, özellikle de İgnatiyev'in Çinlilerden elde etmiş olduğu ticari ayrıcalıkları tanımasaydı. Bu hakların Britanyalılara geçmesini engellemeyi de özel olarak arzuluyordu. Yakub Beg ise hâkimiyetinin Ruslar tarafından tanınmasının ve sınırlarının istilaya karşı güvende olacağına dair bir güvencenin peşindeydi. Ne var ki St. Petersburg, bu, Pekin'le ilişkilerini temelli bozacağından, Yakub Beg'in rejimini resmen tanımaya isteksizdi. Nihayetinde bey faniydi. Çinliler ise daha uzun bir süre etrafta olacaktı. Shaw farkında olmasa da bu müzakereler onun Kaşgar'a geldiği günden beri sürüyordu. Nitekim Rus bir elçi, o gelmeden kısa bir süre önce, Yakub Beg'in yeğenini de elçi olarak yanına alıp St. Petersburg'a gitmek üzere şehirden ayrılmıştı. Ama Aleksandr bunun hem Pekin hem Yakub Beg tarafından tanınma olarak anlaşılabileceğinden çekinerek onunla görüşmeyi reddetmişti. Yakub Beg çok öfkeliydi. Rusların otoritesini tanımaya niyetleri olmadığını anlayarak, memnuniyetsizliğini onları en üst derecede teyakkuza geçirecek ve canlarını sıkacak bir şekilde göstermeye karar verdi. Yüzünü artık Orta Asya'daki başlıca rakipleri olduğunu bildiği Britanyalılara döndü.

Robert Shaw, arkasında ne yattığını bilmeseydi de bunu ilk kez Yakub Beg'le görüşmeye çağrıldığında öğrendi. Bu son gelişme içini çok rahatlatmış ve 5 Nisan günü günlüğüne, "Yazacağım bazı haberler var. Kralla o çok beklediğim ikinci görüşmemi yaptım" diye not etmişti. Yakub Beg onu uzun süredir çağırmasının nedenini açıklamaya yeltenmese de ona ilk görüşmelerindekinden bile daha sıcak davrandı. Shaw'un Britanya hükümetini temsil etmediğini, Kaşgar'a kendi arzusuyla geldiğini hatırlatmasına aldırmayarak, ona şöyle dedi: "Seni kardeşim gibi görüyorum. Sen hangi yolu tavsiye edersen oradan gideceğim." Bunu başka abartılı iltifatlar izledi. "İngiltere Kralı aydınlattığı her şeyi ısıtan güneş gibi" de-

dikten sonra, “Ben soğukta kaldım ve ışınlardan bir kısmının üzerime vurmasını arzuluyorum” diye devam etti. İngilizlerin gücü ve güvenilirliği konusunda başkalarından çok şey duymuş olmasına rağmen, Shaw’un hayatında karşılaştığı ilk İngiliz olduğunu söyledi. “Gelmiş olman benim için büyük bir şeref. Ülkende bana yardımcı olman için sana güveniyorum.”

İltifat faslı bitince, Yakub Beg sadede geldi. Shaw’a, “Senin memleketine bir elçi göndermeyi düşünüyorum” dedi. Ziyaretçisi buna ne diyordu? Shaw bu fikri mükemmel bulduğunu söyledi. Yakub Beg bunun üzerine, “Lord Sahib” dediği naibe özel bir ulakla bir not göndereceğini açıkladı. Bunu memnuniyetle karşılayan Shaw, seçilen kişiyi bilgilendirmeyi teklif ederek, her bakımdan işi kolaylaştırma sözü verdi. Yeni bir iltifatlaşma faslından sonra, Shaw beyin huzurundan çekildi; yakında eve dönmekte serbest olabileceğine inanmakta zorlanıyordu. Bununla birlikte, Yakub Beg’in her tür ikili oyunda meşhur olduğunun bilincindeydi ve sağ salım sınırın öteki tarafına geçtiğinde daha mutlu olacağını biliyordu.

Ama kalan son bir problem vardı –Hayward. Shaw’un Yakub Beg’le görüşmesinde onun hakkında tek kelime edilmemişti. Beyin Britanyalıları elde etmek için gösterdiği sabırsızlık karşısında, Shaw Hayward’ın da belki finansörü olan Kraliyet Coğrafya Derneği’nin umduğu gibi Pamirler üzerinden olmasa bile eve dönmekte serbest olacağını varsaymıştı. Sonra, Shaw’un hizmetkârlarından biri ona “tatsız bir söylenti” aktardı. “[...] Ben bir ulakla Hindistan’a gönderilecektim [...] Hayward ise ulak sağ salım dönene kadar rehin olarak tutulacaktı.” Shaw aynı zamanda, Hayward’dan da endişeli bir not almıştı. Notta, Yakub Beg’in onu alıkoymayı düşündüğünü öğrendiğini söylüyordu. Shaw ondan ne kadar hoşlanmasa da –günlüğünde onun için “başımın belası” der– memleketlisini zalimlikte ve kalleşlikte berbat bir şöhreti olan bir Doğu despotunun kaprislerine terk edip gidemeyeceğini biliyordu. Hâlâ kapalı tutulduğu ikametgâhından, mükemmel ilişkilerinin olduğu, Yakub’un kıdemli memurlarından birine hemen bir not gönderdi. Notunda, “Bir İngiliz iradesine rağmen burada tutulduğu müddetçe” Hindistan’a bir elçi yollamanın Yakub Beg için boş yere zaman

ve çaba harcamak olacağı uyarısında bulundu. Bunu yapmanın riskli bir şey olduğunu biliyordu ama uyarısı işe yaradı. Ertesi gün kendisine, sadece Hayward'ın değil, anlaşıldığı kadarıyla Yakub Beg'in onlarla ilişkilendirdiği esrarengiz Mirza'nın da eve dönmekte serbest oldukları bildirildi. Ulak Hindistan'a daha sonra, onların arkasından gidecekti.

Bazılarının öldü sayıp umudu kestiği Shaw ve Hayward, Hindistan'da kahramanlar gibi karşılandılar. Sıkı bir hapis hayatı yaşamalarına rağmen, birbirlerinden oldukça bağımsız biçimde de olsa, yanlarında muazzam miktarda siyasi, ticari, askeri ve coğrafi istihbarat bilgisi getirmeyi başarmışlardı. Getirdikleri coğrafi bilgiler, ikisine de kâşifler arasında en yüksek ödül olan, Kraliyet Coğrafya Derneği'nin altın madalyasını kazandıracaktı. Mirza Şüca ise böyle bir ödül ya da övgü görmeyecekti. Hindistan Haritacılık Dairesi, Kuzey Afganistan ve Pamirler'in kabataslak da olsa ilk haritasını onun kararlı çabaları sayesinde ürettiği halde, faaliyetlerinin hâlâ gizli tutulması gerekiyordu. Bir Pandit'in kimliği ancak son yolculuğunu yaptıktan sonra açık edilebiliyordu. Ne yazık ki Mirza o günü görece kadar yaşayamayacak, Orta Asya'ya, bu defa Buhara'ya yaptığı bir başka yolculuk sırasında uykudayken öldürülecekti.

Başka çok az konuda anlaşılan Shaw ve Hayward, Hindistan'a Rusların Kaşgarya üzerine yürüme, Yakub Beg'i devirme ve krallığını Orta Asya imparatorluklarına katma düşüncesinde oldukları kanaatiyle döndüler. Bundan sonra, Britanyalı iki seyyahın Kaşgarya'ya girdiği ve Shaw'un çay kervanlarını geçirmeyi umduğu aynı geçitler üzerinden Hindistan'ın kuzeyine doğru yollarına devam etmeleri sadece bir zaman meselesi olacaktı. Kalküta'da ve Londra'daki stratejistler o zamana kadar, Hindistan'ın kuzeyindeki büyük dağ sistemlerinin, topların ve diğer ağır donanımların yükü altında ezilen ve düzenli erzak ve mühimmat tedariki yapılması gereken modern bir ordu tarafından geçilmesinin imkânsız olduğu düşüncesindeydiler. Bu geçitleri her iki yönde de geçmiş olan Shaw ve Hayward ise şimdi bu görüşü sorguluyor, geçitlerden özellikle birinin -Leh'in kuzeydoğusundaki Çang Lung'un- isti-

lacıya Ladakh'a, oradan da Hindistan'ın kuzeyine açılan bir arka kapı sunduğunu ileri sürüyorlardı. Geçit 5.480 metreden yüksekte yer aldığı halde, ikisi de (Hayward eski bir subaydı) topların buradan sürüklenerek aşırılabileceğine inanıyordu.

Sir John Lawrence hâlâ naip olsaydı, onların görüşlerinden resmen haberdar olunamazdı. Gerçekte, bundan 50 yıl önce Moorcroft'ın başına geldiği gibi, devletin işlerine karıştıkları için sert bir şekilde kınanırlardı. Ama Lawrence onlar uzaktayken emekliye ayrılmış, yerine daha açık fikirli ve daha genç bir naip gelmişti. Hindistan'ın yeni reisi, Rusya'yı ziyaret ettiği gibi, hakkında iki ciltlik bir kitap da yazmış olan Lord Mayo'ydu. Bu nedenle, bu iki genç ve girişimci seyyahın Yakub Beg ile Pamir ve Karakurum geçitlerinin ötesindeki Rus entrikaları hakkında anlatacaklarını duymak için sabırsızlanmasında şaşırarak bir şey yoktu.

Ne var ki Shaw ve Hayward'ın uyarıları, bu kadar yakından tartıştıkları geçitlere ayaklarını bile basmamış olan askeri zevattan gelen itirazlarla karşılaşacaktı. Savaş Bakanlığı'ndan bir albay, "10.000 Kırgız atlısının [...] sadece eyer üzerinde taşınabilecek kadar eşyayla zorlu bir yolu geçebileceği düşünülebilir. Ama bunların yerine toplar, cephaneler, sıhhiye malzemeleri ve modern bir ordunun sayısız ihtiyacının ağırlığını taşıyan Avrupalı askerleri koyun, durum tamamen farklı olur. Biri için yeterli olabilecek ülke kaynakları diğeri için tamamen yetersiz olacaktır" diye yazmıştı. Ancak, Shaw ve Hayward savunma işinin patronlarını, Kazakların kuzeydeki geçitlerden akın akın Hindistan'a inmek üzere olduklarına ikna edemeseler de bölgenin Rus saldırısı karşısındaki genel savunmasızlığı hakkında büyük bir tartışma açmayı başardılar. Bundan da fazlasını yapıp yeni naibin Yakub Beg'in diplomatik açılımıyla ilgilenmesini sağlamayı da başardılar. Beyin özel ulaşımın tam zamanında Hindistan'a gelmesi, bu konuda ellerini güçlendirdi.

Lord Mayo Hindistan'ı savunmanın en iyi yolunun, atılım politikalarından ya da askeri maceralardan değil, ülkenin çok geniş ve gevşek korumalı sınırlarının etrafında Britanya'ya dost bir tampon devletler zincirinin kurulmasından geçtiğine ikna olmuştu. Bu devletlerin en önemlisi, elbette ki şimdi Kalküta'nın dostça ilişkiler

içinde olduğu, Dost Muhammed'in oğlu Şir Ali tarafından yönetilen Afganistan'dı. Mayo'nun şansı, Yakub Beg'le dostluk kurarak bu zincire bir başka halka ekleyebilmek olacaktı. Bu iki güçlü devletin Britanya'nın müttefiki olmasıyla, Hindistan'ın Ruslardan korkmasına pek gerek kalmayacaktı. Mayo, bir kriz çıkması durumunda bunlara silah ve para yardımı yapmaya, hatta askeri danışman sağlamaya istekliydi. Bir avuç Britanyalı subayın ve cömertçe dağıtılacak altınların yardımıyla, "Orta Asya'yı dostumuz Rus ayısı için, üzerinde dans edeceği kızgın bir tava haline getirebilirim" diyecekti. Bu, büyük ölçüde, Moorcroft'ın yıllar önce üstlerine önerdiği şeydi; onun stratejisi, düzensiz yerel güçlere komuta eden Britanyalı subayların istilacı bir Rus kuvvetini, yüksek geçitlerde üzerlerine muazzam kaya parçaları yuvarlamak suretiyle durdurmadan oluyordu.

Lord Mayo, tüccar kılığına girmiş Britanyalılardan oluşan küçük bir diplomatik heyetin Yakub Beg'in özel ulaşıyla birlikte Kaşgar'a dönmesi için talimat verdi. Kıdemli bir siyasi subay olan Sir Douglas Forsyth'in önderlik ettiği heyetin amacı, Britanyalıların dostluğunu Ruslarınkine tercih ettiği görülen bu güçlü Müslüman liderle istikşafî temaslarda bulunmak ve Karakurum Dağları üzerinden düzenli bir kervan trafiği başlatma olasılığını araştırmaktı. Kervan trafiği başlatma işinin siyasi sonuçlarından ürken Sir John Lawrence, bu yöndeki girişimlere hep karşı çıkmıştı. Ama ticareti Orta Asya'da Britanya nüfuzunu asgari riskle genişletmenin yolu olarak gören Mayo, karşıt görüşü benimsedi. Ona göre, düşük kalitede olduğu apaçık ortada olan mallarıyla Rusların Hindistan'ın kuzey sınırlarının ötesindeki devletlerde büyüyen nüfuzu da bu yolla kırılabilirdi. Yeni naip, Robert Shaw'a göre hepsi çay içen ve pamuklular giyen 60 milyona yakın potansiyel tüketicinin sabırsızlık içinde Britanya kervanlarını beklediği Kaşgarya'yı dünyaya açmanın ticari avantajlarını da görmüyor değildi. Shaw Mayo tarafından Forsyth'in heyetine katılmaya davet edilmiş ve bunu derhal kabul etmişti. Münzevi Hayward'ın ise başka planları vardı. O da bir defa daha bilinmeze doğru yelken açmaya hazırlanıyordu. Hedefi Pamirler'di, bu dağların yüksek zirvelerinin ve haritası çıkarılmamış geçitlerinin ötesinde en yakın Rus ileri karakolları yer alıyordu. Ve bu defa onu kimse durdurmayacaktı.

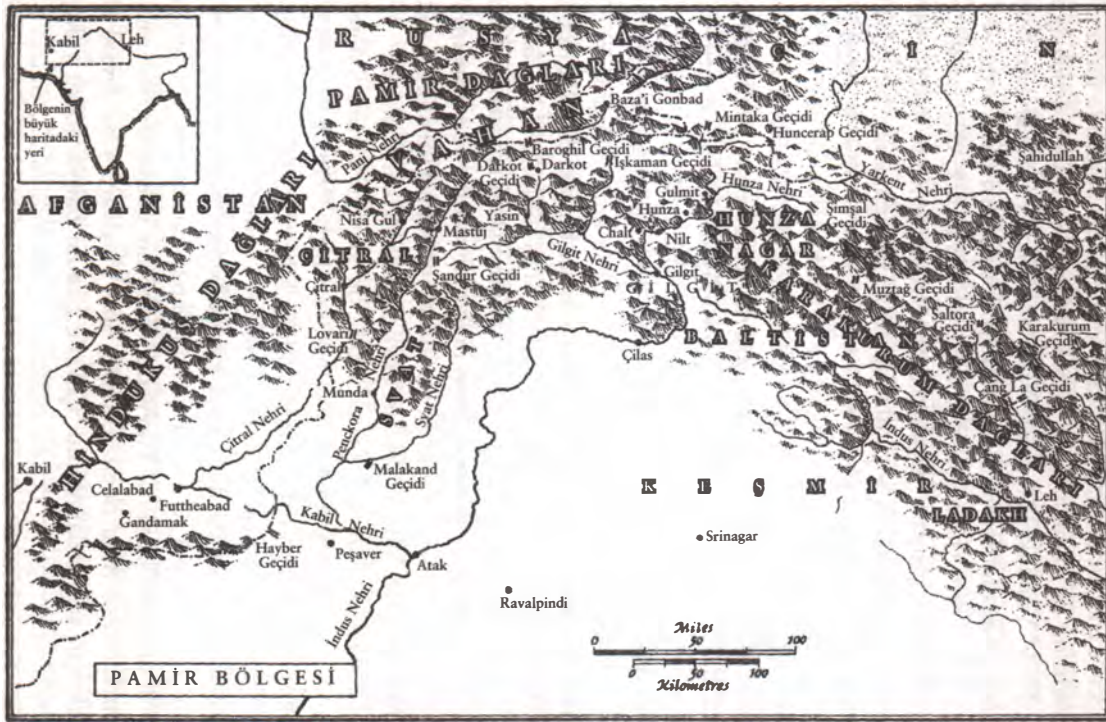
XXVI

Gırtlığa Dayanmış Soğuk Çelik Hissi

Yaptığı planların haberi yetkililerin kulağına gittiğinde, George Hayward seferini iptal etmesi için epeyce bir baskı gördü. Bu yabani ve kanun tanımaz bölge, Avrupalı yalnız bir seyyah için muazzam tehlikeler barındırmanın ötesinde, siyasi bakımdan da büyük bir hassasiyet taşıyordu. Nitekim Panditler tam da böyle tehlikeli operasyonlar için örgütlenmiş ve eğitilmişlerdi. Ne var ki Hayward gibi bir adam için, riskler operasyonun cazibesini daha da artırıyordu. Bir defasında Robert Shaw’a açılmış, “Gırtlığımda gezinen soğuk süngü hissini deneyimlemek gibi çılgınca bir arzuyla Orta Asya’nın yabani topraklarında dolanacağım” diye yazmıştı. Başka kimin ağzından çıksa, bu sözler kulağa cüretkârlık gibi gelirdi. Geriye dönüp bakıldığında, bunlar daha çok ölüm arzusunun ifadesi gibi görünse de az sayıda arkadaşının da teyit edeceği gibi, Hayward tehlikeden gerçekten haz alan biriydi. Dahası, yakın ilişkileri ya da ailesi olmadığından kaybedeceği çok az şey ama başarsa kazanacağı pek çok şey vardı. Zira herkesin üzerinde anlaştığı gibi, o birinci sınıf bir kâşif ve çok usta bir haritacıydı. Sağ salım geri dönerse, keşiflerinin muhtemelen muazzam bir değeri olacaktı.

Tıpkı Kaşgar yolculuğu gibi, Pamir seferi de ilk başta Kraliyet Coğrafya Derneği tarafından finanse edilecekti. Derneğe şimdi Sir Henry Rawlinson başkanlık ediyor ve onun Orta Asya'daki operasyonlarından bazıları, coğrafi amaçlı olduğu kadar Büyük Oyun kokusu da taşıyordu. Ama arada, Hayward'ın sıkıntıya neden olma korkusuyla kendisini istemeye istemeye dernekten uzaklaştırmasına neden olan bir gelişme yaşandı. Olanlar, kâşifin kuzeye doğru giderken topraklarından geçmek zorunda olduğu Keşmir maharacasını düşman haline getirdiğinden, seferin tehlikelerini de büyük ölçüde artırmıştı. Olay, Hayward'ın, maharacanın Dardistan olarak bilinen topraklarının ötesindeki ücra bir bölgeye daha önce yaptığı bir ziyaretten kaynaklanmıştı. Burada, maharacanın sürekli savaş halinde olduğu, bağımsızlıklarına son derece düşkün bir halk olan Dardlar yaşıyordu. Hayward onlardan, Keşmirli askerlerin bundan birkaç yıl önce Dardistan'ın Yasin bölgesinde, bir dizi dehşetengiz katliam gerçekleştirdiğini öğrenmişti. Bebekleri havaya fırlatıp düşerlerken ortadan ikiye bölmek de dahil, bu barbarlıkların ayrıntılarını yazıya döküp Kalküta'da yayımlanan *The Pioneer* gazetesine göndermişti. Ve bunun kesinlikle verdiği talimatlara rağmen yapıldığını ısrarla belirtse de bütün bu ayrıntılar gerçek ismiyle, olduğu gibi yayımlanmıştı. Gazetenin bir nüshası kaçınılmaz olarak maharacanın da eline geçmişti. Britanyalı yetkililerin dostluğunu ve iyi niyetini korumayı çok istedikleri maharacanın şimdi son derece memnuniyetsiz olduğu bildiriliyordu.

Bu olayın ve olaydaki rolünün, hem Britanya hükümeti hem Kraliyet Coğrafya Derneği için büyük sıkıntı yarattığını Hayward'ın bile görmemesi mümkün değildi. Dolayısıyla, derneğe resmi bir yazı yazarak, sefer süresince kurumla bütün ilişkisini kestiğini bildirdi. Yazısında, maharacanın sarayındaki öfkenin çok büyük olduğunu ve kendisine zarar vermek için gizliden gizliye her türlü çabayı göstereceklerinden şüphesi olmadığını belirtti. Seferini ertelemesi ya da iptal etmesi kuvvetle tavsiye edildiği halde, büyük ölçüde artan riske rağmen o gene de yoluna devam etmekte kararlıydı. Hayward, şimdi olay herkes tarafından öğrenildiği için, Keşmirli hükümdarın ona zarar vermesinin zorlaştığını savundu. Aslında bu durum

maharacayı, kafilenin uğrayabileceği herhangi bir zarardan suçlu tutulmamak için, topraklarından geçerken onları korumaya bile mecbur edebilirdi. Ama Hayward sefere çıkma kararının tamamen kendisine ait olduğunu ve bütün riskleri kendisinin üstlendiğini açıkladı. Yirmi iki gün içinde Yasin'e varmayı ve oradan hareketle, Darkot Geçidi üzerinden Pamir bölgesine girmeyi umuyordu.

Naip Lord Mayo son dakikada onu uyararak, düşüncesinden caydırmaya çalıştı: "Seyahatinizi gerçekleştirmekte hâlâ kararlıysanız, bunu kendi sorumluluğunuzla yaptığınız net bir şekilde anlaşılmalıdır." Ama Hayward Kaşgar'ı ziyaret etmekle zaten hükümete bir kez meydan okumuştı ve bu defa onu durdurmak için yapılabilecek çok az şey vardı. Ne de olsa, devlet memuru değildi ve artık Kraliyet Coğrafya Derneği'ne hesap verme yükümlülüğü yoktu. O serbest bir ajandı. Neticede, düşüncesinden caydırılmadı ve 1870 yazında, yanında beş yerli hizmetkârla maharacanın topraklarından geçerek kuzeye gitmek üzere yola çıktı. Kafile, maharacanın başkenti Srinagar'a ve Keşmir'in kuzey sınırındaki küçük Gilgit şehrine uğradıktan sonra, olaysız bir şekilde Dardistan'a geçti. Birbiriyle savaşıyan bu iki halkı ayıran sähipsiz topraklardan geçmekle, iki tarafın da şüphesini çekme riskini almışlardı. Gene de 13 Temmuz'da salimen Yasin bölgesine girdiler ve Hayward'ın önceki ziyaretinden tanıdığı ve dostu olduğuna inandığı, yerel Dard reisi Mir Vali tarafından sıcak bir şekilde karşılandılar.

İnsan hayatının çok ucuz olduğu bu yabanıl ve ıssız bölgede bundan sonra olanların gerçek hikâyesi hiçbir zaman bilinmeyecektir. Ama Hayward, Yasin'de kaldığı kısa süre içinde ev sahibiyile, Dard topraklarından çıkıp Pamirler'e gitmek için hangi yolu tutacağı konusunda münakaşa etmişe benzer. Söylendiğine göre, Mir Vali'ye kendi reisi olan Çitral mihdarı tarafından, yolculuğuna devam etmeden önce Hayward'ı kendisini görmeye göndermesi emredilmişti. Ama zaten gecikmiş olan Hayward yola devam etmek için sabırsızlanıyordu. Çitral'e gitmesi batıya doğru yolundan epeyce sapması demek olacaktı ve her halükârda, emirin niyetlerinden şüphelenmişti. Dolayısıyla, bunu yapmayı reddetti ve söylendiğine göre, bunun üzerine öfkeli bir tartışma çıktı; İngiliz,

tartışma sırasında Mir Vali'ye herkesin önünde “ağır bir söz” etti. Başka anlatılarda bu reddedilir ve yapılması planlananlar için mazet olarak uydurulduğu iddia edilir. Kesin olan bir şey varsa, o da Hayward'ın geçeceği yörelerdeki reisler vermek üzere yanında birtakım cazip hediyeler taşıdığıydı. Pek çok görgü tanığına göre, bunlar Mir Vali'nin, muhtemelen de Çitral mihdarının aç gözlerini cezbetmiş, hediyelerin topraklarından çıkmasını istememişlerdi.

Mir Vali artık Hayward'a rotasını değiştirtme çabasından vazgeçmiş, hatta kendi topraklarının sınırını belirleyen 30 kilometre kuzeydeki Darkot köyüne kadar ona destek olmaları için yanına hamallar vermişti. Hayward, Mir Vali tarafından görünüşte dostane bir şekilde uğurlandıktan sonra, Darkot'a gitmek üzere Yasin'den ayrıldı. 17 Temmuz günü öğleden sonra Darkot'a vardı ve yakınlardaki bir yamaçta, deniz seviyesinden 2.750 metre yükseklikte kampını kurdu. Keşmirliilerin yaptıkları mezalimi teşhir ederek Dardlara büyük bir hizmette bulunmuş olan Hayward'ın, bu noktada kendisine kalleşlik edilebileceğinden kuşkulanması için bir neden yoktu. Ne var ki o akşam, Mir Vali'nin adamlarından oluşan bir kafilenin beklenmedik bir şekilde Darkot'a geldiğini şaşkınlıkla öğrendi. Bunlar köylülere, ertesi gün Darkot Geçidi'nden geçerken İngiliz'in emniyetini sağlamak için gönderildiklerini söylemişlerdi. Gerçi, onunla temasa geçmek için herhangi bir girişimde bulunmuşsa benzemezler. Bu durum Hayward'ın kafasını karıştırmıştı zira adamları beklemiyordu ve vedalaşırlarken Mir Vali kendisine onlardan söz etmemişti.

Hayward'ı endişelendiren bir şey daha vardı. Hizmetkârlarından biri ona bir itirafta bulunmuş, Yasin'den ayrılmalarından kısa bir süre önce, Mir Vali'nin, firar etmesi için kendisini ikna etmeye çalıştığını söylemişti. Hayward işi şansa bırakmamaya karar verdi. Bir kalleşlik yapılır diye bütün gece yatağa girmeyecekti. Köyün muhtarı sonradan, “O gece sahip hiçbir şey yemeyip sadece çay içti” diye anlatacaktı. Çadırında yalnız başına oturdu ve mum ışığında yazı yazdı. Önündeki masada, doldurulmuş halde hazır bekleyen silahlar vardı. Sağ eliyle yazarken, sol elinde bir tabanca tutuyordu. Ama gece sakin geçti. Şafak söktüğünde her şey normal

görünüyordu. Kampta hiçbir hareketlilik yoktu. Belki de gereksiz yere endişelenmişti. Hayward yerinden kalkıp kendisine bir çay yaptı. Sonra, uzun gece nöbetinden bitkin düştüğü için uyuyakaldı.

Mir Vali'nin adamlarının bekledikleri an gelmişti. İçlerinden biri, suç ortaklarıyla birlikte saklandığı yakınlardaki çalılıktan çıkıp sessizce kamp yerine sokuldu. Hiçbir şeyden şüphelenmeyen Hayward'ın aşçısına, efendisinin uyuyup uyumadığını sordu. Uyuduğunu öğrenince de çadırına doğru yürüdü. Hayward'ın hizmetkârı olan bir Peştun onu fark etti ve durdurmaya çalıştı ama tam o sırada Mir Vali'nin diğer adamları üzerine çullandılar. Mücadele birkaç saniye içinde sona erdi. Hayward'ın hizmetkârlarının hepsi yakalandı, onun da eli kolu bağlandı ve boynuna bir kement geçirildi. Uzanıp silahlarını alacak zamanı olmamıştı. Kolları sıkıca bağlanan tutsaklar ormana götürüldüler. Bunları adamların kendi ağzından dinleyen muhtarın anlattığına göre, Hayward kendisinin ve hizmetkârlarının hayatı için onlarla pazarlık etmeye çalıştı. Onlara önce, aralarında taşıdığı hediyelerin de bulunduğu eşyalarını teklif etti ama adamlar bunların zaten kendilerinin olduğunu söylediler. Sonra onlara, kafilenin serbest bırakılması karşılığında dostlarının sağlayacağı yüklü para ödülleri teklif etti. Ama adamların emir aldıkları açıldı ve bu teklife de ilgi göstermediler.

Bundan sonra olanları anlatan iki farklı hikâyeye vardır. Köy muhtarının anlattığına göre, bunun ardından Hayward'ın yüzüğü parmağından sökölüp alındı. Sonra, Mir Vali'nin adamlarının başı kılıcını çekti. Öleceğini anlayan Hayward, orada bulunanların dua olduğunu düşündükleri bir şeyler söyledi. Saniyeler sonra, tek bir kılıç darbesiyle katledilerek öldürölmüştü. Geride cinayet tanığı bırakmamak için, beş hizmetkârı da öldüröldü. Bundan sonra Hayward'ın kampına yönelen katiller, şahsi eşyalarını ve yanında taşıdığı hediyeleri bulmak için ortalığın altını üstüne getirdiler. Böylece görevlerini tamamlayıp efendilerine rapor vermek ve İngiliz'in değerli eşyalarını teslim etmek üzere Yasin'e geri döndüler. Katillerinden birinin anlattığı söylenen ve o vakitler yaygınlık kazanan diğer hikâyede ise Hayward'ın öldürölmeden önce adamlardan son bir iyilik istediğı anlatılır –dağların üzerinden güneşin

doğuşunu izlemesine izin vermelerini istemişti. Eğer bu hikâye doğruysa, Mir Vali'nin adamları onun biraz ilerleyip bir tümseğin üzerine çıkmasına müsaade ettiler. Orada, eli kolu sıkıca bağlı vaziyette sessizce durarak güneşin doğuşunu izledi. Sonra adamların yanına geri dönerek, "Hazırım" dedi.

Victoria dönemi insanları, kahramanlarının tam da böyle ölmesinden hoşlanırlardı. Hayward'ın dünyanın en ıssız köşelerinden birinde kallesçe öldürüldüğü haberi, yaklaşık üç ay sonra telgrafla Hindistan'dan Londra'ya ulaştığında ülkede derin bir çalkantı yarattı. Şaşırtıcı bir şekilde, hiçbir ressam bu sahneyi ölümsüzleştirmeye çalışmadı ama sevilen şair Sir Henry Newbolt, sonradan bunu dizelerle yapacaktı. Şiir –"Hırsızların Arasında Düştü"– şöyle biter:

Ve artık şafak sökmüştü. Dimdik kalktı ayağa.

Ve yıkık kampına yürüdü, korunun aşağısında;

Sabahın serinliğini ve güzel kokusunu çekti içine,

Katilleri sarmıştı etrafını çepeçevre.

Laspur tepelerinin üstü hızla aydınlanıyordu,

Kan kırmızısı karlı doruklar durdu göz kamaştırıcı beyaza;

Döndü ve altın çemberi gördü sonunda,

Doğu'daki en yüksek dağın ortadan bölüğü.

"Ey yerde ve güneşte mukim muhteşem hayat,

Yaşadım, hamd ü senalar olsun sana."

Ve bir kılıç savruldu.

Geçidin üzerinde sesler tek tek soldu,

Ve tepe dalıp gitti uykuya.

Victoria İngiltere'sinin Hayward'ın katillerine duyduğu öfke ne kadar büyük olursa olsun, bu tehlikeli yaban topraklara bir cezalandırma seferi düzenlemekten başka yapılabilecek çok az şey vardı ve naibin böyle bir şey yapmaya niyeti yoktu. Yaşanan trajedi, Sir John Lawrence'ın ve diğerlerinin görüşünü açık bir şekilde kanıt-

lamıştı: Ne kadar istekli ve cesur olurlarsa olsunlar, Avrupalıların, intikamlarının alınamayacağı bölgelerde maceraya atılmalarına izin verilmemeliydi. Gene de cinayetin tam olarak nasıl işlendiğini ortaya çıkarmak ve Hayward'ın cesedini geri getirerek usulünce gömülmesini sağlamak için derhal harekete geçildi. Olay mahalline müfettiş göndermek elbette çok tehlikeliydi ve cinayetten tek başına Mir Vali'nin mi sorumlu olduğunu, yoksa bazılarının şüphelendiği gibi, olayın arkasında başkalarının mı bulunduğunu belirleme çabalarından pek de işe yarar bir sonuç çıkmayacaktı. Olayda hem Keşmir maharacasının hem Çitral mihtarının parmağı olduğuna dair söylentiler dolaşıyordu ama ikisinin de aleyhinde hiçbir kanıt bulunamamıştır.

Hayward'ın naaşı, arkadaşı olan ve Keşmir maharacasının hizmetinde çalışan Frederick Drew adında Britanyalı bir jeologun girişimiyle geri getirildi. Kişisel güvenlik nedenleriyle, Yasin'e ya da Darkot'a kendisi gidemeyen Drew, Hayward'ın ölümü hakkında elinden gelen her şeyi öğrenmesi ve ondan geriye kalanları bulup geri getirmesi için çok güvendiği Britanyalı-Hintli bir sepoyu olay yerine gönderdi. Becerikli asker, hayatını ciddi bir şekilde tehlikeye atarak, Hayward'ın cesedini üzerine yığılmış taşların altından çıkarmayı ve Drew'un bulunduğu Gilgit'e nakletmeyi başardı. Katillerinin değersiz görüp dokunmadıkları kâşife ait kitap, harita ve not kâğıtları gibi bazı eşyaları da kurtardı.

Drew 21 Aralık'ta, Kraliyet Coğrafya Derneği'ne, kurumun altın madalyayla ödüllendirmiş olduğu kâşifi, Gilgit'teki kalenin yanındaki bir bahçeye gömdüğünü bildirdi; bir manga asker, mezar başında havaya üç kez ateş etmişti. Sonradan, mezarın başına bir taş da dikildi. Taşta, "Pamir stepini keşfetmek üzere çıktığı yolculukta, 18 Temmuz 1870 günü Darkot'ta zalimce öldürülen, Londra Kraliyet Coğrafya Derneği'nin Altın Madalya'sına sahip G. W. Hayward'ın anısına. Bu anıt, yürekli bir subayın ve usta bir seyyahın anısını yaşatmak için, Kraliyet Coğrafya Derneği'nin isteği üzerine dikilmiştir" yazıyordu. Hayward'ın mezarı, bugün Gilgit Hristiyan Mezarlığı'na dönüşen aynı yerde bulunmaktadır ama mezarı görmek isteyenlerin karşıdaki kundura tamircisinden

anahtarı almaları gerekmektedir. Hayward gömüldüğünde yanında büyüyen kayısı ağacının bir daha hiç meyve vermediği söylenir. Bugün orada sadece bir salkımsöğüt bulunmaktadır.

Kalleş Mir Vali'ye gelince, hiçbir zaman adalet önüne çıkarılmadı. Ama olaydan kısa bir süre sonra, Britanyalıların Hayward'ın ölümünden duyduğu öfkeyi gerekçe olarak kullanan Çitral mihdarının zor yoluyla yetkilerini elinden alması üzerine, Yasin'den kaçmak zorunda kaldı. Bu güya ceza yerine geçmişti ama çok geçmeden mihdarın gerçek amacının bir akrabasını Yasin'in başına geçirerek ödüllendirmek olduğu açığa çıktı. Gene de Mir Vali'nin günahları sonunda yakasına yapıştı. Yıllarca kovuşturulmaktan kaçıp kurtulduktan sonra, düşmanlarının eline düşerek kanlı ve dramatik bir son yaşadı. Bir anlatıya göre, bir saldırganla ölümüne boğuşurken bir yardan aşağı yuvarlandı. Hayward'ın adı, aradan bir asırdan fazla zaman geçtiği halde, bölgede hâlâ pek çok kişi tarafından hatırlanmakta. Bugün onun zamanına göre çok daha az ücra bir yer olan Darkot'ta, köylüler beni Hayward'ın öldürüldüğünü söyledikleri, yanından küçük bir akarsu geçen ıssız bir yere götürdüler. Tesadüf bu ya, rehberim Mir Vali'nin torunlarındandı. 1930'larda Darkot'tan geçen Britanyalı seyyah Albay Reginald Schomberg'e göre, Hayward'ın tabancasının, teleskopunun ve eyerinin hâlâ yerel ailelerin elinde olduğu söyleniyordu. 1950'lerde ise katledilen kâşifin çizdiği altı adet topografik suluboya Bombay çarşısında ortaya çıktı ve akabinde, Londra'da müzayedeye satıldı. George Hayward hakkındaki başka pek çok şey gibi, bunların da hangi yoldan çarşıya ulaştığı sorusu sonsuza kadar cevapsız kalacaktır.

Ruslar, Britanyalı subay ve kâşifler ile diğer seyyahların, artık kendi nüfuz alanları içinde gördükleri bölgedeki faaliyetlerinden uzun zamandır endişeliydiler. Neticede, Shaw ve Hayward'ın (hatta belki de artık büyük ihtimalle varlıklarından haberdar oldukları Panditlerin) seyahatleri, Taşkent'teki General Kaufman'ın dikkatinden kaçmamıştı. Ama onun için daha da rahatsız edici olan, Lord Mayo'nun Yakub Beg'in sarayına gönderdiği, Sir Douglas Forsyth önderliğindeki sözüm ona ticari heyetti. Müslüman hü-

kümdar artık St. Petersburg'a karşı son derece düşmanca bir tavır sergiliyor, ortak sınırlardaki askeri karakolları güçlendiriyor ve Rus tüccarlarının ve mallarının ülkeye girişini yasaklıyordu. Durum Kaufman'a, Britanyalılar en sonunda ustalıkla eylemsizlik politikasını terk etmiş ve Kaşgarya'yı himayeleri altına alıp ülke ticareti üzerinde tekel kurmaya hazırlanıyormuş gibi görünüyor olmalıydı. Gerçekte, Ruslar bunu henüz bilmeseler de Britanyalıların işleri ters gitmişti. Heyet Yarkent'e ulaştığında, Yakub Beg'in krallığın doğu ucunda, neredeyse 1.600 kilometre uzakta olduğu ve bir süre daha geri gelmesinin beklenmediği öğrenilmişti. Beyin bunu, Britanyalıları huzuruna kabul ederek gereksiz yere St. Petersburg'un gazabını üzerine çekebileceği korkusuyla, dikkatle düşünüp bilinçli olarak yaptığından şüphelenenler vardı. Nedeni ne olursa olsun, heyetin eli boş bir şekilde Hindistan'a dönmekten başka seçeneği kalmamıştı. İntikamı alınmayan Hayward cinayetiyle birleşen bu geri çevrilme, kasıtlı olsun ya da olmasın, Orta Asya'da Britanyalıların itibarına indirilen ciddi bir darbe oldu.

St. Petersburg, bölgedeki siyasi ve stratejik konumunu önemli ölçüde güçlendirecek bir dizi büyük hamleyi işte bu sırada başlattı. Rusya, bundan kısa bir süre önce İstanbul sefirliğine atanan Kont İgnatiyev'in teşvikiyle, Kırım Savaşı'ndan sonra imzalamak zorunda kaldığı Paris Antlaşması'nın Karadeniz'le ilgili aşağılayıcı şartlarını tek taraflı olarak geçersiz ilan etti. Hatırlanacağı üzere, bu maddeler Karadeniz'de Rus savaş gemileri ve donanma tesisleri bulundurulmasını yasaklıyordu. Haber Londra'da dehşet yarattı zira yasağın amacı Rus filosunu Türk Boğazları'ndan ve Akdeniz'den mümkün olduğunca uzak tutmak ve Britanya'nın Hindistan'la hayati bağlantısını korumaktı. Ne var ki diğer büyük Avrupalı güçlerden tam destek görmeyen Britanyalıların, St. Petersburg'la savaşa girmekten başka yapabilecekleri fazla bir şey yoktu ve hükümet savaş konusunda isteksizdi.

Bunu, kısa bir süre sonra, Rusya'nın 1871 yazındaki bir sonraki ileri hamlesi izledi. Gerçi, hamlenin yapıldığı bölgenin uzaklığından ötürü, Britanyalıların bunu duyması üç ay aldı. Güney Sibirya'ya açılan önemli stratejik geçitlere hâkim olan, Müslüman-

ların yaşadığı Hi bölgesi, son ayaklanmada Çin hâkimiyetinden kurtulmuş ve geçici olarak bağımsızlığını kazanmıştı. Yakub Beg, topraklarının bitişiğinde, Kaşgar'ın güneydoğusunda yer alan bölgeyi henüz ilhak etmemişti. Ama Yakub Beg'in burayı ele geçirmek üzere olduğuna inanan ya da en azından bunu iddia eden General Kaufman, bölgenin işgalinin Rusya'nın güney sınırlarını tehdit edeceği düşüncesiyle, askerlerine ondan önce davranmalarını emretti. Zira doğrusunu söylemek gerekirse, yıkıcı ordalar Moğollar zamanında Rusya'ya bu geçitleri aşarak akın etmişti, bu da Rus stratejistlerin bunları Hayber Geçidi'ne benzetmelerine neden oluyordu. Ama Hi Vadisi'nin önemi bununla da sınırlı değildi. Kaufman'ın jeologlarının gayet iyi farkında oldukları gibi, bölge maden bakımından zengindi; vadinin, generallerinin gözünden kaçmayacak bir özelliği de bu ıssız bölgenin başlıca tahıl ambarı olmasıydı. 24 Haziran'da geçitleri aşarak Hi üzerine yürüyen Ruslar, onları durdurmaya çalışan, en az iki kat kalabalık bir kuvveti yenilgiye uğrattılar. Ertesi gün, bölgenin başkenti Kulca'ya girdiler ve Rus komutan bunu yapmaya yetkisi olmadığı halde, bölgenin “ebediyen” ilhak edildiğini ilan etti. St. Petersburg sonradan bunu düzelterek, olayın sadece geçici bir işgal olduğunu açıklayacaktı.

Hi bölgesi, Çinlilerin Türkistan'dan kovulmalarından beri en yakın Çin ileri karakollarına o kadar uzaktı ki St. Petersburg tarafından resmen bilgilendirilene kadar, Pekin Rusların tecavüzünden tamamen habersiz kaldı. Çinlilere, çar kuvvetlerinin Hi'yi imparator adına asilerden geri aldığı ve kendisi burayı Yakub Beg'e ya da başka birine karşı gene savunabilecek duruma gelinceye kadar ellerinde tutacakları anlatıldı. Buna kanmayan Çinliler, derhal bölgenin kendilerine iade edilmesini talep ettiler. St. Petersburg bunu reddetti ve iki güç arasındaki ilişkiler donma noktasına geldi. Artık Pekin'in canını sıkmayı dert etmeyen Ruslar, egemenliğinin tanınmasına ve ticaret konularında Yakub Beg'le müzakereleri yeniden başlatmaya karar verdiler. 1872 baharında da beyin Kaşgar'daki sarayına, pazarlarını son derece elverişli koşullarda Rus mallarına açması karşılığında, onu resmen tanıma teklifinde bulunmak üzere kıdemli bir siyasi subay gönderdiler; böylece Britanyalılar fiilen ül-

kenin dışında tutulabilecekti. Bu defa görüşmeler başarılı oldu ya da Ruslar öyle sandılar.

Halbuki Yakub Beg'in amacı, Kaşgar'daki yabancı nüfuzunu asgari seviyede tutmaktı. Bunu başarmanın en iyi yolunun, tarafları birbirine düşürmek olduğunu düşünmüştü. Rus ulak başkentten ayrılır ayrılmaz, Britanya Hindistan'ına, önceki yıl kaçınılmaz nedenlerle Kaşgar'da bulunamadığı için derin teessürlerini ifade etmek üzere özel bir temsilci yolladı ve Britanyalılara görüşmelerde bulunmak için Kaşgar'a ikinci bir heyet gönderme çağrısında bulundu. Rusların ziyaretinin teyakkuza geçirdiği yeni naip Lord Northbrook (Lord Mayo önceki yıl öldürülmüştü) teklifi minnetle kabul etti ve 1873 yazında ikinci bir Britanya heyeti Karakurum Dağları'nı aşmak üzere yola çıktı. Öncekinden çok daha kalabalık olan heyet, askeri ve siyasi subaylardan, ticaret erbabından, haritacılar ve diğer uzmanlardan oluşuyor ve başında gene Sir Douglas Forsyth bulunuyordu. Forsyth'e verilen talimat, Yakub Beg'le Ruslarla yaptığına benzer bir ticaret anlaşması imzalaması ve hakkında çok az şey bilinen bölge hakkında, siyasi, stratejik, ekonomik ya da bilimsel, olabildiğince çok istihbarat toplamasıydı. Heyet, Kılavuz Alayı'ndan piyade ve süvari muhafızlar ve sayısız tercüman, kâtip, sekreter ve hizmetkârla, 350 kişiden ve 550 yük hayvanından oluşuyordu. Şahin muhaliflerin Rus emellerine korkakça teslim olmakla eleştirdikleri Britanya'nın Orta Asya'daki ustalıklı eylemsizlik politikası, 30 yıl sonra nihayet son buluyordu.

Londra'nın benimsemeye başladığı bu daha sert çizgi, ilk başta tatminkâr sonuçlar vererek Rusların Hindistan'a yönelik yeni hamlelerinden duyulan korkuları yatıştırdı. Rusların daha önce görülmedik bir şekilde alttan almaları, Afganistan'ın kuzey sınırının yeri konusunda Londra'yla çoktandır devam eden ihtilafı sona erdirdi. Anlaşmazlık, Rus ileri karakollarının Britanya Hindistan'ına en yakın olduğu, Ceyhun'un yukarı çığırındaki ücra ve dağlık Bedahşan ve Vahan bölgelerinde hâkimiyetin kime ait olduğu konusunda çıkmıştı. Londra baştan beri, buraların Doğu Afganistan'ın ayrılmaz parçası olduğunda ısrar ederken, St. Petersburg buna karşı çıkarak, Buhara emirinin hak iddiasının daha haklı olduğunu savun-

muştı. Sonra, Ocak 1873'te, Ruslar aniden ve beklenmedik biçimde geri çekilerek, bu iki bölgenin Afganistan emirinin toprakları içinde yer aldığını kabul ettiler. Dahası, Afganistan'ın kendilerinin değil, Britanya'nın nüfuz alanı içinde olduğunu bir kez daha teyit ettiler. Bunun karşılığında, Britanyalıların emiri dizginleyip kuzey sınırlarının ötesinde askeri maceralara girmekten ya da oradaki dindaşlarını Ruslarla savaşılmaya kışkırtmaktan vazgeçirmelerini bekliyorlardı. Mutabakat resmi bir antlaşmayla kayıt altına alınmamış, Ruslar bunu sadece prensipte kabul etmiş olsalar da önemli bir diplomatik zafer elde ettiklerine inanan Britanyalılar sonuçtan gayet memnundular. Gerçekte, Doğu Afganistan'daki yabanıl Pamir bölgesi hakkında neredeyse hiçbir şey bilinmediğinden –bu, George Hayward'ın giderme niyetinde olduğu bir eksiklikti– sınır şimdi bile, bulanık bir haritadaki biraz daha az bulanık bir çizgiden başka bir şey değildi. Ama Britanyalıların o sırada anlamadıkları, Rusya'nın Bedaşan'ı ve Vahan'ı teslim etmekteki tek amacının, gerçekleştirecekleri yeni bir ilerlemeyi perdelemek olduğuydu; St. Petersburg'da en yüksek seviyede planlanmakta olan bu saldırı, şimdiye kadarkilerin açık farkla en gözü karası olacaktı.

Afgan sınır anlaşmasından sadece bir ay önce, Çar Aleksandr'ın şahsen başkanlık ettiği Devlet Konseyi'nin olağanüstü bir oturumunda, nihayet Hive'ye karşı topyekûn bir saldırı başlatmaya karar verilmişti. Bu sefer için gizli hazırlıklar aylardır sürdürülüyordu ama Afgan sınırıyla ilgili anlaşma, böyle bir hamle için ideal fırsatı sunuyor gibi göründü. Çar ve danışmanları, Britanyalılara istediklerini bırakmanın, Londra'nın Hive'nin ele geçirilmesine itiraz etmesini zorlaştıracığı düşüncesindeydiler. Ne var ki Britanyalılar bir şeyler döndüğünün kokusunu almışlardı. St. Petersburg'dan, Orta Asya'da yeni fetihler planlanmadığına dair teminat istendi. Kaufman komutasında 13.000 kişilik bir kuvvet Hive üzerine yürümeye hazır beklediği halde, Ruslar utanıp sıkılmadan bu teminatları verdi. Sonunda, bir seferin başlatılmak üzere olduğunun itiraf edilmesi kaçınılmaz hale geldi. Ama St. Petersburg o zaman bile, şehri temelli işgal etmeye niyeti olmadığına ısrar etti. Britanya Dışişleri bakanına, çarın bu yönde “müspet emirler” verdiği garanti edildi.

1717’de ve 1839’da uğradıkları iki bozgunun sonra, bu defa risk almayan Ruslar, çölde aynı anda üç istikametten –Taşkent, Orenburg ve Krasnovodsk’tan– ilerlemeye başladılar. Saldırganın muazzam mesafeler kat etmek zorunda olduğunu bilen han, ilk başta kendini güvende hissetti. Ama Kaufman’ın askerleri topraklarında ilerledikçe giderek telaşlandı. İstilacıları rüşvetle satın almak için Hive’de tutulan 21 Rus esiri ve tutsağı salıverdi ama bu bir işe yaramadı. Sonunda, en yakın Rus askerleri başkentinin 20 kilometre kadar yakınına gelince, Kaufman’a kuzenini yollayarak, Rus komutan saldırıyı durdurmaya kabul ederse, kayıtsız şartsız teslim olmayı ve çara temelli boyun eğmeyi teklif etti. Kaufman, ancak şehre girdikten sonra müzakere edeceği cevabını verdi. Ruslar, hanın karar vermesine yardımcı olmak için, Alman yapımı yeni topraklarının namlusunu şehrin kerpiç surlarına çevirdiler. 28 Mayıs 1873’te, han kaçtı ve ertesi gün Kaufman muzaffer bir şekilde Hive’ye girdi.

Ruslar Taşkent, Semerkant ve Buhara’da olduğu gibi kötü silahlı ve disiplinsiz aşiret üyelerini yenmekten öte bir şey yapmamış olsalar da Hive’nin düşüşü St. Petersburg için ses getiren psikolojik bir zafer oldu. Bu başarı, önceki Hive facialarının yanı sıra Kırım yenilgisinin doğurduğu aşağılanma duygusunu hafifletmekle kalmadı, çarın Orta Asya’nın her yerinde güçlenen yenilmezlik şöhretini ve askeri itibarını da büyük ölçüde artırdı. Ayrıca, Rusların, Ceyhun’un aşağı çıkışındaki ulaşımın kontrolünü, beraberinde getirdiği ticari ve stratejik kazançlarla birlikte ele geçirmelerini ve Hazar Denizi’nin doğu kıyısını tamamen hâkimiyetleri altına almalarını sağladı. Hive’nin düşüşü, Rusya’nın Güney Asya kanadındaki büyük boşluğu da kapattı ve Kaufman’ın zafer sarhoşu askerlerini, Hindistan’ın kadim stratejik kapısı Herat’ın 800 kilometre yakınına taşıdı. Wilson, Moorcroft, de Lacy Evans ve Kinneir gibilerin sezgileri, yarım yüzyıl sonra hayra alamet olmayan bir şekilde doğrulanır gibi görünmeye başlıyordu. St. Petersburg’daki Britanya sefiri Dışişleri Bakanlığı’nı uyarak, Rusların Hive’yi ele geçirmekle, “İran ve Afganistan’ın bağımsızlığını tehdit edebilecekleri, dolayısıyla da Hindistan İmparatorluğumuz için kalıcı bir tehlike oluşturabilecekleri” bir üs sağladıklarını bildirdi.

Bunu, Londra ile St. Petersburg arasında, Rusya tarafının Britanya hükümetine bir defa daha, bunun sadece geçici bir işgal olduğuna dair güvence verdiği kısa ve özlü bir nota alışverişi izledi. Ne var ki, Kasım ayında, *The Times* Ruslar ile Hivelilerin imzaladıkları gizli bir antlaşmanın ayrıntılarını yayımladı; bu antlaşmaya göre, han çarın vasalı, ülkesi de bir Rus protektorası olmuştu. Britanyalılar bir defa daha aldatıldıklarını anlarken, Ruslar askeri zorunlulukların ve değişen şartların önceki bütün taahhütlerini geçersizleştirdiğini savundular –bu, Britanyalıların daha önce de duydukları bir mazeretti. Rus Dışişleri bakanı Prens Gorçakov, buna bir de kınama ekleyerek, Britanyalılara, “Londra’daki kabine, Orta Asya’ya dair görüşlerimizi, özellikle de bir fetih ya da ilhak politikası izlememe konusundaki kesin kararlılığımızı, çeşitli vesilelerle kendiliğinden ve dostane bir şekilde iletmiş olmamızdan hareketle, bu hususta kendilerine karşı kesin taahhütler altına girdiğimiz kanaatine varmış gibi görünmektedir” diye bir hatırlatma yaptı. Tabii ki kimse buna kanmadı ama bir defa daha, buna –ya da bir sonraki Rus hamlesine– karşı, savaştan başka yapılabilecek çok az şey vardı ya da hiçbir şey yoktu.

Belki de bu defa Britanyalıları aşırı zorlamış olabileceğinden korkup endişeye kapılan Gorçakov, kendiliğinden bir başka güvence verdi. “Majesteleri İmparator, Rusya’nın Orta Asya’daki şimdiki sınırlarını ne Buhara ne Krasnovodsk tarafında genişletmek niyetindedir” diye açıkladı. Ama Taşkent’in düşüşünden beri han, yapılan antlaşmayla Rusya’ya sıkıca bağlanan Hokand’ın adını anmadan geçmişti. 1875 yazında Hokand’da, hem Ruslara hem onların kuklaları olan hana karşı patlak veren bir ayaklanma, Kaufman’a, o tarihte hâlâ kâğıt üzerinde bağımsız olan bu istikrarsız bölge üzerindeki kontrolünü pekiştirme fırsatını vermişti. Askerleri, 22 Ağustos’ta isyancı ana orduyu bozguna uğratmış, generalin kendisi de bundan dört gün sonra Hokand’a girerek, şehre Rus İmparatorluğu bayrağını dikmişti. Asilerin ağır kayıplar verdiği yeni çatışmalardan sonra, Andican ve Oş şehirleri de düşmüştü. Çok geçmeden, hanlığın çarın Orta Asya imparatorluğunun parçası olduğu resmen ilan edilmiş ve ismi Fergana eyaleti

olarak değiştirilmişti. Resmi duyuruda çarın, “Hokand halkının Rus tebaası olma arzularına yanıt verdiği” açıklanmıştı. Sonuçta, Ruslar tam on yıllık bir süreçte, ABD’nin yarı büyüklüğünde bir bölgeyi ilhak etmiş ve Orta Asya’da, batıda Kafkasya’dan doğuda Kulca’ya kadar uzanan bir savunma seddi oluşturmuşlardı.

Hindistan savunmasının şefleri için bu son derece tedirgin edici bir durumdu. Hokand’ın Rus İmparatorluğu topraklarına katılması, Kaufman’ın savaşta pişen askerlerini Kaşgar’ın 320 kilometre yakınına getirmişti. Rusların Yarkent’le birlikte burayı da almaları, artık sadece bir zaman meselesi olabilirdi; böylece, Ladakh’a ve Keşmir’e giden geçitlerin kontrolünü de elde etmiş olacaktı. Ardından, Hindistan’ın kuzey sınırlarının etrafındaki çember kapanacak, bu da Ruslara seçtikleri bir ya da daha fazla noktadan güneye saldırma imkânını verecekti. Yollarındaki tek engel kuzeyin büyük dağ sıralarıydı –Yüksek Pamirler ve Karakorum Dağları. Bunlar yakın zamanlara kadar, topları ve diğer ağır donanımıyla modern bir ordu tarafından aşılması imkânsız dağlar olarak görülüyordu. Shaw ve Hayward bu görüşe itiraz eden ilk kişiler olmuş ama uyarıları uzmanlar tarafından çürütülmüştü. Şimdi, görüşleri o kadar kolay göz ardı edilemeyecek başkaları, kuzey geçitlerinin korunmasızlığı konusunda benzer korkuları dile getiriyordu.

Naibin Kaşgar’a, Yakup Beg’in sarayına gönderdiği Sir Douglas Forsyth başkanlığındaki heyet artık Hindistan’a dönmüştü. Bu defa Kaşgar’da muhteşem bir şekilde karşılanmışlardı ve Müslüman hükümdar onlara, daha önceki Rus ziyaretçilerine sunduklarının kat kat ötesinde vaatlerde bulunmuştu. Ne var ki Kaşgarya ile Britanya arasında ebedi dostluk antlarına ve büyük bir ticari ortaklık kurma vizyonuna rağmen, sonuçta bunlardan hiçbir şey çıkmayacaktı. Gerek Britanyalıların gerek Rusların bölgede Avrupa malları için var olduğuna inandıkları büyük pazarların hayal mahsulü olduğu kanıtlanacaktı. Dahası, çok geçmeden, Yakub Beg’in, kendi konumunu güvenceye almak için, iki güçlü komşusunun birbirlerine duydukları kıskançlığı kullanarak, onları oya-

lamaktan başka bir şey yapmadığı belli oldu. Neticede, bir Doğulu da Büyük Oyun'u oynayabilirdi. Ama Forsyth bu hinoğluhin hükümdardan, boş olduğu kanıtlanacak vaatlerden başka bir şey koparamamış olsa da bir şeyi başarmıştı. Yarbay Thomas Gordon ile iki başka subaya, Yakub Beg tarafından, Hindistan Kılavuz Alayı'ndan küçük bir muhafız grubuyla birlikte, Pamirler'den geçerek eve dönüş izni verilmişti. Tuttukları yol, aksi istikamette olsa da Hayward'ın izlemeyi umduğu rotayla neredeyse aynıydı. Gene Hayward gibi amaçları Rus sınırından güneye, Keşmir'e uzanan geçitleri keşfedip buraların haritalarını çıkarmak ve modern bir ordunun bu geçitlerden Hindistan'a girip giremeyeceğini saptamaktı.

XXVII

“Kuzeyli Bir Hekim”

Zaman zaman midillilerin karınlarına kadar gömüldükleri karla mücadele ederek ilerleyen ve sık sık şiddetli fırtınalar yüzünden durmak zorunda kalan Yarbay Gordon ve kafilesi, gene de üç haftada yaklaşık 650 kilometre yol yaparak Pamirler’i aştı. Burada buluşan diğer üç dağ sisteminin –Hindukuş, Karakurum ve Tien Şan [Tanrı] dağları– tersine, Pamirler dağlarla ve vadilerle kesilen çok geniş bir platodan oluşur. Civar bölgelerde yaşayan aşiretlerin Bam-ı Dünya, yani Dünyanın Damı adıyla andıkları bölgede, neredeyse hiçbir insan yerleşmesi, ağaç ve başka bitki yoktur. Gordon ve kafilesinin amacı, bu çok az bilinen bölgenin Britanya kurmay haritalarında oluşturduğu boşlukları olabildiğince doldurabilmek ve başka bazı kritik stratejik soruları cevaplamaktır. 1874 baharında beraberlerinde getirdikleri istihbarat bilgileri son derece tedirgin ediciydi.

Doğru mevsim seçildiği takdirde, beraberinde ağır toplarla ilerliyor olsa bile, modern bir ordunun Pamirler’i aşamama ihtimali çok düşüktü. Gerçekte, çarın Ceyhun’un tam karşısında yer alan, Hokand bölgesindeki yeni garnizonlarından harekete geçen bir Rus kuvvetinin, nehri aşarak, geçitlerden Dardistan’a ve Keşmir’e inmesini ve oradan Hindistan’a girmesini engelleyecek çok az şey

vardı. Geçitlerden en savunmasız olanların, Gilgit'in 150 kilometre kuzeybatısındaki Baroghil ve Işkaman olduğunu öğrenmişlerdi. En yakın Britanya ve Rus ileri karakollarına aşağı yukarı eşit mesafede yer aldıkları halde, bu geçitlere kuzeyden yaklaşmak, güneyden yaklaşımdan çok daha kolaydı. Gordon raporunda, iki gücün bunları elde etmek için bir yarışa girmesi halinde, Rusların kazana-
cağının neredeyse kesin olduğunu belirtmişti. Zira bu geçitler yılın büyük bölümünde önemli bir zorlukla karşılaşmadan aşılabiliyordu. Kuzeyin yerli hükümdarlarından biri, bir süre önce buralardan topraklarını aşırma-
yı bile başarmıştı ya da öyle söyleniyordu.

Gordon amirlerine yazdığı raporda, Rusların Baroghil Geçidi'ni kullanarak, Çitral üzerinden 13 günlük bir yürüyüşle Hindistan sınırına ulaşabilecekleri, Işkaman'ın ise Gilgit üzerinden aşağı yukarı aynı süre içinde sınıra ulaşmalarını sağlayabileceği sonucuna varmıştı. O ve beraberindeki subaylar, iki geçidin Çang Lung'dan daha savunmasız olduğu konusunda hemfikirlerdi; Hayward ve Shaw ise Çang Lung'u, Kaşgarya'yı işgal eden bir Rus kuvveti için Hindistan'a açılan bir arka kapı olarak görmüşlerdi. Gordon, Rusların Kaşgarya'ya sahip olmasının şu an Hokand'ı işgal etmiş olmaları kadar endişelendirici olmadığı inancındaydı; ama bir savaş çıkması halinde, Kaşgarya, Pamir geçitlerini aşan bir istila kuvveti için bir tedarik merkezi ya da Britanyalıların muhabere hatlarına saldırabilecekleri bir üs işlevi görebilirdi. Dolayısıyla, Yakub Beg'in dostluğunun devamı Hindistan'ın çıkarları için hayati önem taşıyordu.

Gordon ve yol arkadaşları, bütün bunlara ilaveten, endişelendirici bir keşif daha yapmışlardı. Bu dağ ummanında, Afganistan ve Kaşgarya topraklarının gerçekte birbirine komşu olmadığını saptamışlardı. Aralarında 80 kilometre genişliğinde kritik bir boşluk vardı. Bunu Ruslar da keşfedecek olursa, Hokand'a sahip oldukları için buranın da kendilerine ait olduğunu ileri sürebilirlerdi. Böylelikle, Doğu Afganistan ile Kaşgarya'nın arasına, Sir Douglas Forsyth'in sözleriyle, "fiilen Rus toprağı olan bir kama" saplayabilir, bu şekilde Kuzey Hindistan'a daha da yaklaşabilirlerdi. Gordon'ın kafesindekiler, Rus ajanlarının ve kervanlarının, Britanyalı tüccarların ve başkalarının girişinin hâlâ yasak olduğu

Afganistan'ı düzenli ziyaret ettiklerine dair endişelendirici hikâyeler de dinlemişlerdi. Ayrıca, Hayward'ın katili Mir Vali'nin, Britanyalıların bölgeye yaklaşmaları üzerine, kendisini yakalamaya geldiklerinden korkup kaçtığını öğrenmişlerdi.

Gordon askeri raporunda, Baroghil ve Işkaman geçitlerinin güney kesimlerinde Britanya'nın konumunu güçlendirmek için acilen harekete geçilmesini salık veriyordu. Bu, Keşmir'den kuzeye, Işkaman'a doğru uzanacak ve Baroghil'in de kontrolünü sağlayacak bir yol inşa ederek sağlanabilirdi. Resmi olarak, bunun Hindistan ile ülkenin en kuzeyi arasında bir ticaret rotası olarak hizmet etmesinin amaçlandığı açıklanacaktı. Gordon, yol için, "Halihazırda Karakurumlar'ı aşmak için onca meşakkat çeken Doğu Türkistan tüccarlarını cezbetmekle kalmayacak, Kabil üzerinden Peşaver'le ticaret yapan Bedahan tüccarlarını da cezbedecektir" demişti. Ama yolun gerçek amacı, Ceyhun üzerinden Baroghil ve Işkaman geçitlerine bir Rus tecavüzü halinde, Britanyalıların askerlerini kuzeye sevk etmesini sağlamak olacaktı.

Ama büyük bölümü en az 6.000 metre yükseklikte yer alan bu kadar ıssız bir bölgede, bir Rus istila kuvvetinin yola koyulduğunu zamanında öğrenmenin yolu neydi? Hokand bölgesinden, oradaki aleni askeri hazırlıklarla ilgili haberlerle dönen yerli tüccarlar ya da seyyahlar bir tarafa konacak olursa, Britanyalıların istilacının yola çıktığına dair herhangi bir uyarı alma ihtimali yoktu. Forsyth tarafından önerilen bir çözüm de Gilgit'e bir Britanya temsilcisi atamaktı. Bu kişi, bir İngiliz'in nispeten güvende olacağı şehirden, "şu an bizim için kapalı bir kutu olan" bölgeler hakkında istihbarat toplayabilecekti. Bu, Avrupalıların maceraya atılmasının çok tehlikeli olduğu ya da siyasi bakımdan akıllıca olmadığı yörelerde daha önce de yapıldığı gibi, yerlilerden oluşan ücretli ve düzenli bir casus şebekesi kurmak suretiyle gerçekleştirilebilirdi. Forsyth'in tavsiyesi benimsendi ama bundan önce Baroghil ve Işkaman geçitlerinde yeni bir keşif çalışması yapmaya gönderilmiş, Gordon'ın kafilesinden bir kişi, kafilenin ilk baştaki görüşlerini teyit ettiği gibi, yaz aylarında, yol boyunca istilacı bir ordunun yararlanabileceği çok geniş meralar bulunduğunu rapor etti.

Bu nahoş keşiflerin sonucunda, Kalküta'da, bir antlaşmayla Britanya'nın müttefiki olan Keşmir maharacasını, topraklarını de-ğilse de siyasi nüfuzunu Çitral'i ve Yasin'i de içerecek şekilde ku-zeye doğru genişletmesi için teşvik kararı verildi. Bu ona, Baroghil ve Işkaman geçitleri üzerinde bir çeşit kontrol sağlama imkânını verecekti. Buraları fiilen fethetmek gerektiği kanıtlanırsa, Britan-yalılar ona maddi destek sağlamaya da hazır olacaktı. Lakin Kalküta'da ve başka yerlerde, bunun akıllıca olup olmadığını sor-gulayanlar vardı zira Keşmirli hükümdarın Rus ajanlarını gizlice huzuruna kabul ettiğine dair doğrulanmamış söylentiler dolaşıyor-du. Bu doğruysa, maharacanın kuzeye doğru genişlemesi, Rusların Hindistan sınırına daha da yaklaşması sonucunu doğurabilirdi. Sir Douglas Forsyth, maharacanın sadakatini sorgulamamakla bir-likte, Britanya'nın, genişleyen Rusya karşısında tam da müttefi-ki olarak gördüğü devletlerin güvenini kaybetmek gibi ciddi bir tehlikeyle karşı karşıya olduğu konusunda naibi uyardı. Orta As-ya'nın bazı yerlerinde, "Rusya'nın yükselen güç olduğu, daha da yükselmesinin mukadder olduğu, İngiltere'nin ondan korktuğu ve ilerlemesini durdurmak ya da yutulmaktan korunmaya çalışanla-ra yardım etmek için hiçbir şey yapmayacağı" görüşünün yaygın biçimde savunulduğunu da belirtti. Bu nedenle, bazı hükümdarlar, sadakatlerini Asya'da "geleceğin gücü" olduğuna hükmettikleri devletten yana değiştirmenin daha akıllıca olup olmadığını sorgu-lamaya başlamışlardı.

Pamir geçitlerinin ötesindeki Rus garnizonlarının varlığı nasıl Kalküta'yı telaşlandırıyor, St. Petersburg da Rusların artık ken-di nüfuz alanları içinde gördükleri bölgelerde Britanya askeri ve siyasi faaliyetlerinin tırmanışa geçmesinden telaşa kapılmıştı. Bu tırmanış, görünüşte bağımsız seyyahlar olan Shaw ve Hayward'la oldukça masumane bir şekilde başlamıştı ama Hindistan ile Kaş-garya arasında gidip gelen Britanya diplomatik heyetleri, Rus-ya'nın Yakub Beg'in sarayındaki kazanımlarının altını oyarken, Britanyalı askeri haritacılar da enerjik bir şekilde Pamir geçitleri-nin haritalarını çıkarıyordu. Londra ve Kalküta aralarında neler kaynatıyordu? Güvensizlik döngüsü yoğunlaşıp Britanya ile Rusya

arasındaki ilişkiler bozulmaya devam ettikçe bir şey açıklık kazanıyordu: İstilacı bir ordunun tutma ihtimalinin en yüksek olduğu güzergâh olan Hayber ve Bolan geçitleriyle Afganistan Büyük Oyun'un odak noktası olmaya devam ederken, Rus generallerinin önündeki seçenekler, eğer buna gerçekten niyetliyseler, şimdiye kadar düşünüldüğünden çok daha büyüktü. Emperyal satranç tahtası önemli ölçüde genişlemişti ve oyun kızışmak üzereydi.

1874 baharında, Gladstone'un liberal hükümetinin düşmesinin ardından, Tory'ler büyük bir çoğunlukla iktidara döndüler. Başlarında, Britanya'nın emperyal kaderine ve güçlü bir dış politika sürdürülmesi gereğine tutkuyla inanan Benjamin Disraeli bulunuyordu. Disraeli'nin bu görüşlerini Kraliçe Victoria da paylaşıyordu. Yeni başbakan, sefelinin Rusların karşısında zayıflık göstermek olarak değerlendirdiği tutumunu da uzun süre eleştirmişti ve bu yanlış düzeltmeye kararlıydı. Bundan böyle, atılım politikalarına intikamcı duygularla geri dönülecek ve İngiliz-Rus ilişkileri giderek daha hızlı bir şekilde soğuyacaktı. St. Petersburg'un Orta Asya'da elde ettiği dramatik kazanımlardan sonra, kabinenin dikkati doğaldır ki Hindistan üzerinde yoğunlaşmıştı. Disraeli ve yeni Hindistan bakanı Lord Salisbury, yakında gerçekleşebilecek bir Rus saldırısından, Gorçakov'un 1873'te verdiği taahhüde rağmen, St. Petersburg'un Afganistan'da bir çeşit tutamak elde etme girişimlerinden korktukları kadar korkmuyorlardı. Bu girişim başarılı olduğu takdirde, Afganistan, Hindistan'daki Britanyalılara karşı karışıklıkların kışkırtılabileceği bir üs, hatta birleşik bir istila harekâtı için sıçrama tahtası olarak kullanılabilirdi. Bu nedenle, Disraeli Kabil'de kalıcı bir Britanya temsilciliği kurmak için sabırsızlanıyor, etrafındaki şahinler de Herat ve Kandahar'da benzer temsilciliklerin açılması için baskı yapıyordu.

Başbakan yeni politikalarını hayata geçirmek için, Liberallerin adamı olan Lord Northbrook'tan boşalan naiplik görevine Lord Lytton'ı atamaya karar verdi; Northbrook, hükümetin, barut fıçısını andıran Afganistan'ın içişlerine bu şekilde karışma kararından sonra görevinden istifa etmişti. Ülkeye dönmeden önce de Lond-

ra'yı, ustalıklı eylemsizlik politikasını terk etmenin Britanya'yı sağı solu belirsiz komşusuyla "gereksiz ve bedeli yüksek bir savaşa daha" girme riskiyle karşı karşıya bırakacağı konusunda uyarılmıştı. Ama Northbrook'un uyarısına kulak asılmadı ve hayata geçireceği yeni atılım politikalarıyla ilgili ayrıntılı talimatlarla silahlandırılan Lord Lytton, enerjik bir şekilde görevine başladı. Yapması gereken ilk işlerden biri, Kraliçe Victoria'yı Hindistan imparatoriçesi ilan etmekte; bu, Disraeli'nin hükümdarı memnun etmek, aynı zamanda da Ruslara, Britanya'nın Hindistan'a bağlılığının kalıcı ve mutlak olduğunu "yanlış anlaşılması imkânsız bir dille" göstermek için bulduğu bir yöntemdi. Başka bir deyişle Rusya'ya, "Elini çek" demekti.

Britanya'nın bu tarihlerde yaptığı diğer iki hamle, Hindistan'da elini büyük ölçüde güçlendirdi. Bunlardan biri, yeni açılan Süveyş Kanalı'nın hisselerinin %40'ının Mısır hıdivinden büyük bir gizlilik içinde satın alınmasıydı. Kanal, Britanya ile Hindistan arasındaki deniz yolunu 7.200 kilometre kısaltıyordu ve Disraeli, gerek askerler gerek mallar için büyük önem taşıyan bu hayati suyunun, düşman bir güç –hele de İstanbul'u ve Türk Boğazları'nı ele geçirmeleri halinde Ruslar– tarafından asla tehdit edilemeyeceğinden hatta ulaşımın kesintiye uğratılamayacağından mutlak surette emin olmak istiyordu. Mısır hıdivinin bütün hisselerinin satın alınması ki bu, hıdivi fiilen iflastan kurtarmıştı, Britanya'yı Süveyş Kanal Kumpanyası'nın en büyük hissedarı durumuna getirdi. Hindistan'la iletişimde ikinci büyük iyileşme, 1870'te Londra'yla Hindistan arasına doğrudan bir denizaltı kablosunun döşenmesiyle sağlandı. Beş yıl önce, bir yerüstü telgraf hattının yapımı tamamlanmıştı ama trafik Tahran üzerinden aktığından, savaş zamanında hattın müdahaleye ya da kesintiye uğrama tehlikesi vardı. *The Times*, "İngiltere deniz imparatorluğunu elinde tuttuğu müddetçe, kablolar düşmandan korunmuş olacaktır" diye yazmıştı. "Bunların tutulup çekilmesi sadece yerlerinin tam olarak bilinmesini ve uygun aletlere ve eğitilmiş bir mürettebata sahip özel bir gemiye sahip olmayı değil, bu işe verilebilecek olandan daha fazla zaman ayrılmasını gerektirecektir. Elektrik hatları büyük trafik güzergâhlarının altından geçecek ve bunları bulmaya çalışan hiçbir tarama

gemisi dikkatlerden kaçamayacaktır." Yeni hattın devreye girmesi, Whitehall'un Hindistan işleri üzerinde önceden hiç olmadığı kadar sıkı bir kontrol kurmasına da imkân sağladı. Eskiden hattın bir ucundan cevap alma süresi haftaları, hatta ayları bulurken, şimdi sadece birkaç saat içinde iletişim kurulabiliyordu.

Disraeli'nin yeni naip Lord Lytton'a verdiği talimatlar arasında, sadece Afganistan'ı değil, komşu Belucistan devletini de Britanya'yla savunma ittifakı içine sokmak da vardı. Zira Afganistan'dan Hindistan'a geçilmesini sağlayan Bolan Geçidi Belucistan topraklarında yer alıyordu. Ülke, o sırada tahtta olan Kelat hanının iktidarını tehdit eden bir iç çatışmayla parçalanmış durumdaydı. Bölgenin istikrarsızlığından ve hanın karışıklık çıkaran aşiretleri kontrol edememesinden endişeye kapılan Kalküta, onu devirmeyi ve yerine daha becerikli birini geçirmeyi düşündü. Ne var ki bölgede bulunan Britanyalı siyasi subaylar, faydasından çok zararı olacağını ileri sürerek, bu fikre şiddetle karşı çıktılar. Bunun yerine, Beluç reisler üzerinde büyük etkiye sahip bir subay olan Yüzbaşı Robert Sandeman'in bunları ikna yoluyla dize getirmeye çalışmasına karar verildi. Sandeman 1875 kışında, yanında sadece bir tabancayla ve tek başına, dağlarda yaşayan aşiret üyelerini ziyaret etti ve hanla aralarındaki anlaşmazlığı çözmeyi başardı. Han, tahtını kurtarmanın yanı sıra kendisine dolgun bir yıllık gelir de bağlayan Kalküta'ya minnet borcunu ödemek için, ertesi sonbaharda, hem Bolan Geçidi bölgesini hem yakınlardaki garnizon şehri Ketta'yı Britanya'ya temelli kiralamayı kabul etti.

Beklenebileceği üzere, Afganistan çok daha çetin bir ceviz olduğuna kanıtlayacaktı. Problemin bir kısmı, bundan önce izlenen Afganistan'ın işlerine karışmama politikasından kaynaklandı. Britanyalılardan çok Ruslardan korkan Dost Muhammed'in oğlu Emir Şir Ali, 1873'te, kuzeyden gelebilecek bir tehdide karşı bir savunma antlaşması yapma teklifiyle Lord Northbrook'a yaklaşmıştı. Gladstone hükümeti ise naibe, bu teklifi reddetme ve Şir Ali'yi bazı meselelerden dolayı cezalandırma talimatı vermişti. Emir de anlaşılır bir şekilde, dost saydıklarınca geri çevrilmesine öfkelenmişti. Bundan bir süre sonra, Hindistan'a emirin

Taşkent'teki General Kaufman'la iletişim halinde olduğuna dair raporlar ulaşmaya başladı. Lytton'ın Disraeli'den aldığı talimat, emire daha önce Britanya'yla yapmaya çalıştığı antlaşmayı teklif ederek, Northbrook'un hakaretamiz tutumunun yarattığı hasarı onarmaya çalışmasıydı. Ama antlaşmaya, emirin Kabil'de ya da Herat'ta kalıcı bir Britanya temsilcisinin bulunmasını kabul ettiği bir madde de eklenecekti. Böylece, Kaufman'ın saraydaki faaliyetleri sıkı bir şekilde gözetim altında tutulabilecekti zira emirin artık Ruslara meylettiğinden, bu nedenle de yüzde yüz güvenilir olmadığından kuvvetle şüphe ediliyordu. Ama Lytton'ın daha az şahin danışmanlarının uyardığı gibi, Afganistan'ın herhangi bir yerinde Britanyalı subayların bulunmasının emir için kesinlikle kabul edilemez olduğu kanıtlanacaktı. Nitekim bunu yaparsa bir Rus heyetini reddetmesi için gerekçesi kalmayacağını ileri sürerek, geçici bir Britanya heyetinin bu konuları tartışmak üzere Kabil'i ziyaret etmesine bile razı olmayacak, görüşmelerin sınırda ya da Kalküta'da gerçekleştirilmesi gerektiğinde ısrar edecekti. Bunun, Lytton'ın Şir Ali'ye –ve habisiyle bütün bunların arkasında olduğuna inandığı St. Petersburg'a– artan güvensizliğini hafifletmediğini söylemeye gerek yok.

Lytton Eylül 1876'da, Lord Salisbury'ye, “Rusya'yla savaş ihtimali muazzam bir telaş yaratıyor ama söz konusu Hindistan olduğunda bu beni hiç telaşlandırmıyor. Eğer olacaksa, ileride olacağına şimdi olsun daha iyi. Dünyanın bu kısmında Rusya'dan iki kat güçlüyüz ve hem saldırı hem savunma için çok daha iyi üsle-re sahibiz” diye yazdı. Savaş halinde, hanlıkları Rus efendilerinin aleyhine dönmeye kıskırtarak, Hindistan'ın kuzey sınırlarını “bir ateş deryası”na çevirebileceğini de zevkle eklemişti. Siyasetten çok şiirle ilgilenen, liberal görüşlü ve biraz bohem bir eski diplomat olan Lytton gibi bir adamın böyle savaşçı sözler etmesi karakterine aykırı gibi görünebilir. Lakin günün çoğu edebiyatçısı ve entelektüeli gibi, onun da Rusya'nın otokratik yönetim sistemine doğuştan gelen bir antipatisi vardı. Şimdi buna bir de St. Petersburg'un Afganistan'a yönelik niyetleriyle ilgili çok ciddi şüphelerin yanı sıra, ya Orta Asya'da Afganistan konusunda ya da Yakındoğu'da

İstanbul konusunda Rusya'yla yeni bir hesaplaşmanın kaçınılmaz olduğu yolundaki genel kanaat eklenmişti.

Hükümetin danışma organı Hindistan Konseyi'nin üyesi olan, konunun önde gelen uzmanı Sir Henry Rawlinson'ın yakınlarında yayımlanan kitabı *England and Russia in the East* de Rusya'nın emelleriyle ilgili kaygıları artırmıştı. Kitap, Rawlinson'ın ve atılım ekolünden diğer yazarların, Wilson, McNeill ve de Lacy Evans'ın zamanından beri söyledikleri şeylere fazla bir şey eklemediği halde, kabinenin ve aralarında yeni naibin de bulunduğu Hindistan'ın savunmasından sorumlu olanların düşüncelerini önemli ölçüde etkileyecekti. Büyük Oyun literatüründe hep olduğu gibi, zamanlama her şeydi. Rawlinson'ın ve ekolünün görüşlerini sorgulayan kitaplar ve makaleler de vardı ama bunlar büyük bölümü Rusofob olan basında sınırlı bir ilgi gördü. Rawlinson, yaptığı uyarılara dudak bükenleri "tehlikeli düşmanlar" diyerek suçladı ama onu ve müttefiklerini kavga çıkarmak için oyunbozanlık eden vahşi adamlar olarak görmek haksızlık olur. Gerçekte, Naip Lord Salisbury atılım politikalarına inanan biri olmakla birlikte, asla bir savaş çığırtkanı ya da felaket tellalı değildi. Bir defasında, endişeli bir lorda, "Yanlıı anlamaların büyük kısmı, küçük ölçekli haritaların yaygın kullanımından kaynaklanıyor" demişti. "Lord hazretleri daha büyük bir harita kullanacak olursa, Rusya ile Britanya Hindistan'ı arasındaki mesafenin parmakla değil cetvelle ölçölmesi gerektiğini görecektir." Ne var ki Salisbury Hindistan'a yönelik bir Rus istilasının başarılı olabileceğine bir an olsun inanmasa da Britanya askerlerine başka yerlerde büyük ihtiyaç duyulan bir zamanda, Rusların Afganları buna kalkışmaya kışkırtmasından endişeleniyordu. Sonradan şöyle yazacaktı: "Rusya Afganlara Hindistan'ı yağmalamayı teklif edebilir. Biz onlara hiçbir şey sunamayız çünkü Türkistan'da yağmalanacak hiçbir şey yok."

Şahin görüşlerini kitap ve makalelerle ortaya koyanlar, Britanya atılım ekolünün mensuplarından ibaret değildi. Okurlarını Britanya'nın Doğu'daki emelleri konusunda uyaran bir St. Petersburg gazetesinde şöyle denmişti: "Nüfuzlarını Kaşgar, İran ve bizimle sınırı olan tüm Orta Asya devletlerine kadar genişletmeye kalkışa-

cak, ondan sonra da Asya'daki çıkarlarımız için doğrudan bir tehdit oluşturacaklar [...] Onları dikkatli bir şekilde gözlemlemeli ve bizim için hazırlamakta oldukları darbeyi savuşturmak üzere hızla önlemler almalıyız.” Bu laflar rahatlıkla, Rusya'nın emellerine dair benzer bir uyarı yapan bir Londra gazetesinde de edilmiş olabilirdi. Gerçekte, St. Petersburg'daki Britanya sefareti, Orta Asya'da olanlar hakkındaki istihbaratının tamamını değilse bile büyük bölümünü, genellikle aradan uzun zaman geçtikten sonra da olsa St. Petersburg basınından elde ediyordu.

1876'da, yani Rawlinson'ın kitabının çıkmasından bir yıl sonra, Büyük Oyun konulu bir Rus klasiğinin İngilizce çevirisi –Albay M. A. Terentiyev'in *Russia and England in the Struggle for the Markets of Central Asia*– Kalküta'da iki cilt halinde yayımlandı. Son derece Anglofobik yazılan kitap, başka pek çok şeyin arasında, Britanyalıları, Ruslara karşı kullanmaları için Türkmen aşiretlerine gizlice tüfek dağıtmakla suçluyordu. Yazar, ustalıklı eylemsizlik politikasının sadık destekçisi Sir John Lawrence'ın Hindistan naipliğinden, yeterince Rusofob olmadığı için alındığını da ileri sürüyordu. Terentiyev'e göre, Hint Ayaklanması sırf Hintliler doğru dürüst bir plana ve dış desteğe sahip olmadıkları için başarısız olmuştu. Hintliler, Britanyalıların kötü yönetimi ve sömürüsü altında inlemeye devam ediyorlardı. “Canına tak diyen yerliler şimdi kuzeyden gelecek bir hekim bekliyorlar”dı. Bu yardımı alırlarsa, Hindistan'ın dört bir yanını saracak büyük bir yangın başlatmak ve Britanya boyunduruğunu çıkarıp atmak için her türlü şansları olacaktı. Böyle bir ayaklanmanın çıkması halinde, Britanyalılar Hindistan'daki ordularının büyük bölümünü oluşturan yerli askerlerin desteğine bel bağlayamaz hale geleceklerdi.

Rusların Hindistan'ı istilası konusuna dönen Terentiyev, şayet iki devlet savaşa girecek olursa, “açıktır ki Hindistan'ın Orta Asya'daki mevcut pozisyonumuza yakınlığından yararlanmak mecburiyetinde kalacağız” diyordu. Bilhassa yerli nüfusun köpüren hoşnutsuzluğu dediği durum göz önüne alındığında, böyle bir seferin Hindistan'da Britanya hâkimiyetine son vermeyi başarması ihtimalini yüksek görüyordu. İstilacı bir ordunun yolda karşısına çı-

kacak pek çok doğal engelle gelince, ortada aşlamayacak bir sorun olmadığı görüşündeydi. Böyle bir seferin gerçekleştirilebileceğine daha bundan 70 yıldan uzun bir süre önce, Çar Pavel döneminde hükmedilmişse, aradaki mesafenin büyük ölçüde kısaldığı bugün, bu iş çok daha az güçlük çıkarırdı. Albayın bu son iddiası, muhakeme gücü hakkında soru işaretleri doğuruyordu zira yarım akıllı Pavel'in 1801'de Hindistan'ın üzerine sürdüğü istila kuvvetinin neredeyse kesin yok oluştan, çarın öldürülmesi üzerine ordunun hemen geri çağırılması sayesinde kurtulduğu hatırlanacaktır.

Terentiyev'in Büyük Oyun hakkındaki görüşlerinin, Prens Gorçakov'un Britanya hükümetine iletmeye çalıştığı görüşlerin tam tersi olduğunu söylemeye bile gerek yok. Gene de matbu kelamın sansür tarafından çok sıkı bir denetimden geçirildiği Rusya'da, albayın görüşlerinin yayımlanabilmesi için en yukarılardan onay almış olması gerektir. Büyük ihtimalle, kitabın hedef kitlesi Britanyalılar değil, yerli okurlardı. Öyle bile olsa, bu çalışma Rusya'nın ikili politika stratejisinin bir başka örneğini sunar. Politikarlardan St. Petersburg merkezli olanı, resmi ve uzlaşmacıydı. Gayriresmi ve agresif olan diğeri ise sahadakilere bırakılmıştı ve gerektiğinde her zaman ret ve inkâr edilebilirdi. Terentiyev'in kitabı, açık bir şekilde Rus atılım ekolünün düşüncelerini yansıtıyordu. Bu itibarla son derece değerliydi zira çarın Ceyhun'un kuzeyindeki yeni topraklarında olup bitenler şöyle dursun, Orta Asya'daki Rus Ordusu'nun aklından geçenlere dair çok az şey biliniyordu. Terentiyev'in çalışmasını Rusça orijinalinden okuyan Britanyalı bir subay, daha fazlasını öğrenmeye karar vermişti. Ve bunu ancak oraya giderek yapabiliirdi.

XXVIII

Yüzbaşı Burnaby'nin Hive Yolculuğu

Kraliyet Atlı Muhafız Alayı'ndan Yüzbaşı Frederick Gustavus Burnaby alelaide bir subay değildi. Her şeyden önce, müthiş güçlü ve yapılı bir adamdı. Çıplak ayakla 1 metre 93 santimetre olan boyu, 95 kiloluk ağırlığı ve 120 santimetrelilik göğüs çevresiyle, Britanya Ordusu'ndaki en güçlü adam olmasıyla ünlüydü. Nitekim küçük bir midilliye koltuğunun altında taşıyabildiği söyleniyordu. Herkül gibi kuvvetli olan Burnaby'nin bir başka becerisi de işaret-parmağı ile ortaparmağı arasına aldığı bir ıskatayı, kolunu dimdik uzatarak ve hiç kıpırdatmadan, yatay vaziyette havada tutabilmesiydi. Dikkat çekici bir dil yeteneğine de sahip olan yüzbaşı Rusça, Türkçe ve Arapça da dahil en az yedi dili konuşabiliyordu. Nihayet, doğuştan gelen sonsuz bir macera tutkusuna ve bununla birleşen güçlü ve renkli bir yazı üslubuna sahipti. Bu son iki özelliği onu ister istemez Fleet Street'le temasa geçirdi ve bunun sonucunda, uzun yıllık izinlerinde birçok kez *The Times*'ın ve diğer gazetelerin yurtdışı muhabirliğini yaptı; bir defasında General Gordon'la mülakat yapmak için Nil'den tekneyle Hartum'a kadar indi.

Burnaby, o vakitler Britanyalı subaylara ve diğer yolculara kapalı olduğu söylenen Rus Orta Asya'sını ziyaret etmeye, işte bu izin dönemlerinden birinde karar verdi. Planı, St. Petersburg'a gitmek ve Hive, Merv ve Kabil'e seyahat izni almak için doğrudan Savaş Bakanı Kont Milyutin'e başvurmaktı. Bu girişim, özellikle İngiliz-Rus ilişkilerinin hiç dostane olmadığı bir sırada pek sonuç vereceği benzemese de gayet cesur bir yaklaşımdı. Ama Burnaby en ufak bir macera fırsatının olduğu yerde her şeyi denemeye istekli biriydi. Lakin bir şeyi yapmaktan dikkatle kaçınmıştı, o da izin almak için Britanya Dışişleri Bakanlığı'na ya da kendi üstlerine başvurmayı denemektir. Gayet iyi bildiği gibi, bunu yapsa alacağı cevap hayır olurdu.

Burnaby 30 Kasım 1875'te, yanında sadece 35 kiloluk bagajla, Victoria'dan gece postasına atlayıp St. Petersburg'a doğru yola çıktı. Rus başkentinde, dostları ona nasihatlerde bulunup yetkililerin seyahat etmesine asla izin vermeyeceğini söylediler. "Hivelileri kıskırtmak için kendi hükümetin tarafından gönderildiğini düşüneceklerdir" dediler. "Bir subayın kendi parasıyla Hive'ye gideceğine asla inanmayacaklardır." Şaşırtıcı bir şekilde yüzbaşının dostları haksız çıktı zira Milyutin'e yaptığı başvuruya ertesi gün cevap geldi: Seyahati kısmen onaylanmıştı. Bakan ona, yol boyunca yardımcı olmaları için güzergâhındaki yetkililere talimat verildiğini ama "imparatorluk hükümetinin, yolculuğunu Rus topraklarının ötesinde sürdürmesine onay veremeyeceğini" zira hükümetin kontrolü dışındaki topraklarda hayatından sorumlu olmayı kabul edemeyeceğini bildiriyordu. Burnaby bunun muğlak bir ifade olduğuna karar verdi. Milyutin ona, ya o sırada kâğıt üzerinde hâlâ kendi kendini yöneten Hive'ye –ve tabii ki Rus kontrolü dışındaki Merv'e– kadar gidemeyeceğini ya da riski kendi üstlenerek gidebileceğini anlatmak istiyordu. Koşullar göz önüne alındığında, çoğu kişi Milyutin'in birincisini söylediğini düşünürdü. Burnaby ise bakanın ikincisini söylemek istediğini varsaymaya karar verdi. Bakanın nasıl olup da Burnaby'nin çarın Orta Asya topraklarında seyahat etmesini kabul ettiği sorusu kafa karıştırıcıdır; belki de buna izin vermezse, Britanya yetkililerinin, Rusların o sırada ser-

bestçe dolaşabildikleri Hindistan'a ya da başka yerlere yapacakları seyahatlere benzer kısıtlamalar getirebileceğinden korkmuştu.

Burnaby, Merv'e gitmeye kalkışan ilk Britanyalı subay değildi; Kaufman şehri ele geçirmeye kalkıştığı takdirde, burasının İngilizler ile Ruslar arasında çıkacak büyük bir yangının parlama noktası olabileceğini hisseden çok kişi vardı. Hindistan Ordusu'nda istihbarat subayı olarak görev yapan Yüzbaşı George Napier, önceki yıl Kuzeydoğu İran'da seyahat ederken, Hazar'ın doğu kıyısındaki yeni üsleri Krasnovodsk'tan Merv üzerine yürüyecek bir Rus kuvvetinin tutması muhtemel ilerleme hattıyla ilgili çok miktarda stratejik ve siyasi bilgi toplamıştı. Britanyalılardan Kaufman'ın askerlerine karşı koruma isteyen Türkmenler tarafından Merv'e davet edilmesine rağmen, aşiret üyeleri arasında “yersiz beklentiler” doğurmamak için bu teklifi geri çevirmişti. Burnaby'nin St. Petersburg'a varmasından sadece beş ay önce, sonradan Hindistan'da askeri istihbarat şefi olacak Albay Charles MacGregor adında ikinci bir Britanyalı subay da Merv'i ziyaret etme niyetiyle Herat'a kadar gitmişti. Ama son anda, Kalküta'daki üstlerinden, daha fazla ilerlememesini bildiren acil bir mesaj almıştı. İstihbarat işleriyle uğraştığı bilinen Britanyalı bir subayın bu stratejik bakımdan hassas vahayı ziyaret etmesinin, Kaufman'ın burayı ele geçirme hamlesini hızlandırmasından korkuluyordu. Nitekim MacGregor dönüşünde, bu kadar ileri gittiği için kınanacaktı; halbuki Napier gibi o da bu çok az bilinen bölge hakkında birçok değerli bilgi toplamayı başarmıştı.

Sadece kendisine karşı sorumlu olan Burnaby, böyle düşüncelerle kararından cayacak bir adam değildi. Yolun bir kısmını trenle, kalanını troyka denen kızaklarla yaparak Noel'den kısa bir süre önce Orenburg'a ulaştı. Yolda, St. Petersburg'dan dönmekte olan vali ve eşiyle karşılaşmıştı. Rus ona, “Unutmayın, Hindistan'a ya da İran'a katiyen gitmeyeceksiniz. Giderken takip ettiğiniz aynı yoldan Avrupa Rusya'sına geri döneceksiniz” demişti. Valinin Mil-yutin'den, onunla ilgili talimatlar aldığı yüzbaşı için gün gibi ortadaydı. Vali ziyareti tasvip etmediğini gizlemeye ya da Burnaby'ye tavsiyelerle yardımcı olmaya da kalkışmamıştı. Yol kenarında ko-

nuşurlarken ona İngilizce hitap ettiği halde, St. Petersburg tarafından, Britanyalı subayın Rusça konuştuğu konusunda uyarıldığı da belliydi ki Britanyalıların Rusça konuşması o günlerde son derece nadir görülen bir şeydi. Oradan ne kadar ileri gidebileceği hâlâ biraz havada kalsa da vali Burnaby'nin Orenburg'a doğru yoluna devam etmesini engellemeye çalışmayacaktı. Ama yüzbaşı, nereye giderse gitsin Rusların onu sıkı bir gözetim altında tutacaklarının ve görmesi sakıncalı hiçbir şeyi görmemesini sağlayacaklarının gayet iyi farkındaydı. Burnaby Orenburg'da, eski Hokand hanıyla buluştu. Ruslar tarafından oraya sürülen han, yakınlarda garnizon subayları ve eşleri için bir balo verdiğine bakılacak olursa, belli ki yeni yaşam tarzının keyfini sürüyordu. Yüzbaşı orada, Kaufman'ın, ne amaçla kullanacağını belirtmeksizin Orta Asya'ya iki alay askerin daha gönderilmesini talep ettiğini de öğrendi.

Burnaby, Müslüman bir hizmetkâr ve bagajlarını taşıyacak atlar kiraladıktan sonra, kızakla, Aral Gölü'nün kuzey kıyısında yer alan, 1.000 kilometre mesafedeki Rus kale kenti Kazala'ya gitmek üzere yola çıktı. Oradan Hive'ye, nihayetinde de Merv'e ulaşmayı, ondan sonra da Afganistan'a geçmeyi umuyordu. 1876 kışı hafızalardaki en berbat kışlardan biriydi ve iki adamın kar fırtınaları ve rüzgârın yola yığıldığı karla mücadele ede ede güneye yaptığı yolculuk çok zor geçti. Burnaby sonradan bunu hafife alacak olsa da açıkta bırakarak uyuyakalma basiretsizliğini gösterdiği iki elini birden donma sonucu kaybetmediği için talihliydi. Şansına, karşılaştığı bazı yardımsever Kazaklar kollarını neftle bastıra bastıra olarak kan dolaşımını yeniden başlatmayı başarmışlardı. Askerlerden biri ona, "Kutsal ruh olmasaydı, iki elin de giderdi, üstelik kollarını da kaybedebilirdin" demişti. Nitekim beklenebileceği üzere, yüzbaşı haftalar boyu ellerini tam olarak kullanamadı.

Burnaby Kazala'da Rus subaylar tarafından dostça karşılandı. Ne var ki ona keyifle Hindistan'a sahip olmak için Britanyalılarla girecekleri mücadeleyi büyük bir sabırsızlıkla beklediklerini söylediler. Ona bir kadeh votka uzatan bir Rus, "Sabah birbirimizi vuracağız ve ateşkes olduğunda birlikte içeceğiz" dedi. Burnaby ertesi sabah, yanında kaldığı valiye cesurca, 650 kilometre güney-

deki Hive'ye en kolay nasıl ulaşabileceğini sordu. Vali kesin bir ifadeyle, oraya doğrudan gitmemesini, ilk önce, hanlığı ziyaret için izin almaya çalışabileceği en yakın Rus garnizon şehri Petro-Aleksandrovsk'a uğramasını söyledi. Burnaby dosdoğru Hive'ye giderse ne olacağını sorduğunda, vali civardaki çöllük bölgede dolanan Türkmenlerin son derece tehlikeli olduğunu söyleyerek onu uyardı. Hiveliler de onlar kadar tehlikeliydi. Besbelli Burnaby'yi korkutma umuduyla, "Han büyük ihtimalle gözlerinizi oyması için celladına emir verecektir" diye de ekledi.

Vali İngiliz'i çapulcu Türkmenlerden korumak için, yanına Kazaklardan oluşan küçük bir muhafız birliği vermeyi teklif etti. Ama Burnaby aşiret üyelerinin Kaufman'ın askerleri tarafından büyük ölçüde sindirildiğini ve her halükârda, Yüzbaşı Napier'in saptadığı gibi, Rusların Merv üzerine yürümesi durumunda yardım almayı umdukları Britanyalıları iyi davrandıklarını biliyordu. Bilmesi gerekenleri öğrenen Burnaby, artık dosdoğru Hive'ye gitmeye, oradan da mümkün olursa Buhara üzerinden Merv'e ulaşmak için şansını denemeye karar vermişti. Bu nedenle, muhafız birliği teklifini nazikçe reddetti ama bunun yerine yanına bir kılavuz verildi. Kılavuzun görevinin, Petro-Aleksandrovsk'a giden kızak yolundan ayrılmamasını sağlamak olacağı açıktı. Bu adamın, üç yıl önce Hive'yi fetheden Rus kuvvetine de kılavuzluk ettiği anlaşıldı. Ama Burnaby gibi kararlı ve becerikli bir adam için, kılavuzun varlığı aşılmaz bir sorun oluşturmayacaktı.

Burnaby Hive'ye ulaşmanın en kolay yolunun, şehre iki gün mesafedeki bir noktada, Petro-Aleksandrovsk patikasından sapmak olduğunu öğrendi. 12 Ocak'ta, kendisi için kiraladığı atlar, hizmetkârı, kılavuzu ve *kıbtka* denen bir Türkmen çadırı da dahil yüklerini taşıyan üç deveyle birlikte, görünüşte Rus garnizon şehrine gitmek üzere Kazala'dan ayrıldı. Sonradan, "Develeri Petro-Aleksandrovsk'a kadar kiraladığım halde, eğer yapabilirsem oraya gitmeye zerre kadar niyetim yoktu" diye yazacaktı. Rus garnizon komutanının, Buhara'ya ya da Merv'e gitmek şöyle dursun, Hive'ye gitmesinin bile imkânsız olduğunu ona anlatmak için bir düzine neden bulacağını ve buna razı olsa da, onu sıkı bir gözetim

altında tutacaklarını biliyordu. İlkın, hizmetkârını yanında tutmak için, Hive üzerinden Buhara'ya ya da Merv'e ulaştıklarında ona 100 ruble ödeme sözü verdi. "Küçük Tatar, Petro-Aleksandrovsk'a girecek olursak, vaat edilen mükâfatı alma şansının çok düşük olduğunun pekâlâ farkındaydı" diye yazmıştı. Ama kılavuza hiçbir şey söylenmemişti.

Hive donmuş çöl üzerinden iki hafta yürüme mesafesindeydi. Deli gibi esen rüzgâr ve soğuk bazen o kadar şiddetli oluyordu ki Burnaby, madeni sapları donup yüzüne yapışan siyah gözlüklerini çıkarmak zorunda kalıyor ve kardan gözlerinin kör olmaması için, şapkasının kürkleri arasından önünü görmeye çalışıyordu. İlerlemek için mücadeleye devam ederlerken, 1839'da Orenburg'dan Hive'ye ulaşmaya çalışan ama soğuk nedeniyle geri dönmek zorunda kalan Rus askerlerinin çektiği korkunç acıları hatırlamıştı. Sonradan, kendi kafilesi Petro-Aleksandrovsk ile Kazala arasındayken, iki talihsiz Kazak'ın yolda donarak öldüğünü öğrendi. Onların üniformaları, sıfırın altındaki sıcaklıklarda, kendisinin ve adamlarının giydiği kürklerden ve koyun postlarından çok daha zayıf bir koruma sağlıyordu.

Burnaby sonunda, Petro-Aleksandrovsk ve Hive patikalarının birbirinden ayrıldığı o ıssız noktaya vardı. Orada, açgözlü olduğunu fark ettiği kılavuzunun bu zaafından yararlanarak adamı yolundan saptırmaya çalıştı. Tatar'ın kayınbiraderinin Hive yakınlarındaki bir köyde at cambazlığı yaptığını öğrenmişti. Ona, Petro-Aleksandrovsk'a vardıklarında, yorgunluktan bitap düşmüş kendi atlarının yerine yeni atlar alma niyetinde olduğunu söyledi. Bu zokayı çabucak yutan kılavuz, Hive yolunda yaşayan, şahsen tanıdığı bir satıcıdan çok daha iyi atlar alabileceklerine yemin bilah etti. Yapacağı bir alışverişte adamın epeyce bir indirim elde edeceğini bilen Burnaby, kendi yolculuğu için yeni develere ihtiyacı da olabileceğini söyledi. Adam ilk başta, Burnaby'nin görmesi için atların ve develerin köyden getirilmesinde ısrar etmişti ama İngiliz Petro-Aleksandrovsk'a doğru yola devam etmeyi önerince gevşedi. Sonunda, Rus garnizonuna hiç uğramayıp dosdoğru Hive'ye gitme konusunda mutabakata varıldı. Ama bir şartla. Kılavuz ısrarla,

Burnaby'nin başkente girmek için önce handan izin alması gerektiğini söyledi. Yakınlardaki bir köyün mollası uygun bir mektup kaleme alınmasına yardımcı oldu. Bir haberciyle hana gönderilen mektupta, Burnaby bölgede seyahat eden Britanyalı bir subay olduğunu ve bu ünlü şehri ziyaret edip ünlü hükümdarına saygılarını sunmayı dilediğini anlatmıştı.

Bir gün sonra, Burnaby ve kfilesi donmuş Ceyhun'un kıyısına vardılar; şimdi başkente 100 kilometre mesafedeydiler. Burada hanın onlara hoş geldin demek için gönderdiği Hiveli iki soylu tarafından karşılandılar. Şehre girerlerken, Burnaby bir darağacının yanığına yer bırakmayan silüetini fark etti. Yol arkadaşları orada idam mahkûmu hırsızların asıldığını söylediler. Katiller ise koyun gibi, boğazları devasa bir bıçakla kesilerek idam ediliyordu. Kazala valisinin Burnaby'ye söylediği, hanın gözlerini oyduatabileceği cellat ise ortalıkta görünmüyordu. Yüzbaşı kendisini hanın misafirhanesinde bulduğunda, duymuş olması gereken diğer bütün korkuları dağıldı. Burası, göz kamaştırıcı çinileri ve bezekli üslubuyla ona Sevilla'nın Arap mimarisini anımsatan, salonu nadide halılarla zengin biçimde döşenmiş, muhteşem bir binaydı. Mevsim kış ortası olduğu halde, hizmetkârlar ona tepsiler içinde kavun ve üzüm gibi çeşitli sulu meyveler getirmişlerdi ve ona, hanın dilediği her şeyin kendisine verilmesini emrettiği söylendi.

Ertesi sabah Burnaby'ye, hanın onu o gün öğleden sonra huzuruna kabul edeceği söylendi ve belirlenen saatte, binip saraya gitmesi için atı ayağına getirildi. Sarayın kapılarında *hilat* denen, parlak renklerde ipekli uzun cübbeler giymiş ve palalar taşıyan muhafızlar bekliyor, Hivelilerden oluşan heyecanlı bir kalabalık yol kenarlarına dizilmiş, geçen İngiliz'in devasa cüssesini görmeye çalışıyordu. Zira onun Britanya Hindistan'ından bir elçi olduğu haberi her yere yayılmıştı ve Hindistan'ın muazzam servetiyle ilgili hikâyeler Orta Asya hanlıklarına çoktan ulaşmıştı. Burnaby hanın görevlilerine, Hive'ye hükümetinin ya da hükümdarının temsilcisi olarak gelmediğini anlatmaya dikkat etmişti. Onlar ise Burnaby'nin Ruslardan paçayı sıyırmayı başarmasına hayret etmiş ve biri, "Siz İngilizleri pek sevmezler" demişti.

Bir Acem halısının üzerinde oturmakta olan han, sırtını yastıklara dayamış, korlaşmış odunkömürleriyle dolu bir mangalın karşısında ayaklarını ısıtıyordu. Yaklaşık 28 yaşında görünüyordu ve çarpık çurpuk ama beyaz dişlerle dolu çok iri bir ağızı çevreleyen kömür karası sakalı ve bıyığıyla, güçlü kuvvetli bir adamdı. Gözlerinde belirgin bir ışıltıyla gülümsüyor olması Burnaby'nin içini rahatlatmıştı. Sonradan, "Rus gazetelerinde bu Hiveli mutlak hükümdarın zalimlikleri ve işlediği diğer günahlar hakkında bütün o yazılanları okuduktan sonra, onun böyle neşeli bir adam olduğunu görmek beni çok şaşırtmıştı" diye yazacaktı. Han Burnaby'ye yanına oturması için işaret ettikten sonra çay getirildi. Nezaket sözcüklerinin ardından, han ziyaretçisini Britanya ile Rusya arasındaki ilişki hakkında ve topraklarının ne büyüklükte ve birbirine ne kadar uzak olduğu konusunda sorguya çekmeye başladı.

Burnaby, hanın izniyle bir harita çıkarıp ona Hindistan, Rusya ve Britanya adalarının yerlerini gösterdi. Han Britanya ile Hindistan'ın, yani fatih ile fethedilenin büyüklükleri arasındaki farka ve çarın topraklarının ikisinininkinin toplamından bu kadar büyük olmasına şaşırp kaldı. Burnaby'ye görüşünü kanıtlamak için, haritada Rusya'nın üzerini ancak iki eliyle kapatabilirken, Hindistan'ı tek eliyle kapatabildiğini gösterdi. Burnaby buna cevaben, Britanya İmparatorluğu'nun üzerinde güneş batmayacak kadar büyük olduğunu ve haritaya sadece bir kısmının alınabildiğini söyledi. Ayrıca, bir milletin gücü sadece topraklarının büyüklüğüne bağlı değildi. Örneğin, Hindistan'ın nüfusu Rusya'nunkinden üç kat fazlaydı. Üstelik görünürdeki bütün büyüklüğüne ve kudretine rağmen, Rusya bir savaşta Britanya tarafından yenilgiye uğratılmıştı ve bundan sonra çıkacak savaşlarda da yenileceği muhakkaktı. Britanya ise büyük gücüne rağmen, komşularıyla dostça ilişkiler içinde olmayı tercih eden barışçı bir ülkeydi.

Han bir süre sustuktan sonra, Rusya'nın Orta Asya'daki emelleri konusuna döndü. Burnaby'ye, "Biz Muhammediler sultana yardım ettiği için İngiltere'yi dostumuz bilirdik ama Rusların Taşkent'i almasına, ülkemizi fethetmesine ve Hokand'a geçmesine ses etmediniz" dedi. Rusların bir sonraki hamlesinin, Kaşgar, Merv

ve Herat'ı ele geçirmek olacağını tahmin ediyordu. Rusların çok askeri vardı ama onlara ödeyecek paraları azdı. Anladığı kadarıyla, Hindistan çok zengindi. Burnaby'ye, "Hükümetinizin hoşuna gitse de gitmese de bir gün savaşmak zorunda kalacaksınız" dedi. Ruslar saldıracak olursa, Britanyalıların Kaşgar'ın yardımına gelip gelmeyeceğini öğrenmek istedi. Burnaby, hükümetinin bu konudaki sırlarına vakıf olmadığını ama kolayca önlenebilecek bir hamle olduğundan, Rusların hanın topraklarını ele geçirmesini derin bir teessürle karşıladığını anlattı.

Hive'den bütün askerlerini çektiğini ve hana iktidarını iade ettiğini iddia eden St. Petersburg'un protestolarına rağmen, Burnaby için bunun sonuna kadar yalan olduğu açıktı. Ruslar hanı sıkı bir şekilde kontrol altında tutuyorlardı. Hanın kendisine ait bir ordusu olmasına izin verilmiyordu ve Ruslardan askerlerini ülkeden çekmelerini istediği halde, başkente çok yakın mesafedeki Petro-Aleksandrovsk'ta, en yetenekli sınır subaylarından Albay Nikolay İvanov'un komutasında 4.000 kişilik bir garnizon bulunduruyorlardı. Hiveliler buna ilaveten, çara yüklüce bir yıllık haraç ödemek zorundaydılar. Burnaby huzura çıkmak için sarayın içinden geçerken, hanın hazinedarının, ruble ve gümüş sikkelerle ödenen bu haracı saydığını görmüştü.

Han şimdi Burnaby'yi eğilerek selamlamıştı, bu da görüşmenin bittiğini gösteriyordu. Yüzbaşı, nazik karşılaması ve Hive'yi ziyaret etmesine izin verdiği için teşekkür ettikten sonra, hanın huzurundan çekildi ve kaldığı yere dönmek üzere saraydan çıktı. Bu arada, han tarafından olumlu karşılandığı haberi yayılmıştı; yol kenarlarına ve damlara dizilenler Burnaby ve resmi refakatçileri geçerken saygıyla önlerinde eğildiler. Han, Burnaby'ye başkentte görmek istediği her şeyin gösterilmesini emretmişti. Ertesi sabah büyük bir teftiş turuna çıkan yüzbaşıya gösterilen pek çok şey arasında, elma, armut ve kiraz ağaçları, kavun tarhları ve asmalarla kaplı kraliyet bahçeleri ile hanın Hive'nin en sıcak ayları olan haziran ve temmuz aylarında adalet dağıttığı yazlık saray da vardı. Sonra, hapishaneyi ziyaret etti. "Burada ayaklarına ahşap prangalar geçirilmiş, boyunlarına ve bedenlerine de ağır zincirler dolanmış

iki mahkûm gördüm” diye yazmıştı. Adamlar bir kadına tecavüz etmekle suçlanıyorlardı ama suçlamayı reddetmişlerdi. Burnaby, kişi işlediği bir suçu inkâr ettiğinde ne olduğunu öğrenmek istedi. Ona, “Sonunda itiraf edene kadar değneklerle döveriz, ağzına tuz koyarız ve kavurucu güneş altında bırakırız” dediler. Bu itiraf, St. Petersburg’un fethi haklı göstermek için kullandığı başlıca mazaret olan, hanın tebaasını geçmişin barbarca pratiklerinden kurtardığı iddiasını havada bırakıyordu.

Burnaby, ertesi sabah deve pazarına yaptığı ziyaretten eve dönüşünde, ciddi ifadeli iki yabancıнын onu beklediğini gördü. Adamlardan biri ona, Petro-Aleksandrovsk’taki Albay İvanov’dan geldiğini söylediği bir mektup uzattı. Anlaşılan, Ruslar İngiliz’in kendilerini atlattığını fark etmişlerdi. Mektupta Burnaby’ye, Petro-Aleksandrovsk’ta onu bekleyen acil bir telgraf olduğu söyleniyordu. Ama albay telgrafı ona iletmek üzere bir ulağa verecek yerde, almak üzere kendisinin gelmesini istemişti. Burnaby’nin bu esrarengiz telgrafın kimden geldiğini ya da ne kadar önemli olduğunu öğrenmesinin yolu yoktu. Tek öğrenebildiği, telgrafın o tarihte karadan Orta Asya’ya uzanan telgraf hattının sona erdiği nokta olan Taşkent’e çekildiği, sonra da atlılarla, bozkır ve çöl üzerinden 1.500 kilometre taşındığıydı. Rusların telgrafın içeriğini önemli buldukları açıktı. Yüzbaşı elbette, bunu umursamayıp çabucak Buhara’ya ya da Merv’e doğru yola çıkabilirdi. Ama ona, Albay İvanov’un hana, şayet Hive’den ayrılmışsa yoldan geri çevrilip dosdoğru Petro-Aleksandrovsk’a getirilmesi için kesin talimat verdiği bildirildi. Fena halde hayal kırıklığına uğrayan Burnaby, artık Buhara’ya ve Merv’e ulaşma şansının kalmadığını ve iki ulakla birlikte geri dönmek dışında bir seçeneğinin olmadığını görebiliyordu. Zira Rusların onun bu defa ellerinden öyle kolayca kaçıp gitmesine izin vermeyecekleri belliydi.

Burnaby Hive’den ayrılmadan önce, han onu bir defa daha görmek istedi. Ziyaretinin böyle kısa kesilmesinden duyduğu üzüntüyü dile getirerek, onun ve memleketlilerinin başkentte her zaman memnuniyetle ağırlanacaklarını belirtti. Burnaby, “Tavırları çok nazikti ve vedalaşırken samimi bir şekilde el sıkıştık” diye yazmıştı. O gece, Hiveli önemli bir devlet adamının evinde mola verdiler.

Adam Hive'ye Rus saldırısı yapıldığında Britanyalılardan yardım sağlamak için Hindistan'a gönderilmiş ama eli boş dönmüştü. Seyahatinin başarısız olmasına rağmen, gördüklerinden ve ağırlanış şekline çok etkilenmişti. Han gibi o da Burnaby'yi çarın nihai hedefinin Hindistan olduğu konusunda uyardı. Ona göre, Britanya askerleri Rus akranlarından çok daha iyiydi. Ama Ruslar sayıca üstündü. Hindistan'ı istila edecek olurlarsa, Britanyalıların ülkeyi savunmak için verecekleri kadar yüksek bir zayıat vermeyi göze alabilir "ve ilk baştağının iki katı kuvvetle yeni baştan başlayabilirler" di. Burnaby, Rusların Britanyalıları karşı kötü niyet beslemediğini söyleyecek olduğunda, adam ona sordu: "Sizi bu kadar seviyorlarsa, mallarınızın buraya gelmesini neden engelliyorlar?" Örneğin Hint çayları ya tamamen yasaktı ya da o kadar ağır vergilendiriliyordu ki satın almaya kimsenin gücü yetmiyordu.

Türkistan'daki Rus askeri yetkililerine büyük bir rahatsızlık denemese bile açıkça sıkıntı verdiği düşünöldüğünde, Burnaby Petro-Aleksandrovsk'ta şaşılacak derecede iyi karşılandı; bunun nedeni belki de gelen telgrafın içeriğini biliyor olmalarıydı. Aslında, telgrafın içeriği korkusuz Burnaby'yi bile irkiltmişti. Zira Britanya Ordusu'nun başkomutanı Feldmareşal Cambridge Dükü'nden geliyor ve kendisine derhal Avrupa Rusya'sına dönmesi emrediliyordu. Albay İvanov Britanyalı misafirine, saklayamadığı bir memnuniyetle, "Sizi bu kadar uzaklara göndermek ve başladığınız işi bitirmenize izin vermemek çok kötü" dedi. Burnaby, "Savaşın cilvesi işte" diye cevap verdi. "Her neyse, hiç olmazsa Hive'yi gördüm." Rus, bunu bile küçümsemekte kararlıydı. "Hive hiçtir" dedi. Burnaby, tarihteki en sert kışlardan birinde Hive'ye ulaşmayı başaracağını tahayyül dahi etmemiş olan St. Petersburg'un, onu Orta Asya'dan uzaklaştırmak için Britanya Dışişleri Bakanlığı'na baskı yaptığından şüphelenmişti. Ama bu görüş Avam Kamarası'nda şiddetle reddedildi ve hükümet ısrarla, Rusların onun orada resmi görevle bulunduğuna inanmasının önüne geçmek için emri verdirenin kendisi olduğunu savundu.

Burnaby Petro-Aleksandrovsk'ta kaldığı kısa süre içinde, İvanov'un ve subay arkadaşlarının sadece savaştan konuştuklarını,

Britanya'yla savaşın kaçınılmaz olduğuna inandıklarını görmüştü. Ruslar ona, Merv'i istedikleri zaman alabileceklerini, bunun için sadece St. Petersburg'un "hadi yürüyün" demesine gerek olduğunu söylemişti. Burnaby, subayların Orta Asya'da konuştuğu herkesle aynı ruh halinde olduklarını da gözlemlemişti. "Çok yazık ama çıkarlarımız çatışıyor ve bireyler olarak mükemmel dost olsak da Doğu'nun efendisinin kim olacağına yakında kılıçla karar verilmek zorunda" diye düşünüyor gibiydiler. Burnaby Petro-Aleksandrovsk'tayken, Ruslara ödenecek haraçla birlikte şehre gelen Hive hanının hazinedarı, çatal ve bıçakla cesurca savaşarak İvanov'la birlikte yemek yemiş ve Fransız şampanyasına hiç de karşı olmadığını göstermişti.

Artık Orta Asya'da daha fazla dolaşma umudu kalmayan Burnaby, yolculuğunu ve Hindistan'a yönelik Rus tehdidi konusundaki görüşlerini anlatmayı planladığı kitap üzerine çalışmaya başlamak üzere bir an önce eve dönmek için sabırsızlanıyordu. İvanov Kaufman'dan, St. Petersburg'un görmesi gerekenden çok daha fazlasını görmesine izin verdiği bu sorun yaratan Britanyalı subayın, geldiği yoldan geri dönmesi için kesin talimat almıştı. Tesadüf bu ya, iki Rus subay ve bir Kazak müfrezesi de Kazala'ya gitmek için Petro-Aleksandrovsk'tan ayrılmak üzereydi ve Burnaby'nin onlarla birlikte gitmesi kararlaştırıldı. Bu, yüzbaşının işine geldi zira bu ona, yürüyüş halindeki Kazak askerlerini çok sert koşullar altında ve yakından gözlemlemesi, dolayısıyla da kitabına yeni malzemeler sağlaması için eşsiz bir fırsat sunuyordu. Gidiş Kazakları bile şikâyet ettirecek kadar zor oldu; yolun zorluklarını bir nebze olsun katlanabilir hale getiren, yanlarında taşıdıkları dört galonluk votka fıçısıydı. Disiplin de çok sıkıydı ve en ufak kabahat bile cezalandırılıyordu. Bir deve sürücüsü, hayvana eyer vurmakta ağır davrandığı için kırbaçlanmıştı; adamı döven Kazak'ın yeterince sert vurmadığını söyleyerek kırbacı elinden kapan binbaşı, işi kendi halletmişti. Gene de Burnaby'nin karlı büyük düzlükleri aşarken dokuz günü birlikte geçirdiği yol arkadaşları hakkındaki görüşleri olumluydu. "Kazaklar ortalama 70 kilo ağırlığında, sağlam yapılı iyi adamlardı" diye yazmıştı. Eyerlerinde de hayvanları için

10 kilo yem, kendileri için 3 kilo peksimet dahil en az 45 kiloluk bir yük taşıyorlardı. Atlar da şaşırtıcı derecede sağlam ve güçlüydü. Kendi iri yapılı bineği, korkunç şartlarda yaptıkları 1.500 kilometrelik yolculuğun büyük bölümünde, yol boyu taşıdığı 130 kiloluk yüke rağmen bir defa olsun sakatlanmamış ya da hastalanmamıştı. Burnaby buna rağmen İngiltere'de olsa, mütevazı cüssesi nedeniyle ona bir polo midillisi gözüyle bakılacağını not etmişti.

Burnaby, Kazala'da verdikleri kısa mola sırasında, söylentilere göre Yakub Beg'e karşı Kaşgarya'ya düzenlenecek bir sefere hazırlık için, 10.000'in üzerinde Rus askerinin Sibiry'a'dan Taşkent'e nakledilmekte olduğunu duydu. Kuzeye, Orenburg'a doğru giderken, yolda bu birliklerden birinin komutanına rastladı; yanında ailesi de olan adam, büyük bir kızakla, askerlerinin birkaç kilometre önünden gidiyordu. Yüzbaşı, yakınlarda Kazak alaylarından bazılarında ciddi sorunlar çıktığını ve bazı elebaşlarının kurşuna dizileceğini de duydu. Burnaby 1876 yılı Mart ayının sonlarında Londra'ya vardığında, derhal kitabını yazmaya koyuldu. Kraliçe Victoria dahil herkes maceralarını öğrenmek ve Rus tehdidi hakkındaki görüşlerini dinlemek istediğinden, ünlü muamelesi gördüğünü de fark etti. Kabinenin Orta Asya'dan onu geri çağırması için sıkıştırdığı Başkomutan Cambridge Dükü tarafından kabul edildi. Sonradan Savaş bakanına yazan dük, "Dün Yüzbaşı Burnaby'yi gördüm ve daha önce biriyle bundan daha ilginç bir sohbet yaptığımı hatırlamıyorum. Kimselere benzemeyen ama çok sebatkâr ve kararlı, dikkat çekici bir adam. Başından çok şey geçmiş ve tek sürpriz bunları nasıl atlattığı" diyecekti. Dük bakana, Burnaby'nin söyleyeceklerini dinlemesini ve Dışişleri Bakanlığı ile Hindistan Bakanlığı'nın da aynı şeyi yapmasını kuvvetle tavsiye ediyordu.

Burnaby'nin maceralarını anlattığı 487 sayfalık çarpıcı kitabı, o yıl *A Ride to Khiva* başlığıyla yayımlandı. Rusların Orta Asya'daki muhtemel hamleleri ve askeri kapasiteleri üzerine uzun ek bölümlerinin de yer aldığı kitap, güçlü Rus karşıtı üslubuyla zamanın ruhunu yakaladı ve 12 ayda 11 baskı yaparak çok satanlar listesine girdi. Dışişleri Bakanlığı, İngiliz-Rus ilişkilerine pek faydası olmadığı için kitabı beğenmezken, şahinler ve ağırlıkla Rusofob olan basın

eserin jingoist* tonundan çok memnun kaldı. Kitabın başarısından ve yazacağı bir sonraki kitap için aldığı 2.500 sterlinlik avanstan heyecana kapılan Burnaby, bakışlarını, çar ile sultanın sıkıntılı bir sınırı paylaştığı yabanıl ve dağlık bir bölge olan Osmanlı'nın doğusuna dikti. Amacı, Büyük Oyun'un savaş sahasının bu az bilinen köşesinde Rusların neler yaptıklarını keşfetmek ve Kafkasya'daki müstahkem mevkillerinden İstanbul'a düzenleyecekleri bir saldırıya Türklerin ne kadar dayanabileceğini anlamaktı. Zira Osmanlı'nın Balkan toprakları için birbirine girmiş iki devlet arasındaki ilişkiler hızla bozuluyordu. Savaşın eli kulağında görünüyordu ve kapışmaya Britanya'nın da karışması muhtemeldi.

Kriz 1875 yazında, sultanın Balkan vilayetlerinden Hersek'in ücra bir köyünde Osmanlı hâkimiyetine karşı çıkan bir isyanla başladı. İsyan oradan hızla Bosna, Sırbistan, Karadağ ve Bulgaristan'a yayıldı. Bunun gerçekten kendiliğinden bir hareket mi, yoksa Rus entrikalarının sonucu mu olduğu belli değildir. Mayıs 1896'da, *başbozruk* denen gözü dönmüş Türk çetelerinin 12.000 Bulgar Hristiyanı'nı kılıçtan geçirdiği katliam, krizi derinleştirdi. Bu katliam, Türklerin nerdeyse bütün dünyada mahkûm edilmesiyle sonuçlanacak ve Osmanlı hâkimiyeti altında yaşayan tüm Hristiyanların koruyucusu olma iddiasındaki çar ile sultan arasında savaş ihtimalini daha da güçlendirecekti. Britanya'da, neredeyse hepsi Türkofil olan Rusofoblar, suçu sorunu başlatmakla suçladıkları çarın üzerine yıkmak için çok uğraştılar. Başbakan Disraeli, Bulgar katliamlarıyla ilgili ilk haberleri, "kahvehane gevezeliği" diyerek ciddiye almadı. Gladstone ise Türklerin pıllılarını pırtılarını toplamalarını ve Balkanlar'dan temizlenmelerini istedi.

Fırtına bulutları bir defa daha Doğu'da toplanıyordu. Burnaby Kasım 1876'da, Osmanlı topraklarını boydan boya geçme niyetiyle İstanbul'dan yola çıktı. Başkente gelişi uyanık bir adam olan Rus sefiri Kont İgnatiyev'in dikkatinden kaçmamıştı ve yüzbaşı Osmanlı'nın doğusundaki önemli garnizon kenti Erzurum'a ulaştığında dost bir subaydan, şehirdeki Rus konsolosa İngiliz subayı sıkı bir

Britanya'da o dönemde aşırı milliyetçilik ve bilhassa savaş taraftarlığı ya da savaş kışkırtıcılığıyla eşanlamlı kullanılan "jingoizm" teriminden. -ç.n.

şekilde gözetim altında tutmasını emreden bir telgraf geldiğini öğrendi. Telgrafta, “Yüzbaşı Burnaby adında bir şahıs, iki ay önce, Anadolu’da seyahat etmek amacıyla İstanbul’dan ayrılmıştır. Kendisi iflah olmaz bir Rusya düşmanıdır. İstanbul’dan ayrılmasından sonra biz izini kaybettik. Seyahatinin gerçek amacının, sınırdan Rusya’ya geçmek olduğuna inanıyoruz.” Konsolosa, Burnaby’nin nerelerde olduğunun öğrenilmesi ve Rus topraklarına girişinin her ne pahasına olursa olsun engellenmesi talimatı verilmişti. Burnaby’nin sonradan öğreneceği gibi, vesikalık bir fotoğrafı da dikkat çekmesi için bütün Rus sınır karakollarına gönderilmişti. Osmanlı’nın ani bir Rus saldırısına hazırlıksızlığı konusunda görmesi gereken her şeyi gören Burnaby, 1.600 kilometrelik yolculuğunu kısa keserek bir gemiye atladı ve Karadeniz kıyısından İstanbul’a geri geldi; oradan da hemen bir trene binip olaylar patlak vermeden kitabını yazmaya başlamak üzere Londra’ya döndü. *On Horseback Through Asia Minor* başlığıyla yayımlanan kitabı, bir öncekinden de Rus karşıtıydı. Nisan 1877’de, o hâlâ kitabını yazarken, Rusların Osmanlı’ya savaş ilan ettiği ve bir yandan Doğu Anadolu’nun içlerine doğru ilerlerken, Balkanlar üzerinden İstanbul’a doğru yürüyüşe de geçtikleri haberi Londra’ya ulaştı.

Burnaby’nin, Britanyalıların kendilerini bir kez daha İstanbul için savaşa hazırladıkları ve Rus karşıtı hissiyatın doruklarda seyrettiği bir sırada çıkan yeni kitabının, iştahlı bir okur kitlesi bulması kaçınılmazdı ve kitap toplamda yedi baskı yaptı. Yazar bundan sonra, Balkan cephesine gitmek üzere yola çıktı ve orada, görünüşte tarafsız bir gözlemci olmasına rağmen, yakınlarda kendisine yol arkadaşlığı yapmış Kazaklara karşı savaşan bir Türk tugayının komutasını resmi bir sıfatı olmaksızın üstlenmeyi başardı. Ama artık kendisine biçtiği, ülkesindeki kamuoyunu Rusların aleyhine ve Türklerin lehine çevirme görevini tamamlamış olan Burnaby, bu noktada bu kitapta anlatılan hikâyenin dışına çıkıyor.

“Ruslar İstanbul’a ulaştığı takdirde, Kraliçe o kadar aşağılanmış olacaktır ki bu olursa derhal tahttan çekilmeyi düşünüyor.” Disraeli’ye bunu yazan ve ondan “cesur olmasını” isteyen, bizzat

Kraliçe Victoria'ydı. Galler prensine de şöyle demişti: “O tiksinti uyandıran Ruslarla [...] savaşmaksızın [...] yapılacak herhangi bir düzenlemenin kalıcı olacağına ya da onlarla bir gün dost olacağı-mıza inanmıyorum! Bizden hep nefret edecekler, biz de onlara asla güvenemeyiz.” İçlerinden çok azı, söz konusu problemleri kavramak şöyle dursun, Bulgaristan'ın ya da Hersek'in nerede olduğuna dair net bir fikir sahibi olduğu halde, kraliçenin duyguları geniş kitleler tarafından da paylaşılıyordu. O sıralarda müzikhollerde çok popüler olan jingoist bir şarkının aşağıdaki nakaratı, kitlelerin ruh halini gayet iyi özetliyordu:

Savaşmak istemiyoruz,
Ama jingo* adına eğer istersek,
Askerlerimiz var, gemilerimiz var,
Paramız da.
Daha önce Ayı'yla savastık,
Ve bizler gerçek Britonlar oldukça,
Konstantinopolis'i alamayacak Ruslar.

Bütün beklentilere rağmen, Rusların Osmanlı başkentine ilerleyişi yavaş oldu. Türklerin Bulgaristan'daki Plevne Kalesi'nde gösterdikleri kahramanca ve kararlı direniş, ilerlemeyi beş ay geciktirdi. Kuşatma istilacılara 35.000, onlara katılmaya ikna edilen Romenlere de 5.000 cana mal oldu. Doğuda da Rusların Kafkasya kuvvetleri ilk baştaki başarılarına rağmen, St. Petersburg'un öngör-
düğünden daha sert bir direnişle ve kendi hatlarının gerisindeki Müslüman aşiretler arasında çıkan milliyetçi ayaklanmalarla karşı karşıya kaldı. Ne var ki sonunda Türk direnişi çöktü ve Rus orduları Şubat 1878'de İstanbul'un kapısına dayandı; Rusların asırlık düşlerinin gerçekleşmesine ramak kalmış gibiydi ama karşılarında Britanya'nın Boğazlar'a demirlemiş Akdeniz filosunu buldular. Bu, Ruslara daha fazla ilerlememeleri için yapılmış açık bir uyarıydı. Artık savaş kesin görünüyordu.

Jingo sözcüğü, uluorta anılması sakıncalı görülen Hz. İsa'nın adının yerine kullanılmıştır. -ç.n.

Bu arada, böyle bir ihtimali öngören General Kaufman, Türkistan'da 30.000 kişilik bir kuvvet toplamıştı; bu, Orta Asya'da o zamana kadar seferber edilmiş en büyük güçtü. Generalin niyeti, savaş patlak verdiğinde Afganistan üzerinden Hindistan'ın tepesine binmekti. Aynı zamanda, Britanyalılara karşı Afganların işbirliğini sağlamak için, Tümgeneral Nikolay Stolyetov'un önderliğinde güçlü bir heyeti Kabil'e göndermişti. İdeal durumda, Afganistan saldırı için sıçrama tahtası işlevi görecek ve Hayber Geçidi ülkeye başlıca giriş noktası olacaktı. Hem Rus hem Afgan askerlerinden oluşması umulan istila kuvvetinin önünden, zemini hazırlamak üzere gizli ajanlar gidecekti. Bunların elinde epeyce altın ve diğer teşvik unsurları bulunacaktı. Zira Kaufman, Hintli kitlelerin artık isyan için tava geldiğine ve büyük bir Rus-Afgan kuvvetinin onları kurtarmak için yolda olduğunu öğrendikleri an barut fıçısının patlayacağına inanıyordu. Henüz Kaufman'ın neler planladığından haberleri olmasa da Hindistan'a yapılacak ortak bir Rus-Afgan saldırısı Britanyalılar için kâbusların en büyüğüdü.

Hal böyleyken, Çar Aleksandr Britanya'yla yeni bir savaş olasılığı karşısında geri basarak, iki taraftan da şahinleri muazzam bir hayal kırıklığına uğrattı. İstanbul'a sadece iki günlük yürüme mesafesindeki Ruslar ile Türkler arasında alelacele bir ateşkes imzalandı. Anlaşmayla, Bulgarlar Osmanlı Devleti'nden bağımsızlıklarını elde ettiler ve Doğu Anadolu'da geniş toprak parçaları Ruslara verildi. Britanyalılar buna anında itiraz ettiler. Bulgaristan'ın St. Petersburg'un uydusu olmaktan öteye geçmeyen bir devlet haline gelmesinden, bunun da Ruslara karadan dosdoğru Akdeniz'e inme imkânı sağlamasından korkuyorlardı. Bu yüzden, Rusya ile Osmanlı arasındaki çarpışmalar sona erdiği halde, Rusya ile Britanya arasında savaş tehdidi azalmamıştı. Şimdi, Avusturya-Macaristan da Bulgaristan meselesi üzerinden Britanya'nın müttefiki olmuştu; ayrıca, çarı Rus kuvvetlerini İstanbul önünden geri çekmeye mecbur etmek amacıyla, 7.000 Britanya askeri Hindistan'dan Malta'ya sevk edilmişti. Bununla birlikte, sonunda kriz savaşa başvurmaya gerek kalmadan çözüldü. Temmuz 1878'de toplanan Berlin Kongresi'nde, tartışmalı antlaşma Rusya hariç bütün büyük

güçleri memnun edecek şekilde gözden geçirildi. Çar büyük baskı altında, Türklerden elde ettiği bazı sınırlı kazanımlar karşılığında askerlerini geri çekmeye razı oldu. Sultan ise savaşta kaybettiği toprakların üçte ikisini geri aldı. Öte yandan, Britanyalılar Kıbrıs'ı işgal ederken, Bosna ve Hersek Avusturyalılara geçti. Böylece, kazandığı yüksek maliyetli zafer, diğer büyük güçler tarafından St. Petersburg'un elinden alınmış oldu; bunda Britanyalılar kilit rol oynamıştı.

Ne var ki bu yenilginin intikamı alınacaktı. Kaufman'ın Hindistan için planladığı istila harekâtı, Britanya'yla savaş riski azaldığında durdurulmuştu ama general gene de Kabil heyetinin yola devam etmesine izin verdi. Bu, kısmen kışkırtma amaçlıydı zira Kaufman bunun Britanyalılara vereceği büyük sıkıntının farkındaydı; bir diğer amaç da bir gün planı tekrar canlandırmak gerekirse, ortak bir istilanın nasıl mümkün olacağını keşfetmekti. Rus heyetinin Afgan başkentine gitmek üzere yolda olduğu haberi, daha Berlin Kongresi müzakereleri devam ederken yerli casuslar aracılığıyla Hindistan'a ulaştı. Emir Şir Ali'nin Rusları geri dönmeleri için ikna etmeye çalıştığı ama Kaufman'ın ona, askerlerini geri çağırması için artık çok geç olduğunu, onların güvenliğinden ve dostça bir karşılama görmelerinden onun sorumlu tutulacağını bildirdiği söyleniyordu. Rus Dışişleri Bakanlığı, Britanyalılar tarafından heyet konusunda sıkıştırıldığında, bu konuda hiçbir bilgisi olmadığını açıklayarak, ısrarla böyle bir ziyaretin düşünülmeyeceğini vurguladı. Bir defa daha, St. Petersburg bir konuda taahhüt verirken, Taşkent bunun tam tersini yapıyordu.

Naip Lord Lytton, artık gerçeğin tamamen farkındaydı ve Şir Ali'nin aleni ikiyüzlülüğüne öfke duyuyordu. İki ülke arasındaki ilişkileri görüşmek üzere bir Britanya heyetini kabul etmeyi tekrar tekrar reddetmiş olan emir, şimdi gizlice bir Rus heyetini ağırlıyordu. Naibin tam olarak değerlendiremediği, Rusların, en sevdiği oğlunun ölümü nedeniyle derin bir keder içindeki Afgan hükümdara uyguladıkları baskının derecesiydi. Kaufman emiri, Ruslarla bir dostluk antlaşması imzalamadığı takdirde, o tarihte Semerkant'ın koruması altında yaşayan yeğeni ve tahtın rakibi Abdurrahman'ı

aktif biçimde destekleyecekleri konusunda uyarmıştı. Rusya'nın gücünden Britanya'nınkinden daha fazla korkan Şir Ali, istemeye istemeye onlara boyun eğdi. Görevini tamamlayan General Stol-yetov, astlarından bazılarını ayrıntıları halletmek üzere Kabil'de bırakarak, 24 Ağustos'ta, Taşkent'e gitmek üzere şehirden ayrıldı. Yola çıkmadan önce emire hiçbir Britanya heyetini kabul etmemesi de tembihledi ve gerekirse 30.000 Rus askeriyle ona destek olacağı sözünü verdi.

Londra'dan telgrafla onay alan Lord Lytton, şimdi, gerekirse zor kullanarak Kabil'e bir heyet göndermeye karar vermişti. Heyete başkanlık etmesi için seçilen kişi, emirle mükemmel şahsi ilişkileri olduğu bilinen ve eski bir sınır subayı olan General Sir Neville Chamberlain'di. Ona, kıdemli bir siyasi subay olan Binbaşı Louis Cavagnari ile Kılavuz Alayı'ndan 250 muhafız eşlik edecekti -giden asker sayısı, General Stolyetov'la birlikte gidenlerin sayısına tamı tamına eşitti. 14 Ağustos'ta naip emire yazarak Kabil'e bir heyet gönderme niyetinde olduğunu ve heyetin sınırdan güvenle geçmesinin sağlanmasını talep ettiğini bildirdi. Mektuba cevap gelmedi. Bunun üzerine, Chamberlain'e Hayber Geçidi'nin girişine doğru ilerleme emri verildi. Binbaşı Cavagnari oradan, küçük bir muhafız grubu eşliğinde en yakın Afgan karakoluna geçti ve ülkeye girmek için izin istedi. Ama karakol komutanı subay, gerekirse silah gücüyle heyetin ilerlemesine karşı koyma emri aldığını ve Cavagnari eski bir dostu olmasa, sınırı izinsiz geçme suçundan, onun ve kafilesinin üzerine çoktan ateş açmış olacağını belirtti.

Emirin ters tepkisine öfkelenen Lord Lytton, daha fazla zaman kaybetmeden derhal savaş ilan etmek için hükümetten izin istedi. Ama Londra, emire son bir ultimatom verilmesi gerektiğine karar verdi. Ultimatomda emir, bir Rus heyetini ağırlarken, bir Britanya heyetini geri çevirme nezaketsizliği nedeniyle 20 Kasım günbatımına kadar özür dilemediği takdirde, derhal askeri operasyonların başlatılacağı konusunda uyarıldı. Bu yetmiyormuş gibi, daha önce Stolyetov'un heyeti konusunda hiçbir bilgisi olmadığını iddia eden Rus Dışişleri Bakanlığı, tatmin edici olmaktan çok uzak bir açıklama yaparak, kendilerinininkinin sadece bir nezaket ziyareti olduğu-

nu ve bunun, daha önce defalarca vermiş oldukları, Afganistan'ın kendi nüfuz alanlarının dışında kaldığı taahhüdüyle hiçbir şekilde çelişmediğini vurguladı. Bu açıklama, Lytton'ın Rusların Afganistan'da çevirdikleri dolaplardan duyduğu korkuyu ya da Britanya'nın aptal yerine konduğu şüphesini hafifletmedi.

Verilen ulti­matomun süresinin dolduğu 20 Kasım gününe gelindiğinde, Şir Ali'den henüz bir cevap alınmamıştı. Ertesi gün, Britanya askeri üç koldan Kabil üzerine ilerlemeye başladı. On gün sonra, emirden Britanyalı bir heyetin gönderilmesini kabul ettiğini bildiren bir mektup geldi. Ama mektupta naibin talep ettiği özür yer almıyordu. Her halükârda artık çok geçti zira İkinci Afgan Savaşı çoktan başlamıştı. Lytton emire kolay kolay unutamayacağı bir ders vermeye, St. Petersburg'a da Britanya'nın Afganistan'da hiçbir rakibi hoş görmeyeceğini göstermeye kararlıydı.

XXIX

Bala Hisar'da Kan Banyosu

Alelacele toplanan 35.000 kişilik Britanya kuvvetinin üç noktadan Afganistan sınırını geçmesiyle, olaylar hızla gelişti. Britanya kuvvetinin ilk hedefi Hayber Geçidi, Celalabad ve Kandahar'ın ele geçirilmesiydi ve kısa ama çok sert geçen birkaç çarpışmadan sonra bu hedefe ulaşıldı. Britanyalıların saldırdığını öğrenen emir, hemen General Kaufman'a dönüp ondan vermeyi vaat ettiğine inandığı 30.000 askeri acilen göndermesini talep etti. Ama dehşet içinde, generalden kış ortasında bunun söz konusu olamayacağı cevabını aldı; bunun yerine, ona istilacılarla kendi barışını yapması tavsiye ediliyordu. Britanyalılar Kalküta'dan yeni emirlerin gelmesini beklerken ve bu arada mevzilerini tahkim ederken, çaresizlik içindeki emir St. Petersburg'a şahsen gidip çardan ve diğer Avrupalı güçlerden yardım rica etmeye karar verdi. Ama önce, ev hapsinde tuttuğu büyük oğlu Yakub Han'ı salıverip yerine naip atayarak, Britanyalılarla uğraşma işini ona bıraktı. Ardından, General Stol-yetov'un heyetinden geride kalan son Rus subayını da yanına alıp kuzeye doğru yola çıktı.

Ama Rus sınırına ulaştığında, Kaufman'ın emriyle ülkeye girmesine izin verilmedi. Kaufman'ın onu imzalamaya ikna ettiği dostluk antlaşması buraya kadardı. Ruslar tarafından yüzüstü bırakılan ve Britanyalılarla savaşta olan talihsiz Şir Ali'nin yüzünü dönebileceği kimse kalmamıştı. Cesareti ve kalbi kırılmış halde, yemek yemeyi ve ilaç almayı reddederek, Şubat 1879'da Belh'te son nefesini verdi. Bundan birkaç gün sonra, Britanyalılar Yakub Han'dan bir haber aldılar; mesajda, babasının "hayat donundan çıktığı, Ulu Davetçi'nin çağrısına uyduğu ve İlahi Mağfiret diyarına koştuğu"nu belirtmişti. Uzun yıllar babasına muhalefet etmiş Yakub Han'ın tahta çıkması, iki tarafa da durumu yeniden değerlendirmeye şansını verdi. Çok geçmeden, yeni emirin reislerin pek çoğundan samimi bir destek görmediği, babasının inatla karşı çıktığı müzakereleri sürdürmeye de bu nedenle istekli olduğu Britanyalılar için açıklık kazandı.

Babasının ölümü nedeniyle Britanya hükümetinin baş sağlığı dileklerini iletmek için Yakub Han'a bir taziye mektubu yazan Cavagnari, bunun ardından, savaşın sona erdirilmesi ve Britanya askerlerinin emirlik topraklarından çekilmesi için koşullar öneren bir mektup daha yazdı. Koşullar epeyce sertti ve emirin Afganistan'ın dış politikasının dümenini Londra'ya teslim etmesini, Kabil'de ve diğer şehirlerde Britanya heyetlerinin bulundurulmasına razı olmasını ve Hayber Geçidi de dahil Hindistan sınırına yakın bazı toprakların Britanya'ya bırakılmasını içeriyordu. Aslında, Britanyalı komutanlar yerel aşiretlerin şiddetli direnişi, sert kış koşulları, yaygın hastalık ve ulaşım güçlükleri nedeniyle ilerlemeyi zor gördüklerinden, istila harekâtı neredeyse durmuştu. Ama emir, baharın gelmesiyle Hindistan'dan takviye gören istilacıların Kabil'e ulaşmasının sadece bir zaman meselesi olacağının farkındaydı. Bu nedenle, uzun ve sıkı pazarlıklardan sonra Britanya'nın taleplerinden çoğunu kabul etti. Bunun karşılığında, Ruslara ya da açgözlü komşusu İrana karşı korunma güvencesi ve yılda 60.000 sterlinlik bir para yardımı elde etti.

Antlaşma bizzat emir tarafından, talihsiz Kabil garnizonundan hayatta kalanların 40 yıl önce Afganlara karşı kahramanca son bir

direniş sergilediği Gandamak köyünde imzalanmıştı. Yakub Han ve başkomutanı düşüncesizlik edip köye, üzerlerinde Rus üniformalarıyla gelmişlerdi. 26 Mayıs'ta imzalanan antlaşma Afganların büyük çoğunluğunu öfkelenirdi. Bilinen adıyla Gandamak Antlaşması'na göre Sir Alexander Burnes ve Sir William Macnaghten'in o feci 1841 kışında orada öldürülmelerinden sonraki süreçte, Cavagnari şehrin, ilk Britanyalı sakini olarak Kabil'e gidecekti. Lord Lytton elde edilen neticeden çok memnundu. Kararlı hareket edilmesi amaçlanan sonuçları vermişti; bunlara, Kabil'deki son Rusların da şehirden ayrılması ve Kaufman'ın vaatlerinin hiçbir kıymetinin olmadığına Afganlara kanıtlanması da dahildi. Londra'da ve Kalküta'da herkes çok memnundu. Orta Asya ve Hindistan konularını çok yakından takip eden Kraliçe Victoria, Çar Aleksandr'ın bu şekilde köşeye sıkıştırılmış olmasından özellikle hoşnuttu. Babası Napoléon'un generallerinden olan, günün en önde gelen sınır subayı olduğu söylenebilecek Cavagnari'ye, müzakereleri son derece başarılı bir şekilde yürütmesinin mükâfatı olarak sir unvanı verildi; bu unvan ona, Yakub Han'ın sarayında üstleneceği nazik rol için gereken statüyü de sağlayacaktı. Ama binbaşının kaypaklıklarıyla nam salmış Afganlarla vardığı anlaşmadan herkes o kadar umutlu değildi. Bazıları, emirin Britanyalıların taleplerine çok kolay teslim olduğunu düşünüyordu. Kabil'deki benzer Rus entrikalarından sonra Hindistan'ın Afganistan'ın işlerine son müdahalesinin ardından yapılan kalleşliği, özellikle de bunun sonucunda yaşanan felaketi hatırlıyorlardı. Cavagnari'nin atandığını duyan eski naip Sir John Lawrence, "Hepsi öldürülecek" demişti. Ama genel sevinç sarhoşluğu içinde böyle uyarılara aldırış eden olmadı.

Sir Louis Cavagnari, Kabil'e gitmek üzere yola çıkışından önceki gece, Victoria Haçı sahibi General Sir Frederick Roberts tarafından yemeğe davet edilmişti. General de seferin başarısındaki payı nedeniyle sir ilan edilmişti ama heyetin gönderilmesi konusunda kafasında ciddi soru işaretleri vardı. Niyeti, Cavagnari'nin ve küçük kafilesinin sağlığına ve şerefine kadeh kaldırmaktı ama güvenliklerinden duyduğu korku nedeniyle bunu bir türlü yapamamıştı. Ertesi gün, onları yola çıkarken görecekti. Sonradan,

“Cavagnari’yle vedalaşırken içim daraldı. Aksi istikametlerde birkaç metre yürümüştük ki ikimiz de arkamıza döndük, tekrar birbirimize doğru ilerledik, bir defa daha el sıkıştık ve bir daha görüşmemek üzere ayrıldık” diye yazacaktı. Dostlarının ve meslektaşlarının korkularına rağmen, Cavagnari çıkabilecek her türlü güçlüğü üstesinden gelebileceğinden emindi. Nitekim kendi önerisiyle, yanına sadece tamamı Kılavuz Alayı’ndan 50 piyade ve 25 süvariden oluşan küçük bir muhafız birliği aldı. Bunlara, Hayber Geçidi’ni ele geçirmek için yapılan son savaşta Victoria Haçı’nı kazanan Üsteğmen Walter Hamilton komuta ediyordu. Cavagnari’nin kendi kadrosu ise başka iki Avrupalıdan, bir sekreter ile bir Hindistan Ordusu subayından oluşuyordu.

Heyet, olaysız bir yolculuğun ardından 24 Temmuz 1879’da Afgan başkentine ulaştı. Gergin ortama rağmen iyi karşılanmışlardı. Cavagnari başkente fil sırtında taşınırken, toplanan selam atışları yapılmış ve bir Afgan askeri bandosu “Tanrı Kraliçe’yi Korusun”u çalmaya çalışmıştı. O ve kafilesi daha sonra, Bala Hisar surlarının içinde, emirin sarayının yakınlarında onlar için hazırlanmış Rezidans’a götürülmüşlerdi. Birkaç hafta her şey yolunda gitti ama ardından, Cavagnari büyük bir Afgan birliğinin, Herat’a yaptığı bir görev gezisinin ardından Kabil’e geldiğini rapor etti. Bunların, üç aydır maaşlarını almadıkları için son derece hoşnutsuz, Britanya heyetini başkentte görmekten dolayı da öfkeli oldukları söyleniyordu. Afgan devlet görevlileri Cavagnari’ye ve arkadaşlarına, olayların çıkması beklendiğinden kesinlikle Bala Hisar’dan dışarı adım atmamalarını salık vermişlerdi. Ama o gene de 2 Eylül’de, “Her şey yolunda” sözcükleriyle biten bir mesaj yolladı. Bu heyetten alınan son mesaj olacaktı.

Kalküta endişe içinde Kabil’den yeni bir haber gelmesini beklerken, St. Petersburg, kendi heyetinin Afganistan’dan alelacele ayrılışının ve Osmanlı’yla yapılan son savaşın hüsrana yaratan sonucunun ardından, Orta Asya’da kendi *amour propre*’unu [izzetinefis] onarma çabası içindeydi. Tek hayal kırıklığı da bunlar değildi. Rusların onca zamandır gözünün olduğu Kaşgar, aniden,

Sincan'ın kalan kısmıyla birlikte yeniden Çin hâkimiyeti altına girmişti. İmparator, bu girişimi yıllarca erteledikten sonra, niha-yet Yakub Beg'e karşı harekete geçerek, kaybettiği toprakları geri alma emriyle batıya büyük bir ordu göndermişti. Kendi mahsul-lerini ekip biçerek dura kalka ilerleyen bu kuvvet, hedefine ancak üç yılda ulaşacaktı. Çinlilerin yaklaştığını duyan Yakub Beg, hız-la 17.000 kişilik bir ordu topladı ve düşmanın karşısına çıkmak üzere doğuya doğru yola çıktı. Ama bu defa karşındakiler dişine göre değildi. Ordusunun bozguna uğramasının ardından Kaşgar'a kaçmak zorunda kaldı. Orada Mayıs 1877'de ölmesi, tebaasına rahat bir nefes aldırdı. Bazıları kalp krizinden öldüğünü, bazıları zehirlenerek öldürüldüğünü söylüyordu. Gerçek ne olursa olsun, o yılın Aralık ayına gelindiğinde, Kaşgar gene güvenli bir şekilde imparatorun elindeydi ve üç güçlü imparatorluk –Britanya, Rusya ve Çin– şimdi Pamirler üzerinden karşı karşıya gelmişti. Rusya'nın elinde sadece Hi ve başlıca kenti Kulca kalmıştı.

Kaşgar'ın avuçlarından kayıp gitmesi Ruslar, özellikle de çarın Orta Asya imparatorluğunun mimarı Kaufman için herhalde ağır bir darbe olmuştu. Ama bunun arkasından daha da kötüsü gelecekti. Osmanlı'yla yapılan son savaş sırasında, Kaufman'ın yeni genişleme planları bir süreliğine askıya alınmış, general de enerjisini istila kuvvetini Hindistan üzerine yürüme üzere hazırlamaya vermişti. Ama gene de en azından Londra'da ve Kalküta'daki şahinler için, Rusların Orta Asya'daki emellerinin henüz tatmin olmaktan uzak olduğu açıktı. Burnaby'nin fark ettiği gibi, son kurmay haritalarının çarın buradaki topraklarının güney sınırlarını göstermesi manidardı. Gerçekten de Britanya'yla mevcut savaş tehdidi zayıfladığında, yeni hamlelerin planlanmakta olduğu açığa çıktı. 1878 sonbaharında Taşkent'ten yola çıkan Albay N. L. Grodekov adında bir Rus kurmay subayı, Semerkant ve Kuzey Afganistan üzerinden Herat'a giderek, dikkatle bu rotanın haritasını çıkardı. Herat'ta, şehrin savunma sistemini etraflıca inceledi ve dönüşünde şehir sakinlerinin Rus hâkimiyetine girmek için istekli olduklarını rapor etti. Bu sırada, başka Rus askeri kâşifleri de Karakum Çölü'nün ve Pamirler'in haritasını çıkarmakla meşguldüler; daha do-

ğuda ise Albay Nikolay Prejevalskiy, yanında Kazak muhafızlarla, kuzeyden Tibet'in başkenti Lhasa'ya ulaşmaya çalışıyordu.

Rusların yeniden başlattıkları bu faaliyetler, Hindistan'ın savunmasından sorumlu olanların huzurunu artıracak türden işler değildi. Sonra, 9 Eylül 1879'da, St. Petersburg Orta Asya'da, dört yıl önce Hokand'ın ilhakından sonraki ilk ileri hamlesini yaptı. Ruslar bu defa Karakum Çölü'nün güneyinde, Hazar Denizi ile Merv'e aşağı yukarı eşit mesafedeki büyük Türkmen kalesi Göktepe'ye saldırdılar. Amaçları bu yabanıl ve kanun tanımaz bölgeyi fethederek, Krasnovodsk'tan Merv'e kadar uzanan güney kanatlarını sağlama almak ve günü geldiğinde bölgeyi Buhara, Semerkant ve Taşkent'e bağlayacak bir demiryolu inşa etmektir. Ama lidersiz ve talimsiz aşiret üyelerinden oluşan çapulcu ordularıyla savaşmaya alışkın olan Ruslar, Türkmenlerin cengâverliklerini hesaba katmamışlardı. İlk önce, muazzam büyüklükteki kerpiç kaleyi teslim almak için topa tuttular. Ama sonra, zafer sabırsızlığı içinde toplarını geri çekip piyadeleriyle hücumla geçtiler. Canları için mücadele eden Türkmenler, sayıca çok üstün oldukları Rusların üzerine atılıp onları kaçmak zorunda bıraktılar. Ruslar peşlerine düşen Türkmenleri güç bela püskürtüp çöl üzerinden Krasnovodsk'a doğru zorlukla kaçabildiler. Bu, 1717'deki talihsiz Hive seferinden beri Orta Asya'da uğradıkları en kötü yenilgiydi. Aynı zamanda, Rusların askeri itibarına indirilen yıkıcı bir darbe de oldu ve kuvvetlere komuta eden general, gözden düşmüş bir halde St. Petersburg'a geri getirildi. Ne var ki o ay gelen kötü haberler Ruslarla sınırlı değildi zira dört gün önce Britanyalılar da bir o kadar telaşlandırıcı haberler almışlardı.

Bu haberleri ilk duyan, Şimla'daki Sir Frederick Roberts oldu. 5 Eylül sabahı erken saatlerde onu uyandıran karısı, acil bir telgraf getiren bir adamın bunu teslim alacak birini bulmak için evin etrafında dolaştığını söyledi. Roberts zarfı yırtarak açtı. Haber dehşet vericiydi. Cavagnari'nin Kabil'den gönderdiği yerli bir ajan, bitip tükenmiş bir halde sınıra gelerek, Rezidans'ın üç isyancı Afgan alayının saldırısına uğradığını anlatmıştı. Haberci Kabil'den ayrıldığında Britanyalılar hâlâ direniyordu. Başkaca da bir şey bilinmiyordu.

Tam da Roberts'ın korktuğu ve Lawrence'ın uyardığı şey olmuştu. Roberts, Cavagnari'nin gönderilmesini kuvvetle destekleyen ve duyduklarından fena halde sarsılan naibi bilgilendirdikten sonra, Kabil'e en yakın sınır karakollarına telgraf çekerek hiçbir çabadan ya da masraftan kaçınmayıp Afgan başkentinde neler olduğunun öğrenilmesini emretti. Uzun süre beklemesi gerekmedi. Aynı akşam, Rezidans'ın isyancılar tarafından basıldığı ve gözü kara ama umutsuz bir direnişten sonra içeridekilerin tamamının öldürüldüğü öğrenildi.

Gerçekte, saldırı sırasında şehrin başka yerlerinde olan bazı muhafızlar hayatta kalmışlardı ve sonradan, onlardan ve başkalarından alınan bilgilerle heyetin son saatlerinin ayrıntılı bir hikâyesi yazılabildi. Mollaları tarafından kışkırtılan hoşnutsuz askerler, emirden maaşlarını talep etmek için Bala Hisar üzerine yürümüşlerdi. Orada, Kabil garnizonundan silah arkadaşlarını, son seferde kâfir Britanyalıları yenildikleri için yuhalamışlardı. Emir onları yatıştırmak için, geciken bir aylık maaşlarının ödenmesini emretmişti ama bu onları tatmin etmemişti. Sonra, biri, kalan alacaklarını sadece 250 metre ötedeki Rezidans'ta parası olduğu bilinen Cavagnari'den tahsil etmeyi önermişti. Cavagnari onlara bir şey vermeyi kabul etmeyince de binayı taşlamaya başlamışlardı. Başkaları zorla içeri girmeye çalışmış ve muhafızlar üzerlerine ateş açmıştı. İntikam yeminleri eden öfkeli Afganlar, tüfeklerini almak için kışlıklarına koşmuş, sonra da bütün kuvvetleriyle Rezidans'a dönmüşlerdi. Bundan sonra, ne bir kuşatmaya direnebileceği için seçilmiş ne bu şekilde inşa edilmiş binaya topyekûn bir saldırı başlatılmıştı. Anlaşılan o ki Sir Alexander Burnes'ün bundan 40 yıl kadar önce, aşağı yukarı aynı koşullarda katledilmesinden hiçbir ders alınmamıştı. Etrafında, savunmacılara kısa mesafeden ateş açma imkânı veren başka binaların bulunduğu Rezidans, bir avlu duvarının içindeki bir grup bungalovdan oluşuyordu.

Üsteğmen Hamilton'ın komuta ettiği muhafızlar, saldırganları günün büyük bölümünde Rezidans'a yaklaştırmamayı başarmışlardı. Sarayının o kadar yakında olduğu düşünülürse, emirin silah seslerini ve kopan gürültüyü duymamasına imkân yoktu. Ayrıca, acilen destek istemek için sarayına üç haberci yollanmıştı. Bun-

lardan ikisi öldürülmüş ama üçüncüsü saraya ulaşmayı başarmıştı. Yakub Han, müdahale etmek ya da askerlerinin alacaklarını ödemek için hiçbir şey yapmamıştı. Olaylardaki rolü hâlâ belirsiz olmakla birlikte, zincirinden boşanmış askerlerini kontrol altına almaktan aciz olması ve buna kalkıştığı takdirde öfkelerini kendi üzerine çekmekten korkması dışında bir kusuru olduğunu düşündürecek somut bir kanıt yoktur. Bu arada, Rezidans çevresinde çatışma şiddetlenmişti. Saldırganları geri püskürtmek ve ana binanın çevresinde alan açmak için kahramanca bir huruç başlatan Sir Louis Cavagnari öldürülmüştü. Ardından, Afganlar iki küçük saha topu getirip bunlarla yakın mesafeden ateş açmışlardı. Hamilton derhal karşı saldırıya geçmiş ve iki topu da daha fazla zarara yol açmadan ele geçirmişti. Heyetin doktoru, katıldığı bu huruç hareketi sırasında öldürücü bir yara almıştı. Ağır ateş altındaki savunmacılar, birkaç kez denemelerine rağmen, topları saldırganların üzerine çevirebilecekleri bir yere çekmeyi başaramamışlardı.

Şimdi dış binalardan birkaçı alev almıştı; Üsteğmen Hamilton ve hayatta kalan 70 muhafız, buna rağmen saatler boyu Afganlara karşı koymaya devam etmişlerdi. Ama sonunda, saldırganlardan birkaçı merdiven kullanarak, savunmacıların son direnişlerini koymaya hazırlandıkları ana Rezidans binasının çatısına tırmanmayı başarmışlardı. Bunu, göğüs göğse vahşi bir mücadele izlemiş ve çok geçmeden Hamilton ile heyetin sekreteri Avrupalı silah arkadaşının ölmesiyle, geriye hâlâ savaşıyor bir düzine Kılavuz kalmıştı. Afganlar niyetlerinin onlara zarar vermek olmadığını, düşmanlıklarının sadece Britanyalılara yönelik olduğunu söyleyerek, Hintlilerden tüfeklerini bırakıp teslim olmalarını istemişlerdi. Bu çağrıya kulak asmayan Kılavuzlar, bir subaylarının önderliğinde gözü kara son bir huruç hareketi başlatmış ve hepsi bu sırada can vermişti. Sonradan, 12 saat süren savaşta saldırganlardan en az 600'ünün öldüğü belirlenecekti. Resmi soruşturma raporunda, "Hiçbir ordunun ve hiçbir alayın tarihinde, bu küçük Kılavuzlar grubunun gösterdiğinden daha parlak bir başarıya rastlamak mümkün değildir" denmişti. "Onlar eylemleriyle sadece alaylarına değil, Britanya Ordusu'nun tamamına ölümsüz bir şeref bahsettiler." O tarihte

Hintli askerlere Victoria Haçı verilebiliyor olsaydı, çok büyük ihtimalle içlerinden en az biri bununla ödüllendirilirdi. Bu olmamıştı ama Kılavuz Alayı'nın sancağındaki uzun muharebe şeref listesine "Rezidans" ve "Kabil" sözcükleri ilave edilecekti.

General Roberts katliam haberinin teyit edilmesini takip eden birkaç saat içinde, alelacele toplanan bir cezalandırma kuvvetinin komutasını üstlenmek üzere sınıra doğru hareket etti. Aldığı emir, hiç vakit kaybetmeden Afgan başkentinin üzerine yürümekti. Aynı zamanda, başka birliklere de Gandamak Antlaşması'yla Afganlara daha yeni iade edilen Celalabad'ı ve Kandahar'ı tekrar işgal etme emri verilmişti. Bu arada Afgan emiri de naibe derhal bir mesaj yollayıp olanlardan duyduğu derin teessürü dile getirmişti. Ama Britanyalıların başkentine doğru ilerlediğini öğrenince, yolda Roberts'ı durdurup ondan daha fazla ilerlememesini rica etmesi ve heyete yapılan saldırıdan ve Cavagnari ile diğerlerinin ölümlerinden sorumlu olanları şahsen cezalandıracağını bildirmesi için başvezirini gönderdi. Ama Roberts onun bunu sırf ilerlemeyi kış bastırana kadar geciktirmek ve tebaasına direnişi örgütlemek için zaman kazandırmak amacıyla yaptığından emindi. Teklifi için emire teşekkür eden Roberts, "Bu son olanlardan sonra, bir Britanya ordusu Kabil'e yürümedikçe ve orada siz Zat-ı âlilerinin de desteğiyle, bu kadar korkunç ve alçakça bir eylemin hak ettiği türden cezası verilmediği takdirde, büyük Britanya milletinin asla tatmin olmayacağını hissediyorum" diye karşılık verdi. Böylece, naibin emrettiği gibi, ilerleme "siz Zat-ı âlilerinin şahsi güvenliğini sağlamak ve Zat-ı âlilerinin başkentinde huzuru ve asayişi yeniden tesis etmesine yardımcı olmak üzere" devam edecekti.

Çok az direnişle karşılaşan Roberts, Ekim başında Kabil'e ulaştı. Neredeyse ilk işi, Cavagnari'nin ve adamlarının öldükleri yeri ziyaret etmek oldu. "Rezidans'ın kurşunlarla kalbura dönmüş duvarları, bunun kararlaştırılmış bir saldırı olduğunu ve direnişin ne kadar uzun sürdüğünü kanıtlıyordu" diye yazmıştı. "Yerler kan içindeydi ve bir ateşin korları arasında bir yığın insan kemiği bulduk." General, kurbanların başka kalıntılarının bulunması için derhal bir arama yapılmasını emretti ama başka hiçbir iz buluna-

madı. Bir sonraki adım, iki soruşturma komisyonunun kurulması oldu. Komisyonlardan biri emirin katliamda gerçekten de bir rolü olup olmadığını saptayacak, diğeri ise elebaşlarını ve başlıca katılımcıları tespit edecekti. Heyetin başına gelenlere “suç oluşturacak şekilde tarafsız” kalmakla itham edildiği halde, Yakub Han’ın katliamdaki rolüyle ilgili soruşturmadan sonuç çıkmayacaktı. Ama o bu arada, Afganistan’ı yönetmeye çalışacağına Britanya tarafında basit bir bahçıvan olmayı tercih edeceğini söyleyerek tahttan çekildiğini ilan etmişti. Sonunda, suçsuz olduğu varsayılarak ailesiyle birlikte Hindistan’a sürgüne gönderildi.

Roberts katilleri adalet önüne çıkarma çabaları kapsamında, suçluların tespitini sağlayacak bilgileri getirenlere mükâfatlar verileceğini duyurdu. Bu, kaçınılmaz olarak, bazılarını eski hesapları görmeleri için davetiye çıkardı. Sonuçta, suçlananların bir kısmı çok şüpheli kanıtlarla mahkûm edildi. Ama Cavagnari’nin kesik başını zafer havasıyla şehirde dolaştıran Kabil şehremini gibilerinin gerçekten suçlu olduğuna şüphe yoktu. Toplamda 100’e yakın Afgan asıldı; idam sehpaları Roberts’ın mühendisleri tarafından Bala Hisar’ın içine, Cavagnari’yle silah arkadaşlarının hayatları için umutsuzca savaştıkları noktaya tepeden bakan bir yere kurulmuştu. İdamların gerçekleştirildiği sabah, Britanya askerleri tüfeklerini mahkûmların üzerine dikmiş elleri tetikte beklerken, büyük bir kalabalık öfkeli bir sessizlik içinde, çevredeki sur duvarlarından ve çatılardan aşağıyı seyretti. Kılavuz Alayı’ndan bir subay, “Harabeye dönmüş Rezidans’ın karşısında tüyler ürpertici uzun bir darağacı sırası uzanıyor. Bunların altında, sıkı bir şekilde korunan, elleri ve ayakları bağlı mahkûmlar dizili. Bir işaret veriliyor ve darağaçlarının her birinden, az önce insan olan bir şey sallanıyor. Bunlar, asılı oldukları yerden alçaklıklarının geçtiği sahneye bakan elebaşları” diye yazmıştı.

Hindistan’da, Roberts’ın yöntemlerinin sertliği konusunda şiddetli bir tartışma başladı ve generalin kendisi de geniş bir kesim tarafından eleştirildi. Aslında, ona merhametsizce hareket etmesini Lord Lytton söylemiş, yola çıkmadan önce de şöyle akıl vermişti: “Bir naibin yapıldığında onaylayıp savunabileceği ama yapılması için emir vermeyeceği şeyler vardır.” Lytton, Kabil’i yakıp yerle

bir etmeyi bile düşünmüş ama sonradan bu fikirden vazgeçmişti. Roberts'ı ilk eleştirenlerden biri de "O suçluluk düzeylerine karar verirken pek çok masum insanın asılmış olması esef vericidir" diye yazan *The Times of India*'ydı. Gene saygın bir gazete olan *Friend of India* ise dört gün sonra şöyle yazmıştı: "General Roberts'ın Avrupa'nın nazarında adalet konusundaki şöhretimizi alçaltarak, bize ciddi bir ulusal zarar vermiş olmasından korkuyoruz." Başka gazeteler de Roberts'ın -aralarından birinin sözcükleriyle- "nefret tohumları ektiği" uyarısında bulunmuştu. Bela gelmekte kesinlikle gecikmeyecekti. O yılın Noel'inde yaşanacaklar, Kabil'deki Britanya garnizonunu ciddi biçimde tehdit ettiği gibi, uğursuz bir şekilde, Alexander Burnes'ün 1841'de öldürülmesini takip eden olayları hatırlatıyordu.

Britanyalılara besledikleri nefretin kışkırttığı, muhtemelen de 20.000 kişilik bir Rus kuvvetinin destek için yolda olduğu haberinin cesaretlendirdiği birtakım aşiretler kuzey, güney ve batı yönlerinden Kabil'e doğru ilerlemeye başlamışlardı. Başlarını, kâfir istilacılara karşı cihat çağrısında bulunan, 90 yaşında Müslüman bir din adamı çekiyordu. Bu tehdidi öğrenen Roberts, Afganları Kabil üzerine saldırmak için kuvvetlerini birleştirmeden önce dağıtarak durdurmaya karar verdi. Roberts mesleki kifayetsizliği ve ertelemeciliğiyle 1842 felaketine yol açan yaşlı General Elphinstone'un tersine, Hint Ayaklanması sırasında Victoria Haçı'nı kazanmış, üstün yetenekli muharip bir askerdı (bazıları Wellington'dan* beri gelmiş geçmiş en iyi asker olduğunu söylüyordu). Bununla birlikte, ilk başta, ilerleyen düşmanın sayısal gücünü ciddi biçimde eksik tahmin etti ve bunun sonucunda onları yenip dağıtmayı başaramadı. Bu arada, Bala Hisar'da meydana gelen ve kalenin bir kısmını yıkan nedeni belirsiz bir dizi patlamanın ardından, 6.500 kişilik Britanya garnizonu, Şir Ali'nin başkentini hemen dışında kendi askerleri için inşa ettirdiği kışlalara yerleştirilmişti. Britanyalılar Aralık 1879'da, 100.000 kadar silahlı aşiret üyesinden oluştuğu söylenen birleşik Afgan kuvvetlerinin saldırısına burada hazırlandılar.

Waterloo Savaşı'nda (1815) Napoléon'u bozguna uğratan Britanyalı general. -ç.n.

Ama bu defa, Afganların ezici sayısal üstünlüğüne rağmen, kozların çoğu Roberts'ın elindeydi. Askerleri hem daha eğitimli ve tecrübeliydi hem kuyruktan dolma son model tüfeklere ve Britanya mevzilerine yaklaşan herkese karşı öldürücü bir ateş açabilmelerini sağlayan Gatling marka iki mitralyöze sahiplerdi. Roberts'ın ayrıca bir düzine 9 librelik top ile sekiz adet 7 librelik dağ topu vardı; Afganların ise hiç topu bulunmuyordu. Dahası, Roberts dört ay yetecek mühimmata sahipti ve uzun Afgan kışı boyunca ihtiyaçlarını görecektik kadar yakacak ve yiyecek stoklamıştı. Düşmanın gece herhangi bir avantaj elde etmesinin önüne geçmek için bütün kırsal alanı aydınlatabilecek işaret fişeklerine de sahipti. Son olarak, casuslarından biri sayesinde Afganların ne zaman ve nasıl saldırmayı planladıklarını öğrenmişti. Britanya garnizonunun tamamı 23 Aralık gününün ilk saatlerinde, işte böyle ayakta ve parmakları tetikte, çevre ovanın karanlığını gözlüyordu.

Sonra, gün doğmadan bir saat önce, başlarını *gazi* denen Müslüman intihar komandolarının çektiği aşiret üyeleri, ansızın, çılgınlıkla atarak Britanya mevzilerine dalga dalga saldırmaya başladılar. Roberts toplam sayılarının 60.000 kadar olduğunu tahmin etmişti. Toplarının fırlattığı işaret fişekleri savaş meydanını aydınlatıyor, Afganları sersemletiyor ve üzerlerindeki beyaz cübbeler ve sarıklarla Britanya piyadesi ve topçusu için kolay birer hedef haline getiriyordu. Saldıran Afganlar bir ara, sırf sayısal üstünlükleri sayesinde, çevre duvarına tehlikeli bir şekilde yaklaşmayı başardılar ama duvarı aşamadan geri püskürtüldüler. Afganların ölümlerinin Britanya mevzilerinin etrafına öbek öbek yığıldığı dört saat süren amansız ve kanlı bir savaştan sonra, saldırı şiddetini kaybetmeye başladı. Hiçbir zafer umudu kalmadığını anlayan aşiret üyeleri sınışımaya başladılar. Sonunda, Roberts'ın süvarilerinin peşlerine düştüğü kalan aşiret üyeleri de dönüp tepelere doğru kaçtılar. Öğlen olduğunda muharebe sona ermişti. Afganlar en az 3.000, Britanyalılar ise sadece beş kayıp vermişlerdi.

Ne var ki başkent için verilen mücadele kesinlikle kazanılmış olsa bile, savaşın bitmesine daha çok vardı. Britanyalılar Afganistan'da kaldığı ve ülkenin başında bir hükümdar bulunmadığı sü-

rece barışın yeniden sağlanması uzak ihtimaldi. Britanya'nın Afganistan'ı, Hindistan'a yönelik bir Rus istilasına karşı bir kale olarak görebilmesi de aynı derecede zordu. Lytton'ın yapmayı başardığı tek şey, tek tek her Afgan'ı Britanyalılara karşı seferber etmek olmuştu. Naip bundan sonra ne yapacağını bilemiyordu. Tam bu sırada, tamamen beklenmedik bir yerden bir çözüm olasılığı belirdi.

* * *

Büyük Dost Muhammed Han'ın torunu ve merhum Şir Ali'nin yeğeni Abdurrahman, 12 yıldır General Kaufman'ın himayesi altında Semerkant'ta sürgünde yaşıyor ve çardan maaş alıyordu. Dedesinin ölümünün ardından, meşru vârisi olduğu tahtı Şir Ali'ye karşı kaybedince, Afganistan'ı terk etmek zorunda bırakılmıştı. Şir Ali'yi az çok avcunun içinde tuttuğundan emin olan Kaufman (Roberts'in Kabil'de bulduğu evrak öyle düşündüğünü göstermişti), durumun olduğu gibi kalmasından son derece hoşnuttu. Ama Şir Ali'nin ölümü ve Britanyalıların Afganistan'a yönelik yeni saldırgan politikası her şeyi değiştirmişti. Kaufman açıkça, Britanyalılar bunu yapmadan önce, tahta kendi adayını oturtabilmek niyetiyle, Abdurrahman'ı hemen ülkesine dönüp doğuştan kazandığı hakkı talep etmeye zorladı. Böylece, Abdurrahman Şubat 1880'de son model Rus silahları taşıyan küçük bir destekçi grubunun refakatinde (kendisine tabii ki gerekirse daha fazla destek sağlanacağı da vaat edilmişti) Ceyhun'u geçip Afganistan'ın kuzeyine girdi.

Abdurrahman'ın ilerlediği haberi çok geçmeden Kabil'deki Roberts'a ulaştı. Bunu, güneye doğru ilerlerken kuzeyli aşiret üyelerinin hızla onun sancağı altında toplandıklarını bildiren raporlar izledi. Tahtın bu yeni talibinin aniden sahneye çıkışı, Londra ve Kalküta'da bazı hızlı düşünceler geliştirilmesine yol açacaktı. Zira tam bu sırada, iki şehirde de Afganistan'ın geleceği konusunda acil tartışmalar yürütülüyordu. Yol açacağı muazzam can kayıpları ve masraflar nedeniyle, kalıcı işgal seçeneği tamamen bir yana bırakılmıştı. Varılan mutabakat ülkenin parçalanması ve bu şekilde, Rusların ya da olası başka bir düşmanın ülke üzerinde kontrol sağlamasının zorlaştırılması yönündeydi. Ama bundan önce, Britanya garnizonu geri çekildiğinde Afganistan'ı kimin yönetece-

ğine hemen karar verilmesi gerekiyordu. Bu iş halledilene kadar General Roberts ile askerlerinin orada kalmaları gerektiği açıktı; haddi zatında, o zamana kadar ülkeyi yöneten Roberts olacaktı. Kaufman'ın Abdurrahman kartına oynadığı açıktı: Son derece yetenekli ve epeyce popüler olduğunu bildiği Abdurrahman, sonunda Britanyalıların ülkeden çıkarılmasını sağlayacak bir destek elde edecekti. Bu da Afganistan'ı ya da her halükârda ülkenin büyük bir bölümünü Rusya'ya bağımlı bir ülke haline getirecekti. Ya da Kaufman böyle düşünüyor olmalıydı.

Ne var ki Britanyalılar bu sefer Afganistan konusunda nadir bir hayal gücü sergilediler. Görünüşe göre, Abdurrahman Rusya'nın mahmisiydi ve taht üzerindeki hak iddiası Hindistan'ın güvenliği için ciddi bir tehdit oluşturunuyordu. Ama onun özünde, Rus ya da Britanya yanlısı değil, Afgan yanlısı olma ihtimalinin daha yüksek olduğu düşünüldü. Bu durumda, Britanyalıların onun emirlik üzerindeki hak iddiasına karşı koymak yerine, bunu kabul etmeleri ve bu şekilde Kaufman'ın önüne geçmeleri daha iyi olabilirdi. Dahası, Abdurrahman hakkında bilinenlerden, bu kavgacı halkı birleştirmek ve yönetmek için gerekli kişilik özelliklerine sahip tek Afgan liderin o olduğu anlaşılmıştı. Üstelik seleflerinin, bol keseden dağıtılan vaatlere rağmen Ruslar tarafından defalarca yüzüstü bırakıldığını gördüğünden, gelecekte korunma talebi ya da başka destekler için yüzünü Britanyalılara dönmeyi bile tercih edebilirdi. Dolayısıyla, tahtın Abdurrahman'a teklif edilmesine karar verildi. Bunu görüşmeler izledi ve bir anlaşmaya varıldı. Buna göre, Britanyalılar yerlerine tek bir Müslüman temsilci bırakarak Kabil'den çekileceklerdi. Abdurrahman bunun karşılığında Britanya dışında hiçbir yabancı güçle ilişki kurmamayı kabul etti. Britanyalılar da onun yönettiği hiçbir toprak parçasına müdahale etmeme taahhüdünde bulundular. 22 Temmuz 1880'de, Kabil'in kuzeyinde düzenlenen özel bir *durbarda*, 40 yaşındaki Abdurrahman emir ilan edildi ve bundan kısa bir süre sonra merasimle başkentine girdi. Zorlu ve yetenekli bir hükümdar ve Britanyalılar için güvenilir ama kesinlikle çanak yalamayan bir komşu olduğunu kanıtlayacaktı.

Ama Abdurrahman'ın kendi konumu henüz hiç sağlam değildi. Sadece Kabil bölgesi ve kuzeyin bazı kesimleri kontrolü altında idi. Afganistan'ın kalan kısmı hâlâ karışıklık içindeydi zira tahta onun çıkmasına karşı olanlar vardı. Dahası, tıpkı Şah Şüca gibi Britanyalıların kuklası olmakla ve onların süngülerinin gücüyle iktidarda tutulmakla suçlanmamak için, kendisini tahta çıkaran Britanyalılara dost görünmeye cesaret edemedi. Yıllar sonra, "Dostluğumu açıktan açığa gösteremiyordum çünkü hal-kım cahil ve bağınazdı. İngilizlere herhangi bir meyil göstersem, halkım kâfirlerle elbirliği ettiğim için bana gâvur derdi" diye yazacaktı. Ama elindeki en iyi koz Britanyalıların gidiyor olmasıydı ve halkına bütün yaptığı buymuş gibi göstermekte duraksamadı. Gerçekten de Britanyalılar Kabil'in kontrolünü Abdurrahman'a büyük bir iç rahatlığıyla teslim ettiler. Zira hızla oradan gitmelerini gerektiren iki gelişme olmuştu.

Bunlardan biri, Londra'daki hükümet değişikliği idi. Tory'ler büyük ölçüde Afgan krizini yönetme tarzları yüzünden ağır bir yenilgiye uğramış ve Gladstone'un Liberalleri altı yıl muhalefette kaldıktan sonra bir defa daha iktidar olmuşlardı. Disraeli'nin naipliğe atadığı Lytton, Gladstone'un çok sert eleştirilerinin ardından görevinden ayrılmış, yerine Hindistan Konseyi'nin eski başkanlarından Lord Ripon getirilmişti. Kabil'in boşaltılmasına, daha Tory yönetiminin yenilgisinden önce karar verilmişti ama Liberaller şimdi Disraeli'nin atılım politikalarını tamamen terk etmeye ant içmişlerdi. Gladstone, Roberts'ın Kabil'de ortaya çıkardığı, Kaufman'ın çevirdiği entrikalarla ilgili suçlayıcı kanıtlara rağmen, Hindistan'a yönelik Rus tehdidinin büyük ölçüde abartıldığı inancındaydı. Ona göre, atılım politikaları Rusları böyle davranmaya kıskırtmaktan ya da panikletmekten başka bir işe yaramamıştı. Gladstone, Kaufman'ın Şir Ali'yle gizli yazışmalarının ya da imzaladıkları antlaşmanın ayrıntılarını açıklamayı da reddetti zira bunun İngiliz-Rus ilişkilerinin sakinleştiği bir sırada ortalığı gereksiz yere karıştıracığı düşüncesindeydi. Bu belgeler bir yıl sonra Tory yanlısı *The Standard* gazetesinde yayımlandığında etkilerini büyük ölçüde kaybetmişlerdi.

Roberts ve askerlerinin Kabil'den ayrılmasının birincisinden çok daha acil olan diğer nedeni, Abdurrahman'ın emir ilan edilmesinden tam altı gün sonra Kandahar'dan onlara ulaşan korkunç bir haberdir. Olay, o sırada Abdurrahman'ın kuzeni ve tahtın rakibi Eyüb Han tarafından yönetilen Herat'ta baş göstermişti. Eyüb Han, amacının kâfir Britanyalıları Afganistan'dan sürmek, ardından da tahtı kuzeninin elinden almak olduğunu ilan etmişti. 1880 Haziranı'nın sonlarına doğru, 8.000 kişilik bir piyade ve topçu kuvveti eşliğinde Kandahar'a doğru yola çıktı ve yolda topladığı destekçilerin de yardımıyla küçük bir Britanya garnizonunu işgal etti. Bu beklenmedik ilerlemenin haberi Kandahar'a ulaştığında, 2.500 Britanyalı ve Hintli asker hanın yolunu kesmek üzere hemen batıya doğru gönderildi. Ama istihbarat bilgileri çok sınırlıydı ve ne Eyüb Han'ın kuvvetlerinin ne kadar yaman olduğu ne modern toplara sahip oldukları tam anlaşılabildi. Daha da kötüsü, Abdurrahman'a sadık oldukları varsayılan, Britanya birliklerine takviye olarak gönderilmiş yerel Afgan askerleri, firar edip ilerleyen orduya katılmaya başladılar. Eyüb Han'ın kuvvetlerinin sayısı artık en az 20.000 kişiye ulaşmıştı.

Muharebe Kandahar'ın 65 kilometre batısındaki açık düzlükte, kerpiç evlerden oluşan küçük Mayvand köyünde gerçekleşti. Britanya kuvvetine komuta eden Tuğgeneral George Burrows'a, Eyüb Han'ın askerleriyle savaşa ancak "kendisinde bunu yapacak gücü görüyorsa" girme emri verilmişti. Ama düşmanın gücünü idrak edemeyen ve her durumda, Britanya askerlerinin üstün taktikler ve silahlarla çok daha büyük bir Afgan ordusunu her zaman yenebileceğine inanan general saldırmaya karar verdi. Hatasını fark ettiğinde iş işten geçmişti. Sonuç Britanyalıların Asya'da uğradıkları en kötü yenilgilerden biri oldu. Eyüb Han modern savaş usulleri konusunda bilgili ve yetenekli bir komutandı. Burrows'un aksine, bundan önce pek çok çarpışmaya girmişti ve bu tecrübesini, savaş başlamadan bölgedeki bütün yükseltileri hızla ele geçirerek kendi avantajına kullandı. Dahası, topçusu o kadar eğitimliydi ki Britanyalılar sonradan, ısrarla aralarında Rusların bulunduğunu iddia ettiler.

Sıcaktan ve susuzluktan kavrulan, sayıca yetersiz, manevra kabiliyeti ve silah gücü zayıf Britanyalı ve Hintli askerler gene de muhteşem bir şekilde savaştılar. Savaşın büyük bölümü göğüs göğse cereyan etti. Afganlar sakallarından yakalanıp Britanya süngülerinin üzerine çekilirken, başkaları mühimmat sıkıntısından, taşla tutulmak suretiyle püskürtüldü. Sonunda, karanlıktan yararlanarak, çarpışa çarpışa Kandahar'a geri çekilme emri verildi. Ordudan geriye kalan darmadağın olmuş askerler, Kandahar'a ulaşmış garnizondakilere şoke edici haberi verdiklerinde, Burrows yaklaşık 1.000 askerini kaybetmişti. Bu arada, Mayvand çevresindeki düzlükte beş kat daha fazla ölü ve can çekişen düşman askeri bırakmışlardı. Kendi ölümlerini gömen (Britanyalıların cesetlerini ise akbabalara terk eden) Eyüb Han, şimdi dikkatini Kandahar'ı ele geçirmeye vermişti. Garnizon derhal kuşatmaya karşı hazırlıklara başladı. İçeriden kalleşlik edilmesi riskine karşı, ilk iş olarak, savaştaki bütün Afgan erkeklerinin şehirden sürülmesine karar verildi. Bu sert karar uyarınca 3.000 savunmacı, 12.000'den fazla Afgan erkeğini, pek çoğunun başına silah dayamak suretiyle şehirden çıkardı.

Hindistan'da felaketten ilk kez, Şimla'daki telgraf operatörü, acil durum işareti olan hattı açık tutma sinyalini aldığı anda haberdar olundu. Birkaç saniye sonra da Kandahar'dan acı haber geldi. "General Burrows'un kuvvetinin mutlak yenilgisi ve bozgunu. Ağır asker ve subay kayıpları." Mesajda, hayatta kalanların arasından hâlâ şehre gelen küçük gruplar olduğu için henüz toplam ölü sayısının bilinmediği de eklenmişti. Garnizonun askerleri kaleye nakledilmişlerdi ve zafer kazanan, sayıca çok üstün bir düşman gücünün kuşatmasına karşı koymaya hazırlanıyorlardı. Facia haberi Kabil'e ulaştığında, ilk Britanya askerleri Hindistan'a doğru yola çıkmış bulunuyordu. Şehri boşaltma harekâtı derhal durduruldu. General Roberts'ın oradaki zaferinden beri garnizon epeyce takviye edilmişti ve generalin hemen, 10.000 kişilik bir kuvvetin başında, Eyüb Han'ın ordusunu dağıtarak Kandahar'ı kurtarmaya gönderilmesine karar verildi. Yaklaşık 400 kilometrelik cebri yürüyüşün bir ay sürmesi bekleniyordu zira bütün ikmal malze-

melerinin taşınması gerekiyordu ve yol çok çetin ve düşman bir bölgeden geçiyordu. Aslında bu, askerlik tarihinin en hızlı yürüyüşlerinden biri oldu. Piyadeler, süvariler ve hafif topçular, sahra hastaneleri, mühimmat hatta yürütülerek götürülen koyunlardan oluşan saldırı gücü kuşatma altındaki şehre 20 günde vardı.

Yüreklere korku salan Roberts'ın Britanyalıların yenilgisinin intikamını almak için yolda olduğunu duyan Eyüb Han, korkuya kapılarak Kandahar çevresindeki mevzilerinden çekildi. Roberts'a bir mesaj bile yollayarak, kendisini Mayvand'da Britanyalılarla savaşmaya onların zorladığını ileri sürdü ve Britanyalılarla dost olmak istediğini vurgulayıp aralarındaki sorunların en iyi nasıl halledilebileceğini sordu. Ama Roberts'ın ruh hali böyle bir cilveleşmeye müsait değildi. Kandahar'a varışından sonraki birkaç saat içinde, şehrin batısındaki tepelerde kurulan yeni Afgan mevzilerinde keşifler yaptırdı. Ertesi sabah da saldırıya geçti. Afgan topçusu epeyce üstün olmakla birlikte, bu defa iki taraf sayıca eşit güçteydi. Eyüb Han'ın askerleri ilk başta şiddetle direnerek, ilerleyen Britanyalıları ağır bir ateşe tuttular. Ama çok geçmeden, 72. İskoçya Alayı'nın süngüleri ve 2. Gurka Taburu'nun *kukri* denen bıçakları konuşmaya başladı. Öğlen olduğunda, bütün Afgan topları Roberts'ın eline geçmişti ve havanın kararmasıyla birlikte muharebe sona erdi. Britanyalılar toplam 35 ölü verirken, Afganlar muharebe sahasında 600'den fazla ceset bıraktılar ve kaçarken başka pek çok cesedi de yanlarında göturdüler. Roberts hastalık nedeniyle zayıf düşmüş olmasına rağmen, arada gücünü toplamak için şampanya yudumlayarak, bütün operasyona atının üzerinden bizzat komuta etmişti.

Roberts'ın elde ettiği iki parlak zafer sayesinde Britanya'nın askeri itibarı kurtarılmıştı ve Kabil tahtında artık güçlü ve dost bir hükümdar oturuyordu. Hükümetin Afganistan'ı boşaltma kararının önünde artık tek bir engel kalmıştı. O da ihtilafı Kandahar konusuydu. Şehrin Herat'tan Bolan Geçidi'ne uzanan yaklaşma rotasının üzerinde yer aldığını göz önünde bulunduran pek çok kişi, burasının boşatılmaması gerektiğini savunarak, Britanya garnizonu ayrılır ayrılmaz şehre Rus ajanlarının gireceği uyarısını yaptılar. Ruslar Herat'ı ele geçirdiği takdirde, şehrin derhal yeniden işgal

edilmesi gerektiği konusunda herkes görüş birliği içinde olduğu halde, ordu bile bu hususta ortadan ikiye bölünmüştü. Sonunda kabine, Kandahar'ı Abdurrahman'a teklif etmeye karar verdi; kararın gerekçesi, Britanyalıların Afganistan'ın işlerine ne kadar az müdahale ederlerse o kadar az düşmanlık görecekleri, Afganların da tıpkı daha önce Britanyalılara karşı olduğu gibi, Ruslara karşı direnmeye o kadar fazla meyilli olacaklarıydı. Abdurrahman Britanya'nın teklifini kabul etmekte yavaş davrandı ve bunun sonucunda, kuzeni Eyüb Han, Britanyalıların şehri boşaltmasından kısa bir süre sonra Kandahar'ı ele geçirdi. Ne var ki şehri uzun süre elinde tutamadı. Roberts'ın güneye inmek için izlediği rotayı takip eden Abdurrahman, önce Kandahar'ı, sonra da Herat'ı İran'a kaçan rakibinin elinden aldı. Bu iki zafer, Abdurrahman'ı şimdi nerdeyse bütün Afganistan'ın efendisi durumuna getirmişti.

Britanyalılar güçlkle de olsa, Kabil'de Rus nüfuzunun kökünü kazımayı başarmış ve Afganistan'da nihayet, dost bir hükümdarın yönettiği, makul ölçülerde istikrarlı ve birleşik bir tampon devlet kurmuşlardı. Ama kazandıklarıyla uzun süre yetinemeyeceklerdi. Londra Orta Asya'da atılım politikalarını terk etmeye karar vermiş olabilirdi ama St. Petersburg'un kararı kesinlikle bu yönde değildi. Britanya askerlerinin Afganistan'dan ayrılmasını izleyen birkaç hafta içinde, Ruslar bir defa daha harekete geçtiler.

XXX

Türkmenlerin Son Direnişİ

1 Ekim 1880 sabahı İsfahan'ın doğusundaki çölden geçiyor olmanız, tuhaf bir görüntüyle karşılaşabilirsiniz. Görünüşünden ve tavırlarından asker olduğu belli olan bir Avrupalı, metruk bir kuyunun yanındaki ıssız bir köşede, üzerindeki giysileri çıkarıp Ermeni bir at cambazı kılığına girmeye çalışıyordu. Çift katlı uzun bir palto ve koyun derisinden siyah bir şapka giyerken, birlikte olduğu iki adam onu sessizce izliyordu. Onların da üzerlerinde benzer kıyafetler vardı; tek fark, onlar gerçekten Ermeni'yken, berikinin Britanyalı bir subay olmasıydı. Pencap 5. Süvari Alayı'ndan Yarbay Charles Stewart, bu kılıkla, İran'ın kuzeydoğu sınırının ücra bir kesimine gitmek üzere yola çıkmaya hazırlanıyordu. Oradan, eski çağlardan beri "Yeryüzünün Ecesi" olarak bilinen büyük Merv vahasının bulunduğu kuzeydeki boş Türkmen topraklarında Rusların hareketlerini gözlemlemeyi umuyordu.

Hindistan'a birkaç aydır, coğrafyacıların Trans-Hazar dedikleri Hazar'ın doğusundaki bölgede, büyük bir Rus askeri harekâtı olabileceğine işaret eden istihbarat bilgileri ulaşıyordu. Zira Krasnovodsk'ta, yavuz bir asker olan General Mihail Skobelev'in

komutası altında, büyük bir kuvvetin hazırlanmakta olduğu sır değildi. Çarın en önde gelen ve renkli askerlerinden biri olan Skobelev, Osmanlı'yla yapılan son savaşta kendini göstermişti. Muharebe sahasına hep göz kamaştırıcı beyaz bir üniforma ve beyaz bir savaş atıyla gittiği için askerlerinin “Beyaz General” lakabını taktığı komutan, gaddarlığı ve zalimliğiyle de nam salmıştı ve bu nedenle Türkmenler arasında “Gözü Kanlı” lakabıyla anılıyordu. Ayrıca çok cesur bir liderdi. Savaş sırasında Osmanlı hatlarının gerisinde gizli keşifler yapmış, hatta gizlice İstanbul'u ziyaret etmişti.

Skobelev'in bu hassas stratejik bölgedeki mevcudiyeti, Hindistan'ın savunmasından sorumlu olanlar için ciddi bir kaygı konusuydu zira 1878'deki İngiliz-Rus krizi sırasında Hindistan'ı istila planını hazırlayan oydu. Plan askıya alındığında, Rus Ordusu'ndaki diğer her asker gibi o da acı bir hayal kırıklığına uğramıştı ve hâlâ Britanyalıları Hindistan'dan sürme hayalleri kuruyordu. Şimdi, çarın hayır dualarıyla, doğuya doğru yürümeyi öneriyordu. Britanyalı savunma şefleri kendilerine onun nerede duracağını soruyorlardı. Onlar için işleri daha da zorlaştıran, Skobelev'in muhtemel ilerleme hattının yeryüzünün en ulaşılmaz ve en düşük nüfuslu bölgelelerinden geçiyor olmasıydı. Bir Rus ilerlemesinin başladığı haberinin en yakın Britanya ileri karakoluna ulaşması, haftalar değilse bile günler alabilirdi. Gerçekte, daha önce de olduğu gibi, bununla ilgili ilk haberler büyük ihtimalle St. Petersburg gazetelerinden öğrenilirdi. Sorunun çözümünün, uzun süre kalmaları için bölgeye Britanyalı subaylar göndermekten geçtiği aşikârdı; bu mümkündü çünkü Yüzbaşı Napier, Türkmenlerin Ruslar karşısında umut bağladıkları müttefiklerine dostça davrandıklarını tespit etmişti. Ne var ki atılım politikalarının terk edilmesinin ardından, Londra, Britanyalıların bölgede yürütecekleri herhangi bir faaliyetin Ruslara Merv'i ele geçirmek için ihtiyaç duydukları bahaneyi sağlayabileceğinden korkarak aksi yönde karar vermişti. Her ne pahasına olursa olsun provokasyondan kaçınmak gerekiyordu.

Britanyalı subaylara ve siyasilere getirilen hassas bölgelerde seyahat yasağı, Büyük Oyun'da hiç de yeni bir şey değildi ve Moorcroft, Hayward, Shaw, Burnaby ve diğerlerinin kanıtladık-

ları gibi, bireysel girişimleri nadiren engelleyebilmişti. Resmi düzeyde hoşnutsuzluğa hatta Burnaby gibi bölgeden uzaklaştırılmaya neden olacağını bilmek dışında, izinlerini kullananları diledikleri yere gitmekten alıkoyacak hiçbir şey yoktu. Nitekim gerekirse resmen sahiplenilmeyecek oldukları sürece, “atış talimi izinleri” ya da incelikle kamufle edilmiş başka seyahatlerden geri getirdikleri istihbarat bilgileri, ordu tarafından çoğu kez büyük bir hoşnutlukla karşılanıyordu. Albay Stewart’ın girişimine açık ya da örtük bir onay hatta daha da fazlasının verilip verilmediği kesin olarak bilinmemektedir zira Hindistan Bakanlığı Kütüphanesi’nde muhafaza edilen dönemin arşiv belgelerinde iki yönde de kanıt yoktur. Ama Stewart’ın kendisinin doğruladığı bir şey vardır, o da kılık değiştirmekteki amacının, kısmen, onu durdurmak için yetkileri dahilindeki her şeyi yapacak olan Tahran’daki Britanyalı diplomatlar tarafından teşhis edilmekten korunmak olduğudur. Zira atılım politikalarına geleneksel olarak muhalif olan Dışişleri Bakanlığı ile ordu arasında, St. Petersburg’un canını sıkma ihtimali olan her konuda sürekli bir savaş vardı. Rus Dışişleri Bakanlığı ile çarın generalleri, özellikle de Taşkent ve Tiflis’teki şahinler arasında da buna benzer bir çatışma sürüyordu.

Stewart 25 Kasım’da, ücra sınır şehri Muhammedabad’a vardı; burası onun istihbarat toplama noktası olacaktı. İranlı valiye, bölgenin meşhur Türkmen atlarından satın almaya gelmiş Kalkütalı bir Ermeni olduğunu söyledi. Bu iddiasını inandırıcı kılmak için, valinin kendi damızlıklarını inceleyip birkaç at da satın aldı. Aynı zamanda, çarşıda dostlar edinip temaslar da kuruyordu çünkü orada kimsenin şüphesini çekmeden, tüccarlardan ve hemen her gün gelip giden diğer yerli seyyahlardan sınırın ötesinde neler olduğunu öğrenebiliyordu. Ama General Skobelev’in Trans-Hazar’ın güneyindeki hareketlerini izlemeye niyetli tek kişi Albay Stewart değildi. Muhammedabad’a gelişinden birkaç hafta sonra, şaşkınlıkla, şehre bir İngiliz’in daha geldiğini öğrendi. Bu kişinin, *Daily News*’un Türkmenlere karşı başlatılacak sefere tanıklık etme hevesindeki özel muhabiri Edmund O’Donovan olduğu ortaya çıktı. İlk başta, Skobelev’in birliklerine eşlik etmeye niyetlenmiş ama general onu

şahsen engellemiştir. Şimdi amacı, eli kulağında görünen Rus saldırısı başlamadan Türkmen kalesi Göktepe'ye ulaşmaktır. Zira aylar süren hazırlıklardan sonra, Skobelev'in büyük ilerleme harekâtı başlamıştır. İranlıların çıkardığı zorluklar ve hastalık yüzünden geç kalan O'Donovan, Muhammedabad'da temasta olduğu Türkmenlerle Göktepe'ye güvenli geçiş için pazarlıklar yürütmektedir.

Stewart sonraki üç hafta boyunca O'Donovan'ı neredeyse her gün gördüğü halde, ona gerçek kimliğini açıklamamaya karar verdi. Büründüğü kılık son derece inandırıcı olmalıydı zira çoğu kişiden daha zeki ve uyanık bir adam olan O'Donovan tarafından İngilizceye hâkimiyeti nedeniyle tebrik bile edildi. Stewart buna gerçeğe oldukça yakın bir cevap verdi: "Kalküta Ermenileri çok düzgün bir eğitim görürler." Ama birbirlerinden ayrılımlarından önce, dostuna gerçeği itiraf etti. O'Donovan, pasaportunu gösterene kadar ona inanmayı reddetti. Sonradan kaleme alacağı *The Merv Oasis: Travels and Adventures East of the Caspian* başlıklı kitabında, Stewart'ın büründüğü kılığa tamamen kandığını itiraf eder. Nihayet, Ocak 1881'de, Göktepe'yi ziyaret etmesinin beklediği haberini aldı. Bir gazete muhabirinin gerçek işinin ne olduğuna dair çok az fikri olan Türkmen reisleri, onun Britanya hükümeti tarafından kendilerine yardıma gönderildiği zannına kapılmışlardı. O'Donovan Göktepe'ye Skobelev'den önce varma umuduyla, derhal sınırın öte tarafına doğru yola çıktı. Ama davet çok geç gelmişti zira kısa bir süre sonra, Rusların kaleyi kuşatmış ve bombalamaya başlamış olduklarını öğrendi. Bununla birlikte, yakınlardaki bir tepenin üzerinden dürbünle, yenilen ve paniğe kapılan Türkmenlerin kaçışını izlemeye ve sağ kalanlardan, Skobelev'in emrini verdiği intikam amaçlı acımasız katliamın hikâyelerini dinlemeye yetişmişti. Katliamın nedeni, Rus askerlerinin Göktepe'yi savunanlar karşısında daha önce uğradıkları alçaltıcı yenilgiyi unutmamış olmalarıydı.

Bütün bunlar O'Donovan'a, bu çöl kalesinin düşüşü hakkında uzun ve renkli bir haber yazısı yazmak için kullanacağı dünya kadar malzeme sağlamıştı. Yazısı Avrupa'da büyük bir gürültü koparacaktı. Kalenin kalın duvarlarının içinde, çoğu süvari 10.000 Türkmen askeri ile yaklaşık 40.000 sivil vardı. Skobelev'in ise 7.000

piyade ve süvari ile 60 adet topu ve roket bataryası bulunuyordu. İlk başta çetin ve kararlı bir direniş olmuş ve Ruslar surlardan açılan ağır ateş altında kalmışlardı. Dahası, Rusların bundan önceki saldırı girişimlerinden beri, savunma sistemi, Hazar bölgesindeki Rus kalelerini incelemiş bir Türkmen'in yönetiminde büyük ölçüde güçlendirilmişti. Skobelev'in top ve roketleri kalenin içini dümdüz ederken, surlara fazla bir etkileri olmadı. Kuşatmanın uzaması halinde Türkmen takviye güçlerinin yetişmesinden çekinen Skobelev, çok esaslı bir şey yapmak gerektiğini kavradı. Savunmada gedik açmak için, istihkâmcılarına surun altına, ucuna patlayıcıların yerleştirileceği bir tünel açmalarını emretti. İstihkâmcıların çalışmasını hızlandırmak için, her gün gidip tünelin girişine oturuyor ve ekipler çalışırken saat tutuyordu. Çabuk kazarlarsa, görevli subay votka ve şampanyayla ödüllendirilip sevgiyle kucaklanıyordu. Kazı çok ağır ilerlerse, askerlerinin önünde ağır hakaretlere uğruyordu.

17 Ocak günü geldiğinde, tepelerinde savaşın bütün şiddetiyle devam ettiği lağımclar, fark ettirmeden duvardan 25 metre kadar içeri girmiş bulunuyordu. Kazıcılar havasız kaldıklarından ilerleme yavaşlamaya başlamıştı ama sonunda tünel hazır oldu. Gönüllüler tarafından surun tam altındaki bir noktaya iki ton patlayıcı taşındı. 24 Ocak günü öğle olmadan az önce, saldırı grupları hazır beklerken, patlayıcılar ateşlendi. Aynı anda Skobelev'in topları ve roket bataryaları da tüm şiddetiyle surun aynı noktasını hedef aldı. Sonuçta, çok büyük bir toprak ve moloz yığınına havaya uçuran muazzam bir patlama oldu. Topçu ateşiyle birlikte, surda yaklaşık 50 metre genişliğinde bir gedik açıldı ve anında yüzlerce kişi öldü. Saldırı güçleri kalenin içine doluşurken, başka noktalarda, önceki gece karanlıktan yararlanarak taşınan tırmanma merdivenlerini kullanan Skobelev'in askerleri surların üzerine üşüştiler. Kalenin alınmasını, göğüs göğse canhıraş bir mücadele izledi. Rusların aniden aralarında belirivermesini beklemeyen ve patlamanın şiddetinden hâlâ sersemlemiş vaziyetteki Türkmenler, çok geçmeden pes etmeye başladılar. Kısa bir süre sonra da atlarına atlayıp peşlerinde dehşet içinde binlerce sivil ve onları yakından takip eden Skobelev'in süvarileri varken apar topar çöle kaçtılar.

Gerçek kıyım işte o zaman, zafer kazananlar Türkmenler karışısında uğradıkları bir önceki yenilginin intikamını almaya giriştiklerinde başladı. Hiç kimse, küçük çocuklar ya da yaşlılar dahi esirgenmedi. Hepsi Rus kılıçlarıyla insafsızca doğrandı. Toplamda, kaçanlardan 8.000 kişinin öldürüldüğü, kalenin içinde de 6.500 cesedin sayıldığı söylenir. Kendisinde olanları anlatma gücünü bulan bir Ermeni tercüman, sonradan, Britanyalı bir dostuna içini dökecekti: “Bütün ülke cesetlerle kaplıydı. Bebeklerin süngülendiğini ya da parça parça doğrandığını kendi gözlerimle gördüm. Pek çok kadına öldürülmeden önce tecavüz edildi.” Tercüman, Skobelev’in pek çoğu sarhoş olan askerlerine, üç gün boyunca içme, tecavüz etme, yağmalama ve katletme izni verdiğini de anlatmıştı. General sonradan, bunu haklı göstermek için şu açıklamayı yapacaktı: “Ben, barış süresinin düşmana uyguladığınız katliamla doğru orantılı olduğu ilkesini benimsiyorum. Onları ne kadar sıkı pataklarsanız o kadar uzun süre sessiz dururlar.” Ona göre bu, sorun yaratan komşuları sindirmek için, Kabil’de Roberts’ın yaptığı gibi elebaşlarını halkın önünde asmaktan çok daha etkili bir yöntemdi çünkü idamlar korku değil nefret doğuruyordu. Neredeyse iki yıldır Rus kervanlarını yağmalayan, sınır karakollarına saldıran ve çarın tebaasını kaçırıp köle eden Türkmenlerin bundan sonra sorun yaratmayacağı kesindi. Skobelev kendi kayıplarını 268 ölü ve 669 yaralı olarak vermişti. Ölenler arasında bir general, iki albay, bir binbaşı ve daha düşük rütbeli on subay vardı; yaralananlar arasında da 40 subay bulunuyordu. Skobelev’inkilerden daha yüksek zayıat rakamları veren gayriresmi kaynaklar ise Rusların her zaman kendi kayıplarını olduğundan düşük, düşmanıninkileri de yüksek gösterdiğini savundular.

Esrarengiz Albay Stewart’a gelince, Göktepe’nin düştüğü haberini alır almaz sınırdaki istihbarat toplama noktası Muhammedabad’dan ayrılmıştı. Olanları öğrenmek için bu kadar ileri gittiğine bakılırsa, haberi derhal Tahran’daki Britanya Misyonu’na geçtiği neredeyse kesin gibidir. Şayet sınıra izinsiz gittiyse, Dışişleri Bakanlığı’nın bu konuda bir şey yapması için artık çok geç olduğundan –çünkü şimdiden dönüş yolundaydı– şimdi bunu itiraf etmekte

kendini serbest hissediyor olmalıydı. Nitekim Tahran'da Britanya Misyon Merkezi'ni ziyaret ederek, daha önce kendisine görünmemek için onca zahmete girdiği papaza rapor verdi. Yıllar sonra yayımlanan, kendi başarısını anlattığı *Through Persia in Disguise* başlıklı kitabında, o hassas bölgede Ermeni bir at cambazı kılığında gerçekten ne yapmaya çalıştığı konusunda son derece ketum davranır. Bugün Londra'daki Hindistan Bakanlığı Kütüphanesi'nde muhafaza edilen Misyon arşivleri de konuya daha fazla ışık tutmaz. Kesin olan, gizli ve izinsiz (eğer gerçekten öyle idiyse) faaliyetlerinin, kariyerine hiçbir zarar vermeyeceğiydi. Zira birkaç ay içinde, bu kez Misyon personelinden biri olarak, "özel görev" denerek üstü örtülen bir görevi üstlenmek üzere İran sınırına geri dönmüştü.

Göktepe'nin anlı şanlı fatihi General Skobelev ise o kadar şanslı değildi. Masum Türkmenlerin katledilmesinin Avrupa'da uyandırdığı infialin ardından, çar onu komuta sorumluluğundan azledip muharip bir subay için son derece durgun bir yer olan Minsk'e nakletti. Resmi olarak, bu, Avrupa kamuoyunu yatıştırmak için yapılmıştı. Ama bazılarına göre gerçek neden çok farklıydı. St. Petersburg'da Skobelev'in büyüklük kuruntusuna kapıldığından ve siyasi ihtiras işaretleri gösterdiğinden endişe ediliyordu. Alman ve Rus ordularının sürdürdüğü ölümüne savaşta, Rusya'nın baş düşmanı olmakla suçladığı Alman Şansölyesi Bismarck'la iki ülkenin orduları önünde buluşmayı bile teklif etmişti. Artık kullanım ömrünü tamamlayan Skobelev'e haddinin bildirilmesi gerektiği açıktı. Daha 40 yaşında bile olmayan ve hayatının amacı saydığı yeni bir zafer şansından mahrum edilen general, muharebe sahasında değil yatağında öleceğine dair kâbuslar görmeye başladı. Nitekim Göktepe'deki zaferinin üzerinden bir yıl geçmeden bu korkuları gerçek olacak, söylentilere göre Moskova'daki bir genelevde geçirdiği bir kalp krizi sonucunda ölü bulunacaktı.

Göktepe'nin ele geçirilmesi, Londra'da ve Kalküta'da (Rusofoblar hariç) kendi başına yersiz bir telaşa neden olmadı zira kuş uçmaz kervan geçmez bir yerdeki bu kerpiç kalenin stratejik bir önemi yoktu. Dahası, ele geçirilmesi hiç beklenmeyen bir şey de değildi. Kadınlarının ve çocuklarının katledilmesi nefret uyandırdı-

cı ve gereksiz bulunup kınanmış olsa da o kadar çok acıya sebep olmuş “insan hırsız Türkmenler”in hak ettikleri karşılığı gördüklerine dair bir hissiyat bile vardı. Bununla birlikte, Britanyalıları asıl rahatsız eden soru, Rusların şimdi doğuya, Merv’e doğru ilerlemeye devam edip etmeyecekleriydi. Oradan, oldukça kolay bir şekilde Afganistan’a yürüyebilir ve Herat’ı işgal edebilirlerdi. Henüz yeni bir hamle yapmaya hazır olmayan St. Petersburg, Britanyalıların bu korkularının farkındaydı ve Londra’nın, önleyici bir vuruşla Herat’ı ve –bazı şahinlerin ısrarla savunduğu gibi– belki de Merv’i ele geçirmeye karar vermesinden çekiniyordu. St. Petersburg Britanyalıların bu yöndeki korkularını yatıştırmak için, Trans-Hazar’da başka emelleri olmadığına ve kesinlikle Merv’i işgal etmek gibi bir niyet taşımadığına dair peş peşe teminatlar verdi. Çarın Dışişleri bakan yardımcısı Nikolay Giers açıklamasında, “Sadece oraya gitmeyi istemiyor değiliz, şükür ki oraya gitmemizi gerektirebilecek hiçbir şey yok” dedi. Çar Aleksandr da Britanya sefiri Lord Dufferin’a yazdığı kişisel bir mesajda, orduya kalıcı olarak durmasını emrettiği konusunda resmen güvence vermişti. Ama Britanyalılar, Aleksandr’ın bundan kısa bir süre sonra, askerlerini teftiştten Kışlık Saray’ına dönerken bir suikastçının patlattığı bombayla öldürüleceğini bilemezlerdi.

Rusların o sırada yaptıkları görünürde uzlaşmacı iki hamle, Britanyalılar gibi onların da sonunda Orta Asya’daki atılım politikalarını terk etmiş olabilecekleri umudunu güçlendirdi. Bu hamlelerden biri, Hazar Denizi’nden Göktepe’nin epey doğusundaki bir noktaya kadar uzanan, bundan önce çizilmemiş İran sınırının büyük bir kısmı konusunda uzlaşmaya varmalarıydı –daha doğuda, sınır hâlâ tamamen açıktı. Kâğıt üzerinde İran’a ait görünen ama artık Türkmenlerin elinde bulunan Merv bu bölgede yer alıyordu. Kuşkusuz büyük bir isteksizlikle gerçekleştirdikleri diğer hamle ise Kaşgar’ın kuzeydoğusundaki Kulca’dan çekilmeleri ve şehrin Çinlilere iade-siydi. Rusların, 1867’de Alaska’yı 7 milyon dolara ABD’ye satmaları dışında (satış, St. Petersburg’un burayı savunmanın kolay ve ekonomik olmadığına karar vermesinden sonra yapılmıştı), hiçbir

yerde bayraklarını gönderden indirdikleri duyulmamıştı. Kulca ve civarının Ruslar tarafından bundan on yıl önce, buraların Yakub Beg'in eline geçmesini engellemek için (en azından St. Petersburg'un o sıradaki iddiası buydu) ilhak edildiğini hatırlayalım. Çinlilerin Hi adıyla andıkları Kulca, kuzeye, Rusya'ya uzanan stratejik yollara hâkim konumda olduğundan, bunda belli bir haklılık payı vardı. Ama St. Petersburg'un daha önce verdiği, Pekin Sincan'ı Yakub Beg'in kontrolünden kurtarır kurtarmaz burasının Çin'e iade edileceği yolundaki teminatlara rağmen, bu sözde durulmamış ve arkasından uzun ve sert bir diplomatik kavga başlamıştı.

Sonunda, 1880 baharında Çinliler Kulca'yı zor yoluyla geri alma tehdidini savurmuş ve bu amaçla bir ordu toplamaya başlamışlardı. Ruslar o sırada Çin'le savaşa girmeye ne istekli ne bunu yapabilecek güçte olduklarından, yüzyıllardır izledikleri asgari riskle azami kazanım politikası doğrultusunda Çinlilere yol verdiler ve Britanyalıları, Pekin'in beklenmedik savaşçı tutumunun arkasında durmakla suçladılar. Ertesi yıl imzalanan St. Petersburg Antlaşması'yla, Ruslar Kulca'yı geri vermeyi kabul ederken, batıdaki küçük bir toprak parçasını ellerinde tuttular ve Çinlilerden, bölgeyi onlar adına korumalarının karşılığında ağır bir "işgaliye" aldılar. Rusların Asyalı bir gücün tehditleri karşısında geri adım attığı bundan önce görülmüş bir şey değildi. Lord Dufferin'in sözleriyle, "Çin Rusya'yı daha önce hiç yapmadığı bir şeyi yapmaya –bir zamanlar yuttuğu toprakları boğazından geri çıkarmaya– zorlamış"tı.

Ama bütün bunlar, Gladstone ve kabine tarafından St. Petersburg'un Orta Asya'da bundan sonra göstereceği iyi niyetlerin kanıtı olarak görülse de bunu çok geçmeden bir hayal kırıklığı izleyecekti. Zira Merv konusunda verilen resmi taahhütlere rağmen, kısa bir süre sonra ve büyük bir gizlilik içinde şehrin ilhakı için planlar yapılmaya başladı. Babasının öldürülmesinin ardından III. Aleksandr'ın taç giyme törenine davet edilenler arasında, Merv'den gelen birtakım Türkmen reisleri de vardı. Bunun amacı onlara Rusya'nın askeri kudretini hatırlatmak ve daha fazla direnmenin nafile olacağına ikna olmalarını sağlamaktı. Bu taktik işledi. Törenin şatafatı ve ihtişamından ve her yeri tutmuş silahlı askerlerin

ve topların görüntüsünden çok etkilenen reisler, son kaleleri olan Merv'e, çarın ordularına karşı durmanın çılgınlık olacağına ikna olmuş vaziyette döndüler. Bu sırada, yerli ajanlar da civar kasaba ve köylerde, Britanyalıların Afganistan'ı çar oradan çıkmalarını emrettiği için terk ettiği hikâyesini yaymakla meşguldüler. Dünya üzerinde hiç kimsenin, Kraliçe Victoria'nın bile çarın iradesine meydan okumaya cüret edemediğini anlatıyorlardı. Türkmenlerin besliyor olabileceği, Britanyalıların yardımlarına koşacaklarına dair bütün umutlar boştu.

Bu şekilde Türkmenlerin arasına kuşku tohumları eken Ruslar, bunun ardından şehrin nabzını ölçmesi için Merv'e bir casus göndermeye karar verdiler. Göktepe'nin anısı henüz belleklerinde taze olan Türkmenlerin, bundan böyle savaşıma cesaretini bulamayacakları ve Rus askeri gücüyle karşı karşıya kaldıklarında daha fazla direnmeden boyun eğecekleri umuluyordu. Ama olur da direnmeye karar verirlerse diye, Merv'in savunma sisteminin etraflıca incelenmesi de gerekcekti. Bu, klasik Büyük Oyun şablonunda ve istisnai bir cesaret ve beceri gerektiren tehlikeli bir girişim olacaktı. Ama bu görev için ideal kişi, Üsteğmen Alihanov'un şahsında el altında hazır bekliyordu.

Şubat 1882'de, mallarla yüklü bir Türkmen kervanının batıdan Merv'e yaklaştığını görebilirdiniz. Kervanın başını çeken kişi, gizliden gizliye Ruslarla dost olan, önde gelen yerli bir tüccardı. Kendisine, hepsi Türkmen olan yarım düzine silahlı atlı eşlik ediyordu. Kafilede, görünürde yerli tüccarlar olan iki adam daha vardı. Aslında, bunlar Rus subaylarıydı. Kıdemli olanı Alihanov'du, diğeri ise ona eşlik etmek için gönüllü olmuş genç bir Kazak asteğmendî. Alihanov, Kafkasyalı aristokrat bir aileden gelen bir Müslüman'dı. Muharebe sahalarında kendini gösterdikten sonra, binbaşılığa yükseltilmiş ve Kafkasya Genel Valisi Büyük Dük Mihail'in yaveri yapılmıştı. Ne var ki pek çok Kafkasyalı gibi çabuk öfkelenen biriydi ve kıdemli bir subayla yaptığı bir düellonun ardından divan-ı harbe verilmiş ve rütbeleri sökülüştü. Ama kahramanlığı ve kabiliyetiyle zaman içinde kendisini affettirince yeniden üsteğmen

yapılmıştı. Bu görevde başarılı olursa, binbaşılık rütbesinin iade edileceğinin neredeyse kesin olduğunu biliyordu.

Alihanov ve yol arkadaşları sıkı bir kontrolden geçirilmemek için Merv'e gece girdiler. Şehirde Rus davasına kazanılmış olan ve çara tabi olmayı tercih eden birtakım Türkmen büyükleri vardı. Bunlar Alihanov'un geldiğinden gizlice haberdar edilmişti. Onu ve Kazak arkadaşını karşıladıktan sonra, ertesi sabah, Merv'e, en yakın Rus yerleşmesi Aşkabat ile çarşılardaki Türkmen tüccarlar arasında düzenli bir kervan ticareti kurma umuduyla iki Rus tüccarın geldiğini duyurmaya karar verdiler. Bu, açıktır ki riskli bir hareketti ama Alihanov bu riskin alınmasını kabul etti. Şehirde oldukları haberinin duyulması heyecana neden oldu ve derhal tüm Türkmen büyüklerinin ve ileri gelenlerinin katılacağı bir toplantı çağırısı yapıldı. Alihanov ve yol arkadaşından büyük kurultay çadırında karşılarına çıkmaları istendi. Alihanov'un Müslümanlarla din kardeşi olmasının paha biçilmez değeri burada kanıtlanacaktı. Alihanov Müslüman reislerin en kıdemlilerine, bu amaçla özel olarak getirilmiş, Rus malı göz alıcı hediyeler verilmesini sağlayarak zaten dostluğun yolunu döşemişti. Şimdi de gergin kurultaya sesleniyor, neden geldiklerini açıklıyor ve mallarını sergileyip şehrin tüccarlarına satmak için izin istiyordu.

Yaşlılardan biri, bunun için önce iki hükümet arasında görüşmeler yapılması gerektiğini söylediğinde, Alihanov bu görüşe karşı çıktı. Küçümseyici bir edayla, "Eve dönmemizi mi istiyorsunuz?" diye sordu. "Sizinle ticaret yapmaya o kadar da muhtaç değiliz. İki de bir gidip gelmeye harcayacak zamanımız da yok. Şimdi gidersek bir daha asla yüzümüzü görmezsiniz." Bu tehlikeli olsa bile cesur bir stratejiydi ama Alihanov yaşlıların yüz ifadelerinden bunun işe yaramaya başladığını görebiliyordu. Onları savunmaya çekilmeye mecbur etmişti. Baskıyı sürdürerek, sordu: "Her kervan gelişinde toplantı mı yaparsınız, yoksa bunu sadece Ruslara mı yapıyorsunuz?" Uzun bir sessizlik oldu. Sonra, reislerden biri konuştu. Merv ile en yakın Rus yerleşmeleri arasındaki çölün, kontrol edemedikleri kanun tanımaz şakilerin kontrolünde olduğunu söyledi. "Siz büyük Rus çarının tüccarlarının başına bir şey gelmesini istemeyiz" diye de ekledi. Alihanov, kervanlara eşlik eden silahlı muhafızların,

onlara saldıracak kadar akılsızlık edecek bütün akıncıların hakkından geleceği cevabını verdi. St. Petersburg'un bütün istediği, bir kez Merv'e ulaştıktan sonra güvenliklerinin sağlanmasıydı.

Türkmenlerin artık öne sürebilecekleri bir itiraz kalmamıştı. Aralarında derin bölünmeler olduğunu gören Alihanov, avantajını sonuna kadar kullanmaya karar verdi. Onlara, şayet onun ve yol arkadaşlarının ticaret yapmasını engellemek istiyorlarsa, derhal toparlanıp gideceklerini söyledi. Halen Türkmenlere iyi gözle bakan yeni çarın, bu geri çevrilme haberine nasıl tepki vereceğini tabii ki söyleyemezdi ama çarın büyük bir öfkeye kapılacağını hayal edebiliyordu. Bütün bunlar, Göktepe'deki yenilgilerini içleri kanayarak hatırlayan yaşlılar için çok fazlaydı. Bunu hararetli bir tartışma izledi ve sonunda Alihanov'a, mallarını istediği gibi satabileceği ve istiyorsa Merv'de temelli kalabileceği söylendi. Alihanov minnettar kalmış gibi görünmek istemediğinden, "Allah muhafaza" diyerek güldü. "İşlerin nasıl olduğunu görmemiz için iki-üç gün yeter de artar bile" diye de ekledi. Gerçekte, o ve kafilesi Merv'de iki hafta kalacaktı; bu, Alihanov'un ve Kazak silah arkadaşının her sabah, çoğu Türkmen'in henüz uykuda olduğu erken saatlerde şehri dolaşıp savunma sistemini gizlice incelemeleri için yeterli bir süreydi. Sonunda dönüş yoluna geçen kervan, oraların da haritasını çıkarabilmek için geldiğinden farklı bir yoldan eve döndü.

Alihanov şimdi, tercihen barışçı yollardan, Merv'i ilhak için hazırlıklar yapmakla görevlendirilmişti. Türkmen reislerinin pek çoğunun Ruslara hâlâ sonuna kadar düşman ve çarlık hâkimiyetine tamamen karşı olduklarının farkındaydı. Onun Rus mallarını satmasına razı olmak ile teslim olmak birbirinden tamamen farklı şeylerdi. Alihanov, Merv'deyken kurduğu temaslardan ve ajanlardan ustaca yararlanarak, Türkmen büyükleri arasındaki Rus karşıtı hizbe karşı entrikalar çevirmeye devam etti. Bu şekilde, yavaş yavaş bu hizbin etkisi kırıldı. Sonunda, Şubat 1884'te, her şeyin hazır olduğunu rapor etti. Şans eseri, Britanya hükümeti o sırada kutsal bir savaşın içinde olduğu Sudan'da büyük güçlüklerle karşı karşıyaydı. St. Petersburg'un hızla kavradığı gibi, Gladstone'un istediği son şey Orta Asya'da Ruslarla bir savaşa girmekti.

Rusların ilk hamlesi, Merv'in 12 kilometre batısındaki Tejen vahasını işgal etmek oldu. Bunu daha önce bir kez yapmış, Türkmenler öğrendiklerinde fazla endişelenmesinler diye de kısa bir süre sonra geri çekilmişlerdi. Neticede, Türkmenlerin, Göktepe'nin düşüşünden beri kervanlarına saldırmamaya dikkat ettikleri ya da savaş için yeni bir mazeret vermedikleri Rusların sorun çıkarmasından korkmalarını gerektirecek bir neden yoktu. Bir terslik olduğunu ilk olarak, bir Rus tüccarı olduğunu sandıkları Alihanov, üzerinde Rus İmparatorluk Ordusu'nun üniforması ve bir Kazak müfrezesiyle şehrin kapılarına dayandığında fark ettiler. Ona, çara çoktan boyun eğmiş ve bağlılık yemini etmiş birtakım Türkmen reisleri ve ileri gelenleri eşlik ediyordu. Şehrin büyüklerini toplayan Alihanov, onlara, daha yeni geldiği Tejen'i işgal eden kuvvetin sadece, yolda olan, toparla donatılmış büyük bir Rus ordusunun öncü birliği olduğunu anlatarak, derhal teslim olmalarını tavsiye etti. Çarın egemenliğini kabul etmeye razı olurlarsa, Merv'e bir Rus garnizonunun yerleştirilmesi söz konusu olmayacaktı. Olsa olsa bir vali ile birkaç yardımcısı ve koruması olacaktı. Aksi takdirde, işler büyük ölçüde eskisi gibi devam edebilirdi. Türkmenlerden bazıları direnmek istediye de çoğunluk artık savaşıma iştahını kaybetmişti. Her yerde aşiretler boyun eğmiş olduğundan, onlardan yardım görmeyi de bekleyemezlerdi. Britanyalılar da içine düştükleri duruma ilgi göstermemişlerdi; kaldı ki onların da Ruslardan korktukları söyleniyordu. Onca zamandır Trans-Hazar'ın efendileri olan bir zamanların gururlu Türkmenleri, umutsuz bir tartışmadan sonra başkentlerini teslim etmeyi ve St. Petersburg'un hâkimiyetine boyun eğmeyi kabul ettiler.

Haberi telgrafla Çar III. Aleksandr'a veren Trans-Hazar valisi şöyle yazmıştı: "Majestelerine, Merv Türkmenlerinden her biri 2.000 çadırdan oluşan dört aşiretin hanlarının, bugün Majestelerine resmen bağlılık yemini ettiklerini bildirmekten şeref duyarım." Vali mesajına, bunu, "kendilerini yönetme becerilerinin olmadığı bilincinde oldukları ve Merv'de dirlik ve düzeni sadece Majestelerinin güçlü otoritesinin sağlayabileceğine inandıkları için" yaptıklarını da eklemişti. Bundan kısa bir süre sonra, Tejen'den gelen

birlikler Merv'e girip büyük kaleyi teslim aldılar. Alihanov'un fazla vicdanlı olmasa da gözü kara diplomasisi sayesinde, Ruslar bir damla kan dökmeden ve neredeyse hiçbir bedel ödemedен zafer kazanmışlardı. Çarın şahsi talimatıyla Alihanov'a derhal binbaşı rütbesi iade edildi ve divan-ı harpte sökülen madalyaları tekrar takıldı. Çok geçmeden de albaylığa yükseltilerek, olması gerektiği gibi, çara ve ülkesine neredeyse tek başına kazandırdığı şehrin valisi yapıldı.

Merv'in düştüğü haberi Britanya sefirine 15 Şubat'ta, yani Aleksandr'a söylendiğinin ertesi günü, şimdi Dışişleri bakanı olan Nikolay Giers tarafından, neredeyse öylesine çıtlatıldı. St. Petersburg'un, tekrarlanan taahhütleriyle onları bütün bu süre boyunca aldattığı acı ama gerçektir. Ruslar bir defa daha, Gladstone önderliğindeki Liberallerin, her zaman olduğu gibi, bir oldubittiyle karşı karşıya bırakılmalarını protesto etmekten öteye gitmeyeceklerine güvenerek hareket etmişlerdi. Ama haber, Sudan'da büyük bir krizle uğraştığı için bu konuda fazla bir şey yapacak durumda olmasa da Britanya hükümetini çok şaşırtmadı. Dışişleri Bakanı Lord Granville, önceki yıl Kraliçe Victoria'ya, Rusların "Afganistan sınırına doğru el yordamıyla ilerledikleri"ni belirtmiş, Merv'in teslim olmasından sadece bir ay önce de kıdemli bir Dışişleri memuru Sudan'daki ayaklanmanın "bu ülkenin bütün düşmanları gibi Ruslar için de cesaretlendirici olduğu" uyarısında bulunmuştu.

Merv'in teslim olması, Rusofoblar için, neredeyse Ruslar için olduğu kadar büyük bir zaferdi zira her şey tam da öngördükleri gibi olmuştu. Kısa bir süre sonra Hindistan'da başkomutanlığa getirilecek olan General Roberts, bu hamleyi, "Rusya'nın Hindistan'a doğru yürüyüşünde şimdiye kadar attığı en önemli adım" olarak nitelemişti. Şahinleri, Kazakların çok yakında atlarını İndus kıyılarında sulayacakları konusunda uarmıştı. Rusya'nın Merv'i ele geçirmesinin, Hindistan için, daha önce Buhara, Hive ve Hokand'ı ilhakından daha büyük bir tehlike oluşturduğunu, hükümet bile kabul etmek zorundaydı. Zira fethedilen hanlıklar ile Hindistan'ın sınırları arasında çok büyük dağ sıraları ve çöller uzanırken, Herat ve Kandahar'dan geçerek Merv'den İndus'a inen yürüyüş hattında böyle engeller bulunmuyordu. Üstelik artık Trans-Hazar

aşiretlerinin başı ezilmiş olduğundan, Kafkasya'da ve Türkistan'daki çar ordularının Hindistan'a karşı ortak bir komuta altında birlikte hareket etmesini durduracak hiçbir şey kalmamıştı. Rusların Trans-Hazar üzerinden doğuya, Merv'e doğru uzanan bir demiryolu inşa etmeye başlamaları da Britanyalıların endişelerine bir yenisini eklemişti. İnşaata tamamlandığında bu hattın, birlikleri Afgan sınır bölgesine nakletmekte ve er ya da geç Orta Asya'nın garnizon şehirleri ile vahalarını birbirine bağlamakta kullanılabileceği açıktı.

Sabrının ve aldanma kapasitesinin sonuna gelen Britanya hükümeti, Merv'in ele geçirilmesine yol açan tutulmayan vaatler ve asılsız teminatlar konusunda St. Petersburg'u bir defa daha protesto etti. Dışişleri Bakanlığı verdiği uzun bir notada, Rusları, gerek çarın gerek bakanlarının sık sık tekrarladıkları resmi vaatleri riyakârca hiçe saymakla suçladı. Tutulmayan vaatler konusunu görmezden gelen Ruslar, Merv'i ilhak etmelerinin önceden tasarlanmış olmadığı cevabını vererek, bunun, içinde bulundukları anarşik duruma son vermeyi ve medeniyetin faydalarından yararlanmayı arzulayan Türkmenlerin kendi talepleri üzerine gerçekleştirildiğini savundular. Ama istediğini elde eden St. Petersburg, artık konuyu soğumaya bırakmak istiyor gibiydi. Bu nedenle, gelecekte benzer bir sorunun çıkmasını önlemek için, iki hükümetin dostça bir araya gelerek, Kuzey Afganistan ile Rusya'nın Orta Asya toprakları arasında kalıcı bir sınır belirlemesini önerdi. Ruslara güvenilmemesi gerektiğine dair uyarılara rağmen, kabine, St. Petersburg'la yapılacak bir anlaşmanın hiç anlaşmamaktan daha iyi olduğuna karar verdi ve öneriyi memnuniyetle kabul etti. Bir kez sınır üzerinde anlaşıldıktan sonra, bunun ötesine geçen herhangi bir Rus hamlesi, Afganistan'a karşı düşmanca bir hareket anlamına gelecekti. Abdurrahman'la yapılan antlaşmaya göre, Britanya Afganistan'ın dış politikasından sorumlu olduğundan, böyle bir adım Britanya'ya karşı da düşmanca bir hareket olacaktı. Bu nedenle, Ruslar Herat'a doğru yeni bir hamle yapmadan önce iki defa düşüneceklerdi ya da kabine bu inançtaydı.

Uzun resmi yazışmalardan ve kılı kırk yarmalardan sonra, nihayet, iki devletin temsilcilerinin –birlikte Ortak Afgan Sınır Komisyonu olarak anılırlar– 13 Ekim 1884'te, Serahs Vahası'nda bu-

luşmaları konusunda mutabakata varıldı. Vaha Afganistan, İran ve Trans-Hazar'ın bulunduğu, Merv'in güneybatısındaki ücra ve ıssız bölgede yer alıyordu. Temsilcilerin görevi, sınırı bilimsel yöntemlerle ve kalıcı olarak belirlemek ve sadece haritalara dayanarak çizilmiş ve bu nedenle son derece muğlak olan 1873 sınırının yerine geçirmektir. Ama Ruslar işe başlamak için acele eder gibi görünmediler ve baş müzakerecileri General Zelenoy'un taktik gereği olduğu neredeyse kesin olan hastalığı dahil çeşitli nedenlerle bir dizi erteleme oldu. Sonunda, Orta Asya'da karakışın bastırması, generalin ve kadrosunun bahardan önce Serahs'a ulaşmasını imkânsız hale getirdi –ya da Ruslar bunu savundular. Gene de Britanyalı baş müzakereci General Sir Peter Lumsden randevu yerine zamanında yetişmeyi başardı ve bölgede kayda değer bir Rus askeri faaliyetinin sürdüğünü gördü. Rusların ne iş çevirdikleri derhal anlaşıldı. St. Petersburg neye karar vermiş olursa olsun, Rus Ordusu ülkenin Afganlarla olan güney sınırını, komisyon çalışmaya başlamadan önce Herat'a doğru olabildiğince genişletmeyi kafasına koymuştu. İktidarda Liberaller olduğu ve Britanyalılar Sudan'da ağır bir yükümlülük altına girdikleri için, Londra'nın Asya'nın bir ucundaki değersiz bir çöl parçası uğruna savaşa girmeye isteksiz olacağı kartına oynuyorlardı. Ne var ki Ruslar çok geçmeden, bu defa hasımları konusunda yanlış hükme vardıklarını fark ettiler.

XXXI

Savaşın Eşiğinde

Rusya'nın Merv'i ilhakı ve bunun hile ve desise yoluyla gerçekleştirilmesi, Wilson, Urquhart ve Rawlinson'ın izinden giden yeni bir neslin kaleme sarılmasıyla, Britanya'da rotatifleri çoktan döndürmeye başlamıştı. General Lumsden'in Rusların bir defa daha harekete geçtiği uyarısını yapmasından kısa bir süre sonra, St. Petersburg'daki Britanya askeri ataşesi, çarın generallerinin bir mazeret bulup baharda –“ya da kuvvetlerimizin büyük bir kısmı Mısır'da ve Sudan'da bloke olur olmaz”– Herat'ı almayı planladıklarını rapor etti. Sonra, General Gordon'ın Hartum'daki konağının merdivenlerinde fanatik bir grup tarafından vahşice katledildiği haberi geldi. Bu olay, Britanya halkını savaşçı bir ruh haline soktu. Şahinlerin artık zamanlarının geldiğine kanaat getirmeleriyle, 1885 yılı Büyük Oyun literatürünün referans tarihlerinden biri durumuna gelecekti.

Yeni nesil atılım ekolü yorumcularının belki de en çok eser vereni, *The Russian Advance Towards India* ve *The Russians at Merv and Herat and Their Power of Invading India*'nın da aralarında bulunduğu birçok kitabı olan Charles Marvin'di. *Reconnoitring*

Central Asia başlıklı bir başka kitabında da Britanya Hindistan'ını çevreleyen bölgelerde Rus subaylarının gerçekleştirdiği gizli sefer ve yolculukların ayrıntılarını anlatmıştı. Londra'da yayımlanan *Globe*'un eski St. Petersburg muhabiri Marvin'in, rakipleri karşısında, Rusçayı akıcı bir şekilde konuşmak ve çarın bazı generallerini şahsen tanımak gibi avantajları vardı. Kolay okunan, ikna edici bir yazardı ve Rusya'nın Orta Asya'daki emelleri ve bunları engellemenin yolları üzerine sayısız gazete yazısı da kaleme almıştı.

Marvin, yetkililerin yanı sıra kamuoyunun dikkatini ilk kez Mayıs 1878'de, adının Whitehall'dan sızan ve büyük ses getiren bir olaya karışmasıyla çekmişti. Olay, 1877 Rus-Türk Savaşı'nın ardından toplanan Berlin Kongresi sırasında meydana gelmişti. Marvin o tarihte Dışişleri Bakanlığı'nda yarı zamanlı memur olarak çalışıyor ve *Globe*'a yazılar yazıyordu. Hükümetin Britanya ile Rusya arasında varılan anlaşmaların ayrıntılarını *The Times*'a sızdırma niyetinde olduğunu fark edince, bunları kendi gazetesinde yazarak bildirmeye karar verdi. Sonuçta dünya çapında yankı uyandıran bir atlatma haber yapılmış oldu. Hükümet bunu anında inkâr ettiyse de *Globe* ertesi gün anlaşma maddelerinin devamını yayımladı. Çok geçmeden de en olağan şüpheli olan Marvin tutuklandı ve çok gizli bir belgeyi çalmakla suçlandı. Evinde yapılan aramada buna dair hiçbir iz bulunamayınca, mahkemenin yasalara aykırı davranmadığına hükmetmesiyle –o tarihte Devlet Sırları Yasası yoktu– beraat etti. Aslında, Marvin metni kopyalarken olduğu gibi hafızasına kaydetmişti. Olaydan bir zarar görmeyecek, beş yıl sonra, hâlâ 20'li yaşlarının sonundayken, İngiliz-Rus ilişkileri konusunda günün en çok okunan yazarı olacaktı.

Kafasını Rus tehdidine takmış herkes için harikalar yılı olan 1885'te, Marvin konunun çeşitli yönlerini ele aldığı en az üç kitap daha yayımladı. Bunlardan biri yeni Trans-Hazar Demiryolu'nun Hindistan için oluşturduğu tehdit konusundaydı. *The Russians at the Gates of Herat* başlıklı bir diğeri, bir hafta içinde yazılıp yayımlanmıştı (bu da “şipşak yayımlanan” kitapta yeni bir şey olmadığını gösteriyordu). Diğer çalışmaları gibi bu kitap da çok satanlar listesine girdi ve toplamda 65.000 nüsha sattı. Marvin'in

tezi, genel olarak, arka arkaya gelen Britanya hükümetlerinin özellikle de Liberal hükümetlerin, St. Petersburg'a karşı izledikleri iradesiz ve tereddütlü politikalarla kendi başlarına dert açtıklarıydı. Halihazırdaki yönetim için, "Bay Gladstone'un kabinesi, herkesin malumu olduğu üzere tavizler verme itiyadında ve bunun gayet iyi farkında olan Rusya onu sıkıştırmak için her türlü hileye başvuruyor" diye yazmıştı. Büyük Oyun üzerine o yıl çıkan diğer kitaplar arasında, Demetrius Boulger'ın *Central Asian Questions*, Albay G. B. Malleson'ın *The Russo-Afghan Question and the Invasion of India* ve H. Sutherland Edwards'ın *Russian Projects against India* başlıklı çalışmaları da yer alıyordu –burada sadece üçü sayılmıştır. Ayrıca, çoğunlukla Rusofobi davasını destekleyen bu ve diğer yorumculara ait sayısız risale, makale, kitap tanıtım yazısı ve okur mektubu yayımlanmıştı.

Ama Rus tehlikesi konusunda yazarlardan, Charles Marvin'den sonraki en ünlü kişi İngiliz değildi. Britanya'ya var gücüyle arka çıkan, Arminius Vambery adında Anglofil bir Macar şarkiyatçısıydı. Yirmi yıl önce, Macarların Orta Asya kökenli olduğu inancıyla, üstü başı lime lime bir derviş kılığına girip Orta Asya'da uzun ve tehlikeli bir seyahate çıkmıştı. Arapça ve Türkçe de konuşan parlak bir dilbilimci olan Vambery, bölge dillerine çabucak hâkim olmuş, bu da kimliği anlaşılmadan Hive, Semerkant ve Buhara'yı ziyaret etmesini mümkün kılmıştı. O tarihte üç şehir de bağımsızdı ama Vambery Budapeşte'ye, çok yakında hepsinin Rusya tarafından ele geçirilecekleri kanaatiyle dönmüştü. Memleketlileri arasında Orta Asya'ya çok az ilgi olduğunu görünce, özellikle Hindistan'la ilgili uyarılarına orada kulak verileceğini umarak, dikkatini Britanya'ya yöneltmişti. 1864'te Londra'ya geldiğinde, Orta Asya'daki dikkat çekici başarılarının çoktan duyulduğunu görmüş ve anında kahramanlaştırılmıştı. Yoksul bir Yahudi ailesinden gelen şarkiyatçı, gördüğü sıcak karşılamadan çok etkilenmişti. Onunla görüşenler arasında Galler prensi ile Palmerston ve Disraeli de vardı. Herkes derviş kılığında yaşadığı maceraları doğrudan onun ağzından dinlemek isterken, bir konuda başarısız olmuştu. Hatırlarsak, Henry Rawlinson'ın saptadığı gibi, o sıralarda atılım politikaları gözden

düşmüştü ve Vambery de aynı şekilde, şahinler dışında kimseyi uyarılarını ciddiye almaya ikna edememişti.

Budapeşte'ye dönüşünde üniversitede Türkçe, Arapça ve Farsça profesörü olan Vambery, *The Times*'ı ve diğer Britanya gazetelerini mektup bombardımanına tutmaya başladı. Mektuplarında hükümeti, Orta Asya hanlıklarını teker teker ele geçirerek, nihai amaçları olduğunu düşündüğü Hindistan'a daha da yaklaşan Ruslara karşı çok daha sert bir çizgi benimsemeye davet etti. Ama Merv'in düşmesi ve Rusların orada duracaklarına dair somut bir işaret vermemesi karşısında, artık zamanının geldiğini hissedip 1885 baharında Londra'ya gitmek üzere yola çıktı. Niyeti, orada St. Petersburg'un Hindistan'a yönelik emelleri konusunda görüşlerini anlatmaktı. Londra'da bir kez daha kahramanlar gibi karşılandı ama bu defa insanlar onun uyarılarını, ülkenin dört bir yanında düzenlenen kalabalık toplantılarda dinlediler. O kadar çok davet aldı ki çoğunu geri çevirmek zorunda kaldı. Londra'da kalırken, hayranlarından biri ona aşçısı, uşakları ve şarap mahzeni de olan lüks bir daire tahsis etti. Vilayetlere yaptığı yolculuklarda vagonuna pahalı ve leziz yiyeceklerle dolu yemek sepetleri bırakıldı; sepetleri hediye edenler, üzerlerine sadece "Bir hayranınızdan" ya da "Minnettar bir İngiliz'den" yazılı notlar ilishtiriyorlardı. Vambery, günün pek çok önde gelen şahsiyetiyle buluştuğu, çok yorucu ama çok da başarılı geçen üç haftadan sonra, *The Coming Struggle for India* başlığıyla yayımlanacak kitabı üzerinde çalışmak üzere Budapeşte'ye döndü. Yirmi günde tamamladığı kitabında, daha önce söylemediği çok az şey vardı. Ama bu defa, genel ruh hali ve zamanlama uygundu. Kitap göz kamaştıran parlak sarı kapağıyla, çok kısa bir sürede, Charles Marvin'in son çalışmasının yanında yılın çok satan kitapları arasında yerini alacaktı.

Gene de Merv'in düşmesinin ardından alelacele yazılan bu kitapların çoğu polemikten öteye geçmiyordu. Yazarları, hızla büyüyen Rus tehdidi olduğuna inandıkları konuda halkı teyakkuza geçirmeyi amaçlıyor ve ağırlıklı olarak, ilk kez Kinneir, de Lacy Evans, McNeill ve diğerleri tarafından ortaya konan stratejik akıl yürütmeye ve argümanlara dayanıyorlardı. Şüphesiz, onların za-

manından beri Ruslar Hindistan sınırlarına çok yaklaşmışlardı. Ne var ki bu yeni nesil analizcilerin hiçbirinin sahadaki askeri gerçekler konusunda doğrudan bir tecrübesi yoktu. Bu bölgelere sadece Vambery ayağını basmıştı, o da yıllar önceydi ve modern stratejiler ya da taktikler konusunda hiçbir şey bilmiyordu. Evet, Albay Malleson Hindistan Ordusu'nda görev yapmıştı ama o da yıllarca hıfzıssıhha ve finans gibi geri hizmetlerde çalıştıktan sonra, uzun süre önce emekliye ayrılmış, kariyerini genç Mahisur (ya da Mey-sur) maharacasının muhafızı olarak tamamlamıştı.

Ne hakkında konuştuğunu gerçekten bilen tek bir analizci vardı ama gerçek bir Büyük Oyun ansiklopedisi olan kitabını hiçbir surette edinme imkânı yoktu. Kitabın yazarı Tümgeneral Sir Charles MacGregor, Hindistan'a yönelik Rus tehdidini her bakımdan incelemek için eşsiz vasıflara sahipti. Hindistan Ordusu'nun Levazım Dairesi başkanı olarak, kurumun yeni oluşturulan İstihbarat Dairesi'nin de başında bulunuyordu. Sınırdaki pek çok sefere katıldığı gibi, Afganistan'da ve Kuzeydoğu İran'da da uzun uzun dolaşmış, bu sırada Serahs'ı bile ziyaret etmişti. İşi bu olduğundan, Hindistan'a ulaşan en son askeri ve siyasi istihbarat bilgilerine de erişimi olduğunu söylemeye gerek yok. Rus tehlikesi konusunda son sözü söyleyecek bir kitap yazılacaksa, bunu yapacak kişi Marvin ya da Vambery değil MacGregor'dı.

MacGregor'ın tayinine kadar, askeri istihbarat son derece gelişmiş bir şekilde toplanıyordu ve iyi örgütlenmiş, etkin Rus sistemi karşısında zayıf kalıyordu. Rusların faaliyet gösterdikleri bölgeye Kalküta'dan çok daha yakın olduğu için Şimla'dan yönetilen yeni İstihbarat Dairesi'nin kadrosu, ilk başta sadece, ikisi yarı zamanlı beş subaydan ve güvenilir birkaç yerli kâtip ve haritacıdan oluşuyordu. Esas olarak, Rus askerlerinin Orta Asya'daki temayülleri ve gücü hakkında bilgi toplayıp bu bilgileri değerlendirmekle ve savaş çıkması halinde, Hindistan için oluşturacakları tehditle ilgilieniyordu. İlgili Rusça kitapların, makalelerin ve diğer malzemenin İngilizceye çevrilmesini de sağlıyordu. Siyasi istihbarat ise sınır subayları tarafından toplanmaya devam ediyor, sonra da fiilen Hindistan hükümetinin Dışişleri Bakanlığı olan, Siyasi Şube'ye aktarı-

lıyordu. Büyük kısmı askeri değer taşıyan topografik istihbaratın sorumluluğu da büyük ölçüde, merkezi Dehra Dun'da bulunan Hindistan Haritacılık Dairesi'ndeydi. Çok yakın zamanlara kadar, coğrafi bakımdan hassas bölgelerde bilgi toplamak için Pandit denen yerel ajanları istihdam eden bu kuruluşun görevi, Hindistan sınırları içinde kalan ve kalmayan bölümleriyle, bütün alt kıtanın haritalarını çıkarmak ve bunları güncellemektir. Askeri, siyasi ve topografik istihbaratın toplanmasına, daha önce de gördüğümüz gibi, gayriresmi olarak da olsa genç subaylar ve başka seyyahlar da katkı yapıyordu. Ama Rudyard Kipling'in *Kim*'de verdiği izlenimin tersine, o tarihte Hindistan'da genel bir istihbarat toplama ya da koordinasyon organı bulunmuyordu. Gerçekte, mevcut üç birim arasında epeyce bir rekabet ve kıskançlık vardı.

Askeri istihbaratın başı olan MacGregor'ın rolü, Levazım Dairesi'nin başkanı olarak taşıdığı sorumluluklardan birini oluştuyordu ama akranı pek çok general gibi o da ateşli bir atılım ekolü taraftarı olduğundan, bu rolü büyük bir heyecanla benimsedi. 1882 yazında Londra'da izin deyken, Savaş Bakanlığı'nın İstihbarat Dairesi'nin çalışmalarını incelemeye ve kendi kurumu için yararlı bilgiler taşıyan dosyaları birleştirmeye epeyce bir zaman ayırmıştı. Ama Hindistan'a dönüşünde, o tarihte mensuplarının çoğu ustalıklı eylemsizlik politikasından yana olan Siyasi Şube'nin ve Hindistan Konseyi'nin bazı üyelerinin engellemeleri ve kindarca davranışlarıyla karşı karşıya kalacaktı. Rusların bela aradıklarından emin olan MacGregor, siyasi ve sivil meslektaşlarına, mevcut şartlarda Hindistan'a bir saldırı başlatmanın ne kadar kolay olduğunu göstererek, onları silkeleyip rehavetten kurtarmaya kararlıydı. 1883 yazında, *The Defence of India* başlığını koyacağı gizli bir elkitabı için malzeme toplamaya koyulduğunda, kafasında esas olarak bu vardı.

MacGregor'ın malzemesini toplaması yılın epeyce bir kısmını aldı. Rusların kapasiteleri ve eğilimleri hakkındaki kendi istihbarat dosyalarına ilaveten, Hindistan Ordusu'nun en kıdemli subaylarının ve en iyi strateji uzmanlarının düşüncelerinden de yararlanma imkânına sahipti. Düşüncelerine başvurduğu kişilerin pek çoğu şahsi dostuydu; bunların arasında, İkinci Afgan Savaşı sırasında,

kol komutanı olarak emrinde görev yaptığı General Roberts da yer alıyordu. Onlardan, 20.000 kişilik bir Rus kuvvetinin benzer büyüklükte bir Britanya kuvvetiyle yarışa girmesi halinde, Herat'a ulaşmasının ne kadar zaman alacağını öğrenmeye çalıştı. Aynı şekilde, Hindistan sınırlarının çevresindeki, bir istila harekâtının başlatılabileceği diğer kilit noktalar da gözden geçirilip değerlendirildi. Sonunda, Haziran 1884'te, raporu ve tavsiyeleri –uzun ek bölümleri, tablolar ve büyük bir Orta Asya haritasıyla 100.000 sözcükten fazla tutmuştu– basılmaya hazır hale geldi.

MacGregor, Rusların Hindistan'a saldırmaya karar vermesi halinde, bunu muhtemelen, eşzamanlı olarak beş ayrı noktadan yapacakları uyarısında bulunuyordu. Bu daha önce kimsenin gündeme getirmedeği, çok korkutucu bir öngörüydü. Bir kol Herat'a, bir diğeri Bamyan'a, üçüncüsü Kabil'e, dördüncüsü Çitral'e, beşincisi de Gilgit'e yönelecekti. Yapılan dikkatli hesaplamalar, Rusların bu şekilde, Hindistan'ın kuzey sınırlarının çevresinde 95.000 düzenli askeri mevzilendirebileceklerini ve hazır olduklarında, oradan Hindistan'a akın akın inebileceklerini göstermişti. MacGregor, Hindistan Ordusu'nun halihazırda böyle bir saldırıya direnmek için ne yeterli sayıda askere ne kapasiteye sahip olduğunu savunuyordu. "Rusya'ya bize saldırmanın beyhudeliğini gösterecek" tek şey, Britanya ve Hindistan hükümetlerinin şimdi kararlılıkla hareket etmesiydi. General, Hindistan Ordusu'nun böyle bir tehdide karşı koyacak duruma gelebilmesi için önemli ölçüde büyütülmesi gerektiğini de belirtiyordu. Ayrıca, Rusların bu yöndeki bir hamlesinin önüne geçmek için, Herat'ın Britanya tarafından derhal işgal edilmesini öneriyordu. Bu yapılırken, Kandahar da yeniden işgal edilmeliydi. Ona göre, gecikmenin maliyeti çok yüksek olabilirdi. Bu arada Herat Rusların eline geçecek olursa, Hindistan silahlı kuvvetlerinin daha da büyütülmesi gerekecek, Kandahar da düşerse, bundan da fazla büyütülmesine gerek olacaktı. MacGregor, Rusların kendi demiryolu sistemlerini Afganistan'a doğru uzatmak için hızla çalıştıklarına işaret ederek, sınır bölgelerine ve bu bölgelere uzanan stratejik kara ve demir yollarının inşasına acilen öncelik verilmesi çağrısında da bulunuyordu.

MacGregor, St. Petersburg'un verdiği taahhütleri yerine getirmeme konusundaki sicilini hatırlatarak, Ruslarla uzlaşmak için hiçbir umut kalmadığını savunuyordu. Onları dizginlemenin tek yolu, tercihen Almanya, Avusturya ve Osmanlı'yla ittifak halinde karşılırlarına dikilmektir. General, herhangi bir karşılık beklemeden, askeri bir değerlendirme olarak sunduğu bu tavsiyeleri vermekle, açıktır ki görev tanımının çok ötesine geçiyor ve devlet adamları ile diplomatların kendilerine ait gördükleri ve askerlere kesinlikle yasak olduğunu düşündükleri alanlara giriyordu. Ama MacGregor işi burada bırakmakla da yetinmemişti zira raporunu öylesine kışkırtıcı sözlerle bitirmişti ki akranı şahinler bile bunları doğru anladıklarından emin olmak için bir defa daha okumuş olmalıydılar. "*Rusya Kafkasya ve Türkistan'dan def edilinceye kadar*, İngiliz-Rus sorununun asla gerçek bir çözümü olmayacağına olan inancımı resmen beyan ederim" diye yazmıştı. (İtalikler MacGregor'a aittir.)

Kapak sayfasında kırmızı harflerle basılmış GİZLİ ibaresini taşıyan rapor, resmen, sadece Hindistan Konseyi üyelerine ve kıdemli hükümet görevlileri ile askerlere sunulmak üzere hazırlanmıştı. Ne var ki yazarın talimatıyla, bazı nüshaları Londra'daki dikkatle seçilmiş siyasetçilere ve yayıncılara gönderilmişti. Zira general, Asya'da Büyük Oyun'u kazanmak için bir nebze olsun umut varsa, oyunun ilk önce Westminster'da kazanılması gerektiği inancındaydı ve Britanya hükümetini, gecikmiş de olsa enerjik bir şekilde hareket etmesi için sarsalamaya kararlıydı. Bununla birlikte, rapordaki malzemenin büyük bölümünün Rus plancıların çok işine yarayacağını bilincinde olduğundan, gönderdiği kişilere gizliliğe dikkat edilmesi gerektiğini önemle belirtmişti. Aynı zamanda, henüz vakit varken, hükümeti harekete geçirmek için nüfuzlarını kullanmalarını istemişti. Sonra, durup sonuçları beklemeye başladı. Tepkiler gelmekte gecikmeyecekti.

Sudan'da zaten zorda olan ve Herat'ın geleceğinden gerçekten endişelenen Gladstone kabinesi, MacGregor'ın hareketini, kendi otoritesini baltalamaya yönelik aleni bir girişim olarak gördü. Whitehall ile Kalküta arasında, bir açıklama talep eden telaşlı telgraflar gidip gelmeye başladı. Hâlâ raporun nüshalarını bas-

makta olan Şimla'daki Hindistan hükümeti matbaaları, naibin emriyle çarçabuk durduruldu. Mümkün olan yerlerden nüshaların iadesi istendi. Hindistan'daki kıdemli subayların çoğu, yöntemlerine olmasa bile vardığı sonuçlara katılsalar da MacGregor resmen kınandı. Bu subaylar, St. Petersburg ne söylerse söylesin, Rus İmparatorluk Ordusu'ndaki meslektaşlarının artık açık açık, yakında Hindistan'ı fethedecekleriyle böbürlendiklerini biliyorlardı. Nitekim daha matbaalar ancak durdurulmuştu ki Ruslar bir sonraki hamlelerini yaptılar. Bu olay, Britanya ile Rusya'yı savaşın eşiğine getirecekti –ve hiç şüphesiz, uzun zamandır bunun olacağını tahmin eden MacGregor, Marvin, Vambery ve diğerlerine öngörülerini doğrulandığı için acı bir sevinç verecekti.

Parlama noktası, Merv ile Herat arasında yarı yolda bulunan ve kısa sürede adı herkesçe öğrenilecek, ücra ve az bilinen Panceh Vahası'ydı. Afganlar gibi Britanyalılar da burayı hep Afganistan'ın parçası olarak görmüşlerdi. Ama Ruslar, Merv'i ilhak etmelerinin ardından gözlerini buraya dikmişlerdi. İngiliz-Rus sınır komisyonunun atanmasıyla sonuçlanan yazışmalar sırasında, St. Petersburg Afganistan'ın bölge üzerindeki hak iddiasına karşı çıkmış, Merv'e sahip olduğu için vahanın da kendisine ait olduğunda ısrar etmişti. Panceh Herat'a stratejik yaklaşma rotasının üzerinde yer aldığından, Londra buna kuvvetle direnmişti. Vahanın bu stratejik konumu, St. Petersburg'un buraya aşırı ilgisinin nedenini net bir şekilde açıklıyordu. Kaldı ki Britanyalı baş müzakereci General Lumsden oraya varışında, Rus askerlerinin civardaki şüphe uyandıran hareketlerini gözlemlemişti. Yakınlardaki Serahs'ta 1884-85 kışını geçirirken de Rusların Panceh'i Afganlardan alana kadar, onunla buluşmaya bir temsilci gönderme niyetinde olmadıklarını anlamıştı. Karların eriyeceği bahar ayları gelene kadar bunu yapma ihtimalleri yoktu ve başarılı olmak için bölgeye daha fazla asker getirebilirlerdi. Lumsden bütün bunları, Gladstone ve kabine üyelerinin rahatsızlıklarının giderek büyüdüğü Londra'daki üstlerine rapor etmişti.

Yaptıkları için önemli riskler taşıdığının bilincinde olan Ruslar, temkinli bir şekilde yol almak mecburiyetindeydiler. Zira St. Petersburg'da, Britanya'nın Abdurrahman'a, biraz muğlak bir dille

de olsa, kuzey komşusu tarafından saldırıya uğraması durumunda yardım taahhüdünde bulunduğu biliniyordu. Rusların emin olmadıkları şey, Britanyalıların vaatlerini tutmak için ne kadar ileri gitmeye hazır olacaklarıydı. Yerini bile bilmedikleri ve Britanya’da çok az kişinin adını duyduğu uzak bir vaha için topyekûn bir savaşa girme riskini göze alırlar mıydı? İktidardaki Gladstone’la ve alev almış Sudan’la, bunu yapmaları ihtimal dahilinde görünmüyordu. Ve müdahale etmeye karar verseler bile, askerlerinin oraya ulaşması, aylar olmasa bile haftalar alırdı. Ruslar gene de eski köşe kapmaca oyunlarını oynayarak –attıkları her ileri adımda Britanya’nın tepkilerini dikkatle gözlerken, Afgan Sınır Komisyonu konusunda Londra’yla uzun süredir devam eden yazışmalarını sanki tatsız hiçbir şey olmuyormuş gibi sürdürerek– sinsice ilerlediler.

Ne var ki Britanyalılar artık neler olup bittiğini tam olarak biliyorlardı. Hindistan’da, biri General Roberts’ın komutasında iki kolordu seferber edilmiş, gerekirse Herat’ı savunmak için Afganistan üzerinden yürüyüşe geçmek üzere hazır bekletiliyordu. Aynı zamanda, General Lumsden’in ekibinden üç istihkâm subayı, surların durumunu incelemek ve şehrin en iyi nasıl savunulacağına karar vermek için Herat’a gönderilmiş, başka kurmay subayları da bir Rus ordusunun oraya varmak için tutacağı rotanın haritasını çıkarmak üzere çalışmaya başlamıştı. General MacGregor Roberts’a yazarak, “zavallı hükümetimiz” dediği yöneticilerin, kendilerinin tekrar edip durdukları uyarılara kulak vermeye başladığını gösteren en az üç umut verici işaret olduğunu belirtti. Bu arada, Afganlar, kısmen Britanyalıların telkinlerinin sonucunda, Panceh’e asker göndermiş ve şehrin savunmasını güçlendirmişlerdi. Rus komutan General Komarov bunu öğrendiğinde öfkeye kapıldı. Vahanın Rusya’ya ait olduğunu ilan ederek, oradan derhal çıkmalarını emretti. Afgan komutan bunu reddetti. Komarov bunun üzerine Lumsden’a dönerek, Afgan askerlerine gitmeleri için emir vermesini istedi. Lumsden bunu yapmayı kabul etmedi.

Panceh’in avucundan kayıp gitmesine izin vermemeye kararlı olan Komarov, bunun üzerine taktik değiştirdi. Britanya tarafından sıkıştırılan St. Petersburg, 31 Mart’ta, Afganların silahlı çatışma-

dan uzak durmaları şartıyla, kuvvetlerinin Panceh'e saldırmayacağına dair resmi bir güvence verdi. Üç gün sonra bunu tekrarlayan Dışişleri Bakanı Nikolay Giers, taahhüdün çarın mutlak onayıyla verildiğini ekledi. Bundan önce, Kraliçe Victoria Aleksandr'a bir telgraf çekerek, onu savaş "afet"inin önüne geçmeye çağırmıştı. Şimdi, Komarov'un Panceh'in alınmasını haklı göstermek için tek bir yolu kalmıştı. Afganlar saldırgan taraf olarak görülmeliydi. Artık Merv valisi olan kurnaz Alihanov, işte burada devreye girdi. Lumsden'in karargâhına ulaşan söylentilere göre, Alihanov Türkmen kılığına girip çoktan Panceh'i ziyaret etmiş ve şehrin savunma sistemini incelemişti. Şimdi de Komarov tarafından, savunmacıları ilk atışı yapmaya kışkırtmakla görevlendirilmişti. Afganların hem mağrur hem çabuk öfkelenen insanlar olduklarını bilen Alihanov, komutanlarına son derece saldırgan ve hakaretamiz bir mektup yazdı. Onu başka şeylerin yanı sıra korkaklıkla suçladı; bu, savaşmanın neredeyse bir yaşam biçimi olduğu Afganları çileden çıkaracağı kesin bir ithamdı. Ama onu Rusların oynadıkları oyun konusunda uyaran Lumsden, bunu yaptığı takdirde, Britanyalıların ona yardım edecek durumda olmadıklarını söyleyerek, tepki göstermemesini salık verdi. Afganlar, ağır provokasyona rağmen sinirlerine -ve tetikteki parmaklarına- hâkim olmayı başardılar.

St. Petersburg'un tekrarladığı taahhütlere rağmen, Komarov'un askerleri bütün bu süre içinde Panceh'e adım adım yaklaşmaya devam ettiler. 25 Mart'a gelindiğinde, savunmacıların mevzilerine yaklaşık 1,5 kilometre mesafedeydiler. Afganların Rus askerleri üzerine ateş açmasını sağlayamayan Komarov, komutanlarına bir ultimatom gönderdi. Beş gün içinde bütün askerlerini çekmezlerse, Ruslar tarafından, generalin çarın meşru sahibi olduğunu iddia ettiği topraklardan çıkarılacaklardı. Lumsden o ana kadar gelişmeleri yakından takip ediyor ve bunları Londra'ya rapor ediyordu. Ama bir çatışma çıkmasını engellemek için elinden gelen her şeyi yapmış olduğundan, iki ateş arasında kalmamak için, artık karargâhını biraz uzak bir mevzie çekmeye karar verdi. Bu nedenle, bundan sonra olanlar konusunda elimizde kaynak olarak sadece Rusların anlattıkları vardır.

General Komarov, ulti­matomunun süresinin dol­duğu ve Afgan­ların hiçbir boyun eğme işareti göstermediği 31 Mart'ta, asker­lerine ilerlemelerini emretti ama üzerlerine ateş açılmadıkça ateş açmamaları emrini de verdi. Hal böyleyken, Alihanov'a inanılacak olursa, ilk ateşi açanlar Afganlar oldu ve Kazaklardan birinin atını yaraladılar. Komarov'un beklediği tam da buydu. "Kan dökülmüştü" ve askerlerine, kolayca vurulacak bir mesafede toplanmış Afgan süvarisine ateş açma emri verdi. Öldürücü kurşun yağmuru altında safları dağılan Afganlar, kaçmak zorunda kaldılar. Ama Alihanov'un sonradan anlattığına göre, Afgan piyadesi kahramanca savaştı; Rusların adım adım mevzilerini istila ettiği iki bölük asker­in tamamı öldü. Sağ kalanlar da sonunda arkalarında 800'den fazla ölü bırakarak kaçtılar; ölenlerin çoğunu yatağından taşmış bir nehri geçmeye çalışırken boğulanlar oluşt­uruyordu. Komarov'un verdiği zayıat ise toplam 40 ölü ve yaralıdan ibaretti.

Rusların Panceh'i ele geçirdikleri haberi, Londra'ya bir hafta sonra ulaştı. Haber öfkeyle karışık bir korku uyandırdı ve hükümet bile "son derece vahim" bir durumun oluştuğunu kabul etti. Londra'daki yabancı diplomatlar da dahil çoğu kişi, iki büyük güç arasında savaşın artık kaçınılmaz olduğunu varsayıyordu. Çar bir yana, Giers tarafından aptal durumuna düşürülmüş olan Gladstone, Afganların katledilmesini, tahrik edilmemiş bir saldırı olarak kınadı ve Rusları Afganistan'a ait olduğu kesin olan toprakları işgal etmekle suçladı. Avam Kamarası'nda, durumun umutsuz değilse bile çok ciddi olduğunu anlattı. Borsaya paniğe yakın bir durum hâkim olurken, iki partinin heyecan içindeki vekillerinden 11 milyon sterlinlik bir kredi için onay aldı; bu, Kırım Savaşı'ndan beri hükümete tahsis edilen en yüksek para miktarıydı. Savaşın başladığını ilan eden resmi duyurular, Dışişleri Bakanlığı tarafından hazırlanmış bekletiliyordu. Kraliyet Donanması, tüm Rus savaş gemilerinin hareketlerini gözleme emriyle teyakkuza geçirildi. Uzakdoğu'da donanmaya da Vladivostok'taki Rus donanma üssüne ve Kuzey Pasifik'teki diğer hedeflere karşı düzenlenebilecek operasyonlarda üs olarak kullanmak üzere, Kore'deki Hamilton Limanı'nı işgal emri verildi. Aynı zamanda,

tercihen Türklerin yardımıyla, Kafkasya'da Ruslara saldırma seçeneği de değerlendiriliyordu.

Çarın ve bakanlarının, Britanya hükümetinin niyetinde kararlı olduğundan herhangi bir şüpheleri kalmaması için, St. Petersburg'daki Britanya sefirine, Giers'i Herat'a doğru yeni bir ilerlemenin kesinlikle savaş demek olacağı konusunda uyarma talimatı verildi. Bunun Rusları durduramaması ihtimaline karşılık, naip 25.000 askeri Ketta'ya yürütmek üzere hazırlıklara başladı. Askerler orada, Emir Abdurrahman'ın onayını bekleyip Herat'a saldırmak üzere hazır bekletileceklerdi. Bu arada, Tahran'da, İran şahı Afganistan'la sınırının bu kadar yakınındaki saldırgan Rus hamlelerinden derin bir telaşa kapılmış, Britanya'yı, Herat'ı St. Petersburg'dan önce alması için sıkıştırıyordu; bunu yaparken, iki güçlü komşusu arasında savaş çıkması halinde kesinlikle tarafsız kalma niyetinde olduğunu da açıklamıştı.

Krizin yarattığı sarsıntılar artık dünyanın her yerinden hissedilmekteydi. Haber Amerika'da Wall Street'i sallamış, iki dev imparatorluk arasında yaklaşmakta olan savaştan başka bir şey konuşulmaz olmuştu. Normalde soğukkanlı bir çizgisi olan *New York Times*'ın, "İngiltere ve Rusya Kapışıyor" manşetiyle verdiği haber, "Bu savaştır" sözcükleriyle başlıyordu. Ve etrafındaki herkes soğukkanlılığını kaybetmeye başlarken, bir adam sükûnetini korumayı başaramasaydı pekâlâ öyle de olabilirdi.

Doğu'ya Demiryolu Yarışı

Dünya gazeteleri ve devlet adamları, yeryüzünün en büyük iki gücünün ücra bir Orta Asya köyü uğruna savaşa girmek üzere olduğunu öngörürken, bu köyün bulunduğu toprakların emiri, Hindistan'a yaptığı resmi bir ziyaret nedeniyle başkentinde değildi. Aslında Ruslar Abdurrahman ile Britanyalı ev sahiplerinin kendilerine karşı bir komplo hazırladıklarından korkmuş, bu da Abdurrahman'ın emirliğinden uzakta olması gerçeğiyle birleşince, Panceh'i ele geçirmelerini hızlandırmış olabilirdi. Britanyalıların emirin onayıyla Herat'ı ele geçirmesi, St. Petersburg için kaygılandırıcı bir olasılıktı. Zira nasıl kendilerinin Merv'i, şimdi de Panceh'i ilhak etmeleri Hindistan için bir tehdit oluşturusaydı, Herat'taki güçlü bir Britanya askeri varlığı da aynı şekilde, Rusya'nın Orta Asya'da yeni sahip olduğu topraklar için bir tehditti. Ondan sonra, Britanyalıların ve Afganların Müslüman hanlıkları Rus hâkimiyetinden kurtarmak üzere güçlerini birleştirmeleri gibi ürkütücü bir durum ortaya çıkabilirdi. Ne var ki çarın generalleri Panceh'i işgal etmekle, iş Herat'a varma yarışına geldiğinde, oraya ilk varan olacaklarından emin olabileceklerini biliyorlardı.

Panceh'in düştüğü ve Afgan garnizonunun katledildiği haberini Abdurrahman'a, Hindistan hükümetinin Dışişleri Bakanı Sir Mortimer Durand vermişti. Tesadüf bu ya, bakan Birinci Afgan Savaşı sırasında Gazne'nin kapılarını havaya uçuran Üsteğmen Henry Durand'ın oğluydu. Hem fevri hem acımasız bir adam olan emirin kötü haberi nasıl karşılayacağından kimse emin değildi. Bu hakaretin acısını çıkarmak için, büyük ihtimalle, İngiliz-Afgan anlaşması çerçevesinde, Britanyalıların yardımıyla Rus kanı dökülmesini isteyeceği düşünülmüyordu. Hal böyleyken, Britanya büyük acılar ve yüksek bedellerle elde ettiği bu tampon devleti Rusların insafına bırakmaya hazır olmadıkça, savaşın önüne nasıl geçileceğini bilmek güçtü.

Durand, "Haber, akşam yemek saatine doğru aldık ve ona derhal halkının katliama uğradığını anlatmaya gittim" diye rapor etmişti. Olayın Britanya, Hindistan ve diğer yerlerde doğurduğu telaş düşünüldüğünde, emirin bunu oldukça sakin bir şekilde karşılaması Durand'ı çok şaşırtmış ama içini de rahatlatmıştı. "Benden dert etmememi rica etti" diye yazmıştı. "İki yüz ya da iki bin asker kaybetmenin hiçbir önemi olmadığını söyledi." Komutanlarının ölümü ise "daha da önemsizdi." Kısa bir süre önce Hindistan naipliğine getirilen Britanya'nın eski Rusya sefiri Lord Dufferin sonradan şu gözlemi yapacaktı: "O sırada Rusya'yla ilişkilerimizin gerginliği göz önüne alındığında, tek başına Panceh olayı uzun ve sefil bir savaşa sebep olabilirdi ama emirin tesadüfen Ravalpindi'de, benim karar-gâhımda bulunması ve bereket versin ki büyük yetenek, tecrübe ve sağduyu sahibi bir prens olması sayesinde böyle bir şey yaşanmadı."

Yalın gerçek ise şuydu: Emir ülkesinin, birbiriyle dalaşan iki komşusu tarafından bir defa daha muharebe sahasına çevrildiğini görmek istemiyordu. O güne kadar Panceh köyünün adını duymuş muydu, bazı yetkililer bundan bile emin değildi. Gene de emirin itidali, her an yangına dönüşebilecek bir gerilimi yatıştırmakta çok etkili oldu. Öyle olsa da sonraki birkaç hafta boyunca her gün savaş çıkması beklendi; Britanya gazeteleri Ruslara bir ders verilmesini isterken, St. Petersburg ve Moskova gazeteleri ısrarla, hükümetlerinin Herat'ı ilhak etmesini ve bölgeden uzak durması için Britanya'yı uyarmasını talep ediyordu. Ama Abdurrahman'ın yanı

sıra, sahnenin arka planında devrede olan başka sınırlayıcı etkenler vardı. Gerçek, Panceh için savaşa girmenin iki tarafın da menfaatine olmamasıydı; Herat ise başka bir mevzuydu. Dahası, Ruslar bu defa, biraz daha ileri giderlerse iktidarda Liberaller de olsa, Britanyalıların savaşılmaya hazır olduğunu görebiliyorlardı. Kriz boyunca, Britanya Dışişleri Bakanı Lord Granville ile Giers arasında bir telgraf hattı açık tutuldu. Yavaş yavaş sükûnet yeniden sağlandı. Üç devlet geleceğine karar verene kadar, Panceh'in tarafsızlaştırılması gerektiği konusunda anlaşmaya varıldı. O zamana kadar, Rus askerleri köyün biraz dışına çekilecekti. Sınırla ilgili müzakerelerin bir an önce başlaması konusunda da mutabakat sağlandı. Savaş tehdidi hafiflemiş olduğundan, Hindistan'daki Britanya askerleri ve Kraliyet Donanması da savaş pozisyonundan çıkarıldı.

Artık işe koyulan Ortak Afgan Sınır Komisyonu'nun çalışmaları, çıkan pek çok anlaşmazlık nedeniyle 1887 yazına kadar sürdü; sonunda, doğu kesimi hariç bütün sınır için mutabakat protokolleri imzalandı. Anlaşmayla, Ruslar Abdurrahman'ın ve Britanyalı danışmanlarının denetimleri altına almak istedikleri daha batıdaki stratejik bir geçidi emire bırakırken, karşılığında Panceh'i ellerinde tuttular. Ama oldubitti sanatının ustaları olduklarını gösteren Ruslar, bir kez daha istediklerini az çok elde ettiler (generalleri sınırın kendilerine dayattığı kısıtlamalara karşı çıksalar da). Yeni sınır çok kabaca 1873'te üzerinde anlaşılmış hattı izliyordu; bunun tek istisnası Panceh bölgesinde güneye doğru yaptığı, sınırı Herat'a çok yaklaştıran çıkıntıydı. Gene de savaşın önüne geçilmişti. Dahası, Britanya'nın enerjik tepkisiyle Ruslara Herat'a doğru yapacakları yeni bir hamlenin savaş ilanı olarak kabul edileceği gösterilmişti. Gene de pek çok yorumcu bunlardan hiçbirinin Rusların ilerlemesini uzun süre durdurmayacağı kanısındaydı. Ama tarih onlara yanıldıklarını gösterecekti. Rus askerleri ve tankları Afganistan'a ancak bir yüzyıl kadar sonra, 1979 kışında Ceyhun'u aşarak girecekti.

Ama daha doğuda, Pamir bölgesinde sınırın hâlâ belirlenmesi gerekiyordu. Büyük Oyun'un odak noktası bundan sonra, bugün Afganistan ile Pakistan'ın bir sınır paylaştığı bu ıssız bölgeye kayacak, sonraki on yıl boyunca Britanya ve Rusya, askeri ve siyasi üstünlük

için birbirlerine karşı burada manevra yapacaktı. Gerçi, oyunun kurallarında değişiklik yaratacak bir başka gelişme olmuştu. Gladstone hükümeti Panceh krizi sırasında, bir yorumcunun ifade ettiği gibi, kimine göre “dört dörtlük bir devlet idaresi”, kimine göre “göz yaşartıcı tereddütler”, kimine göre de “rezil bir teslimiyet” sergilemişti. Özellikle olay, büyük ölçüde hükümetin sorumlu tutulduğu, General Gordon’ın Hartum’da ölümünden çok kısa bir süre sonrasına denk geldiğinden, Britanyalı seçmenlerin pek çoğunun bu sonuncusunun gerçekleştiğine hükmettiği ortadaydı. Sonuçta, Tory’ler Ağustos 1886’da, Hindistan’ın savunmasına yoğun bir ilgi duyan Lord Salisbury önderliğinde, açık farkla yeniden iktidar oldular.

Britanyalılar büyük ölçüde George Hayward ve Robert Shaw gibi cesur seyyahlar sayesinde, bir süredir Pamir, Hindukuş ve Karakorum dağlarından Hindistan’ın kuzeyine uzanan geçitlerin ne kadar savunmasız olduğunun farkındaydılar. Öte yandan, böyle birkaç kişinin öncü seyahatlerine ve Sir Douglas Forsyth’in 1874’teki kısa keşif çalışmalarına rağmen, Hindistan topraklarının Afganistan’la ve Çin’le birleştiği en kuzey kesimi hakkında askeri bakımdan çok az şey biliniyordu. Oysa hepsi asker olan Rus kâşifler Ceyhun’un epeyce güneyindeki bu çok geniş sahipsiz toprakların haritalarını çıkarmakla ve bölgede sondajlar yapmakla meşguldüler ve en az bir generallerinin Pamirler üzerinden Keşmir’i istila planları hazırladığı biliniyordu. Bu eksikliği gidermek için, 1885 yazında, batıda Çitral’dan doğuda Hunza’ya ve ötesine kadar uzanan toprakları keşfetmeleri ve haritasını çıkarmaları için bölgeye Britanyalı bir haritacı ekibi gönderilmişti. Ekibin en acil görevlerinden biri, kuzeye, Yukarı Ceyhun’a doğru giden geçitleri keşfetmek ve büyük endişe uyandıran, bunların Hindistan’ın savunması için bir tehdit oluşturup oluşturmadığı sorusunu kesin olarak cevaplamaktı.

Ekibin başında, MacGregor’ın İstihbarat Dairesi’nden çok saygın bir subay olan, ileride Hindistan silahlı kuvvetlerinin başkomutanlığına getirilecek Albay William Lockhart bulunuyordu. Ona üç başka subay, beş yerli haritacı ve askeri muhafızlar eşlik ediyordu. Yılın kalan kısmında ve ertesi yılın ilk aylarında, Hindistan’ın

kuzey sınırlarının ötesinde yer alan, daha önce haritası çıkarılmamış 31.000 kilometrekarelik bir arazinin haritasını çıkaracaklardı. Lockhart dönüşünde yazdığı uzun raporda, bölgenin, özellikle de Baroghil Geçidi'nden duyulan korkuların abartılı olduğunu ama Hayber ve Bolan üzerinden düzenlenecek topyekûn bir Rus saldırısına destek amacıyla, Pamirler üzerinden ikincil bir saldırının düzenlenebileceğini savundu. Lakin Pamir geçitleri her kış kar nedeniyle kapandığından, yazları da delice akan sayısız akarsu yatağından taşıdığından bölge sadece kısa bahar ve sonbahar aylarında geçit veriyordu. O zaman bile, şayet topraklar ve diğer ağır donanım ve ikmal malzemeleriyle ilerleyen büyük bir kuvvet kullanılacaksa, önce askeri bir yolun inşa edilmesi gerekiyordu. Lockhart'a göre, harekâtta dört adet küçük ve çok hareketli birliğin kullanılması daha olası bir stratejiydi.

Lockhart'ın kuzeye uzanan geçitlerde yaptığı ilk inceleme, böyle bir kuvvetin büyük ihtimalle Çitral üzerinden geleceğini düşündürmüştü. Hiçbir kara ve demir yolunun bulunmadığı bir bölgede Britanya askerlerinin oraya ulaşması zaman alacak, sonra da kendilerini Rusların yanı sıra Çitrallilerle de savaşır durumda bulabileceklerdi. Bu nedenle, Lockhart naibin tam onayıyla, Hayward'ın öldürülmesinde parmağı olduğundan şüphelenilen Çitral'in yaşlı hükümdarı Aman el-Mülk'le bir savunma anlaşması imzaladı. Hükümdar, yüklü bir para yardımı yapılması ve tahtın ilelebet ailesinin elinde kalacağına dair güvence verilmesi karşılığında, Britanya askerleri yardımlarına yetişene kadar, azılı aşiret üyelerini ilerleyen bir Rus kuvvetinin üzerine salmaya söz verdi.

Lockhart'ın yaptığı bu keşif araştırması, o tarihte Lord Dufferin tarafından emri verilen tek atılım hamlesi değildi. Zira Britanya'da Liberal hükümetin düşmesi, Hindistan sınırlarının ötesine subay ve siyasileri gönderme konusundaki tabuyu ortadan kaldırmıştı. Naibi özellikle endişelendiren bir yöre de Rusların Britanyalılar karşısında epeyce öne geçmiş görüldüğü Sincan'dı. Kulca ya da Hi'yi Çin'e iade eden St. Petersburg Antlaşması'na göre, Çinliler Rusların Kaşgar'da bir konsolos bulundurmasını kabul etmişlerdi. St. Petersburg'un bu görev için seçtiği kişi Nikolay Petrovskiy adın-

da ürkütücü bir şahıstı. Militan bir Anglofob olan Petrovskiy, Britanyalıları her ne pahasına olursa olsun Sincan'dan uzak tutmaya (gerek siyasi gerek ticari bakımdan) ahdetmişti. Orada bulunduğu üç yıl içinde, salt kişilik gücüyle Çinli memurları sindirip Müslüman nüfusa dehşet saçarak, kendisini fiilen Kaşgar'ın hükümdarı durumuna getirmişti. En yakın garnizonlarının sınırın tam karşısında olduğunun acı bir biçimde farkında olan Çinliler, sürekli St. Petersburg tarafından ilhak edilme korkusu altında yaşıyorlardı –Rus konsolos da onları bununla korkutmaktan geri durmuyordu. Çinliler konsolosla ilişkilerinde onu asla rencide etmemeye ya da Ruslara Kaşgar'ı ellerinden almaları için başka bir mazeret vermeye çok dikkat ediyorlardı. Kaşgar'da bir Britanya temsilcisinin bulunmaması da Petrovskiy'in elini epeyce güçlendiriyordu. Saha ona aitti ve niyeti burayı kesinlikle bu durumda tutmaktı.

Lord Dufferin, Petrovskiy'in Kaşgar üzerindeki tekeline, bu hâkimiyet Sincan'ın tamamına yayılmadan önce son vermeye kararlıydı. Naip ilk olarak, Hintli tüccarlar için Sincan'la Rus rakipleriyle eşit koşullarda ticaret hakkı elde etmek istedi. Buradaki pazar bir zamanlar sanıldığından çok daha küçük olsa da başka seçenek olmadığından, ucuz ama kalitesiz Rus mallarının hâkimiyetindeydi. Dufferin burada Hindistan hükümetinin daimi bir memurunun bulundurulmasını da istiyordu. Görünüşte bu memurun görevi, Sincan'da yaşayan ve çoğunluğu Hindu tefecilerden ve ailelerinden oluşan Britanyalı-Hintli tebaanın çıkarlarını korumak olacaktı. Oysa gerçek rolü, Petrovskiy'i yakından gözetim altında tutmak, onun ve diğer Rusların bölgedeki faaliyetleri hakkında üstlerine rapor vermek olacaktı. Halihazırda bu iş gayriresmi bir şekilde, Leh ile Kaşgar arasında düzenli gidip gelen, Andrew Dalglish adında genç ve girişimci bir İskoç tarafından görülüyordu. Ama naip bunun daha sağlam bir temelde yürütülmesini istiyordu.

Dufferin'ın Britanya'ya Kaşgar'da Rusya'yla eşit haklar sağlama görevi için seçtiği kişi, deneyimli bir siyasi asker ve Orta Asya gezgini olan Ney Elias'tı. Biraz tuhaf bir ismi olan Elias, halihazırda Hindistan hükümetinin Leh'teki temsilcisi olarak görev yapıyordu; orada altı yıl boyunca, başta Kaşgar ve Yarkent olmak üzere Orta

Asya'nın dört bir yanından gelen seyyahlardan siyasi ve diğer konularda istihbarat toplamakla uğraşmıştı. Dalgleish onun en güvenilir ve en önemli istihbarat kaynaklarındandı. Naip, Pekin'deki Britanya sefaretinden, Elias için diplomatik akreditasyon sağlamasını ve Kaşgar'da, hem Britanya'nın temsil edilmesi hem ticari hakların tanınması konusunda müzakereler yürütebileceği kıdemli bir Çinli memur tarafından karşılanması için gerekli ayarlamaların yapılmasını istemişti. Ne var ki Çinliler Dufferin'in canını çok sıkarak, Hindistan ile Sincan arasındaki ticaret hacminin özel bir antlaşma ya da herhangi bir düzenleme yapılmasını gerektirmeyecek kadar küçük olduğunu ileri sürüp bu talebi reddettiler. Gene de Elias'a pasaport vermeyi kabul ettiler; ama bu ona diplomatik bir statü kazandırmadı. Bu tavrın iki olası açıklaması vardı. Biri, Pekin'in, Yakub Beg'in Sincan hükümdarı olduğu sırada Britanya'nın onunla ittifak kurma girişimlerinin acısını hâlâ taşımasıydı. Diğeri, entrikacı Petrovskiy'in her zamanki rüşvetle karışık tehditleriyle Elias'ı bölgeye sokmamaları için Çinlileri sıkıştırmasıydı.

Naip, bu planlarının geri tepmesine karşın, Elias'a diplomatik akreditasyonu olmasa da yola devam etme talimatı verdi zira bu şekilde en azından Karakurumlar'ın ötesinde neler olup bittiğini ve bunun Britanya Hindistan'ı için nasıl bir tehdit oluşturduğunu birinci elden öğrenebilirdi. Ama daha Leh'ten ayrılmadan, Elias'a Kaşgar'dan ikinci bir kötü haber geldi. Çinli yetkililer Dalgleish'tan pasaportu olmadığı için şehri terk etmesini istemişlerdi. Önceden bunu görmezden gelmiş ve onu hep iyi karşılamışlardı. Dalgleish Elias'a, şehirden çıkarılmasının arkasında Rus konsolosun parmağı olduğundan emin olduğunu söyledi. Eğer öyleyse, bu Elias'ın kendi geleceği için de hayra alamet değildi. Nitekim öyle olduğu ortaya çıktı zira Yarkent'ten öteye geçemeyecekti. Orada bir çeşit şeref kıtası tarafından karşılandığı halde, Amban denen Çinli kıdemli memurun açıkça düşmanlık ettiğini gördü. Pasaportuna rağmen Kaşgar'a gitmesi engellenen Elias, naibin istediği şeyleri müzakere etme umudunun olmadığını hemen anladı. Çinlilerin engellemelerinin üçüncü bir nedeni olabileceğini de öğrendi. Zamanında, Petrovskiy'in güçlü nüfuzunu dengelemek için Kaşgar'da bir Britanyalının

bulunmasına olumlu bakıyor olabilirlerdi. Ama şimdi, aralarında zorbalık eden bir batılı olmasının acı tecrübesi cesaretlerini kırmıştı ve başlarına bir yenisini sardırmak istemiyorlardı.

Elias'ın görevi yarım kalmıştı ama o Yarkent'ten eli boş dönecek bir adam değildi; bu fırsattan yararlanarak, normalde çoğunlukla Ladakh çarşılarındaki kuşkulu kaynaklardan haberini aldığı çeşitli siyasi ve askeri konuları birinci elden soruşturdu. Naip, örneğin, Sincan'a, hatta Doğu Pamirler'e doğru bir Rus ilerlemesi olursa bunu durdurmak için Britanya ile Çin arasında bir tür askeri işbirliği olabileceğini umuyordu. Hindistan Ordusu subaylarının danışman olarak kullanılabilecekleri, hatta belki de Çinli birliklere komuta edebilecekleri düşünülüyordu. Oysa sonraki gözlemleriyle birlikte, Yarkent'e girişinde yola dizilen şeref kıtasına bir göz atması bile Elias'a bunun boş bir umut olduğunu göstermişti. Kötü silahlı, talimsiz ve disiplinsiz askerler hazır ol vaziyetinde durmuyor, aralarında çene çalıp şakalaşüyor, meyve yiyorlardı ve o önlemlerden geçerken "yabancı şeytan" hakkında yüksek sesle yorumlar yapmışlardı. Elias günlüğüne, "Bunlar, Ruslara karşı ittifak kurmamızı istedikleri insanlar. Aman Tanrım!" diye yazmıştı.

Ama Elias'a verilen görevler henüz bitmemişti. Naibin umudu, Elias'ın Hindistan'a dönerken, Lockhart ve ekibinin keşfedip haritasını çıkardığı toprakların ötesindeki bölgeler de dahil Doğu Pamirler ve Yukarı Ceyhun üzerinden yolculuk edebileceğiydi. Rusya, Afganistan ve Keşmir topraklarının kendi topraklarıyla buluştuğu bu kuş uçmaz kervan geçmez bölgeye pek ilgileri olmayan Çinliler, buna karşı çıkmadılar. Elias'tan, daha önce Ruslar hariç kimsenin keşfetmediği bu toprakların haritasını çıkarmasının yanı sıra, buradaki yerel olarak tanınan bütün sınırları (Rus, Çin, Afgan ya da salt aşiret sınırlarını) keşfetmesi istenmişti. Son olarak, Afganistan'ın en doğusu ile Sincan'ın en batısı arasında kaldığı bilinen, sınır çekilmemiş ama gene de kimsenin üzerinde hak iddia etmediği, endişelendirici bir boşluk oluşturan toprakları incelemesi gerekiyordu. Buranın varlığını ilk olarak Sir Douglas Forsyth, 12 yıl önce Yakub Beg'in sarayına yaptığı ziyaretin ve akabindeki keşif çalışmalarının ardından rapor etmişti. Hindistan'ın savunma-

sından sorumlu olanlar, bölgeyi herhangi bir istilacıya kapatmanın bir yolu bulunana kadar, Rusların buranın varlığını fark etmeyeceğini ummuşlardı.

Elias'ın büyük bölümünü kış ortasında yürüttüğü keşif yolculuğu 17 ayını aldı. Bu süre içinde, hastalığa rağmen 4.800 kilometre yol kat etti ve en az 40 geçit keşfetti. Lockhart gibi onun da vardı sonu, Rusların, çok kalabalık bir kitlenin yükünü taşıması imkânsız bir bölgeden topyekûn bir saldırı başlatma ihtimalinin olmadığı. Ama siyasi nüfuz başka bir konuydu ve ona göre, Rusların bu en kuzey bölgede oluşturdukları başlıca tehdit buydu. Afgan ve Çin sınırları arasındaki savunmasız boşluğa gelince, tavsiyesi, iki devletin bu noktada sınırlarını birleştirmeye ikna edilmesi idi; böylece herhangi bir Rus tecavüzü bir sınır ihlali oluşturacaktı. Elias ve Lockhart buraya kadar kabaca görüş birliği içindeydiler. Ne var ki Rusların Çitral'den en iyi nasıl uzak tutulacağı konusunda, biri asker diğeri siyasetçi olan iki adam arasında derin görüş ayrılıkları vardı. Elias, Lockhart'ın daha yeni antlaşma imzaladığı Çitral mihdarının tamamen güvenilmez ve Rusların kandırmacalarıyla karşı karşıya kaldığında kesinlikle bel bağlanamayacak biri olduğu görüşündeydi. "Bu tür sorumsuz bir barbar tarafından verilen hiçbir güvence asla geçerli olmayacaktır" diye uyarıda bulunmuştu. Britanya'nın yeni müttefikinin kendisini Ruslara satmasını engellemenin tek yolu, güney sınırına asker yerleştirmek, bu şekilde arkadan gelecek tehdidin cepheden gelecek tehditte daha büyük olmasını sağlamaktı. Naibin askeri ve siyasi kurmayları birbirlerinden hiç hazzetmediklerinden, aralarındaki bu türden görüş ayrılıkları Büyük Oyun'un bildik bir temasıydı. Ama o sırada Hindistan'ın savunmasından sorumlu olanları kaygılandıran Çitral'den daha acil bir konu vardı, o da Trans-Hazar Demiryolu'ydu. Hat, aşıkâr olan asker ve top nakil kapasitesiyle Rus mühendisler tarafından telaşlandırıcı bir hızla doğuya doğru uzatılıyordu.

Demiryolunu açma çalışmaları 1880'de, Göktepe üzerine ilerlemeye hazırlanan General Skobelev'in talimatlarıyla başlamıştı. General ilk başta, demiryoluyla sadece mühimmatı ve diğer leva-

zımatı Hazar kıyısındaki Krasnovodsk Limanı'ndan çölün ötesine taşımayı tasarlamıştı. Niyet, ağır donanımların bir lokomotifle hatta develerle çekilebileceği ve askeri güçler ilerledikçe uzatılabilecek, ray açıklığı dar, hafif bir hat inşa etmektir. Ama çok kısa bir süre içinde, daha iddialı ve kalıcı bir demiryolu inşa etmek üzere bu plandan vazgeçildi. Avrupa Rusya'sından yola çıkarılan 160 kilometre uzunluğunda standart raylar, Hazar üzerinden bölgeye gönderildi ve bunları döşemek için bir generalin komutasında özel bir demiryolu taburu kuruldu. Skobelev, demiryolunu inşa edenlerden daha hızlı ilerledi ve onları beklemeden Göktepe'ye hücum etti. Ama komşu aşiretler sindirildikçe hat ilerlemeye devam etti ve Merv'in Üsteğmen Alihanov'a teslim olmasından sadece bir yıl sonra oraya ulaştı. Ardından, Panceh konusunda Britanya'yla savaş ihtimali ikinci bir demiryolu taburunun kurulmasına ve hattın ilerleme hızının artmasına yol açtı. 1888 ortalarına gelindiğinde, demiryolu Buhara'ya ve Semerkant'a ulaşmış ve Taşkent'e uzanan son bölümünün yapımına başlanmıştı.

Yeni Rus demiryolu ve Hindistan için oluşturduğu stratejik tehdit konusunda alarm çanını ilk çalanlar arasında Charles Marvin de bulunuyordu. Hattın henüz doğuya doğru fazla ilerlenmediği ve Panceh krizinin henüz çok uzakta olduğu 1882'de, demiryolunun oluşturduğu tehdit konusunda uyarıda bulunmuş, özel olarak da Rusların Herat'ı ele geçirip hattı buraya kadar uzatarak konumlarını güçlendirebileceklerine dikkat çekmişti. Ona göre, demiryolu Rus istihkâm subayları tarafından birkaç ay içerisinde tamamlanabilirdi. Afgan sınır anlaşmasının imzalanmasıyla, o tarihten beri Herat üzerindeki tehdit kalkmıştı. Öyle olsa bile, ileride çatışmaların başlaması durumunda, en yakın Rus indirme istasyonu Herat'a, en yakın Britanya istasyonundan çok daha yakın olacaktı. Nitekim Ruslar birkaç yıl sonra -Marvin'in ölümünün üzerinden fazla zaman geçmeden- kendi demiryolu ağlarını güneye, Panceh'in iyice aşağısına kadar uzatarak aradaki boşluğu daha da kapatacaklardı.

Hindistan'ın sınır ulaşımındaki, özellikle de kara ve demir yollarındaki bariz yetersizlik, artık Kalküta'da ve Londra'da kafalara dank etmeye başlıyordu. Rusya'nın Kuzey Hindistan'ı ve Afganis-

tan'ı demiryollarıyla kuşatmasına, Hindistan sınırları içinde benzer bir inşaat programıyla karşılık verme çağrısında bulunanların başında, Hindistan Silahlı Kuvvetleri başkomutanı General Roberts geliyordu. General, yerinde yaptığı etraflı bir incelemenin ardından, Hindistan'ın hep çok kısıtlı olan savunma bütçesinin, hiçbir zaman savunulması gerekemeyebilecek kale ve siperler inşa etmektense, komutanların sınırın tehdit altına giren bir kesimine hızla asker nakletmesini sağlayacak şekilde harcanmasının daha iyi olacağını savundu. Naibe yazdığı gizli bir raporda, "Karayollarımızın olması gerekiyor, demiryollarımızın da olması lazım" demişti. "Bunlar kısa sürede yapılamaz ve bugün bunlara harcanacak her rupi ileride bize misliyle geri dönecektir [...] Kara ve demir yollarından daha medenileştirici bir şey yoktur ve yapılması tavsiye edilenlerden bazılarına askeri amaçlarla hiçbir zaman ihtiyaç duyulmayacak olsa bile, ülkenin idaresinde sivil iktidara büyük destekleri olacaktır." Uzun vadede, Abdurrahman onayını vermeye ikna edilebilirse, Roberts demiryolunun Celalabad'a ve Kandahar'a giden hatlarla Afganistan'a kadar uzatılmasından ve Britanya askerlerinin oraya yerleştirilmesinden yanaydı. Bu olmazsa, Rusların yavaş yavaş Afganistan'ın tamamını işgal edeceklerine, tıpkı Panceh'te yaptıkları gibi ülkeyi lokma lokma yutacaklarına inanıyordu. Ve Abdurrahman öldüğünde St. Petersburg'un bunun ardından başlayacak iktidar mücadelesinden her bakımdan yararlanması muhtemeldi.

Ama demiryolunu Afgan sınırına kadar uzatmanın bile zor olduğu kanıtlanacaktı zira Hindistan Konseyi'nin bütün üyeleri böyle ağır masraflar yapılması gerektiğine ikna olmuş değildi. Ordudan gelen sürekli baskılara rağmen, birkaç yıl sonra sınır bölgesinde hâlâ yaklaşık 80 kilometrelik bir demiryolu vardı; ama karayolu şebekesi iyileştirilmişti. Roberts'ın Hindistan'ın savunması için hayati önemi olduğunu düşündüğü kara ve demir yolları ile telgraf hatlarının genişletilebilmesi için, uzun vadeli Rus tehdidi konusunda kuşkusu olmadığı gibi, tüm engelleri ve itirazları bir kenara itebilecek güce ve kararlılığa sahip çok yukarılardan biri gerekiyordu. Ve hükümette henüz böyle biri yoktu. Oysa bunu gerçekleştirecek kişi, aşağı yukarı aynı tarihlerde Rus Orta As-

ya'sında, tam da Roberts'ı ve general arkadaşlarını o kadar endişelendiren demiryolundan, saatte 25 kilometrelik sabit bir hızla doğruya doğru yol alıyordu.

O tarihte Tory partisinden genç ve ihtiraslı bir milletvekili olan George Nathaniel Curzon, 1888 yazında, Rusların oralarda gerçekten neler yaptığını kendi gözleriyle görme ve Britanya Hindistan'ına yönelik niyetlerini öğrenme kararlılığıyla Orta Asya'ya doğru yola çıkmıştı. Henüz 29 yaşında olmasına rağmen, şimdiden bir gün naip olmayı kafasına koymuştu. Londra'nın sosyal yaşamına sırtını dönen bu aristokrat ve seçkin bekâr, Avrupa'yı boydan boya geçen bir trenle, siyasi havasını koklamayı istediği St. Petersburg'a ve Moskova'ya gittikten sonra, güneye yönelerek Kafkasya'ya indi. Bakü'den bindiği, bazen asker nakletmekte de kullanılan *Prens Baryatinskiy* adındaki yandan çarklı köhne tekneyle Hazar'ı geçip Krasnovodsk'a vardı. Curzon'ın hayatı boyunca devam edecek Orta Asya tutkusu ve bölgeyi keşif serüveni gerçek anlamda burada başladı. Zira şimdi, faaliyetlerini incelemek için büyük bir istek duyduğu yeni Rus demiryoluyla çöl üzerinden doğruya doğru yola çıkmıştı. Varış noktası Orta Asya'daki bütün Rus askeri operasyonlarının merkezi olan Taşkent'ti ama yol onu Göktepe, Aşkabat, Merv, Buhara ve Semerkant'tan da geçirdi. Hat önce, yaklaşık 480 kilometre boyunca yakınından geçtiği İran sınırına paralel uzandı. Curzon sonradan, asker ve top taşıma kapasitesi nedeniyle demiryolunun şah için, "başının üzerinde sürekli sallanan bir Demokles kılıcı" gibi olduğunu gözlemleyecekti. Demiryolu Merv'den kuzeye, Buhara istikametine döndüğü daha doğuda da Afganistan ve Britanya Hindistan'ına Rus askeri varlığını hatırlatan benzer bir işlev görüyordu.

Hattın o gün için son bulduğu Semerkant'a yolculuk normalde üç gün üç gece sürüyordu. Ama Curzon 1.500 kilometrelik yolu bir defada yapmadı, trenden inip görmek istediği her şeyi gördükten sonra bir sonraki treni yakalıyordu. Yolculuğu sırasında demiryolu ve yol boyundaki vaha şehirleri hakkında toplayabildiği her türlü bilgiyle defterler doldurdu. İş lokomotif ve vagonları

-başka bir deyişle, demiryolunun asker ve donanım taşıma kapasitesini- tartışmaya geldiğinde, Rusların ağzının pek sıkı olduğunu gördü. Gerçekten de kendi gözleriyle gözlemleyebildikleri haricinde bilgi edinmesi zor oldu. “Bir Rus’tan doğru istatistiki bilgi almak, bir şeftalinin çekirdeğinden su çıkarmak kadar zor” diye yakınmıştı. Ama yetkililer onun kim olduğunu gayet iyi biliyorlardı ve demiryolu memurlarını ve diğerlerini onunla bazı konuları konuşmamaları için uyarmamaları şaşırtıcı olurdu. Curzon gene de Trans-Hazar Demiryolu’nun işleyişi ve hattın Britanya Hindistan’ı için stratejik önemi hakkında, *Russia in Central Asia and the Anglo-Russian Question* başlıklı 478 sayfalık bir kitabı doldurmayı yetecek kadar malzeme toplayabildi.

İlk önemli mola yeri, Skobelev’in adamlarının bundan sekiz yıl önce o heybetli Türkmen kalesini havaya uçurarak girdikleri ve kaçan şehir sakinlerinden binlercesini katlettikleri Göktepe oldu. Tren çölden bu çorak mahalle yaklaşırken, Curzon yıkık durumdaki kaleyi ve çevre uzunluğu 5 kilometreyi bulan, mermilerin açtığı çukurluklarla kaplı kerpiç duvarlarını görebildi. Skobelev’in istihkâmcılarının bombayla açtığı ve piyadelerinin içeri akın ettiği devasa gediği de gördü. Tren hayalet kaleye sadece 60 metre mesafede inşa edilmiş Göktepe istasyonunda durdu. Bu, Curzon’ın trenden inip kalenin bazı yerlerini incelemesine elveren bir mesafeydi. “Viran olmuş duvarların içinde hâlâ deve kemikleri, yer yer de insan kemikleri görülebiliyordu ve saldırının üzerinden geçen onca zamana rağmen, insanın ovada atının toynaklarıyla insan kafataslarını ezmeden ilerlemesi imkânsızdı” diye yazmıştı. *Daily News*’tan Edmund O’Donovan’ın yenik düşen Türkmenlerin ova üzerinden şehirden kaçışını izlediği tepeleri de uzaktan görebilmişti.

Bir zamanlar Orta Asya’nın her yerinde “Yeryüzünün Ecesi” olarak bilinen kadim Merv şehri, eski görkeminden eser kalmadığından Curzon’ı hayal kırıklığına uğrattı. Dört yıl süren Rus işgali şehrin masalsı havasını yok etmiş, ucuz Rus malları satan dükkânlar ve haftada bir kez bir dans etkinliği düzenlenen bir kulüple, Merv’i diğer küçük garnizon şehirlerinden biri haline getirmişti. Bir zamanlar büyük korku uyandıran Türkmenler adamakıllı ehlileşti-

rilmişti ve Curzon Rusya'nın sabık düşmanlarından bazılarının çarın hizmetindeki subaylar gibi çarlık üniforması giydiğini görmüştü. "Düşünüyorum da Rusya'nın fethinin mutlaklığı konusunda beni, sadece sekiz yıl önce muharebe sahasında Rusya'nın en azılı ve kararlı düşmanları olan ama şimdi onun üniformasını giyen, yüksek mevkilerden ona hizmet eden ve Büyük Beyaz Çar'ı hükümdarları olarak selamlamak için Avrupa'ya geçen insanların görüntüsünden daha çok etkileyen bir görüntü olamazdı" diye yazmıştı.

Merv'den sonra bütün gün Karakum Çölü'nün soğuk ve kasvetli ıssızlığında ilerleyen tren –Curzon çöl için "insan gözünün gördüğü en iç karartıcı boş toprak parçası" diye yazmıştı– sonunda Ceyhun'u aşan büyük ahşap köprüye vardı. Bugün bile, nehrin bu kadar ücra yerlerden geçen kısmını görmüş çok az yabancı vardır. Bu tecrübe, "Pamir buzullarından 2.400 kilometre aşağıda, Aral Gölü'ne doğru akan kudretli nehrin geniş bağı ay ışığında, önümüzde parılıyordu" diye yazan Curzon'ı şüphesiz çok etkilemişti. Korkunç bir hata sonucu Ceyhun'un kıyısında kendi oğlunu katleden efsanevi Pers savaşçısının hikâyesini anlatan, Matthew Arnold'un şiiri "Sohrab ve Rüstem" de ("Sohran and Rustum") aklından çıkmıyordu. Tren çatırdayan köprüden kağı hızıyla geçerken –karşı yakaya geçmesi tam 15 dakika sürmüştü– Curzon böyle derin düşüncelerden sıyrılıp defterine, köprüyü 3.000'i aşkın ahşap payandanın taşıdığını, uzunluğunun 2.000 metreden fazla olduğunu ve yapımının 103 gün sürdüğünü kaydetti. Bir süre sonra, yerine 2 milyon sterline mal olacak kalıcı bir demir köprüünün inşa edilmesinin beklendiğini de öğrendi.

Buhara da Semerkant da Curzon'ın beklentilerini tam olarak karşıladı. Hâlâ masal ve esrar kokan bu efsanevi İpek Yolu şehirlerini o zamana kadar Rus olmayan çok az kişi görmüştü ve Curzon kitabında buraların göz kamaştırıcı camilerini, türbelerini ve diğer ünlü anıtsal yapılarını betimlemeye sayfalar ayıracaktı. Birkaç gün kaldığı Buhara'da, Rusların resmen sefarethaneleri olduğunu söyledikleri yerde VIP bir Britanyalı olarak ağırlandı. Buraya sefarethane demelerinin sebebi, St. Petersburg'un hâlâ, emirin çarın vasalı değil bağımsız bir hükümdar olduğu masalını anlatmaya devam

ediyor olmasıydı. Bu nedenle, şehirdeki Rus varlığı sefir ile küçük bir muhafız ve hizmetli kadrosundan ibaretti. Oysa emire konumunu hatırlatırcasına, görünürde demiryolunu korumak amacıyla 15 kilometre öteye bir Rus garnizonu yerleştirilmişti.

Conolly ve Stoddart bundan yaklaşık yarım yüzyıl önce Buhara'da, Ark denen kalenin önündeki büyük meydana vahşice öldürülmüşlerdi. Curzon, "Stoddart ve Conolly'nin içine atıldığı korkunç delik ya da böcek kaynayan çukur, bu bina yığınının içinde bir yerlerdeydi" diye yazmıştı. Ona, bu çukurun uzun zaman önce kapatıldığı söylenmişti ama kendisi görmek için Ark'a girmeye çalıştığında, ona uzaklaşması için el kol hareketleri yapan bir yerli kalabalığı tarafından geri döndürülmüştü. Curzon Ark'ın en iç kısımlarında, "demir halkalarla boyunlarından birbirlerine zincirlenmiş [...] ne ayakta durabilen ne dönebilen ne de en ufak bir hareket yapabilen" mahpusların tutulduğuna dair duyduğu hikâyelerden, haşere kaynayan çukurun hâlâ kullanılmakta olduğundan kuvvetle şüphelenmişti. Kutsal şehirde başka barbarca cezalandırma yöntemlerinin kullanıldığı muhakkaktı. Örneğin, o kötü şöhretli Ölüm Minaresi vardı. Suçlular –katiller, hırsızlar ve kalpazanlar dahil– düzenli biçimde bu minarenin tepesinden aşağı atılarak öldürülüyorlardı. Curzon, "İnfaz için, pazarın kurulduğu, yan sokakların ve minarenin dibindeki meydanın insan kaynadığı bir gün belirleniyor. Tellal bağırarak, mahkûm edilen adamların suçlarını ve hükümdarın intikam amaçlı hükmünü ilan ediyor. Ardından, suçlu tepeden aşağı fırlatılıyor ve havada döne döne aşağıdaki sert zemine düşerek paramparça oluyor" diye yazmıştı. Ruslar emirin ve dini otoritelerin suyuna gitmek için halkın görenek ve geleneklerine mümkün olduğunca az müdahale etmişlerdi ama kölelik kaldırılmıştı. Öte yandan, emirliğin resmen ilhak edilmesi, gereksiz masraf ve sorun yaratmak olurdu. Curzon'a göre, "Rusya Buhara'da zaten istediğini yapabiliyor"du.

Demiryolunun sona erdiği Semerkant'ta, Ruslar şehri ve bereketli topraklarını elinden aldıkları Buhara emirine iade etme niyetlerini tekrar tekrar beyan ettikleri halde, burayı bağımsızmış gibi göstermiyorlardı. Curzon, "Böyle bir taahhüdün yerine geti-

rileceğine dair en ufak bir emare bile olmadığını söylemek lazım” diye yazmıştı. Sonra da acı ve alaycı bir şekilde, sadece bir Rus diplomatının böyle bir taahhütte bulunabileceğini ve ona sadece Britanyalı bir diplomatın inanacağını eklemişti. Rus işgalinin kalıcı olduğunu düşündüren işaretler arasında, kendine ait bir bahçenin ortasındaki gösterişli ve iddialı vali konağı, yeni Ortodoks kilisesi ve eski kentin gürültüsünden ve pislüğinden kurtaracak bir mesafede yer alan, özenle planlanmış Avrupa mahallesi bulunuyordu.

Curzon diğer araştırmalarından kalan zamanlarda, Semerkant’ın pek çok mimari hazinesi arasında çokça vakit geçirdi; bu anıtsal yapıların göz alıcı mavi çinileri artık hızla dökülüp yok oluyordu. Tıpkı ondan yüzyılı aşkın bir süre sonra günümüzün turistlerinin yaptığı gibi, heybetli Registan Meydanı’nda huşu içinde durup aralarında dünyanın değilse bile Orta Asya’nın en iyi mimari yapılarından bazılarının yer aldığı yapıları seyretti. Curzon’a göre burası, o metruk halinde bile “dünyanın en asil meydanı”ydı. Semerkant şehrini ise “Asya kıtasının harikası” olarak betimlemişti. Rusları da şehrin büyük anıtsal yapılarını gelecek kuşaklar için muhafaza etmedikleri için ayıplıyordu –neyse ki bu hata o günden beri düzeltilmiştir. Semerkant’tan, *tarantas* denen Ruslara özel yazsız bir atlı arabayla yola çıkan Curzon, posta yolundan 30 saatlik konforsuz bir yolculuğun sonunda Taşkent’e vardı. Ama Hükümet Konağı’nın sunduğu medeni konaklama imkânları, yolculuğun sıkıntılarını kısa sürede unutturdu; Curzon orada, altı yıl önce ölen ve Taşkent’te toprağa verilen korkutucu Kaufman’ın halefi olan genel valinin yanında kaldı.

Curzon artık çarın uçsuz bucaksız Orta Asya imparatorluğunun kalbinde, Rusların Hindistan’a yönelik niyetlerinin aslını astarını öğrenmeye çalışmak için en uygun noktadaydı. Taşkent’in, tamamen askerler tarafından yönetilen çok büyük bir silahlı karargâh olduğunu gözlemledi. Şehirde, ev sahibi de dahil kıdemli subayların Rusya’nın Orta Asya’daki uzun vadeli emelleri konusundaki görüşlerini öğrenebilmek için, karşısına çıkan her fırsattan yararlandı. Subayların, bilhassa Britanyalılara karşı bariz biçimde savaşkan bir ruh hali içinde olduklarını fark etmesi onu şaşırtmadı.

Ama buna çok fazla önem vermemesi gerektiğinin bilincindeydi. “Yönetici sınıfın tamamının askerlerden oluştuğu ve terfinin yavaş gerçekleştiği bir yerde kişinin kendini göstermesinin tek mümkün yolu sayılabilecek savaş, popüler olmasaydı tuhaf olurdu” diye yazmıştı. Taşkent’in, “İtibarını yeniden kazanmak için tek umudu muharebe sahasının sunduğu fırsatlar olan, şöhreti lekelenmiş ve bahtı kararmış” kişiler için eskiden beri bir sığınak olduğunu hatırlatıyordu. Nitekim onun geliştirdiği kısa bir süre önce, garnizonda, Afganistan’a çok yakında bir istila girişimi olacağına dair umut verici söylentiler dolaşmaya başlamıştı. Böyle hayaller, sınırda insanların akıllarını korumalarına yardımcı oluyordu.

Curzon geldiği yoldan Londra’ya döndü ve derhal kitabını yazmaya koyuldu. Rus hâkimiyetinin Orta Asya halklarına kayda değer faydalar sağladığını teslim etmek zorundaydı; yeni demiryolu da bölgenin ekonomik kalkınmasını hızlandırmaya hizmet edecekti. Ama Trans-Hazar hattının varlığı, bölgede stratejik dengeyi çok ciddi bir biçimde bozmuştu. Bundan önce, Hindistan’a doğru ilerleyen Rus orduları, toprak ve diğer ağır donanımlarla yol alan büyük asker kitlelerine çok uzun mesafeler kat ettirmek ve bu malzemeleri kâbus gibi bir araziden geçirmek gibi neredeyse imkânsız bir görevle karşı karşıya kalmışlardı. Demiryolunun Semerkant ile Taşkent’i birbirine bağlayan 320 kilometrelik son etabı tamamlandığında, St. Petersburg’un 100.000 kadar askeri İran ya da Afgan sınırına yığılması mümkün olacaktı. Bu askerler, Kafkasya ya da Sibirya kadar uzak bölgelerden getirilebilecekti. Curzon, demiryolunun her bakımdan taşıdığı önemin Britanya’da vahim bir şekilde hafife alındığı kanaatindeydi. Bir arkadaşına, “Demiryolu onları olağanüstü güçlendiriyor. Ve niyetleri ticaret” diye yazmıştı.

Curzon, Rusların Orta Asya’daki amansız ilerlemesinin büyük bir planın parçası ya da (bazılarının hâlâ düşündüğü gibi) Büyük Petro’nun ölüm döşegindeyken verdiği söylenen buyruğun yerine getirilmesi olduğu inancında değildi. “Herhangi bir fiziksel engelin bulunmaması ve diplomatik mantıktan tek anladığı yenilgi olan [...] bir düşman karşısında, dünya nasıl güneş çevresinde dönmek zorundaysa, Rusya da öyle ileri gitmek mecburiyetindeydi” diye

yazmıştı. Onları Hindistan’a doğru ilerlemeye sevk eden temel nedenden istila niyeti olmayabilirdi ama ona göre, Rus generallerinin geliştirdiği sayısız plan, “Hindistan’ı Orta Asya üzerinden vurabilme olasılığının bütün bir yüzyıl boyunca Rus devlet adamlarının zihninde mevcut olduğunu” gösteriyordu. Rus devlet adamları da generalleri de Hindistan’ın *fethini* düşlemeseler de “Hindistan’ı istila etmeyi ciddi ciddi tasarladıkları ve bunun, içlerinden pek çoğunun açık yüreklikle itiraf ettiği belli bir amacı olduğu” sonucuna varıyordu. Gerçek hedef Kalküta değil, İstanbul’du: “İngiltere’yi Asya’da meşgul ederken Avrupa’da rahat durmasını sağlamak. Kısaca söylersek, Rus politikasının özeti budur.”

Daha önce başkaları da bunu söylemişti. Ne var ki bu sefer bu tespiti önemli kılan, bunu ifade eden kişinin on yıl içinde, yani 39 yaşında Hindistan naibi olarak emeline ulaşacak olmasıydı. Gene de bunun olmasına daha çok vardı. Ama o tarihte, Curzon’ın “Orta Asya oyunu” dediği mücadelede şekillenmekte olan, geleceği parlak tek kariyer bu değildi. Sincan’daki gizli bir keşif araştırmasından henüz geri dönmüş genç bir Hindistan Ordusu subayının da başarıları çok geçmeden bütün bir İngiliz kuşağını heyecana boğacaktı.

XXXIII

Üç İmparatorluğun Buluştuğu Yer

Curzon'ın sonradan "sınır ekolü karakteri" kalıbında yoğrulmuş olduğunu söyleyeceği, 1. Kral Atlı Muhafız Alayı'ndan Üsteğmen Francis Younghusband, zamanın romantik kahramanlarında aranan tüm meziyetlere sahip görünüyordu. Gerçekte, John Buchan'ın Richard Hannay ve Sandy Arbuthnot gibi roman kahramanları için –bunlar ıssız diyarlarda Britanya İmparatorluğu'nu tehdit edenlere karşı tek başına savaşan insanlardı– model bile olabilirdi. Younghusband, Kuzeybatı Sınırı'nda bir yayla karakolu olan Muree'de bir asker ailesinin çocuğu olarak dünyaya gelmiş, 1882'de, yani 19 yaşındayken orduya alınıp o tarihte Hindistan'da görev yapan alayına gönderilmişti. Kariyerinin başlarında üstleri tarafından istihbarat çalışmaları için doğal bir yeteneği olduğu fark edilmiş ve henüz 20'li yaşlarındayken sınırda ve ötesinde bir dizi başarılı keşif çalışması yürütmüştü. Aslında bu tür faaliyetler onun kanında vardı zira Büyük Oyun'un ilk oyuncularından Robert Shaw'un yeğeniydi ve çocukluğundan beri onun kariyer yolundan yürüme hayalleri kuruyordu. Yirmi sekiz yaşına geldiğinde, düşük rütbeli çok az subayın temas kurduğu yüksek mevkilerdeki kişilerle gizli bilgiler paylaşan tecrübeli bir Büyük Oyun

oyuncusu olacaktı. Gizli görevi nedeniyle, Rusların en kuzeydeki hamleleri konusunda Hindistan'a ulaşan en son istihbarat bilgilerine özel erişimi vardı. O tarihlerde atılım ekolünün kutsal kitabı olan General MacGregor'ın *Defence of India*'sını ezbere bilmesi de onun için bir övünç kaynağıydı.

Curzon trenle daha sakin bir tempoda yolculuk ederken, Üsteğmen Younghusband daha yeni döndüğü büyük Asya seyahatinde, daha önce hiçbir Avrupalının kullanmadığı 2.000 kilometrelik bir rotayı takip ederek Çin'i doğudan batıya doğru kat etmişti. Bu rotayı neredeyse şans eseri seçmişti. Yıllık izni sırasında (aslında istihbarat toplama peşindeydi) Mançurya'yı dolaştıktan sonra, 1877 baharında geldiği Pekin'de doğrudan amiri olan Victoria Haçı sahibi Albay Mark Bell'le karşılaşmıştı. Bell Çin'de muazzam bir yolculuğa çıkmak üzereydi. Hedefi Mançu hükümdarların bir Rus istilasına karşı koyup koyamayacaklarını anlamaktı. Younghusband hemen, yolculuğunda ona eşlik edip edemeyeceğini sordu. Bell bunun değerli bir emek israfı olacağını söyleyerek teklifi reddetti. Younghusband'ın Çin üzerinden ama farklı bir rota izleyerek Hindistan'a dönmesinin çok daha iyi olacağını belirtti. Bu, aynı çabanın iki kez sarf edilmesinin önüne geçecek ve ülkenin askeri kapasitesinin daha eksiksiz bir fotoğrafını elde etmelerini sağlayacaktı. Younghusband Hindistan'a dönüşünde, kendi bulguları ve vardığı sonuçlar hakkında ayrı bir rapor sunabilecekti.

Bu cömert bir teklifti ve Younghusband'a ikinci bir teklif gerekmedi. Böylece, Bell Younghusband'ı Hindistan'a telgraf çekip izninde gerekli uzatmanın yapılmasını istemesi için Pekin'de bırakarak yola çıktı. Onay bizzat naipten geldi ve genç subay 4 Nisan 1887'de Pekin'den ayrılarak, Çin çölleri ve dağları üzerinden batıya yapacağı uzun yolculuğun ilk etabına başladı. Yolculuk yedi ayını alacak ve o tarihte henüz keşfedilmemiş Karakurum Dağları'ndaki Muztağ Geçidi'nden, kış şartlarında dramatik bir geçişle sona erecekti –bu, hiçbir dağcılık tecrübesi olmayan ve tırmanma donanımı yetersiz biri için müthiş bir başarıydı. Younghusband'ın beraberinde getirdiği değerli bilgiler üstlerini çok memnun etti. Görünüşte yolculuğunun amacı tamamen coğrafiydi ve Hindistan'a dönüşünde,

Londra'ya gidip yolculuğunun bilimsel sonuçları hakkında saygın Kraliyet Coğrafya Derneği'ne konferans vermesi için, Başkomutan Roberts ona bir üç ay daha izin verdi. 24 yaşında, o güne kadarki en genç üye olarak derneğe kabul edilen üstteğmen, kısa bir süre sonra da derneğin herkesin gıpta ettiği altın madalyasıyla ödüllendirildi. Francis Younghusband, kıdemli subayların çoğu genç subaya pek de gizlemedikleri bir küçümsemeyle baktıkları bir yaşta, Büyük Oyun elitini oluşturanlar arasına kabul edilmişti.

Sonraki birkaç yılı son derece dolu geçecekti. Çarın generalleri Hindukuş, Pamir, Karakurum ve Himalayalar'ın birleştiği ve üç büyük imparatorluğun –Britanya, Rusya ve Çin imparatorlukları– topraklarının buluştuğu bu heybetli sahipsiz topraklara telaş uyandıran bir ilgi göstermeye başlamışlardı. Albay Nikolay Prejevalskiy gibi Rus askeri haritacıları ve kâşifleri, Yukarı Ceyhun civarındaki henüz büyük ölçüde haritası çıkarılmamış bölgelerde, hatta Kuzey Tibet taraflarında sürekli ilerleyerek sondajlar yapıyorlardı. 1888'de bir Rus kâşifi, Britanyalıların kendi nüfuz alanlarında ve Rusya'nın nüfuz alanının tamamen dışında gördükleri, dağlarla çevrili üçra Hunza Emirliği'ne varacak kadar güneye inmişti. Ertesi yıl, yaman bir asker olan Yüzbaşı Gromçevskiy adında bir başka Rus kâşif, yanında altı kişilik bir Kazak muhafız gücüyle Hunza'ya girme cüretini göstermişti. Yüzbaşının mir tarafından dostça karşılandığı ve ertesi yıl St. Petersburg'un cazip teklifleriyle geri gelme sözü verdiği rapor edilmişti. Sınırda görevli Britanyalı subaylara ve Kalküta'daki amirlerine, uzun zamandır korkulan Rusların geçitlere sızma operasyonu başlamış gibi geliyordu.

Çok geçmeden, Rus oldukları sanılan üç seyyahın, çok zahmetli bir yolculuğun ardından hassas Baroghil Geçidi'ni aşarak Çitral'e girdikleri öğrenildi. Artık Britanyalıların maaşa bağladıkları mihdar adamları yakalatmış ve muhafızlar eşliğinde Şimla'ya göndermişti; adamlar orada bizzat Naip Lord Dufferin tarafından sorguya çekildi. Rus değil, ünlü kâşif Gabriel Bonvalot liderliğindeki Fransızlar olduklarının anlaşılması herkesin içini rahatlatmıştı. Öyle ki atlarını ve bagajlarını kaybetmeleri de dahil başlarına gelen talihsizlikler Britanyalılar tarafından belli bir hoşnutlukla dinlendi. Fransızlar

geçidi ilkbaharda, yani bu iş için en uygun olduğu varsayılan mevsimde aşmış, gene de felaketin eşiğinden dönmüşlerdi. Karşılaştıkları büyük zorluklar, Rus askerlerini bekleyebilecek zorluklara dair iyi bir fikir veriyordu. Gene de Britanyalılar Rusların bölgeye siyasi nüfuzundan –özellikle de ordularının ilerleme hattı üzerinde bulunan küçük kuzey devletlerinin hükümdarlarıyla dosta ilişkiler kurmaya çalışan Gromçevskiy gibi subaylardan– giderek artan bir rahatsızlık duymaya başlamışlardı. Kipling, avcı pozu takınan çarlık ajanlarının “kuzeyin beş krallığına” sızıp kışkırtmaya gönderildiği, klasikleşmiş casus romanı *Kim*’de bu temayı kullanmıştır. John Buchan da ondan bir yıl önce, 1901’de yazdığı, bugün pek bilinmeyen Büyük Oyun romanı *The Half-Hearted*’da aynı temayı kullanmıştı. Bu romanda kahraman, Hunza bölgesinde, Rusların keşfettiği ve geçmek için akın ettiği gizli bir geçidi, tüfeği ve yerinden kopmuş iri bir kaya parçasıyla savunurken tek başına ölür.

Naip, kötü korunan uzak kuzeydeki gerçek Rus hamlelerine yanıt olarak, herhangi bir sızma tehdidine ya da başka müdahaleye –hiç değilse, Pamir bölgesinin sınırları konusunda Rusya, Afganistan ve Çin’le bir anlaşmaya varılana kadar– karşı koymayı amaçlayan birtakım acil tedbirler aldı. Keşmir maharacasına ait toprakların kuzey ucundaki Gilgit’e tecrübeli bir siyasi subay gönderdi. Bu subay, Hindistan hükümetinde Dışişleri bakanı olan Sir Mortimer Durand’ın kardeşi Albay Algernon Durand’dı. Albay, gözetleme yapmaya uygun bu güvenli noktadan kuzeydeki Rus hamlelerini izleyecek, bir yandan da oradaki yerel yöneticilerle iyi ilişkiler kurmaya çalışacaktı. Naip ayrıca, 20.000 kişilik yeni bir kuvvetin oluşturulduğunu duyurdu; özel orduları olan Hintli prensler ve başkaları da bu kuvvete katkıda bulunacaklardı. İmparatorluk Hizmet birlikleri denen bu yeni gücün, öncelikle Hindistan’ın sınırlarını koruması öngörülüyordu. Nihayet, Başkomutan General Roberts, maharacaya silahlı kuvvetlerini en iyi nasıl güçlendirebileceği ve modernleştireceği konusunda tavsiyelerde bulunmak üzere Keşmir’i şahsen ziyaret etti. Bu şekilde maharacanın, İmparatorluk Hizmet birliklerinden ya da Hindistan Ordusu birliklerinden yardım gelene kadar Ruslara karşı geçitleri tutabileceği umuluyordu.

Ama daha acil olan, Yüzbaşı Gromçevskiy sorunuydu; yüzbaşının Pamirler’de bir yerlerde gizlice dolanıp durduğu biliniyor ve geçen yıl tanıştığı Hunza miriyle tanışıklığını ilerletmek için emirliğe dönmeyi planladığı söyleniyordu. Hunza’yla ilgili tek dert bu değildi. Hunzalı akıncılar yıllardır, sadece kendilerinin bildiği gizli bir geçidi kullanarak, Leh ile Yarkent arasındaki dağları aşan ıssız yoldan geçen kervanları yağmıyorlardı. Bu, sadece sınırlı ölçekteki Britanya malları ticaretinin gelişmesini engellemekle kalmıyordu; silahlı akıncılar Hunza’ya böyle girip çıkabiliyorlarsa, Rusların da bunu yapabilecek olmaları, Hindistan’ın savunmasından sorumlu olanlar için daha da rahatsız edici bir gerçektir. Kalküta’da bu gizli geçidin yerinin saptanması gerektiğine karar verildi. Ve bunu yapmak için Üsteğmen –yakınlarda yüzbaşılığa terfi etmişti– Francis Younghusband’dan daha iyi kim vardı? Albay Durand, Gilgit’te hoşnutlukla “Oyun başladı” diye not etmişti.

Younghusband 1889 yazında, Hindistan hükümetinin Dışişleri Bakanı Sir Mortimer Durand tarafından şahsen bilgilendirilmek üzere İstihbarat Dairesi’nin merkezi Şimla’ya gitmesini emreden bir telgraf aldı. Bunun için daha uygun bir zaman olamazdı zira Yarkentli bir yolcu kılığında Lhasa’yı ziyaret etmek için izin talebi –Rus askeri kâşiflerinin gözlerini buraya diktikleri biliniyordu– tam o sırada geri çevrilmişti. Talebinin reddedilmesinin bir nedeni, gene yalnız başına yolculuk eden, girişimci İskoç tüccar Andrew Dalglish’in Yarkent yolundayken bıçaklanarak vahşice öldürülmüş olmasıydı. Dalglish’in öldürüldüğü yerden daha öteye geçmesini gerektirecek bu yeni yolculukta, Younghusband’a altı Gurka’dan oluşan bir muhafız gücü ve Leh’ten bir grup Keşmirli asker eşlik edecekti. Yüzbaşının, Hunzalı akıncılar tarafından kullanılan gizli geçidin yerini saptamanın yanı sıra, başkenti ziyaret edip miri uyararak, Britanya hükümetinin, çoğu Hindistan imparatoriçesinin tebaası olan ve Britanya malları taşıyan masum tüccarlara karşı böyle eylemlere artık tahammül edemeyeceğini de bildirmesi gerekiyordu. Yüzbaşından, Ruslarla hiçbir alışverişinin olmaması konusunda miri uyarması da istenmişti.

Younghusband ve kafilesi 8 Ağustos 1880'de Leh'ten ayrılarak Karakurum Geçidi üzerinden ücra Şahidula köyüne gitmek üzere kuzeye yöneldi. Leh-Yarkent kervan yolundan gidip gelen ve akıncılardan mustarip tüccarların çoğu, 3.600 metre yükseklikteki bu köyde yaşıyordu. Yüzbaşı onlardan, batıya Hunza'ya giden geçidin –gizemli Şimşal Geçidi– nerede olduğunu öğrenmeyi umuyordu. Planı, Keşmirli askerlerini oraya yerleştirdikten sonra, mirle görüşmek üzere bizzat Hunza'ya girmektir. Younghusband ve kafilesi Leh'ten ayrıldıktan 15 gün sonra, viran bir kale ile tüccarların yaşadığı birkaç göçebe çadırının bulunduğu o rüzgârlı ve kasvetli yere vardı. Köyün muhtarından, Hunzalara karşı koruma sağlamaları için Çinli yetkililere yapılan başvuruların kulak ardı edildiğini öğrendi. Pekin'in, kendi ticaretini tehdit eden çay ticareti başta olmak üzere, Hindistan ile Sincan arasında ticareti teşvik etmek istemediği açıktı. Köy kâğıt üzerinde de olsa Çin topraklarında yer aldığı halde, muhtar, eğer kendilerini koruyacaksa Britanya hükümetine bağlanabileceğini söyledi. Bu teklifi kabul etmeye yetkisi olmadığını açıklayan Younghusband, gene de bunu naibe ileteceğine söz verdi. Ama muhtara, onlar için yapabileceği bir şey olduğunu söyledi: Geçide, akıncıların faaliyetlerini gemlemeye yardımcı olacak iyi silahlanmış Keşmirli bir müfreze yerleştirebilirdi. Dahası, hükümetinden, Hunza'ya girip akınların devam etmesi halinde bunun kendisi için ciddi sonuçları olacağı konusunda miri uyarmak için talimat almıştı.

Younghusband köydekilerden Şimşal Geçidi'ne hâkim bir kalenin bulunduğunu ve kalenin halihazırda akıncıların işgali altında olduğunu öğrendi. Gilgit'te görevli Albay Durand, Kalküta'dan, Hunza mirini – Britanya'nın dostu olan Keşmir maharacasıyla arasında resmi bir ittifak antlaşması vardı– Younghusband'ın yolda olduğu konusunda bilgilendirme talimatı almıştı. Ama Younghusband'ın kaledeki akıncıların bu konuda uyarıldıklarından emin olmasının hiçbir yolu yoktu. Buna rağmen, bulunduğu yerden Hunza'ya girmesinin başka bir yolu olmadığı için, dosdoğru kaleye gidip kendisinin ve Gurkaların nasıl karşılanacağını görmeye karar verdi. Önde bizzat köyün muhtarı, kaleye giden dar ve dik

geçitten yukarı doğru ilerlemeye başladılar. İç karartıcı bir manzara-
raydı. Kaledekilerin 41 yıldan beri köylülerden başka tek bir insan
görmediklerini gözlemleyen Younghusband, “Bir hırsız yatağı için
bundan daha uygun bir yer tahayyül edilemezdi” diye yazmıştı.
Birden, yukarılarında akıncıların inini gördüler. Neredeyse dikey
bir yarın tepesine tutunmuştu ve burası yerel olarak “Hunza’nın
Kapısı” olarak anılıyordu. Hızla geri çekilmeleri gerekirse koruma
ateşi açmaları için Gurkaların kalan kısmını orada bırakan Youn-
ghusband, iki Gurka ve bir tercümanla birlikte boğazın dibindeki
donmuş akarsuyu geçip dimdik kaya yamacında zikzaklar çizerek
ilerleyen patikadan yukarı tırmanmaya başladı. Bu cesur bir hare-
ketti ama Younghusband, Orta Asya’da gösterilen cesaretin karşı-
lığının genellikle alındığını biliyordu.

Tepeye yaklaştıklarında, kalenin kapılarının sonuna kadar açık
olduğunu görüp şaşırdılar. Bir an kale boşmuş gibi göründü. Ama
bu eski bir Hunza hilesinden başka bir şey değildi. Younghusband
ve yanındaki iki Gurka ihtiyatla yaklaştıklarında, kapılar aniden
içeriden kapandı. Younghusband, saniyeler içinde “bütün duvara,
çığlık çığlığa bağırın ve sadece beş metre yüksekten fitilli tüfeklerini
üzerimize dikmiş bakan çok vahşi görünümlü adamlar dizildi” diye
yazmıştı. Bir an taranıp yok olacaklarından korktu. Ama yayga-
ra devam etse de duvardaki adamlar ateş açmadı. Younghusband
gürültünün içinde sesini duyurmaya çalışarak, onlara, “Bir Adam!
Bir Adam!” diye bağırdı. Bir parmağını havaya kaldırarak içeride-
kilerden onunla konuşmak için dışarı bir adam yollamalarını istedi.

Bir süre sonra kapılar açıldı ve dışarı çıkan iki adam Younghus-
band ve arkadaşlarının bekledikleri yere doğru ilerledi. Yüzbaşı
onlara, miri görmek için Hunza yolunda olduğunu açıkladı. İki
adam durumu reislerine bildirmek üzere kaleye döndüler ve bun-
dan kısa bir süre sonra Younghusband ve adamları içeri davet edil-
di. Bu neredeyse yüzbaşının hayatta yaptığı son hareket olacaktı
zira atıyla kapıdan içeri girerken aniden öne fırlayan bir adam,
atını dizgininden yakalayiverdi. Kalleşlik edilmiş gibiydi ve sayı-
ları onlardan çok az olmasına rağmen, canlarını pahalıya satmaya
hazır Gurkalar tüfeklerini doğrulttular. Younghusband sonradan,

komutanlarının onlara, yüzbaşıya en ufak bir zarar gelirse geri dönmeye zahmet etmemelerini çünkü alayın şerefine söz konusu olduğunu söylediğini öğrenecekti. Ama bereket versin ki bunun çok tehlikeli olsa da biraz tuhaf bir şaka olduğu anlaşıldı. Dizgini yakalayan adam sarsıla sarsıla gülmeye başladı ve az sonra Younghusband'ın kendisi de dahil herkes ona katıldı. Sadece İngiliz'in cesaretini sınamak ve nasıl tepki vereceğini görmek istemişlerdi. Dahası, onu baştan beri bekledikleri ama nasıl karşılayacakları konusunda çok kesin bir emir almadıkları anlaşıldı. Gene de artık buzlar çözülmüştü ve iki taraf, akıncıların kalenin içinde yaptıkları devasa ateşin çevresine oturup muhabbet etmeye başladılar. Younghusband sonradan, "Ve ufak tefek Gurkalar biraz tütün çıkarıp alışıldık sırtışlarıyla onlara ikram ettiklerinde, tamamen kazanılmışlardı" diye yazacaktı.

Younghusband akıncıların orada sadece kendi tercihleriyle bulunmadıklarından, aslında mirin emirleri doğrultusunda hareket ettiklerinden şüphelenmeye başlamıştı. "Reisleri bütün kârı kendine alıyorken, bütün riski ve tehlikeleri onlar alıyordu" diye yazacaktı. "Yağma akınları yapıyorlardı zira bu onlara emrediliyordu ve reddederlerse öldürülürlerdi." Yüzbaşı onlara, hükümetinin, aralarında Hindistan'dan mal taşıyan kendi tebaasının da bulunduğu tüccarların soyulmasına, öldürülmesine ya da köle olarak satılmasına öfkeli olduğunu anlattı. Adamlar onun bütün dediklerini can kulağıyla dinlediler ama gergin bir şekilde, akın olayının onların tartışabileceği bir konu olmadığını söylediler ki bu da Younghusband'ın şüphelerini doğrular gibi görünüyordu.

Younghusband ve Gurkalar ertesi gün, yeni Huza dostlarından yedisizle birlikte, Kalküta'nın sırlarının keşfedilmesini ve haritasının çıkarılmasını büyük bir sabırsızlıkla beklediği geçitten çıkmak üzere yola koyuldular. Sadece 12-13 kilometre kadar ilerlemişlerdi ki Hunza miri Sefdar Ali'nin gönderdiği bir haberciyle karşılaştılar. Haberci Younghusband'a, Hunza'ya hoş geldiğini ve emirlikte dilediği yere seyahat edebileceğini bildiren bir mektup getirmişti. Mir, Younghusband'ın istediği her şeyi gördükten sonra, resmi ko-
nuğu olarak başkentini ziyaret etmesini umut ediyordu. Yüzbaşı

haberciye, efendisine götürmesi için aralarında bir Keşmir şalının da olduğu hediyelerle birlikte, cömert daveti için mire teşekkür eden bir not verdi. Nota, bu meşhur emirliği biraz daha gördükten sonra bu teklifi memnuniyetle kabul edeceğini de eklemişti. Çünkü Younghusband sadece Şimşal Geçidi'ni keşfetmek istemiyordu, bölgede Rus birliklerinin veya ajanlarının Hunza'ya girebileceği başka geçişler olup olmadığını da keşfetmesi gerekiyordu.

Çok geçmeden, bu sefer Hindistan'dan gelen bir ulağın getirdiği postaları taşıyan ikinci bir haberci geldi. Younghusband'ın Şimla'daki amirlerinden gelen postada, Rus ajanı Gromçevskiy'in bölgeye geri döndüğünü ve güneye Ladakh'a doğru ilerlediğini bildiren acil bir mesaj vardı. Younghusband'dan, Rusların hareketlerini yakından takip etmesi isteniyordu. Bunu birkaç gün sonra üçüncü bir haberci izledi; bu seferki Yüzbaşı Gromçevskiy'den bir mektup getirmişti. Yüzbaşının bölgede bulunduğunu bir şekilde öğrenen Rus, İngiliz rakibini kampında birlikte yemek yemeye davet ediyordu. Younghusband'ın bunun için sıkıştırılmaya ihtiyacı yoktu ve ertesi sabah Rus'un çadırlarını kurduğu yere gitmek üzere yola çıktı.

Sonradan, "Ben yukarı çıkarken Rus üniforması giymiş uzun boylu, yakışıklı ve sakallı bir adam beni karşılamaya geldi" diye yazacaktı. Yedi Kazak muhafızın eşlik ettiği Gromçevskiy, konuyu sıcak bir şekilde karşıladı ve o gece, İngiliz subay yakınlarda kendi kampını kurduktan sonra, iki adam birlikte yemek yediler. Younghusband, "Çok tatmin edici bir yemekti ve Rus bana durmadan votka içirdi" diye bildirmişti. Votka su gibi akıp yemek ilerledikçe, Gromçevskiy Asya'da iki ulus arasındaki rekabet hakkında giderek daha açık bir şekilde konuşmaya başladı. Younghusband'a, Rus Ordusu'nda subayların da erlerin de yaklaşan Hindistan işgalinden başka pek bir şey düşünmediğini söyledi. Ne demek istediğini göstermek için de Kazaklarını çadıra çağırdı ve onlara Hindistan üzerine yürümek isteyip istemediklerini sordu. Kazaklar ona, daha fazla istedikleri hiçbir şey olmadığına yemin ederek coşkulu bir tezahüratla cevap verdiler. Burnaby, Curzon ve diğerlerinin çarın Orta Asya topraklarından döndükten sonra bildirdikleri de büyük ölçüde böyleydi.

Younghusband, Gromçevskiy'in haritasında endişe verici Pamir "boşluğunun" kırmızıyla işaretlendiğini ister istemez fark etmişti. Rusya'nın, Çin'in, Afganistan'ın ve Britanya Hindistan'ının bulunduğu bu sahipsiz toprak parçasının varlığından Rusların haberdar olduğu bütün çıplaklığıyla ortadaydı. Gromçevskiy, İngilizlerin Asya'da kendilerini Rus düşmanlığının hedefi haline getirmelerine sebep olanın, Karadeniz ve Balkan bölgesine müdahale etmekte diretmeleri ve St. Petersburg'un orada kendi meşru menfaatleri olarak gördüğü şeyleri engellemeye çalışmaları olduğunda ısrar etti. Rusya Hindistan'a saldırdığında –ve Gromçevskiy bunun sadece bir zaman meselesi olduğunu düşünüyordu– bunu, İngiliz stratejistlerin düşündüğü gibi küçük bir kuvvetle değil, 400.000 askeri bulabilecek büyük bir kuvvetle yapacaktı. Younghusband, MacGregor da dahil Britanyalı uzmanların bu tür arazilerde konuşlandırılacak azami asker sayısının 100.000 olduğuna hükmettiklerini biliyordu. Gromçevskiy'e, demiryolunu geride bırakıp Kuzey Hindistan'ı koruyan büyük dağ sıralarını aşmak durumunda kaldıklarında, bu kadar büyük bir ordunun naklini ve ikmalini nasıl sağlamayı düşündüklerini sordu. Ev sahibi, Rus askerlerinin, kendilerine söylenen yere giden çok dayanıklı insanlar olduklarını, ulaşım ve ikmal konusunu kafalarına çok takmadıklarını söyledi. Komutanlarını bir çocuğun babasını gördüğü gibi görür ve bir günlük ağır bir yürüyüşün ya da savaşın sonunda su ve yiyecek bulamazlarsa, bunlarsız da yapar, düşene kadar neşeyle yollarına devam ederlerdi.

Tartışma daha sonra, Hindistan'ın savunulmasının kilit taşı olan Afganistan sorununa ve Hindistan için bir savaş olursa, bu ülkenin kimin tarafını tutacağı konusuna döndü. Gromçevskiy, Britanyalıların kendilerini korumak için, bölgedeki daha küçük diğer emirliklerle birlikte, orayı çoktan ilhak etmiş olmaları gerektiğini söyledi. Tercihen sübvansiyonları ve antlaşmaları kullanmalarının, ihanete karşı hiçbir koruma sağlamadığını savundu. Emir Abdurrahman'ın Britanya'nın gerçek dostu olmadığını iddia etti. Savaş durumunda, Hindistan'ın zenginliklerinden pay alma vaadine direnemez ve tahta çıkmadan önce çok uzun süre ara-

larında yaşadığı Ruslarla kader birliği ederdi. Dahası, yardımın eli kulağında gibi görünürse, Hindistan'ın yerli nüfusu kendisini ezen Britanyalılara karşı ayaklanırdı. Ama Younghusband, bu argümanın bir de aksi yönü olduğuna işaret etti: Britanyalıların, Afganları ve diğerlerini, ganimet olarak Buhara ve Semerkant'ın efsanevi hazineleriyle Rusya'nın Orta Asya topraklarına salmasını engelleyen ne vardı? Çarın Hazar'ın doğusundaki geniş toprakları hayli savunmasızdı. Hindistan'ın en zayıf noktaları güçlü bir şekilde tahkim edilmişken, Rusya'ninkiler edilmemişti. Ve böylece, votka ve Rus krep *blini* eşliğinde yürüyen tartışma, gecenin ilerleyen saatlerine kadar devam etti. Belki bilimden çok laf salatasıyla yürütülmüş ama gene de çok keyifli geçmişti. Ne var ki o geceyi unutulmaz kılan şey, rakip oyuncuların Büyük Oyun'a aktif olarak katılırken sınırda ilk kez yüz yüze görüşmüş olmalarıydı. Ve bu son görüşme olmayacaktı.

Bundan iki gün sonra, Younghusband'ın kalan brendi şişesini paylaştıktan sonra, iki adam kendi yollarına gitmek üzere hazırlıklara başladılar. Ayrılmadan önce, Gurkalar Rus subaya selam durdular. Younghusband, Gromçevskiy'in Gurkaların disiplinine “oldukça şaşırdığını” yazmıştı zira kendi Kazakları ne kadar gürbüz olsalar da düzensiz askerlerdi. Gurka *havildar* (çavuş), Rus tarafından tebrik edildikten sonra, Younghusband'a kaygıyla fısıldayarak, çok uzun boylu olan Gromçevskiy'e, fevkalade kısa boylu olduklarını ve çoğu Gurka'nın ondan daha uzun boylu olduğunu söylemesini istedi. Younghusband, onu aldatmaya matuf bu zekice girişimden bahsettiğinde, Rus çok eğlenmişti. Gromçevskiy Kazaklarına, selam durmanın karşılığı olan “kılıç çekme” emrini verdikten sonra, Younghusband'la dostça vedalaştı ve bir gün tekrar görüşmeyi umduğunu söyledi –barış olursa St. Petersburg'da, savaş çıkarsa sınırda. “Her iki durumda da sıcak bir karşılaşma olacağından eminim” diye de ekledi.

Britanyalı rakibi Hunza miriyle görüşmesinden önce bölgeyi keşfetmeye devam ederken, Gromçevskiy ve Kazakları güneye Ladakh'a ve Keşmir'e doğru yola çıktılar. Rus yüzbaşı gelecek kış orada geçirmek için, bu tür konularda fiili kontrole sahip

Ladakh'taki Britanya temsilcisinden izin almayı umuyordu. Younghusband, Britanyalının üniformalı bir Rus subayının ve yedi silahlı Kazak'ın Ladakh'a girmesine asla izin vermeyeceği konusunda onu önceden uyarılmıştı. O kadarını söylemese de siyasi oyunla çok ilgili olduğu bilinen bir subay söz konusu olduğunda, bunun gerçekleşme olasılığı daha da düşüktü. Ancak bu, kendi bildiğini okumaya alışmış bir adam olan Gromçevskiy'in cesaretini kırmadı. Britanyalıdan cevap almak için Şahidula'da beklerken, zamanını değerlendirmek için doğuya doğru ilerleyip ücra Ladakh-Tibet sınır bölgesini keşfetmeye karar verdi. Ama bu yükseklikte mevsim koşullarının ne kadar sert olabileceğini öngöremediğinden, keşif girişimi neredeyse felaketle sonuçlanacaktı. Kafilesi tüm midillilerini ve bagajlarını kaybederken, donma ve açlık Kazakları tüfeklerini bile taşıyamayacak kadar takatsiz bırakacaktı. Şahidula'ya sağ olarak döndükleri için şanslıydılar ve aylar sonra Gromçevskiy'in hâlâ koltuk değnekleriyle yürüdüğü söyleniyordu.

Gromçevskiy, başına gelen talihsizliklerden Ladakh'a girmesine izin vermeyen Britanyalıyı sorumlu tutsa da olayı kısmen örten bir esrar perdesi vardır. Aslında, neredeyse trajediyle sonuçlanacak bu olaydan kısmen Younghusband'ın sorumlu olabileceği anlaşılmaktadır. O sırada yazdığı gizli bir notta, Şahidula'da yeni edindiği arkadaşlarıyla Rusları bu tehlikeli yolculuğa çıkmaya teşvik ederek, onları tehlikeden uzaklaştırmak için bir komplo kurduğunu bildirmişti. Belki de bu yolculuğun tehlikelerinin tam olarak farkına varmamıştı ama "kafileye aşırı güçlük ve kayıp verdirmeyi" hedeflediğini açık açık itiraf etmişti. Gromçevskiy'le buluşmasını anlattığı sonraki birkaç notunda, manidar bir şekilde bundan bahsetmez. Ama bu, Büyük Oyun'un bazen betimlendiğinin tersine, her zaman centilmence oynanmadığını gösterir.

Younghusband yıllar sonra, Rus Devrimi'nin ardından eski rakibinden ansızın bir mektup aldığında çok şaşıracaktı. Mektupla birlikte, Gromçevskiy'in Orta Asya maceralarını anlattığı bir kitap da gelmişti. Younghusband'a, eski rejimde korgeneral rütbesine yükseldiğini ve çok sayıda takdirname alıp yüksek mevkilere atandığını anlatıyordu. Ama 1917'de Bolşevikler bütün mal varlığına

el koymuş ve onu Sibirya'ya sürgüne gönderip hapse atmışlardı. Japonlar sayesinde hapisten kaçarak, ailesinin geldiği yer olan Polonya'ya geçmeyi başarmıştı. İki adamın durumu ancak bu kadar zıt olabilirdi. O sıralarda şöhretinin zirvesinde olan Younghusband, hükümdarı tarafından sir ilan edilmişti, Kraliyet Coğrafya Derneği'nin başkanıydı ve ödüllere, onurlara boğulmuştu. Talihsiz Gromçevskiy ise artık dünyada tek başına, muhtaç ve yatağından çıkamayacak kadar hastaydı. Younghusband çok geçmeden, bir zamanlar Hindistan'ın savunma şeflerinin yüreğine korku salan adamın öldüğünü öğrendi. Bununla birlikte, burada bizi ilgilendiren tarihte, Gromçevskiy sınırda hâlâ çok önemliydi.

Younghusband, Rus rakibinden ayrıldıktan ve bölgedeki kendi keşif çalışmalarını tamamladıktan sonra, Mir Sefdar Ali'yle buluşmak üzere dağları aşp Hunza'ya geçti. Bu, kıdemsiz bir subaya emanet edildiği ender görülen, büyük ustalık ve sorumluluk gerektiren bir görevdi ama yüzbaşı Kalküta ve Şimla'daki amirlerinden olağanüstü bir takdir görüyordu. Mirin kendisini beklediği Gülmit köyüne yaklaşırken, 13 pare selam atışı yapıldı (korkmaması için onu uyarmak üzere, önden bir saray görevlisi gönderilmişti); bunu çalınan merasim davullarının kulakları sağır eden gümbürtüsü izledi. Bugün Karakurum Otoyolu üzerinden Kaşgar'a giden turist otobüslerinin içinden geçtiği köyün ortasına büyük bir çadır kurulmuştu. Aslında bu, Britanya hükümetinin daha önce gönderdiği bir hediye idi. Üzerine Atlı Muhafız Alayı'nın kırmızı ceketli tam takım üniformasını giymiş Younghusband, çadıra yaklaşırken, Sefdar Ali onu karşılamak için dışarı çıktı. Bu, Younghusband'ın, tahtını güvence altına almak için hem annesini hem babasını öldürdüğünü, erkek kardeşlerinden ikisini de bir uçurumdan aşağı attığını bildiği adamdı. Kervanlara yapılan canice saldırıların sorumlusu oydu. Ve şimdi, Hindistan'ın eşliğinin dibinde Ruslarla entrikalar çevirmeye başlamıştı –ve bu, Kalküta'nın gözünde en büyük günahı.

Çadırın içinde, Hunza'nın önde gelenleri tahtın yanına sıralar halinde çökmüş, yeni gelene büyük bir ilgiyle bakıyorlardı.

Younghusband, tahtın dışında başka sandalye olmadığını hemen gördü. Kendisinin de Sefdar Ali'nin ayaklarının dibinde saygıyla diz çökmesinin beklendiği açıktı. Ayakta nezaket faslına devam ederken, Younghusband şimdi hepsi haki rengi alay üniformalarını giymiş Gurkalarından birini, koşup kendi kamp sandalyesini getirmeye gönderdi. Sandalye geldiğinde de mirin tahtının yanına koydurdu. Yeryüzündeki en büyük hükümdarın temsilcisi olarak orada bulunduğunun ve bu şekilde muamele görmeyi beklediğinin daha baştan açık açık anlaşılmasını istiyordu. Gerçekten de Younghusband'ın kısa süre sonra fark ettiği gibi, Sefdar Ali'yle baş etmedeki temel zorluk, onun kendi önemini yanlış anlamasından kaynaklanıyordu. Younghusband, "Hindistan imparatoriçesinin, Rus çarının ve Çin imparatorunun komşu kabilelerin reisleri olduğunu zannediyordu" diye yazmıştı. Kendisi ve Gromçevskiy gibi elçiler sarayına geldiğinde, onun dostluğunu kazanmak için yarıştıklarını sanıyordu. Aslında genel olarak yaptıkları buydu. Ama Younghusband, onu Rusların kollarına daha fazla itme tehlikesinin farkında olmasına rağmen, mire haddini bildirmeye kararlıydı.

Younghusband Sefdar Ali'ye ilk önce, Gromçevskiy'le yaptığı gizli anlaşmalardan Britanya hükümetinin haberdar olduğunu bildirdi. Söz konusu anlaşmaların ne kadar ileri gittiği anlaşılmasaydı, bu nokta hiç kuşkusuz daha da güçlü bir şekilde vurgulanabilirdi. Nitekim Sefdar Ali'nin Gromçevskiy'le anlaşarak, Rusların Hunza'da bir askeri karakol kurmalarına ve askerlerini eğitmelerine izin verdiği haberi, çok geçmeden Gilgit'teki Albay Durand'ın kulağına ulaştı ama bu haberin hiçbir zaman doğrulanmadığı anlaşılmaktadır. Ne var ki bu tür entrikaları engellemek, Younghusband'dan çok Durand'ın değişmez göreviydi. Younghusband'ın başlıca kaygısı, Sincan'la ticaretin büyütülebilmesi için kervan baskınlarını durdurmaktır. Sefdar Ali, baskınların kendi talimatıyla gerçekleştirildiğini rahat bir havayla itiraf etti. Ziyaretçisinin kendisinin de görmüş olması gerektiği gibi, çok az otlak veya ekilebilir araziye sahip emirliğinin "taş ve buzdan ibaret olduğunu" söyledi. Baskınlar emirliğin tek gelir kaynağıydı. Britanyalılar bunun durdurulmasını istiyorlarsa, bir sübvansiyonla gelir kaybını

telafi etmeliydiler, yoksa halkı yiyecek bir lokma ekmek bulamazdı. Younghusband'a göre bu argümandaki tek eksik, baskınlardan elde edilen gelirin çoğunu Sefdar Ali'nin kendisi için alıkoyduğuydu –bir sübvansiyon verildiğinde de aynısını yapacaktı.

Younghusband mire, Britanya hükümetinin, kervanlarını soymayı bırakmasına karşılık ona para vermeyi asla kabul etmeyeceğini söyledi. Mire, “Kraliçenin şantajı boyun eğme alışkanlığı olmadığını, ticaret yolunun korunması için asker tahsis ettiğimi ve bir baskından şimdi ne kadar gelir elde edeceğini kendi gözüyle görebileceğini söyledim” diye yazmıştı. Buna sarsıla sarsıla gülererek Younghusband'ı şaşırtan Sefdar Ali, açık sözlülüğünden dolayı ziyaretçisini kutladı. Younghusband, Hunzalı ev sahibine kendi fitilli tüfekli askerlerinin, Avrupa eğitiminden geçmiş, modern piyadeler karşısında hiçbir işe yaramayacağını gösterip onu etkilemek amacıyla, Gurkaların ateş gücünü sergilemeye karar verdi. Onlara vadinin 700 metre ötesindeki bir kayaya yaylım ateşi açmalarını emretti (ama Sefdar Ali bundan önce, kendi adamlarının onun etrafını sarmalarını istemişti). Herkes hazır olduğunda, Younghusband ateş emrini verdi. Gurkaların altı mermisi kayayı aynı anda ve birbirine çok yakın noktalardan vurdu. Younghusband, “Bu büyük bir sansasyon yarattı” diye not etmişti.

Ancak bu Sefdar Ali üzerinde umduğu etkiyi yaratmadı. Bu yeni oyuna zevkle katılan mir, kayalara ateş etmenin sıkıcı olduğuna karar verdi. Karşıdaki uçurumdan inen bir adamı fark ederek, Younghusband'dan Gurkalarına ona ateş ettirmesini istedi. Younghusband güldü ancak bunu yapamayacağını zira adamı kesinlikle vuracaklarını söyledi. Mir, “Vursunlar, ne olacak ki? O benim malım” dedi. Bu, Younghusband'ın Sefdar Ali'yle tartışırken hakkında edindiği son derece olumsuz görüşü teyit etti. Sonradan şöyle yazacaktı: “Aslında aşağılık itin teki olduğunu biliyordum ve Hunza halkı kadar iyi bir kavmi yönetmeye layık değildi.” Mir giderek daha da küstah ve talepkâr olduğundan, Younghusband artık ondan fena halde usanmıştı. Yapacağı uyarıları yapmıştı ve kar geçitleri kapatıp onu ve adamlarını bütün kış Hunza'ya hapsedmeden güneye inmek için sabırsızlanıyordu. Britanyalı kabile

23 Kasım'da Gilgit'e gitmek üzere yola çıktı; Younghusband ile Sefdar Ali neredeyse dargın ayrılmışlardı. Gromçevskiy tarafından Rus korumasından yararlandığına ikna edilen mirin, taleplerini sonuna kadar zorlarken kendini güvende hissettiği düşünülebilir. Eğer öyleyse, çarın bir elçisine bu kadar boş yere güvenen ilk Asyalı hükümdar o olmayacaktı.

Younghusband ve adamları 1889 Noeli'nden kısa bir süre önce Hindistan'a ulaştılar. Yaklaşık beş ay içinde, ikisi önceden bilinmeyen 17 geçit aşmış ve bunlardan Şimşal dahil birkaçının kararlı kabileler ve Gromçevskiy gibi kişiler tarafından kolayca erişilebilir olduğunu saptamışlardı. Younghusband şimdi, onda büyük hayranlık uyandırmış altı Gurkasından ayrılmak zorundaydı. Çavuş ve onbaşı, onun güçlü tavsiyesi üzerine terfi ederken, diğerleri parayla ödüllendirildi. "Birbirimizle vedalaşırken gözlerinde yaşlar vardı" diye yazmıştı. Sonra, yolculuğunun sonuçları hakkında ayrıntılı bir gizli rapor hazırlamak için kolları sıvadı. Raporunda, Rusları Hunza'ya davet etmemesi için, Sefdar Ali'ye karşı askeri harekât düzenlenmesi dışında bir seçenek görmediğini belirtti. Diğer endişesi, önceki yıl Gromçevskiy'in kuzeyden Hunza'ya girdiği 80 kilometre genişliğindeki Pamir boşluğunun nasıl kapatılacağıydı. Halihazırda Rusların oraya bayraklarını dikmelerini ve bölgenin kendilerine ait olduğunu iddia etmelerini engelleyecek çok az şey vardı. Ama Afganistan ve Çin Orta Asya'sının sınırları birbirine kavuşturulabilir ve bu sahipsiz toprak şeridi bu şekilde tamamen ortadan kaldırılabilirse, böyle bir tehlike önlenebilirdi. Younghusband, bölgeyi araştırmak için oraya gönderilmesini talep etti; ondan sonra da Kaşgar'daki kıdemli Çinli memurlarla sorunu çözmeye çalışabilirdi. Teklifine, yetkililerin kuzey devletlerinin güvenliği konusunda gitgide daha fazla endişelendikleri Kalküta'dan onay gelmesi onu çok sevindirdi. 1890 yazında, sınıra gitmek üzere yeniden yola çıktı. Bir yıldan fazla bir süre uzaklarda olacak ve yolculuğu bitmeden önce, Ruslarla Orta Asya'da neredeyse savaşa yol açacak bir çatışmaya yakalanacaktı.

Younghusband'a bu defa Siyasi Şube'den George Macartney adında, Çince konuşan genç bir meslektaş eşlik edecekti. Yirmi

dört yaşındaki subay, Younghusband'dan iki yaş küçüktü. O da Büyük Oyun'un efsane isimlerinden biri olacaktı. Sonraki iki ay boyunca, Britanya haritalarındaki boşlukları doldurarak ve oralarda yaşayan birkaç küçük aşiretin Afganistan'a mı Çin'e mi tabi olduğunu saptamaya çalışarak, Pamir bölgesinin tamamını birlikte gezeceklerdi. Ne Afganların ne Çinlilerin ayak bastığı bu konuk sevmez dünyada, aşiretlerin çoğu kimseye tabi değildi. Sonbaharda bile hava bazen o kadar soğuk oluyordu ki iki adamın çadırındaki leğenlerde duran su donuyordu; uzun süre yüksek rakımda kalmaları ise fena halde güçten düşmelerine ve halsizlik çekmelerine, yani bugün verilen adla dağ tutmasına neden olmuştu. Younghusband, belli bir süre için bölgeyi işgal etmeye gönderilecek Rus birliklerine imrenmediğini belirtmişti. Daha yumuşak bir iklim arayışıyla, güneye doğru yola devam etmenin cazibesine kapılacaklarını da eklemişti.

Pamirler'de daha fazla çalışmak imkânsız hale geldiğinden, Younghusband ve Macartney Kasım ayında Kaşgar'a yöneldiler. Londra ile Pekin arasındaki ilişkiler, Ney Elias'ın beş yıl önceki talihsiz yolculuğundan beri önemli ölçüde gelişmiş ve Çinliler, iki adamın kışı Kaşgar'da geçirmesine izin vermeyi, hatta onlara bir konut sağlamayı kabul etmişlerdi. Çini Bağ olarak bilinen bu konut, sonunda Britanya konsolosluğu olacak ve İngiliz-Rus mücadelesinin son yıllarında önemli bir istihbarat toplama merkezi olarak kullanılacaktı. Ayrıca, sonraki 26 yıl boyunca George Macartney'in evi olacaktı. Ama Çinliler, Britanya'nın Yakub Beg'le cilveleşmesini unutmaya ve iki Britanyalıyı ağırlamaya istekli olsalar da Kaşgar'da, gelişlerine büyük bir şüpheyle bakan bir adam vardı. Bu, sekiz yıl boyunca İngilizleri Sincan'ın dışında tutmayı başaran Rus konsolos Nikolay Petrovskiy'di.

Petrovskiy yeni gelenlere düşmanlık duysa da bunu gizlemeye dikkat etti. Tek derdi, neyin peşinde olduklarını ve Çinli yetkililerle ne tartıştıklarını öğrenmekti. Onları cömertçe ağırladı ve ağızlarından laf almaya yönelik bariz ama boş bir umutla, iki ülkenin hükümetlerinin Asya'daki rolleri konusunda uzun konuşmalar yaptı. Younghusband, "Başka kimsenin olmadığı bir yerde

oldukça hoş bir arkadaşlıktı. Ama o, sert bir şekilde mücadele etmemiz gereken türden bir Rus diplomatik ajanıydı” diye yazmıştı. Konsolos, gerektiğinde yalan söylediğini dürüstçe itiraf ederek ve Britanyalıların da aynı şeyi yapmadıkları için saf olduklarını düşündüğünü söyleyerek, tereddütsüz vicdan yoksunluğuyla Younghusband’ı şoke etti. Lakin Younghusband ve Macartney, onu sadece Sincan konusunda değil, Britanya Hindistan’ı konusunda da son derece bilgili buldular. Üstelik kolları her yere uzanan bir casus şebekesine de sahipti.

Younghusband’a verilen talimat, Çinlileri Pamirler’e asker göndererek, mevcut ileri karakollarının hemen batısındaki sınırları çizilmemiş topraklar üzerinde hak iddia edip buraları işgal etmeye, böylece boşluğun en azından bir kısmını doldurmaya ikna etmeye çalışmasıydı. Görüşmeler o kadar iyi gidiyor gibi görünüyordu ki Younghusband üstlerine, boşluğun çok yakında kapanacağını ve Rusların “çok açık bir saldırı eylemi” yapmadan Pamirler üzerinden ilerleyemeyeceğini bildirebildiğini düşündü. Doğal olarak, Çinlilerle müzakerelerini gizli tutabileceğini ummuştu. Ama Petrovskiy’i hesaba katmamıştı. Tıpkı Younghusband’ın Pamir geçitlerinde Rus rakibini alt edebileceği gibi, buranın da efendisi, kendi arazisinde bulunan Petrovskiy’di. Konsolos ileride, Younghusband ile Çinli vali Taotai arasında geçen her şeyin anında kendisine iletilişiyle böbürlenecekti. Petrovskiy’in İngilizlerin neyin peşinde olduğunu keşfettiğini ve bu doğrultuda St. Petersburg’u uyardığını iddia eden Sovyet dönem tarihçisi N. A. Halfin, yıllar sonra bu görüşü destekleyecekti. Bundan sonra olanlar da kuşkusuz bunu doğrular gibi görünür.

Temmuz 1891’de Younghusband ve Macartney hâlâ Kaşgar’dayken, Londra’ya Rusların bölgeyi ilhak etmek için Pamirler’e bir kuvvet göndermeyi planladıklarına dair raporlar ulaşmaya başladı. Bu iddialar, Rus Dışişleri bakanı tarafından tamamen asılsız oldukları ileri sürülerek şiddetle yalanlandı. Ne var ki bakan sadece bir hafta sonra, “Çinlilerin ve Afganların bu bölgelerde neler yaptıklarını kaydetmek ve rapor etmek için” bir müfreze askerin Pamirler yolunda olduğunu kabul etti. Bu Rus hamlesiy-

le ilgili söylentiler, çok kısa bir süre sonra Younghusband'ın ve Macartney'in de kulağına ulaştı. Petrovskiy'e zerre kadar güvenmiyor olsalar da arkalarından çevirdiği işler konusunda hiç şüpheleri yoktu. Younghusband gene de Macartney'i oradaki işlere, özellikle de Petrovskiy'e göz kulak olması için Kaşgar'da bırakarak, gerçeği saptamak üzere hemen Pamirler'e doğru yola çıktı. Ama bildiğimiz gibi, iş işten çoktan geçmişti. Younghusband, söylentilerin doğru olduğunu çabucak anladı. Ruslar, Çinlilerin göndermeye söz verdiği askerlerden önce oraya varmıştı. Dört yüz Kazak'tan oluşan bir kuvvet, Pamir boşluğuna çar adına el koymak için kuzeyden bölgeye girmişti. Younghusband, 13 Ağustos'ta Pamirler'in tepesindeki ıssız bir noktada işgalcilerle yüz yüze geldi.

XXXIV

Yüksek Pamirler’de Parlama Noktası

Francis Younghusband sonradan, “Çadırımın kapısından baktığımda, önde Rus bayrağı taşıyan, 6 subay ile 20 kadar Kazak’ın at sırtında geçtiğini gördüm” diye yazmıştı. Bu yeni gelenler ve kendi küçük kafilesi dışında, etrafta yaşayan kimse yoktu. Rusya sınırının 250 kilometre kadar güneyinde yer alan ve bölgenin konargöçer aşiretleri tarafından Baza’i Gonbad olarak anılan yöre, Britanyalı-lara göre Afganistan’a aitti. Younghusband hemen, adamlarından birine kartvizitini verip 1 kilometre kadar ötede Rusların kamplarını kurduğu yere gönderdi ve subaylarını bir şeyler içmeye davet etti. Rusların daveti kabul etmeleri uzun sürmedi zira yüzbaşının neyin peşinde olduğunu öğrenmek istiyorlardı. Kısa bir süre sonra, başlarında Victoria Haçı’na en yakın çarlık nişanı olan, herkesin gıpta ettiği Aziz Georgiya Nişanı’nı takmış bir albay, birkaç Rus subayla birlikte Younghusband’ın mütevazı kampına geldi.

Görüşme dostça, hatta keyifli bir havada geçti. İngiliz’in misafirlerine ikram edecek votkası yoktu, yanında sadece Kaşgar’dan getirdiği Rus şarabı vardı. Yanov adındaki albaya, Rusların Pamir bölgesinin tamamını ilhak ettiğini duyduğunu söyledi. Bu kadar

ciddi bir konuda, Kalküta'ya ve Londra'ya sırf yerel söylentileri bildirerek gereksiz telaşa neden olmaktan endişelendiğini açıklayarak, Yanov'a bunun gerçekten doğru olup olmadığını sordu. Rus'un cevabı netti. Younghusband, "Bir harita çıkardı ve bana yeşille işaretlenmiş, Hindistan'daki su bölümü çizgimize kadar uzanan geniş bir alanı gösterdi" diye yazacaktı. Bu alan, Afganistan'a ya da Çin'e ait olduğu tartışmasız toprakların büyük bölümünü içine alıyordu. Oysa şimdi, hepsinin çara ait olduğu iddia ediliyordu. Younghusband bu hamlenin sonuçlarını tartışmaktan dikkatle kaçınarak, Yanov'a sadece, Rusların "ağızlarını epeyce geniş açtıklarını" söyledi. Albay güldü ve bunun "sadece bir başlangıç" olduğunu ekledi. Younghusband'ın kampında yaklaşık bir saat kalan Ruslar, kendi kamplarını kurmaları gerektiğini söyleyerek gitmek için müsaade istediler. Ama Albay Yanov ayrılırken, Younghusband'ı akşam yemeğine davet etti.

Yedi subayın, geceleri üçünün paylaştığı alçak Rus çadırlarından birinin ortasına serilmiş bir masa örtüsünün etrafında bağdaş kurup oturması, gene samimi bir olaydı. Younghusband yatağı, masası ve sandalyesiyle kendi çadırının rakiplerininkinden oldukça büyük ve çok daha konforlu olduğunu memnuniyetle tespit etmişti ama iş yemeğe geldiğinde Rusların hiçbir masraftan kaçınmadıkları ortadaydı. "Kamp donanımım Rusları ne kadar hayrete düşürdüyse, sundukları yemeğin mükemmelliği de beni o kadar hayrete düşürdü" diye yazmıştı. "Hindistan'da yerli hizmetkârların asla aynısını yapamayacakları" çorbalar ve çeşniler, soslar ve taze sebzelerle birlikte sunulan yahniler vardı. Taze sebzeler, bugün Pakistan'ın uzak kuzeyinde seyahat edenler için olduğu gibi, Younghusband için de inanılmaz bir lükstü. Olmazsa olmaz votkanın yanı sıra, çeşitli şaraplar ve arkasından gelen brendi vardı.

Younghusband kısa sürede, ev sahiplerinin neden bu kadar mutlu olduğunu anladı. Çar için Pamir bölgesinin tamamı üzerinde hak iddia etmenin yanı sıra, tam da o sırada "Hindistan'ın su bölümü çizgisinden Çitral topraklarına yapılan bir akından" dönüyorlardı; bölgeye bir geçitten girip bir başkasından çıkmış, yol boyunca buraların haritalarını çıkarmışlardı. Bu, Hindistan'ın sa-

vunma şeflerinin kesinlikle kendi nüfuz alanları içinde yer aldığını düşündükleri bir bölgeydi. Yanov Younghusband'a, Hindistan için stratejik önemi göz önüne alındığında, Britanyalıların Çitral'de hiçbir temsilcisinin bulunmamasına ve mihtarlarıyla yaptıkları bir antlaşmaya güvenmekle yetinir gibi görünmelerine şaşırdığını bile ifade etti. Rus, konuğuna son derece hassas Darkot Geçidi'nin zirvesine nasıl çıktıklarını ve oradan aşağı, Gilgit'e ulaşmak için kolay bir rota olan Yasin Vadisi'ne nasıl baktıklarını haritadan gösterdi. Younghusband, bunun Britanyalı generallerin kanını dondurmaya yeteceğini biliyordu. Ne var ki yakında göreceği gibi hepsi bu kadar da değildi.

Gece yarısı, Kraliçe Victoria'nın ve Çar Aleksandr'ın şerefine kadeh kaldırıldıktan sonra ekip dağıldı. Albay Yanov da dahil Rus subaylar, Britanyalı genç yüzbaşını kampına geri götürmek için ısrar ettiler. Orada, karşılıklı iltifatların ve dostluk beyanlarının ardından birbirlerinden ayrıldılar. Ruslar ertesi sabah erken saatlerde çadırlarını topladıktan sonra, ana güçlerine katılmak ve bu ıssız bölgede Britanyalı bir istihbarat subayıyla karşılaşmalarını rapor etmek üzere kuzeye doğru hareket ettiler. Younghusband ise geride kaldı zira Baza'i Gonbad'da bir meslektaşı tarafından bekleniyordu ve Ruslar bunu bilmiyordu. Onu bekleyen kişi, Kaşgar'da tanıştığı ve Rusların daha batıdaki hareketlerini araştırmakla görevlendirdiği, Leinster Alayı'ndan maceracı bir subay olan Üsteğmen Davison'dı. Yüzbaşının en yakın Britanya ileri karakolu Gilgit'e yetişmeden önce, Hindistan'daki üstlerine Rus tecavüzü konusunda bilgi vermek için Davison'ın neler keşfettiğini öğrenmesi gerekiyordu.

Younghusband üç gece sonra, tam çadırına girerken, uzaktan gelen toynak seslerini duyunca şaşırdı. Çadırından dışarıyı gözlerken, ay ışığında yan yana dizilmiş duran 30 kadar Kazak gördü. Üstünü giyerken, adamlarından birini onlara neden geldiklerini sormaya gönderdi. Adam döndüğünde, Albay Yanov'un kendisiyle acilen konuşmak istediğini söyledi. Younghusband'ın çadırına davet edilen Rus, yaveriyle birlikte gelerek, birkaç gün önceki konuğuna söyleyeceği nahoş bir şey olduğunu belirtti. Britanyalı subayı şu an Rus toprağı olan bölgeden götürme emri aldığını açıkladı.

Younghusband, “Ama ben Rus topraklarında değilim” diye protesto etti ve Baza’i Gonbad’ın Afganistan’a ait olduğunu ekledi. Yanov acımasızca, “Sen Afgan toprağı olduğunu düşünebilirsin ama biz burayı Rus toprağı olarak görüyoruz” dedi. Younghusband, “Ya gitmeyi reddedersem?” diye sordu. Yanov, son derece rahatsız bir şekilde, o zaman onu bölgeden zorla çıkarmaları gerekeceğı cevabını verdi. İngiliz ona, “Eh, senin 30 Kazak’ın var, ben ise yalnızım. Bu yüzden senin istediğini yapmak zorundayım” dedi. Lakin buna, durumu şiddetle protesto ederek razı geliyordu ve karşılığında tam olarak hangi adımın atılacağına karar verilebilmesi için bu rezaleti hükümetine bildirecekti.

Albay, tatsız görevini yerine getirmesini kolaylaştırdığı için Younghusband’a teşekkür etti ve özellikle çok kısa bir süre önce kurdukları samimi ilişkiden dolayı, emri yerine getirmekten duyduğu derin teessürü dile getirdi. Younghusband Rus’a, bu hareketi ona karşı değil, bu kanunsuz emri vermiş olanlara karşı kullanacağından emin olmasını istedi. Bu arada, o kadar yol yapıp buralara kadar gelmişken, o ve yaveri bir şeyler yemek istemezler miydi? Aşçısına atıştırmak için bir şeyler hazırlamasını memnuniyetle söyleyebilirdi. Younghusband’ın bu jestinden çok etkilenen Rus albay, onu sıkıca kucakladı ve her şeye bu kadar nazik bir tepki verdiği için duygulu bir şekilde teşekkür etti. Bir subayın diğerine karşı böyle hareket etmek zorunda kalmasının, aslında polisin görevi olan çok tatsız bir iş olduğunu belirtti. Bu arada, gelirken onun gitmiş olmasını umduğunu da ekledi; öyle olsa, bu ikisini de büyük bir mahcubiyetten kurtarırdı.

Yanov, Younghusband’a verdiği değeri göstermek için, sınıra muhafızlar eşliğinde götürülmek yerine tek başına gitmek isteyebileceğini belirtti. Lakin bir şart vardı. Üstleri tarafından bölgeye izinsiz girmiş biri olarak kabul edilen Younghusband’ın, Hint sınırından değil Çin sınırından çıkması gerektiğı konusunda kesin talimat almıştı. Ayrıca, bazı geçitleri kullanmaması gerekiyordu. Bu şartların nedeni tam olarak açık değildi ama muhtemelen, sınır dışı edilmesinin yanı sıra Rus hamlelerinin haberlerinin mümkün olduğu geç öğrenilmesini sağlamayı da amaçlıyordu. Ayrıca, Bri-

tanyalıların Yüzbaşı Gromçevskiy'in kışı Ladakh'ta geçirmesine izin vermeyi reddetmesi ve belki de Younghusband'ın neredeyse felaketle sonuçlanan sonraki gelişmelerdeki şüpheli rolü nedeniyle, işin içinde bir intikam unsuru da olabilirdi. Rusların bilmediği, bu nedenle de listelerinde yer almayan geçitleri keşfedebileceğinden gayet emin olan Britanyalı subay, bu şartlara uymayı taahhüt etti ve bunu belirttiği resmi bir beyan metnini imzaladı.

Vakit gece yarısını çoktan geçmişti ve iki Rus, Younghusband'ın yemek teklifini şükran duygularıyla kabul ettiler ve biraz tuhaf olan bu durum üzerinde fazla durmadılar. Ertesi sabah, Younghusband Çin sınırına gitmek üzere yola çıkmaya hazırlanırken, Yanov durumu böyle zarafetle kabul etmesinden ötürü ona tekrar teşekkür etmek ve ayrılık hediyesi olarak getirdiği geyik budunu vermek için kampa uğradı. Ama albayın üstleri Younghusband'ın sınır dışı edilme haberini, onun dolambaçlı bir yoldan dönmesini sağlayarak geciktirmeyi ummuşlarsa, hayal kırıklığına uğrayacaklardı. Zira Britanyalı subay Ruslardan ayrıldıktan sonraki bir saat içinde, adamlarından birini, olup bitenleri ve St. Petersburg'un Dünyanın Damı'ndaki en son hamlelerini anlatan ayrıntılı bir raporla birlikte acilen Gilgit'e göndermişti. Şimdi, Albay Yanov'un yasaklı listesinde olmayan geçitlerden birinden eve dönüş yolunu bulmayı amaçlayarak, doğuya, Çin sınırına doğru ilerliyordu. Yine de acelesi yoktu ve Üsteğmen Davison'la buluşmayı ve bu arada başka Rus hamlelerini gözlemeyi umarak, Hunza'nın hemen kuzeyindeki Çin sınırında oyalandı. Buna, en büyüleyici şekliyle Büyük Oyun'u oynamak deniyordu ve 28 yaşındaki Younghusband halinden çok memnundu.

Davison görünene kadar birkaç gün geçti. Younghusband, "Uzaktan, Rusların önü kalkık kepini ve uzun çizmelerini giymiş bir atlının yaklaştığını gördüm ve ilk başta başka bir Rus'un bir ziyaretle beni şereflendireceğini düşündüm. Ama gelenin Davison olduğu belli oldu. O benden de centilmence bir muamele görmüş, Türkistan'a geri gönderilmişti" diye yazmıştı. Orada, muhafızlar eşliğinde Çin sınırına kadar götürülüp salıverilmeden önce, bizzat Rus vali tarafından sorguya çekilmişti. Ama tutuklanması ve gözaltına alınması hayırlı bir amaca hizmet etmişti. Younghusband, Rus-

ların onu daha önce hiçbir Britanyalı subayın ya da kâşifin geçmediği bir yoldan kuzeye götürdüğünü not etmişti. İki subay, varlığını dost çobanlardan öğrendikleri bir geçitten Gilgit'in yolunu tuttular. Bu, Younghusband'ın arkadaşını son görüşü olacaktı zira Davison sonraki bir keşif araştırması sırasında, bulaşıcı bir bağırsak hastalığına yakalanıp yüksek ateşten ölecekti. Younghusband sonradan, onun "büyük bir kâşifin tüm özelliklerini taşıyan", olağanüstü bir cesarete ve kararlılığa sahip bir subay olduğunu yazacaktı.

Olayın haberi artık Londra'ya ulaşmıştı ve hükümet Rusya'nın bu son hamlesiyle en iyi nasıl baş edebileceğine karar verirken, Whitehall'da olayı örtbas etmek için çılgınca çaba harcanıyordu. Ne var ki kısa bir süre sonra Hindistan üzerinden Fleet Street'e söylentiler ulaşmaya başladı ve *The Times*'ta Younghusband'ın mütecavizlerle yaşanan bir çatışmada öldürüldüğü haberi bile çıktı. Haber çabucak yalanlandı ama artık Rusların Afgan topraklarındaki iki Britanyalı subaya zorbaca davranışlarının ayrıntılarının duyulması engellenemiyordu. Basın, parlamento ve kamuoyu çok öfkeliydi ve Rus karşıtı duygular bir kez daha doruk noktasına yükseldi. Kısa bir süre sonra Dışişleri bakanı olacak Liberal Lord Rosebery, Younghusband'ın Ruslar tarafından yolunun kesildiği çorak Baza'i Gonbad bölgesini "Hindukuş'un Cebelitarık'ı" olarak tanımlayacak kadar ileri gitti. Hindistan'da, Başkomutan General Roberts, Younghusband'a, Ruslara vurma anının geldiğine inandığını söyleyerek, "Biz hazırız, onlar değil" dedi. Aynı zamanda, Pamirler'in Rusya tarafından ele geçirilmesinin savaşa yol açması ihtimaline karşı bir tümen askerin seferber edilmesini emretti.

Başka şahinler de hızla kavgaya katıldılar. O sırada Keşmir ve Ladakh'ta seyahat etmekte olan *The Times*'ın özel muhabiri E. F. Knight, "Ruslar şimdiye kadar tüm anlaşma kurallarını cezasızlık içinde çiğnediler. Askerlerini, korumamız altında olan ve Hindistan hükümeti tarafından sübvans edilen Çitral topraklarına yürüterek, genellikle savaş ilanına denk görülen kasıtlı adımlar attılar" diye yazmıştı. Britanya, yabancı istilasına karşı güvence verdiği devletlere yönelik bu türden tecavüzleri görmezden gelirse, "yerliler ister istemez bize olan inançlarını kaybedecekler"di. Rusya'nın "bizim

direnış göstermekten korktuğumuz”, daha güçlü bir devlet olduğu sonucuna varacaklardı. Bu nedenle, kaçınılmaz olarak Ruslara yöneleceklerdi. Knight yazısını, “İlgisizliğimiz sonucunda, daha açık bir düşmanlıkla olmasa da entrikalarla karşı karşıya kalmayı beklemeliyiz” diye bitiriyordu. Knight’ın önsezileri Çitral’dan gelen gizli istihbarat tarafından doğrulanmış gibiydi. Bu, Younghusband’ın Afganistan’dan sınır dışı edilmesinin Britanya’nın Çitralliler arasındaki prestijini ciddi biçimde sarstığını ve Ruslar söz konusu olduğunda artık onlara güvenilemeyeceğini düşündürüyordu. Daha önce de gördüğümüz gibi, kişisel sempatisinin St. Petersburg’dan yana olduğu bilinen Hunza miri Sefdar Ali için de benzer şüpheler vardı.

St. Petersburg’daki Britanya sefiri, açık sözlü Sir Robert Morier, Lord Salisbury’nin talimatıyla Rusya’nın Pamir’deki saldırgan hareketlerine karşı güçlü bir protesto notası verdi. Morier Rusya’nın Pamirler’e yönelik iddialarını hükümsüz ilan etmesinin yanı sıra, Younghusband ve Davison’ın bölgeden kanunsuz biçimde sınır dışı edilmeleri için kesin bir özür talep etti ve bu özür derhal gelmezse, “sorunun çok ciddi uluslararası boyutlar alacağı” uyarısını ekledi. Britanya’nın cevabının beklenmedik şiddeti, Hindistan Ordusu’ndan bir tümenin Ketta’da savaş düzenine geçirildiği bilgisiyle birlikte, çarı ve bakanlarını irkiltti. Ülkede işler kötü durumdaydı. Rusya’nın büyük bölümü kıtlığın ve ciddi bir siyasi huzursuzluğun pençesinde olduğundan, ekonomi Britanya’yla topyekûn bir savaş kaldıracak durumda değildi. St. Petersburg bu nedenle istemeye istemeye geri adım atmaya karar verdi. Bunun orduda yarattığı infiale rağmen, sınır konusuna kalıcı bir çözüm bulunana kadar Pamirler üzerindeki hak iddiasından vazgeçti ve oradaki askerlerini geri çekti. Olayın bütün suçu, Pamirler’in ilhak edildiğini ilan eden ve Younghusband’ı sınır dışı ederek kendisine verilen emirleri büyük ölçüde aşmakla suçlanan talihsiz Albay Yanov’un üzerine atıldı. Günah keçisi yapıldığı için kendisine bizzat Çar Aleksandr tarafından altın bir yüzük hediye edildiği ve sessiz sedasız bir şekilde generalliğe terfi ettirildiği neden sonra öğrenilecekti. Gene de Britanya talep ettiği özrü almıştı ve Pamirler en azından şimdilik Rus askerlerinden arındırılmıştı.

Rus askerleri, krizi, Britanyalıların kendilerinin çıkardığını savundular. Kendilerini Pamirler'i ilhak kararını almak zorunda bırakanının, Orta Asya imparatorluklarını parçalamaya kararlı Britanya hükümeti olduğunda ısrar ettiler. Bunun kanıtı olarak, General MacGregor'ın sözde gizli ama bir kopyası bir şekilde ellerine geçen ve Rusçaya çevrilen *The Defence of India* başlıklı şahin kitabına atıfta bulundular. Bir Rus akademisyen de 1987 gibi yakın bir tarihte, "İngiliz stratejistlerin asırlık hayalleri" dediği şeyi kanıtlamak için, MacGregor'ın uzun süredir unutulmuş bu çalışmasını kullanacaktı. Leonid Mitrokhin *Failure of Three Missions* başlıklı bu kitabında, MacGregor'ın, Britanya'nın "Rus devletini uzun süre bizim için tehlike oluşturmamaya şekilde parçalara ayırmak" gerektiği yolundaki görüşünü aktarır. Aslında, MacGregor'ın orijinal metnine dönüldüğünde, onun böyle bir hareketi *sadece* Rusların Hindistan'a saldırması halinde savunduğu açıktır -Mitrokhin ve çarlık dönemindeki selefleri bunu görmezden gelmeyi uygun bulmuşlardı hatta belki de metnin Rusça çevirisinde bu satırlara yer verilmemişti.

Gelgelelim, Britanyalıların kararlı tepkisi ve St. Petersburg'un savaş korkusu, bu defa Rusları geri adım atmaya zorlamış olsa da Yanov'un ve Kazaklarının Çitral'e ve Gilgit'e birkaç saatlik yürüyüş mesafesine kadar sokulmuş olmaları, Hindistan'ın savunma şeflerine nahoş bir korku vermişti. Geçmiş mazide kalacak olsa da Rus Ordusu bunu sadece geçici bir gerileme olarak algılayacak ve çok geçmeden, bu sonu gelmez köşe kapmaca oyununda bir defa daha güneye doğru ilerleyerek Pamirler'e ve Doğu Hindukuşlar'a sokulmaya başlayacaktı. Kalküta'da artık kimse Pamirler'i Hindistan'ın topyekûn işgali için uygun bir rota olarak görmese de düşman ajanlarının ya da küçük asker gruplarının bölgedeki varlığı, bir yorumcunun söylediği gibi, "büyük çapta zarara" neden olabilirdi. *The Times*'in muhabiri Knight'a göre, buna verilecek yanıt "kapıyı bizim bulunduğumuz taraftan kilitlemek"ti ki Britanyalıların küçük kuzey devletleri arasında en savunmasızı olarak kabul edilen Hunza'dan başlayarak, yapmaya başladıkları şey tam da buydu. Britanya'nın saldırıya geçmesiyle, o andan itibaren Sefdar Ali'nin kaderi de belli olmuştu.

Naip onu tahtından indirmek için bir mazeret bulmakta zorlanmadı. Zira mir, belli ki Rusların gerekirse yardımına geleceği inancıyla, aylardır sorun çıkarıyordu. Younghusband ile Keşmirli müfrezesinin kışın yaşanmaz hale gelen Şimşal Geçidi'nin başından geri çekilmesinden sonra, komşu topluluklar bir yana, Leh-Yar-kent kervan yoluna düzenlediği yağma akınlarını sürdürmüştü. Hatta Keşmir'in epey içlerindeki bir köyde yaşayan bir Keşmir tebaasını yakalayıp köle olarak satacak kadar akılsızlık etmişti. Üstelik aşırılıklarını dizginlemeye çalışan Britanyalıları düşman, Rusları ve Çinlileri de dost olarak gördüğü bilgisinin yayılmasına izin vermişti. Sonra, 1891 baharında, yani Yanov'un Hunza'nın kuzeyindeki Pamirler'de görünmesinden kısa bir süre önce, Gilgit'teki Albay Durand, Sefdar Ali'nin uzun süredir gözünü diktiği Keşmir'deki Chalt Kalesi'ni ele geçirmeyi planladığını öğrendi. Durand, Hunza tarafındaki halat köprüleri kesmeleri için adamlar gönderip oradaki Keşmir garnizonunu güçlendirerek bunu engellemeyi başardıysa da Sefdar Ali'nin er ya da geç hatta belki de Rus yardımıyla bunu tekrar deneyeceği açıktı. Nitekim küçük bir emirlik olan komşu Nagar'ın mirini, her şeye burunlarını sokan Britanyalıları ve vasalları Keşmir'e karşı güçlerini birleştirmeye ikna etmeyi başarmıştı.

Gurkalardan ve Keşmirli İmparatorluk Hizmet birliklerinden oluşan küçük bir kuvvet, Kasım 1891'de, büyük bir gizlilik içinde, kuzeye Hunza ve Nagar üzerine yürümeye hazırlık için Gilgit'te Albay Durand'ın komutası altında toplandı. Bu sırada, Keşmirli, Sefdar Ali'nin Keşmir'deki Britanya kuvvetlerinin gücü hakkında bilgi toplaması için gönderdiği bir Hunza casusunu yakalamayı başardılar. Casus sorgucularına, başka şeylerin yanında, efendisinin Chalt'taki garnizonu gafil avlamak için yaptığı yeni ve dâhiyane planı anlattı. (Çok benzedikleri) Gilgitli hamallar gibi görünmek için sırtlarında yükler taşıyan ama üzerlerinde gizlenmiş silahlar olan bir grup Hunzalı, gece barınmak için kaleye sığınacaklardı. İçeri girdiklerinde, hiçbir şeyden şüphelenmeyen savunucuların üzerine saldırarak ve yakınlarda gizlenmekte olan Sefdar Ali'nin askerleri peşlerinden içeri doluşana kadar onları meşgul edeceklerdi.

Açıktır ki Durand'ın harekete geçme zamanı gelmişti. Komutasındaki kuvvet hepsi düzenli asker olan yaklaşık 1.000 Gurka ile yol açmakta kullanılan birkaç yüz Peştun amele askerden oluşuyordu. Onlara 1 dağ topçusu bataryası, 7 mühendis ve 16 Britanyalı subay eşlik ediyordu. İlerlemeleri yer yer o kadar zor oldu ki Gilgit'in sadece 30-35 kilometre kuzeyindeki Chalt'a ve Hunza ile Nagar'daki operasyonlar için ileri üslerine ulaşmaları bir haftadan fazla zaman aldı. Durand orada, Britanyalıların sınırına doğru ilerlediğini artık öğrenen Sefdar Ali'den tuhaf bir mektup aldı. Mir, Chalt'ın "bizim için eşlerimizin uçkurlarından daha değerli" olduğunu söyleyerek, kendisine teslim edilmesini istiyordu. Dahası Durand'ı uyarıp Britanyalılar Hunza'ya girerlerse, üç milletle –"Hunza, Rusya ve Çin"– kapışmaya hazır olmaları gerektiğini belirtmişti. Zaten, "erkek adam olan Ruslar" "karı gibi olan Britanyalılar" a karşı yardımına gelmeye söz vermişlerdi. Mir, Durand ve askerleri Hunza'ya girmeye cüret ederlerse, albayın başının bir tepsi içinde kendisine getirilmesi için emir verdiğini de eklemişti. Bu sırada, George Macartney Kaşgar'da, Sefdar Ali'nin Rus konsolos Petrovskiy'e elçiler göndererek, ona Gromçevskiy'in yardım vaatlerini hatırlattığını öğrenmişti. Çinli valiye de silah ve para için benzer taleplerde bulunulmuştu.

Britanya kuvveti 1 Aralık'ta, Durand'ın mühendisleri tarafından inşa edilen derme çatma bir köprüyle Hunza Nehri'ni geçti ve doğuya, bugün Baltit adını taşıyan ama o tarihte Hunza olarak bilinen Sefdar Ali'nin dağ başkentine yöneldi. Birlikler, bir dizi derin geçidin neredeyse dikey yamaçlarına çıkıp inmek zorunda kaldıklarından ilerleme yavaş oldu. Geçitlerin zirvelerinde, düşmanın keskin nişancıları, *sanger* denen, taşlardan yapılmış siperlerde onları bekliyor ve ilerlemenin güvenli bir şekilde devam edebilmesi için bu siperlerin tek tek alınması gerekiyordu. Bununla birlikte, önlerindeki ilk büyük engel, Nagar mirine ait olan Nilt'teki müt-hiş taş kaleydi. Kalın duvarları ve küçük mazgallarıyla, pek çok Asya kalesi gibi burasının da zapt edilemez olduğu söyleniyordu. Durand'ın 7 librelilik dağ topları kuşkusuz kaleye çok az tesir etti, Gurka nişancılar da dar mazgalların arkasındaki savunmacıları

vuramadı. Durand'ın çektiği zorlukların üzerine bir de tek makinenin tüfeği tutukluk edip durdu ve kendisi de yaralanınca komutayı devretmek zorunda kaldı. Ama bunu yapmadan önce, Yüzbaşı Fenton Aylmer önderliğindeki lağımıcılara ana kapıyı havaya uçurmalarını emretti. Bu, tıpkı Gazne'nin kapılarının 60 yıl önce Durand'ın babası tarafından havaya uçurulması gibi, son derece tehlikeli bir girişimdi. Sefere eşlik eden E. F. Knight, bundan sonra olanların, "Hindistan savaşlarında kaydedilen en cesur olaylardan biri olarak uzun süre hatırlanacağını" yazacaktı.

Yüzbaşı Aylmer, Peştun emir eri ve kıdemsiz iki subay, savunmacıları mazgallardan uzak tutmayı amaçlayan kalan kuvvetin ağır koruma ateşi altında, kale duvarına sağ salım ulaşmayı başardılar. Arkalarında, kapı yıkıldığı anda içeri doluşmaya hazır 100 Gurka vardı. Sonra, yanındaki subaylar tabancalarını yakın mesafeden mazgallara boşaltırken, birlikte patlayıcıları taşıyan Aylmer ve emir eri, ateş yağmurunun altında ana kapının dibine ok gibi fırladılar. Pamuk barutu plakalarını oraya yerleştirip etkiyi yoğunlaştırmak için üzerlerini dikkatlice taşlarla kapladılar. Nihayet, fitili ateşledikten sonra, patlamayı beklemek için duvarın dibinden hızla güvenli bir mesafeye çekildiler. Ama hiçbir şey olmadı. Fitil sönmüştü.

O anda Aylmer vuruldu –mermi bacağına o kadar yakın mesafeden isabet etmişti ki hem pantolonu hem bacağı barutla yanmıştı. Gene de fitili ateşlemeyi bir kez daha denemek için sürüne sürüne kapıya geri döndü. Fitilin ucunu kesip bir kibrit çaktı ve birkaç denemeden sonra tutuşturmayı başardı. Yüzbaşının ne yaptığının tamamen farkında olan savunmacılar, yukarıdan üzerine ağır taşlar yağdırmaya başladılar; taşlardan biri eline isabet edip fena halde ezdi. Aylmer patlamayı beklemek için gene duvar boyunca sürünerek o noktadan uzaklaştı. Bu sefer fitil onu yarı yolda bırakmadı. Knight, "Top tüfek gürültüsünü bastıran muazzam bir patlama sesi duyduk ve havaya yükselen duman bulutlarını gördük" diye yazmıştı. Kapı bir toz ve moloz bulutu içinde tamamen çökerken, yaralı Aylmer ile iki üsteğmen önderliğindeki Gurkaların kaleyi ele geçirmek için içeri hücum etmesiyle birlikte, göğüs göğse şiddetli bir çatışma başladı. İlk başta, saldıran grup kendisinden çok daha

kalabalık bir kuvvetle ve baskıyla karşı karşıya kaldı zira patlamanın yarattığı sersemleme ve toz duman içinde, ana güç Gurkaların içeride olduğunu fark edemediler, duvarları ve mazgalları ağır bir ateşe tuttular. Ötekiler daha fazla oyalanırsa katledileceklerini anlayan Üsteğmen Boisragon, yardım çağırmak için, kendisini hem dost hem düşman ateşine maruz bırakarak yıkık kapıya koştu. Bu hareketi günü kurtaracaktı zira birkaç dakika sonra kuvvetin geri kalanı kaleye hücum etti.

Knight bundan sonra olanları adeta tribünden seyretmişti. Patlamayı duyduğunda yüksek bir sırtın tepesine tırmanmış, “bir harita gibi altımıza yayılmıştı” dediği, duman bürümüş kalenin içini gözlemişti. *Where Three Empires Meet* başlıklı kitabında gördüklerini şöyle anlatır: “Dar sokaklarda, toz duman içinde zorlukla seçilen bir insan hareketliliği vardı ama bir anda kalede savaşın sürdüğünü fark ettik.” Ne var ki dışarıdakilerin bunu henüz anlamadığı açıktı. Ama sonra, o ve arkadaşları birdenbire aşağıdan peş peşe gelen tezahürat seslerini duydular ve “uzun tırmanışımızdan sonra kalan nefesle” onlar da heyecanla bağırmaya başladılar. Bulundukları noktadan şimdi ana kuvveti oluşturan askerlerin kale kapısından içeri doluştuğunu, savunmacıları duvarların üzerinden ve yalnızca kendilerinin bildiği küçük, gizli çıkışlardan kaçmak mecburiyetinde bıraktıklarını görüyorlardı.

Zapt edilmesi imkânsız Nilt, en az 80 düşman askerine karşılık sadece 6 Britanya askerinin zayı olmasıyla düşmüştü. Knight bundan kısa bir süre sonra Aylmer’la karşılaştı. Askerlerinden birinin desteğiyle ilerleyen kan revan içindeki yüzbaşıyı, kalenin içinde aldığı yaraya rağmen “her zamanki gibi neşeli” buldu. Knight, “O kapıya doğru ilerlemeye başladığında, sonunun neredeyse kesinlikle ölüm olacağını biliyor olmalıydı” diye yazmış ve kahramanlığının her iki tarafı da derinden etkilediğini eklemişti. Kapıya yapılan saldırıya tanık olan Britanyalılarla dost bir yerel reis, sonradan Knight’a şöyle demişti: “Bu, insanların değil, devlerin savaşı.” Bu, ülkedeki yetkililerin de açıkça paylaştığı bir görüştü; nitekim hem Yüzbaşı Aylmer hem Üsteğmen Boisragon daha sonra Victoria Haçı’yla ödüllendirildiler. Ama düşman, Nilt’in beklenmedik kaybına

rağmen, Hunza başkentine doğru savaşılarak ilerleyen Britanyalıları taciz etmeyi ve meydan okumayı sürdürdü. Sonunda, aralık ayının ortalarında, istilacılar yollarının Nilt'teki kaleden daha da zorlu bir engelle kesildiğini gördüler.

Bu kez, bütün bir dağ yamacı, düşman tarafından bir kaleye dönüştürülmüştü. 4.000 civarında askerin tuttuğu, *sanger*lerle kaplı yamaç, Britanyalıların geçmek zorunda olduğu yaklaşık 350 metre aşağıdaki vadiye tamamen hâkimdi. Önce düşmanı o yükseltilerden sürmeden vadide ilerlemeye kalkışmanın neredeyse intihar demek olacağı açıktı. Ne var ki tekrarlanan keşif çalışmalarına rağmen, bu mevzilere yaklaşmayı sağlayacak bir yol bulunamadı. Britanyalılar seferi yarıda bırakıp geri çekilmek zorunda kalmayacaklarsa ki bu kesinlikle düşünülemezdi, Nilt'te olduğu gibi çok radikal bir şey yapılması gerekiyordu. Çözüm beklenmedik bir yerden geldi. Keşmirli bir sepoy, bir gece, hayatını büyük bir tehlikeye atarak, düşman mevzilerine çıkan sarp kayanın yüzüne fark edilmeden tırmanmayı başardı. Usta bir dağcı olan Keşmirli asker, subaylarına kararlı bir Gurka grubunun ve başka deneyimli dağcıların düşmana bu yoldan ulaşabileceğine inandığını söyledi. Yamaç yer yer o kadar dikti ki ona göre savunmacılar tırmananları yukarıdan kolay kolay göremezler ya da üzerlerine ateş açamazlardı. Önerdiği rota dürbünlerle çok dikkatli bir şekilde incelendikten sonra, bu gözü pek planın uygulanmasına karar verildi –sadece başka bir seçenek yok gibi görüldüğü için olsa bile.

Saldırı hazırlıkları mümkün olan en büyük gizlilik içinde yürütüldü çünkü yerel olarak kiralanmış çok sayıda hamalın da bulunduğu Britanya ordugâhında düşman casuslar olduğu düşünülüyordu. Sefer yarıda kesilmiş de geri dönülüyormuş gibi görünün diye, esas olarak yol yapımında çalıştırılan ve operasyon için gerekli olmayan 200 Peştun'a toplanmaya başlamaları emredildi. Bu arada, saldırı tarihi olarak 19 Aralık gecesi seçilmişti. Tırmanma grubunun başına Siyasi Şube'den geçici görevle sefer kuvvetine atanmış, 27 yaşında usta bir dağcı olan Üsteğmen John Manners Smith getirilmişti. Ona eşlik edecek olan, tek tek seçilmiş 50 Gurka ve 50 Keşmirli, kısa bir süre içinde üstlenecekleri tehlikeli görev

hakkında bilgilendirildi. Saldırı gecesi, ay doğmadan, geri kalan askerler arasındaki en iyi nişancılar, mümkün olduğunca sessiz bir şekilde, düşman mevzilerine tepeden bakan 500 metre uzaktaki bir gözleme noktasına nakledildi. Yedi librelilik iki dağ topu da karanlıkta aynı yere yerleştirildi. Bu arada, tırmanma grubu da vadinin içinden, tırmanılacak kayanın dibindeki ölü bir noktaya doğru sessizce ilerledi. Tesadüf bu ya, düşman dönemsel kutlamalarından birini yapmak için o geceyi seçmişti ve çıkardıkları gürültü, askerlerin hareketlerinden kaynaklanan her türlü sesi bastırıyordu.

Şafak sökerken, nişancılar ve topçular vadinin karşısından düşman *sanger*lerine aralıksız ateş açmaya başladılar. Ateş, aşağıdaki tırmanıcıların görülme olasılığının en yüksek olduğu mevzilere yoğunlaştırılmıştı. Ama kayanın yüzüne tehlikeli bir şekilde tutunmuş halde tespit edildikleri an, ateşin şiddeti büyük ölçüde artırılacaktı. Aksi takdirde, Manners Smith ve 100 kişilik kuvvetinin hedeflerine ulaşmak şöyle dursun, hayatta kalmaları bile beklenemezdi. Ateşin açılmasından yarım saat sonra, grup uzun ve tehlikeli tırmanışına başladı. Knight, “Bulunduğumuz sırttan, küçük insan selinin kâh sağa kâh sola dönerek, aşılmaz bir engel çıktığında biraz aşağı inip başka bir noktadan tekrar deneyerek yavaş yavaş yükseldiğini görebiliyorduk” diye yazmıştı. “Pürüzlü bir duvardan dikkatle yukarı çıkan dağınık bir karınca sürüsüne” benzediklerini de eklemişti. Önde, adamlarının başını çeken “kedi kadar canlı” Manners Smith’i görebiliyordu. Ama sonra, vadi tabanının 250 metre yukarısında ciddi bir terslik oldu. Manners Smith durdu. Knight, “Kayanın bundan sonraki kısmının kesinlikle erişilmez olduğu onun için apaçıktı, hele bütün durumu gören bizler için daha da açıktı” diye yazmıştı. Her nasılsa yanlış yolu seçmişlerdi. Başlangıç noktasına dönmek dışında yapacak bir şey yoktu. İki saat boşa gitmişti. Ne var ki mucizevi bir şekilde henüz düşman tarafından fark edilmemişlerdi.

Daha fazla zaman kaybetmeyen Manners Smith, nerede yanlış yaptıklarını görmek için kayanın yüzünü taradı. Dakikalar sonra, savunmacılar tarafından görülmeden, bütün vadiye, yeni bir girişimde bulunacağı sinyali verdi. Knight ve sefer kuvvetinin geri

kalanı, nefesleri kesilmiş bir halde, grubun bir kez daha yavaşça yukarı doğru tırmanmaya başlamasını seyretti. Bu sefer rota doğru çıktı ve tırmanıcılar hiç durmadan ilerlediler. Vadinin karşısındaki silah arkadaşlarına sonsuzluk kadar uzun gelen bir sürenin sonunda, Manners Smith ve en iyi tırmanıcılarından birkaçı en yakın *sanger*lere 60 metre yaklaşmışlardı. İşte o anda alarm işareti verildi ve kızılca kıyamet koptu. Anlaşıldığı kadarıyla, savunmacılarla dostluğu olan biri, vadinin karşısından neler olup bittiğini görmüş ve bağırarak uyarıda bulunmuştu. Uçurumun kenarına en yakın *sanger*lerdekilere tehlikeyi gördüler ve üzerlerine açılan yoğun ateşe aldırmadan ileri koşup tırmanıcıların üzerine ağır taşlar yağdırmaya başladılar.

Birkaç kişinin isabet alıp ciddi bir şekilde yaralanmasına rağmen, gene mucizevi bir şekilde hiç kimse uçurumdan aşağı yuvarlanmadı. Neyse ki tırmanıcıların çoğu tehlikeye en çok maruz kalacakları noktaları geçmişlerdi ve taşlar başlarının üzerinden zararsız bir şekilde sekip gitti. Şimdi, tırmanma grubundaki diğer üsteğmen de Manners Smith'e katılmıştı. Knight, "İki subay fırsatları kollayarak, heyelanlar arasında soğukkanlılıkla bir noktadan diğerine geçerek ve yükseltilere adım adım tırmanarak, adamlarını hayranlık uyandırıcı bir şekilde yönlendirdiler" diye yazmış ve şöyle devam etmişti: "Sonra Üsteğmen Manners Smith'in ileri doğru ani bir hamle yaptığını, ilk *sanger*in dibine ulaştığını, sağından dolanıp yanındaki düz zemine bastığını gördük." Saniyeler sonra ona, kış güneşinde parıltıyan, *kukri* denen kamaları ve süngüleriyle ilk Gurkalar ve Keşmirli de katıldı. Küçük gruplar oluşturarak *sanger*den *sangere* geçmeye, arkadan girip içeridekileri katletmeye başladılar. Savunmacılar ilk başta cesurca savaştılar ama sonra hiç şansları olmadığını anlayıp mevzilerinden birer ikişer sıvışmaya başladılar. Kısa süre sonra tam bir panik oluştu ve bütün düşman kuvveti tabanları yağladı. Kaçanların çoğunun tırmanma grubundakiler ya da vadi boyundaki nişancılar ve topçular tarafından teker teker vurulmasıyla, dağın yamacı ölümler ve yaralılarla kaplandı.

İkinci kalelerinin de düşmesi ve Rusların da Çinlilerin de yardımlarına gelmediğini görmeleri, düşmana çok fazla geldi. Baş-

kente giden 30-35 kilometre mesafedeki yol boyunca, silahlarını atıp teslim oldular ya da evlerine döndüler. Zaferdeki göze çarpan rolü nedeniyle Manners Smith, daha sonra, üç haftalık sefer süresince verilen üçüncü Victoria Haçı'yla ödüllendirilirken, birkaç sepoy da o tarihte yerlilere de verilebilen, en yüksek cesaret ödülü Hint Liyakat Nişanı'nı aldı. Bu arada, Sefdar Ali, başkente tepeden bakan büyük sarayında kaçma hazırlıkları içinde, çılgınca hazinelerini toparlıyordu. Gromçevskiy'in vaatlerinin boş olduğu onun için de açıktı. Dağlık arazide ilerlemesi yavaşlayan Britanya kuvvetinin öncü birliği başkente yaklaşırken, mir yolundaki köyleri ateşe vere vere kuzeye doğru kaçtı. Galipler, Knight'ın sözleşiyle "yağmalanmış yüz kervanın ganimetleriyle dolu" bir saray bulacaklarını ummuşlardı. Ama hayal kırıklığına uğrayacaklardı. Mir eşleri, çocukları ve kendisine sadık kalan maiyetiyle birlikte, söylendiğine göre 400 yerli hamalın sırtında, değerli hemen her şeyi yanında götürmüştü. Ama saray köşe bucak aranınca, yalancı bir duvarın arkasına gizlenmiş, içinde Rus yapımı tüfekler bulunan gizli bir cephanelik ortaya çıkarıldı. Ayrıca sarayda, semaver ve gravürler de dahil Rus ev eşyaları ve Çar III. Aleksandr'ın bir portresi vardı. Rus ve Çinli yetkililerden gelen, çoğu açılmamış çok büyük bir mektup yığınının arasında, 1891 Pamir krizi sırasında ajanlarının el koyduğu, Younghusband ile Gilgit arasında yapılmış yazışmalar da bulundu.

Sefdar Ali'yi yakalamak için sabırsızlanan Britanyalılar, destek toplamaya çalışmasın ya da başka bir şeytanlık yapmaya kalkışmasın diye, Çin, hatta Rusya sınırını geçmeden önce yolunu kesmek umuduyla mirin peşinden hemen bir atlı grubu gönderdiler. Ama o, sırlarını takipçilerinden daha iyi bildiği karla kaplı geçitlerin bir yerinde izini kaybettirip Sincan'a kaçmayı başardı; haberi Macartney'e, Kaşgar'ın Çinli valisi bildirdi. Sefdar Ali'nin daha yumuşak başlı bir adam olan üvey kardeşini tahta geçiren Britanyalıların, artık bundan sonra ne yapacaklarına karar vermeleri gerekiyordu. Kalmaya devam mı etmeliydiler yoksa geri mi çekilmeliydiler? Gitmenin yüce gönüllükten ziyade zayıflık olarak görüleceğinden korkarak kalmaya karar verdiler. Gromçevskiy ve

Yanov gibi istenmeyen mütecavizleri dışarıda tutmak için, Hunza'ya İmparatorluk Hizmet birliklerinden küçük bir garnizon yerleştirmenin yanı sıra, yeni hükümdara kararlarında yardımcı olması için daimi bir siyasi subay atadılar. Nereden bakılırsa bakılsın, Hunza ve Nagar (orada yaşlı mirin tahtta kalmasına izin verilmişti) Britanya Hindistan'ının parçasıydı. Rus Dışişleri Bakanı Giers'in, haberi duyunca öfkeyle, "Kapıyı yüzümüze çarptılar" diye söylendiği bildirilmişti.

Bu sefer, Britanyalılar hedefe ilk varanlar olmuşlardı. Ama Hunza konusunda elde etmiş olabilecekleri her türlü tatmin ya da iç huzuru kısa ömürlü olacaktı. Ruslar en kuzeyde gene hareketlenmişlerdi. Ordunun Dışişleri Bakanlığı karşısında yeniden üste çıktığı belli oluyordu. Kısa bir süre önce St. Petersburg tarafından azarlanan Albay Yanov'un bile Pamirler'e geri döndüğü bildirilmişti. 1893 yazına gelindiğinde, Rus askerleri Afganlarla iki kez çatışmaya girmiş ve kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri topraklardaki bir Çin kalesini yerle bir etmişlerdi. Ruslar bu kez Britanyalılarla çatışmaktan kaçınmış olsalar da hem Gilgit'teki Durand'a hem Kaşgar'daki Macartney'e bir şey kesin görünüyordu. Ruslar, doğuracağı sonuçlar ne olursa olsun, Britanyalılar herhangi bir karşı hamle hazırlayamadan Pamirler'i işgal etmeyi planlıyorlardı. Dahası, bu Rus tecavüzlerine direnme iradeleri hızla çökmekte olan Afganlardan ya da Çinlilerden beklenebilecek çok az şey vardı.

1892 genel seçimlerinde Tory'lerin uğradığı yenilginin ardından iktidara geri dönen Gladstone bile endişelenmeye başlamıştı. İleride halefi olacak Dışişleri Bakanı Lord Rosebery hükümeti uyarak, "İşler artık öyle sıkıntılı bir noktaya geldi ki Majestelerinin Hükümeti tamamen pasif kalamaz" diye uyarılmıştı. Gladstone'un çözümü, ortak bir sınır komisyonunu kabul etmesi için St. Petersburg'u sıkıştırmaktı ki komisyonun oluşturulması, Rusların olumlu bulduklarını beyan ettikleri bir fikirdi. Ancak Rosebery'nin de uyardığı gibi, ordu açıkça, istediği her şeyi elde edene kadar herhangi bir sınır düzenlemesini ertelemeye çalışıyordu. Başka bir deyişle, her şey gelip yeniden Panceh'te düğüm-

lenmişti. Rusların bundan önceki Pamir krizinin parlama noktası olan Baza’i Gonbad’ı işgal ettiği haberi de bakanın uyarısını güçlendirdi. Ama hepsi bu kadar değildi. Birçok stratejistin uzun süredir Rus nüfuzu karşısında Hunza’dan daha savunmasız olduğunu düşündüğü Çitral’de ciddi bir kriz çıkmıştı. Yaşlanan mihdarın ölümünün ardından, rakip aile üyeleri taht kavgasına tutuşunca, ülke kargaşaya sürüklenmişti. Sonuçta, Çitral’in üç yıl içinde birini izleyen beş hükümdarı olacaktı.

Britanyalılar şimdiye kadar Kazakları ya da istenmeyen diğer unsurları dışarıda tutmak için Çitral’le yaptıkları anlaşmaya güvenmekle yetinmişlerdi. Ne var ki Aman el-Mülk’ün ölümüyle, bu anlaşmanın devam edeceğinden hiçbir şekilde emin olamıyorlardı. Bu, 16 oğlundan hangisinin galip geleceğine bağlı olacaktı. Bu arada, ya da bazılarının düşündüğü gibi, Kazakların boşluğu doldurma riski vardı ve bu ciddi bir riskti. Durand Gilgit’ten, “Pamirler’deki Rus karakollarıyla, anarşi içindeki bir Çitral bizim için çok tehlikeli bir komşu ve Rus entrikalarının ve müdahalelerinin hoş görülmesine imkân vermeyen cazip bir bölge” diye uyarıda bulundu. Nitekim St. Petersburg basınına bakılarak hüküm verilecek olursa, Britanyalıların endişelenmek için her türlü nedeni vardı. Pamirler üzerinden güneye askeri bir karayolu inşa edilmesi ve Pamir ve Hindukuş geçitlerine Rus İmparatorluğu bayrağının çekilmesi çağrısında bulunan *Svet* gazetesi, Çitral’in çarın “koruması” altına alınmasını talep ediyordu. Bu, Dışişleri Bakanlığı’nın söyledikleriyle tamamen çelişse de gazete şüphesiz Rus Ordusu’ndaki her subayın ve erin ve büyük olasılıkla bizzat Savaş bakanının gönlünde yatanı seslendiriyordu.

Bu dönemi çalışan Sovyet tarihçisi N. A. Halfin’e göre, çarın bakanları ve danışmanları Pamir bölgesinde ne tür adımlar atmaları gerektiği konusunda birbirlerine düşmüş durumdaydılar. Yazar, Liberal bir hükümetin iktidara dönüşü her zamanki gibi biraz rahatlık verse de bunların, Durand ve Younghusband gibi Britanyalı siyasilerin faaliyetlerinden ve Hunza ile Nagar’ın ilhakından gerçekten telaşa kapıldıklarında ısrar eder. Başını Savaş bakanının çektiği şahinler çarı saldırgan bir tutum benimsemeye zorlarken,

Giers önderliğindeki güvercinler Rusya'nın ciddi iç sorunlarının (tek başına kıtlık yarım milyon insanın hayatına mal olmuştu) herhangi bir çatışmayı bahis konusu olmaktan çıkardığını savunarak, diplomatik bir çözümü destekliyorlardı. Ve savaş zamanında her zaman ele geçirilebilecek topraklar için Britanya'yla neden şimdi papaz olunacaktı? Elbette Britanyalılar bu görüş anlaşmazlıkları konusunda hiçbir şey bilmiyorlardı ve Rus başyazılarının kavgacı üslubu ve St. Petersburg'un bir şey söyleyip başka bir şeyi yapma sicili göz önüne alındığında, huzursuzluklarından dolayı suçlanmaları zordu.

Bu arada, Çitral'de taht mücadelesi her dönemeçte daha kanlı bir hal alarak devam ediyordu. Britanyalılar ilk başta, kavganın galibini desteklemeyi umarak tarafsız kaldılar. Ama çok geçmeden kendilerini bu işin tam ortasında buldular. İşin içinden çıkmanın çok daha zor olduğu kanıtlanacaktı.

Çitral'e Varma Yarışı

Çitral bugün bile ücretliğinden çok az şey kaybetmiştir. Çevresini saran büyük boş vadilerde duyulabilecek tek ses, kartalların melankolik cıılgığı, ara sıra geçen bir cipin iniltisi ve sarp boğazlardan geçerken buzul sularıyla beslenen sellerin sürekli gürlemesidir. Ama Büyük Oyun günlerinde buradan geçen bir yolcunun kulağına bazen daha uğursuz bir ses gelebiliyordu: Bir fitilli tüfeğin çatırtısı. Çünkü burası, yabancıların hoş karşılanmadığı ve Avrupalıların hükümdarın daveti olmadan giremedikleri, davet edilmeleri halinde de ancak silahlı bir refakatçiyle girebildikleri bir bölgeydi.

Sadece oraya gidebilmek bile hâlâ bir çeşit maceradır. Doğudaki Gilgit'ten oraya sadece bir araç genişliğindeki dar bir yoldan, yüzlerce metre aşağıdaki vadi tabanının baş döndüren manzaralarına baka baka ve büyük bölümü düşük vitesle yapılan, 320 kilometrelik tüyler ürpertici bir yolculuktan sonra ulaşılabilir. Bu yol bile, bazı kısımları kopup uçuruma yuvarlandığında günler boyunca kapanır. Bununla birlikte, yolculuk insanı yeryüzündeki en muazzam dağ manzaralarından bazılarının arasından geçirdiğinden, mükâfatı da büyüktür. Rotanın en yüksek noktası olan 4.000 metredeki

Şandur Geçidi'nde bele kadar gelen karla mücadele etmeye hazır olmadıkça, kışın yol –eğer buna yol denebilirse– kapalıdır. Hava-yolu dışında Çitral'e ulaşmanın diğer tek yolu, güneyden Svat üzerinden geçen, inşa edilmesi 500 kişinin hayatına mal olmuş yolu takip etmektir. Orada bile, kışın telgraf direkleri bazen tellerin bir-iki karış altına kadar kara gömülür. Ama hangi yoldan gelirse gelsin, gezgin hedefine vardığında, doğru yere geldiğinden şüphe etmez. Zira orada, bir zamanlar mihdarların sarayı olan ve bu bölümde anlatılan olayların çoğunun geçtiği büyük Çitral Kalesi, nehrin kıvrımına dramatik bir şekilde kurulmuş, onu karşılamaktadır.

Aman el-Mülk'ün Ağustos 1892'de ölmesi üzerine, vârislerinden tahtı ilk ele geçiren, o sırada Çitral'de bulunan oğlu Afzal oldu ve derhal, onu tahtından indirmeye çalışmalarından korktuğu çok sayıda üvey kardeşini öldürtmeye başladı. Ama asıl rakibi, tahtın gerçek vârisi olan ağabeyi Nizam'dı. Afzal avlanmak için Yasin'e gitmiş olan Nizam'ı bulup onun da işini bitirmek niyetiyle, büyük bir silahlı takipçi kitlesiyle yola çıktı. Ama Nizam ona göre çok hızlıydı ve Britanyalılardan korunma talep ettiği Gilgit'e kaçtı. Britanyalı yetkililer mücadelenin sonucunu beklerken, bu talebi kabul edildi. O sırada, tahtın üçüncü bir talibi kavgaya karıştı. Bu vâris, komşusu Çitral'e yakın ilgi duyan Abdurrahman'ın konuğu olarak uzun zamandır Kabil'de sürgünde yaşayan, ölen mihdarın kardeşi Şir'di. Tahtta kendi adayını görmek isteyen Abdurrahman tarafından cesaretlendirilen Şir, küçük bir destekçi grubuyla gizlice başkente gitti. Orada, bir hileyle Afzal'ı kale-sarayın kapılarına çekti ve vurarak öldürdü. Çitralliler bunun üzerine yeni hak iddiası sahibine sadakatlerini ilan ettiler; gerçi bu sadakatleri çok uzun süre devam etmeyecekti.

Gilgit'te erkek kardeşinin öldüğünü duyan Nizam, doğumdan gelen hakkını amcasından almak için hemen Çitral'e doğru yola çıktı. Bu noktada, artık onu Şir'e ya da başka birine tercih ettiklerine karar vermiş olan Britanyalıların desteğini aldı. Nizam batıya ilerlerken, saflarına, Şir tarafından üzerine gönderilen, içlerinde 1.200 Çitralli askerin de bulunduğu çok sayıda takipçi katıldı. Bunlar, Şir'in kısa süren hükümdarlığı sırasında herkese ev, toprak, zenginlik ve güzel eşler verileceği yolundaki abartılı vaatleri-

nin gerçek nedenini görmeye başlamışlardı. Tahtı koruma umudunun kalmadığını gören Şir, aceleyle Afganistan'a kaçtı. Nizam ise başkente ulaştığında, kendisini derhal babasının meşru halefi ilan etti. Hükümdarlığı Britanyalılar tarafından resmen tanındı. Kendi adamlarının tahtta olduğunu ve Çitral'de istikrarın bir kez daha sağlandığını görmek, Britanyalıları rahatlatmıştı. Hindistan'a açılan bir kapı daha Rusların yüzüne çarpılmıştı.

Ne var ki Kalküta'nın huzuru uzun sürmeyecekti. Bir yıl içinde, Çitral yine kargaşaya sürüklendi. Bu sefer kurban, reşit yaşta olmayan üvey kardeşi Emir tarafından, birlikte çıktıkları bir av gezisinde öldürülen Nizam'ın kendisiydi. Aslında Nizam, klasik yöntemle Emir'in işini bitirmek istemişti ama Britanyalılar onu bunu yapmaktan vazgeçirmişlerdi. Pervasız Emir şimdi kendisini Çitral'ın yaklaşık iki buçuk yıl içindeki dördüncü hükümdarı ilan etmişti ve bu rol için donanımı son derece yetersizdi. Aynı zamanda, Nizam'ın isteği üzerine Çitral'de bulunan siyasi subay Üsteğmen Gurdon aracılığıyla, Kalküta'dan derhal mihdarlığının tanınmasını talep etti. Nizam'ın katiline asla böyle bir hakkın bahşedilemeyeceğinin farkında olan Gurdon, bu kadar önemli bir duyuruyu sadece naibin yapabileceğini ve onun cevabını beklediğini belirterek zamana oynadı. Aynı zamanda da Gilgit'i, Emir tanınmanın değil cezanın geleceğini idrak ettiğinde ciddi bir sıkıntı çıkabileceği konusunda uyardı. Nitekim Emir'in Britanyalılara karşı şimdiden müttefik arayışına girdiğine dair söylentiler dolaşmaya başlamıştı.

Neyse ki Emir yüzünü Ruslara değil, bugün Svat denen bölgenin hükümdarı olan güney komşusu Ümra Han'a döndü. Çok geçmeden Gilgit'e, Emir'in sözde yeni müttefikinin, 3.000 Peştun'dan oluşan bir orduyla Çitral'e ilerlemeye hazırlandığı haberi ulaştı. Görünüşte Emir'in yardımına gelen hanın, aslında Çitral'i kendi topraklarına katma niyetinde olduğu fısıldanıyordu. Ama amacı ne olursa olsun, Britanyalılar için bir şey açıktı. Ruslar bundan yararlanmayı seçerse, Kuzey Hindistan'a açılan kapı bir kez daha tehlikeli bir şekilde aralanmıştı. En yakın Britanya ileri karakolu olan Gilgit'teki en kıdemli Britanyalı subay şimdi, Durand'ın yerini almış, siyasi işlere dönmüş bir ordu doktoru olan Binbaşı

George Robertson'dı. Üsteğmen Gurdon'ın ve stratejik açıdan hayati önem taşıyan bu devletin istikrarının ciddi bir tehlike altında olduğunu anlayan Robertson, toplayabildiği 400 askerle hemen Çitral'e doğru yola çıktı. Başkente ulaştığında, beceriksiz Emir'i tahttan indirdi ve yerine geçici olarak Emir'in en küçük kardeşi olan 12 yaşındaki zeki bir çocuğu geçirdi. Aynı zamanda Ümra Han'a sert bir uyarı göndererek, askerleriyle birlikte geri dönmesini emretti. 1 Nisan 1895'e kadar –yani dört hafta içinde – bunu yapmadığı takdirde, güçlü bir Britanya cezalandırma kuvveti onun topraklarından geçerek Peşaver'den kuzeye ilerleyecek ve onu Çitral topraklarından çıkaracaktı. Bu kuvvetin, gerekirse kullanılmak üzere şimdiden seferber edilmekte olduğu da bildirildi.

İşte tam o anda, Robertson ve adamları için işler kötüleşti. Şir, gayet beklenmedik bir şekilde, bu sefer, Ümra Han'ın ihtimal verilmeyen müttefiki olarak Afganistan'dan geri gelip kavgaya dahil oldu. İki adam, Britanyalıları Çitral'den sürmeyi başarırlarsa, hanlığı aralarında bölüşecekleri konusunda anlaşmışlardı. Şir tahata oturacak, Ümra Han ise uzun süredir gözünün olduğu güneydeki toprakları alacaktı. Birbirlerine verdikleri bu sözü tutmaya niyetleri var mıydı ayrı bir soru ama birleşik orduları Robertson'ın Çitral'deki küçük kuvveti için ciddi bir tehdit oluşturunuyordu. Tehlikeyi gören Robertson, askerlerini olası bir kuşatmaya karşı koymak için en iyi yer olan kaleye taşıdı. Bunu yapmakla Çitrallilerde büyük bir infiale neden olacaktı zira kale aynı zamanda hanlık sarayı, haremi ve hazinesi olarak kullanılıyordu. Buranın Avrupalı subaylar ve onların Keşmirli ve Sih askerleri tarafından istila edildiğini görmek, son derece aşağılayıcıydı. Robertson ilk başta, Ümra Han'ı ve hanın savaşçı Peştunlarını hiç sevmeyen yanı sıra kuşkusuz topraklarının onlar tarafından işgal edilmesini istemeyen çoğu Çitralliden destek ve yakınlık görmüştü. Ne var ki hanlık sarayına el koymakla bu kişilerin iyi niyetlerini kaybetmişti.

Savaş 3 Mart'ta, Şir'in destekçilerinin büyük kısmıyla Çitral'e yaklaşmakta olduğu haberinin kaleye ulaşmasıyla başladı. Robertson'ın karşısına çıkacak kuvvetlerin gücü ya da kapasitesi ve Şir'in niyetinin tam ne olduğu konusunda pek bir fikri olmadığını

dan, çevreye bir keşif müfrezesi göndermeye karar verdi. Kendisi profesyonel bir asker değil siyasi bir subay olduğundan, garnizonu savunma görevini Yüzbaşı Colin Campbell'a vermişti. Müfrezeye önderlik eden Campbell, ilerleyen düşmanın gücünü ciddi bir şekilde azımsadı. Şiddetli bir çatışmadan sonra, o ve Keşmirli askerleri ağır kayıplarla kaleye geri sürüldü. Campbell'ın kendisi de ağır yaralanmıştı; başka bir subay daha sonra, aldığı öldürücü yaralardan öldü ve onu şiddetli bir ateş altında kaleye taşıyan genç ordu doktoru Victoria Haçı'yla ödüllendirildi. Sonuçta, olay Britanyalılara 23 cana ve 33 yaralıya mal olmuştu; bu, düşmanın gücünü ölçmenin pahalı bir yoluyla ve garnizonun morali ağır bir darbe yemişti.

Hepsi bu kadar da değildi. Robertson'ın bilmediği bir şey vardı: Britanyalı iki teğmen önderliğindeki Keşmirli askerlerden oluşan küçük bir grup, Gilgit'ten ona çok ihtiyaç duyduğu mühimmatı getirirken, yolda Çitralliler tarafından pusuya düşürülmüştü. Grup, birkaç askerin kaybedildiği bu olaydan sonra, bazı taş evlere sığınarak, geçici olarak emniyete kavuşmayı başardı. Birkaç gün orada kuşatma altında kaldılar. Sonra, beyaz bir bayrakla, savaştan durdurulması için Şir tarafından gönderildiğini iddia eden bir haberci geldi. Britanyalı iki subaya, Çitral'da Robertson'ın askerleriyle çıkan çatışmanın ardından yeniden dostça ilişkiler kurulduğunu ve Şir'in güvenli bir şekilde ilerlemeleri için onlara güvence verdiğini söyledi. Ateşkes kararı alındı ve iki subaydan kıdemli olanı ile düşman komutan arasında yapılan toplantıda, komutan ve diğer önde gelen Çitralliler Britanyalı subaya teklifin gerçek olduğu konusunda resmen teminat verdiler. Açık bir samimiyet göstergesi olarak, savunmacılara çok ihtiyaç duyulan yiyecek ve suyu bile sağladılar. Sonsuza kadar dayanamayacaklarının ve bu yardımın pek yakında gelmeyeceğinin farkında olan iki Britanyalı subay, Çitrallilere güvenmekten başka bir seçenekleri olmadığını biliyorlardı.

Bunun arkasından, Orta Asya'ya özgü tuhaf bir ihanet geldi. Çitralli komutan, adamlarının yeni varılan anlaşmayı kutlamak için, Britanya mevzilerinin önündeki açık alanda milli sporları olan bir polo müsabakası yapacaklarını duyurdu. İki subay, onur konuğu olarak müsabakayı izlemeye davet edildi. İncitme riskini

almak istemedikleri için daveti kabul ettiler ama ikiyüzlülük durumunda askerlerinin kendilerini koruyabileceği bir yere dikkatlice yerleştiler. Oyun sırasında bir tatsızlık yaşanmadı. Ama bittiği an Çitralliler âdetleri olduğu üzere dans etmeye başladılar. Birkaç saniye içinde, bazıları iki subay ile onları koruyacak nişancıların arasına girerek, geçici olarak ateş hattını kapattılar. Saldırı dikkatle planlanmıştı. İki subay yakalanarak hızla elleri ve ayakları bağlandı. Neler olduğunu gören Keşmirli askerler çok geç de olsa ateş açtılar. Çitralliler iki tutsağı yanlarında sürükleyerek taş bir duvarın arkasına saklandılar. Subaylarından mahrum kalan Keşmirli kisa sürede ezilip geçildi ve çoğu katledildi. Robertson'a götürülecek mühimmatı imha etmeye zaman olmadığından hepsi düşmanın eline geçti. Çok geçmeden, bunları telaşlandırıcı bir şekilde kullanmaya başlayacaklardı.

Bu arada Çitral'de durum kötüye gidiyordu. Robertson ve adamları şimdi modern tüfeklerle –neyse ki toprakla değil– donanmış çok daha üstün bir kuvvet tarafından kuşatılmışlardı. Kalede Robertson'ın yanında, Britanyalı beş subaya ve yaklaşık 400 yerli askere ilaveten, hizmetkârlar, kâtipler ve onunla kader birliği eden Çitralliler de dahil 100'den fazla sivil vardı. Hepsinin doyurulması gerekiyordu ve yalnızca bir aydan biraz uzun süre yetecek kadar yiyecek olduğu için herkesin tayını yarıya indirildi. Dahası, cephane yetersizdi, kişi başına ancak 300 mermi düşüyordu. Seksen metre kare genişliğindeki kale, Çitral Nehri'nin üzerinde bulunduğundan bu onlara hazır bir su kaynağı sağlıyordu. Ağır taş bloklardan inşa edilmiş duvarlar 8 metre yüksekliğinde ve 3 metre kalınlığındaydı. Yapının dört köşesinin her birinde, duvarlardan 7 metre yüksek, kare şeklinde birer kule yükseliyordu. Su taşıyanları korumak için dışarı inşa edilmiş beşinci bir kule daha vardı ve şimdi buradan 20 adım mesafedeki suyun kenarına kadar uzanan üstü kapalı bir yol inşa edilmişti.

Kalenin güçlü yönleri bunlardı. Bununla birlikte, birtakım ciddi zayıflıkları da vardı. Etrafında, keskin nişancıların içeri kolayca ateş edebileceği yüksek ağaç öbekleri bulunuyordu. Uzak duvarları tutanlar bu nedenle arkadan vurulmaya karşı savunmasızdı ve onları korumak için, içi toprakla dolu kasalarla ve kalın ahşap kapı-

larla kurşun geçirmez sığınaklar inşa edilmesi gerekiyordu. Ayrıca kale duvarlarının yakınında, hem savunmacıların ateş hattında engel oluşturan hem saldırganlara koruma sağlayan, kerpiçten inşa edilmiş birtakım müstemilatlar vardı. Ayrıca kale, modern tüfekler düşünülerek inşa edilmemişti zira nehrin karşı kıyısından buraya tepeden bakan yalçın kayalıklara çok yakındı. Bir başka zayıf nokta, inşaatında büyük miktarlarda kereste kullanılmış olmasından ötürü kundaklama saldırıları karşısında kalenin aşırı savunmasız olmasıydı. Siviller arasından yangın gözcüleri ve devriye ekipleri oluşturuldu ve insanlar hep yanlarında su dolu kırıbalarıyla uyudular. Moralleri yükseltmek ve garnizonun düşmana meydan okuduğunu göstermek için, eldeki malzemelerden hep birlikte bir Britanya bayrağı dikildi ve kulelerden birine çekildi. Bu arada, büyük bir gizlilik içinde ve gecenin köründe, en yakın Britanya karakollarını garnizonun durumu hakkında uyarmak için güvenilir haberciler gönderildi.

Birkaç can alan sürekli pusu ateşleri dışında, düşman ilk ay kaleye büyük bir saldırı düzenlemedi. Bir aşamada barış görüşmeleri bile yapıldı ama Şir, Britanyalıların güvenli geçiş garantisi altında Çitral'i tahliye etmelerini talep etti. Kuşatmacıların büyük sayısal üstünlüğünün ve kendi konumlarının zayıflığının farkında olan Robertson, gelebilecek bir yardım gücüne mümkün olduğunca uzun zaman kazandırabilme umuduyla bu süreçte uyumlu davrandı. Dahası, savunmacıların mühimmat sıkıntısı çekmemelerine rağmen, yiyecek sıkıntısı çekmeye başladıkları haberini düşmana kasten sızdırdı. Böylece, Çitral'de güçlerini birleştiren Şir ile Ümra Han'ı, kalenin açlık nedeniyle oldukça hızlı bir şekilde teslim olabileceğine ikna etmeyi umuyordu. Ne var ki amacı kısa bir süre sonra düşman tarafından anlaşıldı ve temaslar bıçak gibi kesildi. Kaleye karşı, ateşe verme girişimleri de dahil bir dizi kararlı saldırı düzenlendi. Ama saldırılar savunmacılar tarafından başarılı bir şekilde savuşturuldu. Öyle olsa bile, Çitralliler *sanger*lerini adım adım ileri taşıyor ve kaleye gitgide yaklaşıyorlardı. 5 Nisan'a gelindiğinde, sadece 50 metre ötedeki eski bir yazlık evi ele geçirmişlerdi ve ertesi gün, ana kapıya sadece 40 metre mesafede, ağır kerestelerden bir *sanger* inşa ettiler.

Sonra, kale o ana kadarki en ciddi tehditle karşı karşıya kaldı. 7 Nisan'da, nehre inen üstü örtülü yola düzenlenen bir şaşırtma saldırısının yardımıyla ve ağaçların arasına gizlenmiş nişancıların yoğun koruma ateşi altında, küçük bir düşman grubu göze çarpmadan uzak duvara tırmanmayı başardı. Yanlarında yangın çıkarmak için gerekli malzemeleri taşıyorlardı. Zamanı doğru seçmişlerdi zira sert bir rüzgâr esiyordu. Birkaç dakika içinde güneydoğu kulesi, büyük ölçüde ahşap kirişleri nedeniyle alev alev yanmaya başlamıştı. Robertson, yangın çabucak söndürülmezse kulenin çökeceğini ve duvarda, sayıca böylesine üstün bir güce karşı savunmanın neredeyse imkânsız olacağı büyük bir boşluk açılacağını görebiliyordu. Alevlerle savaşmada görev alabilecek herkes, Robertson'ın yönetiminde bir araya getirildi. Çalıştıkları sırada üzerlerine yoğun ateş açılması, iki kişinin ölümüne ve omzundan kurşunla vurulan Robertson da dahil dokuz kişinin yaralanmasına neden oldu. Ama beş saat sonra alevler söndü.

Kıl payı kurtulmuşlardı ama bunun arkasından daha da büyük bir tehlike atlatılacaktı. Savunmacılar dört gece sonra, düşmanın işgal ettiği o yazlık evden gelen eğlence sesleri duyular. Davulların gümbürtüsü ve zurnaların kulak tırmalayıcı sesi aralıklarla kesiliyor ve kaledekilere doğru alaycı çığlıklar atılıyordu. Yaygara sonraki gecelerde de tekrarlandı ama savunmacıların düşmanın oyununun ne olduğunu anlamaları biraz zaman aldı. Amacın, duvarın en yakın noktasına doğru kazılan bir tünelden gelen sesleri bastırmak olduğu neredeyse kesindi. Kuşatmacılar, mühimmat taşıyan Britanyalılarından ele geçirdikleri patlayıcıları kullanmanın iyi bir yolunu bulmuşlardı. O gece nöbetçilerden biri yeraltından gelen zayıf kazma sesleri duyduğunu bildirdi. Subaylar hiçbir şey duymamışlardı ama ertesi sabah şüpheye yer kalmadı. Çitralli mayıncılar duvarın 4 metre yakınındaydı. Normalde, tehdit bir karşı mayınlamayla savuşturulurdu ama artık tünel bunu yapamayacak kadar yakındaydı. Düşmanın tespit edildiğini anlayıp mayını ateşlememesi için kaybedecek bir an bile yoktu. Yapacak tek bir şey vardı. Yazlık eve derhal bir saldırı düzenlenmeli ve tünel yıkılmalıydı.

Bu görev için, Britanyalı bir üsteğmenin komuta edeceği 40 Sih ve 60 Keşmirli seçildi. O gün öğleden sonra saat dörtte, kalenin doğu kapısı hızla ve sessizce açıldı ve koşarak dışarı çıkan saldırı grubu yazlık eve hücum etti. Gafil avlanan düşman, saldıranlardan sadece ikisini öldürmeyi başardı. Saldırı grubu saniyeler içinde eve girmişti ve evdeki 30 kadar Çitralli, Britanya süngülerini görünce arkadan kaçtı. Grubun bir kısmı herhangi bir karşı saldırıyı etkisizleştirecek şekilde mevzilenirken, üsteğmen ve diğerleri çılgınca tünelin girişini aramaya başladılar. Kısa süre sonra, bahçe duvarının arkasında girişi buldular ve en az 22 Çitralli gözlerini kırpıştıra kırpıştıra tünelden gün ışığına çıkarıldı. Orada, Sihler tarafından teker teker süngülenerek öldürüldüler. Ama iki kişi, tutsakları soru için geri getirme emri alan bir subay tarafından ölümden kurtarıldı. Daha sonra, düşmanın geride bıraktığı patlayıcıların infilak ettirilmesiyle tünel yıkıldı; patlamanın şiddeti subayı yere devirdi ve birkaç Sih'in sakalları ve sarıkları yandı.

Şimdi sıra, operasyonun en tehlikeli kısmına gelmişti: Grubun, öldürücü düşman ateşinin arasından sağ salim kaleye geri götürülmesi gerekiyordu. Bu, duvarlardan gelen koruma ateşi sayesinde, mucizevi bir şekilde daha fazla can kaybı olmadan başarıldı. Baskın, Britanyalılara 8 cana mal olmuştu ama şüphesiz çok daha fazlasını, belki de tüm garnizonun canını kurtarmıştı. Operasyonu kulelerden birinden izleyen Robertson, askerler kapıdan içeri doluşurken, onları tebrik etmek için aşağı koştu. Sonradan, “Hâlâ heyecandan yerinde duramayan Sihler, kaç adam öldürdüklerini söylemek ve kan içindeki süngülerini ve yüzlerini göstermek için öne çıktılar” diye yazacaktı. “Bakışlarında dinci fanatiklerin esrikliği vardı” diye de not etmişti. Garnizon şimdi 47 gündür kuşatma altındaydı. Dışarıda olup bitenlere hatta habercilerinin işlerini başardıklarına dair tek bir haber bile almamışlardı. Yiyecek ve cephane tehlikeli bir şekilde azalıyor, aynı şekilde moraller de bozuluyordu ve zaten yeni olmayan tüfeklerinin çoğu işlemez olmuştu. Robertson ve subayları, yardımın yakında gelmemesi halinde teslim olmak zorunda kalacaklarını ya da kalenin işgal edileceğini biliyorlardı. Ama tünelin yıkılmasıyla zayıf bir umut ışığı belirmiş-

ti. İki tutsağın sorgusu, Gilgit'ten gelen yolda bir çatışma olduğunu ortaya çıkardı. Herkes kendine soruyordu: Bir yardım gücü niha-yet yola mı çıkmıştı? Cevap çok kısa bir süre içinde gelecekti.

Savunmacıların bunu bilmesinin hiçbir yolu yoktu ama o sırada biri güneyden diğeri doğudan ilerleyen iki Britanya kuvveti Çitral'e ulaşmak için yarışlıyordu. Garnizonun içinde bulunduğuş kötü durumun haberi Hindistan'a ulaştığında, Svat'a ve Çitral'e düzenlenebilecek seferin hazırlıkları biraz yavaş ilerliyordu zira Robertson'ın topun ağzında olduğı düşünölmüyordu. Dahası, düşmana çekilmesi için 1 Nisan'a kadar süre verilmişti ve daha çok buna uyacakları varsayılıyordu. Ama Robertson'ın ve küçük grubunun kuşatma altında olduğı ve Gilgit'ten gelen mühimmat konvoyunun pusuya düşürölmesi sonucunda Britanyalı iki subayın Şir'in eline düştüğü istihbaratı gelmeye başladığında, bu kayıtsızlık yerini adeta paniğe bıraktı. Bir avuç Britanyalı subayın, sadık yerli askerleriyle birlikte ücra ve pitoresk bir kalede korkunç imkânsızlıklara rağmen tutunmaya çalıştıkları bilgisi, akla Sudan'daki son trajediyi getirdi. *The Graphic*, "Bir defa daha Hartum" başlığını atmıştı. Biraz daha eski hatıraları olanlar, Hindistan sınırlarının ötesinde şark kalleşliğine kurban giden Burnes, Macnaghten, Cavagnari, Conolly, Stoddart ve diğelerini hatırladılar. Hartum'da olduğı gibi, ana yardım kuvvetinin çok geç kalabileceğı korkusuyla, savunma şefleri Gilgit'ten kaleye daha küçük ikinci bir kuvvet göndermeye karar verdiler.

Gilgit'te, sorunların Çitral'den doğuya doğru yayılabileceğinden duyulan korkular büyüyordu. Bu nedenle, garnizon görevlerinden sadece Sih Öncüler Alayı'ndan 400 asker alınabildi. Bu güçlü kuvvetli adamlar, esas olarak yol inşaatlarında çalıştırılmalarına rağmen, zorlu savaşçılar olduklarını da göstermiş eğitimli askerlerdi. Dahası, son derece yetenekli ve deneyimli bir sınır subayı olan Albay James Kelly'nin komutası altındaydılar. Gene de ilave edilen Keşmirli 40 istihkâm eri ve iki dağ topuyla bile, bu kadar kritik bir görev için acınacak kadar küçük bir kuvvet oluşturunyorlardı. Ama Britanya'nın sabık düşmanları Hunza ve Nagar'ın beklenmedik bir şekilde, 900 düzensiz asker teklif etmesiyle gün kurtarıldı. Kelly'nin subayların-

dan biri onlar için, “Muhteşem adamlar. Yorulmak nedir bilmeyen yiğit ve yapılı dağlılar” demişti. Teklif minnetle kabul edildi ve Gilgit'te modern tüfeklerle donatıldılar. Düşmanla karıştırılmamaları için, her askere kepine sarması için kırmızı bir kumaş şeridi verildi. İçlerinden 100'ü Kelly'nin kuvvetine bağlanırken, geri kalanları Britanyalıların arkası dönükken geçitleri korumakla görevlendirildi.

Kelly'nin, kuvvetini hazırlamak ya da herhangi bir plan yapmak için yok denecek kadar az zamanı vardı. Derhal Gilgit'ten ayrılma emrini verdi zira Robertson ve adamlarının General Gordon'la aynı akıbeti yaşamasının önüne geçilecekse, her gün, belki de her saat hayatı önem taşıyordu. Önlerinde, dünyanın en sert arazilerinden birinde, çoğunlukla kalın kar tabakalarının içinden yapılacak, 350 kilometreden uzun cebri bir yürüyüş vardı. Herkes onlara karşı olacaktı; yukarıdaki tepelerden atış yapacak keskin nişancıların kontrolündeki her patika ve geçit de öyle. Olabildiğince hızlı ilerleyebilmek için yanına hiç çadır almayan Kelly'nin kuvveti, 23 Mart'ta Gilgit'ten ayrıldı. Bundan bir hafta sonra da Tümgeneral Sir Robert Low'un komutasındaki 15.000 kişilik ana yardım kuvveti Peşaver'den kuze-yeye doğru harekete geçti. Çitral'e varma yarışı başlamıştı.

Low'un kuvvetine, bir süre Çitral'de siyasi subay olarak görev yapmış ve *The Times* tarafından gazetenin özel muhabiri olarak sefere katılmaya davet edilmiş Yüzbaşı Francis Younghusband da eşlik ediyordu. Yetkililer biraz tereddüt ettikten sonra, yüzbaşı o sırada resmen izinde olduğu için bunu kabul etmişlerdi. Bazılarının aksine, Younghusband, krizin arkasında Rusların olduğundan şüphelenmiyordu ama seferi Hindistan'ın kuzey sınırlarına yönelik bir Rus hamlesini ezmek için prova olarak görüyordu. Üç piyade tugayı, iki süvari birliği, dört dağ topu bataryası ve daha küçük çok sayıda birlikten oluşan kuvvet, pek çok kişi tarafından, hızın ateş gücünden daha önemli olduğu bir görev için gereksiz derecede büyük ve hantal görülmüştü. Gene de başta hızlı bir şekilde ilerledi ve bir dizi çatışmada, güçlü bir şekilde savunulan birkaç düşman mevziini ezip geçti. Low'un adamları 3 Nisan'da, Ümra Han'ın 12.000 Peştun savaşçısının tuttuğu, Svat'a uzanan 1.200 metre yükseklikteki Malakand Geçidi'ne saldırdı. Peştunlar daha batıdaki paralel

bir geçide yapılan bir şaşırtma saldırısının ardından kısmen gafil avlandılar. Büyük bir kıyıcılık ve cesaretle savaştılar ama karşılığında, Kraliyet Tüfekli Piyadeleri ve Gordon Highlanders dahil İngiltere'nin en iyi piyade alaylarından bazıları vardı ve sonunda geride birçok ölü ve yaralı bırakarak kaçmak zorunda kaldılar. Bu belirleyici çatışmada, Britanyalılar sadece 70 ölü ve yaralı verdiler.

İki gün sonra bir Kılavuz Süvari Bölüğü 2.000 kişilik bir düşman kuvvetini açık arazide yakaladı, birçoğunu kılıçtan geçirdi, geri kalanını da az bir zayıt vererek kaçırdı. 13 Nisan'da, bir Kılavuz Piyade Taburu, çok daha güçlü bir düşman kuvvetiyle çatışmaya girdi ve kendi saflarından sadece bir düzine asker kaybederken, onlardan 600 kişiyi öldürdü; ama kaybedilenler arasında, düşmanın gözü önünde emirler verirken karnından vurulan albayları da vardı. Moralleri hızla çöken Ümra Han'ın takipçileri, bundan dört gün sonra, Munda'daki saray-kalede direnişe geçmek için hazırlanmaya başladılar. Ne var ki aşılmaz engellerle karşı karşıya kalınca, kısa bir süre içinde tepelerde gözden kayboldular. Low'un subayları kalenin içinde, Bombay'daki bir İskoç firmasından Ümra Han'a gelmiş, Younghusband'ın sözleriyle ona "3.700 rupilik Maxim marka makineli tüfeklerden 34 rupilik tabancalara kadar her türlü lüks silah ve mühimmat" tedarik etmeyi teklif eden bir mektup buldular. Aslında bunların hiçbiri teslim edilmemişti çünkü Britanyalı siyasi subaylar durumdan haberdar olmuş ve firmanın Hindistan'ı terk etmesini istemişlerdi.

Endişe verici bir şekilde, Çitral'de kuşatma altında olan garnizondan hâlâ haber alınmamıştı. Robertson ve adamları çoktan katledilmiş olabilirdi. Albay Kelly'nin ilerleyişine dair de bir haber yoktu. Bununla birlikte, artık Munda'yı ele geçiren Low'un muzaffer birlikleri ile hedefleri arasında kalan tek engel, Çitral'in güney kapısı olan 3.300 rakımlı Lowarai Geçidi'ydı. Karla kaplı bu geçidi bir kez geçtikten sonra, sadece Kelly'nin doğudan ilerleyen küçük gücüyle zamana karşı bir yarış olacaktı. Bütün ulus olanları sabırsızlıkla izlerken, Low ve subayları Çitral'e ilk ulaşanlar olma-ya kararlıydı.

Bu sırada Kelly ve adamları büyük bir zorlukla dağları aşmaya çalışmışlardı. Çitralliler yılın bu döneminde kimsenin bu zorlu yola gireceğinden şüphelenmediğinden, ilk başta herhangi bir mukavemetle karşılaşmamışlardı. Birlikler 30 Mart'ta, 3.300 metredeki kar sınırını aştı ve gidişat giderek kötüleşmeye başladı. Yoğun kar altında güçlkle yürürken, askerlere kar körlüğünü önlemek için renkli gözlükler verildi. Çadırları olmadığından askerler gece açıkta uyudu. Bu, sefer erzakını taşımaları için kiralanan hamallara çok fazla geldi ve karın üzerinde geçen ilk gece, yüklü midillileriyle birlikte firar ettiler. Ama yakalanarak yaka paça geri getirildiler ve o andan itibaren sıkı gözetim altında tutuldular. Düşmandan hâlâ hiçbir işaret yoktu.

İlk gerçek sınavın verildiği yer -3.300 rakımlı Şandur Geçidi- iki adım mesafedeydi. Bu geçidi iki dağ topuyla aşmanın müthiş, belki de imkânsız bir girişim olacağını herkes biliyordu. İlk denemelerinde geri püskürtüldüler çünkü silahları ve mühimmatı taşıyan yorgun katırlar, kısa sürede zorlanmaya başladı. Zaten içlerinden ikisi, karların içinden 30 metrelik bir bayırdan aşağı yuvarlanmış, hayati yükleriyle birlikte kaybedilmekten zor kurtarılmıştı. Askerler için işler biraz daha kolaydı. Zaten iliklerine kadar ıslanmış ve bazılarının eli ayağı donmuşken, kendilerini yer yer koltuk altlarına kadar gelen karın içine batmış halde buldular. Çitralliler geçidi koruyor olsaydılar, bütün kuvvetin katledilip gitmesi işten bile değildi. İki gün sonra, yani 3 Nisan'da bir deneme daha yaptılar. Kelly bu defa, kuvveti birkaç kola ayırdı. Karın kapattığı geçide, ilk önce 200 dayanıklı Sih Öncü ilerledi. Görevleri toplara yol açmaktı. Toplar ertesi gün, Kelly'nin mühendislerinin ürettiği derme çatma kızaklarla taşınacaktı. O gece geç saatlerde, 12 saatlik endişeli bir bekleyişin ardından, Sihlerin yolu açmayı başardıkları haberi geldi. Korkunç bir yolculuk olmuştu ve kuvveti geçici olarak geçidin iki tarafında bölünmüş durumda, bu nedenle de son derece savunmasız bıraktı. Ertesi sabah erkenden, yavaş ilerleyen ve tehlikeli bir iş olan topları çekme operasyonu başladı. Zaman zaman, topların kızaklardan indirilmeleri ve bele kadar gelen kar da sürüklenmeleri gerekiyordu. Ama akşam olduğunda iş bitmişti.

Bu, bedelsiz olmasa da –Kelly’nin doktorları ertesi gün, en az 55 kar körlüğü ve donma vakasını tedavi ettiler– katıksız bir cesaretle ve iyi liderlikle elde edilmiş, dikkate değer bir başarıydı. Ne var ki mucizevi bir şekilde, düşmandan hâlâ eser yoktu ve iki gün sonra kuvvetin geri kalanı güvenli bir şekilde Şandur Geçidi’ni aştı. Şimdi Çitral’e sadece 100 kilometre mesafedeydiler ama buradan itibaren yolun her karışında savaşmak zorunda kalacaklardı zira düşman ertesi gün aniden orada olduklarının farkına vardı. Çitralliler şimdiye kadar tüm çabalarını kuşatmaya, en son olarak da Low’un ilerleyen kuvvetinin oluşturduğu tehdide yoğunlaştırmışlardı. Kelly’nin dağ topraklarının değeri, takip eden mücadelede ziyadesiyle kanıtlanacaktı. 13 Nisan’a gelindiğinde, Kelly düşmanı, Çitral’e yaklaşma rotasındaki iki ana mevziinden de sürmüştü. Kuşatma altındaki garnizondan hâlâ haber olmamasına rağmen, adamları beş gün sonra kalenin iki adım ötesine ulaştıklarında her şey düşmanın kaçtığına işaret ediyordu.

Bu arada, bir kurtarma gücünün yolda olduğuna dair hiçbir haberin ulaşmadığı kalede durum çok kötüydü. Askerlerin çoğu hastaydı ya da yaralıydı ve subaylar güçlerini korumak için atlarını yeme noktasına gelmişlerdi. Kimse çürüyen hayvan leşlerinin korkunç kokusundan ve birkaç yüz mahpusun idrar ve dışkılarından kaçamıyordu. Sonra, aniden her şey bitti. Robertson, düşmanın çöküşünden ilk kez 18 Nisan gecesi, bir adamın dışarıdaki duvara sessizce yaklaşarak bir şeyler seslendiği kendisine bildirildiğinde haberdar oldu. Ne dediğini kimsenin anlamadığı adam, daha sonra, besbelli üzerine ateş edileceğinden korkarak karanlığa geri çekildi. Gene de biraz sonra geri döndü ve bu kez duvardaki askerler ne dediğini duydular. Robertson, çektikleri çileyi anlattığı kitabında, “Bizi kuşatanların hepsinin kaçtığı haberi bütün kaleye yayıldı” diye yazmıştı. Ama kuşkusuz, bu işte bir bit yeniği olduğundan şüphelendiğinden, o gece işi şansa bırakmadı.

Ertesi sabah gün ışıır ışımaz, gerçeği öğrenmek için dışarı ağır silahlı bir grup asker yolladı. Bunların düşmanın gerçekten ortadan kaybolduğunu teyit etmeleri –ve de bunun nedenini anlamaları–

uzun sürmedi. Kelly'ye hemen bir mesaj gönderildi ve o gece, ertesi gün Çitral'e ulaşmayı umduğunu bildiren bir cevap alındı. Komutasındaki kuvvet Şandur Geçidi'ni aştıktan sonra bile, Çitralliler bu kadar küçük bir gücün kendilerini, ele geçirilmesini imkânsız gördükleri kalelerinden çıkaramayacağına inanmaya devam etmişlerdi. Üstelik Ümra Han Şir'e, kaleye hep birlikte son bir saldırı başlatmak üzere 2.000 Peştun daha gönderme sözü vermişti ama bu askerlere güneyde çok ihtiyaç duyulduğundan Peştunlar gelememişti. Bunun üzerine, Şir ve geri kalan takipçileri kaçmıştı. Bir buçuk ay süren ve savunmacılardan 41'inin hayatına mal olan kuşatma sona ermişti.

20 Nisan'da Çitral üzerine yürüyen Kelly'nin kuvveti, karşısında "yürüyen iskeletler"e dönmüş Robertson'ı ve adamlarını buldu. Gilgit kolu yarışı kazanmıştı zira General Low'un kuvveti hâlâ Lowarai Geçidi'nde mücadele ediyordu. Düşman kaçmış olmasına kaçmıştı ama Çitrallileri yarışmayı terk etmeye mecbur edenin, Kelly'nin dağlardaki cesur atılımı ve parlak başarı gösterdiği çatışmalar olduğundan kimsenin şüphesi yoktu. Garnizonun kurtulduğu haberi Londra'ya ulaştığında, Kelly'nin başarısı gazetelerde "tarihteki en fevkalade yürüyüşlerden biri" olarak övüldü; bu, pek az kişinin karşı çıkacağı bir değerlendirmeydi. Sadece bir hafta sonra güneyden ve Low'un askerlerinin çok önünden Çitral'e ilk ulaşan, geçici olarak *The Times* için çalışan Yüzbaşı Younghusband ve Lucknow'da çıkan *Pioneer*'ı temsil eden arkadaşları Binbaşı Roderick Owen oldu. Bunun reddedileceğini çok iyi bildiklerinden, Low'dan düşman topraklarından geçmek için izin istemekten özenle kaçınmışlardı. O gece, Aman el-Mülk zamanında Younghusband'ın kendi ikametgâhı olan ve daha yakın zamanda Şir'in karargâhı olarak kullandığı evde, Robertson ve Kelly'le, değerli son bir şişe brendi eşliğinde yemek yediler. Düşmanın, özellikle de Peştunların fanatikçe cesareti Britanyalı subaylar tarafından çok takdir edilmişti. Ama gerçek kahramanların hem Robertson'ın hem Kelly'nin komutası altında olağanüstü bir metanet ve profesyonellikle savaşıp, en düşük kasta mensup güçlü kuvvetli Sih Öncüler olduğu konusunda herkes hemfikir-

di. Kalenin içinde berbat şartlar oluşmuştu ve düşman ateşi ağırlaştıkça Sihlerin onların üstesinden gelme gayreti de artmıştı. Younghusband sonradan, garnizonu gerçekten kurtaranların onlar olduğunu yazacaktı.

Bundan kısa bir süre sonra, Ümra Han'ın da ortadan kaybolduğu haberi alındı. Sarayından çıkan 11 katır yükü hazinesiyle birlikte, güvenli bir şekilde, peşindekilerin ona ulaşamayacağı Afganistan'a geçmişti. Gerçi bunu yapmadan önce, polo maçında ele geçirilen ve Şir tarafından kendisine emanet edilen iki Britanyalı üsteğmeni serbest bırakmıştı. Genç subaylar iyi muamele görmüşlerdi ve han, sinsice bir yöntemle yakalandıkları için onlardan özür bile dilemişti. Robertson, "Ümra Han centilmence hareket etmişti" diye yazmıştı. Dahası, Çitralli müttefiki Şir'den daha şanslı olduğu kanıtlanacaktı. Başkentinden kaçtıktan on gün sonra, Şir'in başına, onu 1.500 takipçisiyle birlikte aç bırakarak Britanyalılara teslim olmak zorunda bırakan bir düşmanına rastlamak gibi bir talihsizlik gelmişti. Sürgüne götürüldüğü Hindistan'da, Ümra Han için acı bir dille, "Onu bir daha asla görmek istemiyorum. Bizi vaatlerle mahvetti -ve bir tilki gibi kaçtı" diyecekti. Afganistan'da sığındığı delikten, Ümra Han'ın da onun için aşağı yukarı aynı şeyleri söyleyeceğini belirtmeye gerek yok.

Herkes en kötüsünden korktuğu için, Çitral'den gelen haberler ülkeyi sevince boğdu. Siyasi subaylığa geçmiş Doktor Binbaşı Robertson, büyük bir sevinç içindeki Kraliçe Victoria tarafından hemen sir unvanıyla ödüllendirildi. Kelly'nin de sir yapılması önerildi ama bunun yerine kraliçenin yaverliğine getirildi ve kendisine bir kraliyet nişanı verildi. Pek çok kişinin hak ettiğini düşündüğü sir unvanını alamasa da askerler arasında hep derme çatma ordusuyla dağlarda yaptığı o meşhur cebri yürüyüşle hatırlanacaktı. Ayrıca, 11 kişiye Üstün Hizmet Nişanı verildi ve Doktor Yüzbaşı Henry Whitchurch, kuşatmanın başlarındaki felaketle sonuçlanan o keşif araştırmasından sonra, can çekişen bir silah arkadaşını kaleye geri taşımasından ötürü, Victoria Haçı'yla ödüllendirildi. Son olarak, mücadelede kendilerini gösteren bazı yerli subaylara ve erlere verilen madalyalar ve ödüller vardı. Ayrıca mücadelede

yer alan bütün askeri personele altı maaş tutarında ikramiye ve üç ay izin verildi. Robertson'ın kendi kitabına alçakgönüllülükle koyduğu alt başlıkla, bu, sonuç itibariyle “küçük bir kuşatma” olabiliirdi ama orada olanlar arasında bir müstakbel mareşal, en az dokuz müstakbel general ve birkaç müstakbel sir vardı. Kariyer açısından bakıldığında, Çitral'ın bir kişinin özgeçmişinde iyi bir yer tuttuğu açıktı.

Şimdi, cevap bekleyen can alıcı soru Çitral'e ne yapılacağıydı. Hunza gibi ilhak mı edilmeliydi yoksa Britanya'ya dost bir hükümdarın yönetiminde yeniden bağımsızlığına mı kavuşturulmalıydı? Atılım ekolünün ister istemez ustalıklı eylemsizlik yanlılarıyla birbirine düşmesiyle, soru askeri ve siyasi çevrelerde hararetli tartışmalara konu olacaktı. Hunza, burayı Rusların eline geçmemesi için işgal edilmişti; Çitral de öyle. Ama son bir-bir buçuk ay içinde bile, Pamir bölgesinde şartlar önemli ölçüde değişmişti. Kuşatmayı saran dramın ortasında neredeyse fark edilmemiş bir gelişme vardı: Londra St. Petersburg'la sonunda, Rusya Orta Asya'sı ile Doğu Afganistan arasındaki sınırı belirleyen bir anlaşma imzalamıştı. Dahası, Britanyalı stratejistleri onca zamandır endişelendiren Pamir boşluğu nihayet kapatılmıştı. Abdurrahman'ın onayıyla, daha önce kimseye ait olmayan ve doğuya Çin sınırına kadar uzanan dar bir koridor, şimdi Afgan toprağı haline gelmişti. Yer yer genişliği 16 kilometreyi geçmese de –buralar, Britanya ve Rusya'nın Orta Asya'da buluşmaya en çok yaklaştıkları noktaları oluşturuyordu– bu koridor iki imparatorluğun sınırlarının hiçbir yerde birbirine değmemesini sağlamıştı. Kuşkusuz, Pamir bölgesinin büyük bölümü kalıcı olarak Rusların eline bırakılmıştı. Ama Britanyalılar, St. Petersburg'un bölgeyi ele geçirmeye karar vermesi halinde, bunu önlemekten hemen hemen aciz olduklarının farkındaydılar. En azından Britanya'nın bakış açısından, artık St. Petersburg'un ötesine geçemeyeceği –elbette savaş zamanı hariç– resmen kabul edilmiş bir sınır vardı.

Bu düzenleme, doğal olarak Çitral sorunuyla yakından ilişkiliydi. Atılım ekolü, yeni sınırlar Rusları Çitral'e ve Kuzey Hindistan'a uzanan geçitlere daha da yaklaştırdığı için, bölgede tutunma

ihtiyacının her zamankinden daha da büyük olduğunu savundu. Hindistan hükümeti de bu görüşe katılarak, Londra'ya, Çitral'de kalıcı bir garnizon kurmayı ve Peşaver'den başlayıp Malakand Geçidi üzerinden oraya uzanan stratejik bir yol inşa etmeyi önerdiğini bildirdi. Zira bir kriz çıkması durumunda Hindistan'dan Çitral'e asker göndermenin diğer tek yolu Gilgit üzerinden geçiyordu ve Kelly'nin gördüğü gibi, bu rota bahar aylarının sonlarında bile hâlâ kar nedeniyle kapanmış oluyordu (aslında Hindistan'dan Gilgit'e giden yol için de aynı durum geçerliydi). Ne var ki bölgede tutunmayı destekleyen bu argümanlara rağmen, Lord Rosebery'nin Liberal kabinesi Çitral'e tekrar bulaşmamaya karar vermişti. Bu nedenle, Kalküta'nın kararını reddederek, oraya ne asker ne siyasi subay yerleştirileceğine hükmetti. Bunun için gösterilen nedenler arasında, böyle bir garnizonu idame ettirmenin ve Peştunların kontrolündeki düşman bir bölgeden geçecek yaklaşık 320 kilometre uzunluğunda bir yol inşa edip korumasını sağlamanın muazzam maliyeti vardı. Dahası, Londra böyle bir yolun iki ucu keskin bir silah olduğu, hem işgalcilere hem savunmacıya hizmet edebileceği görüşündeydi.

Sonra, daha iki ay dolmadan, Liberaller iktidardan düşüp Lord Salisbury bir kez daha Downing Street'e döndüğünde, karar aniden tersine çevrildi. Hindistan için belki daha da önemlisi, Curzon'ın Dışişleri bakan yardımcılığına atanmış olmasıydı. Curzon başbakan Çitral'in elde tutulmasını şiddetle tavsiye ederek, Britanya'nın çekilmesi halinde Rusların burayı ele geçirme olasılığı konusunda uyardı. Bunu yapmasalar bile, Britanyalıların geri çekilmesi, sınır-daki kabileler tarafından, özellikle Rusya'nın Pamirler'deki kazanımlarının ardından bir zayıflık işareti olarak görülecekti. Zaten kuzeydeki kabileler arasında ciddi sorunlar baş göstermeye başlamıştı ve böyle bir hareket onları sadece Britanyalıların kovulabileceğine inanmaya teşvik ederdi. Curzon'ın argümanları ağır bastı ve Çitral'in elde tutulmasına karar verildi. Çitral'de iki tabur Hintli piyade, dağ bataryaları ve istihkâm erlerinden oluşan bir garnizon tutulacaktı, iki tabur başka asker de Malakand Geçidi'ni ve kuzeye giden yoldaki diğer noktaları koruyacaktı.

Mücadeleyi şahinler kazanmıştı ve bilahare, Çitral'ın elde tutulmasını istemekte haklı oldukları ortaya çıktı. 1898 baharında, 60. Tüfekli Piyade Alayı'ndan bir subay –Yüzbaşı Ralph Cobbold– Pamirler'de bir “atış talimi gezisi” ndeyken orada tanıştığı bir Rus sınır subayından, Britanyalılar boşalttığı takdirde Çitral'i derhal ele geçirme emri aldıklarını öğrendi. Bu ihtimale karşı “hiçbir ek-siği olmayan planlar” hazırlanmıştı ve bir Rus subayı kılık değiştirek, savunma sistemini ve yaklaşma yollarını incelemek için Çitral'i ziyaret etmişti. Cobbold'ı durumdan haberdar eden subay, Çitral'i işgal planlarının “Fergana valisinin yemek masasında sıradan bir tartışma konusu olduğunu” eklerken, başka Rus subaylar da mevcut Afganistan sınırına “hiçbir şekilde kalıcı olmayan”, “salt geçici bir uzlaşma” gözüyle baktıklarını söylediler. Cobbold, bu subayların sınırın Britanya ve Afgan tarafı hakkında bu kadar iyi bilgi sahibi olmalarından çok etkilendi. Bunu, “Hindistan sınırı boyunca Rus hükümeti tarafından teşvik edilen geniş çaplı casusluk sistemine” bağlamış ve şunları eklemişti: “Kılık değiştirmiş güvenilir adamlar, sürekli olarak Rus sınırı, Kabil ve Çitral arasında gelip gidiyor ve kendi güvenliklerini ilgilendiren mümkün olan tüm bilgileri elde etmeye teşvik ediliyorlar.” Tanıştığı Rus subayların “hepsi dört gözle savaşı bekliyor”du.

Sınırdaki görev yapan Rus subaylar, daha önce de belirttiğimiz gibi, uzun zamandır böyle savaşçı konuşmalar yapma ihtiyacındaydılar. Bunun teşvik edilmesi moralleri yüksek tutmanın bir yolu; istila planlarının hazırlanması ve istihbaratın toplanması ise çoğu orduda kurmay subayların rutin faaliyetlerinin parçasını oluşturuyordu. Dahası, bu haberlerin Britanyalıların kulağına gitmesine izin vermek, onları Hindistan'da normalde ihtiyaç duyacaklarından daha fazla asker bulundurmaya teşvik etmenin etkili bir yoluydu. Bunların hepsi Büyük Oyun'un parçasıydı. Bu Pamir dedikodusundaki doğruluk payı ne olursa olsun, St. Petersburg anlaşmaya sıkı sıkıya bağlı kalacak ve Afganistan'a ya da Hindistan'a yönelik yeni hamleler yapmayacaktı. Ruslar istediklerini almışlardı. Sadece uzun güney sınırlarını güvence altına almakla kalmamış, iş Britanya'yla savaşma noktasına gelecek olursa,

avantajlı bir pozisyon da elde etmişlerdi. Neredeyse bir yüzyıl içinde, çarın Orta Asya'daki imparatorluğu nihayet genişleminin sınırlarına ulaşmıştı. Ama geçmişte sık sık oyuna getirilen Britanyalılar hâlâ ikna olmaktan çok uzaktı. Büyük Oyun'un son raundu başlamak üzereydi. Oyun sahası bir kez daha doğuya, bu sefer, yabancılara uzun süredir kapalı tutulan ve yeryüzünün en yüksek bazı dağlarının meraklı gözlerden koruduğu, bilinmezlerle dolu bir ülke olan Tibet'e kaydı.

XXXVI

Sonun Başlangıcı

Britanyalılar henüz bunu kavramamış olsalar da yeni Çar Nikolay'ın artık, Çitral'in ilhakından, hatta Hindistan'ın fethinden çok daha büyük hayalleri vardı. İkna gücü yüksek Maliye Bakanı Kont Witte'nin etkisi altında, geniş kaynakları ve pazarlarıyla tüm Uzakdoğu'yu, bölge başka yırtıcıların eline geçmeden Rusya'ya açmayı hayal ediyordu. Böylece, Hindistan onun olacaktı. Rusya hem ekonomik hem askeri bakımdan büyük bir güç haline gelecekti. Witte, hükümdarının hayallerini, Rusya için altın bir gelecek vizyonu ile nasıl besleyeceğini biliyordu. "Rusya Büyük Okyanus kıyılarından ve Himalayalar'ın yükseklerinden, sadece Asya'nın değil, Avrupa'nın işlerine de hâkim olacak"tı. Ve Rusya'nın kaynaklarını sonuna kadar genişletecek büyük planı, savaş riski de taşımıyordu –ya da o öyle olduğuna inanıyordu. Hindistan'ı Britanyalılardan almak bir şeydi, ticaretini ele geçirmek başka bir şeydi.

Witte'nin planı, dünyanın o güne kadar gördüğü en büyük demiryolunun inşasını da öngörüyordu. 7.200 kilometre uzunluğundaki hat, batıda Moskova'dan doğuda Vladivostok'a ve Port Arthur'e Rusya'yı boydan boya geçecekti. Aslında, demiryolunun

en az 12 yıl daha tamamlanması beklenmese de her iki uçta da çalışmalar eşzamanlı başlamıştı. Witte'nin hesaplarına göre, demiryolu bittiğinde, mallar ve hammaddeler deniz yoluyla olduğundan yarı yarıya kısa bir süre içinde Avrupa'dan Büyük Okyanus'un kıyılarına ve tersi yönde taşınabilecekti. Bakan bu nedenle, demiryolunun yalnızca Rus ticari trafiğini değil, diğer ülkelerin trafiğini de cezbedeceğini, dolayısıyla Britanya'nın ekonomik arterleri işlevini gören deniz yollarını ciddi bir şekilde tehdit edeceğini düşünüyordu. Ama bundan çok daha fazlası vardı. Demiryolu Rusya'ya, içinden geçeceği boş ve konuk sevmez Sibirya topraklarındaki muazzam ama hâlâ işletilmeyen kaynaklardan yararlanma imkânını sağlayacaktı. Avrupa Rusya'sının aşırı kalabalık bölgelerinden gelen topluluklar, hem inşaatta hem hat boyunca kurulacak yeni şehirlerde çalışmak üzere demiryoluyla doğuya nakledilebilecekti. Ve Uzakdoğu'daki olası bir savaş bölgesine, Britanya ya da başka bir ülke donanmasının müdahale riski olmadan, saatte 25 kilometre hızla asker ve mühimmat göndermek için kullanılabileceğinden, savaş zamanında bu demiryolu çok önemli bir rol oynayabilecekti.

Bununla birlikte, Witte'nin kolay etkilenen Nikolay'a sunduğu tek gelecek hayali bu değildi. 1893'te, yani Nikolay'ın tahta çıkmasından bir yıl önce, St. Petersburg'da Moğolca hocalığı yapan Piyotr Badmayev adlı kurnaz bir Buryat Moğol, III. Aleksandr'a, Tibet ve Moğolistan dahil Çin İmparatorluğu'nun bazı kesimlerini Rus hâkimiyeti altına almaya yönelik iddialı bir plan sunmuştu. Aleksandr'a, bunun herhangi bir savaş riski olmaksızın ve zaten zayıf düşmüş ve kimse tarafından seilmeyen Mançulara karşı büyük ölçekli ayaklanmaları kıskırtmak suretiyle, nispeten düşük bir maliyetle yapılabileceğini garanti etmişti. Bunu başarmak için, asıl amacı halkı yabancı hükümdarlarına karşı kıskırtmak olan, kendisinin yöneteceği bir ticari şirket kurmayı önermişti. Ne var ki Aleksandr, "Öyle harika ki [...] başarı ihtimaline inanmak zor" diyerek planı geri çevirmişti. Ama bu, Kont Witte'yi Aleksandr'ın ölümünden sonra projeyi yeniden canlandırarak, Nikolay'ın yayılmacı hayallerini körüklemek için kullanmaktan vazgeçirmedi. Ve bunda bir miktar başarı elde etmiş gibi görünür. Badmayev'in ilk sermayesi iki

milyon ruble olan şirketi kuruldu ve Nikolay, Savaş Bakanı General Kuropatkin'e, Tibet'i de topraklarına katmak istediğini beyan etti. Bu nedenle, aşağı yukarı aynı tarihlerde, Kalküta'ya, St. Petersburg ile Lhasa arasında seyahat eden, çoğu da Çar Nikolay'ın Buryat Moğol tebaasından karanlık Rus ajanlarıyla ilgili raporların ulaşmaya başlaması, belki de sadece bir tesadüf değildi. Bunların hepsi gizemli Badmayev'le bir şekilde bağlantılı görünüyordu.

Badmayev'in Tibet'te ve Moğolistan'da çevirdiği dolapların aslı astarı ne olursa olsun, o sırada, Uzakdoğu'nun başka yerlerinde, büyük Avrupalı güçler ölmekte olan Mançu imparatorluğundaki payları ve olup biten diğer her şey için çılgınca bir mücadele içindeydiler. Sömürgecilik oyununa girmekte geciken Almanlar, diğer güçlerin dünya pazarları ve kaynakları üzerinde tekel oluşturmaktan korkarak acele etmeye başlamıştı. İhtiyaç duydukları ilk şey, Çin'in kuzey kıyı şeridinde bir yerlerde yeni Uzakdoğu filoları için bir deniz üssü ve kömür ikmal istasyonuydu. Kasım 1897'de, iki Alman misyonerin Çinli haydutlar tarafından öldürülmesi onlara bu şansı verdi. Kayzer Wilhelm'in askerleri, misilleme olarak, Rusların gözlerini dikmiş oldukları, sonradan Tsingtao adını alacak Kiaochow'u ele geçirdiler. Pekin'e, madencilik ve demiryolu imtiyazlarıyla birlikte, şehri Almanya'ya 99 yıllığına kiraya vermekten başka seçenek kalmamıştı. Ardından çıkan çatışmada, Britanya ve Fransa yeni imtiyazlar elde ederken, kendisine Çin'in koruyucusu süsünü veren Rusya, sıcak sulardaki Port Arthur deniz üssünü ve hemen arkasındaki bölgeyi aldı. Ruslar ayrıca, hayati bir stratejik imtiyaz elde ettiler –üssü, demiryoluyla, artık yarısı tamamlanmış olan Trans-Sibirya hattına bağlama anlaşması. ABD de 1898'de, Rusya, Almanya ve Japonya'nın göz diktiği bilinen Hawaii, Wake, Guam ve Filipinler'i elde ederek, Uzakdoğu'daki kapışmada yerini aldı.

Büyük Oyun bölgesinin periferisinde bunlar olurken, Hindistan'da oyunun kendisi üzerinde derin etkisi olacak bir gelişme yaşandı. Rusofobların şahı George Curzon, Hindistan naibi olarak atanmıştı. Henüz 39 yaşında olan ve daha yeni lord yapılan Curzon, böylece çocukluk hayalini gerçekleştirmişti. Yeni naibin Hindistan'a yönelik Rus tehdidiyle ilgili görüşleri iyi bilindiğinden, şa-

hinlerin çok memnun olduğunu söylemeye gerek yok. O, St. Petersburg'un adım adım ulaşmayı amaçladığı nihai hedefinin Asya'nın tamamına hâkim olmak olduğuna inanıyordu. Bu, her aşamada direnilmesi gereken amansız bir süreçti. Curzon, "Rusya'nın bu emelleri gütmeye hakkı varsa, Britanya'nın kazandıklarını savunmaya ve sadece daha büyük bir planın parçası olan küçük tecavüzlere direnmeye daha fazla hakkı vardır, hatta buna mecburdur" diye yazmıştı. Dahası, Rus silindirisinin kararlı bir hareketle durdurulabileceğinden emindi. "Karşı konulamaz bir kaderin, Rusya'yı Kabil'den ya da İstanbul'dan çok Basra Körfezi'ne yerleştireceğini artık kabul etmeyeceğim. Asya'da belirli bir çizginin güneyinde, Rusya'nın geleceği kendi yapabileceklerinden çok bizim yapmayı seçtiğimiz şeydir" demişti. Naip olarak atanmasının, St. Petersburg'da teyakkuza neden olacağını söylemeye ise gerek yok.

İran, özellikle de Basra Körfezi, Curzon tarafından, Rus nüfuzunun genişlemesine karşı özellikle savunmasız bir bölge olarak görülüyordu. St. Petersburg daha şimdiden orada bir liman edinme, hatta şah için İsfahan'dan sahile kadar inen bir demiryolu inşa etme konusuna ilgi göstermeye başlamıştı. Curzon Nisan 1899'da, Hindistan Dışişleri Bakanı Lord George Hamilton'a, Hindistan'ı, denizden ilave bir saldırı tehdidi olmaksızın bir Rus kara saldırısından korumak zorunda kalmanın, yeterince endişe verici olduğunu yazdı. Kabineyi, hem St. Petersburg'a hem Tahran'a, Britanya'nın Güney İran'ın kendi nüfuzu dışında herhangi bir yabancı ülkenin nüfuzu altına girmesine asla izin vermeyeceğini açık açık göstermeye çağırdı. Ayrıca, Körfez'e ilgi gösterenler Ruslarla sınırlı değildi zira hem Almanya hem Fransa bölgedeki Britanya üstünlüğüne meydan okumaya başlamışlardı. Ne var ki kabinenin gereksiz yere tedirgin olmamış gibi görünmesi, Curzon'ın Hamilton'a yazarak, "Lord Salisbury'nin İran'ı kurtarmak için parmağını bile kıpırdatmaya ikna edileceğini sanmıyorum [...] Yavaş yavaş –hayır, hızlı bir şekilde diyebilirim sanırım– o ülkedeki nüfuzumuzun tamamen yok olmasının yolunu açıyoruz" diye uyarmasına neden oldu. Britanya'nın Abdurrahman'la uzun süredir devam eden antlaşmasına ve Rusya'yla olan kuzey sınırı konusunda varılan mutabakata rağ-

men, Curzon için Afganistan da bir endişe konusuydu. Zira Aşkabat ve Merv valileri de dahil Trans-Hazar'daki Rus yetkililerin, emirle, St. Petersburg'un razı geldiği gibi Londra'daki Dışişleri Bakanlığı aracılığıyla değil, doğrudan iletişim kurmaya çalıştıklarına dair istihbarat bilgileri Kalküta'ya ulaşmaya başlamıştı. Gerçi Ruslar Abdurrahman tarafından geri çevrildi ve bir kriz çıkmasının önüne geçildi. Bununla birlikte, Dalay Lama'nın bir elçisinin St. Petersburg'u 12 ay içinde ikinci kez ziyaret ettiği ve çar tarafından sıcak bir şekilde karşılandığı haberi Hindistan'da duyulduğu için, Büyük Oyun'un odak noktası şimdi Tibet'e kaymıştı.

Ruslar, bu elçinin –Agvan Dorciyev adında bir Buryat– gidiş gelişlerinin tamamen dini amaçlı olup herhangi bir siyasi önemi olmadığına ısrar ettiler. Nitekim çarın Güney Sibirya'daki Buryat tebaası arasında Tibet okulundan çok sayıda Budist bulunduğu inkâr edilemezdi. Öyleyse, Hristiyan bir devlet başkanı ile Budist bir devlet başkanı arasında ruhani temaslar kurulmasından daha doğal ne olabilirdi? Ama Curzon ikna olmamıştı. Dorciyev'in basit bir Budist keşiş olmakla ilgisi olmayıp Britanya'nın Asya'daki çıkarlarına karşı Çar Nikolay adına çalıştığından gayet emindi. Dorciyev'in, artık çarın Tibet işleri konusunda danışmanı olan Piyotr Badmayev'in yakın arkadaşı olduğunun keşfedilmesi, Curzon'ın şüphelerini doğrulamaktan başka bir işe yaramadı. Nihai gerçek neredeyse kesinlikle asla bilinemeyecek olsa da bugün çoğu akademisyen, Nikolay Tibet hakkında düşünemeyecek kadar çok sorunla kuşatılmış durumda olduğundan, Britanya'nın korkularının büyük ölçüde temelsiz olduğuna inanır. Bununla birlikte, saygın bir Alman gezgin ve Orta Asya konusunda uzman bir akademisyen olan Wilhelm Filchner 1924'te, 1900-1902 arasında St. Petersburg'un Tibet'i elde etmek için üstün bir gayret gösterdiğini iddia etmişti. Filchner, *Sturm über Asien: Erlebnisse diplomatischen Geheimagenten, mit vielen Abbildungen, Karten und Vollbildern nach Skizzen des Verfassers* başlıklı kitabında, Badmayev'den ya da Dorciyev'den daha da karanlık bir adam olan, yakın ilişkisinin olduğu Zerempil adındaki Buryat'ın faaliyetlerini ayrıntılı anlatmıştır. Filchner, başka şeylerin yanı sıra, Zerempil'in Rus Genel-

kurmayı'nın "Hindistan Şubesi" tarafından Tibet'e kaçak yollar-
dan silah sokmak için kullanıldığını iddia eder. Şayet, farklı isimler
ve kılık-kıyafetlerle dolaştığı söylenen Zerempil diye biri gerçekten var-
dıysa, Britanya istihbarat servisleri tarafından tespit edilmemeyi
başarmış olmalıdır zira dönem arşivlerinde bahsi hiç geçmez.

Ama yeni naibi sonunda Lhasa ile St. Petersburg arasında el al-
tından bir şeyler döndüğüne ikna eden, Rusların değil Tibetlilerin
kendi davranışları oldu. Dalay Lama'ya ticaret ve diğer meseleleri
gündeme getiren iki mektup yazmıştı ama mektupların ikisi de açıl-
madan iade edilmişti. Ve gene de St. Petersburg gazetelerinin bile
iddia etmeye başladığı gibi, Tibet'in tanrı-kralı Ruslarla mükem-
mel ilişkiler içindeymiş gibi görünüyordu. Curzon, hem arkasından
gizli bir antlaşmanın hazırlanabiliyor olacağı korkusuyla gerçekten
teyakkuza geçmişti hem Dalay Lama gibi siyasi varlık göstereme-
miş biri tarafından otoritesinin hiçe sayılmasından ötürü kendisini
şahsen hakarete uğramış hissediyordu. 1903 başına gelindiğinde,
Hindistan hükümeti için tek etkili eylem yolunun, oradaki Rus faa-
liyetleri hakkında gerçeği öğrenmek ve Britanya'nın Tibet'le ilişkile-
rini sağlam ve uygun temele oturtmak için Lhasa'ya –gerekirse güç
kullanarak– bir heyet göndermek olduğuna ikna olmuştu.

Curzon, Boerlerle küçük düşürücü ve halk desteği olmayan bir
savaştan paçasını henüz kurtarmış Britanya hükümetinin, özellik-
le, bir Rus karşı hamlesi tehlikesinin de olduğu Orta Asya'da yeni
maceralara atılmaya isteksiz olduğunu gördü. Bununla birlikte, o
yılın Nisan ayında, muhafızların eşlik edeceği küçük bir heyetin
Tibetlilerle görüşmeler yapmaya çalışmak üzere Tibet sınırları için-
deki Khamba Jong'u ziyaret etmesi için kabinenin onayını almayı
başardı. Curzon tarafından heyete liderlik etmesi için seçilen siyasi
subay, Büyük Oyun'da bundan önce gösterdiği büyük başarıla-
rı çok takdir ettiği biriydi: Artık 40 yaşında olan ve bu vesileyle
albaylığa terfi ettirilen Binbaşı Francis Younghusband. Ne var ki
Tibetliler –sınırın Britanya tarafı haricinde– müzakere etmeyi red-
detteler ve *jong* denen kalelerine çekildiler. Birkaç ay süren bir çık-
mazdan sonra, hiçbir şey elde edemeyen ve epeyce itibar kaybeden
heyet Hindistan'a geri çağırıldı.

Çelimsiz komşularından gelen bu ikinci retle canı yanan naip, Londra'yı ikinci bir heyetin gönderilmesini kabul etmeye ikna etti. Bu sefer heyete 1.000 kişilik bir askeri güç eşlik edecek ve Tibet'in daha da içlerine girilmeye çalışılacaktı. Curzon, böyle bir güç gösterisinin Tibetlileri kesinlikle dize getireceğine inanıyordu. Bununla birlikte, heyetin Lhasa'ya yarı yolda yer alan Gyantse'deki büyük kaleden daha ileriye gitmemesi için kesin emir verildi. Aynı zamanda, St. Petersburg ve Pekin –bu ikincisi kâğıt üzerinde Tibet'in hâkimiydi– Britanya'nın niyetlendiği hamleden resmen haberdar edildi. Ruslar bunu hemen şiddetle protesto ettiler. Ama bu hamlenin tamamen geçici olduğu ve Rusların Orta Asya'nın geniş bölgelerindeki kendi kalıcı ilhaklarıyla hiçbir şekilde karşılaştırılamayacağı kesin bir şekilde vurgulanmış olduğundan, Londra bunu dikkate almadı. Heyete önderlik etmesi için gene Albay Younghusband seçildi; Gurkalar ve Sihlerden oluşan muhafız gücünün komutası ise bir tümgenerale verildi. Britanya bayrağını taşıyan bir sepoyun başını çektiği katile, 12 Aralık 1903'te Tibet'e giden geçitleri aştı. Arkadan, subaylar için şampanya da dahil seferi kuvvetin yüklerini taşıyan 10.000 yerli hamal, 7.000 katır ve 4.000 yaktan oluşan dağınık bir kol, karlar içinden ilerliyordu. Böylece, Büyük Oyun'daki son ileri hamle ve Britanya tarihindeki en tartışmalı sayfalardan birini oluşturacak süreç başlamış oluyordu. Bu arada, görünüşe göre Asya'da güçlerinin zirvesinde olan Ruslar da bölgede arka arkaya büyük felaketler yaşamak üzereydiler. Bu iki olay, Asya'daki Britanya-Rus rekabetinin sonunun başlangıcını getirecekti.

Younghusband'ın seferi kuvveti kuzeye, Gyantse'ye doğru ilerlerken, Asya'nın başka yerlerinde, özellikle de Çin'de çok şey oluyordu. 1900 yazında, Avrupalı güçleri gafil avlayan Boxer Ayaklanması patlak vermişti. Ayaklanmayı doğuran, Çinlilerin, zayıflıklarından yararlanarak serbest limanlar ve başka ticari ve diplomatik ayrıcalıklar elde eden “yabancı şeytanlara” duydukları büyük öfkeydi. İsyân Tientsin'de Hristiyan misyonerlerin katledilmesi ve Fransız konsolosunun linç edilmesiyle başladı ve sonunda Pekin'i işgal eden (ve yağmalayan), altı ülkenin oluşturduğu yar-

dım gücü tarafından bastırıldı. Ama ayaklanma sona ermiş olsa da Rusların yeni inşa ettikleri demiryolunun Boxer'lar tarafından tahrip edilmesinden korktukları Mançurya'da geniş kapsamlı sonuçları olacaktı. İsyancılar, diğer birçok şikâyetin yanı sıra, demiryolunun inşasının, insanın doğal uyumu bozduğuna, bu nedenle de son kuraklıktan ve sellerden sorumlu olduğuna inanıyorlardı. Ruslar, yaptıkları pahalı yatırımları korumak için –ya da St. Petersburg'un iddiası buydu– Mançurya'ya derhal 170.000 asker göndermişti. Bu, Asya'da o güne kadar görülen en büyük askeri yoğunlaşmalardan biriydi ve bölgede çıkarları olan diğer güçler arasında, özellikle de Japonya'da ciddi bir telaşa neden oldu.

Boxer'ların başının ezilmesini izleyen uzun müzakereler sırasında, tehlike artık sona erdiğine göre askerlerini geri çekmesi için St. Petersburg'a ciddi bir baskı uygulandı. Rusların son derece isteksiz olduğu açıktı ama sonunda üç aşamada olmak üzere geri çekilmeyi kabul ettiler. Lakin sonuçta, söz verdikleri bu geri çekilmelerden sadece ilkini gerçekleştirdiler zira bu arada Kont Witte ve bakanlıktaki meslektaşlarının daha ılımlı olanları, daha agresif bir dış politikayı tercih eden Çar Nikolay'a yakın isimler tarafından iktidardan uzaklaştırılmıştı. Yeni İçişleri bakanı, "Rusya diplomasiyle değil süngüyle kuruldu; Çin ve Japonya'yla ilgili sorunları kalemle değil süngüyle çözmek zorundayız" diyecekti. Şimdi, Rusların, Asya'da daha önce de sıklıkla olduğu gibi, yerlerinden kıpırdamaya niyetleri olmadığı daha aşikâr hale geliyordu. Britanyalılar için bu sadece, St. Petersburg'un tutmadığı bir başka sözdü, Japonlar için ise bardağı taşıran son damla oldu.

Japonlar Rusya'nın Uzakdoğu'da kurduğu, kendi çıkarlarını doğrudan tehdit eden donanma ve ordu yığnağını aylarca artan bir endişeyle izlemişlerdi. Rusların Kore'ye her geçen gün biraz daha fazla sızdığını özel bir telaşla kaydetmişlerdi zira bu onları Japonya'nın kendi kıyılarına tehlikeli bir şekilde yaklaşıtıyordu. Üstelik Japonlar zamanın aleyhlerine işlediğini biliyorlardı. Trans-Sibirya Demiryolu tamamlandığında, Ruslar savaş halinde, Avrupa'dan çok sayıda askeri, ağır topu ve diğer savaş gereçlerini bu yolla bölgeye getirme imkânına kavuşacaklardı. Japon Başkomutanlığı, bütün bu

nedenlerden ötürü ve büyük kıvranmalardan sonra, Britanyalıların ya akıllılık ettikleri için ya da başka bir nedenle Orta Asya'da asla göze alamadıkları şeyi yapmaya karar verdi; Rus tehdidinin doğrudan karşısına dikileceklerdi. 8 Şubat 1904'te, Japonlar hiçbir uyarı yapmadan saldırıya geçtiler. Hedefleri, Port Arthur'deki büyük Rus deniz üssüydü. Rus-Japon Savaşı başlamıştı.

Savaşın başladığı haberi, Younghusband'ın seferi kuvvetine, şimdi sadece 80 kilometre uzağında oldukları Gyantse'ye yarı yolda-ki küçük Guru köyüne yaklaştıkları sırada ulaştı. Younghusband ve muhafız gücü bir damla Tibetli kanı dökmeden üç büyük engeli aşmayı başarmıştı -4.200 metre yükseklikteki Jelap Geçidi, Tibetlilerin yollarının üzerinde inşa ettikleri bir savunma duvarı ve 5.000 metre rakımdaki, dünyanın en yüksek müstahkem mevki-i olduğu söylenen Phari'deki kale. Hepsi savaştan düşmüştü. Tam bu sırada, başkent Lhasa'dan bir grup savaşçı keşişin Britanyalıların ilerleyişini durdurma emriyle Guru'ya gelmesiyle, Tibetlilerin ruh hali değişmeye başladı. Keşislere, her biri Dalay Lama'nın kişisel mührünü taşıyan gizli muskalarla ve fitilli tüfeklerle donatılmış 1.500 Tibetli asker eşlik ediyordu. Rahipler, muskalar sayesinde onlara kurşun işlemeyeceğine dair teminat vermişlerdi.

Younghusband'ın muhafız gücünün komutanı Tuğgeneral James Macdonald, Gurkaları ve Sihleri hızla Tibetlilerin etrafına mevzilendirerek, çevrelerini tamamen sardı. Sonra, heyetin Tibetçe konuşan istihbarat subayı Yüzbaşı Frederick O'Connor, silahlarını bırakmalarını istemek için yanlarına gönderildi. Ama Tibetli komutan onu görmezden geldi ve anlaşılmaz bir şekilde kendi kendine mırıldandı. Macdonald bunun üzerine, Tibetlilerin gerekirse zor kullanılarak silahsızlandırılması için emir verdi ve bu görev için ayrılan sepoylar, tüfekleri vermek istemeyen Tibetlilerle boğuşmaya başladı. Bu Tibetli komutan için çok fazlaydı. Cüppesinin altından bir tabanca çekerek, yakındaki bir sepoyun çenesini uçurdu, aynı zamanda da askerlerini savaştan çağırdı. Tibetliler derhal muhafızların üzerine atıldılarsa da iyi eğitilmiş Gurkalar ve Sihler tarafından teker teker vurulmaya başladılar. Dört dakikadan kısa bir süre içinde, Tibetlilerin Ortaçağ ordusu modern silahların öl-

dürücü ateşi karşısında darmadağın olurken, ovaya, ölü ya da can çekişen yaklaşık 700 kötü silahlı ve pejmürde Tibetli saçılmıştı.

Younghusband, tüm subayların ve erlerin duygularına tercüman olarak, “Korkunç ve berbat bir işti” diye yazmıştı. Ama o, heyetin başı olarak, cinayetin parçası olmamış ve kansız bir zafer daha kazanmayı ummuştu. Macdonald’ın olanları gördüğü anda neden derhal ateşi kesme emri vermediği açık değildir. Belki de ne olduğunu anlayamayan Tibetliler yavaş yavaş ovoidan kaçarken, ateş etmeye devam edilmişti. Macdonald muhtemelen katliamı durdurmaya çalışmış ama makineli tüfeklerin gürültüsünden ve feryat fiğan arasından sesi duyulmamıştı. Makineli tüfeklere komuta eden üstegmen, sonradan anne babasına yazdığı bir mektupta, “Umarım bir daha asla uzaklaşan adamları vurmak zorunda kalmam” diyecekti. Heyetteki doktorların, mümkün olduğunca çok Tibetli yaralının hayatını kurtarmak için gece gündüz çalışmasına rağmen, katliam haberi Londra’ya ulaştığında liberal kamuoyunda infial yarattı. Bazıları kötü bir şekilde sakatlanan Tibetliler, dikkate şayan bir metanet göstermişti. İki bacağını da kaybetmiş bir asker, cerrahlarla acıklı bir şekilde şakalaşmıştı: “Artık koşarak kaçamayacağım için, bir dahaki sefere kahraman olmam gerekecek.” Younghusband, “Yaralılar neden bir gün canlarını almaya çalışıp ertesi gün onları kurtarmaya çalıştığımızı anlamakta zorluk çekiyorlardı” diye yazmıştı. Onlar, ellerinden vurulmayı beklemişlerdi.

Britanyalıların Gyantse’deki ilerleyişi sürerken, Tibetlilerin direnişi gevşemeyip aksine çok daha sertleşti. Zayıatları da artmaya devam etti. Gyantse’ye 35 kilometre mesafedeki muhteşem Kızıl İlah Boğazı’nda, seferi kuvvetin buradan güvenli bir şekilde geçmesinden önce 200 kişi daha öldü. Muhtemelen o güne kadar yapılmış en yüksek rakımdaki çatışma olan, 5.350 metrelik Karo Geçidi için verilen şiddetli mücadelede 400 Tibetli daha hayatını kaybetti. Britanyalıların zayıatı sadece 5 ölü ve 13 yaralıydı. Londra, bu beklenmedik direniş karşısında (Alman gezgin Filchner’e göre direniş gizemli Zerempil tarafından örgütlenmişti) Tibetlilerin Gyantse’de Younghusband’la görüşmeyi kabul etmeyeceklerini tahmin ediyordu. Bu nedenle, belirli bir süre içinde bunu yapmazlarsa, Britanya-

laların Lhasa üzerine yürüyecekleri konusunda Tibetlileri uyarması için Younghusband'a talimat verildi. Başkentlerine atfettikleri kut-sallık göz önüne alındığında, bunun Tibetlileri müzakere masasına getireceği düşünülmüştü. Ama tanınan mühlet bu yönde herhangi bir işaret alınamadan doldu. On gün sonra, 5 Temmuz 1904'te, Lhasa üzerine ilerleme emri verildi. Rusya ile Japonya arasında savaşın patlak vermesi, St. Petersburg'un muhtemel karşı hamlelerine dair korkuları ortadan kaldırırken, dünyanın en gizli şehrine girme umudu her rütbeden askerde büyük bir heyecan yaratmıştı.

Britanyalıların ilerleyebilmesi için önce, şehrin yukarısındaki sarp bir kaya çıkıntısına tünemiş büyük Gyantse Kalesi'nin alınması gerekiyordu. Macdonald'ın saldırısı, yoğun bir topçu ateşiyle duvarın yarılmasının ardından sabah saat dörtte başladı. Üsteğmen John Grant önderliğindeki bir saldırı grubu, karanlıkta ileri sürünerek gedige doğru tehlikeli tırmanışına başladı. Ne var ki kısa süre sonra Tibetliler onları fark ettiler ve üzerlerine büyük kayalar yağdırmaya başladılar. Grant, elinde tabanca, neredeyse gedige ulaşmıştı ki düşen bir kaya tarafından şiddetle sırtüstü devrildi. Genç üsteğmen, yaralarına rağmen yeniden denedi. Bu sefer, onu aşağıdan izleyen tüm Britanya kuvvetinin bakışları altında, mermi sağanağında ilerleyerek hedefine ulaştı. Arkasından gelen birkaç Gurka'yla kaleye girdi ve birkaç savunmacıyı vurdu. Birkaç dakika sonra, saldırı grubunun geri kalanı da gedikten geçti. Ele geçirilmez olduğu söylenen Tibet kalesi için şiddetli bir mücadele başladı. Mücadele, Tibetlilerin direnişinin nihayet kırıldığı öğleden sonra geç saatlere kadar devam etti. Büyük bir cesaretle savaşan savunmacılar, sadece kendilerinin bildiği gizli yeraltı tünellerinden ya da iplerle duvarların üzerinden atlayarak kaçtılar. Geride 300'den fazla ölü ve yaralı bıraktılar, Britanyalılar ise sadece 4 ölü ve 30 yaralı vermişti. Grant sonradan, Tibet topraklarında kazanılmış tek Victoria Haçı'yla ödüllendirildi.

Gyantse'nin düşüş haberi Lhasa'ya ulaştığında, büyük bir dehşete neden oldu. Zira kalenin bir işgalcinin eline düşmesi halinde, ülkenin işinin biteceğine dair eski bir inanış vardı. Sonunda bu olmuştu. Britanyalılar Tibetlilerin son direnişinin üstesinden geldik-

ten sonra, hızla akan geniş Tsangpo Nehri'nin kıyılarına ulaştılar; nehir, Lhasa'yla aralarında kalan son engeldi. Çadır bezinden tekneler kullanılarak yapılan geçişin tamamlanması tam beş gün sürdü; bu sırada, bir subay ile iki Gurka sulara kapılarak hayatını kaybetti. Onca zamandır dış dünyaya kapalı olan Tibet başkentine giden yol artık açıktı. İki gün sonra, 2 Ağustos 1904'te Britanyalılar yakındaki bir tepeden kutsal şehri ilk kez gördüler. Eyerinin üzerinden istihbarat subayına doğru dönen Younghusband, ona basitçe, "O'Connor, işte nihayet orada" demişti. On beş yıl önce, genç bir üsteğmenken Lhasa'ya Yarkentli bir tüccar kılığında girmeyi hayal etmiş ama üstleri çok tehlikeli olduğu için bu fikri geri çevirmişlerdi. O zamandan beri, bir dizi Avrupalı seyyah şehre ulaşmaya çalışmış ama hepsi geri döndürülmüştü. Younghusband ertesi gün, sadece küçük bir muhafız grubuyla, üzerinde tam takım diplomatik kıyafeti, at sırtında kutsal şehre girdi.

XXXVII

Oyunun Sonu

Bu arada, Doğu'daki savaş Ruslar için kötü gidiyordu. Yedi ay önce, Japonlar Port Arthur'e sürpriz saldırılarını başlattıklarında, çok az kişi Çar Nikolay'ın müthiş gücü karşısında bir şansları olduğuna inanmıştı. Çarın güçlü Büyük Okyanus filosuna ilaveten, bir milyon kişilik muvazzaf ordusu ve silah altına alabileceği bunun iki katı kadar yedek askeri vardı; Japonya ise sadece 270.000 muvazzaf, 530.000 de yedek askere sahipti. Bu nedenle Ruslar, kendilerine meydan okumaya cüret eden, "sarı maymunlar"dan oluştuğunu söyledikleri bu zıppıktı Asyalı milleti hızla ezebileceklerinden gayet emindiler. Ne de olsa Asya'da muazzam savaş tecrübeleri vardı ve orada hiç kimse taarruzlarına karşı koymayı başaramamıştı.

Japonlar, Port Arthur'deki büyük Rus deniz üssüne yaptıkları ilk saldırıda, açıktır ki tam 37 yıl sonra Pearl Harbor'da Amerikan Büyük Okyanus filosuna yapacakları gibi, tüm gemileri imha etmeyi ummuşlardı. Oysa on adet Japon muhribi sadece, demirlemiş vaziyetteki üç zırhlıya hasar vermeyi başarmıştı –gerçi gemilerden birinin hasarı ağırdı. Birkaç saat sonra yapılan ikinci bir saldırıda,

başka bir zırhlı ve üç kruvazör hasar görürken, Kore sahili açıklarında dördüncü bir kruvazör ve bir gambot batmıştı. Rus kıyı bataryalarından yapılan yoğun ateşe rağmen, parlak bir komutan olan Amiral Togo önderliğindeki Japon savaş gemileri paçayı çok ucuz kurtarmışlardı. Ama Rus Büyük Okyanus filosunu batırmayı başaramamış olsalar bile, ciddi bir şekilde moralini bozmuşlardı. Ertesi gün, iki hükümet birbirine savaş ilan edecekti. Savaş 18 ay sürecek ve 13 yıl sonra, dolaylı olarak Rus monarşisinin çöküşüne yol açacaktı.

O andan itibaren, Ruslar için pek az şey yolunda gidiyor gibi göründü. Daha savaşın başlarında, Japonların Port Arthur yakınına döşediği bir mayına çarpan amiral gemileriyle birlikte başkomutanlarını da kaybettiler. Çok geçmeden, Japonların üstün taktiklerle ve liderlikle kendilerini denizin efendileri durumuna getirmeleri sonucunda, Ruslar kendilerini fiilen, var güçleriyle savundukları deniz üssünde hapsolmuş halde buldular. Japonlar karada da hızla üstünlük kazanmaya başladılar ve sık sık büyük can kayıpları verme pahasına da olsa, Rusları bir dizi yenilgiye uğrattılar. Mayıs ayında, Rus birlikleri Yalu Nehri kıyısında yenildi ve Japonlar ertesi ay, Port Arthur'e sadece 35 kilometre mesafedeki Dalny ticari limanını işgal ettiler. Bu arada St. Petersburg'da, dünyanın öteki ucundaki Rus Baltık filosunun, kuşatılan Port Arthur'ü rahatlatmak için umutsuz bir girişimle Uzakdoğu'ya gönderilmesine karar verilmişti.

Bu destansı yolculuk sırasında, Rus savaş gemileri, Britanya'daki Rusofobiyi azdıran ve iki gücü savaşın eşiğinden döndüren tuhaf bir uluslararası olaya karıştılar. Rus denizciler, hatalı istihbarat, gerginlik ve tecrübesizlik sonucunda, sisli bir havada Kuzey Denizi'nde avlanan bir trol filosuna, inanılmaz bir şekilde Japon torpido botları olduklarını sanarak ateş açtılar. Teknelerden biri battı, beşi vuruldu ve belli sayıda can kaybı oldu. Yaşanan panik içinde, Rus savaş gemileri birbirlerine bile ateş ettiler. Sonra, bir Japon saldırısını başarılı bir şekilde savuşturdıkları inancıyla yollarına devam ettiler. Londra, tarihe Dogger Bank olayı olarak geçecek hadise nedeniyle St. Petersburg'u öfkeyle protesto ederken, dört İngiliz kruvazörü Biscay Körfezi boyunca Rus filosunu gölge

gibi takip etti. Bu arada, büyük bir Britanya deniz kuvveti aceleyle harekete geçmeye hazırlandı. Trafalgar Meydanı'nda ve Downing Street dışında Rus karşıtı gösteriler yapılırken, Kont Benckendorff da sefaret binasından çıkarken yuhalandı. Sonunda, Çar Nikolay'dan gelen alçaltıcı bir özür ve cömert tazminat vaatleri, Britanyalıların öfkesini yatıştırdı ve savaşın önüne geçildi. Ne var ki bu, Port Arthur'ü kurtarması planlanan büyük Rus yardım seferi için uğursuz bir başlangıç olmuştu.

Şimdi, deniz üssü için vahşi bir kara savaşı başlamıştı. İlk Japon saldırısı, ağır kayıplarla geri püskürtüldü. Bunu takip eden iki saldırı da püskürtüldü. Ama Japon askerleri savunma duvarlarının altına tüneller kazmak için lağımcıları, garnizonun zayıflıklarını tespit etmek için de balonlardaki gözlemcileri kullanarak, yavaş yavaş Rus mevzilerinin etrafını kuşattılar. Dahası, Port Arthur'e tepeden bakan bir tepenin ele geçirilmesi, Japonların aşağıdaki savunmacılara karşı ağır bir topçu ateşi başlatmasını sağladı. Garnizonun neredeyse yarısının ölmesi ya da yaralanması ve zamanında yardım gelme umudunun çok azalması ya da hiç kalmamasıyla, Rus erler arasında moraller çöktü. Subayların çoğu hâlâ, acı da olsa sonuna kadar savaşmak istese de vali, askerler arasında bir isyan çıkmasından korkarak Japon komutanla teslim şartlarını görüşmeye karar verdi. Port Arthur, 154 gün süren kuşatmanın ardından 2 Ocak 1905'te teslim oldu. Vali bunu yapmadan önce Çar Nikolay'a son bir mesaj göndermişti: "Yüce Hükümdar, Bağışla! İnsan olarak yapılabilecek her şeyi yaptık. Bizi yargıla ama merhametli ol."

Doğudaki bu büyük müstahkem mevkiin "sarı maymunlar"ı kaybedilmesi, dünyanın her yerinde, özellikle de Asya'da Rusya'nın prestijine korkunç bir darbe indirdi. Ne var ki bu, St. Petersburg'un Japonlar karşısında alacağı aşağılayıcı yenilgilerin sadece ilkiydi. 18 Şubat'ta, savaşın en büyük ve en kanlı muharebesi başladı. Ödül, Port Arthur'ün 400 kilometre kuzeyinde bulunan demiryolu merkezi Mukden'di (bugün Şenyang). Rus askeri uzmanları, şehrin çok güçlü olan savunma sisteminin neredeyse aşılmaz olduğunu düşünüyorlardı. Her iki taraftaki asker sayısı kabaca eşit (yaklaşık 300.000) olmakla birlikte, Japonlar birtakım avantajlar-

dan yararlandılar. Başlangıç olarak, askerleri yankı uyandıran bir zafer kazandı. Rusları yenmeye sonuna kadar kararlıydılar ve çok ağır zayıat vermelerine rağmen, yakın mesafe dövüşlerde süngü ve el bombalarıyla fanatik bir cesaret sergilediler. Son yenilgilerine rağmen, kimse Rus askerlerinin cesaretini sorgulamadı ama sonucu belirleyen Japon komutanların üstünlüğü oldu. Bir aydan kısa bir süre içinde, modern zamanların en uzun ve en vahşi savaşlarından birinin ardından, Mukden Japonların eline geçti. Rus garnizonunun çoğu kuzeye kaçmayı başardıysa da Rus tarihinin en fecisi olarak nitelenen savaşta 27.000 ölü verdiler. Gene de aşağılanmalarının sonu gelmemişti; gerçi bu sefer sıra donanmadaydı.

Port Arthur ve Mukden'in düşüş haberi, doğuya doğru uzun yolculuğunda Madagaskar'da verdiği mola sırasında Rus Baltık filosuna ulaştı. Port Arthur'ün teslim olması, seferin temel amacını ortadan kaldırmıştı. Bununla birlikte, denizlerdeki hâkimiyeti Japonlardan geri kazanmak, böylece anakaradaki kuvvetlerini takviye ya da ikmal etmelerini engellemek amacıyla filonun ilerlemesine izin verme kararı alındı. O andan itibaren Japon ajanlar tarafından gölge gibi takip edilen armada, nihayet Mayıs ayı ortalarında savaş alanına girdi. Orada, Amiral Togo yorgun Rusları bekliyordu. 26 Mayıs sabahı, iki filo Japonya'yı Kore'den ayıran Tsushima Boğazı'nda karşılaştı. Sonuç, Ruslar için tam bir facia oldu. Birkaç saat içinde, denizcilik tarihinin en kötü yenilgilerinden birine uğradılar, sekiz zırhlı, dört kruvazör, beş mayın, üç de nakliye gemisi kaybettiler. Dört zırhlı daha teslim olmak zorunda kalırken, tarafsız limanlarda sığınak arayan üç kruvazör mürettebatıyla birlikte alıkondu. Yaklaşık 5.000 Rus denizci hayatını kaybetti. Japonlar ise sadece üç torpidobot ve 110 asker kaybetmişti. Parmak ısırtan bir zaferdi. St. Petersburg mutlak anlamda küçük düşmüş ve Çar Nikolay'ın Doğu'da büyük bir yeni imparatorluk kurma hayalleri sonsuza dek yok edilmişti.

Nereden bakılırsa bakılsın, savaş sona ermişti. Büyük yedek asker gücüyle Rusya mağlup edilmiş olmaktan çok uzak olsa bile, büyük tepki gören bu savaşa devam etme iradesi kalmamıştı. Ekonomik zorluklar, muharebe sahasında ve denizde art arda yaşa-

nan felaketler ve Çar Nikolay'ın otokratik yönetiminin yarattığı hüsrân, ülke içinde yaygın bir siyasi ve toplumsal huzursuzluğa yol açmıştı. Hükümet, tahtı tehdit eden yükselen devrim dalgasını bastırmak için askerlerinin tamamına ihtiyaç duyuyordu. Uzakdoğu'daki düşmanlıkları sona erdirmek isteyen sadece St. Petersburg değildi. Japonlar, muhteşem zaferlerine rağmen, tükenmez insan gücüyle Rus devine karşı uzun süreli bir savaşı kazanamayacaklarını biliyorlardı. Savaş şimdiden kaynaklarını zorluyordu ve bu kritik baskıya sonsuza dek dayanmalarına imkân yoktu.

Bu nedenle, Amerika Birleşik Devletleri arabuluculuk yapmayı teklif ettiğinde, iki hükümet de minnettar oldu. Sonuçta, 5 Eylül 1905'te, New Hampshire, Portsmouth'ta savaşan taraflar arasında bir barış antlaşması imzalandı. Bu antlaşma, fiilen, Çarlık Rusya'sının Asya'daki atılım politikasının sonunu getirdi. Her iki ülke de Çin yönetimine geri verilen Mançurya'yı boşaltmayı kabul etti. Port Arthur ve Rus yapımı demiryolunun kontrolü de dahil limanın yakın çevresi Japonya'ya devredildi. Kore'nin, Japonya'nın nüfuz alanı içinde de olsa bağımsız olduğu ilan edildi. Japonlar daha önceki muazzam tazminat taleplerinden vazgeçmeye ikna edilirken, Ruslardan, Japonya'ya verilen Sahalin Adası'nın güney yarısı dışında, egemenlikleri altındaki toprakların herhangi bir kısmını teslim etmeleri istenmedi. Gene de St. Petersburg, on yıllık güçlü askeri ve diplomatik çabaları sırasında bölgede kazandığı hemen hemen her şeyi kaybetmişti. Dahası savaş, beyaz adamın Asya halklarına üstünlüğü efsanesini sonsuza kadar yıkmıştı.

Ama Japonlar Rusya'nın Asya'daki son ileri hamlesinin önüne set çekmiş olsalar da Tibetliler Britanya'nın hamlesini durdurmakta alenen başarısız olmuşlardı. Albay Francis Younghusband'ın 1904 yazında, küçük bir ordunun başında Lhasa'ya, herhangi bir karşı koyma olmadan girdiği hatırlanacaktır. Ne var ki o ve Naip Lord Curzon orada, Rus entrikalarının kahredici kanıtlarını bulmayı bekliyor idiyseler, hayal kırıklığına uğrayacaklardı. Sadece Rus silahlarının tutulduğu cephanelikler, siyasi danışmanlar, talim çavuşları değil, Çar Nikolay ile Dalay Lama arasında herhangi bir dostluk anlaşması olduğuna dair herhangi bir işaret de yoktu.

Gene de başka kanıtlardan, Nikolay'ın, muhtemelen Dorciyev aracılığıyla, Dalay Lama'ya bir tür söz vermiş olabileceği anlaşılmaktadır. Britanyalılar bir gün Tibet'i işgal edecek olurlarsa, çar Dalay Lama'ya yardıma gelecekti. Bu iddia, o sıralar, üst düzey bir Çin Dışişleri Bakanlığı yetkilisi tarafından, Britanya'nın Pekin sefiriyle yaptığı görüşmede dile getirilmişti ve daha sonra, eski bir çarlık diplomatının Ekim Devrimi'nin ardından yayımlanan hatıratında tekrarlandı. Aslında, Nikolay gerçekten böyle bir taahhütte bulunduysa, nedeni büyük ihtimalle, Britanya'nın Tibet'i asla işgal etmeyeceğine, bu nedenle de sözünü yerine getirmesinin istenmeyeceğine inanıyor olmasıydı.

Younghusband'ın acilen yanıt bulması gereken asıl soru, bundan sonra ne yapılacaktıydı. Buralara sadece Rus hilekârlığının kanıtlarını aramak için değil, Tibetlilerden siyasi ve ticari tavizler elde etmek için de gönderilmiş, o kadar yolu bu nedenle tepmişti. Ve bu noktada hiç beklenmedik bir sorun çıktı. Herkesin bildiği gibi, ülkesi adına sadece Dalay Lama müzakere edebilirdi ve hiçbir yerde bulunamıyordu. Britanyalıların yaklaşması üzerine, Tibet'i yönettiği Potala Sarayı'ndan kaçmıştı ve o sırada Moğolistan yolunda olduğu söyleniyordu. Younghusband onun peşine düşmeyi düşündü ama tanrı-kralın kaçış yolunu söylemeye istekli hiçbir Tibetli bulunamadı. Sonunda, Britanya'nın hâlâ Tibet'te kâğıt üzerinde de olsa egemen güç olarak tanıdığı Çinliler, biraz da beklenmedik bir şekilde, sorunu çözdüler. Britanyalılar Tibet'e girme niyetinde olduklarını duyurduklarında, St. Petersburg gibi Pekin de bunu şiddetle protesto etmişti. Bununla birlikte, Britanyalıları kendi başlarına ülkeden çıkarmalarına imkân olmadığından, onlara kalmaları için bir mazeret sunmaktan endişe ediyorlardı. Bu nedenle, halkının ona en çok ihtiyaç duyduğu zamanda makamını bırakıp gittiği için, Dalay Lama'yı resmen tahtından indirdiler ve iyi huylu yaşlı naibi ülkenin hükümdarı ilan ettiler. Böylece, Britanya'nın Tibet'ten çekilmesi için müzakerelere başlanabildi.

Tibet'in zorla dışa açılmasının hikâyesi olan *Trespassers on the Roof of the World*'de bundan sonra olanları anlattığım için, burada bunların üzerinde durmayacağım. En azından Younghus-

band'ın algıladığı biçimiyle hedeflerine ulaşan Britanya seferi kuvveti, 23 Eylül'de, Hindistan'a dönmek üzere Lhasa'dan ayrıldı. Ne var ki kısmen, Rusya'nın zayıflığını ortaya koymuş olan Uzakdoğu'daki yenilgisinden ötürü, Younghusband'ın yokluğunda ülkede ruh hali değişmeye başlamıştı. Eski Rusya korkusu, yeni bir he-yula -agresif bir şekilde yayılmacı Almanya heyulası- karşısında nihayet azalmaktaydı. Nitekim Almanya'nın Asya'daki emelleri tehditkâr boyutlar almaya başladığında, bazıları Rusya'yı çoktan bu yeni güce karşı potansiyel bir müttefik olarak görür olmuştu. Her ne pahasına olursa olsun kaçınılması gereken, St. Petersburg'u Almanların kucağına atacak bir şey yapmaktı. Sonuç olarak, Rusya'yı telaşlandırma korkusuyla, Younghusband'ın Tibetlilerden zorlukla elde ettiği kazanımların çoğu -Britanyalı bir yetkilinin Lhasa'ya münhasır giriş hakkı da dahil- önemli ölçüde sulandırıldı. Dahası, Younghusband, kendisine verilen talimatların ötesine geçtiği için alenen kınandı. Tibetlilerin bu olağanüstü alttan alma karşısında ne yaptıkları tam olarak kayda geçirilmemiştir.

Sonra, Aralık 1905'te Liberaller Tory'leri iktidardan uzaklaştırdı. Sir Henry Campbell-Bannerman başkanlığındaki yeni kabine, Ruslarla kalıcı bir uzlaşmaya varmaya gerçekten kararlıydı. Yeni Dışişleri Bakanı Sir Edward Gray, göreve geldikten kısa bir süre sonra, iki gücün Asya'da uzun süredir devam eden ihtilaflarıyla ilgili, St. Petersburg'un nabzını yoklamaya başladı. Onlarca yıllık karşılıklı kuşkunun üstesinden gelinmesi gerekiyordu. Britanya hükümeti, şahinlerin ve Hindistan'daki yetkililerin, herhangi bir Rus önerisine mutlak bir şüpheyle yaklaşılması için yaptıkları güçlü bir baskı altındayken, St. Petersburg da Anglofoblarından, özellikle de ordudan benzer bir baskı görüyordu. Nitekim Uzakdoğu'daki bozgunun ardından, bazı Rus çevrelerinde, Hindistan'ı işgal edip yenilginin utancından kurtulmaya çalışmak gibi saçma sapan konuşmalar olmuştu zira pek çok kişi Britanyalıların, Japonları üzerlerine saldırmaya kışkırttığına inanıyordu. Britanya kamuoyu için en büyük engellerden biri, Nikolay yönetiminin otokratik yapısıydı. Çar, kısa ömürlü 1905 Devrimi'nin ardından Rusya'nın ilk parlamentosu Duma'yı açtığında, tavırlar biraz yumuşadı ama

bundan kısa bir süre sonra parlamentoyu kapatınca yeniden sertleşti. Buna rağmen, her iki hükümet de yıllar içinde enerjilerinin ve kaynaklarının büyük bölümünü soğuran Asya sorununu kesin olarak çözme konusunda istekliydi.

Aylara yayılan yorucu müzakereler, hepsi Hindistan'ın savunması için hayati önemi olan üç ülkeyle –Tibet, Afganistan ve İran–sınırlı kaldı. Tekrar tekrar çıkan anlaşmazlıklardan ve geriye gidişlerden sonra, Ağustos 1907'de Sir Edward Gray ile Rusya Dışişleri Bakanı Kont Aleksandr İzvolskiy arasında nihayet anlaşmaya varıldı. Büyük Oyun artık hızla sona yaklaşıyordu. Anlaşma, sadece iki güç arasındaki bölgesel ihtilafları kalıcı olarak çözmeyi değil, Almanya'nın doğuya doğru yürüyüşünü gemlemeyi de amaçlıyordu (bundan bahsetmekten dikkatle kaçınsa da). Aynı zamanda, St. Petersburg'a, Türk Boğazları'nı kontrol etme isteğine gelecekte Britanya'nın karşı çıkmayacağı söylendi. Britanya'yı şimdi en çok korkutan Almanların varlığıydı.

Kont İzvolskiy ve Britanya Büyükelçisi Sir Arthur Nicolson, 31 Ağustos'ta St. Petersburg'da büyük bir gizlilik içinde tarihi Britanya-Rusya Antantı'nı imzaladılar. İki güç, Tibet'le ilgili, ülkenin içişlerine her türlü müdahaleden kaçınma, demiryolları, karayolları, madenler ya da telgraf hatları için imtiyaz arayışına girmeme, ülkeye temsilci göndermeyip Lhasa'yla sadece egemen güç olan Çin aracılığıyla ilişki kurma konusunda anlaştılar. Ruslar Afganistan'ın Britanya'nın nüfuz alanı içinde ve kendi nüfuz alanlarının dışında olduğunu resmen kabul ettiler. Ülkeye temsilci gönderme ve Kabil'le tüm siyasi ilişkilerini Londra üzerinden yürütme sözü verdiler ama orada ticaret yapmakta serbest olacaktı. Britanyalılar da Afganistan'ın siyasi statüsünü değiştirmemeyi garanti ettiler. Ayrıca, St. Petersburg'un Britanya ile Afganistan'ın Orta Asya'da çarlık yönetimine karşı birleşmesinden duyduğu korkuyu kabul eden Britanyalılar, bunu asla yapmamayı ve Kabil'i hasmane bir şekilde davranmaktan caydırmayı resmen taahhüt ettiler.

İran konusunda varılan anlaşma daha karışıkı. Her iki güç de ülkenin bağımsızlığına saygı göstermeyi ve diğer ülkelerin burada serbestçe ticaret yapmasına izin vermeyi taahhüt ederken, İran'ı,

arasında tarafsız bir bölge olacak şekilde iki nüfuz alanına bölme konusunda anlaştılar. Tahran, Tebriz ve İsfahan da dahil ülkenin kuzey ve orta kesimleri Rusya'nın nüfuz alanına bırakılırken, Basra Körfezi'nin hayati girişini de içine alan güney bölgesi Britanya'ya verildi. Sir Edward Gray'ın dediği gibi: "Bu, kâğıt üzerinde eşit bir anlaşmaydı. İran'ın Hindistan'a yaklaşmak için kullanılabilecek kesimi Rus nüfuzundan korunmuştu. İran'ın Rusya'ya yaklaşmak için kullanılabilecek kesimi de Britanya nüfuzundan korunmuştu." Gene de ona göre, Britanya anlaşmadan daha kazançlı çıkmıştı. "Pratikte hiçbir şeyden vazgeçmedik. İran'da bir atılım politikası izlemek istemedik. Ayrıca, İran'daki bir Britanya ilerlemesi, Rusya için, İran'daki bir Rus ilerlemesinin Hindistan için oluşturacağı tehditle aynı şey değildi" demiş ve "Biz, bizim için pratik değeri çok az olan veya hiç olmayan şeyden vazgeçerken" Kont İzvolskiy'in Rus generallerini bu kadar çok şeyden vazgeçmeye ikna etmekte zorlanmasının hiç de şaşırtıcı olmadığını eklemişti.

Ama Britanya'da herkes yeni anlaşmayı bu şekilde değerlendirmiyordu. Şahinler, tıpkı Rus rakipleri gibi, anlaşmayı ihanet olarak niteleyip mahkûm ettiler. Bunların en başında, kabineyle yaşadığı bir tartışmanın ardından naiplikten istifa edip Londra'ya dönen, doğuştan Rusofob Lord Curzon geliyordu. Hükümetin, Younghusband'ın Tibetlilerle yaptığı o zor kazanılmış antlaşmayı iğdiş etme şekline zaten çok öfkeli olan Curzon, anlaşma için şunları söylemişti: "Uğruna yıllardır savaştığımız her şeyden vazgeçiyor ve bunu gerçekten sinik bir umursamazlıkla, toptan bir feragatle yapıyor [...] Yüzyıllık çabalar heba edildi ve karşılığında elde edilen bir hiç ya da hiçe yakın bir şey." Lord, Rusya'nın İran'daki nüfuz alanı aşırı derecede büyükken ve tüm büyük şehirleri içerirken, Britanya'ya ayrılan alanın küçük ve ekonomik bakımdan değersiz olmasını protesto ediyordu. Afganistan konusundaki anlaşmaya gelince, Britanya hiçbir şey kazanmamıştı, oysa sözleşmenin Tibet hükümleri "mutlak bir teslim oluş"la aynı kapıya çıkıyordu. Curzon'un eleştirilerine, artık 76 yaşında olan yılların Rusofobu Arminius Vambery de katıldı. Kraliyete yaptığı hizmetler karşılığında kendisine küçük bir emekli maaşı ödeyen Britanya Dışişleri Bakan-

lığı'na, Budapeşte'den şöyle yazmıştı: “Bu hiç hoşuma gitmiyor. Geçici olduğu belli bir barış için, çok yüksek bir bedel ödediniz ve aşağılanma Asya'da Britanya'nın itibarını artırmayacaktır. Britanya'nın bunu yapmaya ihtiyacı olmadığı halde, hasta bir düşman karşısında aşırı ihtiyatlı davrandınız.”

Londra ile St. Petersburg arasında, fikirleri bile sorulmadan böyle rezilce paylaşıldıklarını öğrendiklerinde, İranlılar ve Afganlar da anlaşılmaya bir o kadar öfkeleniler. Tibetlilerin ne hissettiği tam olarak bilinmiyor zira Younghusband gittiğinden, Lhasa'da bunu kaydedecek kimse yoktu. Ama anlaşmayı eleştirenler ne düşünürlerse düşünsünler, 1907 Britanya-Rusya Antantı nihayet Büyük Oyun'un sonunu getirdi. İki rakip imparatorluk, sonunda genişlemelerinin sınırlarına ulaşmıştı. Gene de Hindistan'da ve Britanya'da, özellikle de St. Petersburg'un kontrolünü sıkılaştırmaya devam ettiği İran'da, Rusya'nın niyetlerine ilişkin şüpheler yok olmadı. Ne var ki bunlar, Hindistan'daki yetkililerin kendilerini ciddi bir şekilde tehdit altında hissetmelerine neden olacak kadar büyük kuşkular değildi. Sonunda, Rus umacısı toprağa verilmişti. Yüzyılın büyük bölümüne yayılan sorun, her iki taraftan pek çok cesur adamın hayatına mal olmuştu ama sonunda diplomasi yoluyla çözülmüştü.

Aslında çözülmüş müydü? Britanyalılar ile Rusların kendilerini hem Asya'da hem Avrupa'da müttefik olarak savaşırken buldukları Ağustos 1914'te kesinlikle öyle görünüyordu. İki eski rakibin Almanları ve Türkleri Asya topraklarından ve kendi nüfuz alanlarından uzak tutmak için güçlerini birleştirmeleriyle, kalan şüpheler de çabucak unutuldu. Sepoy ile Kazak, Asya'nın en içlerindeki dağlar ve çöller üzerinden birbirlerine diklenmek yerine, ilk kez birlikte savaştilar. Ortak amaçları, bu yeni rakiplerini Kafkasya, İran ve Afganistan'ın –hem Britanya Hindistan'ına hem çarın Orta Asya topraklarına uzanan o ateş hattının– dışında tutmaktı.

Ama Nikolay'ın zamanı doluyordu. Savaşın halkına ve Rus ekonomisine getirdiği dayanılmaz yük, kendi “iç düşman”ına uzun zamandır beklediği fırsatı verdi. Ekim 1917'de, Rus Devrimi, Baltık'tan Kafkasya'ya kadar tüm doğu cephesinin çökmesine yol açtı.

Bolşevikler selefleri tarafından yapılan tüm anlaşmaları anında yırtıp çöpe attılar. Britanya'nın onca umut bağladığı Britanya-Rusya Antantı, bir gecede değersiz bir kâğıt parçasına dönüştü. Lenin, güçlü Marksizm kutsal kitabıyla Doğu'yu ateşe vermeye ant içtiğinden, bitmesine daha çok zaman olan Büyük Oyun'un, yeni bir kisveyle ve yenilenmiş bir enerjiyle tekrardan başlaması mukadderdi. Ama bu daha önce başka yerde anlattığım başka bir hikâyedir.

* * *

Bugün, St. Petersburg ile Londra arasındaki emperyal mücadelenin sona ermesinin üzerinden 80 yıldan fazla zaman geçti. Bu mücadelenin verildiği uçsuz bucaksız arenada çok önemli değişiklikler oldu. Siyasi değişimler manşetlerin gösterdiği gibi bugün de devam ediyor ama bunlar burada üzerinde durulamayacak kadar karmaşık ve akışkan süreçler. Ne var ki Büyük Oyun oyuncularını hayrete düşürecek bir değişiklik var, o da bir zamanlar yasak olan bu bölgenin yabancılara açılmış olması. Boz rengi taş kalenin hâlâ nehrin kıvrım yaptığı noktaya hâkim olduğu Çitral'e ve Manners Smith'in dikey kaya yüzüne hücum ederek Victoria Haçı'nı kazandığı Hunza'ya ulaşmak artık nispeten kolay. Conolly ve Stoddart'ın kalenin önündeki meydanın altına gömüldüğü Buhara da Hive, Semerkant ve Taşkent de Intourist sayesinde ziyaret edilebiliyor –gerçi bu sonuncusu, meydana gelen bir depremin ardından büyük ölçüde yeniden inşa edildi. Ayrıca, benim bu satırları yazdığım sırada, Çinliler turistlerin Kaşgar, Yarkent ve Lhasa'yı ziyaret etmelerine izin veriyor ancak bu ne kadar süre devam eder bilinmez.

O vakitler Kuzey Hindistan'dan Çin'e geçmenin ana rotası olan, iskeletlerle dolu Karakurum Geçidi gibi bir zamanlar erişilebilir olan bazı bölgeler şimdi kapalı ama bugün o rotanın yerini Karakurum Otoyolu almış durumda. Eski geçitte bir yerlerde, 1888'de orada vahşice doğranarak öldürülen Andrew Dalgleish'in anısına dikilmiş yalnız bir anıt bulunuyor ama son kervan oradan 1949 yılında geçtiğinden, yıllardır bunu gören kimse yok. Bu arada, genç İskoç'un kemikleri öldürülmesinden sonra oradan alınmış ve Britanyalı komiserin Leh'teki bungalovunun arkasına

gömülmüştü. Büyük Oyun'daki en ünlü oyuncularından bazılarının –en başta da Moorcroft, Burnes, Macnaghten ve Cavagnari'nin– bilinen bir istirahatgâhı olmamasına rağmen, diğerlerinin mezarları hâlâ ziyaret edilebiliyor. Rusların Orta Asya'yı fethinin mimarı General Kaufman Taşkent'teki eski Ortodoks katedralinin yakınına, George Hayward Gilgit'teki çok az ziyaret edilen Avrupa Mezarlığı'na gömülü, Francis Younghusband ise Dorset'taki Lytchett Minster köy kilisesinin küçük mezarlığında yatıyor.

Her iki tarafta da bu gibi adamların yaptıkları işler konusunda çok az şüpheleri vardı. Zira o günler, emperyal güvenin en yüksek seviyede olduğu, utanç duyulmayan bir vatanseverliğin ve Hristiyan medeniyetinin diğer bütün medeniyetlere üstünlüğüne sarsılmaz bir inancın olduğu günlerdi. Modern tarihçiler, şimdi dönüp geriye baktıklarında, bir işgal gücünün ilk önce üstesinden gelmesi gereken muazzam engeller nedeniyle, o vakitler Hindistan'a yönelik gerçek bir Rus tehdidi olup olmadığını sorgulayabilirler. Ama bu, Burnes ve Pottinger'a, Burnaby ve Rawlinson'a yeterince gerçek ve hep mevcut bir tehdit gibi görünüyordu. Nitekim Hindistan tarihi onların korkularını doğrulamış gibidir. Bir Rus generalinin pek de saklayamadığı bir hazla işaret ettiği gibi, yüzyıllar içinde kuzeyden ve batıdan Hindistan'a yöneltilen 21 istila girişiminden 18'i başarılı olmuştu. Güçlü bir Rus kuvvetinin bu kadar başarılı olmayabileceğini düşünmek için herhangi bir sebep var mıydı? Aynı şekilde, Kaufman ve Skobelev, Alihanov ve Gromçevskiy gibi isimler, Rusya'nın Orta Asya hanlıkları üzerindeki hak iddiasına sahip çıkmadıkları takdirde, Britanyalıların buraları önünde sonunda kendi Hindistan imparatorluklarına katacağından korkuyorlardı.

Hintlilerin kendilerine gelince, bunların hiçbirinde ne fikirlerine danışıldı ne dikkate alındılar. Gene de sınırın ötesindeki Müslüman komşuları gibi, emperyal mücadele sırasında dökülen büyük ölçüde onların kanlarıydı. Tek istedikleri, kendi hallerine bırakılmaktı; 1947'de İngilizler bavullarını toplayıp gittiğinde, bu isteklerine kavuşacaklardı. Ama Orta Asya halkları, fatihlerin elinden kurtulmak bakımından onlardan daha az şanslıydı. Bir asırdan

uzun bir süredir, buradaki uçsuz bucaksız Rus İmparatorluğu, Büyük Oyun'un çarlık dönemi kahramanları için dikilmiş bir anıt işlevi görüyor. Sovyetler Birliği'ni tehdit eden şiddetli kargaşa göz önüne alındığında, buna daha ne kadar devam edeceğini tahmin etmek imkânsız.

Büyük Oyun'un Britanyalı kahramanları ise kalıcı ya da değil böyle bir anıta sahip değiller. Tüm çabaları ve fedakârlıkları için haritada gösterilecek neredeyse hiçbir şey yok. Onlar bugün sadece okunmayan anı kitaplarında, nadir yer adlarında ve unutulalı çok olan bu macerayla ilgili istihbarat raporlarının sararmış sayfalarında yaşıyorlar.

Londra,
Ocak 1990

Kaynakça

Büyük Oyun'u pek çok veçhesiyle ele alan büyük bir literatür vardır. Aşağıdaki başlık listesi, eksiksiz olmaktan uzak olsa da araştırmalarımı yaparken ve bu kitabı yazarken önemli ve yararlı bulduğum başlıca çalışmaları içermektedir. Kitapların pek çoğunun basıncı çoktan tükenmiştir ve ancak uzmanlık kütüphanelerinden –ya da yüksek bedellerle– elde edilebilmektedir. Afgan savaşları, Kırım Savaşı, Doğu Sorunu, Britanya-Rusya ilişkileri ve Rus-Japon Savaşı, Büyük Oyun'dan ayrılmaları mümkün olmasa da başlı başına büyük konulardır ve haklarında ciddi bir literatür vardır. Bu nedenle, ben en yararlı bulduğum çalışmaları listeledim. Gene, listeyi uzatmamak için, alıntılar yaptığım ve metinde genellikle kaynağını belirttiğim dönemin gazetelerinde çıkmış yazılara ve raporlara yer vermedim. Aynı nedenle ve genel okurun ilgisini çekmeyeceğini düşündüğümünden, bugün Hindistan Bakanlığı Kütüphanesi ve Arşivi'nde bulunan, yararlandığım Siyasi ve Gizli başlıklı dosyaların numaralarını vermedim. Aksi belirtilmedikçe, aşağıdaki çalışmaların tamamı Londra'da yayımlanmıştır.

- Abbott, Capt. James, *Narrative of a Journey from Heraut to Khiva, Moscow and St Petersburg, during the late Russian invasion of Khiva*, 1843.
- Adam, Madame, *Le Général Skobeleff*, Paris, 1886.
- Addy, Premen, *Tibet on the Imperial Chessboard*, Kalküta, 1984.
- Adye, Gen. Sir John, *Indian Frontier Policy*, 1897.
- Alder, Dr Garry, *British India's Northern Frontier, 1865-1895*, 1963.
- *Beyond Bokhara. The Life of William Moorcroft*, 1985.
- Alder, L. ve Dalby, R., *The Dervish of Windsor Castle. The Life of Arminius Vambery*, 1979.
- Alexander, Michael, *The True Blue. The Life and Adventures of Colonel Fred Burnaby, 1842-85*, 1957.
- Ali, Mahfuz, *The Truth about Russia and England. From a Native's Point of View*, Lucknow, 1886.
- Allen, W. E. D. ve Muratoff, P., *Caucasian Battlefields. A History of the Wars on the Turco-Caucasian Border, 1828-1921*, Cambridge, 1953.

- Anderson, M. S., *Britain's Discovery of Russia, 1553-1815*, 1958.
- *The Eastern Question, 1774-1923*, 1966.
- Andrew, C. ve Noakes, J., *Intelligence and International Relations, 1900-1945*, Exeter, 1987.
- Andrew, Sir William, *Euphrates Valley Route to India, in connection with the Central Asian and Egyptian Questions*, 1882.
- "An Indian Army Officer", *Russia's March towards India*, 2 cilt, 1894.
- "An Old Indian", *Russia Versus India. Or observations on the present political relations of England with the East*, 1838.
- Anonim, *Invasions of India from Central Asia*, 1879.
- Anonim, *Notes on the Relations of British India with Some of the Countries West of the Indus*, 1839.
- Anonim, *Russia's Next Move Towards India*, 1885.
- Anonim, *The Dardanelles for England. The True Solution of the Eastern Question*, 1876.
- Argyle, Duke of, *The Eastern Question*, 2 cilt, 1879.
- Armstrong, T. (ed.), *Yermak's Campaign in Siberia*, 1975.
- "Arthur Vincent", *The Defence of India*, 1922.
- Baddeley, John F., *The Russian Conquest of the Caucasus*, 1908.
- Baker, J. N. L., *A History of Geographical Discovery and Exploration*, 1931.
- Baker, Col. Valentine, *Clouds in the East. Travels and Adventures on the Perso-Turkoman Frontier*, 1876.
- Barz, Lt. W., *Journal of a March from Delhi to Peshawur and from thence to Cabul with the Mission of Lieut.-Colonel Sir C. M. Wade*, 1844.
- Bartlett, E. A., *Shall England Keep India?*, 1886.
- Barton, Sir W., *India's North-West Frontier*, 1939.
- Baskakov, V. (çev.), *A History of Afghanistan*, Moskova, 1985.
- Baxter, W. E., *England and Russia in Asia*, 1885.
- Becker, S., *Russia's Protectorates in Central Asia. Bokhara and Khiva, 1865-1924*, Cambridge, Mass., 1968.
- Bell, Maj. Evans, *The Oxus and the Indus*, 1869.
- Bell, James S., *Journal of a Residence in Circassia during the Years 1837, 1838 and 1839*, 2 cilt, 1840.
- Bell, Col. M. S., *Afghanistan as a Theatre of Operations and as a Defence to India*, Kalküta, 1885.
- Bellew, Surg.-Maj. H.W., *Journal of a Political Mission to Afghanistan in 1857*, 1862.
- *From the Indus to the Tigris, a Journey through the Countries of Balochistan, Afghanistan, Khorassan and Iran in 1872*, 1873.
- *Kashmir and Kashgar. A Narrative of the Journey of the Embassy to Kashgar in 1873-74*, 1875.
- Benyon, Lt. W. G. L., *With Kelly to Chitral*, 1896. Beresford, Col. C. E., "Russian Railways towards India", *Proceedings of the Central Asian Society*, 1906.
- Blanch, Lesley, *The Sabres of Paradise*, 1960.
- Blood, Gen. Sir Bindon, *Four Score Years and Ten*, 1933.
- Bonvalot, Gabriel, *Through the Heart of Asia. Over the Pamirs to India*, 2 cilt, 1889.
- Boulger, Demetrius, *England and Russia in Central Asia*, 2 cilt, 1879.
- *Central Asian Portraits*, 1880.
- *Central Asian Questions. Essays on Afghanistan, China and Central Asia*, 1885.
- Bower, Capt. Hamilton, *Diary of a Journey Across Tibet*, Kalküta, 1893.
- Bremner, Robert, *Excursions in the Interior of Russia, including Sketches of the Character and Policy of the Emperor Nicholas*, 2 cilt, 1839.

- Bruce, R. I., *The Forward Policy and its Results*, 1900.
- Buchan, John, *The Half-Hearted*, 1900.
- Buckland, C. E., *Dictionary of Indian Biography*, 1906.
- Burnaby, Capt. Frederick, *A Ride to Khiva. Travels and Adventures in Central Asia*, 1876.
- *On Horseback Through Asia Minor*, 2 cilt, 1877.
- Burnes, Sir Alexander, *Travels into Bokhara*, 3 cilt, 1834.
- *Cabool. Being a Personal Narrative of a Journey to, and Residence in, that City in the Years 1836, 7 and 8*, 1842.
- Burslem, Capt. R., *A Peep into Toorkistan*, 1846.
- Cameron, Lt.-Col. G.P., *Personal Adventures and Excursions in Georgia, Circassia and Russia*, 2 cilt, 1845.
- Campbell, Sir George, *The Afghan Frontier*, 1879.
- Caroe, Sir Olaf, *The Pathans, 550 BC-AD 1957*, 1958.
- Cazelet, E., *England's Policy in the East. Our Relations with Russia*, 1876.
- Chakravarty, S., *From Khyber to Oxus. A Study of Imperial Expansion*, Delhi, 1976.
- Chavda, V. K., *India, Britain, Russia. A Study in British Opinion, 1838-1878*, Delhi, 1967.
- Chirrol, Sir Valentine, *The Middle Eastern Question, or Some Problems of Indian Defence*, 1903.
- Chohan, A. S., *The Gilgit Agency, 1877-1935*, Delhi, tarih yok (1980'ler).
- Churchill, R. P., *The Anglo-Russian Convention of 1907*, Cedar Rapids, ABD, 1939.
- Clayton, G. D., *Britain and the Eastern Question. Missolonghi to Gallipoli*, 1971.
- Cobbold, Ralph, *Innermost Asia. Travel and Sport in the Pamirs*, 1900.
- Coen, T. C., *The Indian Political Service*, 1971.
- Collen, Lt.-Gen. Sir E., *The Defence of India*, 1906.
- Colquhoun, A. R., *Russia Against India*, 1906.
- Colquhoun, Capt. J., *Essay on the Formation of an Intelligence Department for India*, 1874.
- Conolly, Lt. Arthur, *Journey to the North of India, Overland from England, Through Russia, Persia and Affghaunistaun*, 2 cilt, 1834.
- Cory, Col. A., *Shadows of Coming Events*, 1876.
- Costin, W. C., *Great Britain and China, 1833-1860*, Oxford, 1937.
- Cotton, Sir S., *The Central Asian Question*, Dublin, 1878.
- Curzon, Hon. George N., *Russia in Central Asia*, 1889.
- *Persia and the Persian Question*, 2 cilt, 1892.
- *The Pamirs and the Source of the Oxus*, 1896.
- *Frontiers*, Oxford, 1907.
- Custine, Marquis de, *Journey For Our Time. Russia in 1839*, 1953.
- Dabbs, Jack, *History of the Discovery and Exploration of Chinese Turkestan*, Lahey, 1963.
- Dacosta, J., *A Scientific Frontier*, 1891.
- Dallin, D., *The Rise of Russia in Asia*, New Haven, ABD, 1949.
- David, Maj. C., *Is A Russian Invasion of India Feasible?*, 1877.
- Davies, C. C., *The Problem of the North-West Frontier, 1890-1908. With a Survey of Policy since 1849*, Cambridge, 1932.
- Davis, H. W. C., *The Great Game in Asia, 1800-1844*, Raleigh Konferansi, 1926.
- Dekhnewala, A., *The Great Russian Invasion of India*, 1879.
- Dictionary of National Biography*, Oxford, 1921.
- Dilke, Sir C. ve Wilkinson, W., *Imperial Defence*, 1892.
- Dobson, G., *Russia's Railway Advance into Central Asia*, 1890.
- Durand, Col. Algernon, *The Making of a Frontier. Five Years' Experience and Adventures in digit, Hunza, Nagar, Chitral and the Eastern Hindu Kush*, 1899.

- Durand, Sir Henry, *The First Afghan War*, 1879.
- Edwardes, Maj. Herbert, *A Year on the Punjab Frontier, in 1848-9*, 2 cilt, 1851.
- Edwardes, Michael, *Playing the Great Game. A Victorian Cold War*, 1975.
- Edwards, H. S., *Russian Projects against India, from Czar Peter to General Skobelev*, 1885.
- Ellenborough, Lord, *Political Diary, 1828-30*, 2 cilt, 1881.
- Elliott, Maj.-Gen. J. G., *The Frontier, 1839-47*, 1968.
- English, Barbara, *John Company's Last War*, 1971.
- Entner, M. L., *Russo-Persian Commercial Relations, 1828-1914*, Gainesville, ABD, 1965.
- Evans, Col. George de Lacy, *On the Designs of Russia*, 1828.
- *On the Practicability of an Invasion of British India*, 1829.
- Eyre, Lt. Vincent, *The Military Operations at Cabul, which ended in the Retreat and Destruction of the British Army, January 1842, 1843*.
- Fairley, Jean, *The Lion River: The Indus*, 1975.
- Faris, Selim, *The Decline of British Prestige in the East*, 1887.
- Fisher, A. W., *The Russian Annexation of the Crimea, 1772-1728*, Cambridge, 1970.
- Fleming, Peter, *Bayonets to Lhasa. The British Invasion of Tibet in 1904*, 1961.
- Forsyth, Sir Douglas, *Report of a Mission to Yarkand in 1873*, Kalküta, 1875.
- Forsyth, E. (ed.), *Autobiography and Reminiscences of Sir Douglas Forsyth*, 1887.
- Fraser-Tyler, Sir W. K., *Afghanistan. A Study of Political Developments in Central Asia*, 1950.
- Frechting, L. E., "Anglo-Russian Rivalry in Eastern Turkistan, 1863-1881", *Journal of the Royal Central Asian Society*, c. XXVI. 1939.
- Fredericks, P. G. *The Sepoy and the Cossack*, 1972.
- Geyer, Dietrich, *Russian Imperialism. The Interaction of Domestic and Foreign Policy, 1860-1914*, Leamington Spa, 1987.
- Gillard, David, *The Struggle for Asia, 1828-1914*, 1977.
- Gleason, J. H., *The Genesis of Russophobia in Great Britain*, Cambridge, ABD, 1950.
- Glover, M., *A Very Slippery Fellow. The Life of Sir Robert Wilson, 1777-1849*, Oxford, 1977.
- Golder, F. A., *Russian Expansion on the Pacific, 1641-1850*, Cleveland, ABD, 1914.
- Goldsmid, Col. Sir F., *Central Asia and its Question*, 1873.
- *Eastern Persia*, 2 cilt, 1876.
- Gopal, S., *British Policy in India, 1858-1905*, Cambridge, 1965.
- Gordon, T. E., *The Roof of the World*, Edinburgh, 1876.
- *A Varied Life*, 1906.
- Grant Duff, M. E., *The Eastern Question*, Edinburgh, 1876.
- Greaves, R. L., *Persia and the Defence of India, 1884-1892*, 1959.
- Green, Col. Sir H., *The Defence of the North-West Frontier of India, with Reference to the Advance of Russia in Central Asia*, 1873.
- Grover, Capt. John, *An Appeal to the British Nation on Behalf of Colonel Stoddart and Captain Conolly, Now in Captivity in Bokhara*, 1843.
- *The Bokhara Victims*, 1845.
- *The Ameer of Bokhara and Lord Aberdeen*, 1845.
- Habberton, W., "Anglo-Russian Relations concerning Afghanistan, 1837-1907", *Illinois Studies in the Social Sciences*, c. 21, 1937.
- Hall, L., *A Brief Guide to Sources for the Study of Afghanistan in the India Office Records*, 1981.
- Hanna, Col. H. B., *Can Russia Invade India?*, 1895.
- *India's Scientific Frontier. Where is it? What is it?*, 1895.

- *Backwards or Forwards?*, tarih yok (1895).
- *The Second Afghan War, 1878-79-80*, 3 cilt, 1899-1910.
- Harris, J., *Much Sounding of Bugles. The Siege of Chitral, 1895*, 1975.
- Harrison, J. A., *The Founding of the Russian Empire in Asia and America*, Miami, ABD, 1971.
- Havelock, Capt. H., *Narrative of the War in Afghanistan*, 1840.
- Haxthausen, Baron A. von, *The Tribes of the Caucasus. With an Account of Schamyl and the Murids*, 1855.
- Hayward, George, "Journey from Leh to Yarkand and Kashgar." Okunuşu 13 Aralık 1869. *Journal of the RGS*, 1871.
- "Letters from Mr G. W. Hayward on his Explorations in Gilgit and Yassin", Okunuşu 15 Kasım 1870, *Journal of the RGS*, 1872.
- Heathcote, T. A., *The Afghan Wars, 1839-1919*, 1980.
- Hellwald, F. von, *The Russians in Central Asia*, 1874.
- Henze, P. B., "Fire and Sword in the Caucasus. The 19th century resistance of the North Caucasian Mountaineers", *Central Asian Survey*, Oxford, 1983.
- Heumann, Capt., *Les Russes et les Anglais dans L'Asie Centrale*, Paris, 1885.
- Holdich, Sir Thomas, *The Indian Borderland, 1880-1900*, 1901.
- *The Gates of India*, 1910.
- Holdsworth, M., *Turkestan in the 19th Century, A Brief History of the Khanates of Bukhara, Kokand and Khiva*, Oxford, 1959.
- Hopkirk, Peter, *Trespassers on the Roof of the World, The Race for Lhasa*, 1982.
- *Setting the East Ablaze, Lenin's Dream of an Empire in Asia*, 1984.
- Hoskins, H. L., *British Routes to India*, New York, 1928.
- Hsu, I. C. Y., *The Ili Crisis*, Oxford, 1965.
- Hue, F., *Les Russes et les Anglais dans L'Afghanistan*, Paris, 1885.
- Hunt, Capt. G. H., *Outram and Havelock's Persian Campaign*, 1858.
- Hutchinson, A. H., *The Next Battlefield*, 1871.
- Hutton, J., *Central Asia: From the Aryan to the Cossack*, 1875.
- Ingle, H. N., *Nesselrode and the Russian Rapprochement with Britain, 1836-1844*, Berkeley, ABD, 1976.
- Ingram, Edward, *The Beginning of the Great Game in Asia, 1828-1834*, Oxford, 1979.
- *Commitment to Empire, Prophecies of the Great Game in Asia, 1797-1800*, Oxford, 1981.
- *In Defence of British India, Great Britain in the Middle East, 1775-1842*, 1984.
- James, Lionel, *With the Chitral Relief Force*, Kalküta, 1895.
- Jelavich, B., *A Century of Russian Foreign Policy, 1814-1914*, Philadelphia, ABD, 1964.
- Jerningham, H. E., *Russia's Warnings, Collected from Official Papers*, 1885.
- Kalmykow, A. D., *Memoirs of a Russian Diplomat. Outposts of the Empire, 1893-1917*, New Haven, ABD, 1971.
- Kaye, Sir John, *History of the War in Afghanistan*, 2 cilt, 1851 (gözden geçirilmiş baskı, 3 cilt, 1874).
- *Life and Correspondence of Major-General Sir John Malcolm*, 2 cilt, 1856.
- *Lives of Indian Officers*, 2 cilt, 1867.
- Kazemzadeh, F., *Russia and Britain in Persia, 1864-1914*, New Haven, ABD, 1968.
- Keay, John, *When Men and Mountains Meet*, 1977.
- *The Gilgit Game*, 1979.
- Kelly, J. B., *Britain and the Persian Gulf, 1795-1880*, Oxford, 1968.

- Kessler, M. M., *Ivan Viktorovich Vitkevich, 1806-39. A Tsarist Agent in Central Asia*, Washington, ABD, 1960.
- Khalfin, N. A., *Russia's Policy in Central Asia, 1857-63*, (1960 Moskova baskısından kısaltılmış çeviri) 1964.
- Khanikoff, M., *Bokhara, its Amir and its People*, (Ruşçadan) 1845.
- Khiva. *A Narrative of the Russian Military Expedition to Khiva under General Perofski in 1839*, (Ruşçadan) Kalküta, 1867.
- Kinneir, J. M., *Geographical Memoir of the Persian Empire*, 1813.
- *Journey through Asia Minor, Armenia and Koordistan in 1813-14*, 1818.
- Kipling, Rudyard, *Kim*, 1901.
- Knight, E. F., *Where Three Empires Meet*, 1894.
- Kostenko, Capt. L. F., *Description of the Journey of a Russian Mission to Bokhara in 1870*, (Ruşçadan) Gizli ve Siyasi İşler Dairesi, Hindistan Bakanlığı, tarih yok.
- Krausse, A., *Russia in Asia*, 1899.
- Kuropatkin, Col. A. N., *Kashgaria. Historical and Geographical Sketch of the Country, its Military Strength, Industries and Trade*, (Ruşçadan) Kalküta, 1882.
- *Les Confins Anglo-Russes dans L'Asie Centrale*, (Ruşçadan) Paris, 1885.
- Lai, Mohan, *Journal of a Tour through the Punjab, Afghanistan, Turkestan, Khorasan and Part of Persia*, Kalküta, 1834.
- *Life of the Amir Dost Muhammed Khan of Kabul*, 2 cilt, 1846.
- Lamb, A., *Britain and Chinese Central Asia. The Road to Lhasa, 1767-1905*, 1960.
- "Late Resident at Bhagulpore", *The Dangers of British India from French Invasion*, 1808.
- Lawrence, Sir George, *Forty-three Years in India*, 1874.
- Lobonov-Rostovsky, Prince A., *Russia and Asia*, New York, 1933.
- Lockhart, Col. William, *Confidential Report of the Gilgit Mission*, 1885-6, 1889.
- Longworth, J. A., *A Year Among the Circassians*, 2 cilt, 1840.
- Lunt, James, *Bokhara Burnes*, 1969.
- MacGregor, Col. C. M., *Narrative of a Journey through the Provinces of Khorassan and on the N. W. Frontier of Afghanistan in 1875*, 2 cilt, 1879.
- *Wanderings in Baluchistan*, 1882.
- (Gen. Sir Charles), *The Defence of India*, Simla, 1884.
- MacGregor, Lady (ed.), *The Life and Opinions of Major-General Sir Charles MacGregor*, 2 cilt, Edinburgh, 1888.
- MacKenzie, D., *The Lion of Tashkent. The Career of General M. G. Cherniaev*, Athens, ABD, 1974.
- Maclean, Sir Fitzroy, *Eastern Approaches*, 1949.
- *A Person from England*, 1958.
- *To Caucasus. The End of All the Earth*, 1976.
- McNeal, R. H., *Tsar and Cossack, 1855-1914*, Oxford, 1987.
- McNeill, Sir John (anonim), *Progress and Present Position of Russia in the East*, 1836.
- Macrory, Sir Patrick, *Signal Catastrophe. The Retreat from Kabul*, 1842, 1956.
- Malcolm, Sir John, *History of Persia from the Most Early Period to the Present Day*, 2 cilt, 1815.
- (anonim), *Sketches of Persia from the Journals of a Traveller in the East*, 2 cilt, 1827.
- *Herat: The Granary and Garden of Central Asia*, 1880.
- *The Russo-Afghan Question and the Invasion of India*, 1885.
- Malozemoff, A., *Russian Far Eastern Policy, 1881-1904*, Berkeley, ABD, 1958.
- Marriott, J. A. R., *The Eastern Question*, 1917.

- *Anglo-Russian Relations, 1689-1943*, 1944.
- Marvin, Charles, *The Eye-Witnesses' Account of the Disastrous Russian Campaign against the Akhal Tekke Turkomans*, 1880.
- *Merv, the Queen of the World, and the Scourge of the Man-Stealing Turkomans*, 1881.
- *The Russian Advance towards India*, 1882.
- *The Russians at Merv and Herat, and their Power of Invading India*, 1883.
- *The Russian Railway to Herat and India*, 1883.
- *The Russian Annexation of Merv*, 1884.
- *Reconnoitring Central Asia*, 1884.
- *The Region of Eternal Fire. An Account of a Journey to the Petroleum Region of the Caspian in 1883*, 1884.
- *The Railway Race to Herat*, 1885.
- *The Russians at the Gates of Herat*, 1885.
- (çev. ve ed.), *Colonel Grodekoff's Ride from Samarkand to Herat*, 1880.
- Mason, Philip, *A Matter of Honour. An Account of the Indian Army*, 1974.
- Masson, Charles, *Narrative of Various Journeys in Balochistan, Afghanistan and the Panjab, including a Residence in those Countries*, 3 cilt, 1842.
- *Narrative of a Journey to Kalat*, 1843.
- Masters, John, *The Lotus and the Wind*, 1953.
- Maxwell, Col. Leigh, *My God – Maiwand! Operations of the South Afghanistan Field Force, 1878-80*, 1979.
- Mayer, S. R., *Afghanistan. Its Political and Military History and an Appendix on the Prospects of a Russian Invasion of India*, 1879.
- Mehra, P., *The Younghusband Expedition. An Interpretation*, 1968.
- Menon, K. S., *The "Russian Bogey" and British Aggression in India and Beyond*, Kalküta, 1957.
- Meyendorff, Baron, *Voyage d'Orenbourg à Boukhara fait en 1820*, Paris, 1826.
- Michell, Robert (çev.), *A Narrative of the Russian Military Expedition to Khiva, conducted by Prince Alexander Bekovitch Cherkasskiin 1717*, 1873.
- Miller, C., *Khyber. British India's North-West Frontier*, 1977.
- Monteith, Lt.-Gen. W., *Kars and Erzeroum, with the Campaigns of Prince Paskiewitch in 1823 and 1829, and an Account of the Conquests of Russia Beyond the Caucasus*, 1856.
- Moorcroft, William ve Trebeck, G., *Travels in the Himalayan Provinces of Hindoostan and the Punjab*, 2 cilt, 1841.
- Morgan, Gerald, *Ney Elias. Explorer and Envoy Extraordinary*, 1971.
- *Anglo-Russian Rivalry in Central Asia: 1810-1895*, 1981.
- Morrell, J. R., *Russia and England. Their Strength and Weakness*, New York, 1854.
- Morris, James, *Pax Britannica*, (Üçleme) 1968, 1973, 1978.
- Morrison, J. L., *From Alexander Burnes to Frederick Roberts. A Survey of Imperial Frontier History*, Raleigh Konferansı, 1936.
- Moser, L., *The Caucasus and its People, with a Brief History of their Wars, and a Sketch of the Achievements of the Renowned Chief Schamyl*, 1856.
- Muraviev, Nikolai, *Journey to Khiva through the Turkoman Country, 1819-20*, Kalküta, 1871.
- Napier, Capt. G. C., *Collection of Journals and Reports received from Captain the Hon. G. C. Napier, Bengal Staff Corps, on Special Duty in Persia*, 1876.
- Nazem, Hossein, *Russia and Great Britain in Iran, 1900-1914*, Tahrán, 1975.

- Nemirovitch-Dantchenko, V. I., *Personal Reminiscences of General Skobelleff*, (Ruşadan) 1884.
- Nevill, Capt. H. L., *Campaigns on the North-West Frontier*, 1912.
- North, Lt.-Col. R., *The Literature of the North-West Frontier. A Select Bibliography*, Peşaver, 1945.
- O'Connor, Sir Frederick, *On the Frontier and Beyond*, 1931.
- O'Donovan, Edmond, *The Merv Oasis. Travels and Adventures East of the Caspian*, 1879-80-81, 2 cilt, 1882.
- "O.K." (Madame Olga Novikoff), *Russia and England, from 1876-1880*, 1880.
- Pahlen, Count K. K., *Mission to Turkestan*, 1908-09, 1964.
- Parlamento Tutanakları, "Russian Agents in Persia and Afghanistan", c. 40, 1839.
- Pasley, R., "*Send Malcolm!*" *The Life of Major-General Sir John Malcolm*, 1769-1833, 1982.
- Piassetsky, P., *Russian Travellers in Mongolia and China*, 2 cilt, (Ruşadan) 1884.
- Pierce, R. A., *Russian Central Asia*, 1867-1917, Berkeley, ABD, 1960.
- Popowski, J., *The Rival Powers in Central Asia*, 1893.
- Pottinger, G., *The Afghan Connection. The Extraordinary Adventures of Major Eldred Pottinger*, Edinburgh, 1983.
- Pottinger, Lt. Henry, *Travels in Beloochistan and Sind*, 1816.
- Prejevalsky, Lt.-Col. Nikolai, *Mongolia, the Tangut Country and the Solitudes of Northern Tibet*, 2 cilt, (Ruşadan) 1876.
- *From Kulja across the Tian Shan to Lob Nor*, (Ruşadan) 1879.
- Prioux, A., *Les Russes dans L'Asie Centrales*, Paris, 1886.
- Quested, R. K. I., *The Expansion of Russia in East Asia*, 1857-1860, Kuala Lumpur, 1968.
- Rahman, Abdur, *The Life of Abdur Rahman, Amir of Afghanistan*, 2 cilt, 1900.
- Ramazani, R. K., *The Foreign Policy of Iran, 1500-1941*, Charlottesville, ABD, 1966.
- Ravenstein, E. G., *The Russians on the Amur*, 1861.
- Rawlinson, Sir Henry, *England and Russia in the East*, 1875.
- Rawlinson, Canon G., *A Memoir of Sir Henry Rawlinson*, 1898.
- Rayfield, Donald, *The Dream of Lhasa. The Life of Nikolay Przhevalsky, 1839-88, Explorer of Central Asia*, 1976.
- Roberts, Field Marshal Lord, *Is An Invasion of India Possible? Confidential Report*, Madras, 1883.
- *Forty-One Years in India*, 2 cilt, 1897.
- Roberts, P. E., *History of British India. Under the Company and the Crown*, 1921.
- Robertson, Sir George, *Confidential Report on a Journey to Kafirstan*, 1894.
- *Chitral. The Story of a Minor Siege*, 1898.
- Robinson, G., *David Urquhart. Some Chapters in the Life of a Victorian Knight-Errant of Justice and Liberty*, Oxford, 1920.
- Robson, B., *The Road to Kabul. The Second Afghan War, 1878-1881*, 1986.
- Rodenbough, Brig. T. F. (US Army), *Afghanistan and the Anglo-Russian Dispute*, New York, 1885.
- Romanovski, M., *Notes on the Central Asiatic Question*, (Ruşadan) Kalküta, 1870.
- Russell, R., *India's Danger and England's Duty*, 1885.
- Russian Missions into the Interior of Asia*. 1. *Nazaroff's Expedition to Kokand*. 2. *Eversmann and Jakovlev's Account of Bucharra*. 3. *Captain Muraviev's Embassy to Turkomania and Chiva*, 1823.
- Sale, Lady, *Journal of the Disasters in Afghanistan*, 1843.

- Schofield, Victoria, *Every Rock, Every Hill. The Plain Tale of the North-West Frontier and Afghanistan*, 1984.
- Schuyler, Eugene, *Turkistan. Notes of a Journey in Russian Turkistan, Khokand, Bokhara and Kuldja*, 2 cilt, 1876.
- Seaver, George, *Francis Younghusband. Explorer and Mystic*, 1952.
- Seton-Watson, Hugh, *The Decline of Imperial Russia, 1855-1914*, 1952.
- *The Russian Empire, 1801-1917*, Oxford, 1967.
- Seton-Watson, R. W., *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question*, 1935.
- Shakespeare, Sir Richmond, "A Personal Narrative of a Journey from Herat to Orenburg, on the Caspian, in 1840", *Black-wood's Magazine*, Haziran 1842.
- Shaw, Robert, *Visits to High Tartary, Yarkand and Kashgar*, 1871.
- Showers, Maj.-Gen. C. L., *The Central Asian Question, and the Massacre of the Cabul Embassy*, 1879.
- *The Cossack at the Gate of India*, 1885.
- Shukla, R. L., *Britain, India and the Turkish Empire, 1853-82*, Delhi, 1973.
- Sidebottom, J. K., *The Overland Mail. A Postal Historical Study of the Mail Route to India*, 1948.
- Simond, C., *L'Afghanistan. Les Russes aux portes de L'Inde*, Paris, 1855.
- Singer, André, *Lords of the Khyber*, 1984.
- Skobelev, Gen. M. D., *The Siege and Assault of Daghil Tepe*, (Ruşadan) 1881.
- Skrine, C. P. ve Nightingale, P., *Macartney at Kashgar. New Light on British, Chinese and Russian Activities in Sinkiang, 1890-1918*, 1973.
- Skrine, F. H. ve Ross, E. D., *The Heart of Asia. A History of Russian Turkestan and the Central Asian Khanates*, 1899.
- Spiers, E. M., *Radical General. Sir George de Lacy Evans, 1787-1870*, Manchester, 1983.
- "Stepniak", *The Russian Storm-Cloud. Russia in Her Relations to Neighbouring Countries*, 1886.
- Stewart, Col. Charles, *Through Persia in Disguise*, 1911.
- Stuart, Lt.-Col., *Journal of a Residence in Northern Persia and the Adjacent Provinces of Turkey*, 1854.
- Stumm, H., *Russia's Advance Eastward*, (Almancadan) 1874.
- *Russia in Central Asia*, (Almancadan) 1885.
- Swinson, A., *The North-West Frontier, 1939-1947*, 1967.
- Sykes, Sir P. M., *A History of Afghanistan*, 2 cilt, 1940.
- Terentiev, M. A., *Russia and England in Central Asia*, (Ruşadan) Kalküta, 1876.
- Thomson, H. C., *The Chitral Campaign*, 1895.
- Thorburn, S. S., *Asiatic Neighbours*, Edinburgh, 1894.
- Tikhvinsky, S. L. (ed.), *Chapters from the History of Russo-Chinese Relations, 17th to 19th centuries*, (Ruşadan) Moskova, 1985.
- Trench, Capt. F., *The Russo-Indian Question, Historically, Strategically and Politically Considered*, 1869.
- Tynianov, Y., *Death and Diplomacy in Persia*, (Ruşadan) 1938.
- Urquhart, David, *Turkey and its Resources*, 1833.
- *England, France, Russia and Turkey*, 1834.
- *England and Russia*, 1835.
- *The Spirit of the East*, 2 cilt, 1839.
- *Diplomatic Transactions in Central Asia*, 1839.
- *The Progress of Russia in the West, North and South*, 1853.
- Valikhanov, Capt. C. (vd.), *The Russians in Central Asia*, (Ruşadan) 1865.

- Vambery, Arminius, *Travels in Central Asia*, 2 cilt, 1864.
 ——— *Sketches of Central Asia*, 1868.
 ——— *Central Asia and the Anglo-Russian Frontier Question*, 1874.
 ——— *Arminius Vambery, His Life and Struggles*, 2 cilt, 1883.
 ——— *The Coming Struggle for India*, 1885.
 “Vladimir”, *Russia on the Pacific, and the Siberian Railway*, 1899.
 Warburton, Sir Robert (anonim), *The Russian Warning*, Şahsi baskı. Peşaver, 1892.
 Waters, Brig.-Gen. W., ‘Secret and Confidential’. *The Experiences of a Military Attaché*, 1926.
 Weil, M., *L'Expédition de Khiva*, Paris, 1874.
 Westmacott, Capt. G. E., *Indian Commerce and Russian Intrigue*, 1838.
 Wheeler, Col. Geoffrey (çev.), “British Policy in Central Asia in the Early Nineteenth Century. The Mission of Richmond Shakespear.” N. I. Khalfin, “British Expansion in Central Asia” y1 (*Istoriya SSSR, Central Asian Review*, c. VI, no. 4. 1958) çev. ve değ. G. Wheeler.
 Whitteridge, Sir Gordon, *Charles Masson of Afghanistan*, Warminster, 1986.
 Wilson, Sir Robert, *A Sketch of the Military and Political Power of Russia in the Year 1817*, 1817.
 Wisely, G. A., *Table of Distances in Russia, Central Asia and India*, 1885.
 Wood, Maj. H., *The Shores of Lake Aral*, 1876.
 Wood, Lt. J., *A Journey to the Source of the River Oxus*, 1841.
 Worms, Baron H. de., *England's Policy in the East*, 1877.
 Wright, Sir Denis, *The English Amongst the Persians. During the Qajar Period, 1787-1921*, 1977.
 Yapp, Malcolm, *Strategies of British India. Britain, Iran and Afghanistan*, Oxford, 1980.
 Yate, Lt. A. C., *England and Russia Face to Face in Asia. Travels with the Afghan Boundary Commission*, Edinburgh, 1887.
 Yate, Maj. C. E., *Northern Afghanistan*, Edinburgh, 1888.
 Younghusband, Col. Sir Francis, *Confidential Report of a Mission to the Northern Frontier of Kashmir in 1889*, Kalküta, 1890.
 ——— *The Heart of a Continent*, 1896.
 ——— *India and Tibet*, 1910.
 ——— *Wonders of the Himalaya*, 1924.
 ——— *The Light of Experience*, 1927.
 Younghusband, G. J. and F.E., *The Relief of Chitral*, 1895.
 Zimmerman, Lt. C., *Khiva. Memoir on the Countries about the Caspian and Aral Seas*, (Almancadan) 1840.

DİZİN

1905 Devrimi 571

Abbas Mirza 70-71, 73, 81, 117-18

Abbott, James 224, 231, 233-42, 244-45, 247-50, 256

Abbottland 249

ABD *bkz.* Amerika Birleşik devletleri

Abdurrahman *bkz.* Emir Abdurrahman

Aberdeen, Lord 315

Abukir Körfezi 30

Acem 89, 94, 99, 412

Afgan Savaşı (Birinci) 311, 476

(İkinci) 424, 466

Afganistan 3-4, 8, 14, 28, 30, 34-36, 41, 43, 47, 75, 79-80, 82, 94, 99, 105, 107-108, 116, 127, 137, 139-40, 146, 151-52, 154-55, 162-63, 180-83, 188-89, 191, 200, 202-203, 206-207, 209-11, 218-19, 222-23, 229, 254-58, 260, 267, 271-72, 282, 284, 291-92, 303-306, 311-12, 316, 319-22, 324-26, 330, 337, 348-49, 351, 353-55, 365-66, 372, 374, 386-88, 394-95, 397, 399-400, 408, 421, 424-29, 434, 436-40, 442-43, 452, 454, 458-60, 465, 467, 469-70, 472-73, 477-78, 482, 484-86, 491, 496, 502, 508-509, 513-14, 516, 519, 535-36, 548-49, 551, 557, 572-74

Batı Afganistan 181

Doğu Afganistan 386-87, 394, 549

Kuzey Afganistan 80, 366, 372, 429, 459

Afganlar 8, 22, 31, 35-36, 43, 81, 107, 139, 149, 155, 162, 188, 193-94, 198, 200, 206-207, 212-13, 216, 258-60, 263, 267, 278-83, 285-86, 289-92, 294-95, 298-300, 304-305, 308, 311, 318, 324, 349, 359, 401, 421, 426-27, 431-33, 435-36, 441-43, 460, 469-72, 475, 503, 509-10, 529, 574

Afyon Savaşı (Birinci) 254

(İkinci) 332

Afzal (Aman el-Mülk'ün oğlu) 534

Ağa Mehdi 100

Ahmed Han 16

Ahmed Şah *bkz.* Dürrani, Ahmed Şah

Ak Mescit (Kızıldorda) 316

Akdeniz 23, 27, 77-78, 123, 177, 384, 420-21

Doğu Akdeniz 123

Alaska 452

Alder, Dr. Garry 102, 114-15

Aleksandr (I.) 3-4, 33-34, 36, 38, 48, 62, 64-65, 67-69, 72, 81, 94, 100, 118, 320, 329-30, 332, 335-37, 345-46, 348-49, 354, 370, 387, 421, 427, 452

Aleksandr (III.) 453, 457-58, 471, 515, 519, 528, 554

Aleksandrovsk 242, 245-46, 248-49

Aleksandrovsk Kalesi 239, 244

Alihanov 454-58, 471-72, 484, 576

Alman İmparatorluğu 336

Almanlar 15, 111, 388, 451, 555, 557, 562, 571-72, 574

Almanya 468, 555-56, 571-72

Alpler 174

Altın Orda 15-16

Aman el-Mülk 479, 530, 534, 547

Amerika Birleşik Devletleri (ABD) 18, 110, 254, 337-38, 341, 390, 452, 473, 555, 569

Amerikalı (Amerikan) 183, 565

Amur Nehri 332

Anadolu 67, 160, 419, 421

Doğu Anadolu 419, 421

Anderson 7

Anglofoblar 329, 335, 402, 463, 480, 571

Arabistan 152

Arakses 70

Aral Gölü 20, 33, 125, 139, 156, 223-24, 226, 316, 330-31, 408, 488

- Arapça 142, 206, 405, 463-64
 Araplar 27, 76-77, 411
 Aras Nehri 70, 73
 Ark 157-58, 312, 489
 Arnavutluk 160
 Arnold, Matthew 488
 Arthur bkz. Conolly, Arthur
 Aryan 75
 askeri birlikler
 1. Kral Atlı Muhafız Alayı 493, 505
 2. Gurka Taburu 442
 44. Piyade Alayı 271, 292, 299, 301
 6. Bengal Yerli Hafif Süvari Alayı 131
 60. Tüfekli Piyade Alayı 551
 72. İskoçya Alayı 442
 Kılavuz Piyade Taburu 544
 Kılavuz Süvari Bölüğü 544
 Kraliyet Atlı Muhafız Alayı 405
 Leinster Alayı 515
 Astrabad (Gürgen) 30-31, 136, 139, 159, 318
 Astrahan 17, 20, 90, 246
 Astrahan Hanlığı 17
 Aşkat 455, 486, 577
 Attock 79, 138, 151
 Auckland, Lord 163, 182, 184-85, 187-88, 205-209, 211-13, 218, 253, 255, 258-59, 281, 303-304
 Avam Kamarası 415, 472
 Avrupa Mezarlığı 576
 Avusturya 37, 65, 123, 231, 320, 468
 Avusturya İmparatorluğu 176
 Avusturyalılar 422
 Avusturya-Macaristan 421
 Aylmer, Yüzbaşı Fenton 523-24
 Aziz David Manastırı 122
 Aziz Georgiya Nişanı 72, 513
 Aziz Vladimir Nişanı 335
 Azize Anna Haçı 347
 Babürlü İmparatorluğu 76
 Babürlüler 24, 29, 76, 80
 Baddeley, John 174
 The Russian Conquest of the Caucasus 174
 Badmayev, Piyotr 7, 554-55, 557
 Bağdat 16
 Bakü 73, 85, 90, 92, 486
 Bala Hisar 153, 183, 187-88, 260-61, 263, 266-68, 277, 282, 290, 292-93, 305-306, 308, 310, 425, 427-29, 431, 434-35
 Balkan(lar) 317, 321, 418-19, 502
 Kuzey Balkan 317
 Baltık 63, 566, 568, 574
 Baltık Denizi 349-50
 Bam-ı Dünya 393
 Bamyan 108, 308-309, 467
 Baroghil Geçidi 394-96, 479, 495
 Baryatinskiy, Prens Aleksandr 335, 486
 Basra Körfezi 8, 35, 38, 67, 76-77, 125, 159, 200, 205, 222, 322, 324, 556, 573
 Batı 17, 38
 Batılular 96, 102
 Batum 321
 Baza'ı Gonbad 513, 515-16, 518, 530
 Bedahan 395
 Bedahşan 386-87
 Beerşeba 258
 Bekoviç, Prens Aleksandr 19
 Belh 80, 114-16, 125, 138, 155-56, 162, 210, 222, 237, 426
 Bell, James 171-74, 319, 321
 Bell, Mark 494
 Belucistan 28, 41, 43-44, 49, 57, 59, 61, 79, 399
 Kuzey Belucistan 43
 Beluçlar 45-46, 49-50, 56-58, 211-12, 399
 Bempur 55
 Benckendorff, Kont 567
 Bengal İstihkâmcıları 214
 Bengal Ordusu 151
 Bengal Yerli Piyade Alayı 55
 Bengalli 27
 Bentinck, Lord William 149-50
 Berlin 317
 Berlin Kongresi (1878) 421-22, 462
 Birleşik Krallık 217, 308-10, 323
 Birmingham 97
 Biscay Körfezi 566
 Bismarck, Otto von 336, 451
Blackwood's Magazine 298
 Boerler 558
 Boğazlar 24, 122-23, 166-67, 169, 384, 398, 420, 572
 Boisragon, Üsteğmen 524
 Bolan Geçidi 47, 79, 138-39, 211, 270, 355, 397, 399, 442, 479

- Bolşevikler 352, 504, 575
Bombay 27-29, 44, 47, 54, 126, 142, 159, 258, 383, 544
Bombay 1. Hafif Süvari Alayı 142
Bombay 5. Yerli Piyade Alayı 44
Bonvalot, Gabriel 495
Bosna 418
Boulger, Demetrius 463
Central Asian Questions 463
Boxer Ayaklanması 559
Boxer'lar 560
Bremmer, Robert 229
Excursions in the Interior of Russia 230
Britanya/İngiltere 1-3, 6, çeş. yer.
Britanya Dışişleri Bakanlığı 175, 202-203, 330, 335, 388, 406, 415, 417, 557
Britanya Hindistan'ı bkz. Hindistan
Britanya İmparatorluğu 412, 493
Britanya Misyonu (Tahran) 311, 450-51
Britanya Ordusu 7, 181, 282, 405, 415, 432
Britanya-Rusya Antantı (1907) 572, 574-75
Broadfoot, Binbaşı William 261-63
Brydon, William 294, 296-301, 303, 307
Buchan, John 493, 496
The Half-Hearted 496
Buda 95, 108
Budapeşte 317, 463-64, 574
Budistler 5-6, 95, 108, 357, 367, 557
Buhara 1-2, 4, 16, 22, 24, 32, 34, 47, 80, 84, 97-99, 104-105, 109-16, 125, 127-28, 145, 150, 153, 155-59, 162-63, 187, 199, 208-209, 219, 221-23, 230, 234, 238, 248, 251-53, 256-57, 259, 269, 272, 309, 311-12, 330-31, 337, 341-53, 358, 362, 364, 372, 386, 388-89, 409-10, 414, 430, 458, 463, 484, 486, 488-89, 503, 575
Buhara Hanlığı 109, 111
Bulgaristan 122, 418, 420-21
Bulgarlar 418, 421
Burma 209, 229
Burnaby, Yüzbaşı Frederick Gustavus 405-19, 429, 446, 501, 576
A Ride to Khiva 417
On Horseback Through Asia Minor 419
Burnes, Charles 261-62
Burnes, Sir Alexander 116, 142-43, 145-59, 161-63, 182-89, 191, 199, 205-206, 208, 211-14, 217, 221-22, 247, 249, 252, 255-56, 258, 260-63, 265-67, 273, 284, 289-90, 304-305, 308, 313, 427, 431, 435, 542, 576
Burrows, George 440-41
Burton, Sir Richard 62
Buryat 554-555, 557
Buşehr 38, 41, 323
Butler, Lady 301
Bir Ordudan Geriye Kalanlar 301
Büyük Okyanus 14, 18, 332, 334-35, 553-54, 565-66
Cafir Bey 85
Cambridge Dükü 415, 417
Campbell, Colin 537
Campbell-Bannerman, Henry 571
Canning, Lord 322
Castlereagh, Lord 65
Cavagnari, Sir Louis 423, 426-28, 430-34, 542, 576
Cebelitarık 229, 518
Celalabad 138, 152, 218, 291-93, 295-96, 298-301, 304-306, 425, 433, 485
Cengiz Han 14, 16-17, 24
Central Asian Review 249
Ceyhun Nehri 18-20, 32, 79-80, 94, 98, 107-109, 114, 116, 125, 139, 146, 150, 155-56, 162-63, 222, 228, 240, 255, 316, 330-31, 353, 386, 388, 393, 395, 403, 411, 437, 477-78, 482, 488, 495
Yukarı Ceyhun 478, 482, 485
Cezayir 229
Chalt Kalesi 521-22
Chamberlain, Sir Neville 423
Charing Cross 109
Christie, Charles 7, 44-48, 54, 58-59, 61-62, 70-71, 73-74, 79, 127, 137
Cidde 27
Cizvit 96
Clarendon, Lord 354-55
Cobbold, Ralph 551
Conolly, Arthur 1-2, 5, 8, 131-40, 150, 155, 161, 186, 192, 206, 239, 254-57, 259, 269, 272, 277, 303, 311-13, 331, 359, 364, 489, 542, 575

- Curzon, George Nathaniel 327, 486-94,
501, 550, 555-59, 569, 573
Journey to the North of India... 138
Russia in Central Asia 327, 487
- Custine, Marquis de 230
La Russie en 1839 230
- Çang Lung, 372, 394
- Çerkesler 133, 166-74, 229
- Çerkesya 163, 165, 168-73, 231
- Çernayev, Mihail 342-47, 350
- Çimkent 338
- Çin 14, 95, 104, 231, 254, 332-33, 336-37,
357-59, 363-64, 385, 429, 453, 478-
79, 482-83, 494-95, 498, 502, 506,
508-509, 514, 516-17, 522, 528-29,
549, 555, 559-60, 569, 572, 575
Kuzey Çin 333
- Çin Dışişleri Bakanlığı 570
- Çin İmparatorluğu 101, 334, 358, 495, 554
- Çin Türkistan 2, 99, 105, 112, 355, 357-
59, 362-63
- Çini Bağ 509
- Çinliler 99, 105, 332-34, 358-59, 362-63,
369-70, 385, 429, 452-53, 479-82,
498, 508-11, 521-22, 527-29, 555,
559, 570, 575
- Çitral 378, 396, 467, 478-79, 483, 495,
515, 519-20, 530-31, 533-39, 542-44,
546-51, 553, 575
- Çitral Nehri 538
- Çitralliler 479, 519, 534, 536-41, 545-48
- Dağıstan 90, 165, 173
- Dağıstanlılar 229
- Daily News* 447, 487
- Dalay Lama 557-58, 561, 569-70
- Dalgleish, Andrew 480-81, 497, 575
- Dalny 566
- Danışma Konseyi (İngiltere) 325
- Dardistan 376, 378, 393
- Dardlar 376, 378-79
- Darius 75
- Darkot 379, 382-83
- Darkot Geçidi 378-79, 515
- David, Maud 199
The Hero of Herat 199
- Davison, Üsteğmen 515, 517-19
- Davut 171
- Dehra Dun 366-68, 466
- Delhi 75-76, 155, 157, 318
- Demokles 486
- Dennie, Albay William 216
- Devlet Konseyi (Rusya) 387
- Devlet Sırları Yasası 462
- Dinyeper 64
- Direktuvlar 36
- Disraeli, Benjamin 397-400, 418-19, 439,
463
- Dogger Bank 566
- Doğu 15-16, 30, 34-35, 38, 64, 74, 119,
151, 157, 179, 185, 200, 229, 252,
306, 320, 331, 362, 371, 381, 401,
416, 475, 565, 568, 575
- Doğu Hindistan Kumpanyası 2-3, 23, 25,
27, 48, 75, 94, 96-97, 99, 104, 125,
132, 183-84, 325-26
- Denetim Kurulu 25, 27, 126, 161, 255,
304, 325
- Doğu Sorunu 320
- Doğulular 15, 19, 22, 391
- Don Nehri 30
- Don Kazakları 32
- Dorciyev, Aguan 557, 570
- Dorset 576
- Dost Muhammed 149-50, 152-55, 162-63,
180-89, 205-209, 212-13, 217-18, 221,
258, 260, 280, 282-83, 292, 303, 305,
311, 316, 322, 324-25, 374, 399, 437
- Downing Street 325, 550, 567
- Drew, Frederick 382
- Dufferin, Naip Lord 452-53, 476, 479-81,
495
- Duhamel, General 318-20
- Duma (Rusya) 571
- Dundas, Henry 25, 27-28
- Durand, Albay Algernon 496-98, 506, 521-
23, 529-30, 535
- Durand, Üsteğmen Henry 214-17, 219,
271, 476
- Durand, Sir Mortimer 476, 496-97
- Durham, Lord 175-76
- Dürrani İmparatorluğu 182
- Dürrani, Ahmed Şah 76, 182
- Eden, Emily 206
- Edinburgh Review* 170

- Edirne 123
 Edwards, H. Sutherland 463
 Russian Projects against India 463
 Ekim Devrimi 570
 Elgin, Lord 333
 Elias, Ney 480-83, 509
 Ellenborough, Lord 126-28, 131, 138, 140-43, 147, 304-308, 311
 Elphinstone, General William 261, 265, 268, 278, 280-81, 284, 286-87, 289-91, 293-97, 301, 304-305, 307, 310, 326, 435
 Emir Abdurrahman 275, 422, 437-40, 443, 459, 469, 473, 475-77, 485, 502, 534, 549, 556-57
 Emir Nasrullah 251-54, 256-57, 272
 Emir Şir Ali 374, 399-400, 422-24, 426, 435, 437, 439
 Erivan 36, 117, 119
 Ermenistan 36, 118, 165
 Ermeniler 120-21, 183, 445, 447-48, 451
 Erzurum 122, 124, 418
 Etiyopya 77
 Evanjelist 239
 Evans, Albay George de Lacy 124-26, 161-62, 348, 388, 401, 464
 On the Designs of Russia 124
 On the Practicability of an Invasion of British India 124
 Eversmann, Dr. 111-13
 Eyüb Han 440-43
 Farsça 34, 135, 142, 180, 187, 201, 206, 282, 296, 362-64
 Fergana 389, 551
 Fergana Vadisi 337
 Fetih (Şüca'nın oğlu) 308
 Fetihabad 299
 Filchner, Wilhelm 557, 562
 Sturm über Asien... 557
 Filipinler 555
 Fleet Street 405, 518
Foreign Quarterly Review 231
 Forsyth, Sir Douglas 374, 383, 386, 390-91, 395-96, 478, 482
 Frankenburg, Binbaşı 21
 Fransa 28-31, 36, 38, 66, 123, 231, 254, 317, 334, 338, 555-56
 Fransızca 179, 181, 187
 Fransızlar 3-4, 23-25, 27-31, 35-60, 62-64, 66, 76, 114-15, 123, 125, 134, 166, 229-30, 317, 320, 332-34, 416, 495, 559
Friend of India 435
 Galler 420, 463
 Gandamak 271, 298, 301, 427
 Gandamak Antlaşması 427, 433
 Ganj 109
 Gatling 436
 Gazne 75, 214-15, 218, 271, 276, 523
 Gazneli Mahmud 75
 Gence 90
 Gerard, James 151-52, 157, 162
 Giers, Nikolay 452, 458, 471-73, 529, 531
 Gilgit 378, 382, 394-95, 467, 496-98, 506, 508, 515, 517-18, 520-22, 528-29, 533, 534-35, 537, 542-43, 547, 550, 576
 Gilgit Hristiyan Mezarlığı 382
 Gizli ve Siyasi İşler Şubesi (Kalküta) 142, 206
 Gladstone, William E. 397, 399, 413, 439, 453, 456, 458, 463, 468-70, 472, 478, 529
 Gleason 7
Globe 462
 Golyat 171
 Gomora 112
 Gorçakov, Prens Aleksandr 336, 338-39, 347, 350, 354-55, 389, 397, 403
 Gordon, Thomas 391, 393-95, 405, 461, 543-44
 Göktepe 430, 448, 450-52, 454, 456-57, 483-84, 486-87
 Grande Armée 63
 Grant, Üsteğmen John 563
 Grant, Yüzbaşı W. P. 55
 Granville, Lord 458, 477
 Gray, Sir Edward 571-73
 Grey, Charles 150
 Griboyedov, Aleksandr 120-22, 175, 203
 Grodekof, N. L. 429
 Gromçevskiy, Yüzbaşı 7, 495-97, 501-506, 508, 517, 522, 528, 576
 Gruziya (Gürcistan) 90
 Guam 555
 Gull 53

- Gur 75
 Gurdon 535-36
 Gürkalar 98, 278, 497-500, 503, 506-508, 521-25, 527, 559, 561, 563-64
 Gurlu Muhammed 75
 Guru 561
 Guthrie, George 98, 114, 156
 Gülistan Antlaşması (1813) 72, 117, 119
 Gülmüt 377
 Gürcistan 73, 83, 90, 124, 165, 319
 Gürcistan Krallığı 36
 Gürgen *bkz.* Astrabad
 Gyantse 559, 561-63
 Gyantse Kalesi 563
- Halep 160
 Halfin, N. A. 247-49, 339, 350, 510
 Hamilton Limanı 472
 Hamilton, Lord George 556
 Hamilton, Walter 428, 431-32
 Hanikov, Nikolay 324
 Hannay, Richard 493
 Hark Adası 200-201
 Hartum 405, 461, 478, 542
 Hawaii 555
 Hayber Geçidi 47, 79-80, 105, 108, 125, 131, 138, 152, 155, 211, 270, 292, 295, 305-306, 310, 318, 355, 385, 397, 421, 423, 425-26, 428, 479
 Haydarabad 45-46
 Hayward, George W. 360-61, 364, 369, 371-76, 378-84, 387, 390-91, 394-96, 446, 478-79, 576
 Hazar 136, 445, 447, 449, 452, 457-60, 491, 557
 Hazar Denizi 17, 20, 22, 30, 71, 73, 79-80, 82, 84-85, 90, 92-93, 118, 125, 127, 137-39, 150, 162, 238-39, 241-42, 244, 318, 324, 341, 348, 352-53, 388, 407, 430, 452, 484, 486, 503
 Heber, Reginald 132
 Helmend Çölü 49
 Herat 16, 43-44, 47-48, 137, 139-40, 155, 177, 180-81, 189, 191-202, 205-209, 222-24, 229, 233-34, 238-39, 246-47, 278, 290, 313, 318, 322-25, 354, 388, 397, 400, 407, 413, 428-29, 440, 442-43, 452, 458-61, 467-68, 470, 473, 475-77, 484
 Hersek 418, 420, 422
- Heytesbury, Lord 127
 Hristiyanlar 2, 19, 36, 53, 55, 120, 123, 132, 152, 156, 158, 239, 254-55, 312, 317, 321, 382, 418, 557, 559
 Hi 385, 429, 453
 Hi Vadisi 385
 Highlanders, Gordon 544
 Himalayalar 81, 95, 97, 115, 151, 359, 366, 368, 495, 553
 Hindistan 2, 40, 82, 94, 101, 131, 177, 181-82, 196, 198, 200, 207, 224, 267, 299, 304, 316, 348, 355, 365, 386, 401, 411, 462, 481, 486-87, 502, 510, 529, 574
 Kuzey Hindistan 14, 75-76, 81, 98, 101-102, 114, 304, 330, 394, 484, 502, 535, 549, 575
 Kuzeybatı Hindistan 149
 Hindistan Bakanlığı 325, 417
 Hindistan Bakanlığı Kütüphanesi 447, 451
 Hindistan Dairesi (Londra) 156
 Hindistan Denetim Kurulu 25, 27, 126, 161, 255, 304, 325
 Hindistan Devlet Arşivleri 367
 Hindistan Haritacılık Dairesi 366-67, 372, 466
 Hindistan Kılavuz Alayı 386, 391, 423, 428, 433-34
 Hindistan Konseyi 401, 439, 466, 468, 485
 Hindistan Ordusu 5-6, 59, 74, 128, 131, 157, 261, 326, 359, 407, 428, 465-67, 482, 492, 496, 519
 Levazım Dairesi 465-66
 Hindistan Yasası 325
 Hindukuş 78, 81, 125, 138, 150, 152, 155, 162, 222, 393, 478, 495, 518, 520, 530
 Doğu Hindukuşlar 520
 Hindular 43-44, 47-48, 56-57, 59, 95, 184, 480
 Hindustan 230, 258
 Hindustani 142, 206
 Hint Ayaklanması 323, 325, 329, 402, 435
 Hint Liyakat Nişanı 528
 Hit ler 16
 Hive 4, 19-22, 32-34, 47, 80, 82-94, 98, 111, 113, 125-28, 133-36, 138-39, 159-60, 162, 221-31, 233-49, 251, 253-56, 303, 308, 330-31, 337, 341, 349, 351-53, 358, 387-89, 405-406, 408-16, 430, 458, 463, 575

- Hive Hanlığı 219, 227, 331
Hoca Salah 109
Hokand 4, 47, 127, 251, 254, 256, 331, 337-39, 341-43, 346, 349-50, 353, 358, 389-90, 393-95, 408, 412, 430, 458
Hollanda 338
Hollandalılar 76
Hunza 478, 495-501, 503, 505-508, 517, 519-22, 525, 529-30, 542, 549, 575
Hunza Emirliği 495
Hunza Nehri 522
Huza 500
Hükümet Konağı (Taşkent) 490
Ingram 7
Intourist 575
İşkaman 394-96
İç Savaş (Amerikan) 337
İgnatıyev, Kont Nikolay 329-35, 337, 342, 352, 363, 370, 384, 418
İndus Nehri 3, 30-32, 34, 78-79, 94, 105, 126-27, 138, 141-43, 145-46, 149, 151-52, 163, 211, 331, 377, 458
Yukarı İndus 94
İndus Ordusu 209, 282, 292
İngilizce 80, 115, 180, 206, 245, 364, 402, 408, 448, 465
İngiliz-Rus Anlaşması (1907) 9
İngiliz Ordusu 60
İngiltere 97, 141, 151, 153, 157, 161, 170-71, 174, 176, 235, 237, 253, 255, 354, 370, 381, 396, 398, 412, 417, 473, 492, 544
İpek Yolu 4, 110, 141, 357, 367, 488
İran 2-4, 31, 34-36, 38-39, 41, 44, 47-48, 55, 57, 59-60, 62, 73-74, 77-79, 82, 117, 120-21, 126-27, 133, 136-37, 159, 168, 176-77, 179-80, 186, 192, 196, 200-202, 240, 319, 322, 385, 407, 443, 445, 452, 465, 556, 572-74
Doğu İran 48, 179
Güney İran 44, 556
Kuzey İran 133
Kuzeybatı İran 60
Kuzeydoğu İran 407, 465
İran Ordusu 71, 193, 196, 201
İsa, Hz. 102, 420
İsfahan 47-48, 60-61, 445, 556, 573
İskender, Büyük 14, 70, 75, 78-79, 138, 162
İskenderiye 29
İskoç 305, 480, 497
İskoçya 167
İslam(iyet) 45, 53, 157-58, 253-54
İstanbul 23-24, 38, 67, 69, 78, 81, 122-24, 159-61, 166-70, 175-76, 384, 398, 418-21, 446, 492, 556
İstihbarat Dairesi 465-66, 478, 497
İstoriya SSSR 249
İsveç 15, 18, 176
İvan (III.) 16-17
İvanov, Albay Nikolay 413-16
İzvol'skiy, Kont Aleksandr 572-73
Japon Başkomutanlığı 560
Japonlar 505, 560-61, 565-69, 571
Japonya 95, 555, 560, 563, 568-69
Jelap Geçidi 561
Jones, Sir Harford 39-40
Joseph, Peder Wolff 312
Narrative of a Mission to Bokhara 312
Kabil 24, 76, 79, 108, 125-26, 138, 140, 149-50, 152-53, 162-63, 177, 180-89, 191, 196, 199-200, 203, 208, 213-15, 217-19, 222, 224, 234, 251, 253, 255, 257-59, 261, 267, 270-71, 273, 282-83, 291, 293-94, 297, 301, 303, 305-11, 313, 318, 322, 324, 326, 365, 395, 397, 400, 406, 421-24, 426-28, 430-31, 433-35, 437-43, 450, 467, 534, 551, 556, 572
Kabil Kapısı 214-15, 301
Kabil Nehri 282, 285, 290
Kaççe 143
Kafkasya 2, 4, 14, 22-25, 36, 39, 62, 67, 69, 72-73, 79, 82-83, 94, 117-19, 121-22, 124, 131, 133, 163, 165, 167-72, 174, 229-30, 269, 318-19, 321, 335, 345, 347-48, 353, 390, 418, 420, 454, 459, 468, 473, 486, 491, 574
Güney Kafkasya 62, 121-22, 124
Kafkasyalı 19, 454
Kailaş Dağı 95-96
Kalküta 2-5, 7, 27-29, 37-39, 62, 73, 94, 97, 101-105, 107, 109-10, 126, 132, 136, 140, 146, 155, 159, 161, 180-81, 187, 191, 199-200, 205-206, 221, 253,

- 257, 303, 305, 319, 348-49, 353, 359, 372-73, 376, 396, 399-400, 402, 407, 425, 427-29, 437, 447-48, 451, 465, 468, 484, 492, 495, 497-98, 500, 505, 508, 514, 520, 535, 550, 555, 557
- Kamran Şah 137, 140, 155, 162, 180, 182, 191, 196, 206
- Kanada 143
- Kandahar 79, 137, 139, 183, 203, 212-14, 218, 259, 281, 294, 304-305, 307, 318, 397, 425, 433, 440-43, 458, 467, 485
- Karadağ 418
- Karadeniz 23-24, 30-31, 67, 78, 90, 124, 163, 166, 169, 320-21, 384, 419, 502
- Karakum Çölü 83, 85, 125, 133, 135, 138, 429-30, 488
- Karakurum 86, 136
- Karakurum Dağları 99, 361, 374, 386, 390, 393, 395i 478, 481, 494-95
- Karakurum Geçidi 99, 102, 373, 498, 575
- Karakurum Otoyolu 505, 575
- Karo Geçidi 562
- Kars 124, 321
- Kaşgar 47, 99, 101, 109, 112, 127, 334, 341, 357-61, 363-65, 369-70, 374, 376, 378, 385-86, 390, 401, 412-13, 428-29, 479-81, 505, 508-11, 513, 515, 522, 528-29, 575
- Kaşgarya 358-60, 365, 369, 372, 374, 384, 390, 394, 396
- Kaşi 109
- Katerina, Büyük 2, 23-24, 30
- Kaufman, General Konstantin 273, 348, 350-52, 383-85, 387-90, 400, 407-409, 416, 421-22, 425-27, 429, 437-39, 490, 576
- Kaye, Sir John 193-95, 198-99, 203, 211, 213, 215-16, 218, 259, 261, 263, 266, 268, 277-80, 283, 293
- History of the War in Afghanistan* 193
- Kazak Bozkır 79, 101, 316
- Kazaklar 3-4, 6, 30, 32-33, 62, 64, 66, 71, 79-80, 101, 108, 111, 117, 121, 133-34, 172, 179-80, 183, 186, 224-27, 275, 330, 336, 345, 348, 355, 359, 373, 408-10, 416-17, 419, 430, 454-58, 472, 495, 501, 503-504, 511, 513, 515-16, 520, 530, 574
- Don Kazakları 32
- Kazala 408-11, 416-17
- Kazan 17
- Kazan Kalesi 17
- Keane, Sir John 212-15, 217-19
- Kelat 44-46, 52, 59, 399
- Kelly, Albay James 542-48, 550
- Kentucky 183
- Keşmir 29, 100, 103, 105, 114-15, 141, 148, 151, 154, 260, 267, 277, 283, 316, 348, 364, 376, 378, 382, 390-91, 393, 395-96, 478, 482, 496, 498, 501, 503, 518, 521
- Keşmirli İmparatorluk Hizmet birlikleri 521
- Ketta 138-39, 219, 399, 473, 519
- Khamba Jong 558
- Khurd Kabul (Küçük Kabil) Geçidi 295-96
- Kıbrıs 422
- Kırgız Bozkır 33, 92
- Kırgızlar 84, 91, 225, 336, 373
- Kırım 17, 24, 67, 318-19, 322, 324, 335-36, 388
- Kırım Hanlığı 24
- Kırım Savaşı 317, 321, 324, 329, 336, 370, 384, 472
- Kışlık Saray 320, 335, 352
- Kıta Ablu kası 37
- Kızıl İlah Boğazı 562
- Kızılbaşlar 308-10
- Kızıldeniz 27-28, 76-77
- Kinneir, John Macdonald 74, 76-82, 125-26, 161, 162, 168, 175, 318, 348, 388, 464
- A Geographical Memoir of the Persian Empire* 74
- Kipling, Rudyard 2, 129, 368, 466, 496
- Kim* 2, 368, 466, 496
- Kirman 44, 47, 52, 58-60
- Knight, E. F. 518-20, 523-24, 526-28
- Where Three Empires Meet* 524
- Komarov, General 470-72
- Kore 472, 560, 566, 568-69
- Kotliarevskiy 70-72
- Kraliyet Donanması 77, 167, 472, 477
- Kraliyet Tüfekli Piyadeleri 544
- Krasnovodsk (Türkmenbaşı) 90, 353, 388-89, 407, 430, 445, 486
- Krasnovodsk Limanı 484
- Kremlin 230
- Kubin 90

- Kuh-i Nur 76, 81
 Kulca 385, 390, 429, 452-53, 479
 Kullugan 51-52
 Kuropatkin 555
 Kutsal Topraklar 317
 Kutuzov, Mareşal 66
 Kuzey Denizi 566
 Kürtler 92, 94
 Kütahya 160
- Ladakh 99-100, 102-105, 115, 360, 373, 390, 482, 501, 503-504, 517-18
 Lahor 100, 105, 142, 145-47, 149, 206, 318
 Lawrence, George 261
 Lawrence, Sir John 349, 354, 373-74, 381, 402, 427, 431
 Lawrence, T. E. 152
 Leadenhall Street 325
 Leh 99-100, 105, 360, 372, 480-81, 497-98, 521, 575
 Lenin 575
 Lenkeran 71, 85, 90
 Lenkeran Kalesi 118
 Lermontov 173
 Levant Kumpanyası 331
 Lewis, James 183
 Lhasa 96, 114-15, 430, 497, 555, 558-59, 561, 563-64, 569, 571-72, 574-75
 Lhasa Seferi (1904) 276
 Lindsay, Henry 70-71
 Litvanya 15, 186, 203
 Lockhart, William 478-79, 482-83
 Londra 2-4, 7, çeş. yer.
 Kraliyet Coğrafya Derneği 61, 161, 360, 368, 371-72, 376, 378, 382, 495, 505
 Longworth, James 171-73, 319
 Low, Sir Robert 543-44, 546-47
 Lowarai Gecidi 544, 547
 Lucknow 547
 Ludhiana 149, 153, 182-83, 206
 Lumsden, Sir Peter 460-61, 469-71
 Lytchett Minster 576
 Lytton, Lord 397-400, 422-24, 427, 434, 437, 439
- Macaristan 209, 317
 Macarlar 463
- Macartney, George 508-11, 522, 528-29
 Macdonald, John 74
 Macdonald, James 561-63
 MacGregor, Sir Charles 407, 465-70, 478, 494, 502, 520
 Defence of India 466, 494, 520
 Mackenzie, Kenneth 285-86, 291
 Macnaghten, Sir William 206, 208, 212-13, 215, 217-19, 222, 247, 253-55, 258-61, 265-67, 268, 277-78, 280-87, 289-92, 303, 305-306, 310, 313, 427, 542, 576
 Madagaskar
 Madras 29, 304
 Madras Yerli Piyade Ordusu 74
 Mahisur (Meysur) 465
 Malakand Geçidi 543, 550
 Malcolm, Sir John 34-36, 38-41, 44-45, 58-60, 62, 69-71, 74, 126, 142-43, 149
 Malleson, Albay G. B. 463, 465
 The Russo-Afghan Question and the Invasion of India 463
 Malov, Peder 344, 346
 Malta 229, 421
 Mançular 101, 333, 358, 494, 554-55
 Mançurya 494, 560, 569
 Marlborough College 359
 Marriott 7
 Marsilya 25
 Marvin, Charles 461-65, 469, 484
 The Russian Advance Towards India 461
 The Russians at Merv and Herat and Their Power of Invading India 461
 The Russians at the Gates of Herat 462
 Masson, Charles 183-84, 187-88
 Maxim 544
 Mayo, Lord 373-74, 378, 383, 386
 Mayvand 440-42
 McNeill, Sir John 175-77, 179-81, 186, 196-97, 200-202, 205-206, 208, 252, 348, 401, 464
 The Progress and Present Position of Russia in the East 176
 Meerut 324
 Mehmed Ali Paşa 160, 166
 Mekke 46
 Mekran 51-52, 55
 Melbourne 267, 304

- Meraga (Marağa) 60
 Merv 47, 159, 222, 240, 406-10, 412, 414, 416, 430, 445-46, 452-61, 464, 469, 471, 475, 484, 486-88, 557
 Meşhed 47-48, 137
 Metcalfe, Sir Charles 142-43
 Mısır 25, 27-30, 34, 125, 160, 398, 461
 Mihail, Büyük Dük 454
 Milyutin, Kont Dimitri 335, 337, 347-48, 406-407
 Minsk 451
 Minto, Lord 38-40
 Mir Vali 378-83, 395
 Mitrokhin, Leonid 520
 Failure of Three Missions 520
 Moğol Budistleri 6
 Moğol Ordaları 13
 Moğolca 554
 Moğolistan 95, 334, 554-55, 570
 Moğollar 14-18, 24, 79, 351, 385, 554-55
 Mohan Lai 151, 154, 214, 217, 260, 262, 265, 267-68, 277, 283-85, 292, 294, 309
 Monsieur de St. Genie 24
 Monteith, William 71
 Montgomerie, Thomas 366-68
 Moon, Sir Penderel 7
 Moorcroft, William 94, 96-105, 107-11, 113-17, 125-28, 141, 155-56, 161, 221, 313, 373-74, 388, 446, 576
 Morier, Sir Robert 519
 Mortimer, Sir 476, 496-97
 Moskova 4, 8, 16-17, 63, 66, 133, 138, 351, 451, 476, 486, 553
 Moskova Prenslığı 16
 Mughsee 54
 Muhammed, Hz. 51
 Muhammed Ali 151
 Muhammed Ekber Han 277, 280
 Muhammed, Yar 192-96, 198-200
 Muhammed, Şere 195
 Muhammedabad 447-48, 450
 Mukden (Şenyang) 567-68
 Multan 79
 Munda 544
 Murad Beg 85
 Muravyev, Kont Nikolay 7, 83-94, 98, 113, 125, 160, 335
 Muree 493
 Murray, John 161
 Travels into Bokhara 161
 Müslümanlar 2, 4-5, 19, 22, 24, 46-47, 53-54, 56, 75, 84, 94, 101, 109-10, 127, 132, 137, 157, 165, 173, 186, 191, 229, 239, 236, 246, 258, 312, 319-20, 346, 358-59, 363, 365, 369, 374, 383-84, 390, 408, 420, 435-36, 438, 454-55, 475, 480, 576
 Nadir Şah 76, 81
 Nagar 521-22, 529-30, 542
 Nakha 90
 Napier, George 407, 409, 446
 Napoléon Bonaparte 3-4, 16, 25, 27-32, 34, 36-38, 40-41, 48, 62-70, 73-74, 77, 82, 84, 103, 126, 175, 427, 435
 Napoléon, Louis 231
 Nasrullah *bkz.* Emir Nasrullah
 Nelson, Horatio 29-30
 Nepal 95, 209
 Nesselrode, Kont 100, 120, 186, 200-203, 205, 221-22, 336
 New Hampshire 569
New York Times 473
 Newbolt, Sir Henry 381
 Ney, Mareşal 64
 Nicolson, Sir Arthur 572
 Niemen Nehri 37
 Nijni-Novgorod (Gorki) 348
 Nikolay (I.) 118-20, 122-23, 126, 160, 165, 175, 177, 180, 182, 187, 202, 205, 208, 229-30, 237, 246-47, 315-17, 320, 329, 553-55, 557, 560, 565, 567-71, 574
 Nil 405
 Nilt 522, 524-25
 Niyazbek Kalesi 342
 Nizam 534-35
 Northbrook, Lord 386, 397-400
 Noşki 43-46, 48, 52, 61
 Nott, General Sir William 305-308, 310
 O'Connor, Frederick 561, 564
 O'Donovan, Edmund 447-48, 487
 The Merv Oasis 448
 Orenburg 32-33, 79, 84, 110, 112-13, 138, 162, 181, 186, 219, 223-24, 227-28, 237, 241-42, 246-48, 342, 352, 388, 407-10, 417

- Orenburg Kalesi 80
 Orleans Hanedanı 231
 Ortaçağ 1, 19, 84, 561
 Ortadoğu 77, 124, 326
 Ortak Afgan Sınır Komisyonu 459, 477
 Ortodoks 83, 490, 576
 Osmanlı İmparatorluğu 18, 67, 123-24, 160, 167-68, 176, 315, 317
 Osmanlılar 17, 66-67, 122-24, 140, 166-68, 177, 231, 316-17, 320-21, 335, 418-21, 428-29, 446, 468
 Owen, Roderick 547
 Oxford 65, 166
 Özel Muhafız Alayı 19
 Pakistan 75, 249, 477, 514
 Palmerston, Lord 160, 166, 169-70, 173-76, 196, 200, 202, 205-207, 218, 230, 254, 257, 317, 323, 463
 Pamir 6, 355, 373, 376, 378, 382, 387, 394, 396, 477-79, 488, 495-97, 502, 508-509-11, 513-14, 519, 528, 530, 549
 Pamirler 109, 275, 341, 358, 361-62, 365, 371-72, 374, 378, 390-91, 393, 429, 478-79, 482, 509-11, 513, 518-21, 529-30, 550-51
 Doğu Pamirler 482
 Panceh 469-72, 475-78, 484-85, 529
 Panceh Vahası 469
 Paris 64, 317, 321
 Paris Antlaşması 384
 Pasifik (Kuzey) 472
 Paskeviç, Kont 118-19, 122-24, 269, 317
 Pavel, Çar 2-3, 30-33, 64, 403
 Peel, Sir Robert 267, 304-306, 315
 Pekin 332-35, 370, 385, 453, 481, 494, 498, 509, 555, 559, 570
 Pekin Antlaşması 334, 363
 Pencap 29, 99-100, 103, 105, 126, 141, 146, 151, 206, 211, 316, 348-49, 353
 Pencap 5. Süvari Alayı 445
 Perovski, General 186, 223-25, 227-28, 233, 236-37, 246, 248
 Pers 75
 Peşaver 126, 138, 182, 184-85, 188, 191, 206-207, 305, 395, 536, 543, 550
 Peştuca 296
 Peştunlar 76, 380, 522-23, 525, 535-36, 543, 547, 550
 Petro, Büyük 18-20, 22-23, 67-68, 80, 124, 176, 491
 Petro-Aleksandrovsk 409-10, 413-16
 Petrovskiy, Nikolay 479-81, 509-11, 522
 Phari 561
 Plevne Kalesi 420
 Pollock, George 305-308, 310
 Polonya 14-15, 65, 176, 186, 230-31, 336, 505
 Ponsonby, Lord 168, 175
 Port Arthur 553, 555, 561, 565-69
 Portekizliler 76
 Portsmouth 569
 Potala Sarayı 570
 Potemkin, Kont 24
 Pottinger, Eldred 191, 199, 208, 233, 238, 252, 259, 278, 290, 308-309, 313, 323
 Pottinger, Üsteğmen Henry 7-8, 44-62, 70, 74, 79, 125, 127, 149, 191-200, 267, 269, 290-91, 293-95, 576
 Prag 317
 Prejevalskiy, Nikolay 430, 495
Prens Baryatinskiy 486
 Prusya 37, 65, 231, 336
 Puhra 55
Punch 275
 Puşkin, Aleksandr 121, 173
Quarterly Review 68, 348
 Rafaylov, Mehkti 100-102, 105
 Raikes, Thomas 230
 Raj 7
 Rajit 103
 Ranjit Singh 100-101, 103-105, 126, 141-43, 145-51, 153-55, 182, 184-85, 188, 206-207, 211, 316
 Ravalpindi 476
 Rawlinson, Henry 179-81, 186, 252, 256, 259, 267, 310, 348-49, 354, 360, 376, 401-402, 461, 463, 576
England and Russia in the East 401
Reconnoitring Central Asia 461
 Regan 57
 Registan Meydanı 490
 Reutern, Mihail von 336
 Rezidans 428, 430-34

- Richmond (Surrey) 312
 Ripon, Lord 439
 Roberts, Sir Frederick 427, 430-31, 433-43, 450, 458, 467, 470, 485-86, 495-96, 518
 Robertson, George 536-44, 546-49
 Roma 317
 Romanya 67, 122
 Romenler 420
 Rosebery, Lord 518, 529, 550
 Rugby 132
 Rus Devrimi 504, 574
 Rus Dışişleri Bakanlığı 335, 422-23, 447
 Asya Dairesi 335
 Rus İmparatorluğu 6, 68, 120, 165, 188, 333, 350-51, 389-90, 530, 577
 Rus İmparatorluk Ordusu 457, 469
 Rus Ordusu 5, 31, 72, 97, 133, 138, 177, 186, 319, 403, 446, 460, 501, 520, 530
 Rusça 80, 180, 403, 405, 408, 462, 465, 520
 Rus-Japon Savaşı (1904) 561
 Russell, Lord John 334, 349
 Rus-Türk Savaşı (1877) 462
 Rusya 2, 4, 14-15, 17-18, çeş. yer.
 Avrupa Rusya'sı 352, 407, 415, 484, 554
 Çarlık Rusyası 569
 Rüstem 70
 Sahalin Adası 569
 Saksonya 66
 Salcan 90
 Salisbury, Naip Lord 397, 400-401, 478, 519, 550, 556
 Sandeman, Robert 399
 Sandhurst Kraliyet Askeri Akademisi 359
 Savaş Bakanlığı (İngiliz) 326, 373, 466
 İstihbarat Dairesi 466
 Schomberg, Albay Reginald 383
 Sefdar Ali, Mir 500, 505-508, 519-22, 528
 Semerkant 4, 16, 47, 230, 341, 351-53, 422, 429-30, 437, 463, 484, 486, 488-91, 503, 575
 Serahs 460, 465, 469
 Serahs Vahası 459
 Sevan Gölü 117
 Sevilla 411
 Seyhun Nehri 316, 319, 330
 Seylan 95
 Shakespear, Richmond 239-50, 253, 256, 308-10
 Shaw, Robert 359-65, 369-75, 383, 390, 394, 396, 446, 478, 493
 Sırbistan 418
 Sibirya 2, 14, 18, 33, 186, 332, 335, 384, 417, 491, 505, 554, 557
 Doğu Sibirya 335
 Güney Sibirya 384, 557
 Sih Öncüler Alayı 542, 545, 547
 Sihler 100, 103, 146-48, 154-55, 185, 188, 206, 316, 318, 536, 541, 545, 548, 559, 561
 Simoniç, Kont 177, 180-81, 186-89, 195-202, 205, 318
 Sincan 99, 358, 429, 453, 479-82, 492, 498, 506, 509-10, 528
 Sind 29, 45-46, 76, 131, 141, 145, 149, 184, 211, 316, 348, 353
 Singer, Dr. Andre 299
 Sivastopol 24, 320
 Skobele, Mihail 445-51, 483-84, 487, 576
 Smith, John Manners 525-28, 575
 Smolensk 64
 Sodom 112
 Soğuk Savaş 8-9
 Sovyet 7, 102, 108, 116, 122, 174, 247, 249, 339, 350, 510, 530
 Sovyet Askeri Arşivleri 248
 Sovyetler Birliği (SSCB) 70, 352, 577
 Srinagar 378
 St. Helena 65
 St. Petersburg 5, 22, 25, çeş. yer.
 St. Petersburg Antlaşması 453, 479
 Stewart, Albay Charles 445, 447-48, 450
Through Persia in Disguise 451
 Stinger 8
 Stoddart, Albay Charles 1-2, 5, 8, 200-201, 208-209, 219, 222, 224, 234, 238, 251-57, 272, 303, 311-13, 331, 347, 359, 362, 364, 489, 542, 575
 Stolyetov, Nikolay 421, 423, 425
 Sucuk Kale Limanı 169, 173
 Sudan 456, 458, 460-61, 468, 470, 542
 Suriye 28, 77-78, 125
 Sünni 46
 Süveyş Kanal Kumpanyası 398
 Süveyş Kanalı 398
 Svat 534-35, 542-43
 Svet 530

- Şahidula 498, 504
 Şam 160
 Şandur Geçidi 534, 545-47
 Şekin 90
 Şerif, Naib 263
 Şeyh Samil 173-74, 229, 319, 321, 335, 348
 Şii 46, 381
 Şimla 149, 430, 441, 465, 469, 495, 497, 501, 505
 Şimla Manifestosu 208
 Şimşal Geçidi 498, 501, 508, 521
 Şir Ali *b.kz.* Emir Şir Ali
 Şiraz 58, 60
 Şirvan 90
 Şuşa 90
 Şüca, Şah 149, 153, 182-83, 206-208, 211-15, 217-19, 254, 257-61, 263, 266-67, 277, 282-85, 292, 294, 305-306, 308, 311, 353, 365-66, 368, 372, 439
 Tahran 34-36, 38, 40, 45, 47, 69, 71, 74, 119-22, 126, 175-77, 179-81, 186, 191, 196, 200-201, 203, 224, 237, 252, 311, 322, 398, 447, 450-51, 473, 556, 573
 Taiping Ayaklanması 332
 Taklamakan Çölü 357, 362
 Taotai 510
 Taşkent 4, 108, 257, 341-43, 345-47, 350-53, 360, 383, 388-89, 400, 412, 414, 417, 422-23, 429-30, 447, 484, 486, 490-91, 575, 576
 Tatarca 85
 Tataristan 80
 Tatarlar 11, 15, 17, 24, 43-45, 68, 80, 410
 Tejen 457
 Temuçin 14
 Terentiyev, M. A. 402-403
Russia and England in the Struggle for the Markets of Central Asia 402
 Thackeray 239
 Thames 109
The Graphic 542
The Pioneer 376, 547
The Standard 439
The Times 170-71, 173, 209, 230, 304, 389, 398, 405, 462, 464, 518, 520, 543, 547
The Times of India 435
 Tibbee 131
 Tibet 2, 95-97, 114-15, 366, 430, 495, 504, 552, 554-55, 557-59, 561, 563-64, 570, 572-73
 Kuzey Tibet 495
 Tibet Platosu 95
 Tibetçe 561
 Tibetliler 96, 114-15, 558-59, 561-63, 569-71, 573-74
 Tien Şan 393
 Tientsin 559
 Tiflis 83, 85, 90-92, 118, 121-22, 133, 447
 Tilsit (Sovetsk) 37, 65
 Timurlenk 75, 119, 341, 351, 358, 362
 Todd, d'Arcy 224, 234, 238-40, 246-47
 Togo, Amiral 566, 568
 Tolstoy 173
 Tora Bahadır 109
 Tory'ler 140, 150, 267, 304, 397, 439, 478, 486, 529, 571
 Toulon 25
 Trafalgar Meydanı 567
 Trans-Hazar 445, 447, 452, 457-60, 491, 557
 Trans-Hazar Demiryolu 462, 483, 487
 Trans-Sibirya 555
 Trans-Sibirya Demiryolu 560
 Trebeck, George 98, 103, 114, 156
Trespassers on the Roof of the World 368, 570
 Trevor, Yüzbaşı 286
 Tsangpo Nehri 564
 Tsingtao (Kiaochow) 555
 Tsushima Boğazı 568
 Tuna 30, 321
 Turfan 358
 Türk Boğazları *b.kz.* Boğazlar
 Türkçe 187, 405, 463-64
 Türkistan 2, 30, 82, 94, 97-99, 104-105, 112, 146, 149, 163, 254, 273, 277, 309, 334, 338, 347-48, 350, 352, 355, 357-59, 362-64, 366, 385, 395, 401, 415, 421, 459, 468, 517
 Çin Türkistan 2, 99, 105, 112, 355, 357-59, 362-63
 Doğu Türkistan 334, 395
 Türkler 23-25, 69, 76, 80, 118-19, 122-24, 133, 160, 165-66, 168-70, 176, 251, 254, 317, 321, 331, 418-22, 473, 574

- Türkmençay 119
 Türkmenler 20, 30, 34, 83-85, 87, 90, 93, 98, 119, 135-36, 138, 157-58, 180, 222, 228, 239, 244-45, 248, 335-36, 353, 402, 407, 409, 430, 445-57, 459, 471, 487
- Ugra Nehri 17
 Ulu Davetçi 426
 Urga (Ulanbator) 334
 Urquhart, David 165-71, 173-75, 319, 321, 461
England and Russia 167
 Urumçi 358
 Uyğur 357
 Uzakdoğu 332, 333, 336, 472, 553-55, 560, 566, 569, 571
- Ümit Burnu 27-28, 93, 229
 Ümra Han 535-36, 539, 543-44, 547-48
- Vahan 386-87
 Valhalla 313
 Vamberg, Arminius 463-65, 469, 573
The Coming Struggle for India 464
 Victoria Haçı 72, 217, 427-28, 433-35, 494, 513, 524, 528, 537, 548, 563, 575
 Victoria, Kraliçe 8, 218, 237, 246, 249, 257, 272, 301, 311, 315, 317, 319, 381, 397-98, 406, 417, 420, 427, 454, 458, 471, 548
 Vilnius 63
 Vitkeviç, Yan 7, 179, 181-83, 185-89, 200, 202-203, 205, 313, 324
 Vixen 168-73, 321
 Viyana 317
 Viyana Kongresi 65
 Vladivostok 332, 472, 553
 Volga 17, 30, 33, 93, 348, 353
- Wade, Claude 183-84, 206
 Wake 555
 Wall Street 473
 Waterloo Savaşı 278, 435
 Wellesley, Lord 27-29, 34, 38
- Wellington Dükü 124, 126-27, 140, 143, 209, 304, 306, 435
 Westminster 468
 Wheeler, Albay Geoffrey 249
 Whigler 143, 150, 267, 304, 349
 Whitchurch, Henry 548
 Whitehall 325, 399, 462, 468, 518
 Wilhelm, Kayzer 555
 William (IV.) 141, 147, 168, 173
 Wilson, Sir Robert 65-69, 73-74, 76, 81-82, 97, 119, 123-24, 126, 161-62, 168, 348, 388, 401, 461
A Sketch of the Military and Political Power of Russia 67
 Witte, Kont 553-54, 560
- Yahudiler 463
 Yakındoğu 25, 67, 126, 160, 166-67, 317-18, 321, 350, 400
 Yakub Beg 358-65, 369-74, 383-86, 390-91, 394, 396, 417, 429, 453, 481-82, 509
 Yakub Han 425-27, 432, 434
 Yalu Nehri 566
 Yanov, Albay 513-17, 519-21, 529
 Yapp 7
 Yarkent 99, 357-59, 361, 364, 384, 390, 480-82, 497-98, 521, 564, 575
 Yasak Kent 333
 Yasin 376, 378-80, 382-83, 396, 534
 Yasin Vadisi 515
 Yazlık Saray 333
 Yermolov, General Aleksey 82-85, 89, 91-92, 94, 117-18, 120, 269
 Younghusband, Francis 7-8, 276, 493-95, 497-511, 513-19, 521, 528, 530, 543-44, 547-48, 558-59, 561-64, 569-71, 573-74, 576
 Yunan Bağımsızlık Savaşı 165
 Yunanistan 165, 231
 Yunanlılar 118, 165
- Zarafşan Vadisi 352
 Zelenoy, general 460
 Zerempil 557-58, 562

“Şimdi Büyük Oyun’u oynamaya en Kuzey’e gideceğim...”

Rudyard Kipling, *Kim*, 1901

Tüm 19. yüzyıl boyunca dünyanın iki büyük gücü, Britanya İmparatorluğu ile Çarlık Rusyası arasında Orta Asya’nın ıssız geçitlerinde, çöllerinde, doruklarından kar ve buz hiç eksik olmayan yüksek dağlarında gizli bir savaş sürmüştü. Dev Asya kıtasındaki nüfuz alanlarını genişletmek ve ellerindekileri korumak amacıyla hareket eden iki imparatorluktan Rusya, bir yandan Kafkasya ve Orta Asya’daki topraklarını genişletirken, diğer yandan da Britanya İmparatorluğu’nun en büyük sömürgesi olan, “alt-kıta” Hindistan’a giden yollara ve geçitlere hâkim olma yarışında adım adım ilerlemeye çalışıyordu. Britanya ise Afganistan, Özbekistan, İran ve Kafkasya gibi pek çok coğrafyada Rusya’yı stratejik olarak “çevrelemeye” gayret ediyor; bölge, yerel hanların kalelerine varıncaya dek, iki tarafın temsilcileri arasında amansız bir mücadeleye sahne oluyordu.

Bu gizli savaşın aktörleri tarafından söz konusu mücadeleye konan “Büyük Oyun” adı, ünlü yazar Rudyard Kipling tarafından *Kim* adlı romanında ölümsüzleştirilmişti.

Peter Hopkirk’ün artık klasikleşmiş kitabı *Büyük Oyun. Orta Asya’da Gizli Savaş*, bu mücadeleyi Britanya ve Rusya tarafındaki genç subayların ve görevlilerin soluk kesici maceraları üzerinden anlatıyor. Kılık değiştirip derviş veya at tüccarı kılığına girenler, gizli geçitlerin haritasını çıkarmak için hayatlarını tehlikeye atanlar, astığı astık güçlü hanların karşısında pazarlık masasına oturanlar...

Elinizden bırakmadan okuyacağınız bu kitap, günümüzün “Büyük Oyun”ları hakkında da çok şeyler düşündürcek...

Peter Hopkirk (1930-2014), İngiliz gazeteci, yazar, tarihçi. *The Times*’ta yirmi yıla yakın muhabirlik yaptı; bunun beş yılında baş muhabir, sonra da Ortadoğu ve Uzakdoğu uzmanı olarak çalıştı. Kitaplarında anlattığı ülkelerde yıllarca yolculuk yaptı. Eserlerinden bazıları: *Foreign Devils on the Silk Road: The Search for the Lost Cities and Treasures of Chinese Central Asia* (1980); *Trespassers on the Roof of the World: The Race for Lhasa* (1982); *Quest for Kim: in Search of Kipling’s Great Game* (1996).

Kapak Resmi: Kabil yolunda ilerleyen Britanya askerleri Bolan Geçidi’ne girerken (1839)

